

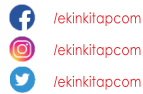
Prof.Dr.Burcu KILINÇ SAVRUL

100. YILDA TÜRKİYE SÜRDÜRÜLEBİLİR SOSYAL, İKTİSADİ, MALİ, DEMOGRAFİK ve SİYASAL POLİTİKALAR ve PROJEKSİYON ANALİZLERİ

Prof.Dr.Burcu KILINÇ SAVRUL

100. YILDA TÜRKİYE SÜRDÜRÜLEBİLİR SOSYAL, İKTİSADİ, MALİ, DEMOGRAFİK
ve SİYASAL POLİTİKALAR ve PROJEKSİYON ANALİZLERİ

EKİN Basım Yayın Dağıtım
Şehreküstü Mah. Cumhuriyet Cad.
Durak Sk. No: 2 Osmangazi / BURSA
Tel.: (0224) 220 16 72 - 223 04 37
Fax: (0224) 223 41 12
info@ekinyayinevi.com

978-625-6559-62-2

**100. YILDA TÜRKİYE:
SÜRDÜRÜLEBİLİR SOSYAL, İKTİSADİ, MALİ,
DEMOGRAFİK ve SİYASAL POLİTİKALAR ve
PROJEKSİYON ANALİZLERİ**

Prof.Dr.Burcu KILINÇ SAVRUL

 E K İ N
Basım Yayın Dağıtım

2023

© 2023 Ekin Yayınevi

Tüm hakları mahfuzdur. Bu kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 Sayılı Yasa'nın hükümlerine göre, kitabı yayınlayan yayınevinin izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, özetlenemez, yayınlanamaz, depolanamaz.

Sertifika No: 48743

e_ISBN: 978-625-6559-62-2

Ekim 2023

Sayfa Düzeni/Kapak Tasarımı:

Vildan YAVUZ

EKİN Basım Yayın Dağıtım

Şehreküstü Mah. Cumhuriyet Cad.

Durak Sk. No: 2 Osmangazi / BURSA

Tel .: (0.224) 220 16 72 - 223 04 37

Fax.: (0.224) 223 41 12

e-mail: info@ekinyayinevi.com

www.ekinkitap.com

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100.yılı, Türk milleti için büyük önem arz etmektedir. 29 Ekim 1923'de Türk Milletinin karakterine ve adetlerine en uygun yönetim şekli olarak Cumhuriyet ilan edilmiştir. Yüksek ahlaki değer ve niteliklere sahip bir idare olan Cumhuriyetin Büyük Millet Meclisi'nde ilan edilmesi ile, Türk tarihinde yeni bir dönem açılmıştır. Millet, Devleti yönetecek kişileri kendisi seçerek, kendi iradesini kendi eline almıştır ve egemenlik kayıtsız şartsız Türk Milleti'nin olmuştur.

Bu bağlamda sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden konu ile ilgilenen araştırmacıları bir araya getirmek ve Cumhuriyetimiz'in 100. yılında sosyal, ekonomik, mali, demografik ve politik meseleleri ve uygulanacak politikaları farklı yönleriyle ele alınmasını sağlayabilmek amacıyla bu kitap hazırlanmıştır.

Çalışmanın gerçekleştirilmesindeki destek ve katkılarından dolayı tüm yazarlarımıza teşekkürlerimizi sunarız.

Prof. Dr. Burcu KILINÇ SAVRUL

İÇİNDEKİLER

TÜRKİYE EKONOMİSİNİN MALİ ve YAPISAL SORUNLARI: 2001 KRİZİ SONRASI DÖNEME İLİŞKİN ÇIKARIMLAR.....	1
Beliz Su SEZGİN Erdal EROĞLU	
ŞERİF MARDİN'İN TÜRK MODERNLİĞİ ANALİZİNE YÖNELİK ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME.....	21
Armağan ÖZTÜRK	
SANAL DENEYİMSEL PAZARLAMANNIN ÇEVİRİMİÇİ İKİNCİ EL SATIN ALMA NİYETİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	31
Didem GEZMİŞOĞLU ŞEN	
TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNDE DÜZENSİZ GÖÇ KONUSU VE AB-TÜRKİYE MUTABAKATI	45
Özlem SEFER	
TÜRKİYE DIŞ POLİTİKASININ YÜZYILI BAĞLAMINDA TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE DEĞİŞİM VE SÜREKLİLİK.....	57
Filiz Çoban ORAN Yücel BAŞTAN	
İKTİSAT YAZININDA KADIN EMEĞİ TARTIŞMALARI: CİNSİYETE DAYALI ÜCRET EŞİTSİZLİĞİ TEMELLİ BİR ANALİZ	73
Derya İNCE	
KÜRESELLEŞMENİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ÜLKELERİN EKONOMİK GELİŞMİŞLİK SEVİYESİ AÇISINDAN BİR ARAŞTIRMA.....	93
Emine ÇETİN Mesut SAVRUL	
SOSYAL GÜVENCE GRUPLARINA GÖRE HASTA/HASTALIK İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ: ÇOMÜ SAĞLIK UYGULAMA VE ARAŞTIRMA HASTANESİ ÖRNEĞİ.....	111
Nural MADAK Serdar KURT Burcu MESTAV	
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN YEREL EKONOMİYE KATKILARI: BİGA, ÇAN VE YENİCE ÖRNEĞİ	149
Doruk DERELİ Gülistan CAN Bedirhan KALE	

TÜRKİYE'DE ORMAN YANGINLARIYLA MÜCADELEDE YETKİ TARTIŞMASI	185
Emirhan YAVUZ Nahit BEK	
OSMANLI MİRAS HUKUKU UYGULAMASINDA TEHARÜC	197
Kadir ARSLANBOĞA İlker KARAÖNDER Özge CESUR	
ÜRETİM SÜREÇLERİNDE YAPAY ZEKÂ KULLANAN İŞLETMELERİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE FİNANSAL PERFORMANS ANALİZİ: BIST SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK 25 ENDEKSİNDE YER ALAN BEYAZ EŞYA ŞİRKETLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	209
Zehra Binnur AVUNDUK Ali KABLAN	
AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ VE TÜRKİYE'DE YEŞİL EKONOMİ PERSPEKTİFİNDE YENİLENEBİLİR ENERJİ VE İSTİHDAM İLİŞKİSİ	227
Burcu KILINÇ SAVRUL Destegül HAZAR	
İŞVEREN MARKASI BAĞLAMINDA BIST-30 ŞİRKETLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	253
Devrim VURAL YILMAZ	
MUHASEBE BİLGİ SİSTEMLERİNDE BLOCKCHAIN TABANLI KURUMSAL KAYNAK PLANLAMASI (ERP) SİSTEMLERİ	271
Esin YELGEN	
CUMHURİYETİN 100. YILINDA KADIN İSTİHDAMI	287
Salih TOSUN Mehmet GÜLŞEN	
AB ÜLKELERİ VE TÜRKİYE'DE YENİLENEBİLİR ENERJİ SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ	307
Burcu KILINÇ SAVRUL Destegül HAZAR	
LİBERAL BARIŞ MODELİ'NİN SINIRLARI: KADDAFİ SONRASI LİBYA'DA SİYASAL YAPILARIN ÇIKMAZI	333
Hikmet MENGÜASLAN	
ULUSLARARASI KALKINMA YARDIMLARI VE DEMOKRASİ AÇIĞI: GÜNEY-GÜNEY İŞBİRLİĞİ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME	349
Hikmet MENGÜASLAN	

TÜRKİYE EKONOMİSİNİN MALİ ve YAPISAL SORUNLARI: 2001 KRİZİ SONRASI DÖNEME İLİŞKİN ÇIKARIMLAR

Beliz Su SEZGİN*

Erdal EROĞLU**

1.GİRİŞ

Türkiye ekonomisi için 1980-2000 arası dönemi kuralsız bir biçimde neo-liberal politikaların uygulamaya konulduğu, mali ve kurumsal yeniden yapılanma olmaksızın ticaretin ve finansın serbestleştiği ve sonucunda da 2000’li yıllara kadar ardı ardına yinelenen mali ve siyasi krizlerin gerçekleştiği bir dönem olarak tasvir etmek mümkündür. Özellikle 1990’lı yıllar kötü bir ekonomi yönetimi ve popülist politikaların etkisi ile kamu mali disiplini kamu açıklarındaki ciddi artışlar, borçlanma ve enflasyonist baskılanma ile önemli ölçüde bozulmuştur. Bu olumsuz ekonomik ve mali tablo ve artçı krizlerin neticesinde 2000’lerin başında bankacılık sisteminde çıkan kriz, Türkiye ekonomisi tarihinin en önemli krizlerinden biri olan 2001 Krizi’ne zemin hazırlamıştır. 2001 Krizi Türkiye için bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Nitekim bu krizin ardından Türkiye’de köklü bir değişim süreci başlamış ve Türkiye ekonomisinde kurumsal ve yapısal sorunlar ile mücadelede önemli adımlar atılmaya başlanmıştır. Ancak bu adımlar 2008 küresel krizi sonrası dönemde gerilemeye başlamış ve 2015 yılı sonrası dönemde ise ekonomik açılardan elde edilen kazanımlar yerini 2001 krizine zemin hazırlayan sürece bırakmaya başlamıştır. Bu çalışmada 2001 Krizi sonrası dönemde Türkiye ekonomisinde yaşanan dönüşüme odaklanılmaktadır. Çalışmanın amacı 2001 sonrası dönemde güçlü ekonomiye geçiş programı ile ivme kazanan Türkiye ekonomisinin iktisadi, mali ve sosyal göstergelerden hareketle değişimini ve kırılmalarını ortaya koymak ve 2020 yılı ile yaşanmaya başlanan ekonomik durağanlıkla ilgili çıkarımlarda bulunmaktır. Bu kapsamda çalışmada öncelikle 2001 Krizi, krizin olumsuz tablosunu düzeltmek amacıyla başvurulmuş Güçlü Ekonomiye Geçiş

* Doktora Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Maliye Anabilim-Dalı, Çanakkale, Türkiye, belizsusezgin@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0217-0527>.

** Doç.Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Maliye Anabilim Dalı, Çanakkale, Türkiye, erdaleroğlu@comu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5359-2420>.

Programı ve tüm dünyada etkili olan 2008 Küresel Krizi ve Türkiye ekonomisine etkilerine yer vermiştir. Ardından 2000-2022 dönemine ait göstergeler üzerinden kapsamlı bir değerlendirme yapılmış; mevcut yapısal ve mali sorunlara değinilmiştir. Sonuç ve değerlendirme bölümünde, mali ve yapısal sorunlara ilişkin çıkarımlarda bulunulmuştur.

2.2001 KRİZİ

Ekonomik, mali ve toplumsal zorluklarla geçen 1990'lı yılların ardından Türkiye ekonomisi, 2000'li yıllara Enflasyonla Mücadele Programı (EMP) ile giriş yapmıştır. EMP'nin temel amacı, enflasyon oranlarını azaltmak olarak belirtilmiştir. Enflasyon azaltmak için uygulamaya konulan yeni programın temeli, döviz kuru çıpası uygulamasına dayanmaktadır. Döviz kuru çıpası uygulamasıyla enflasyon oranlarında önemli bir belirleyici olan döviz kuru sabit tutulacak, toplumun enflasyon beklentisi düşürülecek ve bu düşüş ilerleyen dönemlerde reel enflasyon oranlarına yansiyacaktır (TCMB, 1999). Program, enflasyon ile mücadelenin yanında birçok farklı politikayı da içermektedir. Örneğin sıkı bir maliye politikası ile kamu borçlanma gereğini azaltma, faiz oranlarını iyileştirme, bazı yapısal reformların yapılması ve finansal sektörün yeniden yapılandırılması, döviz kuru çıpasına dayalı yabancı kaynak girişine izin veren bir para politikası izlenmesi bu politikalardan bazılarıdır. Programın uygulamaya konması ile kamu kesimi borçlanma gereği ve faiz oranları düşmüştür ancak beklenenin aksine enflasyon oranları faizler ile paralel şekilde azalmamıştır. Yüksek enflasyon oranlarının mevcut olduğu bir ekonomik ortamda faiz oranların düşmesi toplumu tüketime yöneltmiş; TL'nin de değerlenmesiyle 2000'li yılların başında ithalat oranları yükselmiştir. İthalat oranlarındaki yükseliş, dış ticaret açığının artmasına neden olmuştur. Dış ticaret açığının artması, yabancı para hareketlerinin yön değiştirdiği noktada Türkiye'nin finansal kırılganlığını arttırmıştır (Çakmak, 2013: 239).

2000 yılı Kasım ayında bankaların likidite sorunları baş göstermiş, banka borçlanma faizlerinin gecelik değişimlerinde 3 kata yakın bir artış kaydedilmiştir. Döviz kuru çıpası uygulaması da TCMB rezervlerinin azalmasına neden olmuştur. Bu dönemde TL'nin değerlenişinin önlenememesi ve dış ticaret açığının büyümesi, bankaların döviz açığı ve yabancı para hareketlerine endeksi, TCMB'nin olası kriz durumunda kullanabileceği rezervlerinin erimiş olması gibi sebepler 2001 krizinin nedenlerini oluşturmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2008: 593).

2001 yılının başında yüksek enflasyon ve faiz oranları, yabancı sermaye ihtiyacı, işsizlik gibi yapısal sorunların yanında finansal piyasalara güvenin düşük olması ve toplumda yerleşmiş olan 'kriz çıkacak' beklentisi; Türkiye'de

ekonomik kriz için oldukça elverişli bir zemin hazırlamıştır (Özatat, 2013: 84). 19 Şubat'ta Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in siyasi kriz açıklamasının üzerine Türkiye tarihinin önemli krizlerinden biri olan 2001 Krizi patlak vermiştir. Krizin patlamasının ardından faizler gün içerisinde %760'a ulaşmış, aylık enflasyon oranları %150'lere çıkmış, yaklaşık 7 milyar \$ civarında yabancı sermaye ülkeyi terk etmiş ve yıl sonunda %6,1 oranında ekonomik daralma yaşanmıştır. 2001 Krizi'nin oluşturduğu bu olumsuz ekonomik, mali ve toplumsal tabloyu düzeltmek amacıyla 'Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP)' isimli çok yönlü bir ekonomi paketi uygulamaya konulmuştur (Züngün, 2008: 237).

2.1.Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

GEGP, Kemal Derviş önderliğinde 14 Nisan 2001 tarihinde açıklanmış ve uygulanmaya başlanmıştır. Programın temel amacı; döviz kuru çıpası uygulamasının terk edilmesinin ardından oluşan güvensizlik ortamına son verecek istikrarlı kamu yönetiminin ve ekonomik yapılanmanın sağlanmasıdır (TCMB, 2001: 12). Her ne kadar kriz sonrası oluşan olumsuz tabloyu düzeltmek amacıyla uygulamaya konulsa da kapsamlı şekilde değerlendirildiğinde GEGP'nin Türkiye'de birçok ekonomik krize neden olan kötü mali yönetim, etkinsiz para politikası gibi sorunların ortadan kaldırılma gayesi taşıdığı açıktır.

Programın hedefleri (TCMB, 2001: 12-13);

- Dalgalı kur rejiminin benimsenmesi ve istikrarlı enflasyonla mücadele süreci yürütülmesi,
- Finansal sektörün yeniden yapılandırılarak bankacılık sektörü ve reel sektör arasında sağlıklı bir ilişki kurulması,
- Kamu kesimi borçlanma gereğinin azaltılması ve gelir-gider dengesi arasında sürekli dengenin sağlanması,
- Adil ve enflasyon ile uyumlu bir gelir politikası yürütülmesi ve
- Ekonomi yönetimine etkinlik, esneklik ve şeffaflık kazandırılması olarak belirlenmiştir.

Hedefler göz önüne alındığında programın uzun dönemli bir istikrar programı olduğunu doğrulamaktadır. Programın Türkiye'de mevcut olan ekonomi ve siyaset yönetimi birlikteliğini uzun vadede sonlandırmak, serbest piyasa ekonomisine sağlıklı şekilde geçiş yapmak, devletin ekonomideki rolünün belirleyicilikten uzaklaşarak düzenleyici ve destekleyici konuma getirilmesi gibi birçok hedefi bulunmaktadır (Taşar, 2010: 95). Bu açılarından GEGP'nin, Türkiye'de yapısal ve kurumsal dönüşümün önemli bir miladı olduğu söylenebilir.

2.2.Kriz Sonrası Değişen Türkiye

Kriz sonrası değişen Türkiye'yi mali, parasal ve kurumsal yeniden yapılanma başlıkları altında değerlendirmek mümkündür.

2.2.1.Mali Yeniden Yapılanma

Mali yeniden yapılanma adımlarının ilki, bozulan bütçe dengesinin yeniden sağlanması üzerinedir. GEGP'nin %6,5 faiz dışı fazla hedefi, bu dengenin yeniden sağlanmasında önemli bir başlangıç noktasıdır. Faiz dışı fazla hedefinin %6,5 olarak belirlenmesi, sıkı bir maliye politikası uygulanacağını açıkça ilan etmektedir. Sıkı maliye politikaları, kamu gelirlerinin arttırılmasını ve harcamaların kısılmasını gerektirir. Bu süreçte Katma Değer Vergisi (KDV) ve Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) oranı arttırılmış; deprem sonrası bütçe gelirlerini arttırmak amacıyla konulan geçici Özel İletişim Vergisi'nin (ÖİV) uygulanma süresi uzatılmıştır. Vergi cezalarına yönelik afların çıkartılması da yine bu dönemde kamu gelirlerini arttırmaya yönelik adamlardan biridir. Diğer bir tarafta ise, GEGP'nin içeriğinde belirtildiği şekilde, kamu harcamalarını azaltmak için kamuya personel alımı durdurulmuş, ücretler dondurulmuş, tarıma verilen doğrudan destekler azaltılmıştır (GEGP, 2001: 27). Ayrıca faiz ödemelerinin GSYH'ye oranının %20'ye yakın olduğu bir dönemde %6,5 faiz dışı fazla hedefinin tutturulabilmesi için eğitim, sağlık, kamu yatırımları gibi kamu harcamalarının kısılması da programın diğer sonuçlarındandır (Voyvoda ve Yeldan, 2002: 3). 24 Aralık 2003 tarihinde çıkartılan 5018 sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu (KMYKK)' da mali yeniden yapılanma sürecinde atılan diğer bir önemli adımdır. KMYKK, kalkınma hedeflerine ve ekonomik sürece uygun şekilde kamu gelirlerinin ve harcamalarının etkinlik, ekonomiklik ve verimlilik ilkelerine göre yapılması; kamu yönetiminde hesap verilebilirliğin ve şeffaflığın artırılmasını amaçlayan çok yönlü bir kanundur (KMYKK, 2003).

2.2.2.Parasal Yeniden Yapılanma

Parasal ekonomi yönetimi de önemli reformların yapıldığı diğer bir alan olarak değerlendirilmektedir (Erdönmez, 2003: 9). Parasal yeniden yapılanma sürecinde öncelikle TCMB'nin bağımsızlığını güçlendirecek adımlar atılmıştır. Türkiye'de yaşanan yakın tarihli krizlere bakıldığında, TCMB'nin mali yönetimin baskısı altında kaldığı dönemler çoğunluktadır. Ancak etkin bir ekonomi yönetiminde iki politikanın da aynı amaçlar çerçevesinde bir arada ancak bağımsız şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Bu nedenle 25 Nisan 2001 tarihinde 1211 sayılı TCMB Kanunu'nda yapılan değişiklik ile TCMB'nin bağımsızlığının altı bir kez daha çizilmiş; hazinenin ve diğer kamu kuruluşlarının açıklarını finanse etme süreci kanunen sonlandırılmıştır. Aynı değişiklik ile 1211 sayılı ka-

nunda TCMB'nin öncelikli hedefinin fiyat istikrarını sağlamak ve bu istikrarı sürdürmek olduğu da açıkça belirtilmiştir. Takip eden süreçte, Türkiye'nin önemli sorunlarından olan kronik enflasyonun kontrol altına alınabilmesi için 2002-2005 yılları arasında örtük enflasyon ve 2006 yılı itibariyle de açık enflasyon hedeflemesi yapılmıştır (TCMB, 2013: 16). Para politikalarında gerçekleştirilen bu değişim ve istikrarlı şekilde uygulanan politikalar, 2000'li yılların başında enflasyon oranlarının tarihinin en düşük seviyesine inmesiyle neticelenmiştir.

2.2.3.Finansal Yeniden Yapılanma

2001 Krizi'nin en çok hissedildiği sektörlerden birisi olan bankacılık sektörü de mevcut yapısal sorunların çözülebilmesi için yeniden yapılanma sürecine dahil olmuştur. Finansal yeniden yapılanma sürecinde bankacılık sektörü reformu başlığı altında sorunlu bankaların tasfiyesi, banka sermaye yeterliliklerinin kontrolü, BDDK'nın denetim etkinliğinin artırılması gibi birçok uygulama yer almıştır (Kesebir, 2018: 10). Bu uygulamaların ana hedefi; finansal sektörün güçlendirilmesidir. Finansal sektörün güçlendirilmesinin yanında parasal ve mali yönetime de istikrar kazandırılmasının ardından 2002 yılı itibariyle Türkiye'de birçok ekonomik ve mali göstere 2007 Küresel Krizi'ne kadar iyileşme eğilimine girmiştir.

3.2008 KÜRESEL KRİZİ VE TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

2008 Küresel Krizi, Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) iktisadi olarak 'balon' olarak nitelendirilen Mortgage sisteminin yavaşlaması ve ardından çökmesinin yarattığı krizin ilerleyen süreçlerde finansal bir krize dönüşmesi neticesinde küresel boyutta yankı bulmuştur. Mortgage krizi 2006 yılının ilk çeyreğinde kendisini hissettirmiş, bu krizin küresel boyutta bir finansal kriz yaratması ise bir yıl gibi kısa bir süreci kapsamıştır (BDDK, 2008: 46). Kriz, birçok ülkede ekonomik daralmaya, işsizlik oranlarının artmasına, tüketimin düşmesine, şirketlerin iflas etmesine neden olmuştur. Özellikle gelişmekte olan ülkeler küresel krizden derinden etkilenmiştir. Gelişmekte olan ülkenin krizden derinden etkilemesinin sebepleri; kısa vadeli yabancı para hareketlerinin ülkeleri kısa süre içerisinde terk etmesi, gelişmiş ülkelerin büyüme oranlarının düşmesi ve tüketimin azalması nedeniyle gelişmekte olan ülkelerin ihracatında meydana gelen azalmalardır (Engin ve Göllüce, 2016: 31).

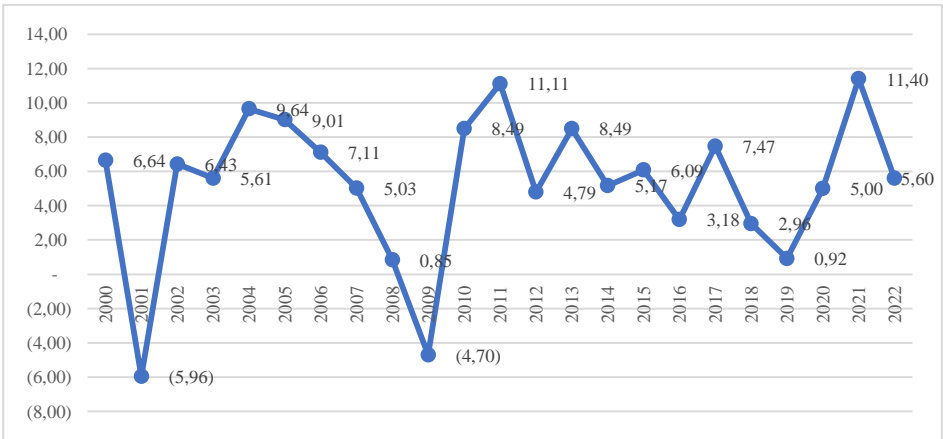
Türkiye'de küresel krizin etkileri 2008 yılı ikinci çeyreğinden itibaren hissedilmeye başlamıştır. Finansal yeniden yapılanma sürecinde bankacılık sektörünün güçlendirilmesine yönelik atılan adımların sayesinde Türkiye, diğer ülkelere kıyasla daha az finansal sarsıntı yaşamıştır. Ancak reel sektör, finansal sek-

tör kadar az etkilenmemiştir (Ertuğrul vd., 2010: 62). 2008 ikinci çeyreğinde büyüme oranları %3,5-4 seviyesinde tahmin edilirken gerçekleşen büyüme oranı %1,9 olmuştur. Türkiye'nin 2002-2008 yılları arasında sağladığı ekonomik ve siyasi istikrar, sıkı maliye ve para politikaları, yapısal reformlar gibi adımların ardından gözlemlenen büyüme atağından sonra bu oran oldukça düşük bir orandır. Enflasyon oranı 2008 Ağustos ayı sonunda %11,7'e çıkmıştır. Yıl sonunda dış ticaret açığı ve cari açık artmıştır. Üretim kapasitesi %74'e gerilemiştir. Yabancı sermaye girişi önceki yıla kıyasla %35 azalmış ve işsizlik oranı %9 ile Avrupa ortalamasının üzerine çıkmıştır (Uçan ve Çebe, 2018: 10). Göstergelere bakıldığında reel sektör 2007 Küresel Krizi'nden olumsuz şekilde etkilenmiştir. Krizin etkilerinin hafiflediği takip eden yıllarda ise Türkiye ekonomisi dalgalı bir gelişim göstermiştir.

4.2001 KRİZİ SONRASINA İLİŞİKLİN EKONOMİK VE MALİ GÖSTERGELER

2001 Krizi ve ardından başlayan yeniden yapılanma süreci, kısa dönemde Türkiye'de birçok farklı göstergede iyileşme sağlamıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan pek çok ülke için yıkıcı sonuçları olan küresel kriz ise bu iyileşme sürecini olumsuz etkilemiştir. Çalışmanın bu bölümünde, 2000 yılı itibarıyla Türkiye'nin uzun dönemli perspektifi sunulmuştur. Öncelikle ekonomik ve mali göstergeler, ardından siyasal ve toplumsal göstergeler paylaşılmıştır.

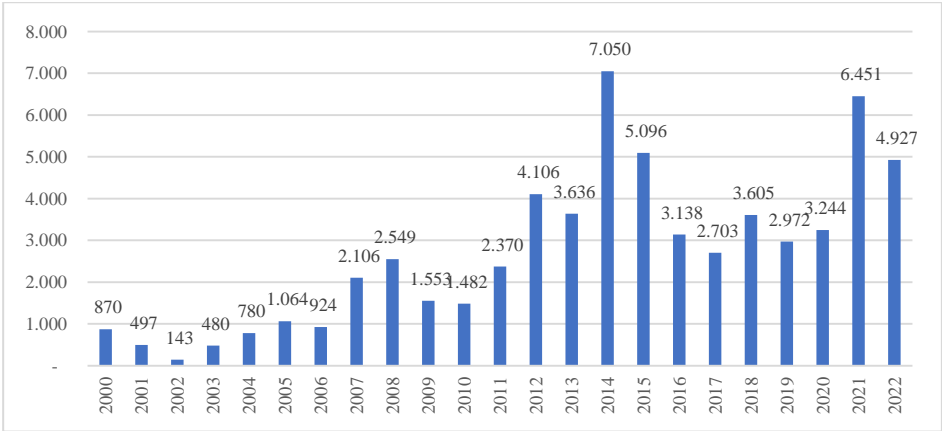
Şekil 1. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) Gelişme Hızı (2000-2022)

Kaynak: HMB, Temel Ekonomik Büyüklükler, Erişim: 10 Haziran 2023, <https://www.hmb.gov.tr/bumko-ekonomik-gostergeler>

Ekonomik gelişim sürecine bakıldığında 2001 Krizi'nin etkisiyle gelişim hızı 2001 yılında $-5,96\%$ 'ya; 2008 Küresel Krizi'nin etkisiyle de 2009 yılında $-4,7\%$ 'ye düşmüştür. Küresel krizin ardından ekonomik gelişim hızı toparlanmaya yükselmeye başlamış, 2011 yılında $11,11\%$ 'e ulaşmıştır. 2012-2019 yılları arasında daha dalgalı bir gelişim süreci yaşanmıştır. COVID-19 pandemisinin etkisiyle 2019 yılında $0,92\%$ 'ye gerileyen gelişim hızı, 2020 ve 2021 yıllarında ise artış göstermiş; 2022'de ise tekrar $5,6\%$ seviyesine gerilemiştir. Gelişim hızının süreç içerisinde izlediği seyir değerlendirildiğinde kriz dönemlerinin ardından toparlama süreçlerinin etkisiyle dönemsel artışların yaşandığı ancak uzun dönemde gelişim hızının istikrarlı bir artış kaydetmediği görülmektedir. Ayrıca gelişim hızının arttığı dönemlerde yabancı kaynak girişlerinin de yükseliyor oluşu, dışa bağımlı bir ekonomik büyüme sağlandığı noktasında Türkiye ekonomisine yöneltilen eleştirilerin doğruluğunu güçlendirmiştir (Şahin, 2021: 111).

Şekil 2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (Milyon \$) (2000-2022)

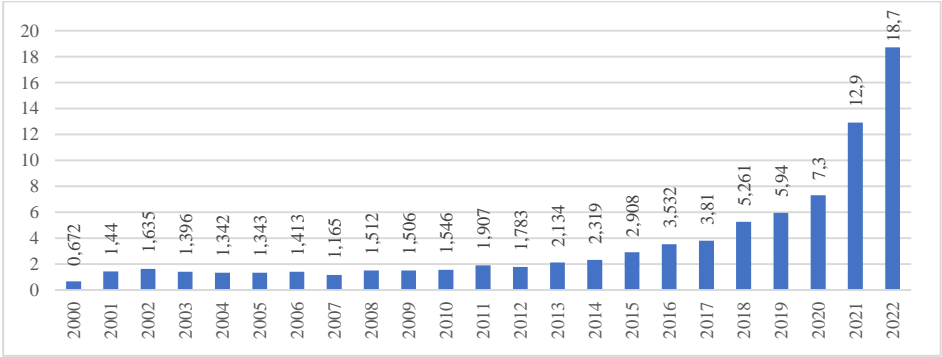

Kaynak: EVDS, Ödemeler Dengesi, Erişim: 1 Temmuz 2023, https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_18/5122/DataGroup/turkish/bie_odeay_rsunum6/

Yabancı sermaye yatırımları değerlendirildiğinde 2001 Krizi'nin ardından gerçekleştirilen yapısal ve kurumsal iyileştirme adımlarının yabancı sermaye yatırımlarını olumlu yönde etkilediği görülmektedir. 2002-2008 döneminde artan bir seyir izleyen yabancı sermaye yatırımları 2009-2010 yıllarında küresel krizden olumsuz etkilenmiştir. 2011 yılı itibariyle Türkiye'ye gelen yabancı yatırım artmaya devam etmiş; 2014 yılında ise 7 milyon \$ ile ilgili dönemde rekor seviyeye ulaşmıştır. Yabancı sermaye yatırımlarında meydana gelen bu artışta

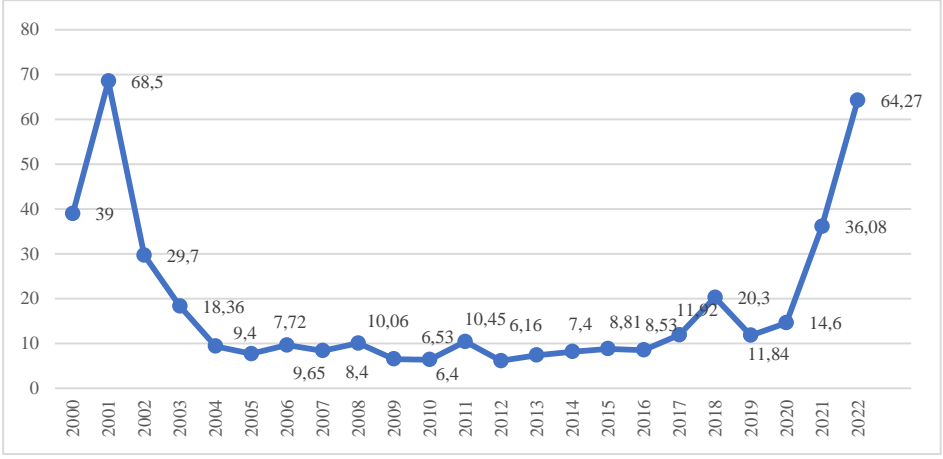
iyileşme adımlarının olumlu etkisi, kriz sonrası dönemde dünyada yaşanan likidite bolluğunun ve Türkiye'nin sağladığı faiz avantajının önemli bir rol oynadığı söylenebilir (Yıldırım ve İldokuz, 2019: 247). 2015 yılından itibaren krizin etkilerinin hafiflediği ABD Merkez Bankası FED'in düşük faiz politikasını terk etmesi ve faizleri yükseltmesiyle birlikte Türkiye başta olmak üzere gelişmekte olan ülkelerde yabancı sermaye girişleri azalmaya başlamıştır (Bulut vd., 2017: 36). Bu uluslararası değişimin yanı sıra Türkiye'de yaşanan toplumsal ve siyasal süreçlerin neticesinde Türkiye'de 2015 yılının ardından 2020 yılına kadar yabancı kaynak girişinde bir düşüş yaşanmıştır. 2021 yılında ise Türkiye'ye gelen yabancı kaynak girişi 6,4 milyon \$ ile 2014 yılına yakın bir seviyeye ulaşmıştır.

Şekil 3. Yıl Sonu dolar Kuru (2020-2022)

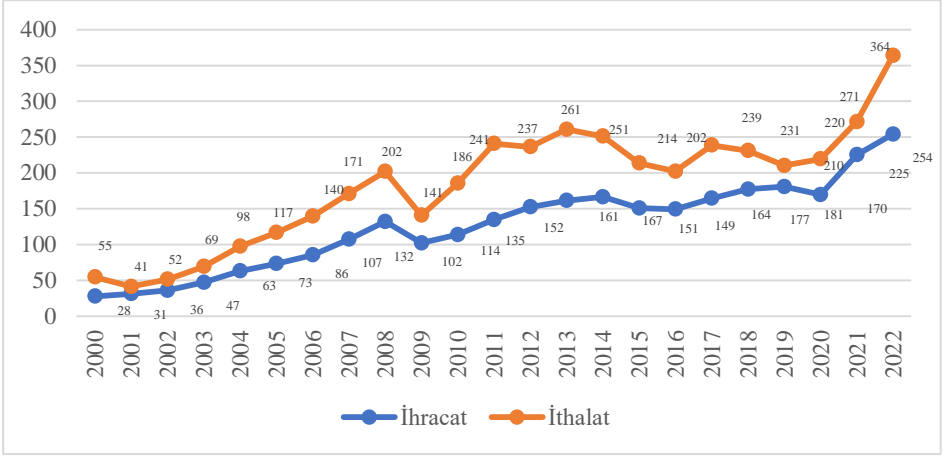
Kaynak: HMB, Temel Ekonomik Büyüklükler, Erişim: 10 Haziran 2023, <https://www.hmb.gov.tr/bum-ko-ekonomik-gostergeler>.

Dolar kurundaki değişim incelendiğinde 2001-2012 yılları arasında kurun 2 Türk lirasını (TL) altında seyrettiği; 2013 itibariyle de sürekli bir artışa geçtiği dikkat çekmektedir. Dolar kurundaki artışların başlıca nedeni; yabancı sermayenin ülkeden çeşitli nedenlerle çıkmasıdır. Dolar kurundaki artış, öncelikle hem dolaylı hem de doğrudan enflasyon oranlarını arttırmakta, hem de dış ticaret açığının yüksek olduğu ülkelerde ödemeler dengesini bozmaktadır. Şekil 4. ve Şekil 5.'te bu göstergelere detaylı şekilde yer verilmiştir.

Şekil 4. Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) (2000-2022)

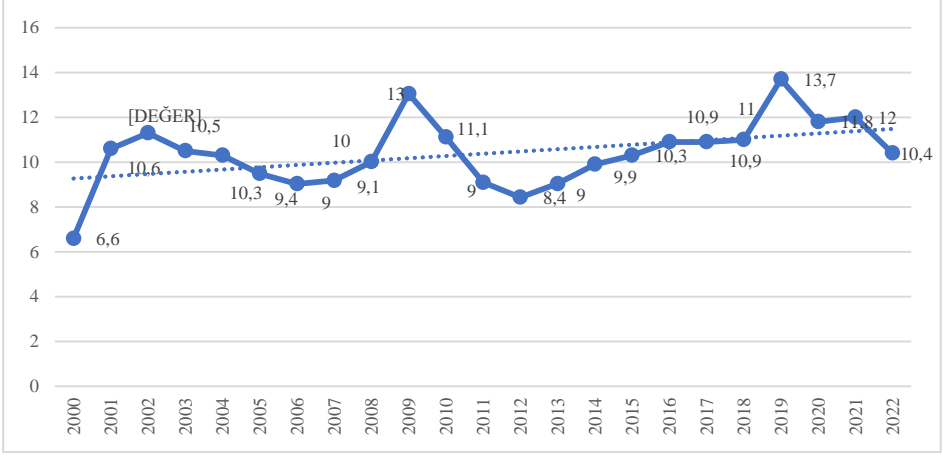
Kaynak: HMB, Temel Ekonomik Büyüklükler, Erişim: 10 Haziran 2023, <https://www.hmb.gov.tr/bum-ekonomik-gostergeler>

Türkiye'nin uzun dönemli ekonomik sorunlarının başında kronik enflasyon yer almaktadır. 2001 Krizi'nin ardından ülkede sağlanan ekonomik, mali ve siyasi istikrar; bu sorunun önemli ölçüde çözülmesini sağlamıştır. 2001 yılının sonunda %68 seviyelerinde olan enflasyon sürekli bir düşüşe geçmiş; 2004-2016 yılları arasında çoğunlukla %10'un altında seyretmiştir. Başarılı bir enflasyon ile mücadele süreci, 2017 yılındaki enflasyon oranındaki sıçramayla sonlanmıştır. Özellikle 2020 yılı ve takip eden süreçte Türkiye, katlanarak artan enflasyon oranıyla karşı karşıya kalmıştır. Kur, enflasyon ve beklenti sarmalının giderek güçlenmesi, enflasyon hedeflerinin uzun dönemlerde tutturulamaması ve enflasyon ile mücadeledeki kararlılığın sürdürülememesi enflasyon oranındaki artışta etkili olmuştur (Kara ve Sarıkaya, 2021: 18-19).

Şekil 5. İthalat ve İhracat Rakamları (Milyon \$) (2000-2022)

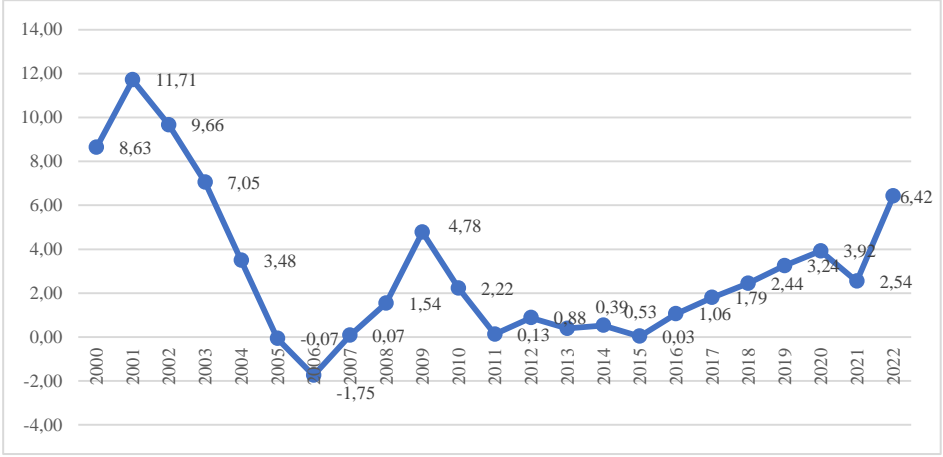
Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Erişim: 10 Haziran 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2022-49633>

Türkiye’de diğer bir yapısal sorunu, ithalata bağlı ihracattır. İhracat oranları artarken ithalat oranlarının da artması, Türkiye’nin dışa bağımlılığını arttırmaktadır. Kriz dönemlerine bakıldığında 2001 ve 2009 yıllarında ithalat ve ihracat oranlarında düşüş yaşanmıştır. Takip eden dönemde ithalat rakamları, ihracattan daha fazla artış gösterme eğilimine girmiş; bu fark yalnızca 2016-2021 döneminde azalmıştır. Bu dönemdeki azalmalarda belirleyici faktör; döviz kurundaki artıştır (Sönmezler vd., 2017: 109). İhracat oranının arttığı 2022 yılında ise ithalat oranındaki artış daha fazla olmuş; dış ticaret açığı son 20 yılın rekorunu kırarak 109.540 Milyon \$’a yükselmiştir. 2021 ocak ayınca %83 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı 2022 ocak ayında %63,2’ye gerilemiştir (TÜİK, 2022). İthalat-ihracat açığının artması, ülkenin dışa bağımlılığını arttırırken bu durum döviz riskinin sürekli arttığı bir ekonomik ortamda daha da önemli bir sorun olarak karşımıza çıkartmaktadır.

Şekil 6. 15 Yaş ve Üzeri İşsizlik Oranları (2002-2022)

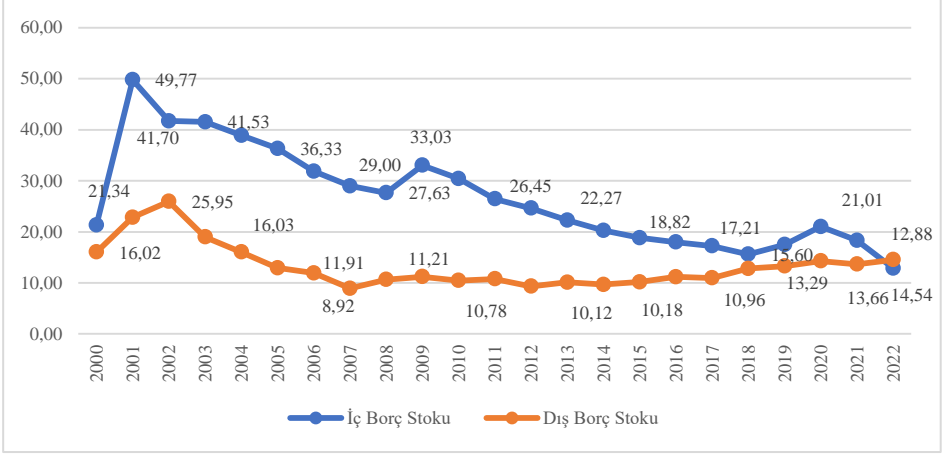
Kaynak: TÜİK, Temel İşgücü Göstergeleri, Erişim: 10 Haziran 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2022-49390>

Türkiye'nin uzun dönemli ekonomik sorunlarından birisi de yüksek işsizlik oranlarıdır. 2001 Krizi'nin, 2008 Küresel Krizi'nin ve COVID-19 pandemisinin yarattığı ekonomik daralmanın ardından takip eden yıllarda işsizlik oranlarında dönemsel artışlar yaşanmıştır. Bu dönemsel artışlar dışında da Türkiye'deki işsizlik oranının, %4,9 olan OECD işsizlik oranı ortalamasının üzerindedir (OECD, 2022). İşsizlik oranının düşürülememesinde Türkiye ekonomisinin büyüme bileşenleri önemli rol oynamaktadır. İnşaat bazlı istihdam ve üretim yaratmayan bir büyümeye modelinin, sanayi bazlı istihdam ve üretim odaklı bir büyümeye modeline kıyasla, uzun yıllardır Türkiye'de işsizlik sorununun çözülememesinin öncelikli nedeni olarak görülmektedir (Eğilmez, 2017).

Şekil 7. Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (KKBG)

Kaynak: SBB, Kamu Kesimi Genel Dengesi, Erişim: 18 Haziran 2023, <https://www.sbb.gov.tr/kamu-kesimi-genel-dengesi/>

KKBG, kamu gelirleri ile harcamaları arasındaki farkı gösteren önemli bir mali göstergedir. Bu gösterge merkezi bütçenin yanında yerel bütçeleri, fonları ve SGK'nu kapsamakta ve kamu yönetimine ilişkin bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır. Kamu gelir-harcama dengesinin süreç içerisindeki gelişimine bakıldığında 2001 Krizi sonrası atılan mali yeniden yapılanma adımlarının bir neticesi olarak 2006 yılına kadar sürekli azaldığı, 2006 yılında ise rekor bir seviyeye gerilediği görülmektedir. Bu azalmada %6,5 faiz dışı fazla hedefinin ve özelleştirme gelirlerinde yaşanan artışın etkisi vardır (Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, 2023). 2007 yılı itibariyle küresel krizin de etkisiyle borçlanma gereğinde artış yaşanmış, bu artış 2009 yılına kadar sürmüş ve takip eden 5 yıl da %1'in altında seyretmiştir. 2015 yılı itibariyle ise borçlanma gereği 2021 yılındaki tek yıllık düşüş haricinde sürekli artmıştır. 2022 yılında %6,46 olan borçlanma gereği, kamu gelir-harcama dengesinin bozulduğunu göstermektedir.

Şekil 8. İç ve Dış Borç Stoku (GSYH %) (2000-2022)

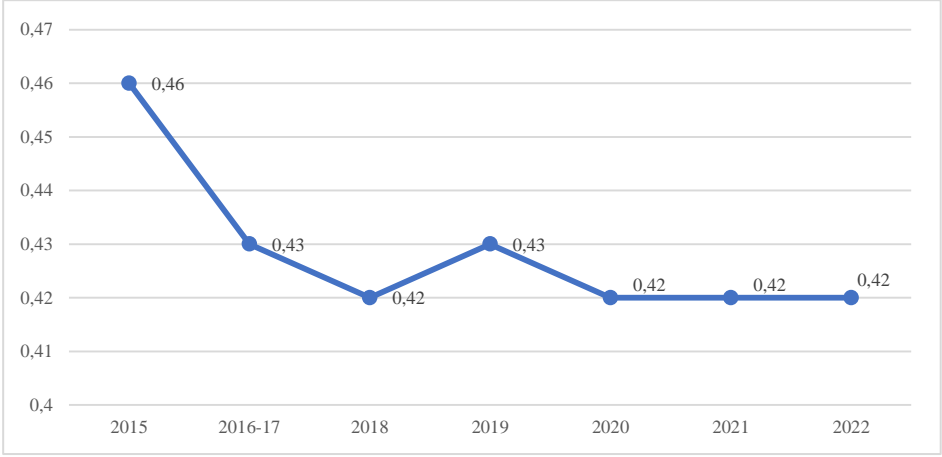
Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi ve İlgili İstatistikler, Erişim: 18 Haziran 2023, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Odemeler+Dengesi+%E7+ve+%E7+Ilgili+Istatistikler/Odemeler+Dengesi+Istatistikleri/>

2001 Krizi sonrası dönemde kamu borçlarını oluşturan iç ve dış borçlarda iki borçlanma türü de azalma eğilimine girmiştir. Küresel krizin etkisi 2009 yılında iç borç stokunda tek yıllık bir artışa neden olmuş, krizin etkilerinin ardından azalma devam etmiştir. Dış borç stoku ise özellikle 2007-2017 döneminde yaklaşık %10 bandında tutulmuştur. Kamunun borç stoklarında yaşanan azalma, kamu gelir-harcama dengesinin sürdürülmesinin yanında özel sektöre alan açan kamu yönetimi anlayışının benimsenmesinin de bir sonucudur. İlgili dönemde kamu toplam borç stoku azalırken özel sektör borç stoku yükselmiştir (EVDS, 2023). 2018 yılının ardında iç ve dış borç dengesinde değişim başlamış, iç borç stoku azalırken dış borç stoku artmıştır. Türkiye’de dış borcun artması, döviz riski taşımakta ve bu durum yatırımlar için dışlama etkisi yaratmaktadır (Serin ve Demir, 2023: 165).

5.2001 KRİZİ SONRASINA İLİŞKİLİN SİYASİ VE SOSYAL GÖSTERGELER

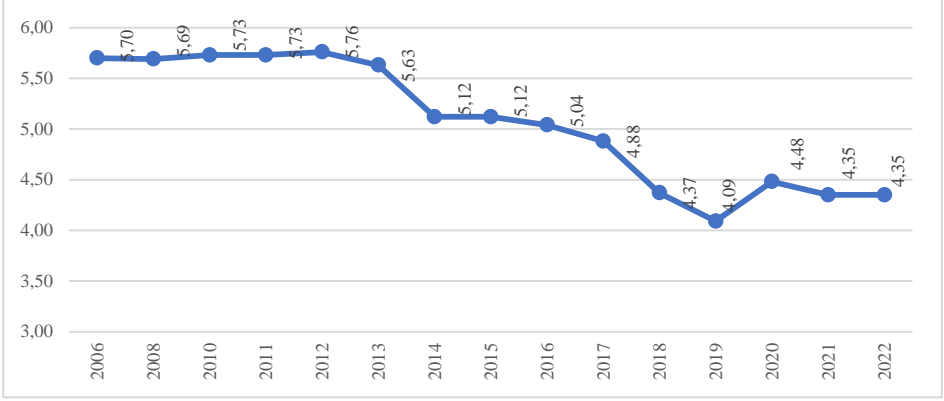
Bir ülkenin gelişim süreci değerlendirilirken ekonomik ve mali göstergelerin yanında diğer göstergelerin de değerlendirilmesi hem döneme ilişkin yapılacak çıkarımların hem de geliştirilecek politikaların niteliğini arttırmak açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle çalışmamızda 2001 Krizi sonrasına ilişkin siyasi ve sosyal göstergelere de kısaca değinilmektedir.

Şekil 9. Hukukun Üstünlüğü Endeksi (HÜE) (2015-2022)

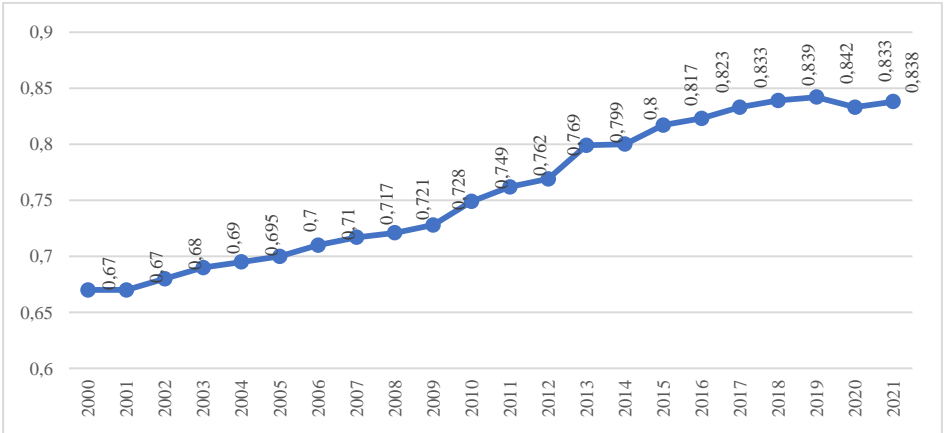
Kaynak: WJP, Rule of Law Index of Turkey, Erişim: 18 Haziran 2023, <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2022/Turkey/historical>

HÜE, hükümet yetkililerinin kısıtlanması, yolsuzlukla mücadele, yönetim şeffaflığı, temel hak ve özgürlüklerin kullanımı, düzen ve güvenlik, idari yaptırım, hukuk ve ceza mahkemelerde adalet başlıkları üzerinden hesaplanan; bir ülkede hukukun üstünlüğünü değerlendirmeye ve farklı ülkelerle kıyaslamaya yarayan ve 2015 yılından beri World Justice Project (WJP) tarafından yayınlanan bir endekstir (WJP, 2022). Türkiye'nin HÜE puanı, 2015-2018 döneminde azalmış, 2019 yılında tek yıllık bir artışın ardından 0,42 puanda sabit kalmıştır. Bu puan ile 2022 yılında Türkiye 140 ülke arasında 116. sırada yer almaktadır. Türkiye en düşük puanı temel hak ve özgürlüklerin kullanımı ve hükümet yetkilileri kısıtlaması başlıklarındadır.

Şekil 10. Demokrasi Endeksi (DE) (2006-2022)

Kaynak: Statista, Democracy Index of Turkey, Erişim: 18 Haziran 2023, <https://www.statista.com/statistics/1380751/turkey-democracy-index/>

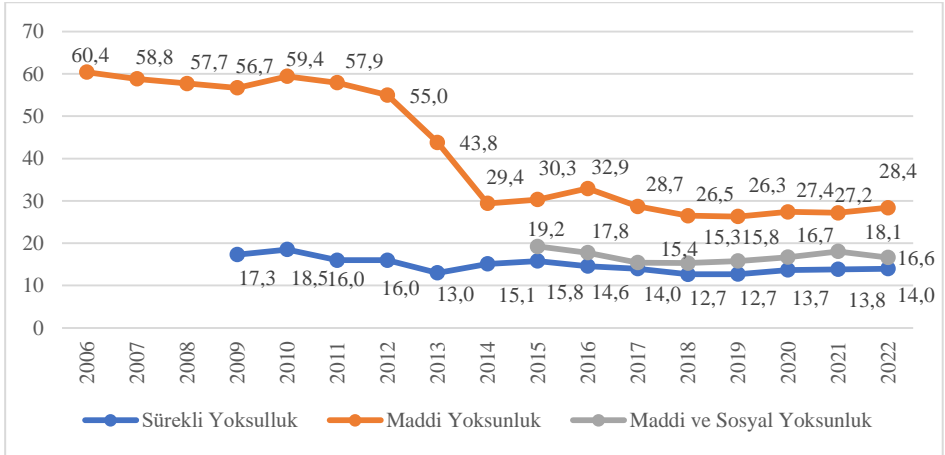
DE, ülkelerdeki seçim sürecini ve çoğulculuğu, sivil özgürlüğü, hükümet yönetimini, siyasi katılım yoğunluğunu ve siyasi kültürü baz alan başlıklardan oluşan farklı kriterlerin değerlendirilmesi sonucunda hesaplanmakta ve 2006 yılından beri The Economist Intelligence Unit (EIU) tarafından paylaşılmaktadır. Türkiye'nin DE puanı 2006-2012 döneminde sabit kalmış; 2013-2019 döneminde ise düşüşe geçmiştir. 2020 yılında DE puanı 4,5'e yükselmiş, takip eden yıllarda ise düşüşünü sürdürmüştür. 2022 yılında 4,35 puan ile Türkiye 167 ülke arasında 103. Sırada yer almaktadır.

Şekil 11. İnsanı Gelişmişlik Endeksi (İGE) (2000-2021)

Kaynak: UNDP, Human Development Report, Erişim: 18 Haziran 2023, <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/tr/UNDP-TR-BRIEFING-NOTE-TURKEY-EN>

İGE, ülkede yaşayan kişilerin yaşam süresinin, eğitim seviyesi ve bilgi birikiminin ve kişi başına düşen milli gelirin artması sonucunda artan bir endekstir. Bu endeks Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 1990 yılından beri yayınlanmaktadır. Endeks dünya genelinde ülkelerin refah artışını takip etmek için önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir. Türkiye'nin İGE puanları 2001-2018 döneminde istikrarlı şekilde artmıştır. 2019 yılında ise İGE puanı bir önceki yıla göre 0,09 puan gerileyerek 0,833 puana düşmüştür; 2021 yılında tekrar yükselişe geçerek 0,838 puana çıkmıştır. İGE puanında yaşanan düşüş ülkede ekonomik ve sosyal olarak birtakım göstergelerin bozulduğuna işaret etmektedir.

Şekil 12. Yoksulluk Göstergeleri

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, Erişim: 18 Haziran 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2021-45581>

Yoksulluk göstergeleri de Türkiye'de TÜİK tarafından 2006 yılından itibaren yayınlanmaya başlamıştır. Bu göstergeler içerisinde sürekli yoksulluk kişilerin veya hane halkının belirli bir dönem içerisinde sürekli şekilde yoksulluk düzeyinde olmasını; maddi yoksunluk kişilerin veya hanelerin faturalarını ödeyememesini, beklenmedik harcamalarını karşılayamamasını, uygun bir ortamda yaşayamamasını, protein bazlı yeterli beslenememesini ve araba, TV gibi temel ev eşyalarına sahip olmamasını; maddi ve sosyal yoksunluk ise maddi yoksunluğun yanında kişilerin eğitim, sağlık, kültürel etkinlikler gibi sosyal unsurlardan mahrum olması durumunu ifade etmektedir. Göstergelere bakıldığında maddi yoksulluk oranı 2006-2014 döneminde sürekli azalmış; takip eden dönemde bu azalış sonlanmış ve maddi yoksulluk oranı sabit düzeyde kalmıştır. Özellikle 2015 yılı ve sonrasında artan sosyal yardımlar, yoksulluk oranlarını

sabit tutan önemli bir faktördür. Ancak bir ülkede uzun vadede yoksulluk oranlarının düşürülebilmesi için sosyal yardımlardan ziyade adil bir gelir sağlanması gerekmektedir (Dal vd., 2023: 1312). Sürekli yoksulluk ve maddi ve sosyal yoksulluk oranları da veri paylaşılan yıllarda sabit kalmıştır.

SONUÇ

Türkiye’de 20001 Krizi ardından yeniden yapılanma adımları ile desteklenen istikrarlı gelişim süreci uzun dönemli değerlendirildiğinde 2015 yılı sonrasında ekonomik, mali, siyasi ve toplumsal birtakım göstergelerin bozulma eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu göstergeler, şüphesiz kurumsal ve yapısal sorunların varlığına dikkat çekmektedir. Dolayısıyla ülkedeki güven ve istikrar ortamının tekrar sağlanması, ekonomik gelişimin yabancı yatırımlara olan bağıllılığının azaltılması ve bu sayede döviz riskinin ve ekonomik kırılganlığın önlenmesi, vergi sisteminin daha adil bir yapıya kavuşturulması, kamu harcamalarında etkinliğin ön planda tutulması ve mali dengenin uzun dönemli sağlanması gibi birçok düzenlemeye ve iyileştirmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak yapısal sorunların yalnızca ekonomik ve mali olmadığı, siyasi ve sosyal sorunların da diğer sorunlar kadar ülkenin gelişimini olumsuz etkilediği göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle yapısal sorunlara getirilecek çözümlerde aynı zamanda siyasi ve sosyal göstergelerin de iyileştirilmesini içerecek şekilde kapsayıcı bir bakış açısına sahip olunması Türkiye’nin potansiyel gelişimine doğrudan katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- BDDK, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu. (2008). ABD Mortgage Krizi.Erişim: 19 Temmuz 2023, <https://www.bddk.org.tr/Duyuru/EkGetir/325?ekId=327>
- BULUT, E., DEMİREL, N. ve AKAR, Ç. (2017). 2008 Krizi Sonrası FED'in Faiz Artırımının Yükselen Piyasa Ekonomilerindeki Portföy Yatırımları Üzerine Etkileri. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(1), 35-58.
- ÇAKMAK, U. (2013). Finansal Kırılganlık Endeksi (Türkiye 1989-2011) ve Yorumlar. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(1), 239-260.
- DAL, R. ve TEMİZ, N. (2023). Türkiye'de Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardım Kurumlarının Etkinliği. *Çalışma ve Toplum*, 2(77), 1287-1322.
- EĞİLMEZ, M. (2017). İşsizlik Artıyor.Erişim: 19 Temmuz 2023, <https://www.mahfielimmez.com/2017/02/issizlik-artiyor.html>
- ENGİN, C. ve GÖLLÜCE, E. (2016). 2008 Küresel Finans Krizi ve Türkiye Üzerine Yansımaları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 27-40.
- ERDÖNMEZ, P. A. (2003). Türkiye' de 2001 Yılındaki Mali Kriz Sonrasında Kurumsal Sektörde Yeniden Yapılandırma. *Bankacılar Dergisi*, 47(38), 1-19.
- ERTUĞRUL, C., İPEK, E. ve ÇOLAK, O. (2010). Küresel Mali Krizin Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Journal of Management And Economics Research*, 8(13), 59-72.
- EVDS, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. (2023). Özel Sektörün Yurt Dışından Sağladığı Uzun Vadeli Kredi Borcu-Borçluya Göre Dağılım (ABD doları). Erişim: 19 Temmuz 2023, https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_6/5977/DataGroup/turkish/bie_osuvbg/
- GEGP. (2001). Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı. Erişim: 18 Temmuz 2023, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/9d16883c-c298-4863-8992-e6054973ce6b/program.pdf?MOD=AJPERES>.
- YILDIRIM, H. H. ve İLDOKUZ, B. (2019). Korumasız Faiz Parite Kuramı ve 2005-2014 Dönemi Portföy Yatırımlarını Türkiye'ye Çeken Finansal Faktörlerin Tespiti. *Ekoist: Journal of Econometrics and Statistics*, 14(29), 247-268.
- KARA, H. ve SARIKAYA, Ç. (2021). Enflasyon Dinamiklerindeki Değişim: Döviz Kuru Geçişkenliği Güçleniyor Mu?. *Koç University-TÜSİAD Economic Research Forum, Working Paper No: 2121*, 1-24.
- KEPENEK, Y. ve YENTÜRK, N. (2008). *Türkiye Ekonomisi*. Remzi Kitabevi.
- KESEBİR, M. (2018), Türkiye'de 2001 Krizi Sonrası Bankacılık Sektörünün Durumu, Yapısal Reformlar ile Son Yıllardaki Gelişmeler. *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 3(2), 1-19.
- KMYKK, Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu. (2003). *Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu*, Erişim: 18 Temmuz 2023, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5018.pdf>
- OECD, Organisation for Economic Co-operation and Development. (2022). Employment Outlook 2022. Erişim: 19 Temmuz 2023, <https://www.oecd.org/employment-outlook/2022/>

- ÖİB, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı. (2023). Türkiye'de Özelleştirme. Erişim: 19 Temmuz 2023, <https://www.oib.gov.tr/turkiyede-ozelleştirme>
- ÖZATAY, F. (2013). *Finansal Krizler ve Türkiye*. Doğan Kitap.
- SERİN, Ş. C. ve DEMİR, M. (2023). Does Public Debt and Investments Create Crowding-out Effect in Turkey?. Evidence from ARDL Approach, *Sosyoekonomi*, 31(55), 151-172.
- SÖNMEZLER, G., AKDUĞAN, U. ve GÜNDÜZ, İ. O. (2017). Türkiye'de Cari Açık Sorununun Reel Döviz Kuru ve İhracatın İthalata Bağımlılığı Açısından Değerlendirilmesi. *Maliye Finans Yazıları*, (108), 105-122.
- ŞAHİN, S. (2021). Doğrudan Yabancı Yatırım, Ticari Açıklık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Seçilmiş Ülkeler ve Türkiye Örneği. *Ekoist: Journal of Econometrics and Statistics*, 35, 111-128.
- TAŞAR, M. O. (2010). "Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" ve Makro Ekonomik Etkilerinin Analizi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(1), 76-97.
- TCMB, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (1999). 2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı: Kur ve Para Politikası Uygulaması. Erişim: 18 Temmuz 2023, https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/555855c8-90e0-4740-9188-e5b03bdc96a8/baskan_ParaPol00.pdf?MOD=AJPERES
- TCMB, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2013). Enflasyon ve Fiyat İstikrarı. Erişim: 19 Temmuz 2023, https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/06084069-3751-44a3-ba98-fc5a65b908ba/Enflasyon_FiyatIstikrari.pdf?MOD=AJPERES
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). Dış Ticaret İstatistikleri Ocak 2022. Erişim: 19 Temmuz 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Ocak-2022-45536>
- UÇAN, O. ve ÇEBE, G. N. (2018). 2008 Krizi Öncesi ve Sonrası Türkiye'de Ekonomik Büyüme, İşsizlik ve Enflasyon İlişkisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(3), 6-17.
- VOYVODA, E. ve YELDAN, A. E. (2002). Türkiye Ekonomisi İçin Kriz Sonrası Alternatif Uyum Stratejileri. *İktisat İşletme ve Finans*, 17(200), 18-28.
- ZÜNGÜN, D. (2008). Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Sonrası Türkiye-IMF İlişkilerinin Geleceği. *Öneri*, 8(3), 229-242.

ŞERİF MARDİN'İN TÜRK MODERNLİĞİ ANALİZİNE YÖNELİK ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME

Armağan ÖZTÜRK*

1. GİRİŞ

Şerif Mardin düşüncesini bir dizi kavram aracılığıyla tartışmaya açan bu metnin öncelikli ilgi alanı modernleşmedir. Bu bağlamda düşünürün Osmanlı-Cumhuriyet modernleşmesini ele alma biçimi eleştirel değerlendirmemizin maddi zeminine karşılık gelmektedir.

Çalışmamız öncelikle Şerif Mardin'in Weber, liberal kuram ve oryantalist yaklaşım gibi teorik kaynaklarını ele almaktadır. Ardından ise başta merkez-çevre yaklaşımı olmak üzere düşünürün Osmanlı-Türk modernleşmesi için kurduğu teorik çerçeve irdelenecektir. Mardin'in Kemalist modernleşmenin eksiklerine odaklanan akıl yürütme biçimi hem eldeki teorik malzemeyi olgularla test edebileceğimiz bir dayanak hem de düşünürün okumasına yönelik eleştiriler için uygun bir kaynağa karşılık gelmektedir. Bu malzeme din sosyolojisi, Yeni Osmanlılar, Jön Türkler ve aydınlar gibi konu başlıkları üzerinden ayrıca ele alınmış, bir anlamda Mardin külliyatı Türk düşünce tarihi bakımından daha ayrıntılı bir düzeyde yeniden yorumlanmıştır.

2. TEORİK LİTERATÜR

Şerif Mardin'in yürüttüğü tartışmalar kavram üretme kapasitesi bağlamında oldukça özgün, ama ortaya çıkan literatürün teorik ufku modernleşmenin ufkuyla sınırlı olduğu için bir o kadar da sınırlı ve yereldir (Davison, 2002: 247-252; Doğan ve Demir, 2018: 24; Keyman, 2005: 39; Doğan, 2013: 25, 36). Mardin'in kavram setlerine hiç başvurmaksızın hakkaniyetli bir şekilde Türkiye toplumsal yapısının siyasal sosyolojik bir değerlendirmesini yapmak olanaksızdır. Ama tabii ki düşünürün daha çok kültür kuramları çerçevesinde

* Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, armagan1789@artvin.edu.tr, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0001-8711-3195>.

Türk modernleşmesinin sorunlarıyla ilgilenen bakış açısı ortaya konulan eserlerin etki gücünü ve post-modern dünyadaki okunurluğunu bir hayli sınırlamıştır.

Modernleşme bahsi bakımından oryantalizm hususuna da değinmek gerekir. Şerif Mardin'in bazı eserlerinde, özellikle de erken dönem çalışmalarında oryantalist bakış açısından güçlü bir esinlenme söz konusudur (Doğan, 2013: 30; Özdemir, 2003: 31-3). Oryantalizm yakıştırması özellikle çok genel kaynaklarının kullanıldığı din sosyolojisi gibi alanlarda ve modernleşme eksikliğinin nedenlerini soruştururken Batı karşısındaki eksikliklere işaret eden düşünce biçiminde yoğun bir şekilde karşımıza çıkar (Şeker, 2015: 141-2, 155-7).

Oryantalizm suçlamasını da yanıt olacak şekilde Şerif Mardin'in Türk modernleşmesine bakışı tartışmaya açıldığında karşımıza üç husus çıkar: Düşününürün topluma fazlasıyla Batıcı ve oryantalist bir yerden baktığına yönelik tespit daha çok muhafazakar-İslami kamuoyundan gelmektedir. Bu kesimlerin meseleye bakışları ise fazlasıyla konjonktürelidir. Mesela mahalle baskısı gibi kavramların yoğun bir şekilde tartışıldığı dönemlerde oryantalizm suçlaması da ön plana çıkmıştır. Aslında Şerif Mardin oryantalist modernleşme kuramlarından çok gelişimine Montesquieu ve Hegel gibi filozofların katkı sunduğu Batı tipi sivil toplum geleneğinin etkisi altındadır (Şahbaz, 2019: 71-4). Ancak bu etki Mardin'in Niyazi Berkes gibi düşünürlerin çalışmalarında kristalize olan ve cumhuriyet modernleşmesini Osmanlı mirasını dikkate almadan tartışmaya çalışan tek yanlı okumalara karşı çıkmasına engel olmamıştır (Doğan, 2013: 29). Tabii düşünür Kemalist okumadan farklı olarak Osmanlı-İslam kültürünü anlamaya çalışırken kesinlikle ona kutsallık atfetmez. Yine benzer şekilde halk İslam'ını önemseyen üslup mesele İslamcılığının siyasi taleplerine dönüşünce yerini temkinli bir mesafeye bırakır.

Teorik arka plan tartışmasında oryantalizm kadar önemli bir sonraki durak Weber'dir. Mardin'e yönelik Weberci yakıştırması çok yaygındır. Düşünür kendi Weber yorumunu ortaya koyarken Weberci anlayışa yönelik haksız ithamları tartışmaya açar. Mesela ona göre Weber kesinlikle idealist bir düşünür değildir. Materyalizme değil kaba materyalizme karşı olan Weber ancak belli noktalarda idealizmin Neo-Kantçı yorumlarına yaklaşır (Keyman, 2001: 13; Aktay, 2017: 12; Mardin, 2007: 120-1).

Mardin'in Weber'e yaklaştığı alanların başında Marx eleştirisi gelir. Odukaça ayrıntılı bir epistemoloji temelli ideoloji tartışmasından sonra Marx'ın nesnel gerçeklikle ilgili tezini güçlü biçimde eleştirir Mardin. Marx'ın kendi analizini bilim katına çıkararak ideoloji ve yanlış bilinci alternatif okuma setleriyle ilişkilendiren tavrı sorunludur. Marx ve izleyicileri burjuva toplumunu yanlış bilince mahkum eden koşullardan kendilerini nasıl ayırttıklarını tutarlı bir şekilde açıklayamamıştır. Marksizm'i de ideoloji sayan Mardin'e göre ideoloji

gerçekliği yorumlamamıza yardımcı olan anlam haritalarıdır. İdeoloji tartışmasında asıl önemli olan mesele onun ne ölçüde gerçeği yansıttığı değil, hangi toplumsal kesim için toplumda oynadığı roldür (Mardin, 2015a: 18-21, 32, 35, 40-4, 77).

Mardin'in Weberciliğiyle ilgili son yargıyı şu şekilde formüle etmek yerindedir. Düşünür Weber'in yanlış yorumlanması noktasında bir eleştiri geliştirir. Ayrıca Weberci izleği takip ederek Marksizm'i eleştirir. Ancak ondaki Weberci esintinin önemli ölçüde dönemsel bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir. Aslında düşünür liberal-muhafazakar düşünce dünyası içerisinde fikir üretmiştir. Uluslararası literatüre yapılan yoğun atıflar bahsi geçen dünyanın şekillenmesinde kritik bir öneme sahiptir. İlk gençlik yıllarında daha ağır basan Weberci yönelimin ise daha sonraki akademik çalışmalarda alternatif okumalar lehine gerilediği söylenebilir (Kayalı, 2013: 92; Arlı, 2006: 124-6; Arlı, 2008: 639, 645).

Mardin düşüncesinin teorik arka planını ele alınırken son olarak iki hususun altı daha çizilmelidir. Düşünür Kemalizm ve İslamcılık gibi büyük anlatılar ile bu anlatılardan beslenen ideolog-akademisyen kalabalığına karşı atıpkı bir konumda yer alır (1). İdeolojik okumalara mesafeli analiz çerçevesi çoğu kez yeni bir paradigma önerisi gibi iş görür. Mardin'in katkı sunduğu yeni söylem Alman devlet doktrini ve Fransız siyaset felsefesine karşı daha siyasal sosyolojik bir izleğe karşılık gelir (2). Nihayetinde Mardin'in durduğu yer yorumlayıcı yanı ağır basan tarihsel bir anlatıdır (Arlı, 2004: 497-502; Arlı, 2014: 86-8; Kayalı, 2013: 76).

3. AMPİRİK LİTERATÜR VE ANALİZ

Şerif Mardin Osmanlı'yı hem toplumsal yapı hem de belli başlı düşünsel akımlar bakımından ele alır. Öncelikle Osmanlı'yı önemsemeyen ve yücelten uç yorumlara karşı çıkar. İdeolojik okumalara karşı çözümleyici dili tercih eder. Döneminde popüler olan Doğu despotizmi, Asya Tipi Üretim Tarzı ve feodalizm gibi kavramlara alternatif bir düşünme seti geliştirir (Mardin, 2000a: 21; Mardin, 1964: 60-74). Ona göre Osmanlı'da din ile devlet organik bir bütünlük içindedir. İslam'daki hakim bakış açısının da tesiriyle dinden ayrılma toplumdandan ve devletten ayrılma gibi bir anlama gelir. Batıdaki sivil topluma en yakın örgütlenme biçimi ise tarikat ve cemaatlerdir (Mardin, 2001: 68, 71, 76, 93).

Osmanlı toplumsal yapısı patrimonyal karakterdedir. Askeri-siyasi elitler koruyucular sınıfı gibi iş görür. Değişim ve gelişmeye karşı durağanlık mevcut yapıyı bir hayli sınırlamıştır. Feodalitenin, kapitalizmin, özgür kentin ve sivil toplumun yokluğu Osmanlı örneğini Batı tarihsel patikasından ciddi biçimde ayırır (Mardin, 2001: 106-7, 111, 115-7, 122-5; Mardin, 1995: 286-292). Ba-

tıda özgürlük temelinde örgütlenmiş özerk bir sivil toplum varken, doğuda Kur'an, adalet ve devlet çevresinde bir araya gelmiş bir yapı vardır (Mardin, 1995: 278-295; Arlı, 2008: 641). Doğulu toplumlarda sivil toplumun yokluğuna dair bu keskin önermenin bir süre sonra yumuşadığını ve Mardin'in nihayetinde Osmanlı toplumunu kendi özgünlüğü içerisinde açıklayan bir değerlendirme setine doğru analiz çerçevesini değiştirdiği görülür. İşte tam da bu noktada merkez-çevre yaklaşımı devreye girer.

Mardin Batıda merkez ile çevre arasındaki çatışmanın devleti belirlediğini söyler. Feodalite ve sınıflar bahsi geçen çatışmaların odağında yer alır. Osmanlı-İslam dünyası ise feodalitenin yokluğu ve ekonomi üzerindeki katı siyasi denetim nedeniyle bu iktidar diyalektiğini takip etmemiştir. Osmanlı düzenine bakıldığında vakıf, tarikat, cemaat, esnaf loncaları, Balkan, Arap ve Kürt bölgelerindeki yerel otonom unsurlar ve kentlerdeki burjuvaziye benzer eğilimleri olan özel mülkiyet sahibi kesimlerin merkeze karşı çevreyi temsil ettiği görülür (Mardin, 2000c: 80-4).

Merkez-çevre kavramlaştırması Osmanlı-Cumhuriyet modernleşmesi için işlevsel yanı ağır basan bir paradigma olarak da iş görmüştür. Merkezde laik elitler, bürokrasi ve Halk Partisi, çevrede ise lümpen ulema, köylü ve esnafın temel unsurlarını oluşturduğu İslami bir muhalefet vardır (Mardin, 2000c: 87-100). Bu ikilik hem merkezîyetçi-devletçi çizgi hem de onun milliyetçi-ümmetçi alternatifi bakımından bütünlükçü bir bakışın yerleşmesine güçlenmesine yol açmış durumdadır.

Merkez-çevre Şerif Mardin'in cumhuriyet tartışmasını anlamlandırma noktasında uygun bir kavramsal gerişe karşılık gelir. Bahsi geçen kavramsal zeminde ilerlerken karşımıza bir dizi tespit çıkar. Şöyle ki, ona göre Atatürk Cumhuriyetine yönelik değerlendirmelerde en büyük sorun tarihsel-sosyolojik yorumların eksikliğidir. Aydınlanmacı perspektif her zaman ön plana çıkmış, bu durum da gerçeği ideolojik açıdan perdelemiştir. Mardin'in dikkat çektiği Kemalizm'in tarihsel-sosyolojik okumasında ise şu unsurlar ön plana çıkmaktadır: Öncelikle Atatürk modernleşmesi solidaristtir. Millet kendi içinde çelişkisiz kaynaşmış bir bütün olarak görülmüştür. Ancak teoride solidarist millet ideali ön plana çıksa da, pratikte toplumu dönüştürmek için güçlü bir düzeyde şiddet kullanılmadığından yeni millet inşası sınırlı bir içerikle sonuç doğurmuştur (Mardin, 1992a: 64, 70; Mardin, 1992d: 148-9; Mardin, 2001: 101).

Üzerinde durulması gereken ikinci unsur radikalizmdir. Atatürk de tıpkı Meşruiyet dönemi pek çok devrimci gibi sosyal reform konusunda radikal fikirlere sahiptir. Ancak Atatürk'teki radikalizmin özellikle Kurtuluş Savaşı sürecinde politik bir pragmatizmle birlikte kullanıldığı açıktır. Taşra esnafı ve İslamcı kesim bu yolla kurtuluş sürecine bağlanmıştır (Mardin, 1992a: 56, 63; Mardin,

1992b: 97). Tabii radikalizmin her halükarda sadece dönemsel değil, aynı zamanda yapısal sınırları da vardır. Devletçi kapitalizm ve patronajcı ekonomi politik radikal bir değişimi frenlemiştir. Ayrıca Kemalist iktidar dine ve aileye müdahale konusunda oldukça temkinli bir siyaseti benimsemiş durumdadır (Mardin, 2001: 129, 141). Radikalizm meselesini karara bağladığımızda şöyle bir yorumda ısrar edebiliriz: Cumhuriyetçi kadrolar toplumsal değişim konusunda radikal bir tavra sahiptir. Ancak bahsi geçen bu radikalizm toplumsal değişimin yapısal sınırları ve devrin diğer devrimci hareketleriyle olan karşılaştırmalı bir analiz üzerinden yeniden değerlendirildiğinde bir hayli ılımlı kalmaktadır.

Şerif Mardin Kemalist modernleşmenin estetik derinlik ve popülist yetkinlikten uzak olduğunu iddia eder. Milliyetçi mayalanmaya rağmen dinin sembol yaratma gücüyle baş edecek rakip bir kültürel kod yaratılamamıştır (Mardin, 1992b: 82; Mardin, 1992d: 149; Çaylak, 2013: 208-210). Cumhuriyeti kuran kadrolarda anti-popülist karakter ağır basmaktadır. Toplumcu cezbedecek sembol üretmedikleri gibi, bu amaca yönelik ciddi bir çabaları da olmamıştır. Ayrıca modernleşmede bir yüzeysellik olduğu da açıktır. Bazı kural ve kurumlar alınmış, ama kurumların arkasındaki kültür ve alışkanlıklarla pek ilgilenilmemiştir (Mardin, 1999: 55-6). Yazarın bu tespitleri de açıkça gösterir ki, onu göre cumhuriyet modernleşmesi kurumsal bir dönüşüm yaratmış, ama kurumları kültürel dönüşümle tamamlamamıştır.

Son olarak din sosyolojisine değinilebilir. Mardin'in İslam dini ve kurumları üzerine yaptığı sosyolojik gözlemler sadece bu alanın kendisi değil, aynı zamanda Türk modernliğinin içeriği bakımından da ilgi çekici sonuçları içerinde barındırmaktadır. Öncelikle İslam kültürüyle ilgili iki saptama yapar düşünür: Ona göre Batı modernliğini "teknoloji" ve "kültür" diye ayırt eden okuma sorunludur. Ayrıca İslamcı yaşam dünyası pek çok açıdan tüketim kültürünün modern canlılığıyla çelişen bir yerde kendini var eder (Mardin, 1992e: 16; Mardin, 2003: 20). Tabii Mardin'in İslamcılığa mesafeli yaklaşıp da dinin toplum hayatında oynadığı rol ve modernleşmeye katkısı gibi konularda pozitif bir değerlendirme sunar okuyucularına. Ona göre din toplumsal hayatta önemli roller üstlenir. Bu nedenle işlevsel bir değere sahiptir. Ayrıca dinin modernleşmeyi engellediği savı olgusal olarak doğru değildir. Bu konuda daha makul yorum Kemalist seçkinciliğe karşı Halk İslam'ının alternatif bir modernlik ürettiği şeklinde özetlenebilir. Bu bağlamda dindarların daha etkin bir konumda olduğu modernleşme deneyimi toplumsal dönüşümün demokratik meşruluğunu arttıran bir özeliği de sahiptir (Arlı, 2004: 506-9; Mardin, 2008: 28-31).

Modernlikle din arasındaki ilişki bakımından Said Nursi olayı önemli bir değerlendirme alanına karşılık gelir. Mardin Kemalist paradigma içinde gerçiklelikle ilişkilendirilen bu din adamını daha olumlu bir içerikle ele alır. Ona

göre Nurculuk hareketinin kazandığı toplumsal görünürlük sadece bu hareketin lideri ve söylemiyle değil, Kemalist modernleşmenin gelenek ve maneviyat karşıtı ideolojik içeriğiyle de yakından ilgilidir. Bu bağlamda sadece Nurculuk değil, aslında tüm tarikat ve cemaatler toplumsal bir boşluğu doldurmakta, siyaset-din birlikteliğine işlevsel bir katkı sunmaktadır (Mardin, 2008: 12-3, 32; Takış, 2013b: 86-7).

Mahalle baskısı kavramı Mardin'in modernleşme parantezine aldığı din sosyolojisi çalışmalarındaki son önemli kavrama karşılık gelir. İslam'ın popüler yorumunun, yani halk İslam'ının mahalle düzeyinde çok etkili olduğunu ileri süren düşünür mahalleyi giderek İslami bir nitelik kazanan modernlik tartışmaları bağlamında yeniden yorumlar. İslami kültürel hegemonya değerler krizini derinleştirmekte ve laik kesimin tercihlerini kısıtlamaktadır (Mardin, 2013: 257). Ancak İslamcı ekole göre ise bu iddia fazlasıyla abartılıdır. Mardin mahalle baskısı kavramıyla siyasal sosyolojik bir durumu açığa kavuşturmaktan çok laik kesimin İslamcılık eleştirisine zemin hazırlamaktadır (Aktay, 2017: 15; Subaşı, 2013: 127-131).

SONUÇ

Şerif Mardin'in sosyoloji-siyaset bilimi literatürüne katkısı ciddi bir özgünlük düzeyine sahiptir. O bir dizi kavram seti aracılığıyla Türk modernliğindeki eksikleri ortaya koyar. Yürüttüğü modernlik tartışması Kemalizm-İslamcılık kavgasına sıkışmış ideolojik yorumların ötesine geçen bir içeriğe sahiptir. Kemalizm'i eleştirip İslam'ın toplum hayatında oynadığı rolü işlevsel anlamda olumlu görse de İslamcılığın siyasal ajandasını paylaşmaz.

Ona göre Türk modernliğindeki en büyük sorunlar sivil toplum eksikliği ve felsefi arka planın zayıflığıdır. Bu nedenle yüzeysellik modernliğimizin en önemli özelliğidir. Hiçbir kurum veya kural kökleriyle birlikte düşünülmemiş, hemen her pratik geçiciliğe hapsolmuştur. Ayrıca akademik yazındaki ideoloji etkisine karşı mesafeli bir duruşu temsil eder Şerif Mardin literatürü. Kemalist modernleşmenin yorumlanması noktasında hem İslamcı hem de Kemalist tezlerle karşı tarihsel-sosyolojik yanı ağır basan dil bilhassa ön plana çıkar.

KAYNAKÇA

- AKTAY, Yasin. "Şerif Mardin'in Katkısını Doğru Anlamak", *Tezkire* 61, 2017, ss. 11-5.
- ARLI, Alim. "Bir Siyaset Sosyoloğu Olarak Şerif Mardin", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2 (1), 2004, ss. 493-510.
- ARLI, Alim. "Weberci Bir Düşünürün Başlangıç Temrinleri: 1950'li Yıllarda Şerif Mardin", *İ. Ü. E. F. Sosyoloji Dergisi*, 3 (12), 2006, ss. 123-130.
- ARLI, Alim. "Türkiye'de Sosyolojinin Eleştirel Kapasitesi: Şerif Mardin Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6 (11), 2008, ss. 633-652.
- ARLI, Alim. *Oryantalizm Oksidentalizm ve Şerif Mardin*, İstanbul: Küre Yayınları, 2014.
- ATAY, Tayfun. "Şerif Mardin, Din ve Türkiye'de Galile Olmak", *Şerif Mardin Okumaları*, (Ed.), Taşkın Takış, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013, ss. 102-121.
- BORA, Tanıl. *Cereyanlar, Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- ÇAYLAK, Adem. "Entelektüel Tarihçi Şerif Mardin'in Osmanlı Toplum Çözümlemesi", (Ed.), Taşkın Takış, *Şerif Mardin Okumaları*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013, ss. 207-235.
- DOĞAN, Necmettin. "Şerif Mardin, Türk Sosyolojisi ve Sosyolojik Teori", *Şerif Mardin Okumaları*, (Ed.), Taşkın Takış, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013, ss. 19-41.
- DOĞAN, Sedat ve Sedat Demir. "Şerif Mardin'in Anısına: İkincil Literatüre Küçük Bir Katkı", *Temaşa*, 8, 2018, ss. 6-26.
- DAVİSON, Andrew. *Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik*, Çev: Tuncay Birkan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, ss. 247-252.
- KARPAT, Kemal. *Bir Ömrün İnsanları: Türkiye'den ve Dünyadan Portreler*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.
- KAYALI, Kurtuluş. "Şerif Mardin Okumaları Konusunda Bazı Sorular ya da Bazı Sorunlar", (Ed.), Taşkın Takış, *Şerif Mardin Okumaları*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013, ss. 90-101.
- KEYMAN, Fuat. "Şerif Mardin, Toplumsal Kuram ve Türk Modernitesini Anlamak", *Doğu Batı*, 2001, ss. 11-32.
- KEYMAN, Fuat (2005). "Şerif Mardin'i Anlamak: Modernleşme, Yorumbilgisel Yaklaşım ve Türkiye", *Şerif Mardin'e Armağan*, (Ed.), Orhan Tekelioğlu ve Ahmet Öncü, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MARDİN, Şerif. "Toplum Bilimlerinde Teoriler Üzerinde Bir Not", *A.Ü.S.B.F Dergisi*, 19, 1964, ss. 60-74.
- MARDİN, Şerif. "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", *Daedalus*, 2 1973, pp. 169-190.
- MARDİN, Şerif. "Türkiye'de Din ve Laiklik", (Ed.), Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, *Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler 3*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992a, ss. 37-80.
- MARDİN, Şerif. "Modern Türkiye'de Din", (Ed.), Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, *Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler 3*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992b, ss. 81-113.
- MARDİN, Şerif. "Modern Türkiye'de Din ve Siyaset", (Ed.), Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, *Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler 3*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992c, ss. 114-145.

- MARDİN, Şerif. "Türk Devriminde İdeoloji ve Din", (Ed.), Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, *Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler 3*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992d, ss. 146-169.
- MARDİN, Şerif. "İslamcılık: Tanzimat Dönemi", (Ed.), Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, *Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler 3*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992e, ss. 9-22.
- MARDİN, Şerif. "Türk Toplumunu İnceleme Aracı Olarak Sivil Toplum", (Ed.), Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994a, ss. 21-34.
- MARDİN, Şerif. "Yeni Osmanlıların Hakiki Hüviyeti", (Ed.), Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994b, ss. 273-284.
- MARDİN, Şerif. "Tanzimat ve İlimiye", (Ed.), Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994c, ss. 261-6.
- MARDİN, Şerif. "Civil Society and Islam", (Ed.), John A. Hall, *Civil Society: Theory, History and Comparison*, Cambridge: Polity Press, 1995, pp. 278-300.
- MARDİN, Şerif. "Osmanlı Devlet Gücünün Söylemi Olarak Türkçe Üzerine: Giriş Niteliğinde Geçici Notlar (1. bölüm)", Çev: Y. Salman ve D. Hakyemez, *Cogito*, 13, 1998, ss. 267-274.
- MARDİN, Şerif. "Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler", *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, (Ed.), Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, ss. 54-69.
- MARDİN, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000a.
- MARDİN, Şerif. "Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma", (Ed.), Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000b, ss. 21-76.
- MARDİN, Şerif. "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, (Der.), Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Alfa Yayınları, 2000c, ss. 79-104.
- MARDİN, Şerif. "Batılılaşma", (Ed.), Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000d, ss. 9-20.
- MARDİN, Şerif. "19. Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti", (Ed.), Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000e, ss. 81-100.
- MARDİN, Şerif. *Din ve İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- MARDİN, Şerif. "Kültür ve Din", *Türkiye Günlüğü* 72, 2003, ss. 5-21.
- MARDİN, Şerif. "Max Weber Üzerine", *Siyasal ve Sosyal Bilimler, Makaleler 2*, (Ed.), Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, ss. 119-124.
- MARDİN, Şerif. *Bediüzzaman Said Nursi Olayı*, Çev: Metin Çulhaoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- MARDİN, Şerif. "Şerif Mardin ile Türk Siyaset Düşüncesi Üzerine", *Düzenleme ve Söyleşi: Gökhan Çetinsaya ve Diğerleri, Şerif Mardin Okumaları*, (Ed.), Taşkın Takış, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013, ss. 236-263.

- MARDİN, Şerif. *İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015a.
- MARDİN, Şerif. *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çev: Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015b.
- MARDİN, Şerif. "Şerif Mardin'le Din ve Devlet Sosyolojisi Konusunda Söyleşi", Söyleşi: Ali Bayramoğlu, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, (Ed.), Mümtazer Türköne ve Tuncay Önder, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017a, ss. 119-158.
- MARDİN, Şerif. "Aydınlar Konusunda Ülgener ve Bir İzah Denemesi", (Ed.), Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, *Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler 3*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017b, ss. 251-260.
- MARDİN, Şerif. "Tanzimat ve Aydınlar", (Ed.), Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, *Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler 3*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017c, ss. 261-284.
- MARDİN, Şerif. "Aydınlarımızın ve Tenkid –Tarihi Bir İzah Denemesi", (Ed.), Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, *Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler 3*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017d, ss. 291-296.
- ÖZDEMİR, Bülent. *Ottoman Reforms and Social Life: Reflections from Salonica, 1830-1850*, İstanbul: The Isıs Press, 2003, pp. 31-3.
- SUBAŞI, Necdet. "Mahalleyi Baskıyla Hatırlamak", *Şerif Mardin Okumaları*, (Ed.), Taşkın Takış, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013, ss. 122-133.
- ŞAHBAZ, Yunus. "Şerif Mardin ve Aydın Meselesi: Dönemsel ve Düşünsel Bütünselliği İçerisinde Bazı Soru(n)lar", *Muhafazakâr Düşünce*, 16 (57), 2019, ss. 61-79.
- ŞEKER, Fatih. *Cumhuriyet İdeolojisinin Naşibendilik Tasavvuru: Şerif Mardin Örneği*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- TAKIŞ, Taşkın. "Türkiye'de Şerif Mardin Olayı", *Şerif Mardin Okumaları*, (Ed.), Taşkın Takış, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013a, ss. 9-16.
- TAKIŞ, Taşkın. "Sosyal Bilimlerin Öteki Kutbu: Şerif Mardin ve Entelektüel Bir Harita", *Şerif Mardin Okumaları*, (Ed.), Taşkın Takış, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013b, ss. 70-89.

SANAL DENEYİMSEL PAZARLAMANNIN ÇEVİRİMİÇİ İKİNCİ EL SATIN ALMA NİYETİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Didem GEZMİŞOĞLU ŞEN**

1.GİRİŞ

Tüketiciler ürün veya hizmet satın alırken artık fayda yerine deneyime odaklanmaktadır. Satın alma esnasında veya sonrasında ürün ve hizmettin hissettirdiği deneyimle ilgilenmektedirler. Tüketici davranışlarındaki bu değişiklik işletmelerin tüketiciler ile arasında bir duygusal bağ kurmasını gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda işletmeler pazarlama stratejisi olarak deneyimsel pazarlamayı benimsemişlerdir.

Günümüz tüketicileri deneyime odaklanmanın yanı sıra aynı zamanda çevrimiçi alışverişini benimsemişlerdir. Türkiye’de tüketicilerin %64’ünün düzenli olarak çevrimiçi alışveriş yaptığı bilinmektedir (Dijital Türkiye Raporu, 2023). Geleneksel alışverişe göre çok kolay ve hızlı bir biçimde alışveriş imkânı tanıyan çevrimiçi alışveriş işletmeler içinde büyük bir pazar avantajı oluşturmaktadır. Pazarın büyüklüğünün yanında çevrimiçi pazar ile sınırların ortadan kalkması beraberinde yoğun bir rekabet ortamına zemin hazırlamıştır. Çevrimiçi alışverişin büyümesine paralel olarak ikinci el çevrimiçi pazarlarında büyüdüğünü söylemek mümkündür. Dijital Türkiye 2022 raporu incelendiğinde Şubat 2022 itibarıyla 16-64 yaş aralığındaki tüketicilerin çevrimiçi mağazalardan ikinci el satın alma oranının %14,4 olduğu görülmektedir (Dijital Türkiye Raporu, 2022). Şubat 2023 raporu incelendiğinde ise çevrimiçi ikinci el alışveriş yapan 16-64 yaş aralığındaki tüketicilerin yükselerek %15,3’e çıktığı görülmektedir (Dijital Türkiye Raporu, 2023). Türkiye’de ve Dünyada ikinci el alışverişin giderek yükselen bir ivme kazadığını söylemek mümkündür. Thredup 2023 Yeniden Satış Raporu incelendiğinde ikinci el pazarın 2027 yılında 350 milyar dolarlık bir pazara sahip olacağı öngörülmektedir (Thredup, 2023). GlobalData tarafından yapılan 11 yıllık bir çalışmada ise ABD’de en hızlı büyüyen sektörün ikinci el alışveriş sektörü olduğu görülmektedir (Kula Çakmak, 2023).

* Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı III’te özet bildirisi olarak sunulmuştur.

** Dr. didem.gezmisoglu@rumeli.edu.tr, ORCID No:0000-0002-3043-1114.

İşletmeler yoğun rekabetin yaşandığı çevrimiçi pazarlarda rekabet edebilmek adına sanal deneyimsel pazarlama stratejilerine başvurumaktadırlar. Sanal ortamda her ne kadar yoğun bir şekilde kullanıyor olsa da tüketicilerin tüm duyularına hitap etmenin imkânı yoktur. Deneyimsel pazarlamanın yeterli olmadığı yerde işletmeler sanal deneyimsel pazarlama stratejilerinden yararlanmaktadırlar. Sanal deneyimsel pazarlama boyutları ile tüketicilere farklı sanal deneyimler yaşatılmaya çalışılmaktadır. Sanal deneyimsel pazarlama ile duyu deneyimi, akış deneyimi, etkileşim deneyimi, haz deneyimi ve ilişki deneyimi olmak üzere 5 boyuttan bahsedilmektedir.

Sanal deneyimin en iyi örneğinin çevrimiçi alışveriş siteleri olduğunu söylemek mümkündür. Çevrimiçi satın alma niyetini ise sanal deneyimsel pazarlama boyutlarının arttırdığı bilinmektedir (Liu & Chen, 2006; Thomson, 2010). Bu doğrultuda bu çıkarımdan hareketle bu çalışmada sanal deneyimsel pazarlamanın 5 boyutunun çevrimiçi ikinci el satın alma niyetini etkileyip etkilemediği incelenmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Çevrimiçi alışveriş yapan tüketiciler ürün veya hizmetlere fiziki ulaşamadıklarından ve pazarlamacıların tüketicilerin tüm duyularına erişemediklerinden kaynaklı olarak tüketicilere çevrimiçi deneyim yaşatmanın hiç kolay olmadığını söylemek mümkündür (Schmitt, 2000).

Deneyimin, pazarlamanın kendisi olduğu varsayımından hareketle ürün veya hizmeti tüketiciye pazarlamanın en iyi yolunun ilgi çekebilme olduğu düşünülmektedir (Gilmore & Pine; 2002). Önceleri tüketiciler, satın aldıkları ürün veya hizmetlerin fonksiyonel faydasına odaklanan davranışlar sergilerken, günümüzde beğendikleri, zevk aldıkları deneyimler elde ederek hem rasyonel hem de duygusal bir davranış biçimi göstermektedirler (Schmitt, 1999). Geleneksel pazarlama ile tüketici memnuniyeti sağlanmak istenmektedir. Fakat günümüz tüketicilerinin tam olarak istek ve ihtiyaçlarının karşılanmasına yetmediği görülmektedir. Böylelikle geleneksel yöntemlerin ötesine geçip deneyimsel pazarlama ile pazarlamacılar, tüketicilere benzersiz deneyimler yaşatarak tüketici bağlılığı sağlamak istemektedirler (Tsai, 2005).

Çevrimiçi alışverişin önemi arttıkça pazarlamacılar deneyimsel pazarlamayı çevrimiçi ortamlara uyarlamak istemişlerdir. 2006 yılında Liu ve Chen tarafından ilk olarak sanal deneyimsel pazarlama kavramı kullanılmış ve çalışmalarında sanal deneyimsel pazarlamayı; katılım, duyu, zevk, akış ve topluluk boyutları üzerinden incelemişlerdir. Sanal deneyimsel pazarlamanın boyutları ile çevrimiçi satın alma niyeti arasında ilişkiye rastlamışlardır (Liu & Chen, 2006).

2007 yılında ise Chen ve Liu tarafından yapılan çalışmada sanal deneyimsel pazarlama; etkileşim, duyular, haz, akış ve topluluk ilişkileri boyutları ile incelenmiş olup çevrimiçi satın alma niyeti ile moderatör etkilere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Chen & Liu, 2007).

Wang ve Hu tarafından 2009 yılında yapılan çalışmada, sanal deneyimsel pazarlamanın boyutlarından olan akış deneyiminin tüketicilerin satın alma niyetine pozitif yönde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Wang & Hu, 2009).

Thomson tarafından 2010 yılında yapılan çalışmada ise sanal deneyimsel pazarlamanın duysal, duygusal, fiziksel, bilişsel boyutları üzerine durulmuştur. Sanal deneyimsel pazarlamanın genel olarak satın alma niyetine etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Thomson, 2010).

Luo ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmada sanal deneyimsel pazarlama boyutlarını; duyu, etkileşim, haz, akış, topluluk ilişkisi olarak ele alınmıştır. Haz ve topluluk ilişkilerinin sanal deneyimsel pazarlama açısından önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca kolaylık yöneliminin çevrimiçi satın alma niyetini etkilediği sonucuna varılmıştır (Luo vd., 2011).

Bahçecioğlu 2014 yılında yaptığı çalışmada sanal deneyimsel pazarlamanın boyutlarından etkileşimin çevrimiçi alışverişe yönelik tutumu etkilediği sonucuna ulaşılmış olup etkileşimin belirsizliği azalttığı düşünülmektedir (Bahçecioğlu, 2014).

Rahmania ve Wahyono tarafından 2022 yılında yapılan çalışmada deneyimsel pazarlamanın güven üzerine pozitif bir etkiye sahip olduğu, güvenin de tüketicilerin çevrimiçi satın alma niyetini etkilediği sonucuna varılmıştır (Rahmania & Wahyono, 2022).

Kayıkçı Bardakçı tarafından 2022 yılında yapılan çalışmada sanal deneyimsel pazarlama boyutlarının çevrimiçi satın alma niyeti ve çevrimiçi müşteri sadakati arasındaki ilişkiyi, çevrimiçi alışveriş yöneliminin de sanal deneyimsel pazarlama boyutları ve çevrimiçi satın alma niyeti üzerine düzenleyici etkinin olup olmadığına bakılmıştır. Çalışmada sanal deneyimsel pazarlama boyutlarından duyu deneyiminin çevrimiçi satın alma niyetine etkisinin anlamlı düzeyde olmadığı, diğer dört boyutun ise anlamlı etkisi olduğu tespit edilmiştir (Kayıkçı Bardakçı, 2022).

Deneyimsel pazarlama ile satın alma niyeti arasında pozitif bir etkinin olup olmadığı birçok araştırmacı tarafından araştırıldığı (Liu & Chen, 2006; Chen & Liu 2007; Luo vd., 2011; Wang & Hu, 2009; Yang, 2009) ve deneyimsel pazarlama boyutlarının birçok çalışmada etkili olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda yapılan bu çalışma ile deneyimsel pazarlama boyutlarının ikinci el çevrimiçi satın alma niyetine etkisi olup olmadığı araştırılmak istenmektedir.

2. YÖNTEM

2.1.Araştırmanın Kapsamı ve Amacı

Tüketicilerin çevrimiçi pazarlara yönelmesiyle birlikte, firmalarda pazarlama çalışmalarını sanal ortamlara adapte etmeye çalışmaktadırlar. Çevrimiçi pazarların büyümesine paralel olarak ikinci el çevrimiçi pazarlarda büyümektedirler. Rekabetin yoğun yaşandığı sanal pazarlarda sanal deneyimsel pazarlama stratejilerine önem vermek gerektiği düşünülmektedir.

Sanal deneyimsel pazarlamanın unsurlarının (duyu, etkileşim, haz, akış, ilişki) çevrimiçi satın alma niyetini arttırdığı bilinmektedir. Bu doğrultuda sanal deneyimsel pazarlama unsurlarının tüketicilerin ikinci el çevrimiçi satın alma niyeti üzerine etkili olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır.

2.2.Araştırmanın Hipotezleri ve Modeli

Çevrimiçi alışveriş yapan tüketicilerin görme ve duyma duyularına hitap ederek çevrimiçi tüketicilere duysal deneyim yaşatmak amaçlanmaktadır (Chen vd., 2008). Bu doğrultuda, bu çalışmada aşağıdaki hipotez varsayılmıştır.

H1: Duyu deneyiminin ikinci el çevrimiçi satın alma niyeti üzerine pozitif etkisi vardır.

Etkileşimin belirsizliği azalttığı düşünülmektedir. Tüketiciler satın almak istedikleri ürün veya hizmetlerin belirsizliğinin azaldığını gördüklerinde pozitif yönde tutum sergiledikleri bilinmektedir (Steuer, 1992; Luo vd., 2011). İkinci el çevrimiçi alışverişin de oldukça belirsiz bir platform olarak algılandığı görülmektedir. Bu doğrultuda, bu çalışmada aşağıdaki hipotez varsayılmıştır.

H2: Etkileşim deneyiminin ikinci el çevrimiçi satın alma niyeti üzerine pozitif etkisi vardır.

Haz deneyimi, tüketicilerin çevrimiçi platformları ziyaretleri sırasında bundan haz alma derecesi olarak tanımlanmıştır (De Wulf vd., 2006). Bu duygu tüketicileri pozitif düşüncelerinde etkili olduğu ve risk almaya yönlendirdiği bilinmektedir (Schwarz, 1986). Böylelikle satın alma niyeti üzerine etkili olabileceği düşünülmektedir. Bu doğrultuda, bu çalışmada aşağıdaki hipotez varsayılmıştır.

H3: Haz deneyiminin ikinci el çevrimiçi satın alma niyeti üzerine pozitif etkisi vardır.

Tüketicinin, ilgilendiği ürün veya hizmete dikkatini tümüyle verdiği zaman hissettiği deneyim akış deneyimidir (Csikzentmihalyi, 2000). Tüketicilerin zaman algısının değiştiği saatlerin dakikalar gibi geldiği, kendilerini

unuttukları, haz aldıkları bir deneyim süreci olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda, bu çalışmada aşağıdaki hipotez varsayılmıştır.

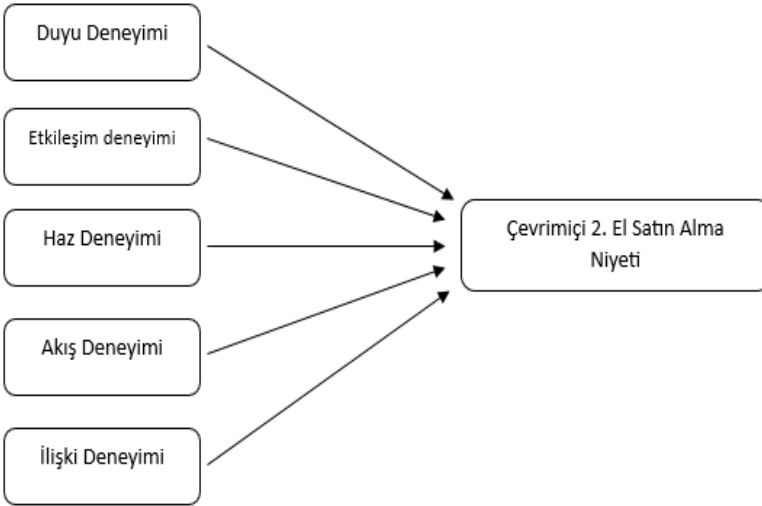
H4: Akış deneyiminin ikinci el çevrimiçi satın alma niyeti üzerine pozitif etkisi vardır.

Tüketicilerin bir ürün veya hizmet hakkındaki deneyimlerini paylaşmasıyla diğer tüketicilerin bu paylaşımından etkilenecek davranış sergiledikleri düşünülmektedir (Luo vd., 2011). Bu doğrultuda, bu çalışmada aşağıdaki hipotez varsayılmıştır.

H5: İlişki deneyiminin ikinci el çevrimiçi satın alma niyeti üzerine pozitif etkisi vardır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Sanal Deneysel Pazarlama

2.3.Örnekleme

Yapısal eşitlik modellemesi analizine geçilmesi için en az 200 örneklem hacminin bulunması gerektiği belirtilmiştir (Weston & Gore Jr., 2006). Bu doğrultuda, Türkiye’de yaşayan 18 yaşından büyük ve daha önce çevrimiçi alışveriş yapmış kişiler seçilerek, çevrimiçi anket yöntemi ile 212 kişiye anket uygulaması yapılmıştır. 12 kişinin çevrimiçi alışveriş yapmadığı görülmektedir. Çevrimiçi alışveriş yapmayan 12 kişi anketten çıkarılarak çözümlenmeye 200 kişi ile geçilmiştir.

2.4. Verilerin Toplanması ve Kısıtlar

Çalışmanın birinci bölümünde demografik özelliklere yer verilirken, ikinci bölümünde ise 27 sorudan oluşan sanal deneyimsel pazarlama ölçeği kullanılmıştır. Ölçek soruları için Schmitt tarafından 1999 yılında yapılan çalışma temel alınarak, 2011 yılında Luo ve arkadaşları tarafından sanal deneyimsel pazarlamaya uyarlanan ölçek bu çalışmaya adapte edilmiştir. Katılımcılara ulaşmak için Microsoft Forms programı kullanılmıştır. Çevrimiçi anket yöntemi ile cevaplar alınmıştır. Maliyet kısıtından dolayı kolayda örneklem methodu ile katılımcıların anketi doldurması sağlanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Demografik Bulgular

Yapılan çalışmaya 200 katılımcı katılmıştır. Ankete katılan katılımcıların %63'ünün kadın olduğu görülmektedir. Katılımcıların %97'sinin 49 yaşının altında kişilerden oluşmaktadır. Ankete katılan kişilerin gelir durumu incelendiğinde ise %22,5 ile 15.001 TL-20.000TL aralığında gelire sahip oldukları görülmektedir. Katılımcıların %95'inin lisans ve lisans üstü düzeyde olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

D / (Değişkenler)	G / (Gruplar)	F / (Frekans)	% / (Yüzde)
-Cinsiyet-	Kadın	126	63,0
	Erkek	74	37,0
-Yaş-	18/28	21	10,5
	29/38	85	42,5
	39/48	80	40,0
	49/58	12	6,0
	59 ve üzeri	2	1,0
-Medeni Durum-	Evli	138	69,0
	Bekar	62	31,0
-Eğitim Durumu-	Lise	3	1,5
	Ön Lisans	7	3,5
	Lisans	66	33,0
	Lisans üstü	124	62,0
-Gelir Durumu-	10.000TL ve altı	35	17,5
	10.001 TL-15.000TL	17	8,5
	15.001 TL-20.000TL	45	22,5
	20.001TL-25.000TL	42	21,0
	25.001 TL-30.000TL	34	17,0
	30.001 TL ve üzeri	27	13,5

3.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Değişkenlerin arasındaki ilişkiyi test etmek için yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır. Bu model çoklu regresyon analizi ile faktör analizini birleştirilerek kullanıldığı bir yöntemdir (Hair vd., 2014). Öncelikle doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Faktör yükü 0,60'ın altında kalan DUYU (d1), AKIŞ (a1) ve AKIŞ (a4) ifadeleri çıkarılmıştır. İfadeler teker teker çıkarılmış, her ifade çıkarıldıktan sonra analiz tekrar çalıştırılmıştır. Yapılan analizlerin sonucunda faktör yükleri tablo 2 'de gösterildiği şekliyle yüklenmiştir. Analiz sonucunda faktör yüklerinin 0,60'dan yüksek olma koşulu sağlanmıştır. AVE değeri (faktörler tarafından açıklanan ortalama varyans) hesaplandığında 0,50'den küçük olmama koşulu sağlanmıştır. Cr değerinin (bileşik güvenilirlik) 0,70'ın üzerine olma koşulu da sağlanmıştır (Fornell ve Larcker, 1981). Böylelikle çalışmanın yakınsak geçerliliğinin ve ayırt ediciliğinin koşulları sağlanmış bulunmaktadır.

Tablo 2. Faktör Yükleri, Cr Değeri Ave Değeri Cronbach Alfa (A) Tablosu

	Faktör Yükleri	AVE	CR	Cronbach's (α)
(haz)h1	,754	,56	,91	,917
(haz)h2	,687			
(haz)h3	,879			
(haz)h4	,932			
(haz)h5	,926			
(haz)h6	,650			
(duyu)d2	,826	,74	,92	,946
(duyu)d3	,795			
(duyu)d4	,909			
(duyu)d5	,921			
(akış)a2	,747	,74	,89	,886
(akış)a3	,878			
(akış)a5	,948			
(ilişki)i1	,908	,80	,88	,714
(ilişki)i2	,882			
(etkileşim)e1	,842	,71	,90	,863
(etkileşim)e2	,972			
(etkileşim)e3	,773			
(etkileşim)e4	,785			
(niyet)n1	,715	,59	,88	,927
(niyet)n2	,726			
(niyet)n3	,845			
(niyet)n4	,819			
(niyet)n5	,755			

Sanal deneysel pazarlamanın çevrimiçi ikinci el satın alma niyeti üzerindeki etkisi IBM AMOS 22 paket programı kullanılarak yapısal eşitlik

modellemesi (yem) ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda modelin uyum iyiliği değerleri tablo 3 'te gösterilmektedir. Tablo 3'e göre; modele bir bütün olarak bakıldığında literatürde kabul edilebilir uyum değerleri ile uyumlu olarak kabul edilebilir uyum, iyi uyum ve mükemmel uyuma sahip olduğu görülmektedir. Modelin kabul edilebilir olduğu görülmektedir.

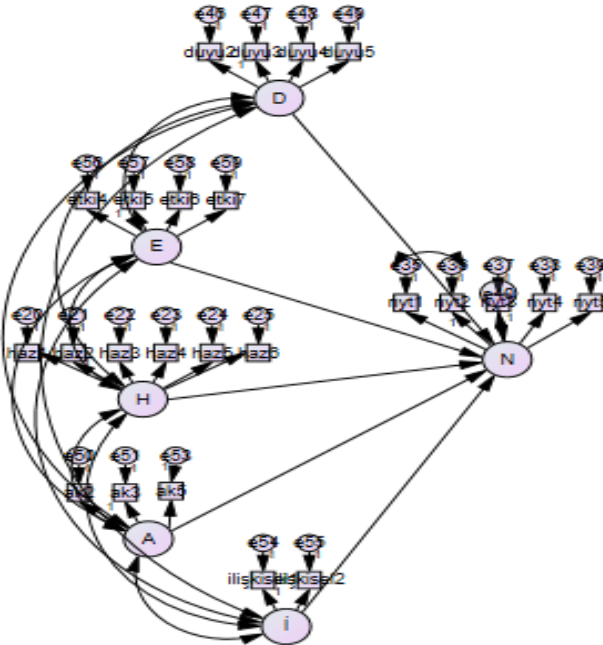
Tablo 3. Model Uyum İyiliği İndeksleri Tablosu

Ülî (Uyum İyiliği İndeksleri)	ÖMYİ (Ölçüm Modeli Uyum İyiliği İndeksleri)	RD (Referans Değerler)	S(Sonuçlar)
CMIN/DF	2,207	$CMIN/DF \leq 3$	Mükemmel Uyum
GFI	,81	$,80 \leq GFI \leq 1$	Kabul Edilebilir Uyum
RMSEA	,07	$,03 \leq RMSEA \leq ,08$	İyi Uyum
TLI	,91	$,90 \leq TLI \leq 1$	Kabul Edilebilir Uyum
CFI	,92	$,90 \leq CFI \leq 1$	Kabul Edilebilir Uyum

3.3. Yapısal Eşitlik Modellemesi ve Hipotezlerin Testi

Hipotezler doğrultusunda hazırlanan yapısal eşitlik modelinin IBM AMOS 22 ekran görüntüsü şekil.2'de görülmektedir.

Şekil 2. Yapısal Eşitlik Modeli

3.4. Yol Analizi

Yapısal eşitlik modellemesi ile yapılan analiz sonucunda hipotez testleri sonuçlandırılmıştır. Yol analizine göre test edilen varsayımsal ilişki sonucunun anlamlı olup olmadığını standardize edilmemiş çıktı kontrolüyle gerçekleştiği bililmektedir. Araştırmanın modelindeki varsayımsal ilişkinin desteklenmesi için o ilişkiye ait standardize edilmemiş regresyon yükünün $p \leq 0,05$ düzeyinde (%95 güven aralığında) anlamlı olması; kritik oran (C.R.) değerinin ise -1,96'dan küçük veya +1,96'dan büyük olması gerekmektedir (Weston & Gore Jr., 2006).

Tablo 4 incelendiğinde H1 (Duyu deneyiminin ikinci el çevrimiçi satın alma niyeti üzerine pozitif etkisi vardır), H2 (Etkileşim deneyiminin ikinci el çevrimiçi satın alma niyeti üzerine pozitif etkisi vardır), H4 (Akış deneyiminin ikinci el çevrimiçi satın alma niyeti üzerine pozitif etkisi vardır) ve H5 (İlişki deneyiminin ikinci el çevrimiçi satın alma niyeti üzerine pozitif etkisi vardır) hipotezleri desteklenmemektedir. H3 (Haz deneyiminin ikinci el çevrimiçi satın alma niyeti üzerine pozitif etkisi vardır) hipotezi ise desteklenmektedir.

Tablo 4. Yol Analizi Sonuçları

	Tahmin	S.E.	C.R.	P	Sonuç
N<---H	,255	,108	2,361	,018	DESTEKLENİYOR
N<---D	,024	,101	,240	,810	DESTEKLENMİYOR
N<---A	,019	,072	,259	,795	DESTEKLENMİYOR
N<---İ	,324	,189	1,713	,087	DESTEKLENMİYOR
N<---E	,182	,132	1,379	,168	DESTEKLENMİYOR

SONUÇ

Yoğun rekabetin yaşandığı çevrimiçi pazarlara rakip olarak ikinci el çevrimiçi pazarlar eklenmiştir. Rekabetin oldukça yoğun yaşandığı ve rakiplerin kolayca taklit edilebildiği bir ortamda tüketicilerin duyularına hitap ederek onları kazanmak son derece önemlidir. Fakat çevrimiçi pazarlarda tüm duyulara hitap etmek imkansızdır (Schmitt, 2000). Çevrimiçi pazarlarda deneysel pazarlamanın yetmediği noktada sanal deneysel pazarlama stratejilerinden yararlanılmaktadır. Sanal deneysel stratejileri kullanılarak tüketicilere farklı sanal deneyimler yaşatarak kazanılmaya çalışılmaktadır. Sanal deneysel pazarlama ile duyu deneyimi, akış deneyimi, etkileşim deneyimi, haz deneyimi ve ilişki deneyimi olmak üzere 5 boyuttan bahsedilmektedir. Bu çalışma ile ikinci el çevrimiçi satın alma niyeti olan tüketicilerin ikinci el alışveriş sitelerinde

hangi sanal deneyimsel pazarlama boyutu altında toplandığını belirlenmek istenmektedir.

Katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde, kadınların %63 oran ile çoğunlukta olduğu görülmektedir. Daha önce yapılan araştırmalarda cinsiyet açısından bir farklılık bulunmadığı görülmüştür (Witkowski & Reddy, 2010; Steffen, 2016). Katılımcıların %93'ünün 48 yaş ve altı olduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında çok büyük bir bölümünün lisans ve lisans üstü mezunu olduğu görülmektedir. Ankete katılan katılımcıların eğitim seviyesinin yüksek olduğu görülmektedir. Gelir durumunun ise birbirine yakın dağılım gösterdiği görülmektedir. En yüksek gelir dağılımı ise %22,5 ile 15.001 TL-20.000TL arasında orta gelire sahip olduğu görülmektedir.

Sanal deneyimsel pazarlama boyutlarının genel olarak çevrimiçi satın alma niyetini etkilediği düşünülmektedir (Liu & Chen, 2006; Chen vd., 2008; Wang & Hu, 2009; Thomson, 2010; Luo vd., 2011).

Çevrimiçi tüketicilerin alışveriş davranışları incelendiğinde akış deneyiminin tüketicilerin satın alma niyetini arttırdığı görülmüştür (Wang & Hu, 2009). Akış deneyiminin, tüketicileri zevkli bir yolculuğa çıkarması amaçlanmaktadır (Chen vd., 2006). Yapılan çalışmada ise akış deneyiminin ikinci el çevrimiçi satın alma niyeti üzerine pozitif etkiye rastlanılmamıştır. Bu sonuçtan hareketle, ikinci el alışveriş sitelerinin tüketicilerin zamanı ve kendilerini unutacağı, alışveriş zevkli bir yolculuk haline dönüştürecek şekilde tasarımlarını yenilemeleri gerektiği düşünülmektedir.

Çevrimiçi platformlarda tüketicilerin görme ve işitme duyularına hitap edilmektedir (Chen vd., 2008). Yapılan çalışmada ise duyu deneyiminin ikinci el çevrimiçi satın alma niyeti üzerine pozitif etkiye rastlanılmamıştır. Duyusal deneyimin çevrimiçi alanlarda kısıtlı olmasından dolayı ikinci el çevrimiçi platformların tüketicilere ürünlerin daha ilgi çekici şekilde sunulması, site tasarımında değişikliklere gidilmesi gibi estetik açıdan tüketiciye hoş gelen yenilemeler yapılması gerektiği düşünülmektedir.

Sanal pazarlama boyutlarından etkileşim ile ürün veya hizmete yönelik bilgiyi öğrenmeye çalışırken, belirsizliğin azaltılmasında etkilidir (Steuer, 1992). Yapılan çalışmada ise etkileşim deneyiminin ikinci el çevrimiçi satın alma niyeti üzerine pozitif etkiye rastlanılmamıştır. Bu sonuçtan hareketle ikinci el platformlarda tüketiciler kendi ürünlerini sattıklarından dolayı alıcı tarafa güvence verememekte olup ürünün ikinci el olması tek başına ayrıca bir risktir. Bunun yanı sıra ikinci el ürünlerde, birinci elde olduğu gibi koşulsuz şartsız iadenin olmadığı, iade işlemlerinin pek kabul görmediği ve ikinci el alışveriş sitelerinin iade işlemine aracılıkla pek iyi olmadığı gözlemlenmiştir.

Sanal deneysel pazarlama boyutlarından haz ve ilişki deneyiminin çevrimiçi satın alma niyeti üzerine etkili olduğu görülmektedir (Luo vd., 20119). Tüketiciler çevrimiçi topluluklar ile iletişimde bulunarak yaşadıkları deneyimleri paylaşmaktadırlar. Yapılan çalışmada ilişki deneyiminin ikinci el çevrimiçi satın alma niyeti üzerine pozitif etkiye rastlanılmamıştır. Tüketiciler ikinci el çevrimiçi alışveriş yapmak için diğer ikinci el alışveriş yapan tüketicilerin yorumlarından etkilenmedikleri görülmektedir.

Ancak yapılan çalışmada haz deneyiminin ikinci el çevrimiçi satın alma niyeti üzerine pozitif etkiye rastlanılmıştır. Haz duygusu tüketicilerde olumlu değerlendirme yapmaya, riski yönetmeye ve yeni olasılıkları keşfetmeye yönlendirmektedir (Schwarz, 1986). Bu doğrultuda bu yeni platformlar tüketicilerin haz duygusunu tetiklediği, bu duyguyla hareket ederek alışveriş yaptıklarını göstermektedir.

İkinci el çevrimiçi alışveriş ülkemizde hızlıca yayılmasına rağmen henüz tam olarak tüketicilerin aklındaki soruları cevaplayamamıştır. Tüketicilerin riskli gördüğü konular hakkında yeterli iyileştirmelerin yapılmadığı gözlemlenmektedir. Dünyada ve Türkiye’de bu denli yükselişe geçen ikinci el çevrimiçi platformların tüketicilerin istek ve ihtiyaçları doğrultusunda güncellenmesi, görsel ve işitsel olarak daha iyi web siteleri oluşturulması, tüketiciler ile etkileşimin artırılması ve tüketicilerin ikinci el çevrimiçi platformları cazip kılınarak yönlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu doğrultuda bu çalışma ile ikinci el çevrimiçi alışveriş ile ilgili çalışma yapmak isteyen araştırmacılara ve ikinci el çevrimiçi pazarlara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- BAHÇEÇİOĞLU, A. (2014). Sanal Deneysel Pazarlamanın Tüketici Tutumuna Etkisi. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana bilim Dalı, Pazarlama Bilim Dalı (yayınlanmamış yüksek lisans tezi).
- CHEN , J., & LİU, J. (2007). Virtual Experiential Marketing Practices: An Examination of the Moderating Effects. *2007 International Conference on Service Systems and Service Management* (s. 1-6). IEEE.
- CSİKSZENTMIHALYI, M. (2000). *Beyond boredom and anxiety: Experiencing flow in wok and play* (Cilt 25th Anniversary Edition). Jossey-Bass.
- DE WULF, K., SCHİLLEWAERT, N., MUYLLE, S., & RANGARAJAN, D. (2006). The Role Of Pleasure In Web Site Success. *Information & Management*, 43(4), s. 434-446.
- DİJİTAL TÜRKİYE 2022. (2022). <https://www.guvenliweb.org.tr/dokuman-detay/we-are-social-subat-2022-turkiye-raporu>. adresinden alındı
- DİJİTAL TÜRKİYE 2023. (2023). <https://www.guvenliweb.org.tr/dokuman-detay/we-are-social-subat-2023-turkiye-raporu>. adresinden alındı
- FORNELL, C., & LARCKER, D. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- GİLMORE, J., & PİNE, B. (2002). The Experience IS the Marketing. *The Experience is the Marketing*, s. 1-14.
- HAİR, J. F., HULT, G. M., RİNGLE, C. M., & SARSTEDT, M. (2014). *A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling*. Thousand Oaks: Sage.
- KAYIKÇI BARDAKÇI, P. (2022). Sanal Deneysel Pazarlamanın Çevrimiçi Satın Alma Niyeti ile Müşteri Sadakati Üzerine Etkisi Ve Çevrimiçi Alışveriş Yönelimlerinin Düzenleyici Rolü. Burdur: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı (yayınlanmamış doktora tezi).
- KULA ÇAKMAK, B. (2023, 04 06). *Bi'Sektör*. <https://www.bisektor.com/thredup-ikinci-el-pazari-raporu-ve-markalar/>. adresinden alındı
- LİU, C., & CHEN, J. (2006). Virtual Experimental Marketing on Online Purchase Intention. *Proceedings of the 11th Annual Conference of Asia Pacific Decision Sciences Institute*(14-18), s. 325-333.
- LUO, M., CHEN, J., CHİNG, R., & LİU, C. (2011). An examination of the effects of virtual experiential marketing on online customer intentions and loyalty. *The Service Journal*, 31(13), s. 2163–2191.
- RAHMANİA, M., & WAHYONO, W. (2022). Interaction Of E-service Quality, Experiential Marketing, Trust And Satisfaction On Repurchase Intention. *Management Analysis Journal*, 11(1), s. 71-82.
- SCHMİTT, B. (1999). Experiential Marketing. *Journal of Marketing Management*, 15(1-3), s. 53-67.

- SCHWARZ, N. (1986). Feelings as information: Informational and motivational functions of affective states. In E.T. Higgins and R.M. Serrentino (Eds.), *Handbook of Motivation and Cognition: Foundations of Social Behavior*, s. 527–561.
- STEFFEN, A. (2016). Second-hand consumption as a lifestyle choice. 189-207 içinde, *The 21st Century Consumer-Vulnerable, Responsible, Transparent?* Verbraucher zentrale.
- STEUER, J. (1992). Defining Virtual Reality: Dimensions Determining Telepresence. *Journal of Communication*, 42(4), s. 73-93.
- THOMSON, H. (2010). Virtual experiential marketing at Marriott International, Inc: Anwxamination of effects on consumer purchase intentions. University of North Carolina Wilmington (doctoral dissertation).
- THREDUP. (2023, 04 05). <https://newsroom.thredup.com/news/thredups-11th-annual-resale-report-reveals-consumers-continue-to-embrace-secondhand-amid-economic-uncertainty>. adresinden alındı
- TSAİ, S. (2005). Integrated Marketing as Management of Holistic Consumer Experience. *Business Horizons*, 48(5), s. 431-441.
- WANG, H., & HU, Z. (2009). Research on Online Consumer Behavior Based on Experience. *2009 IEEE 16th International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management (IE&EM 2009)* (s. 364–368). Beijing, China: IEEE.
- WESTON, R., & GORE, P. (2006). A Brief Guide to Structural Equation Modeling. *The Counseling Psychologist*, 34(5), s. 719–751. doi:[https://doi.org/ 10.1177/0011000006286345](https://doi.org/10.1177/0011000006286345)

TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNDE DÜZENSİZ GÖÇ KONUSU VE AB-TÜRKİYE MUTABAKATI

Özlem SEFER*

1.GİRİŞ

Avrupa Birliği (AB), 2015 senesiyle birlikte daha önce deneyimlemediği ve 'mülteci krizi' olarak adlandırılan büyük bir göç dalgasıyla karşı karşıya kalmıştır. Mülteci krizi, bir nevi 'Avrupa krizi'ne dönüşmüştür. (Turhan, 2017, s.648). Özellikle Ege denizi üzerinden gelen düzensiz göç dalgası, AB üye ülkelerinin ve AB'nin konuyla ilgili nasıl bir yol izleyeceğini de gündemin ana maddelerinden biri haline getirmiştir. Bu durum kuşkusuz bir tek AB'nin değil, pek çok uluslararası kuruluşun ve düzenlemenin de bu düzensiz göç dalgasıyla başa çıkmak anlamında yeterli olmadığını göstermiştir. 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Cenevre Sözleşmesi gibi hukuki belgeler de bu göç dalgasından kaynaklanan sorunlara cevap bulmak anlamında yetersiz kalmıştır (Tekin & Tekin, 2022, s.469). Her ne kadar AB'nin iltica konusuyla ilgili Birlik düzeyinde düzenlemeleri bulunsa da, bu yoğunlukta bir göç dalgası için söz konusu düzenlemeler yetersiz kalmış ve bu durum göz önüne alınarak yeni düzenlemeler yapılması yolunda çalışmalar başlatılmıştır. Bu konuyla ilgili olarak özellikle Türkiye gibi coğrafi olarak AB'ye düzensiz göçü önlemek anlamında, Birlik'e en çok yardım edebilecek ülkelerle AB'nin iş birliği yapması da kaçınılmaz olmuştur. 2013 senesindeki Geri Kabul Anlaşması, 2015 senesindeki Ortak Eylem Planı düzensiz göçle mücadelede AB'nin aday ülkelerinden biri olan Türkiye'yle AB'nin ortak adımlardan olmuştur. 2016 senesinde AB-Türkiye Mutabakatı, AB-Türkiye Mülteci Mutabakatı ya da diğer bir adıyla 18 Mart Mutabakatı imzalanmıştır. Bu çerçevede düşünüldüğünde, uzun zamandır süregelen Türkiye-AB ilişkilerindeki durgunluğa karşı da bu Mutabakat'ın bir adım olup olmadığı konusu ve Türkiye'yle AB ilişkilerinin yeniden canlanma olasılığı gündeme gelmiştir. Bu çalışmada, AB'nin kapsamlı ortak bir göç politikası olmamasına rağmen, Birlik düzeyinde düzensiz göçü önleme, sığınma, iltica konularında ne gibi adımların atıldığı incelenecek ve hem 2015 öncesindeki düzenlemelere hem de 2015 sonrasında belirginleşen sorunlar çerçevesin-

* Dr., e-mail: ozlem.sefer@bilkent.edu.tr, ORCID:0000-0002-7730-6556.

de yapılan yeniliklere değinilecektir. AB-Türkiye Mutabakatı öncesinde AB'nin Türkiye'yle 2013 senesinde imzalamış olduğu Geri Kabul Anlaşması ve 2015'te imzalanan Ortak Eylem Planı'ndan söz edilecek, 2016'da imzalanan Mutabakat'ın detayları incelenecek ve Türkiye-AB ilişkilerine etkisi üzerinde durulacaktır.

2.AVRUPA BİRLİĞİ'NİN DÜZENSİZ GÖÇ KONUSUNDAKİ ADIMLARI

Avrupa Birliği'nde kapsamlı, Birlik düzeyinde ortak bir göç politikasının olmaması, 2015 senesinde pek çok ülkeyi etkileyen mülteci krizinden ve bu ölçekte bir göç dalgasından etkilenmesinden önce eksik yönleri detaylı bir şekilde ele alınmış bir konu değildir. 2015 senesindeki düzensiz göç dalgası, söz konusu eksikliğin gözlemlenmesine yol açan bir deneyim olmuştur. Üye ülkelerin özellikle göç konusunun büyük ölçüde ulusal yetki alanı içinde olmasını tercih ettiği ve bu sebepten de pek çok üye ülkenin AB düzeyinde ortak bir göç politikasına sıcak bakmadığı görülmektedir. Göç konusunun büyük ölçüde üye ülkelerin ulusal yetki alanı içinde olması da kuşkusuz AB'nin bu alanda atabileceği adım sayısını azaltmaktadır. *Schengen* Anlaşması AB içinde üye ülke vatandaşlarının ve *Schengen* bölgesine dahil olan ülke vatandaşlarının serbest dolaşımı konusunda bir ortaklık sağlayan ve üçüncü ülkelere karşı ortak bir sınır oluşturan bir anlaşma olsa da, üçüncü ülke vatandaşlarının göçle ilgili başvurularının işlenmesi gibi konularda bu kadar yakın bir işbirliğinden söz etmek mümkün görünmemekte, ülkelerin kendi ulusal düzenlemelerini korumayı tercih ettiği ve bu yaklaşımdan taviz vermek istemediği görülmektedir. Ancak özellikle düzensiz göç konusunun kontrol altına alınabilmesi ve sınır güvenliğinin sağlanabilmesi adına ortak birtakım düzenlemelerden, adımlardan söz etmek mümkündür.

Düzensiz göç konusu her ne kadar 2015 sonrasında çok daha kapsamlı bir biçimde ele alınması gereken bir konu olsa da, kuşkusuz konuyla ilgili ilk düzenlemeler 2015 sonrasında artan göç dalgasıyla birlikte yapılmamıştır. AB'nin kapsamlı bir ortak göç politikası olmasa da ortak bir iltica politikası anlamında düşünüldüğünde atılan ilk adımlarından biri 1990'lı yıllardaki Dublin Konvansiyonu olmuştur. Akdeniz üzerinden özellikle İtalya, İspanya gibi ülkelere gelen düzensiz göçmenler kuşkusuz AB'nin ortak bir iltica sistemine olan ihtiyacını belirginleştirmiş, söz konusu Konvansiyonu'nun oluşturulmasında etkili olmuş ve bu dönem için de yeterli görülen bir düzenleme olarak Birlik hukukunda yerini almıştır. Zaman içinde Dublin Konvansiyonu'nun yetersiz kaldığının görülmesi Dublin II Tüzüğünü, 2013 senesinde de Dublin III Tüzüğünü getirmiştir. Ancak 2015'ten bu yana süregelen düzensiz göç, iltica başvuru sayısındaki belirgin artışın görülmesi gibi konular, sığınma ve iltica üzerine

düzenlemeler anlamında Dublin sisteminin yetersizliğini ortaya koymuş ve iltica alanında kimi düzenlemeleri revize etmeyi kaçınılmaz kılmıştır. Bu konu, AB'nin Lizbon Antlaşması öncesinde sahip olduğu üç sütunlu yapıda, en son olarak Amsterdam Antlaşması'nda AB'nin yetki alanı içinde olması gereken ulus-üstü (supranasyonal) sütun olan ilk sütunda yerini almıştır. Yani her ne kadar ortak bir göç politikası olmasa da, iltica konusunda AB'nin yetkisi vurgulanmıştır. 2020 senesinde AB'nin konuyla ilgili son düzenlemelerinden biri ise Yeni Göç ve İltica Paktı olmuştur. Özellikle 2015 sonrasında gerek üye ülkelerin gerek AB'nin konuya yaklaşımı ve üye ülkelerin sığınma ve iltica konusuyla ilgili önerileri ve Birlik düzeyinde ele alınmasını istedikleri konular yaşanan deneyimler sonrasında daha net biçimde gündeme alınmış olduğundan, yeni düzenlemelerin bu çerçevede yapılması beklenmiştir. Ancak yine de bu düzenlemenin AB ülkelerinin sığınma ve iltica konularına beklediği çözüm seviyesinde olduğundan söz etmek mümkün görünmemektedir. İtalya, İspanya, Yunanistan gibi kimi AB üyesi ülkeler özellikle coğrafi konumları sebebiyle düzensiz göçten diğer üye ülkelere göre çok daha fazla etkilenmektedir. Ancak Yeni Göç ve İltica Paktı da bu anlamda beklentileri karşılamak konusunda yeterli olmamıştır.

AB'nin yalnızca Birlik içinde değil, özellikle düzensiz göç konusuyla başa çıkmak adına üçüncü ülkelerle de bazı düzenlemeler ve ortaklıklar yapması kaçınılmaz olmuştur. Özellikle coğrafi olarak AB'ye geçiş yolları üzerinde bulunan ya da düzensiz göç amacıyla transit ülke olarak kullanılan ülkelerle bir yol haritası belirlemek AB'nin düzensiz göçle mücadelesinde önem arz eden bir konu olmuştur.

Barselona Süreci, 1990'lı yıllarda AB üye ülkeleri ve AB üye ülkesi olmayan Akdeniz ülkeleri arasında öngörülen bir iş birliği sürecine işaret etmektedir. 1995 senesindeki Barselona Deklarasyonu da buna taraf olan Akdeniz ülkeleri arasında bir çeşit bölgesel iş birliği sağlamak adına atılmış bir adımdır. Türkiye'nin de içinde olduğu AB üyesi olmayan on iki Akdeniz ülkesinin, AB üye ülkeleriyle ekonomik, siyasi ve sosyal kimi alanlarda ortaklığını öngören bir belgedir (Eur-lex, 2011). Bölgede istikrarı sağlamak, bölgede serbest ticaret alanları oluşturmak gibi amaçlarının yanında, düzensiz göçle mücadelenin de, hedeflerden biri olduğu görülmektedir (Eur-lex, 2011).

AB düzeyinde atılan bir diğer ortak adım ise FRONTEX'in kurulmasıdır. FRONTEX (Avrupa Sınır ve Sahil Koruma Ajansı) 2004 yılında kurulmuş, merkezi Varşova'da olan ve AB üye ülkelerinin dış sınırlarını korumak için oluşturulmuş bir kurumdur. (FRONTEX, t.y.) Burada da ulusal makamlarla birlikte FRONTEX yetkilileri Schengen bölgesinin güvenliğini sağlamak için görev yapmaktadır (FRONTEX, t.y.).

Geri Kabul Anlaşmaları olarak bilinen anlaşmalar da bu amaçla oluşturulmuş ve düzensiz göçü önleme yönünde atılmış adımlardandır. Bu Anlaşmalar'ın temelde amacı, düzensiz göç sorununa çözüm bulmak ve AB sınırlarına giriş yapmadan göçmenleri yakalayarak dönüşlerini sağlamaktır (Elitok Paçacı, 2015). Uzun süren görüşmeler sonucunda AB ve Türkiye arasında da ilk kez 2013 senesinde bir Geri Kabul Anlaşması imzalanmıştır. Ancak bu Geri Kabul anlaşması dışında, mülteci krizi öncesinde de hem AB'nin hem de Türkiye'nin pek çok ülkeye imzalamış olduğu Geri Kabul Anlaşmaları bulunmaktadır.

Düzensiz göç kavramı, genellikle bir ülkeye izinsiz, yasal olmayan yollarla giriş yapılması olarak anlaşılmakta ve bu şekilde yorumlanarak ele alınmaktadır. Ancak söz konusu kavram yalnızca bir ülkeye yasal olmayan yollardan giriş yapmayı değil aynı zamanda o ülkede kalınmasına izin verilen süreyi aşarak ülkede izinsiz bir şekilde ikamet etmenin sürdürülmesini ve buna paralel olarak izinsiz çalışmayı da kapsamaktadır. Yani, ülkeye yasal yollardan giriş yapılması ancak ülkeden çıkış yapılması gereken tarihte çıkış yapılmaması da düzensiz göç kavramının içinde yer almaktadır. Göç krizinin en üst seviyeye ulaştığı 2015 ve 2016 yıllarında Doğu Akdeniz rotası olarak bilinen Türkiye'den Yunanistan'a deniz yoluyla geçiş, ülkeye girişte en temel noktalarından biri olmuştur (Geddes, Hadj-Abdou & Brumat, 2020, s. 96). Bu anlamda da Türkiye'yle ortak bir yol haritası belirlemek en gerekli çözüm mekanizmalarından biri haline gelmiştir. 2015 sonrasında AB düzeyindeki mekanizmaların, Dublin sisteminin yetersiz kaldığı ve bu anlamda da AB'nin hem Birlik düzeyindeki düzenlemeleri revize ettiği hem de özellikle Türkiye gibi düzensiz göçle mücadelede önemli konuma sahip ülkelerle iş birliği yapmak yönünde adımlar attığı görülmüştür. 1963 yılında Ankara Anlaşması'yla başlayan Türkiye'nin dönemin Avrupa Ekonomik Topluluğu'yla başlayan ilişkileri, 1999 yılında AB'den aday ülke statüsünün alınması ve 2005'te müzakerelere başlanmasıyla devam etmiştir. Ancak özellikle son yıllarda, ilişkilerin durgun olarak yorumlanabilecek bir seviyeye gelmesi, Türkiye'nin AB üyeliği yolunu ve Türkiye-AB ilişkilerini sorgulanır bir noktaya getirmiştir. Mülteci krizinin öncesine bakıldığında, Türkiye-AB ilişkilerinde ciddi ilerlemelerin olmadığı ve yeni müzakere fasıllarının açılması anlamında bir gelişme olmadığı görülmüştür. (Turhan, 2017, s.651). Müzakere fasıllarının açılması, Türkiye-AB ilişkilerindeki ilerlemenin bir çeşit göstergesi olduğundan, ilişkilerin son yıllardaki durgunluğuna da işaret etmektedir. 2015 senesindeki Ortak Eylem Planı ve 2016 senesinde imzalanan AB-Türkiye Mutabakatı, her ne kadar düzensiz göçün önüne geçmek amacıyla atılan adımlar olsa da ilişkilerin canlanması anlamında da bir yere sahiptir.

3.DÜZENSİZ GÖÇ KONUSUNUN TÜRKİYE- AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNDEKİ YERİ VE ETKİSİ

Türkiye'nin AB'yle geçmişten bugüne gelen ilişkisindeki önemli tarihlere bakılacak olursa kuşkusuz ilk olarak Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) döneminde 1963 senesinde imzalanan Ankara Anlaşması, aday ülke statüsünün alındığı 1999 senesi, 2004 senesinde müzakerelere başlama kararı ve 2005'te müzakerelerin başlaması en temel tarihler olarak ele alınabilir. 1995 senesinde Gümrük Birliği'ne taraf olunması da ilişkilerde önemli bir dönüm noktası olup, detayları ve öngörülen aşamaları 1963 Ankara Anlaşması'nda ve 1970 senesinde imzalanan Katma Protokol'de belirtilmiştir. 2016 senesindeki AB-Türkiye Mutabakatı'nda her ne kadar düzensiz göçle mücadele konusunda bir iş birliği öngörülüyor olsa da, uzun zamandır durgun olan AB-Türkiye ilişkilerini canlandırması bakımından önemli bir tarihtir. Her ne kadar, 2016'daki Mutabakat düzensiz göçle mücadele anlamında imzalanan en güncel belge olarak dikkat çekse de, 2016 senesinden önce de bu alanda ortak adımlar atılmıştır. AB'nin düzensiz göçü önleme kapsamında üçüncü ülkelerle yaptığı düzenlemelerden biri Geri Kabul Anlaşmaları olarak bilinmektedir. Türkiye ve AB'nin Geri Kabul Anlaşması konusundaki görüşmeleri uzun zaman sürmüş ve sonuç olarak 2013 yılında Türkiye ve AB arasında ilk Geri Kabul Anlaşması imzalanmıştır. Ancak bu anlaşma Türkiye'nin AB'yle ilk Geri Kabul Anlaşması olsa da, Türkiye'nin de AB'nin de pek çok ülkeyle imzalamış olduğu Geri Kabul Anlaşması bulunmaktadır. AB'nin Geri Kabul Anlaşmaları'nın temel mantığında, AB'ye düzensiz yani yasa dışı bir şekilde giriş yapan kişilerin AB'ye geçiş yapılan ülkeye iadesi yer almaktadır (Tekin, 2017, s.664). Geri Kabul Anlaşması'nda, Türkiye'nin düzensiz göçle mücadele konusunu en iyi şekilde yönetebilmesi halinde Türk vatandaşlarına vize serbestisi sağlanacağı yönünde bir çeşit koşul bulunmaktadır. (Turhan, 2017, s.652). Türkiye'nin düzensiz göçle mücadele konusunda son dönemde AB'yle olan ilişkileri, 2013 senesinde imzalanan Geri Kabul Anlaşması, 2015 senesindeki Ortak Eylem Planı ve 2016 senesinde imzalanan AB-Türkiye Mutabakatı çerçevesinde şekillenmiştir.

2015 senesinde oluşturulan Ortak Eylem Planı'nda da AB ve Türkiye'nin geçici koruma altındaki Suriyelilere destek konusundaki iş birliği ve mülteci krizi sebebiyle ortak çabaların artırılması konusu vurgulanmıştır (European Commission, 2015). Aynı zamanda geçici koruma altında bulunan Suriyelilere destek ve Türkiye'ye bu anlamda finansal yardım sağlanması gibi Suriye'deki mevcut sorunlu duruma çözüm bulunması amacıyla iş birliği yapılması öngörülmüştür (Ekşi, 2017, s.51). Bu belgede de, Vize Serbestisi Diyalogu'ndan söz edildiği görülmektedir. Ortak Eylem Planı'nda, AB'nin öngördüğu adımlardan biri, Türkiye'ye bir FRONTEX yetkilisinin atanması ve bir Türk irtibat görevlisi-

nin FRONTEX nezdinde atanmasına sıcak bakılmasıdır (European Commission, 2015). 2009 senesinde Avrupa Komisyonu'nun FRONTEX'i yetkilendirerek Türkiye'yle bir anlaşma imzalamaya karar vermesi de düzensiz göçle mücadelede Türkiye-AB iş birliğine bir örnektir. (Dimitriadi, Kaya, Kale & Zurbishvili, 2018). 2012 senesinde Türkiye ve FRONTEX arasında bir Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. (Yıldız & Turhan, 2022, s. 223). Ortak Eylem Planı'nda da 2012 senesinde imzalanan bu Zapt çerçevesinde iş birliği ve bilgi paylaşımının güçlendirilmesi vurgusu Türkiye'nin öngördüğü adımlardan biri olarak belirtilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2015).

2016 senesinde düzensiz göç konusunda bir ortaklık öngören AB-Türkiye Mutabakatı ya da 18 Mart Mutabakatı olarak bilinen belge Türkiye-AB arasında imzalanmıştır. Mutabakat'la birlikte aslında 2015 senesindeki Ortak Eylem Planı'nın da tekrar onaylanması söz konusu olmuş ve belgeye iki tarafın da bağlılığı vurgulanmıştır (Council of the EU, 2016). Ancak Mutabakat'la ilgili bazı sorular da gündeme gelmiştir. Bu sorulardan bir tanesi Türkiye'nin de taraf olduğu 1951 Mültecilerin Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi'nde yer alan Türkiye'nin coğrafi kısıtlama konusu yani yalnızca Avrupalı mültecileri kapsaması durumudur (İçduygu & Demiryontar, 2019). 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi yalnızca yerlerinden edilmiş Avrupalı mültecileri kapsayacak biçimde düzenlenmiş olsa da daha sonra bütün ülkelerden gelecek mültecileri kapsayacak şekilde genişletilmiş ve 1967 tarihli New York Protokolü'yle de kapsam onaylanmıştır (Geddes, Hadj- Abdou & Brumat, 2020, s.32). Ancak Türkiye, 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi'nde yer alan coğrafi kısıtlamasını koruyacağını belirtmiştir. Bu durumda, 18 Mart Mutabakatı'nın söz konusu Sözleşme'yle çelişip çelişmediği de bir tartışma konusu olmuştur. Bu coğrafi kısıtlama düzenlemesi yalnızca Avrupa'da meydana gelen olaylardan dolayı kaçmak durumunda kalanlara mülteci statüsünün verilmesi şeklindedir (İçduygu & Demiryontar, 2019). AB'nin Türkiye'ye vize serbestisi sağlaması için yapılması beklenenlerden biri de coğrafi kısıtlama konusundan Türkiye'nin vazgeçmesidir (Tekin, 2017, s.671).Bu çerçevede Türkiye'nin güvenli üçüncü ülke kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği de bir diğer tartışmalı konu olmuştur. 1951 Mültecilerin Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi'ne coğrafi kısıtlama koşuluyla taraf olan Türkiye'nin coğrafi kısıtlaması yalnızca Avrupalı mültecileri kapsadığından, bu durum Avrupa dışından gelecek iltica taleplerinin bu kapsam içinde yer almadığı anlamına gelmektedir (İçduygu & Demiryontar, 2019). Bu da, AB'nin üçüncü güvenli ülke tanımıyla mevcut durumun çeliştiği yönündeki tartışmaları gündeme taşımıştır.

Mutabakat'ın hukuki niteliği, bağlayıcılığı en tartışmalı konulardan biri olmuştur. Mutabakat'ın uluslararası antlaşma niteliği taşımadığı düşünüldüğünde, bağlayıcılığının da olmadığı yani diğer bir deyişle iki taraftan birinin Muta-

bakat maddelerine uymaması durumunda herhangi bir yaptırımın söz konusu olmayacağı söylenebilir. (Tekin, 2017, s.668). Bu durum, iki taraf için de diğer tarafın söz konusu belgeye bağlılığının ve Mutabakat maddelerine uyumunun sürekliliğine dair bir belirsizliğe işaret etmektedir.

Söz konusu Mutabakat'ta yer alan önemli noktalara bakılacak olursa, en temelde Türkiye'den AB'ye gelecek düzensiz göçün önüne geçme çabasını söylemek gerekir. 20 Mart 2016 ve sonrasında Türkiye'den Yunan adalarına geçen bütün düzensiz göçmenlerin Türkiye'ye iadesi, Yunan adalarından Türkiye'ye iade edilen her bir Suriyeli için, Türkiye'den bir Suriyeli'nin AB'ye yerleştirilmesi, Türkiye'nin, yasal olmayan göç için Türkiye'den AB'ye açılması muhtemel yeni bir deniz ya da kara yolu için gerekli önlemleri alması, AB'nin mültecilerin sağlık, eğitim, altyapı, yemek ve diğer bütün yaşam maliyetlerinin karşılanması için Türkiye'ye başlangıç olarak 3 milyar Avro verilmesi ve bunlar karşılandıktan sonra ek bir fon olarak 2018 yılının sonuna kadar 3 milyar Avro daha verilmesi gibi konular temel maddeler olarak ele alınmaktadır (Council of the EU, 2016). Bunların yanı sıra, Türkiye'ye sağlanacak avantajlar olarak da Türk vatandaşlarına Birlik içinde serbest dolaşım hakkı sağlayacak olan vize serbestisinin en geç Haziran 2016'ya kadar sağlanması ve Gümrük Birliği'nin güncellenmesi gibi konular da öne çıkmaktadır (Council of the EU, 2016). Gümrük Birliği'nin güncellenmesi konusu uzun zamandır AB-Türkiye arasında görüşülen önemli konulardan biridir. Mevcut durumda Türkiye-AB arasındaki Gümrük Birliği'nin yalnızca sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünleriyle sınırlı olması (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.) kapsamın genişletilmesinin gerekliliğini ortaya koymakta olup, bu anlamda güncelleme yapılması beklenen en temel ve önemli revizyonlardan birisidir. AB üyesi olmayan ancak Gümrük Birliği'ne taraf olan bir ülke olduğu için, Türkiye'nin durumu farklılık göstermekte ve AB'nin üçüncü ülkelerle imzaladığı serbest ticaret anlaşmalarında yer alamamaktadır. AB'nin üçüncü ülkelerle serbest ticaret anlaşmaları imzalayarak sağladığı avantajdan Türkiye'nin faydalanamaması, karayolu taşımacılığında meydana gelen sorunlar gibi konular, güncellenmenin önemini ortaya koymaktadır (Nas, 2020). Karayolu taşımacılığında en sorun yaratan konulardan biri kuşkusuz vize konusuyla doğrudan bağlantılıdır. Türk vatandaşlarının serbest dolaşımdan faydalanamaması yani vize serbestisinin sağlanmamış olması, ülkeler arası geçişlerde üye ülkelerden farklı olarak Türkiye açısından dezavantaj yaratmaktadır. Bu sorunlar da göz önüne alındığında, Gümrük Birliği'nin güncellenmesinin ve AB-Türkiye ilişkilerinin Türkiye'nin tam üyelik hedefi doğrultusunda devam etmesinin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Mutabakat'taki bir diğer maddede, Türkiye'yle AB arasındaki düzensiz geçişlerin ciddi oranda azalması ya da tamamen sona ermesi durumunda Gönüllü İnsani Kabul Planı'nın devreye gireceğinin altı çizilmiş ve AB ülkelerinin

söz konusu Plan'a gönüllülük esasına göre katılabileceklerinden söz edilmiştir (Council of the EU, 2016). Avrupa Komisyonu'nun verisine göre, Ekim 2015'te Yunan adalarına günlük geliş ortalaması 6360 iken, Aralık 2015'te bu sayı 3221 olmuş, AB-Türkiye Mutabakatı sonrasında yani 18 Mart 2016 sonrasında bu ortalama 84'e düşmüştür (European Commission, t.y.a).

AB-Türkiye Mutabakatı, yüksek sayıda mülteciye sahip olan Türkiye'ye, AB'den sağlanan fonlarla birlikte maddi bir katkı sağlamış, AB ülkelerine de ülkelerindeki mülteci sayısını azaltma, kontrol altında tutma fırsatı vermiştir. (Kaya, 2022, s.5). Mutabakat sonrasında düzensiz gelişlerin %97 oranında azaldığı ve denizde ölüm oranlarında da ciddi azalma meydana geldiği belirtilmektedir (European Commission, t.y.b). Türkiye'nin AB üyelik süreci çerçevesinde düşünüldüğünde ise en olumlu başlıklardan birisi Türkiye-AB ilişkilerinin canlandırılması isteğidir. 2015 senesinde on yedinci fasılın daha önce kararlaştırıldığı gibi açılmış olması olumlu bir adım iken, bundan sonraki adım olarak da otuz üçüncü fasılın açılmasına sıcak bakıldığının altının çizilmiş olması önemli gelişmelerden olmuştur (Council of the EU, 2016). Lüksemburg'un dönem başkanlığında 2015 senesinde on yedinci fasıl olan Ekonomik ve Parasal Politika fasılının açılması gibi, 2016 senesinde Hollanda'nın dönem başkanlığında da otuz üçüncü fasıl olan Mali ve Bütçesel Hükümler faslı Mutabakat'ta da öngörüldüğü gibi açılmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, 2022).

Bu gelişmeler çerçevesinde ele alındığında, AB-Türkiye Mutabakatı'nın olumlu yönlerinden söz etmek mümkün olsa da, uzun yıllardır Türkiye-AB ilişkilerinde yeniden düzenlenmesi gereken bir alan olarak ele alınan Gümrük Birliği'nin güncellenmesi konusunda bir gelişme olmadığı ve Türk vatandaşlarına vize muafiyeti sağlanması konusunda da herhangi bir ilerleme kaydedilmediği görülmüştür.

SONUÇ

AB üyesi olmayan ancak Gümrük Birliği'ne taraf olan bir aday ülke olarak Türkiye'nin AB yolculuğu uzun süredir devam etmektedir. 2013 senesindeki Geri Kabul Anlaşması, 2015 senesindeki Ortak Eylem Planı ve 2016 senesindeki AB-Türkiye Mutabakatı, son dönemde AB-Türkiye ilişkilerinde düzensiz göçün önlenmesi için atılan iş birliği adımlarıdır. Türkiye göç ve güvenlik konusunda AB için önemli bir ortaktır (Dimitriadi, Kaya, Kale & Zurabishvili, 2018). Ancak Türkiye bir aday ülke olduğu için tam üyelik yolunda da ilişkilerin geliştirilmesi ve her ne kadar AB'yle iş birliği yapılan alanlar olsa da hedefin tam üyelik olduğunun gerek hukuki, gerek siyasi metinlerde altının çizilmesi önemlidir. Türk vatandaşlarına vize serbestisinin sağlanması, Gümrük Birliği'nin revize edilmesi gibi Türkiye açısından avantaj sağlayacak başlıklarda ise henüz

bir ilerleme olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Her ne kadar söz konusu Mutabakat, ilişkilere belli bir süre bir ivme kazandırmış olsa da, tam üyelik vurgusu ve hedefiyle her iki tarafın da atacağı adımlar ilişkilerin geleceği açısından anlamlı olacaktır. Mülteci konusu gibi kriz zamanlarının dışında da ilişkilerin geliştirilmesi, yeni adımların atılması son derece önemlidir. Ancak kuşkusuz Türkiye-AB ilişkilerinin canlandırılarak, durağanlığın bir ölçüde önüne geçilmesi ve Ege denizde düzensiz göç sebebiyle meydana gelen ölümlerin ciddi bir oranda azalmış olması, katılım müzakere fasıllarından otuz üçüncü faslın açılması gibi başlıklar Mutabakat'ın olumlu yönleridir. Her ne kadar son dönemde Türkiye-AB ilişkileri düzensiz göçle mücadele çerçevesinde gündemde olsa ve bu çerçevede ilerlese de, ilişkilere kriz dönemlerindeki ortaklıkların, iş birliklerinin ötesinde de bir ivme kazandırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- COUNCIL OF THE EU (2016, Mart 18). *EU-Turkey Statement*. Erişim Tarihi: Mayıs 26, 2023, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement/pdf>.
- DİMİTRİADİ, A., Kaya A., Kale B. & Zurabishvili, T. (2018, Mart). EU-Turkey Relations and Irregular Migration: Transactional Cooperation in the Making. *Feuture Online Paper* 16, Erişim Tarihi: Mayıs 31, 2023, https://eu.bilgi.edu.tr/media/files/FEUTURE_Online_Paper_No_16_D6.3_Irregular_Mgration.pdf.
- EKŞİ, N. (2017). 18 Mart 2016 Tarihli AB-Türkiye Zirvesi Bildirisinin Hukuki Niteliği. *Contemporary Research in Economics and Social Sciences*, 1(1), 47-85.
- ELİTOK Paçacı, Seçil. (2015, Aralık). A Step Backward for Turkey? The Readmission Agreement and the Hope of Visa-Free Europe. *IPC-Mercator Policy Brief*. Erişim Tarihi: Temmuz 21, 2023, https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/CKeditorImages/20200323-130317_94.pdf.
- EUR-LEX (2011, Eylül 8). *Barcelona Declaration and Euro-Mediterranean partnership*. Erişim Tarihi: Temmuz 23, 2023. <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/barcelona-declaration-and-euro-mediterranean-partnership.html>.
- EUROPEAN COMMISSION. (2015, Ekim 15). *EU-Turkey Joint Action Plan*. Erişim Tarihi: Mayıs 4, 2023, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/de/MEMO_15_5860.
- EUROPEAN COMMISSION (t.y.a). *EU-Turkey Statement: The Commission's Contribution to the Leaders' Agenda*. Erişim Tarihi: Temmuz 28, 2023, https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2020-09/20171207_eu_turkey_statement_en.pdf.
- EUROPEAN COMMISSION (t.y.b.). *EU-Turkey Statement: One Year On*. Erişim Tarihi: Temmuz 4, 2023, https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2017-03/eu_turkey_statement_17032017_en.pdf.
- FRONTEX (t.y.). *Who we are?* Erişim Tarihi: Mayıs 31, 2023, <https://frontex.europa.eu/about-frontex/who-we-are/tasks-mission/>.
- GEDDES, A., Hadj-Abdou, L. & Brumat, L. (2020). *Migration and Mobility in the European Union*. Red Globe Press.
- İC, DUYGU, A. & Demiryontar, B. (2019) Mediterranean's Migration Dilemma and the EU's Readmission Agreements: Reinforcing a Centre-Periphery Relation. *EuroMedMig Working Paper Series*, Erişim Tarihi: Temmuz 22, 2023, https://mirekoc.ku.edu.tr/wp-content/uploads/2019/12/EuroMedMig_WP_Series_Winter2019.pdf.
- KAYA, A. (2022). AB-Türkiye Mülteci Mutabakatı: Tampon Ülke? *TÜSİAD Küresel Siyaset Forumu Makale Dizisi*, 2, 5-19.
- NAS, Ç. (2020, Nisan 2). Gümrük Birliği Neden Güncellenmeli? *Perspektif*. Erişim Tarihi: Temmuz 28, 2023, <https://www.perspektif.online/gumruk-birligi-neden-guncellenmeli/>.
- T.C. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI (t.y.) *Türkiye-AB Gümrük Birliği: Gümrük Birliği Nedir?* Erişim Tarihi: Temmuz 30, 2023, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-gumruk-birligi.tr.mfa#:~:text=Türkiye%20AB%20Gümrük%20Birliği%2C%20sa%20dece,payı%20vergi%20muafiyetine%20tabi%20tutulmaktadır.>

- T.C. DIŐIŐLERİ BAKANLIĞI Avrupa BİRLİĞİ BAŞKANLIĞI. (2015, Ekim 15). *Türkiye-AB Ortak Eylem Planı*. Erişim Tarihi: Temmuz 16, 2023, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/15_ekim_2015_turkiye_ab_ortak_eylem_plani_.pdf
- T.C. DIŐIŐLERİ BAKANLIĞI AB BAŞKANLIĞI. (2022, Kasım 15). *Katılım Müzakerelerinde Mevcut Durum*. Erişim Tarihi: Temmuz 21, 2023, https://www.ab.gov.tr/katilim-muzakerelerinde-mevcut-durum_65.html.
- TEKİN, B.Ç. (2017). Düzensiz Göçün Yönetimi Konusunda Varılan Türkiye-AB Mutabakatının Avrupa Birliği'nin Uluslararası Kimliği Üzerindeki Etkileri. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 39(11), 659-678.
- TEKİN, B.Ç. & Tekin, R.B. (2022). Düzensiz Göç ve Mülteci Hareketlerinin Yönetiminde Neoliberal Hegemonya Arayışları. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 17(57), 468-491.
- TURHAN, E. (2017). Mülteci Krizinin AB-Türkiye İlişkilerine Etkileri: AB'ye Üyelik Sürecinden Bir "Stratejik Ortaklığa" Doğru Mu? *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 31(1), 647-663.
- YILDIZ, A., & Turhan, E. (2022). Entegre sınır yönetimi ve Frontex ile ilişkiler bağlamında Türkiye'nin AB ile harici farklılaştırılmış entegrasyonu. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Türkiye'nin Göç Siyaseti Özel Sayısı*, 21 (Özel Sayı), 211-231.

TÜRKİYE DIŞ POLİTİKASININ YÜZYILI BAĞLAMINDA TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE DEĞİŞİM VE SÜREKLİLİK

Filiz Çoban ORAN*

Yücel BAŞTAN**

1.GİRİŞ

Bu çalışma yüzyıllık Türk dış politikası tarihinde Rusya'nın yerini değişim ve süreklilik bağlamında açıklamayı amaçlamaktadır. Türk-Rus İlişkileri konusu Türk dış politikasını (TDP) tarihi olarak ele alan çalışmalar içinde oldukça yer bulmaktadır (Oran, 2001; 2001; 2013). Konuyu betimleyici biçimde aktaran bu çalışmaların çoğu, Cumhuriyet dönemi Türk dış politikasını çağdaşlaşma projesinin bir parçası olarak Batı eksenine oturtan Soğuk Savaş dönemi sisteminin çift kutupluluğu ve Sovyet tehdidi söylemiyle de analizleri neo-realist paradigmaya mahkûm eden bir tutumla analiz yapmıştır. Bu çalışmalardan farklı olarak Behlül Özkan (2017), Sovyet tehdidinin bir “mit” olarak nasıl inşa edildiğini ve bu dış tehdit inşasının içerideki muhalefeti susturmaya hizmet ettiğini ortaya koyarak Türk-Rus ilişkilerine yeni bir bakış açısı getirmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya'nın bir “tehdit” olarak algılanması yerini iş birliği alanlarının açıldığı bir sürece bırakırken Türkiye ve Rusya arasındaki gelişen ekonomik ilişkilere odaklanan neo-liberalizm temelli çalışmalar literatürde oldukça yer bulmuştur (Kubicek, 2022; Köstem, 2018; Öniş ve Yılmaz, 2016). Gerçekten, özellikle son yirmi yıllık süreçte Türk-Rus ilişkilerinde tarihi kararların alındığı bir yakınlaşma dönemine şahit olunmuştur. Bunda liberal uluslararası sistemin küreselleşmesinin yanı sıra Türkiye’de 2000’li yıllarda iç ve dış politikada köklü değişiklikler yapan Adalet ve Kalkınma Partisi’nin iktidara gelmesi de etkili olmuştur.

Türkiye’nin ikili ilişkilerine odaklanan TDP çalışmaları ağırlıklı olarak ABD ile ilişkilere odaklanmaktadır. Benzer biçimde dış politika yapım sürecinde

* Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, BİİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, filizcoban@comu.edu.tr, ORCID No:0000-0003-1789-8411.

** Arş.Gör.Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, SBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, yucelbastan@gmail.com, ORCID No:0002-6808-6790.

de ABD ile ilişkilere öncelik veren karar vericilerin ABD'ye bakışlarında değişiklik olmasına bağlı olarak Rusya ile ilişkiler gelişme göstermiştir. Dolayısıyla Türk dış politikası analizinde liderlerin dünya görüşlerini ve olayları yorumlama biçimleri de önemlidir. O halde, Rusya'nın Türk dış politikasındaki değişen yeri en kapsamlı biçimde hangi perspektiften analiz edilebilir?

Bu çalışma uluslararası sistemdeki değişikliklerin yanı sıra devletlerin siyasi yapısının, devlet dış aktörlerin ve liderlerin dış politika kararlarının alınmasında belirleyici olduğunu savunan neo-klasik realizmin (Ripsman, 2009) Türk-Rus ilişkilerindeki değişimi anlamak için kapsamlı bir analiz zemini sağlayacağını savunmaktadır. Bu yaklaşımı Türk dış politikasına uygulama çabaları oldukça yenidir ve Suriye ile sınırlıdır (Şahin Mencutek, Gökalp ve Coşkun, 2020; Han, 2013) Yeni bir uygulamayla yaklaşımın dış politika analizinde potansiyelinin de gösterilmesi umulmaktadır.

Bunun için çalışmada öncelikle neo-klasik realizmin dış politika analizi yaklaşımları arasındaki yeri araştırılacaktır. Ardından bu perspektif çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze Türk-Rus ilişkileri tarihi olarak incelenecektir. Sonuç olarak, neo-klasik realizmin Türk dış politikasında Rusya'nın değişen yerini açıklamada farklı düzeyde değişkenleri hesaba kattığı için yeterli bir kuramsal çerçeve sağladığı değerlendirilmiştir.

2.DIŞ POLİTİKA ANALİZİNDE NEO-KLASİK REALİST YAKLAŞIM

Uluslararası İlişkiler disiplininin bir alanı olan Dış Politika Analizi çalışmalarında kullanılan yaklaşımlar Uluslararası İlişkiler Teorilerinin gelişimiyle dönemsel olarak çeşitlenmeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan, devlet egemenliği üzerinde birer irade olarak uluslararası örgütlerin uluslararası hukuk ve işbirliğini yaygınlaştırarak dünya barışını olanaklı kılacağına öngören idealist yaklaşımlara karşı iki savaş arası dönemdeki ekonomik ve siyasi krizler nedeniyle ilk realist meydan okumalar ses getirmeye başlamıştır (Carr,1939). İkinci Dünya Savaşı sürecinde ve Soğuk Savaş döneminde devletlerin hayatta kalabilmeleri için ulusal güvenliği ve ulusal çıkarları sağlama alabilmeleri için sürekli güç arttırma yarışında olduklarını savunan realist yaklaşımın alana hakim olması kaçınılmaz olmuştur.

Soğuk Savaş döneminde alandaki yeni metodolojik arayışlarla Davranışsal ekolden David Singer (1958; 1963), birey, devlet ve sistem olmak üzere üç düzeyde dış politika analizi yapılabileceğini öne sürmüştür. Bu bağlamda birey düzeyinde dış politika analizlerinde liderlerin karar verme süreçlerini açıklamayı hedefleyen karar-verme yaklaşımı popülerlik kazanmaya başlamıştır (Allison,1969).

Ayrıca uluslararası sistemde gerçekleşen değişim ve dönüşümü klasik realizmin açıklamakta yetersiz kaldığı savıyla uluslararası sistemin yapısını devletlerin dış politika davranışlarını açıklamada hesaba katan neo-realizm alanda köklü yer edinmiştir (Waltz, 1979). Uluslararası ilişkilerde uluslararası örgütlerin, çokuluslu şirketlerin ve sivil toplum kuruluşlarının artan etkisiyle gelişen karşılıklı bağımlılık ilişkileri neo-liberalizm ve küreselleşme literatürünü zenginleştirmiştir. Öte yandan uluslararası sistemin yapısını ve işleyişini devletlerarasındaki eşitsiz güç ilişkileri bağlamında ekonomi-politik sorgulamaya tabi tutarak dönüştürmeyi öneren Marxizm kökenli eleştirel yaklaşımlar (Cox,1981) neo-realizmin ve neo-liberalizmin alandaki hegemonyasına bir başkaldırı niteliğinde olmuştur.

Soğuk Savaş sonrası dönemde ideolojik farklılıklar yerine kimliksel farklılıkların çatışmaları tetiklediğini doğrularcasına ortaya çıkan etnik çatışmalar dış politika kararlarında kimliğin, kültürün ve ortak normların etkili olduğunu gösteren sosyal-inşacı yaklaşımın (Wendt, 1999) en çok tartışılan yaklaşımlardan biri olmasına neden olmuştur. Devlet merkezli geleneksel yaklaşımlara karşı insan dünyasının anlamlar, değerler ve semboller dünyası olduğuna vurgu yapan post-pozitivist yaklaşımlar dış politika analizi uygulamalarını çeşitlendirmeye başlamıştır. Dolayısıyla, post-yapısalcılık, post-modernizm, post-kolonyalizm, feminizm, eleştirel jeopolitik, yeşil teori, rol teorisi gibi yaklaşımlar farklı düzeylerde analiz imkânı sunmuşlardır. Tüm bu kuramsal meydan okumalara karşı realizm de son bir bölünmeyle dış politika analizinde çok daha kapsamlı bir yaklaşım sunan neo-klasik realizm ile geleneğini günümüze taşımıştır.

Neo-klasik realizm kavramını ilk kez kullanan Gideon Rose (1998) dördüncü ekol olduğunu iddia ettiği neo-klasik realizmin bir dış politika analizi yapılırken dışsal ve içsel etmenlerin birleştirilerek klasik realist düşüncede yer alan bazı düşünceleri güncellediğini ve sistematikleştirdiğini iddia etmektedir. Bir ülkenin dış politikasının kapsamının ve amacının uluslararası sistemdeki pozisyonu ve maddi güç kapasitesi tarafından yönlendirdiğini kabul etmesi açısından bu görüş realist olarak kabul edilmektedir. Bunun yanında bu güç kabiliyetinin dış politikada etkisinin dolaylı ve karmaşık olduğunu ve sistemdeki olayların birim düzeyinde anlaşılması gerektiğini savunması sebebi ile ise “neo-klasik” olarak kabul edilmektedir.

Ayrıca, Rose uluslararası sistemin tek etken olmadığını ve yerel dinamiklerin karar verme süreçlerinde etkili olduğunu iddia etmektedir. Bununla birlikte yerel dinamiklerin etkisinin sınırlı olduğunu sistemik unsurlara öncelik verilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Buna göre öncelikli unsur olan sistematik etki bağımsız değişken olurken, sistemin ara değişkenleri olan diğer etkilerle anlamlı çıktılar elde edilebilecektir. Neo-klasik realistlere göre uluslararası sistemde

benzer devletlerin farklı davranışlar sergilemesinin nedeni, devleti yönetenlerin tehditleri algılamalarındaki farklılıklar ve bu bağlamda tehditle başa çıkma yöntemlerinin değişkenlik göstermesidir. Buna göre devletlerin davranışları anarşik uluslararası sistemden etkilenmekle birlikte ulusal algıların filtresinden geçmesi sebebiyle farklılık göstermektedir (Gülmez ve Gülmez, 2020:33).

Bu çalışma Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze Türk dış politikasında Rusya'nın yerini analiz etmek için uluslararası ilişkilere bakışımızı köklü olarak değiştiren uluslararası sistemdeki paradigmatik değişimlerin yanı sıra bu değişimlerin Türk karar vericiler tarafından nasıl yorumlandığını ve devletin söz konusu tarihsel bağlamda kendini dünyada nasıl konumlandığını ve misyonunu tanımladığını da hesaba katarak kapsamlı bir değerlendirme yapılabileceğini savunmaktadır. Dolayısıyla, birey, devlet ve sistem düzeyindeki değişkenleri dış politika analizine dahil etmeye elverişli olan neo-klasik realizm yaklaşımını çalışmanın sonraki bölümlerinde tarihsel olarak ele alınan Türk-Rus ilişkilerini analiz etmede kullanmaktadır.

3.KURULUŞ DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE RUSYA'YLA İLİŞKİLER

Yüzyıllarca Osmanlı İmparatorluğu ile güç mücadelesiyle çatışan Rusya, I. Dünya Savaşı'nın başında yine Osmanlı Devleti'nin karşısında yer almıştır. Bolşevik devrimiyle birlikteyse emperyalist Batılı güçlere karşı Kurtuluş Savaşı sürecindeki Türkiye'ye maddi destek vermiştir. Bu ilişkinin kurulması ve geliştirilmesinde Batı'nın dışladığı iki ülkenin ortak güvenlik ve dışlanmışlık algısı bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti, Batı devletlerine karşı verdiği mücadelenin ardından kurulabilmiştir. Öte yandan Rusya'da devrimle iktidara gelen Bolşevikler Batı tarafından dışlandığı için, bulunduğu dönemin koşullarından kaynaklı olan bu durum, Türkiye ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasındaki ilişkilerin temel dayanağını teşkil etmiştir.

1923 yılında cumhuriyetin ilanının ardından dış politikada benimsediği *statükoculuk* ve *Batıcılık* temel ilkeleri uzun yıllar Türkiye'nin dış politikasını belirleyici unsur olmuştur. M. Kemal Atatürk'ün "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" sözü çerçevesinde de ifade edilebilecek olan statükoculuk veya anti-revizyonizm, Türkiye için iki önemli olay dışında değişmez unsur olarak kalmıştır: 1936 yılında Montrö'de yapılan değişiklik ve 1939 yılında, Misak-ı Milli'de yer alan Hatay'ın Türkiye'ye katılması (Oran, 1996). Böylelikle, Türkiye kuruluşundan itibaren benimsediği statüko politikasıyla çevre ülkelere ve bölgesindeki diğer devletlere karşı sınır talebinin olmadığını ve mevcut durumu sürdürmek istediğini göstermiştir. İstisna teşkil eden iki olay ise uluslararası hukuk çerçevesinde silahlı mücadele gerçekleştirilmeden uygulanan politikaların so-

nucu elde edilen kazanımlardır. Diğer ilke olan Batıcılık, coğrafi bir tanımlamanın ötesinde Batı ülkelerinin getirdiği değerler sistemini benimsemesini ifade etmektedir. Bu ilkenin arkasında yatan nedenler, Osmanlı'nın fetihlerini Batı'ya doğru yapması, Osmanlı'nın son döneminde ve devletin kuruluşunda etkin olan İttihat ve Terakki politikalarının milliyetçi ve Batıcı olması, toplumsal ve sınıfsal yapının Batı yanlısı olması, Batı'nın kültürel etkisi (Oran, 2001:46-54) ve Batı'nın uluslararası sistemdeki üstün konumunun yanı sıra Batı toplumlarının refah seviyesine ulaşılmaya çalışılmasıdır.

Musul meselesinin çözümlenmesi sırasında İngiltere ile girilen mücadele ve Şeyh Sait isyanı gibi Batı temelli sorunlar da Türkiye'nin Rusya ile yakın ilişkiler kurabilmesine neden olmuştur. 1921 yılında imzalanan Moskova Antlaşması ile Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Misak-ı Milli sınırlarını tanıyan ilk ülke olmuştur. TBMM hükümeti Batum Limanını Sovyet Rusya'ya bırakarak tek sınır tavizini vermiştir. 1925 yılında ise iki ülke arasında *Türkiye-SSCB Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması* imzalanmıştır. Buna göre iki ülkeden birine askeri operasyon yapılması durumunda diğer ülke tarafsız kalacaktır. Böylelikle Sovyetler Batı'nın soyutladığı ortamda yalnızlıktan kurtulurken, Türkiye Musul sorunu ve Şeyh Sait isyanın atmosferi içinde rahatlamıştır (İşyar, 2009: 688-689). İki ülkeyi Batı kaynaklı bir araya getiren bir başka anlaşma ise, 1927 yılında imzalanan *Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması*'dir. Antlaşmaya göre Sovyet Rusya'nın Türkiye'deki ticari temsilciliklerine diplomatik dokunulmazlık tanınmış ve üçüncü ülkeye giden ticari ürünlerin gümrüğe tabi olmadan kendi ülkelerinden transit geçişlerine izin verilmiştir (Korhan, 2012:95-96). Bu şekilde iki ülke arasındaki ilişkiler derinleşmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu eliti, başta Atatürk olmak üzere, I. Dünya Savaşı'nın ardından kurulan düzeni kalıcı olarak görmemekteydi ve olası yeni bir savaş durumundan Türkiye'yi uzak tutmak için politikalar geliştirmekteydi. Statükocu dış politikanın benimsenmesinin temelleri arasında, II. Dünya Savaşı sırasında başta İsmet İnönü olmak üzere iktidarda bulunan ve I. Dünya Savaşını yaşamış kurucu elitin savaştan kaçınmak için uyguladığı politikaların olduğunu ifade etmek mümkündür. Kurtuluş mücadelesinden yorgun çıkan, inkılaplarla yeni sistemini kurmaya odaklanan Türkiye, ikinci bir savaşa hazır değildir.

II. Dünya Savaşına giden süreçte Türkiye yönetiminde dış politika yetkisine sahip kadroların yer aldığı iktidarın iki temel özelliği vardır: otoriterlik ve merkezîyetçilik. Otoriter olan bu yapı aynı zamanda İsmet İnönü'nün liderliğini üstlendiği şekli ile hiyerarşiktir. Dolayısıyla bu durum savaşa giden süreç içinde Türkiye'nin farklı politik alternatifleri seçmesi için diğer ülkelerin kullanabileceği farklı angajmanların olmadığı bir durumu ifade etmektedir. II. Dünya Savaşı'na giden süreçte dış politika kararlarında tek yetkili ismin Başbakan İsmet İnönü

olduğu ifade edilebilir. Zira dış politika da karar verici isimler İnönü tarafından ihtiyaç duyulduğu zamanlarda değiştirilebilmiştir (Deringil, 2003: 38-51). II. Dünya Savaşı'na giden süreçte Türkiye'nin Batı politikalarını Sovyetler Birliği ile dengeleme çabaları İtalya'nın revizyonist politikaları sebebiyle yerini İtalya'ya karşı İngiltere ile hareket etmeye bırakmıştır (Sarıçoban, 2020:1758). Buna rağmen İnönü'nün tarafsızlık politikasının da gereği olarak Sovyetler Birliği ile iyi ilişkileri sürdürme gayreti içinde olmuştur. Nitekim İnönü'nün temkinli politikaları, SSCB'nin II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Türkiye'ye karşı bir tutum sergilemesini engelleyememiştir.

4.SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE RUSYA'YLA İLİŞKİLER

II. Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanya'sına karşı hareket eden ABD ile SSCB arasında savaş sonunda görece problemlili alanların olmadığı düşünül-mekteydi. Winston Churchill'in uyarılarının yanı sıra Rusya'da görev alan dip-lomat George F. Kennan'ın 1946 yılında Moskova'dan gönderdiği *X telgrafi* ABD'nin Rusya'ya bakışını değiştirmeye başlamıştır. 1947 yılında SSCB'nin etkisi altındaki Doğu Avrupa ülkelerinde komünist partilerin iktidara gelmesi SSCB'nin resmen bir tehdit olarak algılanmasına neden olmuştur. Soğuk Savaş ile uluslararası sistem ABD'nin liderliğini üstlendiği Batı Bloğu ile SSCB'nin liderliğini üstlendiği Doğu Bloğu arasında bölünmüştür. İki kutup arasında geniş kapsamlı sıcak çatışmanın gerçekleşmemesi uluslararası sistemin görece istikrarlı olarak adlandırılabilmesine neden olmuştur.

Türk dış politikasının Batı bloğuna yakınlaşmasında 1945 yılında SSCB Dışişleri Bakanı Vyacheslav Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper ile yaptığı görüşmede, Ankara'dan Kars ve Ardahan bölgesini talep etmesi ve Boğazlar bölgesinden de askeri üs istemesi etkili olmuştur. SSCB'nin dostluk anlaşmasının yenilenmesi sırasında gündeme getirdiği bu talepler Türkiye'nin Batı ile dış politikada ortak zeminde buluşma zeminini kuvvetlendirmiş-tir (Özkan, 2017:55-57). Bu tehdidin ardından Türkiye, uzun yıllar Batı'nın uluslararası sistemdeki konumunu desteklemiştir

ABD tarafından 1947 yılında hazırlanan ve Sovyet tehdidi altındaki ülkelere yardım niteliği taşıyan Truman Doktrini ile Türkiye ve Yunanistan'a yardım etmesi, ardından, Batı Avrupa'nın komünizm tehdidine karşı güçlendirilmesini amaçlayan ve Türkiye'nin de dahil edildiği Marshall planı SSCB'ye yönelik aynı zamanda jeopolitik bir sınır belirlemiştir. Ardından üyelere yönelik dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı ortak hareket etmeyi anlaşmaya bağlayan NATO'nun ABD öncülüğünde 1949 yılında kurulması, jeopolitik sınırın askeri önlemlerle korunacağını göstergesi olmuştur. Türkiye kuruluşundan itibaren

NATO'nun içinde yer almak istemiştir. Bununla birlikte askeri ittifaka öncesinde Kore'de Amerikan güçlerine destek verdikten sonra 1952 yılında dahil olabilmıştır.

1959 yılında Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu Dışişleri Bakanlığı bütçe konuşmasında uluslararası ilişkiler konularında Türkiye'nin Batı bloğuna bağlılığını defaatle tekrar ederken, bu durumun komşu Sovyetler Birliği ile dostane ilişkiler geliştirmesini engellemeyeceğini ifade etmiştir. Bunun yanında Türkiye'nin Sovyet Rusya ilişkilerinde iktisadi, askeri ve siyasi potansiyelleri ikili ilişkileri karşılıklı görüşerek halledebilecekleri bir durumda olmadığını ifade etmiştir (Türkiye Büyük Millet Meclisi 11. Dönem 7. Cilt 48. Birleşim, 1959). Zorlu'nun yaptığı konuşmada Bağlantısızlar Hareketine yaptığı vurgu, Ortadoğu'da SSCB'yi suçlamaktan kaçınması genel olarak SSCB'yi doğrudan karşına almak istememesi şeklinde değerlendirilebilmektedir. 1955 yılında Bandung zirvesi sırasında Bağlantısızlar Hareketi'nin öncülerinden olan Hindistan Başbakanı Nehru ile, "Nehru-Zorlu duellosu" olarak da adlandırılan gerginliğin ardından 1960 yılının mayıs ayında Ankara'ya gelen Nehru'ya yönelik yaklaşım Bağlantısızlar hareketine yönelik göz kırpması olarak nitelendirilmiştir. Menderes'in artık dünyanın kapitalist-komünist bloklaşmasının Doğu-Batı diyalektiğinde değil, gelişmiş ülkeler ile gelişmemiş ülkeler arasındaki Kuzey-Güney diyalogu çerçevesinde değerlendirmesi, Batı'ya bağlanan sistemsel duruşun yumuşaması olarak değerlendirilmektedir (Mütercimler ve Öke, 2004:237-241). Türkiye'nin bu yaklaşımı ekonomik temellidir. Anılan dönemde Türkiye içinde bulunduğu ekonomik koşulları düzeltmek adına ABD ve Avrupa devletleri ile görüşmeler gerçekleştirmiş, ancak beklediği desteği alamamıştır. Bunun üzerine Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile yakınlaşması artmıştır. Aralık 1959 yılında Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanı'nın Moskova'yı ziyaret etmesi ile iki ülke arasında hükümetler düzeyinde ilişki artmıştır. Menderes 11 Nisan 1960 tarihinde Moskova'yı ziyaret edeceğini açıklamış ancak bu ziyaret gerçekleşmeden hükümetine karşı yapılan darbe sebebiyle görevinden uzaklaştırılmıştır (Balci, 2018:123-124).

Bu süreçten sonra Türk dış politikasının Batı merkezli yaklaşımını sorgulatan iki önemli olay meydana gelmiştir: Küba füze krizi sırasında Türkiye'de bulunan Jüpiter füzelerinin ABD-SSCB arasında pazarlık konusu olması; Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmesini erteleyen Johnson mektubu. 1962 yılında Rusya'nın Küba'ya nükleer füze yerleştirdiğinin anlaşılması iki süper gücü nükleer savaşın eşiğine getirmiştir. Bu durum Türkiye'deki nükleer başlıklı Jüpiter füzelerinin iki ülke arasında pazarlık konusu haline getirmiştir (Criss, 1997). Küba'daki ve Türkiye'deki füzelerin kaldırılması karşılığında iki ülkenin de karşı tarafça işgal edilmeme garantisi verilmesi gibi önerilerle devam eden görüşmelere diğer NATO ülkeleri de tepki göstermiştir. Türkiye birkaç kez Jüpiter füzele-

rinin kaldırılmasını reddetmesinin ardından ABD ve SSCB arasında yapılan gizli görüşmelerden Türkiye haberdar edilmemiştir. Nihayetinde ABD'nin Türkiye'ye yaptığı bazı jestlere karşılık füzelerin sökülmesinin kabul edilmesi, Türkiye'nin ABD'ye karşı kaybettiği güveni kazanmasını sağlayacak nitelikte olmamıştır (Sever, 1997). Bu olayın ardından Türkiye, ABD eksenli dış politika yaklaşımını sorgularken, yumuşama dönemi olarak adlandırılan bir sonraki aşamada kutuplara bağlı diğer ülkelerin de ittifaka bağlılığı azalmıştır.

Soğuk Savaş döneminde Türk-Rus ilişkilerinin gelişmesinin önünü açan diğer önemli olay, Kıbrıs sorunudur. Britanya egemenliği altındaki sömürgeciliği son bulan Kıbrıs'ta Rum ve Türk halklarının adanın geleceği konusundaki anlaşmazlıkları zamanla ciddi çatışmalara neden olmuştur. Kıbrıs'ta Rum tarafının Kıbrıslı Türklere karşı silahlı eylemleri artırması üzerine Birleşmiş Milletler'in tayin ettiği üç garantör ülkeden biri olarak Türkiye 16 Mart 1964'te "Kıbrıs'a Türk Silahlı Kuvvetleri'nin gönderilmesine izin verilmesini" içeren tezkereyi mecliste kabul etmiştir (Ataç ve Çam, 2020:620). Buna karşılık, ABD Başkanı Lyndon B. Johnson, 5 Haziran 1964 yılında adada Türkiye'nin tek taraflı müdahalesine karşı olduğunu ve öyle bir durumda NATO güçlerinin olası bir Sovyet tehdidinde Türkiye'yi destekleme yükümlülüğü olmadığını ifade eden tarihi bir mektup göndermiştir. Küba krizinin ardından Türkiye'nin ABD'nin güvenilir müttefik olmadığı inancı Johnson mektubu ile netleşmiştir. Bunun ardından Türkiye, çok taraflı dış politika geliştirmeye çalışmış, SSCB ile daha yakın ilişkiye geçebilmiştir.

Türkiye, Kıbrıs sorununu istediği gibi çözemeyeceğini anlayınca SSCB'yi yanına çekmiş, Makarios'u etkin müttefikten yoksun bırakmayı amaçlamıştır. Nihayetinde Türkiye bu konuda başarılı olmuş ve SSCB'nin adada iki toplum olduğunu ilan etmesini sağlamıştır. Böylece SSCB, enosisi – adanın Yunanistan'a bağlanması- desteklemediğini ilan etmiştir (Bostanoğlu, 1999:446). Johnson mektubu, Türk hükümetini o dönemde müdahaleden caydırsa da on yıl sonra Kıbrıs'ta artan gerilim sonucunda Türkiye, 1974 yılında Kıbrıs Barış Harekâtını gerçekleştirmiştir. Harekât sonrası ABD, Türkiye'ye silah ambargosu uygulamaya başlamış ve Yunanistan NATO'nun askeri kanadından çekilmiştir.

Öte yandan 1970'li yılların ikinci yarısını siyasi kutuplaşma ve istikrarsızla geçiren Türkiye, 1980 yılında 24 Ocak kararlarıyla ekonomik dönüşüme ve 12 Eylül askeri darbesiyle iç ve dış politikada yeniden bir yapılanma sürecine girmiştir. Bu değişimler aynı zamanda Türk dış politikasını 1980'li yıllarda NATO ve ABD eksenine yeniden oturtmuştur. 1980 yılında Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına geri dönüşüne onay vermiştir. Bundan bir yıl sonra Yunanistan'ın Avrupa Topluluğu'na üyeliği sonraki dönemlerde Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerini zora sokmuştur.

5.SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE RUSYA'YLA İLİŞKİLER

Soğuk Savaşın ardından iki kutuplu uluslararası sistem sona ermiş ve ABD'nin domine ettiği yeni tekkutuplu uluslararası sisteme devletler uyum sağlama çabasına girmiştir. SSCB'nin dağılmasının ardından SSCB'den ayrılan ülkelere yönelik NATO genişlemesi, I. Körfez Savaşı ve Bosna müdahalesi ABD'nin sistemde gerektiğinde askeri güç kullanarak da gücünü pekiştirebileceğini göstermiştir. Soğuk Savaşın sona ermesine stratejik hazırlığı olmayan Türkiye'nin yeni sistemdeki ilk kaygısı, ABD ve Batı karşısında stratejik önemini kaybetmiş olabileceği hissiyatıdır. Yugoslavya'nın dağılmasının ardından Balkanlar'daki istikrarsızlığa karşı NATO çerçevesinde alınan önlemlere Türkiye'nin askeri destek vermesi, Türkiye'nin uluslararası sistemde ABD'nin yanında pozisyon alacağına yönelik emareler olmuştur.

Rusya ise, kurulacak yeni uluslararası sistemde kurucu olmayı bekleme-mekle birlikte temel çıkarlarına saygı beklemiştir. Batı ile yakınlaşma kapsamında siyasi, ekonomik ve askeri örgütlerle entegre olabilmek adına politikalar geliştirmeye çalışmıştır. Asya kriziyle Rus ekonomisinin daha da kötüleşmesi, parlamentoda meydana gelen krizler, I. Rus-Çeçen Savaşı'nın kaybedilmesi, NATO'nun Eski Sovyet coğrafyasına yönelik genişleme politikası Batı yanlısı politikaların sonu olmuştur (Murat,2020). Nihayetinde Batı-karşıtlığı güçlenmiş, bu politik ortamın zirvesi Putin'in iktidara gelmesi ile sonuçlanmıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk siyasetinde Rusya bir tehdit olarak görülmediği için iş birliği alanları genişletilmeye çalışılmıştır (Aktürk, 2006:345). Türkiye ile Rusya ilişkileri ise siyasi olarak bazı çatışma alanları bulunsa da ekonomik zeminde iyi ilişkilere evrilmiştir. Türkiye'de farklı karar vericiler tarafından dillendirilen Adriyatik'ten Çin Seddine Türk Dünyası söylemi Rus siyasi elitleri açısından rahatsız edici bir söylem olarak değerlendirilmiştir. Rusya'nın iç karışıklıklarından biri olan Çeçenlere yönelik Türkiye'nin olumlu bakışına karşı Rusya, Türkiye ile iyi ilişkilere sahip olmayan Suriye ile yakın ilişkiler kurmaya başlamış ve Suriye'ye silah desteğinde bulunmuştur. Yine Kıbrıs Rum Yönetimi'ne, Türkiye'nin güneyini vurabilme yeteneği olan S-300'lerin satılması ikili ilişkileri siyasi olarak etkilerken ekonomik ilişkilerin bu olumsuzluklardan etkilenmediği görülmüştür (Yılmaz, 2010:30). Rusya ile sorunlu alanlardan biri de Balkanlar olmuştur. Türkiye Balkanlara Batı ile benzer politik ve askeri tarafta yaklaşırken, Rusya'nın bölgeye bakışı tam tersi yönde olmuştur. Ancak iki ülkenin de yeni uluslararası sistemde nasıl pozisyon alacağını belirleyememiş olması ve iki ülkenin de iç politikalarındaki çalkantılı durumları ve ekonomik krizleri birbirlerine karşı gelecek perspektifi olan net politikalar sergileyebilmelerini engellemiştir.

6.GÜNÜMÜZDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE RUSYA'YLA İLİŞKİLER

Günümüzdeki Türk-Rus ilişkilerini anlayabilmek için, öncelikle 2001 yılında ABD'ye düzenlenen 11 Eylül terör saldırıları sonrası ABD'nin uyguladığı stratejilere bakmak gerekmektedir. ABD'ye gerçekleşen terör saldırılarının ardından uyguladığı politikalarla ABD'nin hegemonyası önemli ölçüde sarsılmıştır. Saldırıların ardından BMGK kararıyla ve NATO'nun 5. maddesi etkin kılınarak olayları üstlenen Bin Ladin'in Taliban tarafından saklandığı ve kendisine iade edilmediği gerekçesi ile Afganistan (2001) ve kitle imha silahları bulunduğu gerekçesi ile Irak (2003) işgal edilmiştir. 11 Eylül saldırılarının arkasından Başkan Bush'un "ya bizimlesiniz ya teröristlerle" şeklinde uluslararası sistemi siyah ve beyaz şeklinde tanımlaması, 2002 yılında yayınlanan ulusal güvenlik belgesinde (The National Security Strategy, 2002) terörü öncelikli mücadele alanı olarak tanımlayıp ön alıcı savaş kavramı çerçevesinde terör tehdidi olduğunu düşündüğü durumlarda müdahale hakkını gören bir politika benimsemesi, 2001 terör saldırılarını uluslararası sistem açısından dönüştürme yılına çevirmiştir.

Türkiye'de 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesi iç ve dış politikada yapısal değişiklikleri beraberinde getirmiştir. 1999 yılında AB üyeliğine aday olan Türkiye, Erdoğan yönetimiyle demokratikleşme yönünde ciddi adımlar atmıştır. Ankara, ABD ile ilişkilere özel önem verse de 31 Mart 2003'te Irak tezkeresine TBMM onay vermemiştir. AB üyelik müzakerelerinin başladığı süreçte Türkiye, dış politikada "ritmik diplomasi" anlayışıyla ve "komşularıyla sıfır sorun politikası" çerçevesinde Balkanlar, Ortadoğu, Afrika ve Türk Dünyası ile ilişkilere yönelik aktif dış politika sergilemiştir. Bu yeni dış politika anlayışının mimarı Osmanlı kültürel miras ve misyonuna dış politikada etkin biçimde yer vermeye büyük önem veren Ahmet Davutoğlu olmuştur (Yavuz, 2022). Türkiye'nin de uluslararası sistemde eğilim olan çok kutupluluğu dış politika uygulamalarına yoğun biçimde yansıtılmıştır.

Türk dış politikasında Rusya ile 2000li yılların başında gelişen ve kurumsallaşan ilişkiler ABD'nin Irak müdahalesinin de etkisiyle 2006-2009 yıllarında kurumsallaşmaya başlamıştır. Böylelikle iki ülkenin ilişkisi çok boyutlu ortaklık olarak adlandırılan yeni bir modele kavuşmuştur (Kınıklıoğlu ve Morkva, 2007). İki liderin düzenli şekilde bir araya geleceği Üst Düzeyli İşbirliği Konseyi, dışişleri bakanlarının öncülüğünde uluslararası sorunların görüşüleceği Ortak Strateji Planlama Grubu, ekonomik ilişkilerin gözden geçirileceği Karma Ekonomik Komisyon ve halklar arasındaki ilişkileri güçlendirmeye yönelik, sivil toplum temsilcilerinin de katıldığı Türk-Rus Toplumsal Formu oluşturulmuştur (Çelikpala, 2015:137).

ABD’de 2008 yılında patlak veren Dünya Finansal Krizi öncesinde siyasi olarak liderliği sorgulanmaya başlayan Washington yönetiminin ekonomik olarak da yeni meydan okumalarla karşılaştığı bir post-Amerikan dünya düzenini başlatmıştır. 2009 Ocak ayında başkanlık koltuğuna oturan Barack Obama, ülkenin gücünü ve prestijini yeniden kazanmasında iç ve dış politikadaki yeni zorluk alanları nedeniyle etkili olamamıştır.

Rusya’da Başkan Putin uluslararası sistemde ABD hegemonyasına karşı çok kutuplu sistemin güçlenmesini savunmuştur, bunun için AB ile daha yakın ilişki kurmanın yanı sıra, Ortadoğu, Çin ve Hindistan gibi ülkelerle de ilişkilerini güçlendirmiş, BM ve G8 gibi kurumsal yapılara önem vermiştir. Bunun yanında NATO’nun Doğu’ya doğru genişlemesini tehdit olarak algılayan Putin öncelikle Bağımsız Devletler Topluluğu ile ilişkilere önem vermiş, ülke içinde gerçekleştirilebilecek iktidar değişikliklerine askeri cevap verebilmek için Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütünü kurmuştur. Ülke içi ve sınırlarında daha güvenli konum elde etmenin ardından NATO’nun ve AB’nin etkisinin eski SSCB ülkelerine yönelik genişlemesine karşı gerektiğinde askeri gücünü kullanabilmiştir. AB ve NATO ile yakın ilişkiler kuran Gürcistan’a yönelik 2008 yılında yapılan askeri müdahale, 2014 yılında Kırım’ın ilhak edilmesi ve 2022 yılında Ukrayna’ya karşı başlatılan savaşı bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Kısacası, günümüzde Rusya’nın da desteklediği ve oluşması için çaba gösterdiği uluslararası sistemde çok kutuplu sisteme dönüş sağlanabilmiştir. Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika’nın BRICS’i oluşturması çok kutupluluğu destekleyen unsurlar olmuştur.

2008 yılında İran’la gerçekleştirilen nükleer müzakereler sırasında Türkiye’nin Brezilya ile birlikte İran’la yaptığı anlaşma Batı tarafından kabul görmüştür. Erdoğan’ın 2009 yılında Davos’ta İsrail’i doğrudan hedef aldığı “one minute krizi” ve ülkenin Müslüman ülkelerle ile yakınlaşması Türk dış politikasında eksen kayması tartışmalarını beraberinde getirmiştir (Başer, 2015).

2011 yılının bahar aylarında Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da yaşanan Arap ayaklanmaları sırasında yeniden kurulan bölgesel güç ilişkilerinde Türkiye ve Batı arasında görüş farklılıkları derinleşmeye başlamıştır. Özellikle Suriye krizinin uluslararasılaşmasıyla büyüyen mülteci krizi, IŞİD’in bölgede etkili olmasına karşı Rusya’nın Esad yönetimini destekleyerek krize dahil olması karşısında Türkiye, Batı’dan beklediği desteği görememiştir. Dolayısıyla bölgedeki siyasi dönüşüm ve geçiş süreçlerinde Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, başta ABD olmak üzere Batılı güçlerin aktörleri ve olayları algılama biçimlerini kendi beklenti ve değerleri doğrultusunda doğru değerlendirememiştir (Yeşilyurt, 2017).

Dahası, özellikle 15 Temmuz 2016 askeri darbe girişimi ardından Türkiye’deki karar verici elitin Amerikan-karşıtlığı ve NATO karşıtlığı artmıştır. 2015

yılında Türk hava sahasını ihlal eden bir Rus askeri uçağının düşürülmesiyle gerilen ilişkilere rağmen, darbe girişimi sonrası Türk-Rus ilişkilerinde normalleşme ve yakınlaşma gerçekleşmiştir. Bunda olay sonrası Avrupa liderleri sessizliğini korurken, Putin'in Erdoğan'ı arayan ilk devlet başkanlarından biri olmasının payı büyüktür. Hatta Türkiye, Rusya'dan S-400 alımı gibi tarihi bir karara imza atmıştır. Bir yandan Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısının karşısında durabilmiş, diğer yandan Moskova'yla ilişkilerini çıkarları çerçevesinde devam ettirebilmiştir (Köstem,2022). Finlandiya'nın NATO üyeliğine onay verirken, Rusya ile tahıl anlaşmasının devamını sağlayabilmiştir. Hatta, ABD'nin ulusal güvenlik ve dış politika gündeminin zirvesinde bir tehdit olarak görülen Çin Halk Cumhuriyeti'yle de Kuşak Yol Projesi kapsamında yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır. 2018 yazında ABD'nin Rahip Brunson krizi (Oran, 2022) nedeniyle Türkiye'ye uyguladığı ekonomik yaptırımlara karşı da Çin'den yardım alınmıştır. Genel bir değerlendirmeyle Türkiye, çok kutuplaşma çerçevesinde kendi pozisyonunu farklı coğrafyalarda güçlendirmeye çalışırken Batı'nın temel politikalarına karşı denge politikası yürütmüştür.

Son olarak, 2023 yılının Şubat ayında Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı Batılı güçlerin Türkiye'nin Avrupa güvenliği için önemini bir kez daha gözler önüne sermiş, hem de Türkiye'nin Batı ittifakındaki yerini güçlendirmiştir. Dolayısıyla, Türkiye, Rusya'yla ilişkilerine zarar vermeden bir denge stratejisiyle hareket etmeye başlamıştır. Kısacası, günümüzde Türkiye ve Rusya yeni uluslararası sistemde birbirine saygılı iki ülke olarak ortak politikalar yürütmektedirler.

SONUÇ

Bu çalışmada yüzyıllık Türk dış politikası tarihinde Rusya'nın yeri analiz edilmiştir. Bu analizde neo-klasik realizmin kapsamlı bir kuramsal çerçeve sunacağı iddia edilmiştir. Bu bağlamda öncelikle Birinci Dünya Savaşı sonrası Kurtuluş Savaşı döneminde Batı emperyalizmine karşı Rusya'nın kuruluş aşamasındaki Türkiye'ye destek olduğu, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet Rusya'nın Avrupa'da "ortak bir tehdit" oluşuyla Türk dış politikasının Batı-merkezli politikalara eklenildiği gösterilmiştir. Bununla birlikte özellikle Küba füze krizi ve Johnson mektubu sonrasında Türk karar vericilerin ABD'ye bakışında önemli değişiklik olduğu, buna bağlı olarak Sovyetler Birliği de dahil olmak üzere çok boyutlu dış politika izlenmeye yönelindiğinin altı çizilmiştir. Öte yandan Soğuk Savaş dönemi askeri darbeleri 1980 darbesi sonrasında da açıkça görüldüğü gibi ordunun batıcı ve NATOcu tutumuyla ülkenin dış politikasını ABD ekseninde tutmayı sürdürmüştür. Özellikle Başbakan Turgut Özal'ın 1980'lerdeki politikaları ülkenin liberal uluslararası sisteme eklenmesini hızlandırmıştır.

1990'lı yıllarda uluslararası sistemin tek süper gücü olan Amerika Birleşik Devletleri'nin Türk dış politikasında vazgeçilmez bir "stratejik ortak" olarak görülmüş, NATO ve BM gözetiminde yaptığı müdahalelere destek vermiştir. Rusya bir tehdit olarak algılanmaktan çıkarken, Türk dış politikası Doğu Avrupa ve Balkanlar'da, Kafkasya ve Orta Asya'da açılımlar yapma yoluna gitmiştir. ABD, 11 Eylül 2001 sonrası Afganistan ve Irak müdahaleleriyle uluslararası politikada attığı adımlarla prestij kaybına uğrarken, Türkiye'de de anti-Amerikanizm yükselişe geçmiştir.

2008 finansal krizinin etkisiyle ABD'nin ekonomik olarak sarsılması başta Çin Halk Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu olmak üzere diğer güçlerin yükselişe geçtiği çok kutuplu sistemin yerleşmesini sağlamıştır. 2011 yılının bahar aylarında Kuzey Afrika ve Ortadoğu bölgesini etkisi altına alan Arap ayaklanmalarıyla değişen bölgesel güç ilişkileri de Türkiye'nin ABD ile arasındaki görüş farklılıklarını daha da açığa çıkarmıştır.

Bu süreçte Türkiye, hayal kırıklıklarıyla bir yere varamayan Avrupa Birliği üyeliği yolundan uzaklaştıkça kendine başka alternatifler yaratma yoluna gitmiş, dış işlerinde Ahmet Davutoğlu etkisiyle çok boyutlu bir dış politika vizyonu izlenmiştir. Özellikle Müslüman ülkelerle geliştirilen bağlar, Batı-merkezli Türk dış politikasının ekseninin kayması şeklinde yorumlanmıştır. Özellikle 15 Temmuz 2016'da gerçekleşen başarısız darbe girişimi sonrası ABD ile ilişkilerinde problematik alanlar artarken Türkiye, Rusya'dan S-400 alımı gibi son derece stratejik kararlar almıştır. Bunda ABD Başkanı Donald Trump'ın Türkiye'ye ve Başkan Erdoğan'a karşı sertleşen üslubuna karşı Putin'le anlaşma zeminin genişlemesi de etkili olmuştur. Son süreçte, Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı Türkiye'nin Batı ittifakı için önemini ortaya koymuştur. Türkiye ise, Rusya'yı karşısına almadan NATO üyeleriyle birlikte hareket etme noktasında manevra kabiliyetini kullanmaya çalışmaktadır.

Sonuç olarak, Türk dış politikası tarihinde Rusya'nın yeri uluslararası sistemdeki ve bölgedeki güç ilişkilerinin dönüşümden etkilendiği kadar karar verici elitin bu değişimi nasıl algıladığı ve yorumladığına göre değişiklik göstermiştir. Dolayısıyla neo-klasik realizm Türk-Rus ilişkilerini analiz etmede kapsamlı bir teorik çerçeve sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- ARAS, B., Gorener, A. (2010). "National Role Conceptions and Foreign Policy Orientation: the Ideational Bases of the Justice and Development Party's Foreign Policy Activism in the Middle East". *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 12(1), 73-92.
- AKTÜRK, Ş. (2006). "Turkish-Russian Relations after the Cold War (1992-2002)". *Turkish Studies*, 7(3), 337-364.
- ATAÇ, K.K., Çam M.M. (2020). "Soğuk Savaş Amerikan Büyük Stratejisi, Jhonson Doktrini ve Kıbrıs". *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. 16 (35), 595-634.
- ALLİSON, T. G. (1969). "Conceptual Models and the Cuban Missile Crisis". *The American Political Science Review*. 63 (3), 689-718.
- BALCI, A. (2017). *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*. Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- BAŞER, T. E. (2015). "Shift-of-Axis in Turkish Foreign Policy: Turkish National Role Conceptions Before and During AKP Rule". *Turkish Studies*. 16(3), 291-309.
- BOSTANOĞLU, B. (1999). *Türkiye-AB İlişkilerinin Politikası*. İmge Kitabevi, Ankara.
- CARR, H. E. (1946). *The Twenty Years' Crisis: 1919-1939*. MacMillan, London.
- COX, W. R. (1981). "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory". *Millennium*. 10(2), 126-155.
- CRİSS, N. B. (1997). "Strategic Nuclear Missiles in Turkey: The Jupiter Affair, 1959-1963". *Journal of Strategic Studies*. 20(3), 97-122.
- ÇELİKPALA, M. (2015). "Rekabet ve İşbirliği İkileminde Yönünü Arayan Türk-Rus İlişkileri". *Bilgi*. (72), 117-144
- ÇOBAN Oran, F. (2022). "Türkiye-ABD İlişkilerinde Din-Dış Politika İlişkisi: Rahip Brunson Krizi Örneği". Bezen Balamir, C. İnan, R. (der.) Dış Politika Analizi: Konu, Kuram, Yöntem, içinde, 239-263, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- DERİNGİL, S. (2003). *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, Ankara.
- GİDEON, R. (1998). "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy". *World Politics* 51(1), 144-172.
- GÜLMEZ, B. S., Gülmez Buhari, D. (2020). "Dış Politika Analizi: Teorik Yaklaşımlar". Bezen Balamir, C. İnan, R. (der.) Dış Politika Analizi: Konu, Kuram, Yöntem, içinde, 13-40. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- HALE, W. (2000). *Turkish Foreign Policy 1774-2000*. Frank Cass Publishers.
- HAN, K. A. (2013) "Paradise Lost: A Neoclassical Realist Analysis of Turkish Foreign Policy and the Case of Turkish-Syrian Relations". R. Hinnebusch and Ö. Tür (ed.), *Turkey Syria Relations: Between Amity and Enmity*. Routledge, London.
- İŞYAR, Ö. G. (2009). *Karşılaştırmalı Dış Politikalar: Yöntemler Modeller Örnekler ve Karşılaştırmalı Türk Dış Politikası*. Dora Yayınları, Bursa.
- JANE, M. (2020). "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya Federasyonu'nun Trans-Kafkasya Diplomasininin Analizi (1991-2018)". *Diplomasi Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 16-38.

- KINIKOĞLU, S. Valeriy, M. (2007). "An Anatomy of Turkish–Russian Relations". *Southeast European and Black Sea Studies*. 7(4), 533-553.
- KORHAN, T. (2012). "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Türk-Rus Ticari ve Ekonomik İlişkileri Üzerine". *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 12(1), 91-104.
- KÖSTEM, S. (2022). "Managed Regional Rivalry Between Russia and Turkey After the Annexation of Crimea". *Europe-Asia Studies*. 74(9), 1657-1675.
- KÖSTEM, S. (2018). "Different Paths to Regional Hegemony: National Identity Contestation and Foreign Economic Strategy in Russia and Turkey". *Review of International Political Economy*. 25(5), 726-752.
- KUBİCEK, P. (2022). "Structural Dynamics, Pragmatism, and Shared Grievances: Explaining Russian-Turkish Relations". *Turkish Studies*. 23(5), 784-801.
- MÜTERCİMLER E. Öke, M.K. (2004). *Düşler ve Entrikalar: Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*. Alfa Yayınları, 2.Baskı, İstanbul.
- ORAN B. (1996). "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 51(01), 353-370.
- ORAN, B. (2001). *Türk Dış Politikası Cilt 1: 1919-1980 Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- ORAN, B. (2002). *Türk Dış Politikası Cilt 2: 1980-2001 Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- ORAN, B. (2013). *Türk Dış Politikası Cilt 3:2001-2012 Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÖNİŞ, Z. Yılmaz, Ş. (2016). "Turkey and Russia in a Shifting Global Order: Cooperation, Conflict and Asymmetric Interdependence in a Turbulent Region". *Third World Quarterly*. 37(1), 71-95.
- ÖZKAN, B. (2017). "1945 Türkiye-SSCB Krizi: Dış Politikada Kurucu Mitin İnşası" içinde Gencer Ö., Evren, B. Burç B. (eds.) *Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler: Kuşku ile Komşuluk*, 55-79, İletişim Yayınları, İstanbul.
- RİPSMAN, N. M. (2009). "Neoclassical Realism and Domestic Interest Groups" içinde Steven, E.L. Norrin, M.R. Jeffrey, W.T. (der.) *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, 170-193, Cambridge University Press, Cambridge.
- SAHİN Mencutek, Z. Gökalp Aras, N. E. Coşkun, B.B. (2020). "Turkey's Response to Syrian Mass Migration: A Neoclassical Realist Analysis". *Uluslararası İlişkiler*.17(68), 93-111.
- SARIÇOBAN, G. (2020). "İkinci Dünya Savaşı Döneminde (1939-1945) Türk Dış Politikası". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 24 (4), 1755-1777.
- SEVER, A. (1997). "Yeni Bulgular Işığında 1962 Küba Krizi ve Türkiye". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 52 (01), 647-660.
- SİNGER, J. D. (1958), "Threat Perception and the Armament Tension Dilemma". *The Journal of Conflict Resolution*. 2(1), 90-105.

- SİNGER, J. D. (1963). "Inter-Nation Influence: A Formal Model". *The American Political Science Review*. 57(2), 420-430.
- The National Security Strategy 2022, (E. T. 14.07.2023) <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/>
- TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ 11. Dönem,7. Cilt, 8. Birleşim, (E.T. 14.07.2023) https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=1336&sayfa_no_son=1383&sayfa_no=1341&v_meclis=1&v_donem=11&v_yasama_yili=&v_cilt=7&v_birlesim=048
- WALTZ, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Addison Wesley Publishing Company, Massachusetts.
- WENDT, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- YAVUZ, M. H. (2022). "The Motives behind the AKP's Foreign Policy: neo-Ottomanism and Strategic Autonomy". *Turkish Studies*. 23(5), 659-680.
- YESİLYURT, N. (2017) "Explaining Miscalculation and Maladaptation in Turkish Foreign Policy towards the Middle East during the Arab Uprisings: A Neoclassical Realist Perspective". *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*. 6(2), 65-83.
- YILMAZ, E. M. (2010). "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri". *Journal of Management and Economics*. 8(13),27-42.

İKTİSAT YAZININDA KADIN EMEĞİ TARTIŞMALARI: CİNSİYETE DAYALI ÜCRET EŞİTSİZLİĞİ TEMELLİ BİR ANALİZ

Derya İNCE*

1.GİRİŞ

EŞİtsizlikler toplumsal sistemin tüm alanlarında tezahür etmektedir. Bu tezahürler ekonomik, siyasal ve kültürel bütün ilişkilerde mevcuttur. Kapitalist sistemin gelişimi ve yaygınlaşması süreçleri eşitsizlikten doğan ayrımcılığın git-tikçe çeşitlenmesi ve farklılaşmasına neden olur. İşleyen eşitsiz ve ayrımcılık tezahürleri çoğunlukla kaynaklandığı gerçeklikle ilişkisi belirsizmiş gibi algılan-maktadır. Bu nedenle kapitalist dünyanın sömürü ilişkilerinde ayrımcılık ve onun araçsallaştırılma biçimlerini de gören bir tartışmanın yürütülmesi gerekir. Irkçılık, toplumsal cinsiyet ilişkileri ve din, ayrımcılık alanının en büyük hatlarını oluşturur ve ana sınıf akslarında sürekli birbirini besleyerek varlığını sürdürmek-tedir (Kayhan, 2018: 32). Kadınlar, bu ayrımcılık ve eşitsizliklerle yoğun bir biçimde karşı karşıya gelmektedir. Bu çalışma kadınların işgücü piyasalarında/ çalışma hayatında maruz kaldıkları ayrımcılıklardan biri olan cinsiyete dayalı ücret eşitsizliğini tartışacaktır.

Çalışma, giriş ve sonuç başlıkları dışında üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilkbölümünde iktisat biliminde kadın emeğinin nasıl ele alındığına yer verilecektir. Liberal, Muhafazakâr ve Marksist kuramların ve bu kuramların feminist yaklaşımlarının kadınemeğine ilişkin bakış açılarına yer verilecektir. İkinci bölümde ise işgücü piyasalarında ve çalışmahayatında yer alan kırılğan durumları içeren ayrımcılık biçimlerine yer verilerek cinsiyetedayalı ücret eşitsiz-liğine odaklanılacaktır. Ücret eşitsizliğini önlemede önemli noktaları ifade eden uluslararası sözleşmelere de değinilecektir. Üçüncü bölümde ise Türkiye’de kadın istihdamının yapısı ortaya çıkarılacaktır. Kadın istihdamının yapısı ile cinsiyete dayalı ücret farkı birlikte analiz edilecektir.

* Öğretim Görevlisi, Halic Üniversitesi & İktisat Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi. deryaince@halic.edu.tr ORCIDNo:0000-0002-0367-7047.

2.İKTİSAT BİLİMİNDE KADIN EMEĞİ

Kadının ev içi ve duygusal bakım emekleri** klasik iktisat teorileri tarafından göz ardı edilmektedir. Feminist iktisadın eleştiri ve katkıları ile kadın emeğini ele alış biçimleri farklılık ve gelişim gösterdi. Feminist araştırmacıların katkısı ile hane içi toplumsal cinsiyet, yaş ve kuşak temelindeki eşitsizliklerin açığa çıkarılmasıyla tartışmalar başlamış ve yoğunlaşmıştır (Toksöz,2011: 87).

İktisat biliminde kadın sorununa bakış genel olarak iki kategoride incelenir. Bunlardan ilki sorunu doğrudan doğruya kapitalizm içinde ele alır ve soruna ilişkin çözümleri de kapitalizm içinde bulunabileceğini kabul eder. Bu ele alış liberal iktisat kuramlarına ilişkindir. İkincisi ise sorunu kapitalizmin kendisinde gören ancak kapitalizm içinde mümkün olan çözümlerin eşitsizlikleri ortadan kaldırmaya yetmeyeceğini vurgular. Bu ele alış eşitsizliklerin ortadan kalkması için farklı bir üretim tarzı çerçevesinde farklı bir toplumsal örgütlenme biçiminin gelişmesi gerektiği savunan Marksist iktisat kuramlarına aittir(Arın, 2013:511-512).

Liberal iktisat kuramları içerisinde cinsiyet temelli eşitsizlikler, üç farklı tartışma kanalında ilerler. Üç yaklaşım kadının iktisadi konumunu, onun piyasa ilişkilerine hangi koşullarla girdiğine bağlı olarak ele alır. Bu bağlamda muhafazakâr liberalist anlayışın piyasa ilişkilerine ilişkin eşitsizlikleri veri olarak kabul ettiği görülür. Bu bakış, eşitsizliklerin nedenlerini sorgulamaz ve ortaya çıkan sonuçları da piyasanın normal işleyiş biçimlerinin tezahürü olarak kabul eder. Bu yönüyle muhafazakâr liberal anlayışın anti-feminist bir doğası olduğu kabul edilir. Bu anlayışa göre herhangi bir bireyin ilişkileri sonucunda elde ettiği gelir, servet, beceri vs. onun verimlilik düzeyine göre belirlenir. Bu bağlamda kadınların işgücü piyasalarındaki dezavantajlı durumlarının nedeni olarak düşük verimliliğe sahip olmaları gösterilir. Dolayısıyla kadınların, erkeklerden daha az ücret alması, daha niteliksiz işlerde çalışması ve işten daha hızlı çıkarılması bu düşük verimliliğin yarattığı bir sonuçtur. Kadınların işgücü piyasalarına giriş için gereken eğitim ve beceri elde etmek için kullanacakları zaman ve kaynağa yönelik kararın alınmasında ev ile iş arasındaki zamanlarını rasyonel bir karar vererek ayırdıkları varsayılır. Buna göre kadınlar piyasada yer alır ve kararlarının sonuçları piyasa işleyişine göre oluşur. Ortaya çıkan sonuçların eşitsiz olduğu gerekçesiyle müdahale etme ve koruyucu kurallar koymanın da zararlar yaratacağı varsayılır (Arın,2013: 512).

Kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olmaları ve kamusal yaşama çıkmalarını engelleyen unsurların kaldırılması gibi hususlar tartışılan başlıklar-

** Ev içi kadın emeği ve duygusal bakım emeği kadının görünmeyen emeği olarak kavramsallaştırılmıştır (Acar –Savran & Tura Demiryontan).

dandır. Bunlar liberal feministlerin de önemle üzerinde durdukları konulardandır. Liberal feministlere göre kadınların eşit olmayan konumlarını yaratan unsur, kamusal alana çıkmaları önündeki yapay engellerdir (Işık& Serdaroğlu, 2015: 11).

Klasik liberalist yaklaşım ise piyasa ilişkilerine girişte var olan formel/ hukuksal eşitsizlikleri odak noktasına alır. Buna göre kadınların işgücü piyasa ilişkilerine girme hakkının mevcut olması ve bu yönde sınırlamaların olmaması yeterlidir (Arın,2013,s.512). Klasik liberal feminist yaklaşımın ortaya çıkmasında kapitalizmin gelişmesi ve Fransız Devrimi'nin etkileri görülür. Bu bağlamda özgürlük ve kardeşlik ilkelerinin gelişme gösterdiği bu dönemde orta sınıf burjuva kadınlar da hak talebinde bulunmuşlardır. İlk liberal feministler, kadınların da aynı erkekler gibi rasyonel bireyler olduğunu göstermeye çalışmışlardır. Kadınların, erkekler gibi rasyonel bireyler olamaması veya iktisadi faaliyetlere onlar gibi katılamamasının nedeni olarak kadın doğasını değil, kadınları zayıf, erdemsiz, beceriksiz kılan dini, kuramsal, hukuksal pratikleri işaret etmişlerdir. Klasik feministler için bu durumu aşmanın yolu eğitimidir. Ancak buradaki eğitim, kadınları işgücü beceresi sağlayan eğitimden çok kadınların rasyonel bireyler olarak gelişimini sağlama yönündedir. Daha sonra “*eşit işe eşit ücret*” sloganı işgücü piyasasındaki kadınların sloganlarından biri olmuştur, ücret temelli olarak ayrımcılığa karşı mücadele etmişlerdir (Arın, 2013: 515- 516).

Neoklasik iktisatla yükselen rasyonel birey olma ve beşerî sermayenin arttırılması anlayışından kadınlar da etkilenmişlerdir. Bu çerçevede aile fertleri arasında karşılaştırmalı avantajlara bakılarak hangi aile bireyinin işgücü piyasasında hangisinin ev işleri ve çocuk bakımında daha verimli olduğuna karar verilir. Bu durumda erkeği aileyi geçindirmekten ve kadınları da ev ve bakım işlerinden sorumlu olarak gören patriyarkal düzen sürdürülür. Duygusal emek hususunda ise erkeklerin sevgi ve şefkat gösterme kapasitelerine sahip olmadığı kabulü ile kadınların aileyi korumak üzere fedakârlık göstermeye devam etmeleri gerektiğisöylemi mevcuttur. Neoklasik iktisada göre kadınların bu emeği para kazanmaz, dolayısıyla sadece kadın emeği bireysel tercihlere göre tahsis edilen bir zaman dilimi olarak ele alınır(Toksöz, 2011: 89-90). Böylelikle, kadınların hane içindeki emekleri piyasa ilişkilerinde parasal bir karşılığa sahip olmaz.

1970'lerle aynı işi yapan ancak aynı ücreti alması gerektiği halde almayan toplumsal kesimlerin varlığı neoklasik ayrımcılık kuramının gelişmesine neden olmuştur. Kuram, ırk, cinsiyet, etnik grup ve bölge temelinde ciddi ve sürekli eşitsizliklerin varlığı ve bu alanlarda yapılan çalışmalarla ortaya çıkmıştır. Neoklasik ayrımcılık kuramı, işverenin işçi istihdam ederkenki kararlarında zevk ve tercihlerine göre hareket ettiğini belirtir. Bu, işçilerin nitelikleri ve verimlilik-

leri dışındaki özelliklerinin(cinsiyet, ırk, din, kültür)devreye girmesi ile gerçekleşir(Arın, 2013: 514).

Liberal iktisat kuramlarının üçüncüsü olarak sınıflandırabileceğimiz sosyal liberal anlayış ise piyasa ilişkilerine girişte var olan formel hukuksal eşitsizlikleri odak noktasına alır.

Buna göre bir hakkın hukuksal olarak var olmasının herkes tarafından aynı şekilde kullanıldığı veya aynı sonuçları doğurduğu söylenemez. Önemli olan formel eşitlik değil, bu hakları kullanmadaki fırsat eşitliğidir (Arın, 2013: 512). Bu yaklaşıma göre işgücü piyasaları işleyiş bakımından bölünmüş/parçalanmıştır. Bu da bölünmüş işgücü piyasaları kuramlarını ortaya çıkarır. Eşitsizlikleri azaltma ve ayrımcılığı yasaklama amacıyla düzenleme ve rekabet, eğitim, öğretim, becerileri artırma çabalarına rağmen gelir eşitsizlikleri sürmektedir. Buna ek olarak işgücü piyasasında yaşla beraber ilerleme olanakları farklılıkları artar. Bu etkiler belirli grupların işsizliğe uğrama bakımından dezavantajlarını sürekileştirir. Kadınlar için de bu olumsuz durum söz konusudur (Arın, 2013: 516).

Eşit işe eşit ücretin verilmemesinin yanında kadınların görece daha düşük konumlu işlerde istihdam edildiği de görülür. Bu istihdam edilen iş/ sektör farklılığının temelinde kadın işi erkek işi*** ayrımı yer alır. Kadınlar fiilen pek az önemli (birincil ve eşit değil) işler de istihdam edilmelerine rağmen bu işlerde de ikincil bir rol ve konuma sahipler. Bunun sonucunda kadınlar, işgücü piyasasında rekabet edemeyen/ etmeyen grup olarak görülür. İşgücü piyasasındaki bu rekabet edebilen ve rekabet edemeyen grup ayrımı, işgücü piyasasını bölünmüş, kademeleşmiş ve hiyerarşikleşmiş bir yapı haline getirir (Arın, 2013: 517).

Sosyal liberal anlayış içerisindeki feminist yaklaşımlara göre kadınların konumundaki eşitsizlikleri azaltmanın yolu, ilerlemelerinin önünde bulunan yasal ve sosyo ekonomik engelleri ortadan kaldırmaktır. Buna ek olarak kadınları bugünkü konumda olmalarına yol açan ve tarihsel temelleri olan adaletsizlikleri toplum olarak bazı politikalarla telafi ve tazmin etmektir. Bu amaçlara uygun olarak fırsatesitliği politikaları ve pozitif ayrımcılık politikalarının uygulanması önerilir. Ek olarak cinsiyetçi rol dağılımının beslediği kültürel ve ideolo-

*** Kadın işi-erkek işi ayrımını anlayabilmek için tarihsel süreç içerisinde gerçekleştirilecek bir analiz gerekmektedir. Çalışmanın geleneksel tanımının tümüyle dışında kavramsallaştırılan ev içi çalışma hanesinin bakımı, temizliği için yapılan işleri ve çocuk, yaşlı ve hasta bakımını içerir (Toksöz, 2011:112). Kadınların bu tür bakım emeği gerektiren işlerde istihdam edildiği görülmektedir. Bu tip işlere benzer özelliklere sahip işlerden daha az ücret ödendiği bilinmektedir. Kadınların bakım işlerinde yoğunlaşmasına dayalı mesleki ayrışma ödemelerdeki toplumsal cinsiyet farklılığının sürekliliğini de açıklama imkânı sağlar (Toksöz, 2011:116).

jik biçimlendirmeyi değiştirecek kültür ve eğitim politikalarının da uygulanılmasına yönelik vurgu yer alır (Arın, 2013: 518).

Sosyalist/ Marksist kuram temelli işgücü piyasası analizi, piyasanın işleyişindeki aksaklık ve kurumsal bozukluklardan ziyade genel toplumsal ilişkileri sorunsallaştırır. Genel toplumsal ilişkiler bağlamında bütüncül bir toplum yaklaşımı ile kapitalizm de emek gücünün yeniden üretim alanı olarak hane/aileyi tanımlar. İnsanların bakımı ve yetiştirilmesi hane içinde harcanan emekle mümkün olur. Hane içi emek, doğrudan doğruya kullanım değeri üreten, piyasada alınıp satılmayan ürün ve hizmetler üreten bir emek biçimidir. Bu emek hane içinde görünmeyen kadın emeği **** olarak tanımlanır(Arın, 2013: 519).

Marksist kuramda emek gücünün yeniden üretimi yoluyla kadın emeğinin ezilme mi yoksa sömürü ilişkisi mi yaşadığı tartışma konusudur. Hane emeği, emek gücünün yeniden üretimini ucuzlatır. Bu yönüyle emek gücünün yeniden üretiminde kadın-erkek eşitsizliğinin kapitalizm öncesinde var olan ilişkilerini devralınmamış olsa bile, kapitalizmin bu eşitsizlikleri kullanır /yeniden üretir ve yeni eşitsizlikler yaratır. Bu eşitsizliklerin yeniden üretimi ile sermaye ulusal, etnik, dini, bölgesel, cinsiyetçi temellerde işgücünü bölerek istihdam edilenlerin küçük bir kısmına görece yüksek ücret verip, diğerlerinin ücretlerini düşük tutar. İşgücünün bu şekilde farklılaştırıp bölünmesi, sermaye için birikimi/ karı artırıcı yönde kullanılır(Arın, 2013: 520).

Bu noktada marksist feminizm ile sosyalist feminizm ayırımından bahsetmek gerekir. Marksist feminizm kadınların toplumsal olarak ikincilleştirilmelelerini emek ilişkisi ile açıklar(Parlak, 2021). Sosyalist feminizm ise kadınların ezilmesini, Marksist kapitalizm eleştirisi ileerkek egemenliğin feminist eleştirisini birleştiren bir yaklaşımdır (Yaman, 2021). Bu yönüyle patriyarka ve feminizmi iki farklı üretim biçimi olarak ele alır ancak ilişkisel olarak değerlendirir.

Marksist feminizm, sosyalist feminizmden ayrıdan en temel farklılık iktisadi ilişkileritemel belirleyici olarak almasıdır. Sosyalist feminizm iktisadi ilişkilerle ifade edilen sınıfilşkileri kadar ataerkil ilişkilerin ve bundan türeyen ideolojik biçimlendirme ve pratiklerin deönem taşıdığını vurgular. Sosyalist ve Marksist feminizme göre kapitalist ilişkiler çerçevesinde kalarak eşitsizliği azaltma politikaları (telafi edici), önemli olsa dahi yetersizdir. Politikaların sınırlı olması ve kalıcı nitelikte olmamaları nedeniyle kapitalizm içerisinde uygulanacak politikaların sorunları ortadan kaldırmayacağını belirtmişlerdir (Arın, 2013: 21). Sosyalist feminist düşünürler kapitalizm ve ata erkilliğin farklı toplumsal

**** Kadınların görünmeyen emeği, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü ve ilişkiler çerçevesinde harcanan bir emek biçimidir. Patriyarkal yapının en temel dayanaklarından biri olarak sınıflandırılır. Kadınların emeği görünmeyeneğektir. Bunun nedenleri arasında doğallaştırılmış olmanın yanında ev içi çalışma düzeninde mesai saatlerinin belirlenmemiş olmaması ve karşılıksız olması yer almaktadır(Acar-Savran & Tura Demiryontan, s.10-12).

ilişki biçimleri olduğu ve bir arada tezahürleri durumunda kadınlar üzerindeki etkilerinin daha da yıkıcı sonuçlar doğurduğunu ifade eder (Işık & Serdaroğlu, 2015: 12).

3.ÇALIŞMA HAYATINDA CİNSİYET TEMELLİ AYRIMCILIĞIN BİÇİMLERİ: KIRILGAN DURUMLAR^ω

Ayrımcılığa maruz kalan kesimler yani kırılğanlar, engelli olma durumu, yaş, cinsiyet, din ve etnik köken gibi konularda sistematik olarak dezavantajlı konumda bırakılırlar. Ayrımcılığa maruz kalma durumu kamusal alanlarda (yasal sistem, eğitim, sağlık vb.) olduğu kadar, hanehalkı gibi sosyal alanlarda da gerçekleşir. Sosyal dışlanma riski bulunan birey ve gruplar çok çeşitlidir (Şahin, 2009: 54). Etnik gruplar^{ωω}, farklı dini inanç kesimleri, toplumsal cinsiyet bağlamında kadın ve LGBTİ+ bireyler, vicdani retçiler^{ωωω}, evsizler ve göçmenler söz konusu ayrımcılık ve sosyal dışlanmaya maruz kalan kesimler olarak sınıflandırılabilir.

Çalışmanın sınırlılığı nedeniyle kadınların maruz bırakıldıkları ayrımcılık biçimleri incelenecek. Toplumsal kesimin tüm alanlara (politik, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni vb.) kadınların katılımı, belli koşullara bağlanarak, belirli biçimlerle sınırlandırılır. Bu alanlar aynı zamanda kadınların ayrımcılık ve dışlanmaya maruz bırakıldığı alanlardır. Ayrımcılık doğrudan yapıldığı gibi örtük bir biçimde de sürdürülür. İş ilanında “askerliğini yapmış olmak” koşulu aranması doğrudan ayrımcılık örneğidir. Bunun nedeni askerlik yapmak sadece erkekler için bir görevdir. Bu noktada askerlik yapmış olma koşulu örtük bir ayrımcılık ifadesidir (Bora,2012, s. 2-3).

Örtük olarak ayrımcılık uygulamalarında ise kadınların ihtiyaçlarını görmezden gelme yolunun kullanıldığı belirtilebilir. Kadınların çalışma hayatına katılmasını sağlayacak ucuz ve yaygın kreş uygulamasının olmaması buna örnektir. Böylelikle çocuk bakımının sorumlusu olarak kabul edilen “anne”, güvenli ve ulaşılabilir bir kreş hizmetine erişemez. Dolayısıyla da hane içinde çalışma hayatından çekilecek kişi baba değil, anne olur. Buradaki ayrımcılığın görünmez/ örtük bir biçimde işlenmesinin nedeni, annelik-babalık hakkındaki geleneksel kabuldür. Bu nedenle patriyarka içerisinde çocuk bakımının asli sorumlusu olarak kabul edilen kadınların, ücretli çalışmanın dışında bırakılmaları bir hak ihlali olarak görülmez (Bora, 2012:3).

^ω Kırılğan ifadesi (Çelenk,2010)'dan alınmıştır.

^{ωω} Ayrıntılı bilgi için: (Alp&Taştan, 2011).

^{ωωω} Antimilitarist bir bakış açısı ile bireyin askere gitmeyi reddetmesidir. Bu kararın temelini kişinin ahlaki tercihi, politik görüşü veya dini inancı yer alabilir. Vicdani ret din ve vicdan özgürlüğü kapsamında bir hak olarak datanımlanır(Vicdani Ret Derneği).

Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığı kadınlar ve cinsel yönelimleri farklı olan bireyler (LGBTİ+) deneyimlemektedir. Bu ayrımcılık temel insan hakkı ihlallerine dahi sebep olur. Örneğin, cinsel yönelim ayrımcılığı içerisinde eşcinsellik bir “hastalık” olarak tanımlanır ve tedavi edilmeye çalışılır. Bu bakış açısı trans ve eşcinsel cinayetlerine kadar geniş bir insan hakkı ihlali alanı yaratır. LGBTİ+ bireyler üzerindeki ayrımcılığın ve sosyal dışlanmanın sürdürülmesinde araç olarak şiddet ve kalıp yargılardan bahsedebiliriz. Şiddet pek çok biçimde tezahür edebilir. Bunlar psikolojik, cinsel, ekonomik ve fiziksel şiddet şeklindedir. Ekonomik şiddet üzerinde ayrıntılı analiz yaptığımızda karşımıza mirastan yoksun bırakma, gelire elkoyma, gelir getirici bir faaliyette bulunmayı engelleme ya da aksi biçimde, çalışmaya zorlama gibi uygulamalar çıkar (Bora, 2012: 10-12).

Çalışma hakkı kapsamında ayrımcılığa maruz kalan kesimleri incelerken ırk ve etnisiteye ilişkin ayrımcılık da karşımıza çıkar. ABD’de ırksal ayrımcılık açısından genel olarak üç hedef gruptan bahsedilebiliriz. Bunlar Amerikan yerlileri, Amerikan Meksikalıları, Porto Rikolu’lardır. Bu kesimlerin işe alınma ve işte yükselme süreçlerinde ayrımcılık söz konusudur. Bunlara ek olarak ücret eşitsizlikleri de görülür (Ataöv, 1996: 7-9). ABD’de aynı zamanda yasaların varlığı ile siyah halkı denetimde tutan uygulamalarla ayrımcılık pekiştirilmektedir. Siyasi alanda katılımlarda görülen gelişmeye karşın çalışma hayatındaki eşitsiz uygulamalar varlığını sürdürüyor (Ataöv, 1996: 12-13).

İrk, renk, soy, ulusal veya etnik köken, din ve siyasi görüşe dayalı ayrımcılık yoluyla insanlar karşılarındakileri tanımlar. Bu tanımlamada karşılarındaki kişi farklı görülür. Ötekinin varlığı üzerinden tanımlanan kimliğin dışında kalanlar grup dışında tutulur. Türkiye’de de ırk, etnik köken ayrımcılığına maruz kalan kesimler olarak karşımıza Çingene/Romanlar, Kürtler⁰⁰⁰⁰⁰ çıkar.

Türkiye’de çalışma hayatına girme konusundaki engeller Türk ve Sünni olmayan bir toplumsal kimliğin mensubu olanlar için zorlayıcı olabiliyor. Bu toplumsal kimliğin dışındaki grupların mesleğe/işe girişte (sınav, mülakat aşamaları vb.) genellikle daha zorlayıcı ve taraflı bir muameleyle karşılaştıkları söylenebilir. Bu karşılaşma genellikle örtük bir biçimde gerçekleşmektedir. İşe girebilenler bunu bir başarı olarak nitelendirip, çok çalışmaları ve sınavlarda yadsınamayacak ölçüde başarılı olmalarına bağlamaktadır. Çalışma hayatına dahil olabilen bu toplumsal kesimlerin, görev yerlerinde ve olağanüstü dönemlerde çeşitli sorun ve engellerle karşılaşma sıklıklarının artıp çeşitlendiği görülür. Özellikle olağanüstü dönemlerde Alevi ve/veya Kürt kimliğine sahip çalışanların

⁰⁰⁰⁰⁰ Polat S. Alpman, “Esmer Yakalılar” adlı çalışmasında Kürt emekçilerin emek ve hayat pratiklerini inceleyerek onların deneyimlerindeki sınıf ve etnik kimlikle ilgili algılarının nasıl bir ilişki içinde kurulduğunu incelemektedir (Alpman, 2016).

idari soruşturmaya uğrama ve pasif göreveçekilme gibi uygulamalarla karşılaşmaları görülür. Bu uygulamalar kadar yaygındır ki sıradan bir durum olarak algılanır(Demirer, Kendir, &Yeşilyurt, 2018, s. 52-53).

3.1.Ücret Eşitsizliğine/Ayrımcılığına Bakış

Cinsiyete dayalı ücret ayrımcılığı ele alınırken hâkim iki bakış söz konusudur: neoklasik ve kurumcu yaklaşım. Neoklasik görüş ise dört ayrı yaklaşım temelinde analiz eder. Neoklasik yaklaşımlardan ilki beşerî sermaye modelidir. Bu modele göre kadınlar, toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü nedeniyle eğitime ve çalışma deneyimine sahip değildir. Bunun yanında doğurganlık sebebiyle de çalışma yaşamından uzak kalma durumu da söz konusudur. Bu nedenlerle kadınların beşerî sermayesinin zayıf olduğu kabul edilir. Bu kabul beraberinde düşük statülü ve kayıt dışı işlerde, düşük ücretle kadınların çalıştırılmasını getirir (2019: 297).Neoklasik yaklaşımlardan ikincisi istatistiksel ayrımcılıktır. Buna göre işverenlerin belirsizlik koşulları altında eksik bilgi ile verdikleri kararlar ayrımcılığın kaynağıdır. Karar alma sürecinde işverenler, toplumda var olan düşünce ve tutumlardan beslenirler. Toplumda yerleşik olan düşünce ve tutumlardan biri kadınların verimsiz olduğundan, kadınların istihdam edilmemesi bir ayrımcılık uygulamasıdır (Palaz, 2003: 93).

Neoklasik yaklaşımlardan üçüncüsü ise duygusal ayrımcılık yaklaşımıdır. Bu yaklaşım Gary Becker tarafından açıklanır. Bu yaklaşıma göre çalışma yaşamındaki tüm tarafların önyargı içeren ayrımcı fikirleri mevcuttur. Taraflar işveren, çalışan ve müşterilerdir. Ayrımcı fikirler temelinde bir kadını istihdam etmek söz konusu olduğunda işveren, ek bir maliyete katlanır gibi davranır. Bu sebepten kadınlara aynı işler için düşük ücret önerir ya da kadınlara daha düşük statülü işler teklif eder. Netice itibariyle ayrımcılık uygulanmış olur(Lordoğlu& Özkaplan, 2007: 228-229).

Neoklasik yaklaşımlardan sonuncusu ise aşırı kalabalıklaşma yaklaşımıdır. Aşırı kalabalıklaşma, mesleklerin toplumsal cinsiyet temelli olarak kadın işi-erkek işi ayrımıyla tanımlamanın ardındaki nedeni araştırır. Kadınların ayrımcılığa uğramasının nedeni olarak erkek egemen piyasada rekabet gücünün eksik olmasını gösterir. Rekabet gücü düşüklüğünün etkileri ile kadınlar, erkeklerle aynı beşerî sermaye donanımına sahip olsalar dahi aynı işi yaparken daha düşük ücret alır. Buna paralel olarak daha düşük statülü ve güvencesiz işlere yönelir(Palaz, 2003: 96).

Cinsiyete dayalı ayrımcılığı açıklamaya çalışan Kurumcu görüş de dört ayrı yaklaşım ile sınıflandırılır. Bunlardan ilki ikili rol yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, ataerkil bakış açısını temsil eder. Kadınların asıl sorumluluk alanları olarak haneleri kabul edilir. Böylelikle kadınlar önce hane işlerini ve haneye ilişkin so-

rumluluklarını yerine getirmelidir. Bunlardan arta kalan zamanlarında ücretli işlerde çalışmaları söz konusu olabilir. Tüm bunlar netice olarak, kadınların beceri gerektirmeyen, geçici, ikincil işlerde ve düşük ücretli olarak çalışmak zorunda kalmalarına neden olur. Dolayısıyla da ayrımcılık yeniden üretilir (Suğur,2005: 51). Kurumcu yaklaşım içerisindeki ikinci görüş ise işgücü piyasalarının bölünmesidir. Bu yaklaşım işgücü piyasalarında birincil ve ikincil işler ayırımından hareket eder. Birincil işler daimî statüde, yüksek ücretlerle çalışan erkeklerden oluşurken, ikincil işler geçici, düşük ücretli ve düşük statülü çalışan kadınlardan oluşur. Bu ikili iş ayırımı da ayrımcılığı ortaya çıkarır (Palaz, 2003: 98).

Üçüncü yaklaşım ise Marksist görüştür. Kapitalist işleyiş emek maliyetlerini ucuzlatmak için halihazırda bir yedek işgücü ordusuna ihtiyaç duyar. Bu yedek işgücü içerisindeki en geniş kesimi kadınlar oluşturmaktadır. Böylelikle kadınların işgücü piyasalarında ayrımcılık yaşadığı sonucuna ulaşılır (Umay:2011). Kurumcu yaklaşım altındaki son görüş ise feminist yaklaşımdır. Feminist yaklaşım toplumsal yapıyı oluşturan, ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel alanları erkek egemen olarak nitelendirir. Bu beraberinde kadınların, hane ve çalışma yaşamında ikinci sınıf olarak görüldüğünü belirtir. Kadınışi-erkek işi ayırımında, bakım gerektiren ve düşük statülü işlerin kadın işleri olarak kabulü ile ayrımcılık uygulanır hale gelir (Lordoğlu & Özkaplan, 2007:241).

Bu yaklaşımların yanında ücret eşitsizliğinin ortaya çıkmasında cinsiyet ayrımcılığının yanında başka faktörlerin de etkisi bulunur. Kadın işçilerin ücretlerin belirlenmesinde cinsiyet ayrımcılığının yanında politik, dinsel, kültürel faktörler ve işverene yakınlık gibi ayrımcı kriterler de etkilidir. Burada en çok öne çıkan unsurlardan biri olarak kuşkusuz, cinsiyet faktörü irdelenmelidir(Özkan & Özkan, 2010: 101).

Cinsiyete dayalı ücret eşitsizliğine ilişkin kuramsal bilgiler ışığında söz konusu bu ücret eşitsizliğinin somut olarak ele alınmasında TÜİK ve Uluslararası Çalışma Örgütü tarafında hesaplanan cinsiyete dayalı ücret farkı önemlidir. Cinsiyete Dayalı Ücret Farkı (Gender Wage Gap-GWG) erkek ve kadın arasındaki ücret farkının erkek ücreti içindeki yüzdesidir. Böylelikle işgücü piyasasında çalışan erkekler ve kadınlar arasındaki ücret eşitsizliği ölçümü mümkün olur (TUIK ve ILO, 2020:6).

Cinsiyete dayalı ücret farkı, işgücü piyasasında ücretli, maaşlı ve yevmiyeli olarak çalışan kadın ve erkeklerin ortalama ücret düzeyleri arasındaki farkı ölçer. Bu fark aynı işi yapan ve aynı özelliklere sahip bir erkek ve bir kadın çalışan arasındaki ücret farkı değil, çalışan bütün kesimlerin ortalama ücret düzeyleri arasındaki farktır (TUIK ve ILO,2020: 12).

Cinsiyete dayalı ücret farkı mevcut durumda TÜİK'in Kazanç Yapısı Araştırması ile elde edilen veriler kullanılarak hesaplanır. Kazanç Yapısı Araştırması'nda belirli sektörlerde (tarım, ormancılık ve balıkçılık ile kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik sektörleri hariç) 10 ve üzeri sayıda çalışmanı olan girişimlerdeki ücretli çalışanlar kapsanır. Kapsam dışında kalan istihdam biçimlerini de içerecek şekilde işyeri temelli veri kaynaklarının yanı sıra hanehalkı anket verilerinin de kullanılması cinsiyete dayalı ücret farkının anlaşılması açısından önemlidir (TUIK ve ILO, 2020: 6).

4. TÜRKİYE'DE KADIN İSTİHDAMI, CİNSİYETE DAYALI ÜCRET AYRIMCILIĞI VE KADIN YOKSULLUĞUNA AİT GÜNCEL VERİLER

Çalışma hayatında kadın işgücüne yönelik ücret ayrımcılığının derecesini tespit etmeden önce kadın işgücü ile ilgili bazı istatistikî bilgiler vermek faydalı olacak. Çünkü yukarıda da vurgulandığı gibi farklı ayrımcılık türleri birbirini etkiler ve güçlendirir. Bu nedenle kadınların, işe alınma, işte terfi, meslek seçimi ve hatta eğitim fırsatlarından yararlanma da karşı karşıya kaldıkları ayrımcı tutumlar, çalışma hayatına dâhil olan kadın işgücüne yönelik ücret ayrımcılığına zemin hazırlar (Yamak & Topbaş, 2010: 145).

4.1. Türkiye'de Kadın İstihdamının Yapısı

Türkiye'de kadın istihdamının yapısının incelenmesi için Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden yararlanılacaktır. Kadınların işgücü piyasalarına dahil olup olmamalarını işgücüne katılım oranları aracılığıyla ele alacağız. Tablo 1'de 2018-2022 yılları 15-64 yaş arası kadın ve erkeklerin işgücüne katılım oranları yer alıyor. Tablo 1 incelendiğinde erkeklerin kadınlara oranla daha yüksek bir biçimde işgücüne katılım sağladığı görülür.

Tablo 1. İşgücüne Katılım Oranı (%), 15-64 Yaş, 2018-2022.

	2018		2019		2020		2021		2022	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Okumayazmabilmeyen	45,1	23,8	45,8	23,1	39,1	19	44,1	19,7	44,9	21,8
Bir okulbitirmeyen	80	25	79,7	25,8	74,3	22	75,7	21,5	78,3	26
İlkokul	80,5	34,6	79,2	33,8	74,8	29,8	77,7	32	78,3	34
İlköğretim	92,6	33,9	93,1	33,9	89,6	28,3	-	-	-	-
Ortaokul	60,4	22,8	60	24,3	56,5	21,1	-	-	-	-
Lise	74,3	35,4	73,1	35	68,6	30,8	71,5	33,5	74,9	37,3
MeslekLisesi	83,3	44,2	82,3	43,7	80,6	38,5	82,9	40	84,6	44,7
YüksekÖğrenim	89,5	73,1	89,8	73,1	87,7	67,4	89	69,4	89,6	70,7

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri.

*2021 ve 2022 yıllarına ait ilköğretim ve ortaokul eğitim düzeylerine ait işgücü katılım oranları verisi yeralmamaktadır.

Tablo 1 ayrıntılı olarak incelendiğinde yıllar içerisinde eğitim durumuna göre işgücüne katılan kadınların oranlarında büyük değişimlerin yaşanmadığı izlenir. Ancak eğitim seviyesiyükseldikçe kadınların istihdama katılım oranlarının da yükseldiği önemli bir gerçekliktir. Kadın ve erkekler arasında en yüksek işgücüne katılım oranı farklılığı okuma yazama bilen ancak bir okul bitirmeyen ile ilkokul ve ilköğretim mezunları arasındadır.

Tablo 2. İşgücüne Dâhil Olmama Nedenleri (Binkışı)*, 15+yaş, 2014-2019.

	İşgücüne Dahil olmayan(Bin)		Eğitim/ Öğretime devamedilmesi		Evişleriyle meşgul	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
2018	8206	20174	2148	2324	-	11061
2019	8509	20411	2089	2286	-	11359
2020	9851	21855	2105	2408	-	10308
2021	9377	21612	2259	2620	-	9917
2022	9144	21200	2186	2622	-	9982

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, 2014-2019.

*MevsimlikalışanlarvealışamazHaldeOlanlaralışkınverileralışmayaalınmamıştır.

Tablo 2’de ise işgücüne dâhil olmama nedenlerine ilişkin verilere yer verilmiştir. 2018ve 2022 yılları arasındaki veriler incelendiğinde ilk olarak işgücüne dâhil olmayan nüfusun büyük çoğunluğunu kadınların oluşturuyor. Bunun

nedenleri irdelendiğinde ev işleriyle meşgul nüfusun tamamını kadınların oluşturduğu görülür. Ataerki ile iç içe geçen kapitalist koşullar nedeniyle kadınların özel alan olan evlerde/hanelerde ev işleriyle meşgul oldukları açıktır. Evişleri ile meşgul olan kadınların işgücüne katılmamaları şaşırtıcı değildir. Eğitim/ öğretim içerisinde olan toplam nüfusun cinsiyete göre dağılımında önemli farklılıklar göze çarpmamaktadır.

Tablo3. İstihdam ve İşsizlik Oranları (%), 15-64Yaş, 2018-2022.

	2018		2019		2020		2021		2022	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
İstihdam Oranı	70,9	32,9	68,3	32,2	65,2	29,7	68,6	31,7	71,1	34,5
İşsizlik Oranı	9,7	14,2	12,7	16,8	12,6	15,3	10,9	15,1	9,1	13,7

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri.

Yukarıda yer alan Tablo 3'te çalışma yaşamında yer alan 15-64 yaş arası kadın ve erkeklerin istihdam ve işsizlik oranları yer alıyor. 2018 ve 2022 yılları arasında erkeklerin istihdam oranı kadınlarınkinden yüksektir. Bunun yanında işsizlik oranları karşılaştırıldığında kadınların daha yüksek oranda işsizliği yaşadıkları Tablo3'te yer alan verilerde açıkça izlenmektedir. Kadınların işgücüne katılmalarının düşüklüğünün yanında işgücü piyasasına dâhil olanların da piyasadaki eşitsizlikler nedeniyle işsizlikle karşı karşıya kaldıkları belirtilmelidir.

Tablo4. Meslek Grubuna Göre İstihdam Edilen Kadınlar (BinKişi), 2018-2022.

	Yöneticiler	Profesyonel meslek mensupları	Teknisyenler, teknikerler ve yardımcı profesyonel meslek mensupları	Büro ve müşteri hizmetlerinde çalışan elemanlar	Hizmet ve satış elemanları	Nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünlerinde çalışanlar	Sanatkarlar ve ilgili işlerde çalışanlar	Tesis ve makine operatörleri ve montajcılar	Nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar
2018	219	1428	458	864	1859	1416	482	307	1759
2019	242	1481	479	839	1869	1378	440	302	1669
2020	271	1546	465	795	1684	1145	428	278	1499
2021	305	1683	520	857	1731	1147	452	308	1758
2022	307	1816	605	919	2095	1130	505	360	1931

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri.

Yukarıda yer alan Tablo 4'te ise meslek grubuna göre istihdam edilen kadınların sayısını göstermektedir. İstihdam edilen kadınların en yoğun olarak

çalıştığı meslek grubuhizmet ve satış elemanları ile nitelik gerektirmeyen işlerdir. Yönetici konumunda çalışankadınlar ise en düşük seviyede yer almaktadır. Bu tablodan da anlaşılacağı gibi Türkiyeemek piyasasındaki kadınların karşılaştıkları tek sorun kadınların işgücüne katılım oranının düşük olması değil; aynı zamanda kadınların düşük statülü ve doğal olarak da düşük ücretliişlere yönelmeleridir. Bu noktada literatürde yer alan cam tavan etkisinden bahsedebiliriz(Maktav, 2019: 109). Kadınları yönetici pozisyonlarına getirmede isteksiz davranılmakta veaynı işlerde ve pozisyonlarda çalışsalar dahi kadınlara daha düşük ücret teklif edilmektedir(Cumhur-Yalçın, Bayram Arlı, Aytaç, Başol, & Aydemir, 2019: 296). Bu durum bizlere eşitsizliğin varlığını yeniden gösterir.

Kadınların istihdam içerisinde buldukları konum TÜİK'in istatistikî verileriyle ortaya çıkarılmıştır. Ancak bu göstergelerin yanında kadınların yoksulluğu hangi boyutlarla yaşadığı da yer almalıdır. Bu amaçla Tablo5'te hanehalkı fertlerinin cinsiyet ve eğitim durumlarına göre yoksulluk oranlarına yer verilmiştir.

Tablo5. Hanehalkı Fertlerinin Cinsiyet ve Eğitim Durumuna Göre Yoksulluk Oranları (%),15 Yaş ve Üstü.

	2014		2015		2016		2017		2018		2019	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Toplam	15,4	16,1	15,5	16,1	14,7	15,8	13,9	15,1	14,7	15,6	15,0	15,9
Okuma-yazma-bilmeyen	46,9	36,4	45,5	34,4	42,8	33,8	40,9	34,0	43,2	35,0	41,1	34,1
Bir okulbitirmeyen	40,9	30,5	40,0	30,9	37,8	31,1	37,5	27,4	39,8	29,8	38,6	30,1
Lisealtı	21,2	17,7	21,9	18,5	20,7	18,4	19,5	17,5	21,1	18,4	21,8	18,9
Lise	10,3	7,9	10,9	9,2	11,0	9,5	9,8	9,3	10,3	10,3	11,5	12,3
Yükseköğrenim	2,1	2,3	2,5	2,9	2,9	3,4	3,1	3,5	3,6	3,7	4,2	4,3

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2014-2019.

Tablo 5'te görüldüğü gibi 2014 ve 2019 yılları arasında kadınların yoksulluğunun erkeklerden daha yüksek orandadır. Çeşitli eğitim durumu kategorilerinde yoksulluk oranlarının da yer aldığı tabloda okuma yazma bilmeyen ve okuma yazma bilse dahi bir okulu bitirmeyen kadın ve erkeklerin yoksulluğu daha yoğun yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu iki kategoride ise kadınların genel olarak erkeklerden daha az yoksullukla karşı karşıya oldukları verilerden anla-

şılmaktadır. Eğitim düzeyi arttıkça tüm fertler için yoksulluk oranının azaldığı ortadadır.

Tüm bu istatistikî sonuçlar bir arada düşünüldüğünde kadınların işgücü istihdam fırsatlarından eşit bir şekilde yararlanamadığı anlaşılır. Kadınlar işgücü piyasasında nitelsiz emeğe ihtiyaç duyan mesleklere yoğunlaşmış ve toplam istihdamda daralma söz konusu olduğunda bundan ilk ve en fazla zarar görenler kadın işgücüdür. Sadece bu sonuçlar bile kadının çalışma hayatındaki konumunun hane içerisindeki rolü ile nedenli sıkı bir ilişki içerisinde olduğunun göstergesidir (Yamak & Topbaş,2010: 146).

4.2. Ücret Eşitsizliğinin İncelenmesi

Ücret eşitsizliğinin incelenmesi için öncelikle cinsiyet ve eğitim durumuna göre yıllık ortalama kazançların karşılaştırılması gerçekleştirilecektir. Tablo 6’te yıllık ortalama brüt kazançlara ilişkin veriler yer almaktadır.

Tablo 6. Cinsiyet ve Eğitim Durumuna Göre Yıllık Ortalama Brüt Kazanç, TL.

	Toplam			Erkek			Kadın		
	2010	2014	2018	2010	2014	2018	2010	2014	2018
Toplam	19694	27830	49001	19683	27775	50297	19728	27974	46208
İlkokul ve altı	13099	18602	35171	13526	19417	37143	11065	15748	29500
İlköğretim ve ortaokul	13043	18476	34840	13505	19081	36195	10949	15981	30049
Lise	16414	21222	37734	16907	21758	39344	15049	19760	33717
Meslek Lisesi	21280	28143	51180	22195	29561	54970	17109	22842	38096
Yüksek Okul ve üstü	35383	51405	71007	37878	55633	78041	31437	45483	62051

Kaynak: TÜİK, Kazanç Yapısı Araştırması.

Tablo 6’te yer alan veriler ışığında erkeklerin yıllık ortalama brüt kazançları ile kadınların yıllık ortalama brüt kazançlarının eğitim durumlarına göre farklılaştığı görülür. TÜİK’in yayınladığı Kazanç Yapısı Araştırmaları ile elde edilen bu verilerde görüldüğü gibi her eğitim düzeyinde erkeklerin elde ettiği brüt kazançlar kadınların brüt kazançlarından yüksektir. Bu farklılık bizlere cinsiyete dayalı ücret eşitsizliğinin vurgulanmasının önemini gösterir. Eğitim düzeyleri arttıkça kadınların yıllık ortalama brüt kazançlarının düzeyleri artış gösterse de erkeklere ait düzeylerin altında kaldıkları açıkça görülmektedir.

Tablo7:Ortalama Yıllık Brüt Kazanç(2006 Yılı)

	Kadın	Erkek
Profesyonel meslek mensupları	21355	25165
Büro ve müşteri hizmetlerinde çalışanlar	13658	15826
Hizmet ve satış elemanları	9423	10243
Nitelikli tarım, hayvancılık, avcılık, ormancılık ve su ürünleri çalışanları	9554	11300
Sanatkarlar ve ilgili işlerde çalışanlar	8695	11523
Tesis ve makine operatörleri ve montajcılar	9023	11675
Nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar	8209	9544

Kaynak: TÜİK, Kazanç İstatistikleri.

Tablo 7’de 2006 yılına ait çeşitli meslekler mensup kadın ve erkeklere ait ortalama yıllık brüt kazançlar yer almaktadır. Seçilmiş her mesleğe ilişkin kadınların ortalama yıllık brüt kazanç düzeylerinin erkeklerin altında yer aldığı görülmüyor. Aynı işin yapıyor olmasına karşılık farklı ücret/kazanç yapısının söz konusu olmasının nedeni kuşkusuz kadınların işgücü piyasalarında dezavantajlı bir konumda bırakılmaya çalışılmasıdır.

Türkiye’de cinsiyete dayalı ücret farkının önemi yıllık ortalama brüt kazançlar üzerinden aktarılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın bu kısmında ise ILO tarafından hazırlanan cinsiyete dayalı ücret farkı verilere yer verilecektir. Çalışma hayatındaki eşitsizliklerin mevcut durumunu anlamada cinsiyete dayalı ücret farkı önemli bir yer tutar. Ek olarak konu ile ilgili politikaların belirlenmesi, uygulanması, uygulama sonrası gelişim alanlarının izlenmesi ve değerlendirilmesine imkân sağlar (TÜİK ve ILO, 2020:15).

ILO’nun Cinsiyete Dayalı Ücret Farkı ölçümüne ilişkin verileri 2015-2018 yılları itibarıyla Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması verisi kullanılarak yapılan hesaplanmıştır. Buna göre 2018 yılında cinsiyete dayalı ücret farkının yüzde15,6’tır. Eğitim düzeyinin artışı, cinsiyete dayalı ücret farkını azaltan bir unsurdur. İlkokul ve alt eğitim düzeyine sahip ücretli çalışanlar arasındaki ücret düzeyi yüzde 38,6 ile en yüksek değere sahipken, yüksekokul ve üzeri eğitim düzeyine sahip çalışanlarda bu fark yüzde 15,8 ile en düşük düzeydedir. Ücret farkının yaşa göre artış gösterir. Çalışma yaşamının başlarında düşük seyreden cinsiyete dayalı ücret farkı oranı (yüzde3,8), 40’lı yaşlarda kadınların aleyhine artmakta (yüzde25,9) ve izleyen yaşlarda da bu yüksek düzeyini korumaktadır (TÜİK ve ILO, 2020: 10).

Cinsiyete dayalı ücret farkının hesaplanmasında, eğitim düzeylerinde ve sektörlerde yoğunlaşmasından kaynaklanabilecek etkilerden kurtarma çabası yer alır. Buna göre faktör bazlı cinsiyete dayalı ücret farkı hesaplanır. Bu, yüzde

21,1 düzeyindedir. Kayıtlı çalışanlarda yüzde 11,5 düzeyinde olan cinsiyete dayalı ücret farkı, kayıt dışı çalışanlarda ise yüzde 24,2 seviyesindedir. Buradan hareketle kayıt dışı çalışma koşullarının cinsiyete dayalı ücret farkını derinleştirdiği söylenebilir. Ek olarak çocuk sahibi olma/ olmama durumu da etkilidir. Çocuğulan ve olmayan kadınlar arasındaki ücret farkı yüzde 11'dir. Bunun yanında ebeveynler arasındaki ücret farkı dikkat çekicidir. Annelerin ücret düzeyi babalar ile kıyaslandığında ücret farkı anneler aleyhine yüzde19 düzeyindedir (TUIKveILO, 2020: 11).

Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde Eurostat tarafından cinsiyet istihdam açığı ve cinsiyet ücret açığı hesaplanmaktadır (EUROSTAT). Cinsiyet uçurumu, çalışma çağındaki 20 ve 64 yaşarasındaki kadın ve erkeklerin istihdam oranları arasındaki fark olarak tanımlanır. AB'de cinsiyet istihdam açığı 2018'de 11,8 puan seviyesindedir. Bu da çalışma yaşındaki erkeklerin istihdamdaki oranının kadınları 11,8 puan aştığı anlamına gelir.

Cinsiyet istihdamı farkı (EUROSTAT, 2020) AB'ye üye ülkeler arasında önemli ölçüde değişiklik gösteriyor. 2018'de, en düşük fark Litvanya'da (2,3), ardından Finlandiya (3,7), Letonya ve İsveç'te (4,2) rapor edildi. En yüksek puanlara sahip altı üye devlet ise Çekya (15,2), Macaristan (15,3), Romanya (18,3), İtalya (19,8), Yunanistan (21,0) ve Malta (21,9)'dir. Bunun nedeni bu ülkelerdeki kadınların işgücü piyasalarına daha düşük oranda katılım sağlamalarıdır.

Cinsiyet kazanç farkının göstermek için yeni bir gösterge geliştirilmiştir. Bu göstergede ortalama saatlik kazanç, ödenen saat sayısının aylık ortalaması ve istihdam oranlarının birleşik faktör etkisi ölçülür. 2014 yılında hesaplanan cinsiyet genel kazanç açığı AB'de yüzde 38,1'dir. Üye ülkeler arasındaki cinsiyetler arası genel kazanç farkı, Litvanya'da yüzde 19,2 ve Hollanda'da yüzde 47,5 seviyelerindedir. Eurostat'a göre Türkiye'nin cinsiyet genel kazanç açığı seviyesi yüzde 57,9 düzeyindedir. Bu oran Eurostat'ta yer alan en yüksek düzeydir, bunu yüzde 45,2 ile Almanya ve yüzde 44,9 Avusturya takip eder. En düşük oranlara sahip üye devletler; Litvanya (yüzde 19,2), Slovenya (yüzde 19,6), Letonya ve Bulgaristan (yüzde22,8)'dir (EUROSTAT, 2021).

SONUÇ

“Tüm ayrımcılık yanlıştır ve bu yüzden yapmamız gereken şey sadece ayrımcılıktan kaçınmak değil aynı zamanda karşılaştığımız tüm ayrımcılık durumlarını düzeltmeye çalışmak ve ayrımcılığa uğrayanın tarafında yer almaktır”(Wolf,2006:25).Ayrımcılık olgusu toplumlar içerisinde pek çok alanda kendisini var eder. Ayrımcılığın yaşandığı alanlardan biri olarak çalışma hayatı

gösterilebilir. İşe alım, terfiler, işte kimlerle çalışılacağı ve ücretlerin belirlenmesi gibi çeşitli durumlarda ayrımcılık karşımıza çıkar. Bu çalışmanın odağında pek çok ayrımcılık biçimiyle karşı karşıya kalan kadınların cinsiyete dayalı ücret farkını ne ölçüde yaşadığını açığa çıkarma çabası yer alıyor. Bu noktada değerlendirme yapılabilmesi için iktisat biliminde kadın emeğine yaklaşımlara yer verildi.

Ele alınan üç yaklaşımdan biri olan muhafazakâr yaklaşım kadınların işgücü piyasasına dâhil olma ve sonrasında maruz kaldıkları eşitsizlikleri/ ayrımcılıkları önlenmesi gereken bir sorun olarak görmemektedir. Liberal yaklaşımların ise kadınların işgücü piyasalarına girişlerinin önündeki engellerin kaldırılması talebi ile öne çıkmış sonrasında ise “eşit işe eşit ücret” ilkesini savunmuşlardır. Marksist kuram ise sosyalist feministlerin katkıları ile hem yedek işgücü olarak kadın emeğinin ele alındığını hem de hane içinde görünmeyen emeğin sözkonusu olduğunu aktarmıştır.

Cinsiyete dayalı ücret farkı bu üç temel yaklaşımın ürettiği tartışmalar ile düşünüldüğünde önemli bir sorun ve ayrımcılık alanı olarak önümüzde durmaktadır. Toplumsal tarihi gelişim içerisinde şekillenen ve çeşitli boyutlarda karşımıza çıkan bu cinsiyet temelli ayrımcılığa karşı önlem alınması gerektiği açıktır.

Türkiye’de kadın istihdamı ve cinsiyete dayalı ücret eşitsizliğinin mevcut durumu çalışmada yer almaktadır. Kadınların işgücüne katılımlarının sağlanabilmesi için gerekli koşulların yaratılması gerektiği açıktır. Ancak kadınlar işgücüne katılım sağlayıp istihdam edildikleri takdirde de çeşitli ayrımcılık biçimleriyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu ayrımcılık biçimleri üst düzey yönetici olma oranlarının düşük olması, kadın işi olarak kabul edilen mesleklerde istihdam edilmeleri ve aynı iş ve aynı pozisyonda dahi olsalar ücret eşitsizliğine maruz kalma olarak özetlenebilir. Bunların yanında istihdam edilen kadınların hane içinde ücretsiz ve görünmeyen emeklerini harcamayı sürdürdükleri belirtilmelidir. Bu durumda kadınların hem hanede hem de işyerlerinde ikili bir biçimde sömürüye tabi oldukları söylenebilir.

Cinsiyete dayalı ücret eşitsizliğine maruz kalan kadınların ayrımcılığı başka biçimlerde de deneyimlediği açıktır. Bunun gözlemlendiği alanlar olarak göçmen kadınlardan ve kırsal-kentsel mekânlardaki farklı örüntülerden bahsedilebilir. Bu alanlarla da yapılacak çalışmalarla da cinsiyete dayalı ücret eşitsizliğinin tüm boyutları ortaya çıkarılmaya çalışılmalıdır.

KAYNAKLAR

- ACAR-Savran,G.,& Tura Demiryontan, N. *Kadının Görünmeyen Emeği*. İstanbul: Yordam Kitap.
- ALP,S.,& Taştan, N. (2011). *"Türkiye'de İrk Veya Etnik Köken Temelinde Ayrımcılığın İzlenmesi Raporu"*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Uygulama Ve Araştırma Merkezi.
- ALPMAN, P.S. (2016). *Esmer Yakalılar Kent-Sınıf-Kimlik Ve Kürt Emeği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ARIN, T. (2013). *Kriz, Devlet, İktisat Ve Sosyal Güvenlik Politikaları* (Birinci B.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ATAÖV, T. (1996). *Çatışmaların Kaynağı Olarak Ayrımcılık*. Ankara: Ankara Üniversitesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları.
- BORA, A. (2012). Toplumsal Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık. K. Çayır, & M. A. Ceyhan İçinde, *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar* (S.175-189). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- CUMHUR-Yalçın, E., Bayram Arlı, N., Aytaç,S., Başol,O., & Aydemir,M. (2019). Türkiye'de Emek Piyasalarında Cinsiyete Dayalı Ücret Ayrımcılığı: İbbs Düzey1'e Göre Farklılıklar. *Kosdeb*, 293-314.
- Çelenk,S. (2010). *Ayrımcılık Ve Medya*. Haziran 22, 2020 Tarihinde Televizyon Haberciliğinde Etik: [Http://ilefarsiv.Com/Etik/Wp-Content/Uploads/Sevilay-Celenk-Ayrimcilik-Ve-Medya.Pdf](http://ilefarsiv.Com/Etik/Wp-Content/Uploads/Sevilay-Celenk-Ayrimcilik-Ve-Medya.Pdf)AdresindenAlındı
- DEMİRER, Y., Kendir, H., & Yeşilyurt, A. (2018). "Türkiye Kamu Yönetiminde Ayrımcılık: Kürt Ve Alevi Yöneticilerin Durumuna İlişkin Sınırlı Gözlemler". *Uluslararası Ayrımcılık Konferansı* (S. 45-54). İstanbul: Eşit Haklar İçin İzleme Derneği.
- DERNEĞİ, V. R. (tarih yok). *"Vicdani Ret Nedir?"*. Mayıs 19, 2020 tarihinde <https://vicdani-ret.org/vicdani-ret-nedir/adresindenalindi>
- EUROSTAT.(2020).*Employmentandactivitybysexandage-annualdata*.Ocak13,2021 tarihindeEUROSTATDataBrowser:https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/lfsi_emp_a/default/table?lang=en adresindenalındı
- EUROSTAT. (2021). *Gender Overall Earnings Gap (%)*. Ocak 13, 2021 tarihinde EUROSTAT DataBrowser:<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/teqges01/default/table?lang=en>adresindenalındı
- EUROSTAT.(tarih yok).*Gender Statistics*. Ocak13,2021 tarihinde EUROSTAT Statistics Explained: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Gender_statistics#Earningsadresindenalındı
- IŞIK,E.,& Serdaroğlu,U. (2015). Kadın Emeği Feminist İktisadın Yol Haritası Üzerinden Bir Okuma. *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 6-14.
- KAYHAN,A.(2018).*"Toplumsal Eşitsizlikler ve Ayrımcılık"*. *Uluslararası Ayrımcılık Konferansı* (s.131-138). İstanbul: Eşit Haklar İçin İzleme Derneği.
- LORDOĞLU,K.,& Özkaplan,N. (2007).*Çalışma İktisadi*. İstanbul: DerYayınları.

- MAKTAV, D.S. (2019). İşgücü Piyasasında Cinsiyet Ayrımcılığının Ücret Politikasına Yansıması ve Birleşmiş Milletler Antlaşmalarındaki Yeri. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 5(2), 104-117.
- ÖZKAN, G.S., & ÖZKAN, B. (2010). Kadın Çalışanlara Yönelik Ücret Ayrımcılığı ve Kadın Ücretlerinin Belirleyicilerine Yönelik Bir Araştırma. *Çalışma ve Toplum*, 91-104.
- PALAZ, S. (2003). Türkiye'de Cinsiyet Ayrımcılığı Analizinde Neo Klasik Yaklaşımına Karşı Kurumcu Yaklaşım: Eşitliği Sağlayıcı Politika Önerileri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 87-109.
- PARLAK, D. (2021). "Marksist Feminizm", <https://feministbellek.org/marksist-feminizm/>
- SUĞUR, S. (2005). Türkiye'de Tekstil Sektöründe Kadın Emeği ve Değişen Toplumsal Cinsiyet İlişkileri. *Amme İdaresi Dergisi*, 38(1), 47-68.
- ŞAHİN, T. (2009). "Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk İlişkisi". *Sosyal Yardım Uzmanlık Tez*. Ankara: Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.
- TOKSÖZ, G. (2011). *Kalkınmada Kadın Emeği* (Birincib.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- TUIK ve ILO. (2020). Cinsiyete Dayalı Ücret Farkının Ölçümü: Türkiye Uygulaması ILO. TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması.
- TUIK, Kazanç Yapısı Araştırması TUIK, İşgücü İstatistikleri.
- UMAY, U. (2011). Yedek İşgücü Ordusu Olarak Kadınlar. *Çalışma ve Toplum*, 137-166.
- WOLF, F. O. (2006). Modern Politika Felsefesinin Katkısı: Ayrımcılık Niye Yaşanır ve Bunun İçin Ne Yapmamız Gerekir. *Felsefe logos*(29), 25-30.
- YAMAK, N., & TOPBAŞ, F. (2010). Kadın Emeği ve Cinsiyete Dayalı Ücret Ayrımcılığı. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(3-4), 143-156.
- YAMAN, M. (2021). "Sosyalist Feminizm", <https://feministbellek.org/sosyalist-feminizm/>

KÜRESELLEŞMENİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ÜLKELERİN EKONOMİK GELİŞMİŞLİK SEVİYESİ AÇISINDAN BİR ARAŞTIRMA

Emine ÇETİN*

Mesut SAVRUL**

1.GİRİŞ

“Küresel” (global) sözcüğünün kökeni çok eski zamanlara dayanmasına rağmen küreselleşme kavramı ilk olarak 1960’larda ortaya çıkmış ve 1980’lerde ise sıkça kullanılmaya başlanmıştır. 1990’larda ise bilim adamlarının önemini kabul ettiği bir sözcük haline gelmiştir (Bozkurt, 2000: 18).

Küreselleşme, ulusal boyutu da içerisine alan, dünya ülkeleri arasında ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel ilişkilerin yaygınlaştığı, maddi ve manevi her türlü değerlerin bölgesel veya ulusal sınırları aşarak uluslararası bir boyut kazandığı geniş kapsamlı bir süreç olarak tanımlanır (Yüksel, 2001: 13). Çalışma ve iş yapma şeklimizi dönüştürerek 21. yüzyılın en önemli olgularından biri haline gelen küreselleşme, özünde ulaşım, iletişim ve teknolojideki ilerlemelerin kolaylaştırdığı dünya ekonomilerinin, toplumlarının ve kültürlerinin artan birbirine bağlılığını ifade etmektedir (Steger, 2020: 17).

Küreselleşme, ticaret ve yatırım artışı, teknolojik yenilik ve kültürel alışveriş gibi faydalar sağlarken, aynı zamanda eşitsizlik, çevresel ve sosyal bozulma gibi sorunlar da yaratmıştır (Held & McGrew, 2007: 124). Küreselleşmenin etkileri göz önüne alındığında, ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin özellikle ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyleri açısından incelenmesi önem arz etmektedir. Ekonomik büyüme, bir ülkenin mal ve hizmet üretme ve vatandaşlarının yaşam standartlarını iyileştirme yeteneğini yansıtan refahının çok önemli bir göstergesidir (Barro & Sala-i-Martin, 2003: 23). Bununla birlikte, küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, ülkeler arasında gelişmişlik dü-

* Öğr. Gör. Dr. Emine ÇETİN, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, eminecetin@comu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-6683-1507

** Doç. Dr. Mesut SAVRUL, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, mesutsavrul@comu.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-1513-1874

zeyleri, kurumsal çerçeveleri ve politikalarına bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Örneğin, gelişmiş ülkeler küreselleşme sayesinde yeni pazarlara ve teknolojilere erişerek küreselleşmeden fayda sağlayabilirken, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler küresel rekabette zorlanabilirler ve artan eşitsizlik ve çevresel bozulma ile karşı karşıya kalabilirler (Rodrik, 2018: 241-242).

Bu nedenle bu çalışma, küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerine odaklanarak incelemeyi amaçlamaktadır. Özet olarak, çalışma kapsamında küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri, küreselleşme sürecinde ülkelerin faydalarını en üst düzeye çıkarabilecek ve olumsuz etkilerini en aza indirebilecek politikaları ve farklı ekonomik gelişme düzeylerindeki ülkeler üzerindeki etkisi değerlendirilecektir. Çalışma ayrıca son on yılda önemli ekonomik ve siyasi değişimler yaşayan Türkiye örneğini inceleyecek ve küreselleşmenin ticaret, yatırım ve sosyal politikaları üzerindeki etkilerini değerlendirecektir.

Bu çalışma, küreselleşme ve onun ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki etkisi üzerine devam eden tartışmalara katkıda bulunma potansiyeline sahip olması açısından önem taşımaktadır. Çalışma, farklı gelişmişlik seviyelerindeki ülkelerin deneyimlerini ve küreselleşmeye yönelik politika tepkilerini analiz ederek, küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini şekillendiren faktörler hakkında fikir verebilir.

2. KÜRESELLEŞMENİN EKONOMİK BÜYÜME VE KALKINMA ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, çokça tartışılan karmaşık bir konudur. Küreselleşmenin etkileri, söz konusu ülke veya bölge de dahil olmak üzere bir dizi faktöre bağlı olarak değişebileceğinden, bu konuda bir fikir birliği yoktur. Bununla birlikte, küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olabileceğini gösteren bazı kanıtlar bulunmaktadır. Artan ticaret ve yatırım da dahil olmak üzere, artan üretkenlik ve yeniliğe yol açabilecek bir dizi faktör buna örnek verilebilir.

Bununla birlikte, küreselleşmenin bazı potansiyel dezavantajları da vardır (Savrul ve İncekara, 2017: 16). Bazı ülkelerde küreselleşmenin artırdığı uluslararası rekabetin işletmeler ve işçiler üzerinde baskı oluşturabileceği tartışılmaktadır. Ayrıca küreselleşme, şirketlerin üretimi, işgücü maliyetlerinin daha düşük olduğu ülkelere kaydıracağı için bazı sektörlerde iş kaybına neden olabileceği de düşünülmektedir.

2.1. Küreselleşmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Üzerindeki Olumlu Etkileri

Küreselleşme, özellikle serbest ticaret, yatırım ve teknolojik yeniliği benimsemiş olan birçok ülkenin ekonomik büyümesine katkıda bulunmuştur. Bu bölüm, küreselleşmenin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki olumlu etkilerini ticaret ve yatırım fırsatlarında artış, teknoloji transferi ve yenilik ve artan verimlilikten oluşan üç ana alana odaklanarak inceleyecektir (IMF, 2002).

2.1.1. Ticaret ve Yatırım Fırsatlarında Artış

Küreselleşmenin en önemli faydalarından biri ülkeler için ticaret ve yatırım fırsatlarının genişlemesidir. Küreselleşme, ülkelerin yeni pazarlara erişmelerine, ihracatlarını çeşitlendirmelerine ve kaynaklarına ve becerilerine dayalı olarak karşılaştırmalı avantajlar elde etmelerine izin vererek uluslararası ticaretin büyümesini kolaylaştırmaktadır (Bhagwati, 2007: 10). Bu, artan ekonomik büyüme ve istihdam fırsatlarının yanı sıra insanlar için yaşam standartlarının artmasına yardımcı olmuştur.

Ayrıca, uluslararası ticaret, firmaların pazarlarını genişleterek, uluslararası sermaye piyasalarına daha kolay erişmelerine imkan tanımaktadır. Böylece sermaye genişlemesi sağlanarak ekonomik gelişim oluşması sağlanır (Baddaley, 2006: 393).

Doğrudan yabancı yatırım (DYY), küreselleşmenin diğer bir kritik bileşenidir ve ülkelerin yurtdışından sermaye, teknoloji ve uzmanlık çekmesine olanak tanır (OECD, 2002: 5). DYY, ülkelerin altyapılarını iyileştirmelerine, yeni endüstriler geliştirmelerine ve beşerî sermayelerini artırmalarına yardımcı olarak daha yüksek verimliliğe ve ekonomik büyümeye yol açabilir. Doğrudan yabancı yatırımlar sayesinde gelişmiş ülkelere ileri teknoloji, gelişmekte olan ülkelere aktarılmaktadır. Böylece sanayileşmenin gelişmesi ve dolayısıyla enerji tüketimi artırılması, artan faktör verimliliğinin kaynak tahsisinin gerçekleştirilmesine katkı sağlaması sonucunda ekonomik büyüme olumlu etkilenmektedir (Acheampong vd., 2021). Örneğin, Çin'in son birkaç on yıldaki hızlı ekonomik büyümesi, kısmen, yeni teknolojilere ve pazarlara erişmesine ve küresel ekonomide önemli bir oyuncu haline gelmesine izin veren DYY'ye yönelik açık politikalarına atfedilmektedir (World Bank, 2023a).

2.1.2. Teknoloji Transferi ve Yenilik

Teknolojik ilerleme ve küreselleşme, ekonomik büyüme katkı sağlayan en önemli faktör olarak görülmektedir. Teknolojik ilerleme, verimlilik ve üretkenlik artışı sağlayan yöntemlerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması ekonomik büyüme sürecinin hızlanmasında önemli katkılar sağlamıştır (Jaumotte vd., 2013: 272).

Küreselleşme, ülkeler arasında teknoloji ve yenilik transferini de kolaylaştırmış, ülkelerin verimliliklerini ve rekabet güçlerini geliştirmelerini sağlamıştır. Teknoloji transferi, doğrudan yatırım, lisans anlaşmaları veya ortaklıklar yoluyla bir ülkeden diğerine bilgi, beceri ve teknoloji aktarma sürecini ifade etmektedir (Aslam, A. et. al., 2018). Bu, ülkelerin yeni teknolojileri benimsemelerine, üretim süreçlerini iyileştirmelerine ve yeni ürün ve hizmetler geliştirmelerine yardımcı olabilmektedir.

İnovasyon, ülkelerin ekonomik büyüme ve sosyal fayda sağlayabilecek yeni bilgi, ürün ve hizmetler yaratmasını sağladığı için küreselleşmenin bir diğer kritik yönüdür. Küreselleşme, araştırmacılar, girişimciler ve yatırımcılar arasında iş birliği ve değişim fırsatları yaratarak yeni teknolojilerin ve iş modellerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Ahmad S., et.al. 2022).

Örneğin, Alibaba, Amazon ve Facebook gibi dijital platformların müşteri tabanlarını genişletmelerine ve dünya çapında yeni pazarlara erişmelerine olanak sağlamış (McKinsey Global Institute, 2016) ve sonuçta bu platformların yükselişi küreselleşmeyle mümkün olabilmektedir.

2.1.3. Üretkenlik ve Verimlilik Artışı

Küreselleşme ulusları ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyal alanları da içersine alarak birleşim sağlamaktadır. Bu entegrasyon ile birlikte ulusal sınırları aşan bilgi paylaşımı, yeni fikirler ve ürünler ortaya çıkarmak, mevcut ürünleri geliştirmek daha kolay olmaktadır. Böylece ekonomik büyümenin hızlı bir şekilde gelişmesi öngörülmektedir (Grossman ve Helpman, 2015: 100; Usman vd., 2022).

Küreselleşme, ekonominin birçok sektöründe verimlilik ve etkinliğin artmasına da katkıda bulunmuştur. Malların, hizmetlerin ve fikirlerin değiş tokuşunu kolaylaştırarak, ülkelerin temel yetkinliklerine odaklanmalarına ve verimliliklerini artırmalarına izin vererek uzmanlaşma için fırsatlar yaratmıştır (Porter, 1990: 76). Bu, üretim maliyetlerinin düşmesine, daha yüksek kaliteli ürünlere ve gelişmiş rekabet gücüne yol açabilir.

Küreselleşme ayrıca, uluslararası tedarik zincirlerinin büyümesini teşvik ederek, şirketlerin karşılaştırmalı avantajlarına dayalı olarak farklı ülke ve bölgelerden girdi ve bileşen tedarik etmesine olanak sağlamıştır. Bu, şirketlerin maliyetleri düşürmesini, kaliteyi artırmasını ve yeni pazarlara erişmesini sağlayarak ekonomik büyüme ve gelişmeye katkıda bulunmuştur (McDonald, 2023). Genel olarak, küreselleşmenin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki bu olumlu etkileri, küreselleşmenin insanlar için fırsatlar yaratma ve yaşam standartlarını iyileştirme potansiyelini ortaya koymaktadır.

Küreselleşmenin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki olumlu etkilerinin burada tartışılan alanlarla sınırlı olmadığını belirtmek gerekir. Örneğin,

küreselleşme, eğitim, sağlık ve sosyal uyum üzerinde olumlu etkileri olabilecek bilgi, beceri ve kültürel alışverişin yayılmasını da teşvik edebilir (Aslam et.al., 2018).

Sonuç olarak, küreselleşmenin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki olumlu etkileri önemli ve çok yönlüdür. Artan ticaret ve yatırım fırsatları, teknoloji transferi ve inovasyon, artan üretkenlik ve etkinlik küreselleşmenin temel faydaları arasındadır. Ancak, bu faydalar otomatik değildir ve ülkelerin küreselleşmenin olumsuz etkilerini en aza indirirken bunları en üst düzeye çıkarmak için uygun politikalar benimsemesi gerekir. Bir sonraki bölümde, küreselleşmenin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki bazı olumsuz etkileri ve bunları hafifletmeye yardımcı olabilecek politikalar incelenecektir.

2.2. Küreselleşmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Üzerindeki Olumsuz Etkileri

Küreselleşmenin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde birçok olumlu etkisi olduğu gibi bazı olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Küreselleşmenin olumsuz etkileri ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarda sınıflandırılabilir. Bu bölümde, küreselleşmenin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki başlıca olumsuz etkilerinden bazılarını ve bu etkileri azaltmak için uygulanabilecek politikalar ele alınacaktır.

2.2.1. Ülkeler İçinde ve Ülkeler Arasında Eşitsizlik

Dünyanın az gelişmiş özellikteki ülkelerinin büyük bölümünde, ticaretin serbestleşmesinin yanı sıra, özellikle 1990'da hızla artan mali entegrasyon sonucu krizlere karşı duyarlılık ve mali kırılganlık artmış, krizler ciddi yoksullaşmaya neden olmuştur. Dünyada yoksulluğun mutlak anlamda artması ve ülkeler arasında ve ülke içinde gelir dağılımının düzeltilmemesi küreselleşme ile ilgili olumsuz eleştirileri arttırmıştır (Danışoğlu, 2004: 252).

Küreselleşmenin başlıca olumsuz etkilerinden biri hem ülkeler içinde hem de ülkeler arasında eşitsizliğin artmasıdır. Küreselleşmenin, gelir paylaşımında en üstteki %1'lik kesimine giden gelir payını artırarak gelir ve servet eşitsizliğini şiddetlendirdiği bulunmuştur (OECD, 2018: 3). Bu eğilim hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde gözlemlenmiştir. Ek olarak, küreselleşmenin vasıflı ve vasıfsız işçiler arasındaki gelir uçurumunu genişlettiği, gelişmiş ülkelerde iş kaybına ve düşük vasıflı işçiler için ücret durgunluğuna yol açtığıyla ilgili tespitler de bulunmaktadır (Autor vd., 2013).

Ülkeler içinde ve ülkeler arasında eşitsizliğin artmasının ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde toplumsal huzursuzluk, siyasi istikrarsızlık ve beşeri sermaye birikiminde düşüş gibi çeşitli olumsuz etkileri olabilir. Eşitsizliğin olumsuz etkilerini azaltmak için ülkeler, kademeli vergilendirme, sosyal güvenlik

ağları ve eğitim ve öğretime yatırımlar gibi kapsayıcı büyümeyi teşvik eden politikalar benimseyebilirler (Ostry, 2018).

2.2.2. Çevresel Bozulma

Küreselleşme aynı zamanda çevresel bozulma ile ilişkilendirilmiştir. Küreselleşme ile birlikte gelen ticaret ve ekonomik aktivitedeki artış, sera gazı emisyonlarının artmasına, ormanların yok olmasına ve doğal kaynakların tükenmesine neden olmuştur (World Bank, 2020: 4).

Ormanlık ve tarımsal alanlar gibi doğal kaynakların sürdürülebilir oranlarda kullanılması, toplumsal kalkınmanın devamlılığı için önemli bir unsur olmakla birlikte, dünyanın birçok yerinde tarımsal alanlar erozyon, tuzlanma ve sürdürülemez oranlarda kullanım nedeniyle kaybedilmektedir (Özgül, 2010:92).

Bunun nihayetinde ekonomik sonuçları da olacak olan, insan sağlığı, biyolojik çeşitlilik ve iklim değişikliği üzerinde olumsuz etkileri olabilir. Ülkeler çevresel bozulmanın olumsuz etkilerini azaltmak için sürdürülebilir kalkınmayı destekleyen; yenilenebilir enerjiye yatırım yapılması, karbon fiyatlandırması ve doğal kaynakların tükenmesini önlemek için düzenlemeler yapılması gibi politikalar benimseyebilirler.

2.2.3. Kültürel Homojenleşme ve Çalışma Standartlarının Erozyonu

Küreselleşme aynı zamanda kültürel çeşitliliğin ve çalışma standartlarının erozyonuyla da ilişkilendirilmiştir. Küreselleşmeyle birlikte gelen ticaret ve ekonomik faaliyetlerin artması, Batı kültürel değerlerinin ve tüketimciliğin yayılmasına yol açarak yerel kültürlerin gerilemesine yol açmıştır (Shah, A., 2014). Ayrıca küreselleşme, çalışma standartlarının genellikle zayıf olduğu gelişmekte olan ülkelerde işçilerin sömürülmesiyle de ilişkilendirilmektedir.

Kültürel homojenleşmenin ve çalışma standartlarındaki aşınmanın olumsuz etkilerini azaltmak için ülkeler, kültürel çeşitliliği ve işçi haklarını destekleyen, kültürel mirasın korunmasına yatırım yapılması, yerel endüstrileri teşvik edilmesi ve çalışma yasalarını ve düzenlemelerini güçlendirilmesi gibi politikalar benimseyebilirler (Hassi ve Storti, 2012).

Küreselleşmeye yönelik temel eleştirilerden biri, çalışma standartları açısından olumsuzlukların artmasıdır. Gelişmekte olan ülkeler, yabancı yatırımı çekme çabalarında, genellikle gevşek emeği benimsemekte ve bu da işçilerin sömürülmesine yol açmaktadır (Singh ve Zammit, 2004: 88). Bu, çok uluslu şirketler arasında sürdürülebilir kalkınmayı ve sosyal sorumluluğu teşvik eden politikaların benimsenmesi çağrılarına yol açmaktadır.

Sonuç olarak, küreselleşmenin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde birçok olumlu etkisi olmakla birlikte bazı olumsuz etkileri de bulunmaktadır.

Çalışma standartları ve çevresel düzenlemeler açısından aşağı doğru olan yarışın yanı sıra yerel endüstrilerin ve işlerin kaybı, küreselleşmenin başlıca olumsuz etkilerinden bazılarıdır. Bu olumsuz etkileri azaltmak için ülkeler, sürdürülebilir kalkınmayı, çok uluslu şirketler arasında sosyal sorumluluğu ve ithal ikamesini ve ihracat çeşitlendirmesini teşvik eden politikalar benimseyebilirler.

3. KÜRESELLEŞMENİN YARARLARINI EN ÜST DÜZEYE ÇIKARMAYA VE OLUMSUZ ETKİLERİNİ EN AZA İNDİRMEYE YÖNELİK POLİTİKALAR

Küreselleşmenin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki karışık etkileri göz önüne alındığında, politika yapımcıların küreselleşmenin faydalarını en üst düzeye çıkararak ve olumsuz etkilerini en aza indiren politikalar benimsemesi önemlidir. Bu bölümde, bu amaca ulaşmak için benimsenebilecek bazı politikalar incelenecektir.

3.1. Ticaret Politikaları

Ticaret politikaları, küreselleşmenin olumsuz etkilerini en aza indirirken faydalarını desteklemek için kullanılabilir önemli bir araçtır. Önemli politikalarından biri, serbest ticaret anlaşmalarının kabul edilmesi olacaktır. Serbest ticaret anlaşmaları, ülkeler arasındaki ticareti artırmaya yardımcı olabilir, bu da ekonomik büyüme ve kalkınmada artışı sağlayabilir. Bununla birlikte, serbest ticaret anlaşmaları ülkeler arasındaki farklı ekonomik gelişme düzeylerini dikkate alacak şekilde tasarlanmalıdır. Örneğin, gelişmiş ülkeler, ticaretin faydalarından yararlanmalarına yardımcı olmak için gelişmekte olan ülkelere teknik yardım ve kapasite geliştirme sağlamalıdır (United Nations, 1999).

Bir diğer önemli ticaret politikası, yerli sanayileri korumak için tarifeler ve kotalar gibi ticaret engellerinin kullanılmasıdır. Bu tür engeller yerli endüstrileri yabancı rekabetten korumaya yardımcı olabilirken, aynı zamanda tüketiciler için verimsizliklere ve daha yüksek maliyetlere yol açabilir. Bu nedenle, ticaret engelleri idareli bir şekilde ve yalnızca haksız rekabet veya piyasa bozulmalarına dair kanıtların olduğu durumlarda kullanılmalıdır (Radcliffe, 2023).

3.2. Yatırım Politikaları

Doğrudan yabancı yatırım, küreselleşmenin bir diğer önemli itici gücüdür. Doğrudan yabancı yatırım, yatırım artışı, teknoloji transferi ve iş yaratma gibi faydalar sağlayabilirken, işçilerin sömürülmesi ve çevresel bozulma gibi olumsuz etkilere de yol açabilir. Bu nedenle, bu yatırımların olumsuz etkilerini en aza indirirken faydalarını artıracak politikalar benimsenmelidir (Loungani ve Razin, 2001).

Bu çerçevede uygulanabilecek önemli bir politika, çok uluslu şirketler için sosyal ve çevresel standartların benimsenmesidir. Bu tür standartlar, çok uluslu şirketlerin sosyal ve çevresel açıdan sorumlu bir şekilde faaliyet göstermelerini sağlamaya yardımcı olabilir. Hükümetler ayrıca vergi teşvikleri ve sosyal açıdan sorumlu yatırım için sübvansiyonlar gibi sorumlu yatırımı teşvik eden politikalar benimseyebilirler.

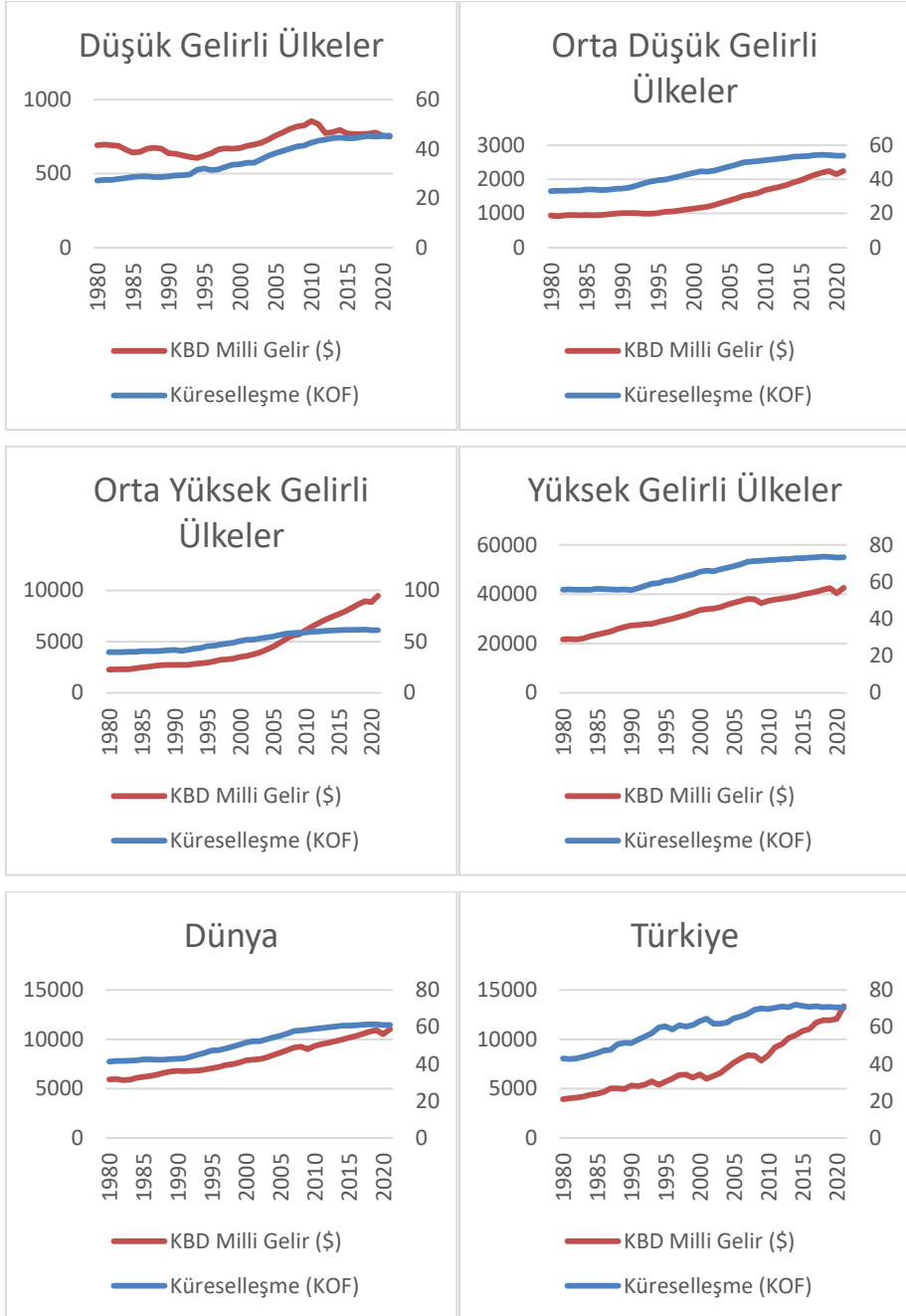
3.3. Sosyal Politikalar

Önemli bir sosyal politika, küreselleşmeden olumsuz etkilenen işçilere sosyal koruma sağlanmasıdır. Hükümetler küreselleşmenin bir sonucu olarak işlerini kaybeden işçiler için işsizlik yardımları ve yeniden eğitim programları sağlaması bu kapsamda değerlendirilebilir (Social Protection Floor Advisory Group, 2011: 2). Önemli bir diğer sosyal politika, çalışanları geleceğin işlerine hazırlayan eğitim ve öğretim programlarının sağlanmasıdır. Bu tür programlar, çalışanların küreselleşmiş bir ekonomide rekabet edebilmek için gereken bilgi ve becerilerle donatılmasını sağlamaya yardımcı olabilir (ILO, 2010: 1).

Kapsayıcı büyümeyi teşvik edecek politikaların benimsenmesi de bu kapsamda değerlendirilebilir. Kapsayıcı büyüme, toplumun tüm üyelerine, özellikle de en fazla marjinalize edilenlere fayda sağlayan ekonomik büyümeyi ifade eder. Kapsayıcı büyümeyi teşvik eden politikalar, küreselleşmenin faydalarının birkaç kişinin elinde toplanması yerine toplumun tüm üyeleri tarafından paylaşılmasını sağlamaya yardımcı olabilir.

4. KÜRESELLEŞMENİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ÜLKELERİN EKONOMİK GELİŞİMİŞLİK DÜZEYLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Küreselleşme, dünya çapında ekonomik kalkınma üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bununla birlikte, küreselleşme, ekonomik gelişmişlik düzeylerine bağlı olarak ülkeler üzerinde farklı etkiler yaratmıştır. Bu bölümde, ilk olarak küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi aşağıda sunulan grafikler üzerinde ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre incelenecek, daha sonra her grubun karşılaştığı özel faydalar ve zorluklar vurgulanacaktır.

Şekil 1. Küreselleşmenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi

Kaynak: KOF Swiss Economic Institute (2023). KOF Globalisation Index ve Worldbank (2023). World Development Indicators verileri kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1’de görüldüğü üzere düşük gelirli ülkelerde küreselleşme ve kişi başına düşen milli gelir değişkenlerinin seyrinde önemli sapmalar olduğu görülmektedir. Bu durum küreselleşmenin kişi başına düşen milli gelir üzerinde yeterli etkiye sahip olmadığı ve küreselleşmeden yararlanma konusunda önemli zorluklarla karşılaştıkları şeklinde yorumlanabilir. Kendi aralarında küçük farklılıklar olmakla birlikte diğer tüm gelişmişlik seviyelerinde küreselleşme ve kişi başına düşen milli gelir değişkenlerinin daha uyumlu bir seyir izlediği ve bu değişkenler arasında daha fazla ilişki olduğu söylenebilir. Bu ülke gruplarının küreselleşmeden sağladıkları faydalara ve karşılaştıkları zorluklara aşağıda detaylı bir şekilde yer verilmiştir.

4.1. Gelişmiş Ülkeler

Gelişmiş ülkeler genellikle güçlü ekonomik temelleri, ileri teknolojileri ve köklü altyapıları nedeniyle küreselleşmeden daha fazla fayda sağlayabilmişlerdir. Bu ülkeler, artan ticaret ve yatırım fırsatlarına bağlı olarak ülkelerinde ekonomik büyüme ve istihdam yaratılmasını sağlayabilmişlerdir (United Nations, 1999b). Öte yandan, küreselleşme, işlerin daha düşük maliyetli ülkelere taşeronlaştırılmasına da yol açarak bazı sektörlerde iş kayıplarına da neden olmuştur (Huynen, vd., 2005).

Küreselleşmeden en fazla fayda sağlayan gelişmiş bir ülke örneği Amerika Birleşik Devletleri’dir. ABD, küreselleşmenin etkilerini özellikle ekonomik büyümeye katkıda bulunan teknoloji sektöründe artan ticaret ve yatırım artışı şeklinde görmüştür (Rennen & Martens, 2003: 140). Ancak ülke, dış kaynak kullanımı nedeniyle imalatta iş kayıpları ve artan gelir eşitsizliği gibi zorluklarla da karşı karşıya kalmıştır.

4.2. Gelişmekte Olan Ülkeler

Gelişmekte olan ülkeler, küreselleşmenin hem olumlu hem de olumsuz etkilerini aynı anda yaşamaktadırlar. Küreselleşme bu ülkelere bir yandan ekonomik büyümeyi artırmaya ve yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunabilecek yeni pazarlara, teknolojiye ve yatırıma erişim imkânı sunarken diğer taraftan, yerel endüstrileri olumsuz etkileyebilecek ve gelir eşitsizliğini artıracak rekabetin artmasına da yol açmıştır (World Bank, 1993: 40).

Örneğin Çin, küreselleşme nedeniyle ticaret ve yabancı yatırım miktarlarında önemli artışlar görmüş ve bu gelişme ülkenin kalkınmasına ve hızlı bir ekonomik büyüme yaşamasına neden olmuştur (Peixin, 2003). Ancak bu büyüme aynı zamanda çevresel bozulmaya ve artan gelir eşitsizliğine ve ayrıca çalışma standartları ile ilgili endişelerin artmasına yol açmıştır.

4.3. Az Gelişmiş Ülkeler

Az gelişmiş ülkeler, küreselleşmeden yararlanma konusunda önemli zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu ülkeler genellikle küresel pazarda etkin bir şekilde rekabet edebilmek için gerekli altyapı, teknoloji ve insan sermayesinden yoksundur. Sonuç olarak, ekonomik şoklara karşı artan kırılganlık, çevresel bozulma ve sosyal huzursuzluk gibi küreselleşmenin olumsuz etkilerini yaşayabilirler (National Geographic Society, 2023).

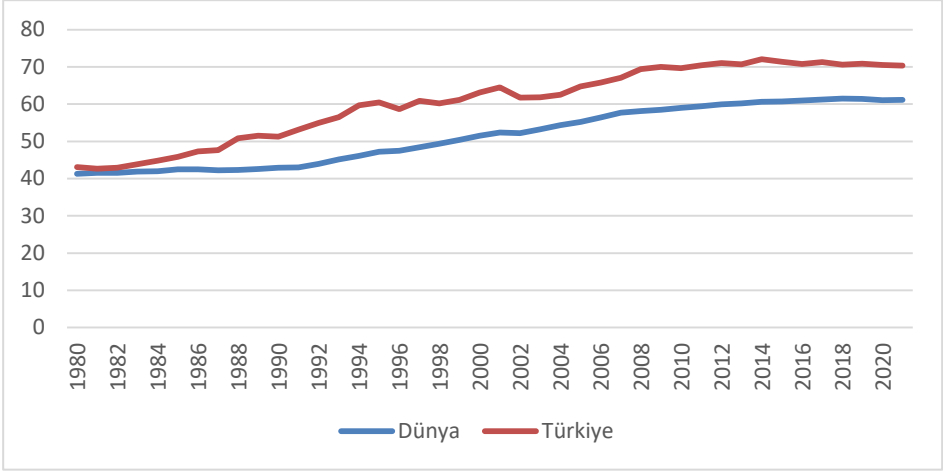
Küreselleşmenin etkileriyle mücadele eden az gelişmiş ülkelere iyi bir örnek Haiti'dir. Ülke, siyasi istikrarsızlık, zayıf altyapı ve eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim eksikliği dahil olmak üzere çok sayıda zorlukla karşı karşıyadır. Bu faktörler, Haiti'nin küreselleşmeden faydalanmasını zorlaştırmaktadır ve devam eden yoksulluğa ve az gelişmişliğe katkıda bulunmaktadır (World Bank, 2023b).

Sonuç olarak, küreselleşmenin ülkeler üzerindeki etkisi ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre değişmektedir. Gelişmiş ülkeler genellikle artan ticaret, yatırım ve ekonomik büyüme yaşayan küreselleşmeden yararlanırlar. Bununla birlikte, iş kayıpları ve gelir eşitsizliği gibi zorluklarla da karşılaşılırlar. Gelişmekte olan ülkeler, yeni pazarlara, teknolojiye ve yatırıma erişim yoluyla küreselleşmeden yararlanabilir, ancak aynı zamanda artan rekabet ve yerel endüstriler üzerindeki potansiyel olumsuz etkilerle karşı karşıya kalabilirler. Az gelişmiş ülkeler, küresel pazarda etkin bir şekilde rekabet etmek için genellikle gerekli altyapı ve kaynaklardan yoksun olarak, küreselleşmeden yararlanma konusunda önemli zorluklarla karşı karşıyadırlar. Tüm ülkelerin küreselleşmeden faydalanabilmesini sağlamak için, bu zorlukları ele alan ve kapsayıcı, sürdürülebilir büyümeyi destekleyen politikaların uygulanması esastır.

5. KÜRESELLEŞMENİN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Türkiye, son elli yılda küreselleşmeden önemli ölçüde etkilenmiştir. Hem Avrupa, hem de Asya'da toprakları bulunan bir ülke olarak Türkiye, küreselleşmenin sunduğu fırsatlardan yararlanmak için benzersiz bir konuma sahiptir. Bu çerçevede bu bölümde ilk olarak Türkiye ve dünyada küreselleşme endeksi ve kişi başına düşen milli gelir düzeylerindeki değişimi incelenerek Türkiye'nin durumu tespit edilecek, daha sonra küreselleşmenin Türkiye'nin ticaret politikaları, yatırım politikaları ve sosyal politikaları üzerindeki etkileri incelenecektir.

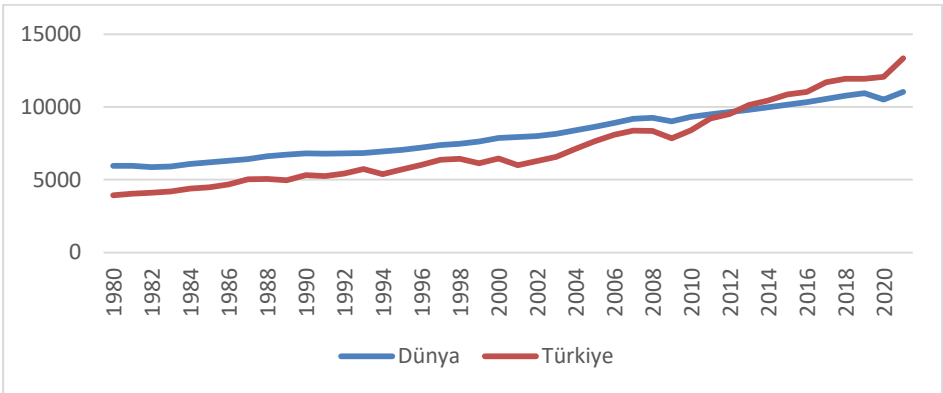
Şekil 2. Küreselleşme Endeksi (1980-2021)

Kaynak: KOF Swiss Economic Institute (2023). KOF Globalisation Index ve Worldbank (2023). World Development Indicators verileri kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2’de Türkiye ve dünyaya ait küreselleşmenin endeksinin 1980-2021 yılları arasında göstermiş olduğu seyir sunulmuştur. 1980’li yıllarında Türkiye’nin küreselleşme endeks değeri dünya ile yakın değerlere sahipken takip eden yıllarda Türkiye’nin endeks değeri dünyadan daha hızlı bir gelişim göstermiştir. Bu durum Türkiye’nin dünya ortalamasından daha hızlı küreselleştiğini ve küreselleşmeden sağlanması beklenebilecek olası faydalara erişim konusunda daha güçlü bir pozisyon elde ettiği şeklinde değerlendirilebilir.

Şekil 3. Kişi Başına Düşen Milli Gelir (USD, 1980-2021)

Kaynak: KOF Swiss Economic Institute (2023). KOF Globalisation Index ve Worldbank (2023). World Development Indicators verileri kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 3 incelendiğinde kişi başına düşen milli gelir değeri dünyada ve Türkiye’de 1980-2021 yılları arasında artan bir trende sahip olmakla birlikte Türkiye’nin kişi başına düşen milli gelirin dünya ortalamasından daha hızlı arttığı görülmektedir. Bahsi geçen artış eğilimi 2000’li yıllarda artarak sürmüştü ve 2012 yılından itibaren Türkiye’nin dünya ortalamasından daha yüksek bir kişi başına düşen milli gelir değerine sahip olduğu görülmektedir. Sonuç olarak bahsi geçen dönemde Türkiye’nin hem küreselleşme endeksi değerleri hem de kişi başına düşen milli gelir değeri dünya ortalamasından daha hızlı gelişim göstermiştir.

5.1. Küreselleşmenin Türkiye’nin Ticaret Politikalarına Etkileri

Küreselleşme, Türkiye’nin ticaret politikaları üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Türkiye, başta Avrupa ve Orta Doğu olmak üzere diğer ülkelerle ticari ilişkilerini genişletmeyi başardı. Bu da ülkede ihracatın ve ekonomik büyümenin artmasına neden oldu. Ancak küreselleşmenin Türkiye’nin ticaret politikaları üzerinde olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Diğer ülkelerden artan rekabet, başta imalat olmak üzere belirli sektörlerde iş kaybı endişelerine yol açmıştır (TCMB, 2002). Ek olarak, Türkiye’nin ihracata olan bağımlılığı, ülkeyi COVID-19 salgını sırasında görüldüğü gibi küresel talepteki dalgalanmalara karşı savunmasız hale getirdi.

5.2. Küreselleşmenin Türkiye’nin Yatırım Politikalarına Etkileri

Küreselleşmenin Türkiye’nin yatırım politikaları üzerinde de önemli etkileri olmuştur. Türkiye, başta Avrupa ve Orta Doğu olmak üzere çok çeşitli ülkelere doğrudan yabancı yatırım çekmeyi başardı. Doğrudan yabancı yatırım Türkiye’de iş yaratmaya ve yeni teknolojilere ve sermayeye erişim sağlamaya da yardımcı olmuştur (Deichmann, 2021: 71-72). Ancak küreselleşmenin Türkiye’nin yatırım politikaları üzerinde olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Bazı eleştirmenler, doğrudan yabancı yatırımlar yabancı sermayeye aşırı güvene yol açarak ülkeyi dış şoklara karşı savunmasız hale getirdiğini iddia etmektedir. Ayrıca, başta enerji sektörü olmak üzere bazı sektörlerde yabancı yatırımcıların rolü konusunda endişeler bulunmaktadır.

5.3. Küreselleşmenin Türkiye’nin Sosyal Politikalarına Etkileri

Küreselleşmenin Türkiye’nin sosyal politikalarını da önemli ölçüde şekillendirmiştir. Ülke, kısmen küreselleşmenin etkisiyle 1980’lerden bu yana önemli sosyal ve politik dönüşümler geçirdi. Örneğin Türkiye, serbest piyasaları teşvik etmeyi ve devletin ekonomiye müdahalesini azaltmayı amaçlayan bir dizi

ekonomik reform uygulamıştır (Sevinç ve Özdemir, 2015: 36). Diğer taraftan küreselleşmenin Türkiye'nin sosyal politikaları üzerinde olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Bazı eleştirmenler, ekonomik reformların ülke içinde artan eşitsizliğe yol açtığına dikkat çekmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, küreselleşmenin Türkiye üzerindeki etkileri karmaşık ve çok yönlüdür. Ülke, küreselleşmenin bir sonucu olarak önemli bir ekonomik büyüme ve gelişme yaşarken, ticaret politikaları, yatırım politikaları ve sosyal politikalar üzerindeki olumsuz etkileri konusunda da endişeler bulunmaktadır. Politika yapıcılar, ekonomik büyümeyi teşvik etmeyi ve eşitsizliği azaltmayı amaçlayan politikalar geliştirirken bu karmaşıklıkları dikkate almalıdır.

SONUÇ

Küreselleşmenin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki etkisi araştırmacılar ve politika yapıcılar arasında yoğun bir tartışma konusu olmuştur. Bazıları küreselleşmenin küresel ekonomiye önemli faydalar sağladığını savunurken, bazıları da olumsuz sonuçlarının altını çizmektedir. Bu çalışmada, küreselleşmenin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri incelenmiş ve faydalarını en üst düzeye çıkarmak ve olumsuz etkilerini en aza indirmek için uygulanabilecek politikalar tartışılmıştır.

Küreselleşmenin olumlu etkileri arasında artan ticaret ve yatırım fırsatları, teknoloji transferi ve yenilik ve artan üretkenlik ve verimlilik sayılabilir. Bu faktörler, başta gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler olmak üzere dünya genelindeki ülkelerin ekonomik büyümesine ve kalkınmasına önemli katkılar sağlamıştır. Örneğin, gelişmiş ülkeler ekonomilerini çeşitlendirmek, yabancı yatırımları çekmek ve küresel pazarda rekabet güçlerini artırmak için küreselleşmeden yararlanabilmişlerdir. Gelişmekte olan ülkeler ise ihracat tabanlarını genişleterek, yabancı yatırımı çekerek ve beşerî sermayelerini geliştirerek ekonomik büyümelerini artırmayı başarmışlardır.

Ancak küreselleşmenin olumsuz etkileri de göz ardı edilemez. Küreselleşmenin olumsuz sonuçları, ülkeler içinde ve ülkeler arasında eşitsizliği, çevresel bozulmayı ve kültürel homojenleşmeyi içermektedir. Bu faktörler, başta az gelişmiş ülkeler olmak üzere birçok ülkenin ekonomik büyümesini ve kalkınmasını engellemiştir. Örneğin, pek çok az gelişmiş ülke yüksek oranda borçlu ve dış yardıma bağımlı hale gelmiştir, bu da onların sürdürülebilir ekonomik büyüme sağlamalarını zorlaştırmaktadır.

Küreselleşmenin faydalarını en üst düzeye çıkarmak ve olumsuz sonuçlarını en aza indirmek için uygun politikaların uygulanması gerekmektedir. Bu

politikalar ticaret politikalarını, yatırım politikalarını ve sosyal politikaları içermektedir. Ticaret politikaları, ticari engelleri azaltarak ve gelişmekte olan ülkelerin uluslararası pazarlara erişimini sağlayarak serbest ve adil ticareti teşvik etmeyi amaçlamalıdır. Yatırım politikaları, yatırımların sosyal ve çevresel açıdan sorumlu olmasını sağlarken doğrudan yabancı yatırımı teşvik etmelidir. Beşeri sermaye gelişimini artırmak ve eşitsizliği azaltmak için eğitim ve sağlık gibi sosyal politikalar teşvik edilmelidir.

Bu çalışma, küreselleşmenin Türkiye üzerindeki etkilerini inceleyerek, ülkenin ticaret politikaları, yatırım politikaları ve sosyal politikaları üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. Türkiye, özellikle ihracat tabanının genişletilmesi ve doğrudan yabancı yatırımın çekilmesi yoluyla, ekonomik büyümesini artırmak için küreselleşmeden yararlanabilmiştir. Ancak ülke hâlâ eşitsizlik, çevresel bozulma ve kültürel homojenleşme gibi zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır.

Son olarak, küreselleşmenin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki etkisi karmaşıktır ve politika yapıcılar, olumsuz sonuçlarını en aza indirirken faydalarını en üst düzeye çıkarmak için uygun politikalar uygulamalıdır. Ülkeler de ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre küreselleşmenin etkilerini değerlendirmeli ve kendi durumlarına uygun politikalar uygulamalıdır. Küreselleşme ancak o zaman sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınma için bir güç olarak kullanılabilir.

KAYNAKÇA

- ACHEAMPONG, A.O., Boateng, E., Amponsah, M. ve Dzator, J. (2021). *Revisiting the economic growth–energy consumption nexus: Does globalization matter?*. Energy Economics, 102, 105472.
- AHMAD S., Arshed N., Salem S., Khan Y.A., Hameed K., Kam S. (2022). Role of globalziation defining the incidence of entrepreneurship. PLoS One. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8963543>, (21.05.2023).
- ASLAM, A., Eugster, J., Ho, G., Jaumotte, F., Piazza R. (2018). Globalization Helps Spread Knowledge and Technology Across Borders, IMF. <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2018/04/09/globalization-helps-spread-knowledge-and-technology-across-borders> (24.05.2023).
- AUTOR, D. H., Dorn, D., Hanson, G. H. (2013). The China syndrome: Local Labor Market Effects of Import Competition in the United States, *American Economic Review*, 103(6), 2121-2168.
- BADDELEY, M. (2006). Convergence or divergence? The impacts of globalisation on growth and inequality in less developed countries. *International Review of Applied Economics*, 20(3), 391-410.
- BARRO, R. J., & Sala-i-Martin, X. (2003). *Economic Growth (2nd ed.)*, MIT Press, London.
- BHAGWATĪ, J. (2007). *In Defense of Globalization*, Oxford University Press, Newyork.
- BOZKURT, V. (2000). *Küreselleşme: Kavram, Gelisim ve Yaklaşımlar*”, *Der. Veysel Bozkurt, Küreselleşmenin İnsani Yüzü*, Alfa Yayınları, Bursa.
- DANIŞOĞLU A. (2004). Küreselleşmenin Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Üzerindeki Etkileri, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, Cilt: 3 Sayı: 5, 215 – 239.
- DEICHMANN, J.I., (2021). Foreign Direct Investment in Turkey: Enhancing Its Impact on Economic Development, *Ekonomi-tek*, Vol.10, No.2, 69-87.
- GROSSMAN, G. M., Helpman, E. (2015). Globalization and Growth, *American Economic Review*, 105(5), 100-104.
- HASSİ, A., Storti, G. (2012). Globalization and Culture: The Three H Scenarios. InTech. <https://www.intechopen.com/chapters/38348>, (01.06.2023).
- HUYNEN, M. M., Martens, P., & Hilderink, H. B. (2005). The Health Impacts of Globalization: A Conceptual Framework, *Global Health*, 1(14).
- ILO, (2010). A Skilled Workforce for Strong, Sustainable and Balanced Growth, ILO Publications, Geneva.
- IMF. (2002). Globalization: Threat or Opportunity?, <https://www.imf.org/external/np/exr/lib/2000/041200to.htm>, (24.05.2023).
- JAUMOTTE, F., Lall, S., & Papageorgiou, C. (2013). Rising Income Inequality: Technology, or Trade and Financial Globalization?, *IMF Economic Review*, 271-309.
- KOF Swiss Economic Institute (2023). KOF Globalisation Index, <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>, (11.05.2023).

- LOUNGANI, P., & Razin, A. (2001). How Beneficial Is Foreign Direct Investment for Developing Countries?, *Finance & Development*, Vol. 38, No.2, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2001/06/loungani.htm>, (21.05.2023).
- MCDONALD, B. (2023). International Trade: Commerce Among Nations. IMF. <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/Series/Back-to-Basics/Trade>, (22.05.2023).
- MCKINSEY Global Institute. (2016). Digital Globalization: The New Era of Global Flows. <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/business%20functions/mckinsey%20digital/our%20insights/digital%20globalization%20the%20new%20era%20of%20global%20flows/mgi-digital-globalization-full-report.ashx> (01.06.2023).
- NATIONAL Geographic Society. (2023). Effects of Economic Globalization. <https://education.nationalgeographic.org/resource/effects-economic-globalization>(27.05.2023).
- OECD, (2002). Foreign Direct Investment for Development, Maximising Benefits, Minimising Costs.<https://www.oecd.org/investment/investmentfordevelopment/1959815.pdf> (11.05.2023).
- OECD. (2018). A broken social elevator? How to Promote Social Mobility. OECD Publishing, Paris.
- OSTRY, J.D. (2018). Growth or Inclusion?, IMF, <https://www.imf.org/en/publications/fandd/issues/2018/06/economics-of-promoting-inclusive-growth-ostry>, (27.05.2023).
- ÖZÜGÜL, Mehmet Doruk (2010), "Türkiye' de Tarım Alanı Tahribatı ve Çevresel Etki Değerlendirmesini Yeniden Düşünmek", *Megaron*, C: 5, S: 2, 91-101.
- PEİXİN, Z. (2003). China and Globalization, Chinese Economic Association Annual Conference,http://gb.china-embassy.gov.cn/eng/ambassador/dsjhjcf/2009before/200310/t20031010_3386189.htm, (24.05.2023).
- PORTER, M. E. (1990). The competitive advantage of nations. *Harvard Business Review*, 68(2), 73-93.
- RADCLIFFE, B. (2023). The Basics of Tariffs and Trade Barriers, Investopedia. <https://www.investopedia.com/articles/economics/08/tariff-trade-barrier-basics.asp>, (16.05.2023).
- RENNEN, W., & Martens, P. (2003). *The Globalisation Timeline. Integrated Assessment*, 4(3), 137-144.
- RODRİK, D. (2018). *Straight Talk on Trade: Ideas for a Sane World Economy*. Princeton University Press, New jersey.
- RODRİK, D. (2019). *The Perils of Premature Deindustrialization*, *Journal of Economic Growth*, 24(2), 123-154.
- SAVRUL, M., İncekara, A. 2017. "The Effect of Globalization on Economic Growth: Panel Data Analysis for ASEAN Countries." *International Conference on Eurasian Economies*, 16-22.
- SEVİNÇ, E.B., Özdemir, Ş. (2015). Turkey's Local Responses to Globalization: The Emergence of New Actors as State-Level Security Threats, *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2 Sayı 3, 35-47.

- SHAH, A. (2014). Consumption and Consumerism. *Global Issues*. <https://www.globalissues.org/issue/235/consumption-and-consumerism>, (03.06.2023).
- SINGH, A., & Zammit, A. (2004). Labour Standards and the "Race To The Bottom": Rethinking Globalization And Workers' Rights From Developmental And Solidaristic Perspectives, *Oxford Review of Economic Policy*, 20(1), 85–104.
- SOCİAL Protection Floor Advisory Group, (2011). *Social Protection Floor for a Fair and Inclusive Globalization*, ILO Publications, Geneva.
- STEGER, M. B. (2020). *Globalization: A Very Short Introduction (4th ed.)*, Oxford University Press, New York.
- TCMB (2002). The Impact of Globalization on the Turkish Economy, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/16555e2a-dfcb-4e4b-9ef9-ec2797f3f2d8/global.pdf?cacheid=rootworkspace-16555e2a-dfcb-4e4b-9ef9-ec2797f3f2d8-m3fbaj8&mod=ajperes>, ((25.05.2023).
- UNITED NATIONS. (1999a). Managing Forces of Globalization Would Maximize Benefits, Minimize Negative Fallout of Global Economic Integration, <https://press.un.org/en/1999/19991027.gaef2880.doc.html>, (24.05.2023).
- UNITED NATIONS. (1999b). For Developing World, Globalization Means Not Interdependence but Overdependence on Aid, Markets of Wealthy, <https://press.un.org/en/1999/19991028.gaef2881.doc.html>, (24.05.2023).
- USMAN, M., Jahanger, A., Makhdam, M. S. A., Balsalobre-Lorente, D., Bashir, A. (2022). How Do Financial Development, Energy Consumption, Natural Resources, and Globalization Affect Arctic Countries' Economic Growth and Environmental quality? *An Advanced Panel Data Simulation. Energy*, 122515.
- WORLD BANK. (1993). *World Development Report 1993: Investing in Health*, Oxford University Press, New York.
- WORLD BANK. (2020). *World Development Report 2020: Trading for Development in the Age of Global Value Chains*, World Bank Publications: Washington.
- WORLD BANK. (2023a). The World Bank In China. <https://www.worldbank.org/en/country/china/overview>, (21.05.2023).
- WORLD BANK. (2023b). The World Bank In Haiti, <https://www.worldbank.org/en/country/haiti/overview>, (21.05.2023).
- WORLD BANK (2023). *World Development Indicators*, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, (11.05.2023).
- YÜKSEL, Mehmet. (2001). *Küreselleşme Ulusal Hukuk ve Türkiye*, Siyasal Kitabevi, Ankara.

SOSYAL GÜVENCE GRUPLARINA GÖRE HASTA/HASTALIK İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ: ÇOMÜ SAĞLIK UYGULAMA VE ARAŞTIRMA HASTANESİ ÖRNEĞİ*

Nural MADAK**

Serdar KURT***

Burcu MESTAV****

1.GİRİŞ

Uzun dönemli bir yatırım harcaması olan sağlık harcamalarının, ekonomik büyümeye olan katkısı son yıllarda dikkat çeken bir konudur.

Sağlık harcamalarını etkileyen önemli faktörlerden biri, bireylerin dâhil olduğu taban ve tavan gelir grupları arasındaki uçurumdur. Bu nedenle ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkelerde sağlığa yapılan yatırımların uzun ve kısa vadede geri dönüş etkisinin incelenip hükümetlerin bu sektöre gerekli ve doğru eğilimi göstermeleri açısından sağlık harcamaları ile gelir düzeyi ilişkisinin belirlenmesi önem arz etmektedir.

Ülkemizde bireylerin kendi yaptıkları sağlık harcamaları ile devletin verdiği sağlık katkı payları ve emeklilik ödeneklerinin takip edildiği resmi kurum Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK)'dur. 2006 yılında gerçekleştirilen Sosyal Güvenlik Reformu ile ülkemizdeki farklı standart ve normlara tâbi sigorta kurumlarını SGK çatısı altında birleştirilmiştir. Şu an ülkemizde devlet tabanlı sosyal güvence çeşidi olarak dört farklı grup mevcut olup bu grupları emekli sandığına mensup bireyler, sigortalı kapsamındakiler, Bağ-Kur kapsamındakiler ve yeşil kartlı kişiler oluşturmaktadır. (Banka sandıkları ise çalışma yapılan dönemde özel sigorta kapsamında iken şu an e-devlet SGK kayıtları içinde bulunmaktadır.)

* Bu çalışma Nural MADAK'ın, Prof. Dr. Serdar KURT danışmanlığında hazırladığı aynı isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** ÇOMÜ, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans öğrencisi, nuralmadak@gmail.com, 0000-0003-2758-8337

*** Prof. Dr., ÇOMÜ Biga İİBF, skurt@comu.edu.tr, 0000-0002-7718-355X

**** Doç. Dr., ÇOMÜ Fen Fak., burcumestav@comu.edu.tr, 0000-0003-0864-5279

Bu çalışmada Çanakkale ilinde kamuya ait üçüncü basamak bir sağlık kurumu olan Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sağlık Uygulama ve Araştırma Hastanesi'nde tedavi olan farklı sosyal güvence gruplarındaki hastaların demografik bilgileri, tedavi oldukları polikliniklerle, tâbi oldukları sosyal güvence grupları arasındaki ilişki incelenmiştir.

2.KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Sağlık Harcamaları ve Gelir İlişkisi

Gelir, gerçek ya da tüzel kişilerin ekonomik gücünde oluşan artış olup belli bir zaman diliminde (günlük, aylık, yıllık...) ve sürekli olarak elde edilen ücret, rant, kâr, faiz, kira getirisi gibi parasal değerlerdir. Başka bir ifadeyle gelir, bir yıl içinde ülke sınırları içinde gerçekleştirilen nihai mal üretimleri için üretim öğelerine aktarılan toplam ödemedir (Ünsal, 2011: 57). Ülkelerin geliri, milli gelir veya milli hasıla olarak ifade edilir (Kaya, 1967; 96). Bir milletin yıllık toplam ekonomik faaliyetleri sonucunda oluşan getiriye gayri safi milli hasıla (GSMH) denir; toplumdaki her birey GSMH'dan pay alır ve bu pay gelir olarak ifade edilir. Satın alma yetkisini belirten gelir, ona sahip olan fertlerin, aile ya da grupların yaşam düzeylerini belirler ve büyüklüğüne bağlı olarak onu yükseltir (Güçeri, 1993: 95).

Harcama ise bireylerin, kurumların ve tüzel kişilerin iktisadi ihtiyaçlarını¹ karşılamak amacıyla yaptığı giderlerin tümüdür. Devletin yükümlülüklerini yerine getirirken yapmış olduğu tüm giderlere kamu harcaması denilmektedir. Kamu harcamaları ülkelerdeki sosyo-ekonomik yapıya göre farklılık gösterebilmekte olup harcamayı belirleyen temelde o ülkenin vatandaşlarının duydukları ihtiyaçlar olmaktadır (Aytaç, 2004: 17). Bugün kamu otoritelerince bu amaçla yapılan müdahaleler ve toplum ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapılan tüm kamu hizmeti giderleri, kamu harcaması kabul edilmektedir (Batı, 2013: 91).

Sağlık hizmetlerinin üretimi için gerekli kaynaklar, sağlığı koruma ve geliştirme gayesiyle yapılan bakım, koruma, beslenme, acil programlar ve geliştirme harcamaları sağlık harcaması olarak adlandırılmaktadır. Dünyadaki çoğu ülkede genel sağlık sigortalarının ve sağlık hizmetlerinin finansmanı devlet tarafından karşılanmaktadır (Sayım, 2017: 16).

¹ İnsanların, eksikliğini hissettiklerinde acı duydukları ve giderilmesi için çaba sarf ettikleri veya tatmini durumunda haz aldıkları bu hislere ihtiyaç (gereksinim) veya istek denir. Mal ve hizmetler ile giderilebilen, giyinmek, beslenmek, seyahat etmek iktisadi ihtiyaç kabul edilirken, güzel olmak, zeki olmak gibi istekler iktisadi olmayan istek olarak kabul edilir. İktisadi isteklerin iki belirgin özelliği vardır. Zaruri ihtiyaçlar gibi tekrarlanır ve psikolojik ihtiyaçlar gibi karşılandığında yenisi ortaya çıkar yani sınırsızdırlar (Ünsal, 2016: 5-6).

Ülkemizde kamu sağlık harcaması, Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) ve genel bütçe olarak iki ana kalemden yapılmaktadır. Genel bütçe Sağlık Bakanlığı (SB) üstünden sağlık hizmetlerine doğrudan kaynak aktarırken SGK'nın gelirlerini; işveren-işçi ve devlet primleri ile genel bütçeden yapılan transfer harcamaları oluşturduğundan SGK bu gelirlerin hepsini yapısı gereği sadece sağlık harcamasına ayıramamaktadır. 2010 yılı öncesinde tüm kamu görevlilerinin sağlık harcamaları SB tarafından ödenmekte iken bugün genel bütçeden kamu görevlisi olarak milletvekili, Anayasa Mahkemesi üyeleri, er ve erbaşlar ile tutuklu hükümlüler gibi belirli grupların sağlık harcamaları karşılanmaktadır. 2012 yılı itibariyle ile yeşil kartlı kesimin de SGK'ya devredilmesi sonucunda kamunun tedavi ve ilaç alıcısı olarak sağlık harcaması yapan temel kurumu SGK olmuştur. SB ise daha çok hastaneler ile SGK altında birleşen sosyal güvence sahiplerine tedavi tedarik eden kurum niteliğine geçmiştir. (Sönmez, 2011: 47-50).

2.2. Gelir, Beşeri Sermaye ve Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi

Gelir fonksiyonunun ana değişkenlerinden olan beşeri sermayenin iki temel bileşeni sağlık ve eğitimidir. Sağlık, gelir üzerinde direkt etkin olmasa da beşeri sermaye aracılığı geliri etkilemektedir.

Ayrıca sağlık harcamaları ile ekonomik kalkınma ve/veya büyüme arasında çift yönlü bir ilişkiden söz etmek mümkündür. Toplumdaki kişilerin sağlıklı olması bireysel ve sosyal açıdan değerlendirildiğinde bedenen ve ruhen sağlıklı olmalarını, ekonomik açıdan değerlendirildiğinde çalışabilir, üretime katkı yapabilir olmalarını ifade eder (Söğüt, 2019: 1). Eğer toplumda sağlık hizmetleri yeterli düzeyde değilse üretimde kişi ve toplum emeği açısından verimlilik kaybı oluşur. Genellikle sağlık sistemini iyileştirmeye çalışan ve sağlık harcamalarına daha fazla pay ayıran ülkelerde, sağlık göstergeleri görece daha iyi ve bundan dolayı üretim düzeyleri daha yüksek olmaktadır (Söğüt, 2019: 1). Sağlığa ayrılan kaynak bireylerin yaşam beklenti seviyesinin yükselmesine neden olduğundan emeğe yapılan yatırım sonuçta verimlilik artışını getirir. Verimliliği artan kişiler daha fazla üretim gerçekleştireceğinden ülkenin ekonomik büyümesine katkı sunar ve nihayetinde gelişmiş bir ülke ekonomisinde sağlığa yapılan harcamalar da yükselir (Yardımcıoğlu, 2012: 28).

Sağlık harcamalarında artışın sebeplerinden birisi de gelir artışına bağlı olarak kişilerin kamunun değil özel sektörün sağlık hizmetlerini tercih etmesidir. Ayrıca kapitalist düzende, özel sektörün hizmetlerini daha kaliteli yaptığı kabul edilir. Bireyler ister sağlık hizmetleri için kamuyu isterse kendilerine daha kaliteli hizmet sunulduğunu düşündüklerinden özel sektörü tercih etsinler sonuçta

geliri artan herkes hayat standartlarının artmasına bağlı olarak daha fazla sağlık hizmeti istemektedir ve bu durumda eğer özel sektör tercih edilirse sağlık harcamalarının daha da artacağı aşikârdır (Görgün, 1993;74). Tersine bir durumda eğer kişilerin beslenme ve barınma gibi en temel ihtiyaçlarını karşılayacak geliri yoksa acil olmayan ve onu açlık kadar takatsız bırakmayan birçok hastalığın tedavisini erteleyebilmektedir. Tedaviye harcaacağı meblağı kendince daha çok önem arz eden hayatta kalma mücadelesi için harcamak istemektedir.

Genel kabul gören araştırma sonuçlarına göre sağlığa iyi bir bütçe ayrılması o ülkenin kalkınmışlık seviyesi ile doğru orantılıdır. Ancak sağlık için ayrılan bütçe kadar toplumdaki tüm bireylerin sağlık hizmetlerine makul harcamayla ulaşabilir olması da önemlidir. Sağlık hizmetleri finansmanının hakkaniyetinin araştırıldığı çalışmalarda ülkedeki yoksullaştırıcı sağlık harcamalarının boyutu, bireylerin cepten yaptığı harcamaların gelir düzeylerine göre alınıp alınmadığı, gelir gruplarının kamunun yaptığı sağlık harcamalarından ne oranda yararlanabildiği karşılaştırılmaktadır (O'Donnell vd., 2008 akt. Çukur, 2010: 8). Adil bir sağlık hizmetleri sunumunda hem sağlık hizmetleri finansmanının hem de sağlık hizmetleri kullanımının hakkaniyetli olması gerekir (Wagstaff ve Van Doorslaer, 1998 akt. Çukur, 2010: 7). Eğer bir ülkede kişiler yeterli düzeyde sağlık hizmeti alamıyor ve/veya bu hizmetlere ulaşmada sıkıntı yaşıyorsa ya da sağlık harcamalarına yaptıkları bireysel ödemeler ile gelirleri arasında ciddi bir orantısızlık bulunuyorsa o ülkedeki sağlık hizmetleri sisteminde sorun var demektir. Ancak ülkelerin toplam sağlık harcamalarını artırması-ki bu artış o ülkedeki bir salgın vb. için yapılmamışsa- sağlık hizmetlerinde o ülkenin daha iyi durumda olduğunu göstermektedir.

Sağlık ve beşeri sermayeye yapılan yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Ekonomik büyümedeki sacayaklarından birisini oluşturan beşeri sermayenin alt birimi olan sağlığa yapılan yatırım, beşeri sermaye aracılığıyla ekonomik büyümenin sebebi, ekonomik büyüme ise sağlıklı yaşamın bir sebebi olarak değerlendirilir (European Commission, 2005: 20). Sağlık eşitsizlik, yoksulluk vb. sorunların neden olduğu negatif dışsallıkları azaltmakta etkindir ve sağlık alanında yapılan iyileştirmeler ekonomide güçlü büyüme oluşturur (Akıncı ve Tuncer, 2016: 48).

Ülkelerin olmazsa olmazları arasında beşeri sermaye harcamalarının neden önemli olduğu aşikârdır. Sağlıklı ve mutlu birey, kaliteli ve kalifiyeli işgücü, verimli üretim ve hizmet, refah içinde toplum, kalkınmış ülke demektir (Sökmen, 2014: 1). Özellikle son yıllarda, kalkınma, eğitim ve sağlık sorunlarının çözümlenmesi ile doğru orantılı kabul edildiğinden; ülkelerin kalkınmış sayılabilmesi için o ülkenin, her bireyine ihtiyaç duyduğu sağlık hizmetini tam, istenilen kalite ve miktarda verebilir olması gerekmektedir (Tokat ve Seçim, 1994: 72).

2.3. Türkiye'deki Sosyal Güvence Grupları ve Gelir Düzeyi İlişkisi

Türkiye'de tüm sağlık hizmetlerinin yürütülmesinden T.C. Sağlık Bakanlığı sorumlu olup bu hizmetler kamu ve özel sektör tarafından koordineli bir şekilde gerçekleştirilmektedir.

Türkiye'de sağlık hizmeti alınabilmesi için genel sağlık sigortası (GSS) kapsamında bulunmak esastır. Yani ya kişi kendisi sağlık sigortasına sahip olmalı ya da ona bakmakla yükümlü olanların sağlık sigortasına tâbi bulunmalıdır. Bu kapsamdaki kişilerin tedavi olabilmeleri için dört şart vardır. Bu şartlar, sağlık sigortası primlerini ödemesi (veya bağlı oldukları kurum, işyeri tarafından ödenmesi), sağlık kurumlarında kimliklerini ibraz etmeleri, sevk zincirine uymaları ve devlet tarafından karşılanmayan ilaç ve muayene bedellerindeki katılım payı ile ilave ücretleri ödemeleridir. GSS kapsamında olmak için sigortalı bir işte olma zorunluğu yoktur ancak bu durumda kişiler ya sigorta primlerini kendileri yatıramayacak durumda olduklarını ispat etmeli ve primleri devlet tarafından ödenip Yeşil Kart kapsamına alınmalıdırlar ya da 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununun ilgili maddelerinde belirtilen istinaî sınıf ya da durumda yer almalıdırlar⁵ (Çallı, 2016: 147-150). 5510 sayılı kanunun ilgili maddelerinde sigortalı olmayıp (herhangi bir emeklilik hakkı olmamasına rağmen), genel sağlık sigortası (GSS) kapsamına girenler belirtilmiş olup kanunun temelindeki amaçlardan birisi de sigortalı olmasa bile İnsan Hakları ve Anayasamız gereği Türkiye'deki tüm bireylerin sağlık hizmeti alabilmesinin önünü açmaktadır. Bu kapsamda çalışabilir durumda olmalarına rağmen herhangi bir sosyal güvencesi bulunmayan ve yeşil kart kapsamına da girmeyen kişiler de acil durumlarda ve kanunda belirtilen şartlar altındayken ücretsiz sağlık hizmeti alabilmektedir.

Türkiye'de tüm çalışan ve emeklilerin bilgi kayıtlarının tutulduğu bugünkü adıyla Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK), 5502 sayılı kanunla 2006 yılında üç kurumun (Emekli Sandığı, Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) ve Bağ-Kur) birleştirilmesi ile oluşturulmuştur. 2008 yılında ise 5510 sayılı kanunla sosyal güvenlik sistemi yeniden düzenlenerek sistemin daha katılımcı ve eşit bir yapıya kavuşması amaçlanmıştır. Farklı tarihlerde çıkarılan kanunlarla banka sandıklarında çalışanlar da SGK kapsamına alınmaya çalışılsa da bu kapsamdakilerin hak kaybına uğrayacağı iddiası ile ya Anayasa Mahkemesine açılan itiraz davaları sonucu bu birleştirmeden vazgeçilmiş ya da (bugün olduğu) gibi birleştirmenin uygulanacağı son tarih için yapılan süre uzatmaları ile kanunun uygulanması ertelenmiştir.

Sosyal güvence grupları ile gelir düzeyi tahmini yapmak aslında ülkemiz için zordur. Böyle bir tahminlemede en gerçekçi veriyi yeşil karta sahip olanlar verebilir çünkü yeşil kart, sosyal devlet gereği, devletin hiçbir sosyal güvencesi

olmayan vatandaşlara tedavi olabilmeleri için sağladığı sosyal güvence türüdür ve dolayısıyla ‘Türkiye’de en düşük gelir seviyesine sahip kişiler yeşil kartlıdır’ diyebiliriz. Diğer sosyal güvence türleri olan Emekli Sandığı ve Sigortalılık ve Bağ-Kur arasında ise böyle net bir ayırım yapılamaz. Çünkü kamu kurumlarında memur statüsünde çalışan herkes emekli sandığına tâbi iken özel sektörde çalışanlar ile kamu kurumlarında sözleşmeli çalışanlar, sigortalı olarak kabul edilmektedir. Emekli sandığına mensup çalışanlar ve sosyal sigortalılar arasında bulunanların gelir düzeylerinin aynı olmadığı gerçeği sosyal güvence türünün gelirle ilgili net bir veri sun(a)madığını gösterir. Bu yüzden yeşil kart haricinde yer alan diğer üç sosyal güvence türü direkt gelirle ilişkilendirilemez. Ancak vatandaşların sağlık hizmetini almalarında tercih ettikleri kurumlar vasıtası ile bir tahminde bulunulabilir çünkü çok yüksek gelire sahip kişiler genellikle özel sağlık kurumlarını tercih ederken vasat gelirli kesim daha çok kamu kurumlarını tercih etmektedir. Kamu hastanelerini tercih eden Bağ-Kur’lu, sigortalı ve emekli sandığına tabi vatandaşların gelir karşılaştırmasında ise memur kesiminin görece daha iyi maaş aldığı ve gelire sahip olduğu kabul edilebilir.

2.3.1. Türkiye’deki Sağlık Harcaması Verileri (2010-2019)

Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre Türkiye’de 2010-2019 arasında toplam sağlık harcamalarının 61678 milyon Türk Lirasından 201031 milyon Türk Lirasına yükseldiği görülmekte ve harcamalar devamlı artmaktadır.

Yine aynı veriler ışığında 2010 yılında 845 milyon TL olan kişi başı sağlık harcamalarının devamlı bir artışla 2019 yılında 2434 milyon TL’ye çıktığı görülmüştür.

Türkiye’deki toplam sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payı incelenecek olursa; 2010-2015 yılları arası GSYİH’nin ortalama % 5,4’ü toplam sağlık harcamalarına ayrılmışken 2016-2019 yıllarında bu oran düşerek ortalama % 4,5 civarında gerçekleşmiştir. On yıllık süreçte kısmi dalgalanma gösterse de toplam sağlık harcamalarının devlet tarafından karşılanan kısmının oranı %77,4 ile %79,2 arasında gerçekleşmiştir.

Bu on sene içerisinde hane halkının sağlık harcamalarının toplam sağlık harcaması içindeki oranının %15,8 ile %17,8 arasında değişmiştir. 2010 yılında % 16,3 olarak gerçekleşen bu oran devlet harcamaları ile ters yönlü bir ilişki göstermiş olup devletin sağlık harcamalarının arttığı senelerde iniş, düştüğü dönemlerde yükseliş eğilimindedir (TÜİK, 2020).

2.3.2. Türkiye’deki Sosyal Koruma Verileri (2010-2019)

TÜİK verilerine göre ülkemizde son yıllarda sosyal koruma harcamalarının GSYİH’nin % 10 ila % 14,1’i arasında değişmekte olduğu görülmektedir.

Harcamalardan idari masraf ve giderler çıkıldıktan sonra sosyal koruma yardımlarının GSYİH'daki oranı ortalama % 12,53 civarında olup sosyal yardımların içinde ise en yüksek harcama yüzdesi, 6,21 ile emekli/yaşlı aylıkları iken en düşük yüzdeyi ortalama 1,39 ile dul/yetim aylıkları oluşturmaktadır. Konut yardımlarının ise 2010-2019 yıllarında yapılmadığı gözlenmektedir

Ülkemizde, 2012-2019 yılları arasındaki sosyal güvenlik yardımlarına yapılan katkılar incelendiğinde ise toplam katkılar içinde % 35-46 arasında devlet katkısının, bunu % 24-31 civarındaki payla işveren sosyal katkılarının takip ettiği görülür. Sosyal yardımlar kapsamında maaş alan toplam kişi sayısı 2014 yılında on iki bin civarındayken 2019 yılında bu rakam on dört bine yükselmiştir (TÜİK, 2020).

2.4.Dünyadaki Sağlık Harcaması Verileri (2010-2019)

Dünya ülkelerindeki GSYİH büyüklüğü değerlendirildiğinde Türkiye'nin ilk yirmi[®] içinde yer aldığı görülmektedir. Dünya Bankası verilerinden elde edilen değerlerde GSYİH içinde sağlık harcamasına oransal olarak en yüksek pay ayıran ülkeler ABD, Almanya, Fransa, İsviçre, Kanada, Hollanda ve Birleşik Krallık olup bu ülkeler % 10 ve üzerinde, Türkiye ise GSYİH'dan ortalama % 4,4 oranında pay ayırmaktadır. Yıllık kişi başı sağlık harcamaları cari ABD doları cinsinden karşılaştırıldığında ise İsviçre ve ABD'nin yaklaşık 9200 dolarla başı çektiği, onları yaklaşık 5400-4900 dolar aralığında Avustralya, Hollanda, Kanada ve Almanya'nın takip ettiği görülmektedir. Türkiye için ise bu rakam yıllık ortalama 491 dolardır. Bu ülkelerin genel devlet sağlık harcamalarının GSYİH'daki yüzdesine bakıldığında en yüksek devlet harcaması yüzde oran olarak Japonya'ya, ardından Birleşik Krallık ve Almanya'ya aittir. Hindistan ve Endonezya'da bu oran % 1'in altındayken Türkiye % 3,43 yıllık ortalamayla Rusya ve Brezilya'nın üzerinde yer almaktadır. Tabloda dikkat çekici olan bir ayrıntı da yüksek gelir düzeyine sahip ülkeler arasında bulunan İsviçre'de bu oranın % 3,57 olmasıdır. Bahsedilen 20 ülkenin cari ABD Doları cinsinden devlet ve özel kişi başı sağlık harcamalarına bakıldığında gelişmiş ülkelerde 3000 dolardan fazla olan devlet harcamalarının gelişmekte olan ülkelerde 350-450 dolara gerilediği, Çin ve Hindistan gibi kalabalık ülkelerde ise iki basamaklı rakamlara düştüğü görülmektedir. Devlet bazlı kişi başı sağlık harcamasında diğer gelişmiş ülkelerle paralel giden İsviçre'nin özel sağlık harcamasında 6200 dolar ile ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Türkiye ise 110 dolar kişi başı özel sağlık harcaması ile sonlarda yer almaktadır (WB, 2020).

[®] 2019 yılına göre GSMH sıralamasında ilk 20 ülke Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Çin, Japonya, Almanya, Hindistan, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Brezilya, Kanada, Rusya, Güney Kore, İspanya, Avustralya, Meksika, Endonezya, Hollanda, Suudi Arabistan ve İsviçre'dir.

3.ARAŞTIRMA YÖNTEMİ/MATERYAL VE YÖNTEM

Sağlık harcamalarının ekonomik büyüme ve kalkınma ile olan bağıntısının vurgulandığı çalışmanın araştırma kısmında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sağlık Uygulama ve Araştırma Hastanesi'nden alınan veriler "R Programı" ile analiz edilerek kişilerin sosyal güvence türleri ile hasta ve hastalıklar arasındaki ilişki incelenmiştir.

3.1. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın evrenini Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sağlık Uygulama ve Araştırma Hastanesi'ndeki hastalar oluşturmuş, örneklem grubu ise 12 Kasım 2008 ile 24 Ekim 2019 tarihleri arasında hastanede giriş kaydı olanlardan seçilmiştir. Belirtilen tarih aralığı hastanenin poliklinik hizmeti vermeye başladığı ve hastane personelinin verileri en son sistemden alabildiği zaman dilimi arasındır. Örneklem seçiminde olasılıklı olmayan örneklem tekniklerinden "amaçlı örneklem" tekniği kullanılmıştır.

3.2.Araştırma İzni

Araştırmanın izni ÇOMÜ Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'ndan alınmıştır.

Araştırmada hastaların -kişisel verilerinin korunması hassasiyeti gözetilerek- kimlik bilgileri haricindeki; hastaneye başvuru tarihi, cinsiyeti, yaşı, başvurduğu poliklinik, ikametgâh adresi il ve hastanın dâhil olduğu sosyal güvence türü bilgileri kullanılmıştır.

3.3.Veri Seti

12 Kasım 2008 ile 24 Ekim 2019 tarihleri arasında hastaneye toplam 4357397 (dört milyon üç yüz elli yedi bin üç yüz doksan yedi) hasta girişi yapılmış olup analize dahil edilen hasta verisi 4288074 adettir. Analiz dışında bırakılan 69323 adet veri, genel olarak bilgi girişinde eksiklik olan hastalar, araştırma dışında bırakılan polikliniklere⁰⁰⁰ yapılan girişler ve sosyal güvence türü net olmayan hastalardır.

⁰⁰⁰ Hastanede toplamda otuz beş Anabilim Dalı bulunmakta olup bunların bazıları poliklinik hizmeti vermektedir. Hastanın müracaatı ile randevu verilen ve direkt hasta giriş kaydı olan poliklinikler dışında Radyoloji, Tıbbi Farmakoloji, Tıbbi Mikrobiyoloji, Tıbbi Patoloji, Tıbbi Biyokimya, İmmünoloji, Nükleer Tıp gibi hastaların teşhis ve tedavisinde rol alan ancak diğer poliklinikler aracılığıyla hasta kaydı açılan poliklinikler de mevcuttur. Ayrıca Halk Sağlığı Anabilim Dalı ve şüpheli ölümlerde inceleme ve rapor hazırlama gibi hizmet vermekte olan Adli Tıp Anabilim Dalı da hastane bünyesinde yer almaktadır. Kimi Poliklinikler alt yapı değişikliği vb. nedenlerle hizmetlerine devam etmemekte kimi poliklinikler ise zaman zaman kapanmış son yıllarda tekrar açılmıştır. Diş Hekimliği polikliniği şu an hizmet vermeyen polikliniklere örnekken Su Altı Hekimliği ve Hiberbarik Anabilim Dalı da sonraki yıllarda açılanlara örnektir.

Farklı isimlerle kayıt açılmasına rağmen belli bir sosyal güvence türüne yakın görülen kayıtlar, yakın görüldüğü sosyal güvence sınıfının içine dâhil edilmiştir. Örneğin mediko-öğrenci olarak kayıt yapılanlar, devlet yetiştirme yurdundaki çocuklar, tutuklular, er-erbaşlar yeşil kart sınıfına dâhil edilmiş, özel şirket ismiyle giriş yapılanlar özel sigorta kapsamında olduklarından banka sandığı içine, yine er-erbaş harici askeri kurum adıyla açılan kayıtlar da emekli sandığı içine dâhil edilmiştir.

3.4. Veri Kaynaklarının Sınıflandırılması ve Verilerin Derlenmesi

Çalışmada kullanılan verilerden *sosyal güvence türleri* bağımlı, diğer değişkenler (poliklinik çeşitleri, hasta cinsiyeti, yaş vb.) bağımsız değişken olarak incelenmiş olup sosyal güvence türü olarak *Emekli Sandığı, SGK, Bağ-Kur, Yeşil Kart ve Banka Sandığı* şeklinde gruplandırma yapılmıştır. Bunun yanında *ücretli muayene* olarak bahsedilen veri grubu ise bağlı olduğu sosyal güvence türü fark etmeksizin belli bir ücret ödeyerek normal poliklinik saatinden sonra öğretim üyelerince gerçekleştirilen hasta muayenesi hizmeti alanlar ile ücret karşılığı normal poliklinik hizmetini alanlardan oluşmaktadır. Banka sandıkları Ağustos 2021'den itibaren Devlet verilerinin elektronik ortamdaki gösterimi olan *e-devlet* sisteminde SGK sistemi içinde yeni bir sekme olarak yer almaya başlamıştır ancak banka sandıkları diğer sosyal güvence türlerinden farklı olarak özel sigorta kapsamında yer almaktadır.

Gruplar arasında gelir düzeyi belirlemesi yapılırken emekli sandığı yüksek gelir grubu, yeşil kart ise en düşük gelir grubu olarak kabul edilmiştir. SGK ve Bağ-Kur sigorta türü olarak gösterilenler emekli sandığından daha düşük gelir grubuna dâhil kişiler olarak değerlendirilmiştir. Banka sandığına tabi olanlar ise banka çalışanlarının ve emekli sandığı çalışanlarının maaşları göz önüne alınarak gelir düzeyi olarak benzer yakın grup olmalarına rağmen banka sandıklarının sağlık tedavilerinde emekli sandığına göre daha fazla tedavi türünü karşıladığı göz önüne alınarak en yüksek gelir grubu olarak kabul edilmiştir. Her ne kadar sosyal güvence türü SGK ve Bağ-Kur olanların içinde de emekli sandığı ve banka sandığının en yüksek çalışanı kadar gelir sahibi olanlar olsa da incelenen hastanenin bir kamu kurumu olması ve belli gelir düzeyinin üstündeki kesimin genel itibariyle özel sağlık kuruluşlarını veya ücretli muayeneleri tercih ettiği göz önüne alındığında gelir düzeyleri arasında yapılan sıralama yüksek olasılıkla doğru kabul edilebilir.

Çalışma 27⁰⁰⁰⁰ poliklinik üzerinden gerçekleştirilmiştir.

⁰⁰⁰⁰

Hasta girişleri analiz edilen bu poliklinikler şunlardır: Acil Tıp, Aile Hekimliği, Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları, Deri ve Zührevi Hastalıklar, Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon, Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji, Göğüs Hastalıkları, İç Hastalıkları, Kardi-

Anabilim dallarının alt bilim dalını oluşturan ve spesifik poliklinik hizmeti veren İç hastalıkları bağlı nefroloji, gastroloji, hematoloji veya Çocuk Sağlığı ve Hastalıklarına bağlı çocuk nörolojisi, çocuk kardiyoloji gibi polikliniklerin verileri Anabilim Dalının adına açılan temel poliklinikler içinde değerlendirilmiştir.

Analizlerde tekrarlı veri kullanımını engellemek için poliklinik hizmeti veren birimlerin koydukları teşhisleri netleştirmek adına kan ve idrar testi, sürüntü kültürü, biyopsi incelemesi, MR, radyolojik film vb. işlemlerin gerçekleştirildiği Tıbbi Biyokimya ve Tıbbi Mikrobiyoloji, Tıbbi Patoloji, Radyoloji, Nükleer Tıp birimlerine kayıtlı hastalar analiz dışı bırakılmıştır.

3.5. Araştırmada Kullanılan Yöntem ve İstatistiksel Testler

Çalışmada öncelikle sosyal güvence türleri ile hastalık türleri arasında bir ilişkinin olup olmadığı değerlendirilmek istenmiştir. Bunun için tüm tıbbi hastalık tanılarının ekonomist yaklaşımıyla yorumlanamayacağı göz önüne alınarak hastaların başvurduğu poliklinikler vasıtasıyla daha dar bir hastalık sınıflandırması (enfeksiyon hastalıkları, göğüs hastalıkları vb.) yapılmak istenmiştir. Hastaların başvurduğu poliklinikler ile sosyal güvence türleri arasındaki ilişkinin yanında polikliniklere başvuran hastaların sayısı, cinsiyeti, yaş değişkenleri ile sosyal güvence türleri incelenmiştir.

Araştırma verileri hem nicel (sayısal) hem nitel (sözel) olduğundan analizlerde yüzde hesabı ve frekans gibi betimsel istatistikler ile çapraz tablo analizleri ve Ki Kare testi kullanılmıştır.

4.ARAŞTIRMA BULGULARI ve ANALİZLER

Çalışmanın bu bölümünde verilerin R programı ile yapılan analizleri hakkında bilgiler verilmiş olup incelendiğimiz verilerden elde ettiğimiz bulgular değerlendirilmiştir.

4.1. Araştırma Modellemesi ve Bulgu Sonuçları

Analiz farklı aşamalarda gerçekleştirilmiştir. Öncelikle hastaneye başvuran hastaların yıllara, yaş aralıklarına, ikametgâh iline ve sosyal güvence türüne göre dağılımları ile polikliniklere göre dağılımları belirlenmiştir. Daha sonra poliklinikler ile sosyal güvence türleri arasındaki ilişki incelenmiştir. “Polikliniklere başvuran hastaların sosyal güvence türlerinin dağılımı yaklaşık olarak eşit mi,

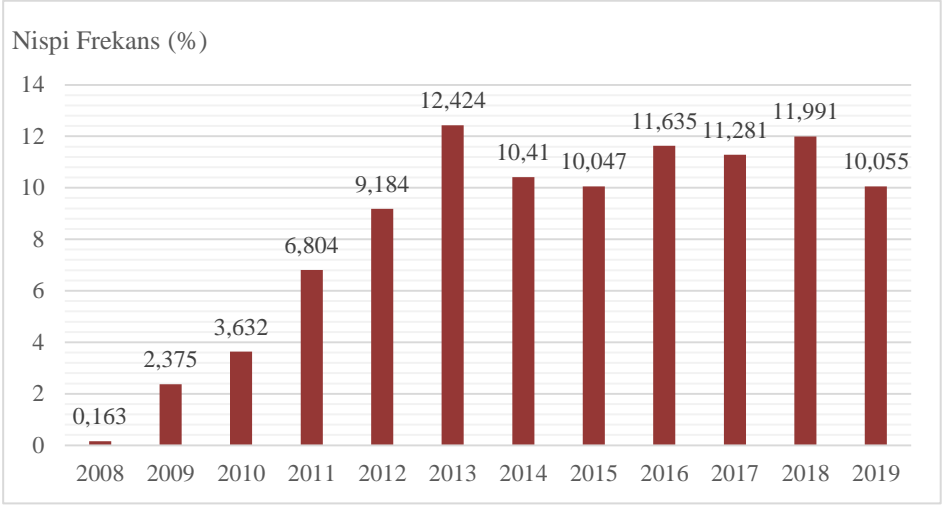
yoloji, Nöroloji, Ruh Sağlığı ve Hastalıkları, Tıbbi Genetik, Sualtı Hekimliği ve Hiperbarik, Anesteziyoloji ve Reanimasyon, Beyin ve Sinir Cerrahisi, Çocuk Cerrahisi, Genel Cerrahi, Göğüs Cerrahisi, Göz Hastalıkları, Kadın Hastalıkları ve Doğum, Kulak, Burun, Boğaz Hastalıkları, Kalp ve Damar Cerrahisi, Ortopedi ve Travmatoloji, Plastik Rekonstrüktif ve Estetik Cerrahi, Üroloji ve Çocuk Acil Poliklinikleri.

farklılıklar var mı?”, “Hangi poliklinikler dağılımlarda eşitlikten uzaklaşıyor?”, “Belli sosyal güvence türleri özellikle bazı polikliniklere yoğun başvuru yaparken bazılarını daha az mı kullanıyor?” sorularının sözü edilen ilişkiye (başvurulan poliklinik ile sosyal güvence türleri arasındaki ilişki) dair ipuçları taşıyabileceği ihtimali üzerinde durulmuştur. Üçüncü olarak gelir grupları içinde daha spesifik incelenebilecek dar bir sınıf olan 2014 ve 2016 yılları arasında kayıtlara askeriye, komutanlık olarak kaydedilen ve askeriye emekli sandığı olarak adlandırdığımız (er ve erbaşların yer almadığı sadece sürekli askeriyede çalışan personel ve yakınlarının yer aldığı,) meslek grubu örnekleme ile çalışmalar yapılmıştır. Buradaki amaç hem gelir grubunun daha yaklaşık olduğu bir örneklem elde ederek değerlendirme yapmak hem de belli meslek gruplarının belli sağlık hizmeti alımlarını daha yoğunlukta isteyip istemediğinin tespit edilmesidir.

4.1.1.Model 1

Model 1’de hasta başvurularının yıllara, SGK türüne, cinsiyete, ikametgâh iline, polikliniklere göre dağılımları incelenmiştir. Ek Tablo 1’deki değerlerden elde edilen, hastaneye başvuran hastaların yıllara göre dağılımının nispi frekansı Şekil 1’deki grafikte incelenmiştir. 2008 yılı Kasım ayından itibaren hasta kabul edilen hastanede 2009 yılından 2013 yılına kadar düzenli bir hasta artışı olmuş, 2013 yılında ise son on yılın en yüksek hasta sayısına ulaşmıştır. İkinci en yüksek hasta kabulü 2018 yılına aittir. Kimi yıllar bir önceki yıla göre düşük hasta sayısına ulaşsa da genel olarak hasta sayısında devamlı bir yükselişin olduğu söylenebilir. Bunda hastane imkânlarının gelişen teknoloji ile birlikte her geçen yıl daha iyiye gitmesinin de etken olabileceği göz önüne alınmalıdır. Grafikte son yedi yılın en düşük üçüncü hasta sayısı 2019 yılında gibi gözüktükse de bu kesin bir sonuç olarak kabul edilmemelidir çünkü 2019 yılının yaklaşık son iki buçuk ayının verileri analiz değerleri içinde yer almamaktadır.

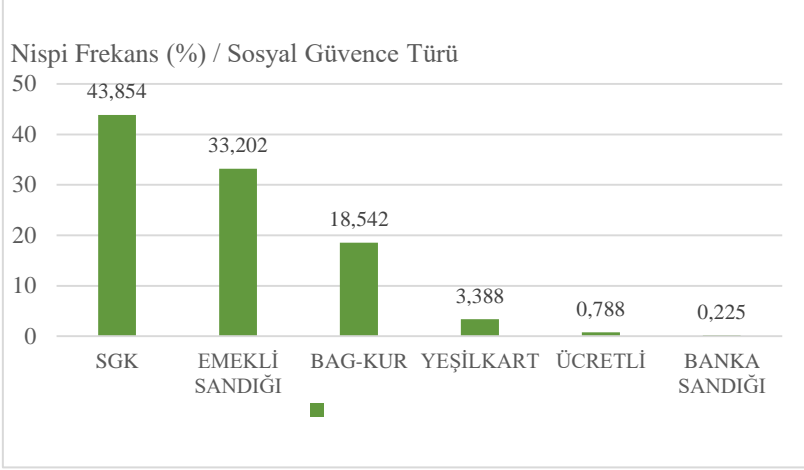
Şekil 1. Yıllara Göre Hastaneye Yapılan Başvuruların Frekans Dağılımları Grafiği

Ek Tablo 2’de sosyal güvence türüne göre hastane başvuruları sınıflandırılmış olup tablodan elde edilen Şekil 2’deki grafikte ise sosyal güvence türlerine göre hastaların nispi frekans yüzdeleri incelenmektedir. En yoğun başvuru SGK sosyal güvence türünde olup hastaların % 43,55’i SGK kapsamındakilerdir. Bu grubu % 33,20 ile Emekli Sandığı, da yaklaşık %18,5’lik oranla Bağ-Kur’a bağlı sigortalılar takip etmektedir. Hasta başvurularının yaklaşık % 3,39’unu Yeşil Kartlılar^φ, % 1’ini Banka Sandığı ve ücretli muayeneler toplamı oluşturmaktadır. Çanakkale ilinin memur şehri ve eski bir sanayi kenti olduğu düşünüldüğünde ilk iki sigorta grubunun daha yüksek çıkması makul bir sonuçtur.

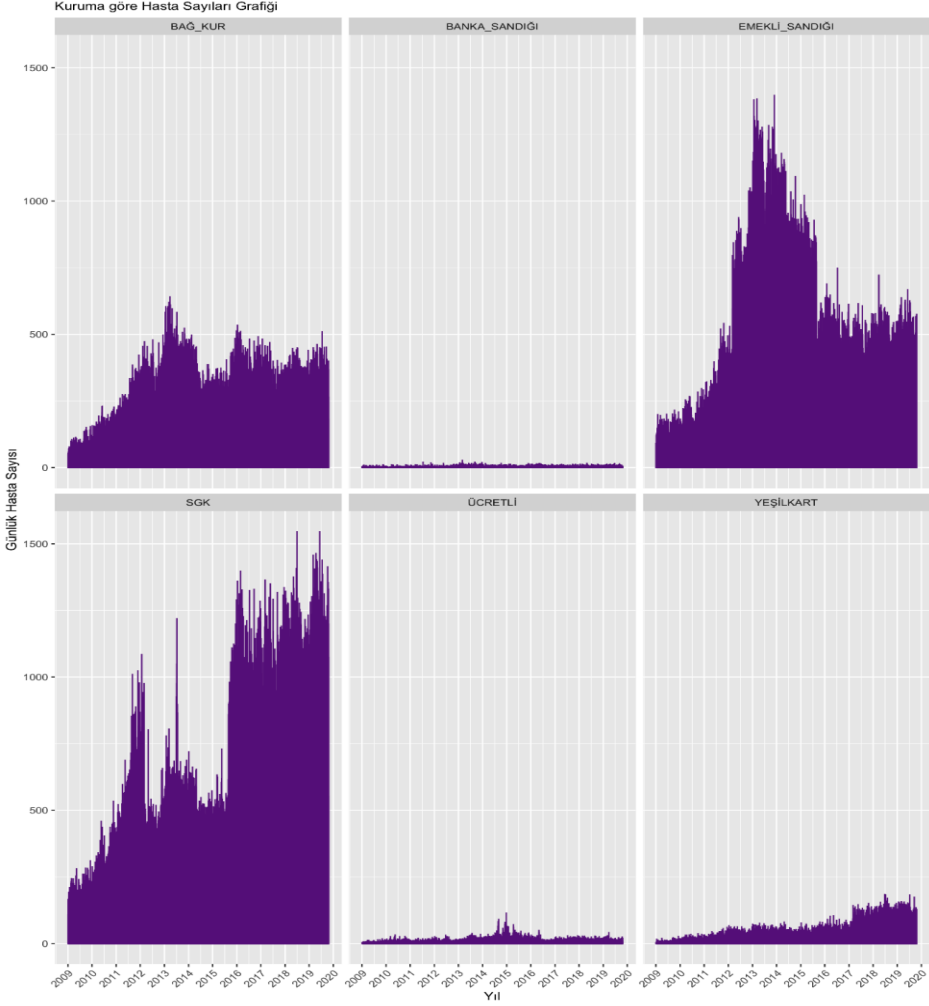
^φ Türkiye’deki toplam aktif Yeşil Kartlı sayısı 2007 yılı itibarıyla 14332215 kişi olup bunların içinden 25135 kişi Çanakkale iline aittir. Çanakkale’de 2007 yılında toplam nüfusun yaklaşık % 5’i Yeşil Kartlıdır (TBMM, 2007).

Şekil 2. Sosyal Güvence Türlerine Göre Hastane Başvurularının Nispi Frekans Dağılım Grafiği

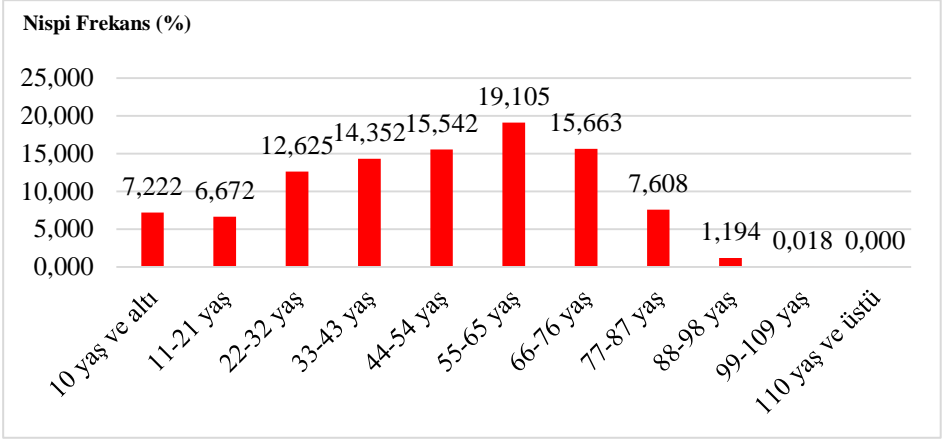
Sosyal güvence türüne göre hastaneye yapılan başvuruların yıllara göre dağılımı şekil 3'te verilmiş olup 2012-2013 yıllarında Emekli Sandığı ve Bağ-Kur kapsamındakilerin başvurularında ani bir yükseliş mevcuttur. Emekli sandığındaki yükseliş 2016 yılına kadar on yıllık süreçte en yoğun yıllar olup daha sonra bir miktar başvurusu sayısı azalmış ve görece stabil bir şekilde devam etmiştir. Bağ-Kur'lu hasta başvurularında 2014-2015 yıllarında biraz azalma görülmekte daha sonra artarak daha düzenli bir grafik çizmektedir. SGK başvurularında 2011'de ani bir artış, 2012 yılında ise ciddi bir düşüş görülmekte, ardından 2013 yılının belli bir döneminde yeniden zirve yapmıştır. 2014 ve 2015 yıllarında düşen SGK 'lı başvurular; 2016-2019 yılları arasında tekrar yükselmiş ve önceki yıllara göre daha düzenli bir seyir izlemiştir. Banka Sandığı kapsamındakilerin on yıl boyunca en az fakat en stabil başvuruya sahip olduğu görülmektedir. 2015-2016 yıllarında başvuruları kısmen artış gösterse bile düzenli bir dağılım gösteren diğer grup ise ücretli hastalardır. 2008'den itibaren düzenli bir artış eğiliminde olan Yeşil Kartlı hasta başvurularının 2017 sonrasında yaklaşık ikiye katlandığı görülmektedir. Bu artışta 2017 yılında Yeşil Kart kapsamındakilerin hastaneye sevsiz olarak başvurabilmesi de etken olabilir.

Şekil 3. Sosyal Güvence Türüne Göre Hastaneye Yapılan Başvuruların Yıllara Göre Dağılımı

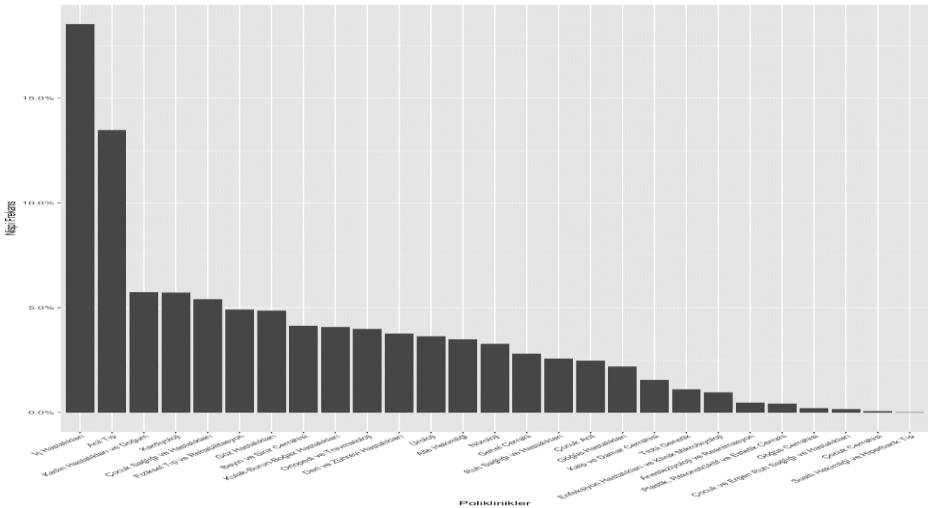
Ek Tablo 3'den derlenen, yaşa göre başvuru dağılımlarının incelendiği Şekil 4'te 55-65 yaş arası hastaların yaklaşık % 20'lik bir oranda olduğu, 66-76 yaş grubunun ikinci en yüksek başvuruyu oluşturduğu görülmektedir. 10 yaş ve altı çocuk başvuruları hariç 65 yaşa kadar her on yaş aralığında başvuruların artarak devam ettiği 65 yaş üstünde ise giderek azaldığı görülmektedir. Çocuk hastalıkları ve ülkemizdeki yaşam süresi, genel olarak yaşa bağlı hastane başvuruları grafiğindeki, lineer artışların farklılaşmasına neden olabilmektir.

Şekil 4. Hastaneye Yapılan Başvuların Yaşa Göre Oransal Dağılımı

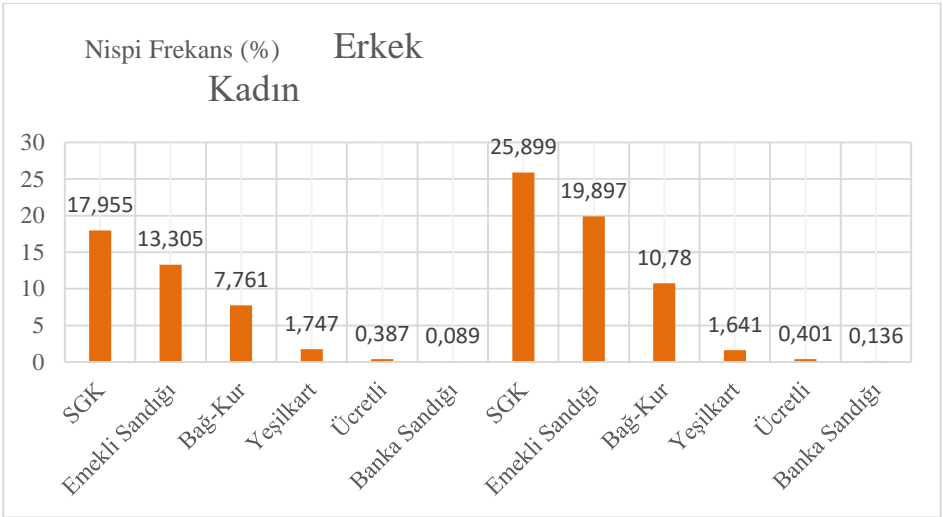
Şekil 5'deki grafikte on yılda polikliniklere yapılan hasta başvurularının dağılımına bakılmıştır. En yüksek değerler İç Hastalıkları, Acil Tıp, Kadın Hastalıkları ve Doğum, Kardiyoloji, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları polikliniklerine aitken onları Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon, Göz Hastalıkları, Beyin ve Sinir Cerrahisi, Kulak Burun Boğaz Hastalıkları (KBB) ve Ortopedi ve Travmatoloji Polikliniği takip etmektedir. Hasta başvurusunun en az olduğu üç poliklinik ise Sualtı Hekimliği ve Hiperbarik Tıp, Çocuk Cerrahisi ile Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları poliklinikleridir. Ancak polikliniklerin bazı yıllarda çeşitli nedenlerle kapalı olması da başvuru sayısı düşüklüğünde etkilidir.

Şekil 5. Polikliniklere Göre Hasta Dağılımları (%)

On yıldaki hasta başvurularının cinsiyetlere ve sosyal güvence türüne göre dağılımlarının verildiği Ek tablo 4'ten elde edilen şekil 6'daki frekans dağılımlarında kadın ve erkeklerdeki sosyal güvence türüne sıralama toplam başvurularındaki sosyal güvence türünde olduğu sıralamayla gerçekleşmiştir. Cinsiyetler arasındaki başvurularda ise Yeşil Kartlılar hariç diğer başvuru türlerinde kadın başvurularının yüksek olduğu görülmektedir. Yeşil Kartlılarda % 0,106 oranında erkek başvurularının daha fazla olmasında, analizlerde er ve erbaş olarak kaydedilen hastaların Yeşil Kartlı grubuna dâhil edilmesi de etkili olabileceği göz önünde tutulmalıdır. Bu oran kadınların hasta olma potansiyellerinin erkeklere göre daha yüksek ve sağlık açısından daha dayanıksız oldukları ya da kadınların erkeklere göre sağlıklarındaki değişimi daha çabuk fark edip doktora daha sık müracaat ettikleri şeklinde de yorumlanabilir veya tamamen kadın erkek nüfus yapısıyla ilgili olabilir.

Şekil 6. Sosyal Güvence Türüne Göre Erkek/Kadın Dağılımları (%)

Ek tablo 5, hastaneye başvuruların ikametgâh adreslerine göre dağılımlarını içermektedir. Tablo incelendiğinde başvuruların %85,98'nin Çanakkale ikametgâhı olanları %3,16 ile İstanbul, %2,50 ile Balıkesir, %0,98 ile İzmir ve %0,74 ile İzmir takip etmektedir. Çevre illerden ve batıdaki illerden başvuruların genelde daha fazla olduğu ancak oransal olarak düşük bile olsa tüm Türkiye ve Yurtdışından hasta başvurusu yapıldığı görülmektedir. Oransal sıralamada Van ili ikametgâhlı olanlar %0,017 başvuru oranıyla 13. sırada batıdaki iller arasında bulunmaktadır.

4.1.2.Model 2

Bu aşamada sosyal güvence türleri ile poliklinik başvuruları arasındaki nedensellik ilişkisine bakılmış, çapraz tablo analizleri sonucu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Analizler R programında Pearson's Ki-kare testine göre yapılmıştır. (Ek Tablo 6'da polikliniklerdeki başvuru sayısının sosyal güvence türüne göre dağılımı ve sosyal güvence türü içindeki oranı, ek Tablo 7'de ise bu dağılımlar çapraz tablo halinde sunulmuştur.)

Şekil 7'deki sosyal güvence gruplarının en çok tercih ettikleri polikliniklerin yer aldığı grafik; Ek Tablo 6'daki verilerden oluşturulmuş olup değerlendirildiğinde aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

Emekli sandığı, Bağ-Kur, SGK ve banka sandığı kapsamındaki hastaların en sık başvurduğu poliklinikler İç Hastalıkları ve Acil poliklinikleri olup yeşil kartlıların başvurularında bu poliklinikler sıralamada yer değiştirmiştir. Banka sandığındakiler; başvurularının %21,27'lik kısmını İç hastalıkları, %11,30'luk kısmını Acil polikliniklerine yaparken Yeşil kartlılar %20,38 oranında Acil, %12,53 oranında İç hastalıkları polikliniklerine gerçekleştirmişlerdir. Banka sandığı kapsamındakilerin diğer sıklıkla gittikleri poliklinikler 7,35 ile Kardiyoloji, % 6,27 ile Deri ve Zührevi Hastalıklar, % 5,7 oranıyla Göz Hastalıkları; Bağ-Kur'lu hastalar % 8,13 oranında Kardiyoloji, % 5,85 ile Göz ve % 5,32 ile Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon (FTR) polikliniği, emekli sandığına tabi olanlar % 6,05 Kardiyoloji, % 5,6 Göz ve % 5,4 ile FTR polikliniklerine başvurmuşlardır. SGK'lı hastalarda % 7,44 başvuru oranıyla Kadın Hastalıkları ve Doğum polikliniği üçüncü sırada iken onu % 6,68 ile Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları ve % 4,5 FTR poliklinikleri izlemekte; yeşil kartlı hastalarda sıralama % 8,11 ile Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları, % 6,57 oranında Kardiyoloji, % 5,79 oranında KBB poliklinikleri şeklindedir. Ücretli hastalarda^{φφ} ise sıralama İç hastalıkları, Kadın Hastalıkları ve Doğum, Acil ve Aile Hekimliği poliklinikleri şeklindedir.

İç hastalıkları ve acil polikliniklerinin ilk sıralarda yer alması şaşırtıcı bir sonuç değildir. İç hastalıkları polikliniği çoğu mevsimsel ve kronik rahatsızlığı takip ve tedavi edebilmesi, kapsamlı bir çalışma alanına sahip olmasından dolayı sıklıkla tercih edilirken acil polikliniği ise hızlı tetkik ve tedavi ihtiyaçlarına cevap vermesi ve 7/24 poliklinik hizmeti sunmasından dolayı toplumumuzca sıkça başvuru yapılan sağlık birimleri olmaktadır. Ayrıca eczanelerden tahsil

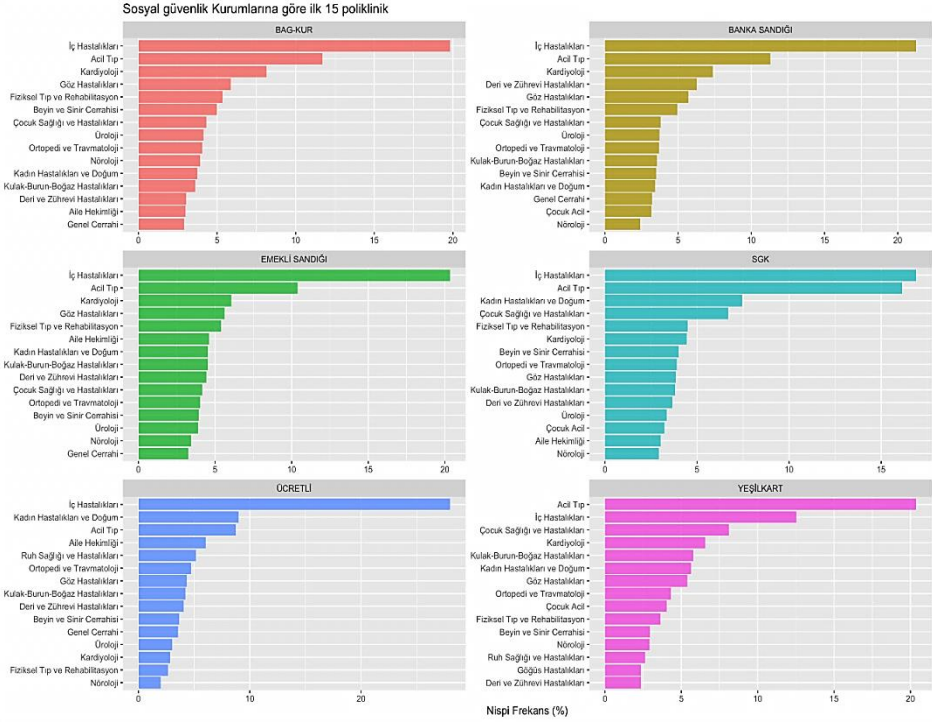
^{φφ} Ücretli hasta olarak kaydedilenler üç farklı gruptan oluşmaktadır. Bunlar hiçbir aktif sosyal güvenceye sahip olmadığından sağlık giderlerini cepten ödeyenler;(üniversite hastanesinde) ek muayene ücreti karşılığında normal poliklinik hizmeti haricinde direkt öğretim üyesi doktorlardan tedavi ve muayene hizmeti alanlar ile sosyal güvencesi olması rağmen SGK Kurumu tarafından karşılanmayan ehliyet, iş başvurusu vb. amaçlarla kullanılan sağlık raporları için müracaat eden kişilerden oluşmaktadır. Bundan dolayı analizlerde ücretli hastaların başvuruları değerlendirilirken polikliniğin hizmet yapısı dikkate alınarak yorumlanması önemlidir.

edilen katılım payının acil polikliniğinde yapılan tedavilerden dolayı alınmaması da sosyal güvencesi olmayan ve/veya düşük gelir grubu olan Yeşil Kartlıların tercihinde etken olabilir. Diğer neden ise kuramsal çerçevede bahsedildiği üzere kişilerin sağlık hizmeti taleplerinin bazılarının onlar için zorunlu ihtiyaçlara göre daha elzem olmasıyla ilgili bir durumdur.

Ücretli hastalara dair dağılıma bakıldığında İç Hastalıkları, Kadın Hastalıkları ve Doğum, Acil Tıp, Aile Hekimliği ve Ruh Sağlığı ve Hastalıkları poliklinikleri ilk sıralarda yer almaktadır. Acil Tıp ve Aile Hekimliği haricindeki polikliniklerdeki ücretli hasta başvuruları, genellikle öğretim üyesi muayeneleri için gelen hasta başvurularıdır. Bireyler eğer öğretim üyesi muayene payını karşılayacak gelire sahipse, hem asistan hekim yerine daha tecrübeli bir hekime tedavi olmak hem de normal polikliniklerin yoğunluğundan kurtulmak maksadıyla bu tip ücretli muayeneyi tercih etmektedir. Özel sağlık kurumlarının muayene ücretleri ile kıyaslandığında üniversite hastanesindeki öğretim üyelerinin muayenesinden alınan payın makul fiyatlarda olması da başka bir neden kabul edilebilir.

Üniversite hastanesi Acil polikliniğinde (yapısı gereği) ücretli öğretim üyesi muayenesi olmaması ve sağlık raporlarının farklı kliniklerden verilmesi, polikliniğe başvuran ücretli hastaların genelde sosyal güvencesi bulunmayanlardan oluştuğunu düşündürmektedir. Aile Hekimliği polikliniğinde ise ücretli hasta portföyü aktif sosyal güvencesi olmayanlar ve çoğunlukla sağlık raporu amacıyla başvuranlardan oluşmaktadır. Çünkü öğretim üyelerinin uzun yıllardır özel muayene açmayı tercih etmemesi, hastanedeki sağlık raporu kayıtlarının aile hekimliği polikliniği üzerinden açılması ve sosyal güvencesi olmayanların kendi aile hekimliklerinde daha cüzi bir katılım payı ödeyerek bir sağlık hizmeti alabildiği göz önüne alınırsa ücretli başvuruların genelde sağlık rapor amaçlı olduğu tahmin edilebilir.

Şekil 7. Sosyal Güvence Gruplarının En Çok Gittikleri İlk 15 Poliklinik Sıralaması

Ek Tablo 6 ve Ek Tablo 7 değerlerinden elde edilen Şekil 8'deki grafikte; hastaların poliklinik başvuruları, dâhil oldukları sosyal güvence türüne oranlanarak verilmiştir. Farklı sosyal güvence türlerindeki hastaların polikliniklerdeki dağılım oranlarından şu bulgular elde edilmektedir.

Acil polikliniğini en fazla gelir seviyesi düşük olan Yeşil Kartlıların tercih ettiği, ikinci olarak SGK'luların sıklıkla tercih ettiği görülmektedir. Bu grupları Banka Sandığı ve Bağ-Kur'a tabi olanların başvuruları yaklaşık eşit oranla takip ederken en az başvuru ise yine yaklaşık eşit oranla Emekli Sandığına dâhil hastalar ve ücretlilere aittir. Çocuk Acil polikliniğinde en yoğun başvuru yine Yeşil Kartlı iken öteki başvuru türlerinin yaklaşık eşit oranlı tercih ettiği, (SGK ve Banka Sandığının hasta sayısının diğer iki gruba göre kısmen fazladır) görülmektedir. Ücretli başvuru oranı ise çok azdır.

Aile Hekimliği polikliniğini ücretli hastalardan sonra çoğunlukla Emekli Sandığına dâhil kesimin tercih ettiği onları SGK, Banka Sandığı ve Bağ-Kur'un benzer başvuru oranlarıyla takip ettiği Yeşil Kartlıların ise en az başvuru yaptığı söylenebilir. Hastanenin, kamu kurumlarına yakın ve poliklinik yoğunluğunun

daha az olması Emekli Sandığına dâhil olanların bu polikliniği sıklıkla; tersine bu hizmeti mahallelerdeki aile hekimlerinden kolay ulaşım ile alabilmelerinden dolayı yeşil kartlıların hastane polikliniğini daha az tercih etmelerinde etkili olabilir.

Genel olarak cerrahi branşlarda tüm SGK türleri arasında daha düzgün bir dağılım görülmektedir. Buradan insanlar için ciddi bir sorun teşkil eden ameliyatsız rahatsızlıkların her grubun önemseydiği çıkarımı da yapılabilir. Anestezi ve Reanimasyon polikliniğinde başvuru sayısının düşüklüğünde polikliniğin çoğunlukla ameliyat öncesi hasta tetkikleri yapması ve ağrı polikliniğindeki hizmetin ise ücretli öğretim üyesi muayenesi olması sebebiyle olabilir. Beyin ve Sinir Cerrahisi ve Göğüs Cerrahisi polikliniklerinde yaklaşık eşit bir dağılım olmakla beraber Bağ-Kur'lu başvuruları görece yüksektir. Diğer polikliniklerden Ortopedi ve Travmatoloji başvurularında Yeşil Kartlı ve ücretli; Kalp ve Damar Cerrahisi başvurularında Banka Sandığına tabiler; KBB başvurularında Yeşil Kartlı olanların küçük bir oransal yüksekliği, Üroloji polikliniğinde Yeşil Kartlıların kısmen oransal az başvurusu, Göz Hastalıklarında SGK ve ücretli hasta başvuru oranında kısmen oransal düşüklük görülmektedir. Genel Cerrahi polikliniği başvurularında kısmen ücretli hastaların oransal fazlalığı, Yeşil kartlı ve SGK'luların ise az miktarda oransal düşüklüğü bulunmakta olup sekiz cerrahi polikliniğinde de genel olarak düzenli ve eşite yakın bir dağılım mevcuttur ve bu sonuçlardan cerrahi branşın tedavisine ihtiyacı olan hastaların sosyal güvence türü fark etmeksizin tedavi talebinde bulunduğu söylenebilir. Dağılımlarda farklılık gözlenen Kadın Hastalıkları ve Doğum polikliniğinde ücretli, SGK ve yeşil kartlıların başvuruları, başvuru oranları yaklaşık eşit olan diğer üç gruba göre daha yüksektir. Sonuçlar bireylerin doğum öncesi veya kadın hastalıkları ile ilgili sıkıntılarda öğretim üyelerini tercih ettikleri ve/veya sosyal güvencesi olmasa bile hastanelerden sağlık hizmeti almak istedikleri şeklinde yorumlanabilir. Plastik Rekonstrüktif ve Estetik Cerrahi başvurularında en yüksek başvuru oranının ücretli hastalar olduğu, diğer sosyal güvence türlerinin yaklaşık eşit oranda olduğu görülmektedir. Özellikle öğretim üyesi muayenesi tercihi nedeniyle olan ücretli hasta başvurularının diğer grupların her birinden yaklaşık iki kat yüksek olması artan estetik ve güzellik istemi ile ilişkilendirilebilir. Günümüzde insanlar, ister bir yaralanma veya kaza ile oluşsun, ister doğuştan gelsin, bedenlerinde rahatsız oldukları görünümleri değiştirmeyi arzulamaktadırlar. Hastaların estetik veya rekonstrüktif ameliyatlarını uzman ve tecrübeli öğretim üyesi bir plastik cerraha yaptırmak istemeleri makul görülebilir.

Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları polikliniğinde de en fazla başvuru Yeşil Kartlılar ve sonrasında SGK'ya tâbi olanlar yapmıştır. Emekli Sandığı, Banka Sandığı ve Bağ-Kur'luların başvurularının yaklaşık eşit oranda olduğu, en az ücretli başvurusu olduğu görülmektedir. Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hasta-

lıkları polikliniğinde ise Banka Sandığına tabi olanların en fazla orana sahip olduğu, onların yarısı hasta oranıyla Yeşil Kartlı haricindeki sosyal güvence türlerinin yer aldığı görülmektedir. Diğer sosyal güvence türlerindeki yakınla- şık yarı oranında Yeşil Kartlı başvurusu bulunmaktadır.

Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji polikliniğinde ücretli hasta başvurularının en yüksek olduğu, Banka Sandığı haricindeki diğer grupların bu grubun başvurularının yaklaşık 2/3 gibi bir oranında olduğu, Banka Sandığına dâhil kişilerin, ücretli hastaların yarı oranında başvuru yaptığı görülmektedir. Benzer ücretli hasta yoğunluğu Ruh Sağlığı ve Hastalıkları polikliniğinde de mevcut olup ücretli başvuru sayısı diğer sosyal güvence türlerinin iki katı kadardır. Bu oransal farklar, kişilerin diğer branşların tedavi uygulayamadığı belli uzmanlık alanlarında ücretli öğretim üyesi muayenesi ve/veya sosyal güvencesi olmasa bile tedavi isteği olduğunu göstermektedir. Ayrıca normal polikliniklerde hekimlerin sırasının değiştiği göz önüne alındığında; ruhsal sorunlar, enfeksiyon tedavileri, hamilelik ve doğum süreçleri uzun bir tedavi gerektirdiğinden muhtemelen hastalar tecrübeli ve aynı öğretim üyesi hekim ile tedavilerine devam etmek istemektedir.

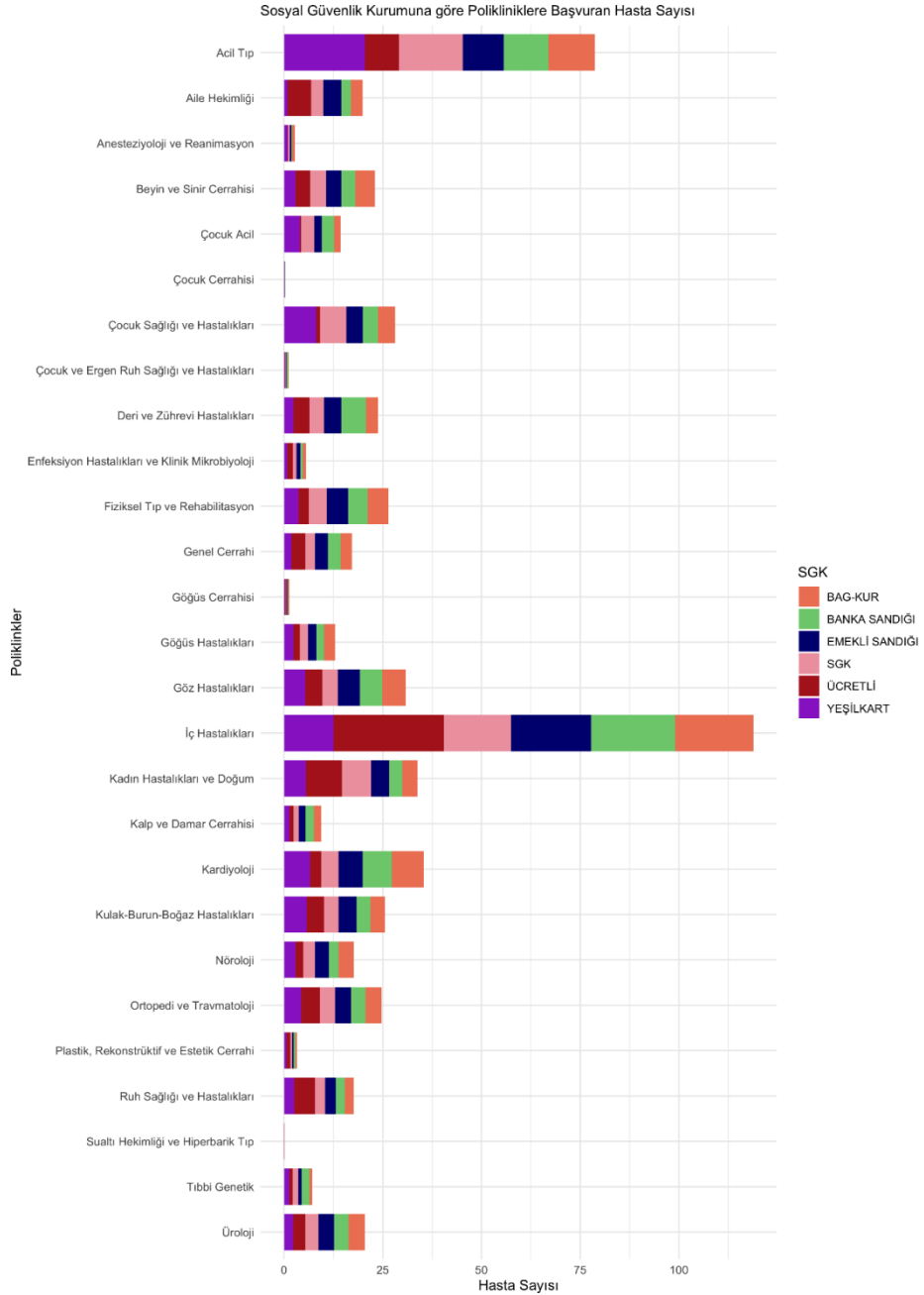
İç Hastalıkları girişleri incelendiğinde daha önce de değindiğimiz gibi en yüksek oran ücretli başvuruları, en az oran yeşil kartlı grupta olup diğer gruplar arasında kısmen oransal eşitlik bulunmaktadır. SGK ve Emekli Sandığı grubundakiler diğer iki gruptan kısmen daha düşük başvuru yapmışlardır. Polikliniğin baktığı bazı rahatsızlıklara diğer polikliniklerin ve birinci basamak sağlık kurumlarının da tedavi uygulayabilmesi (ikame etkisi) tercihlerde etkili olabilir veya üçüncü basamak bir hastaneye gelip imkânı olanların öğretim üyesine tedavi olma isteminde olmalarından kaynaklanabilir. Yine Sualtı ve Hiperbarik polikliniği hastalarının çoğunluğu ücretli tedavi olanlardır ve Banka Sandığı haricindeki diğer sosyal güvence gruplarına tabi olanlar yaklaşık eşit oranlı ve ücretli hastaların 1/9'u kadar başvuru yapmışlardır. Bu poliklinikte banka sandığına kayıtlı başvuru bulunmamaktadır.

Kardiyoloji, FTR, Göğüs Hastalıkları ve Nöroloji polikliniğinde gruplar arası eşite yakın bir dağılım bulunmaktadır. Başvuru oranlarında FTR polikliniğinde ücretliler ve Yeşil Kartlılar, Nöroloji polikliniğinde ücretli ve Banka Sandığına tabi olanlar, Kardiyoloji polikliniğinde ücretli ve SGK güvenceli olanlar kısmen diğer gruptan daha düşük, Göğüs hastalıkları polikliniğinde Bağ-Kur grubu görece biraz fazla, ücretliler ise görece az başvuru yapmışlardır.

Deri ve Zührevi Hastalıklar polikliniğine bakıldığında Banka Sandığına tâbi hastaların diğer sosyal güvence türlerinin yaklaşık iki katı başvuru yaptığı görülmektedir. Bu grubu Emekli Sandığı ve SGK grubundakiler takip etmekte olup en düşük başvuru oranı yeşil kartlılara aittir. Klinikte zührevi hastalıklar

haricinde saç ve cilt bakımını destekleyici tedaviler de yapıldığından ameliyatsız basit işlemlerle daha iyi görünüm isteyenlerin sıklıkla başvurduğu poliklinik konumundadır. Bu sebeple çalışan kesimlerin daha sık başvurması, Yeşil Kartlıların en düşük orana sahip olmasından gelir düzeyinin artışının kişilerin hastalık algısında etkili olabildiği görüşünü desteklemektedir. Ayrıca Banka Sandığı'nın diğer sosyal güvence türlerine kıyasla teşhis, tedavi ve ilaçlarda daha çok katılım payı ve tedavi ödemesi sağlaması da tercihlerde belirleyici olabilir. Tıbbi Genetik polikliniği hasta kayıtlarında yine Banka Sandığı'nın ilk sırada olduğu grubu Yeşil Kart ve SGK'lı başvurularının takip ettiği görülmektedir. İlk üç sırayı Emekli Sandığı kapsamındaki ve ücretlilerin takip etmekte en düşük başvuru ise Bağ-Kur'lulara aittir. Polikliniğin başvurularında hem yüksek hem düşük gelir grubundakilerin ilk yüksek orana sahip olduğu farklı bir dağılım görülmektedir.

Şekil 8. Aynı Sosyal Güvence Türü İçindeki Hasta Sayılarının Polikliniklere Dağılım Oranları

4.1.3. Model 3

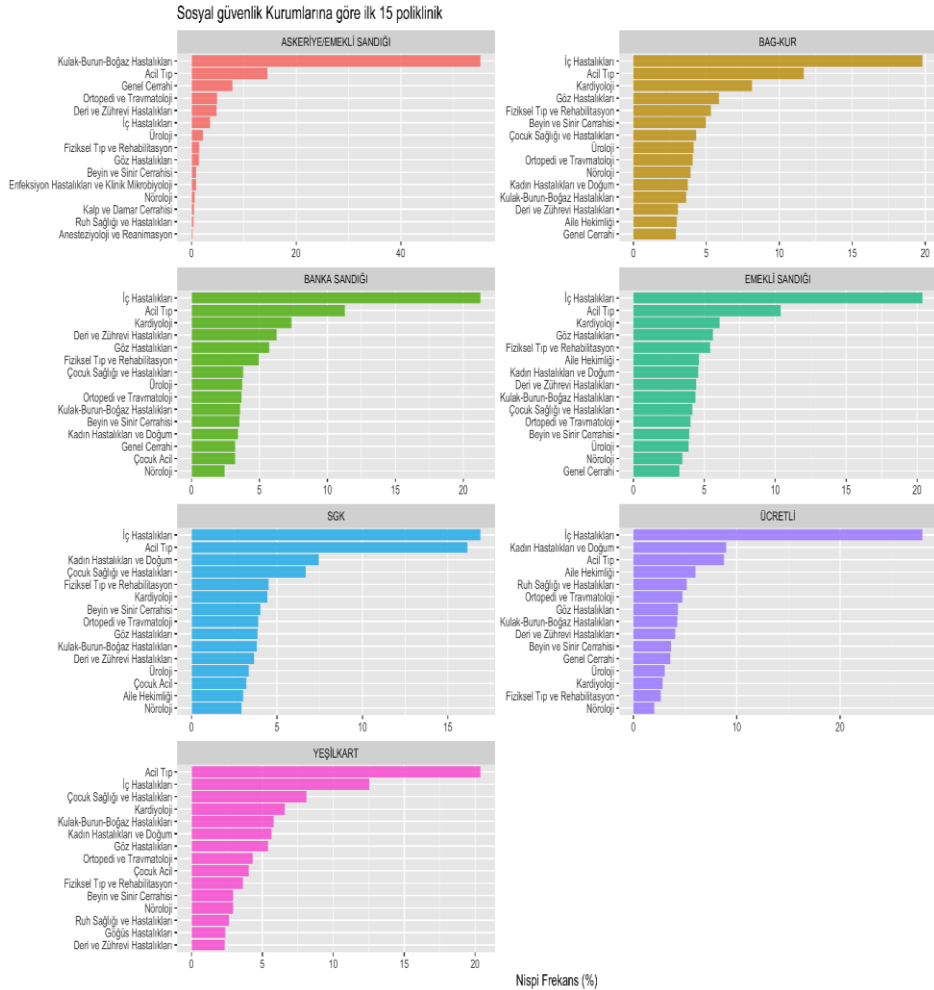
Bu bölümde amaç gelir seviyesi bakımından birbirine yakın daha dar bir örneklem incelemek ve sağlık hizmeti alımlarında meslek gruplarının belli kliniklere yöneliminin olup olmadığının değerlendirilmesidir. 2014-2016 yılları arasında hastane kayıtlarına ‘... komutanlık’ olarak işlenen diğer bölümlerde Emekli Sandığı içinde değerlendirilen askeriyede görev yapan üst düzey askeri personel ve yakını oldukları kabul edilen, er-erbaş harici, askeri kökenli hastaların tercihleri analiz edilmektedir. Başvurular, *askeri emekli sandığı* olarak isimlendirilmişlerdir.

Diğer analizlerde sosyal güvence gruplarının yaklaşık 11 yılı kapsamaması nedeniyle bu analizde sadece oransal karşılaştırmalar yapılmıştır. Şekil 7’deki grafiklerde Emekli Sandığının içinden Askeri Emekli Sandığı olarak adlandırılan grup ayrıştırılarak ek tablo 8’den elde edilen Şekil 9’daki dağılıma erişilmiştir.

Grafikteki dağılımlara bakıldığında Askeriye Emekli Sandığının en fazla olarak başvuruda bulunduğu poliklinik KBB’dir. Daha sonra en yoğun başvuru Acil Tıp, Genel Cerrahi, Ortopedi ve Travmatoloji, Deri ve Zührevi Hastalıklar poliklinikleridir. Meslek grubunun genellikle açık havada ve yüksek seste tatbikat ve çalışma yaptıkları göz önüne alınırsa bu polikliniğe yapılan başvuruların oranının Acil polikliniğindeki yaklaşık beş katı, Genel Cerrahi polikliniğindeki yaklaşık altı katı olması olağan bir sonuçtur. Askeriye Emekli Sandığı grubunun en yoğun başvuruda bulunduğu diğer poliklinikler; İç Hastalıkları, Üroloji, FTR, Göz Hastalıkları, Beyin ve Sinir Cerrahisi ile Enfeksiyon Hastalıkları poliklinikleridir. Bu grubunda en fazla hasta başvurusu yaptığı ilk on poliklinikten altısı, ilk beş poliklinikten üçü cerrahi poliklinikleridir. İç Hastalıkları polikliniğinin diğer grupların aksine ilk ikide yer almaması askeriyenin revir imkanlarının ve tabiplerinin bulunması olabilir. İlk on içinde yoğun başvuru alan diğer dahili bölüm polikliniklerinin spesifik hastalıklara bakan Deri ve Zührevi Hastalıklar ile FTR olduğu görülmektedir.

(Emekli sandığı içerisinde Askeri Emekli Sandığına dahil olanların ayrılması ile analizlerde poliklinik düzeyli oransal dağılımlarda Emekli Sandığının oranında belirgin bir değişiklik yaratmamıştır. Çünkü Askeri Emekli Sandığına dahil hasta sayısı dört bin iki yüz civarında iken Emekli Sandığına dahil hasta sayısı bir milyon dört yüz bin dolayındadır.)

Şekil 9. Sosyal Güvence Gruplarının En Çok Gittikleri İlk 15 Poliklinik Sıralaması (Askeri Emekli Sandığı Grubu Ayrılmış)

SONUÇ

Yapılan analizler ve elde edilen bulgular, sosyal güvence çeşitleri ile başvurulan poliklinikler arasında Pearson Ki-kare testine göre anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Analiz sonucunda $\chi^2 = 143091.5819$, $df = 130$ ve p değeri ise ($p = .0000$) oldukça küçük ve sıfıra yakın çıkmıştır. Analiz sonucuna göre, sosyal güvence türü ile poliklinikler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < 0.05$)

Model 1'deki analizlerde yıllara göre dağılımlar incelendiğinde en fazla hasta girişinin 2013 yılında yapıldığı hastanenin açıldığı günden beri genel olarak hasta başvurularının artarak devam ettiği görülmektedir. 2012 sonrasında her yıl dört yüz bini üzerinde müracaat olduğu 2013 ve 2018 yıllarında hasta sayısının beş yüz binin üzerinde olduğu ve eğer son iki buçuk ay analizlere dahil edilmiş olsaydı 2019 yılı hasta sayısının da yarım milyonu geçtiği görülecektir.

Cinsiyete göre hasta dağılımlarına bakılırsa kadın hasta başvurularının erkeklere göre yeşil kartlı grup hariç daha yüksektir. (Yeşil kartlı grupta herhangi bir geliri olmayan sağlık giderleri devletçe karşılanan er ve erbaşların bu gruba dahil edilmeleri erkek hasta sayısını yükselmiş olabilir). Bunun nedeni kadınların hastalıklarının farkına varıp önemseydiğinden olabileceği gibi yapı olarak erkeklere göre daha çabuk hastalanmalarından da (ki bu durumun sonucuna sadece analiz verileri ile ulaşmamız mümkün değildir) kaynaklanabilir.

Yaşa bağlı hasta müracaatları değerlendirildiğinde çocukluk dönemi (0-10 yaş) hariç yaş ilerledikçe başvuruların yükselmeye başladığı 55-65 yaş arası hasta sayısının, kayıtların yaklaşık %20'sini oluşturduğu, onları 66-76 yaş arası başvuruların izlediği görülmektedir. Çocukluk sonrası yaşa bağlı artmaya başlayan hasta sayısı 65 yaş sonrası düşmeye başlamaktadır. Bu düşüşte ülkemizdeki ortalama yaşam süresi de etkili olabilmektedir.

Hasta kayıtları ikametgâh iline göre değerlendirildiğinde her ilden ve yurt dışından hasta müracaatlarının olduğu görülmektedir. Çanakkale ikametgâhlılar yaklaşık % 86'lık hasta kesimini oluştururken onu yaklaşık % 3 hasta oranı ile İstanbul, % 2,5 hasta oranı ile Balıkesir ve % 1 hasta başvurusu ile İzmir ikametgâhlı olanlar takip etmektedir. Başvurularda batı illeri genel olarak yüksek oranlarda iken on üçüncü sırada yer alan % 0,17 hasta oranıyla Van ili kayıtlılar dikkat çekmektedir.

Hastane başvuruları tabi olunan sosyal güvence türü ve yıllara göre incelendiğinde Emekli Sandığı ve SGK kayıtlı hasta başvurularında 2012-2016 yılları arasında dalgalanmalar, keskin iniş ve çıkışların olduğu izlenmektedir. Bağ-Kur'a bağlı hasta müracaatlarında 2012 senesinde ciddi bir yükselme görülmüştür. Genel olarak on bir yıl boyunca hasta başvurularında artış ve azalışlar görülse de Emekli Sandığı ve SGK grubuna göre daha stabil bir dağılım mevcuttur. Yıllara göre en düzenli dağılıma sahip Banka Sandığı grubu ve sonrasında ücretli hasta müracaatları olmuştur. Yeşil kartlılar genel olarak düzenli bir dağılıma sahip olmakla beraber gruba dahil hasta başvuruları 2017 senesinde neredeyse iki katına çıkmıştır. Buradaki ani artışta üniversite hastanesinin 2017 yılından itibaren Yeşil Kartlı hasta kabulü için sevk istememesi etkili olabilir.

Model 2'deki analiz sonuçlarından hastaneye başvurularda 'İç Hastalıkları ve Acil polikliniklerine' çok yoğun başvuru yapıldığı görülmektedir. İç Hastalıklarının kapsamlı bir alan olması ve Acil polikliniğinin de hem 7/24 hizmet poliklinik hizmeti vermesi hem de bir çok farklı vakaya hızlı tetkik ve tedavi yapabilmemesinden dolayı tüm SGK türlerince en fazla başvuru alan polikliniklerdir. Ayrıca kendi imkânıyla hastaneye gidemeyen ve ambulans ile getirilen hastaların ilk müdahaleleri acil polikliniğinde yapılmaktadır. Bunun yanında ülkemizde kişilerden acil sağlık hizmetleri alımında katılım payı alınmaması ve sosyolojik açıdan gelir seviyesi düştükçe kişilerin hastalık algılarının değişmesi, acil ve çok rahatsız edici hastalıklar haricindekileri çok önemsememeleri, gelir seviyesi düşük grup olan Yeşil Kartlıların en fazla başvuruyu bu polikliniğe yapmalarında sahip etkili olabilir. Keza çocuk acil polikliniğinde de en yüksek oran Yeşil kartlı hasta başvurularındadır.

Dahili branşlardaki diğer polikliniklere bakıldığında FTR, Göğüs Hastalıkları, Nöroloji gibi branşlarda sosyal güvence türleri arasında genel olarak düzenli bir dağılım mevcutken ücretli hasta başvuruların oranı düşüktür, Kardiyoloji polikliniğinde ise ücretli ve SGK'lı başvuru oranı düşük diğer dağılımlar düzenlidir. Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji, İç Hastalıkları, Ruh Sağlığı ve Hastalıkları polikliniklerinde ücretli, Deri ve Zührevi Hastalıklar polikliniğinde Banka Sandığına tabi olanlar ve ücretli hastaların oranı daha yüksektir. Kişilerin ruhsal sorunlarını veya geçmeyen Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları polikliniğinde Yeşil Kart ve SGK, Aile Hekimliği polikliniğinde ise ücretli ve Emekli Sandığına tabi kesimin oranı yüksektir.

Cerrahi branşların neredeyse tamamında farklı sosyal güvence türü başvurularının daha eşite yakın dağıldığı görülmektedir. Dahili polikliniklerinin bazıları aynı hastalığa tedavi uygulayabilir ve bu hasta açısından ikame etkisi oluştururken, cerrahi branşlarda bu durum daha kısıtlıdır. Genel Cerrahi ve Plastik Rekonstrüktif ve Estetik Cerrahi branşları kısmen diğer branşların yaptığı bazı ameliyatları yapabilmektedir. Cerrahi branşlarda tetkik ve tedaviler; onam alınması ve hasta muayenesi ile laboratuvar ve röntgen, film sonuçlarına göre tamamlanamamaktadır. Cerrahin ameliyat yapması da muhtemel tedavi olduğundan hastalar bir alanda uzmanlaşmış, el becerisi yüksek hekime ameliyat olmak istemekte bu yüzden de hastalığına en yakın cerrahi branşı tercih etmektedir. Bundan dolayı cerrahi branşlarda tüm bir sosyal güvence türünün daha yüksek başvuru oranından ziyade genellikle tüm sosyal güvence türlerinin eşit dağılımlı müracaatları söz konusudur.

Analizlerde sadece Kadın Hastalıkları ve Doğum ile Plastik Rekonstrüktif ve Estetik Cerrahi polikliniğindeki başvuru oranlarında sosyal güvence grubu taleplerinde farklılaşma bulunmaktadır. Kadın Hastalıkları ve Doğum polikliniği başvurularında SGK, ücretli ve Yeşil Kartlı hastaların diğer üç gruptan daha

yüksek başvuru oranına sahip olduğu Plastik Rekonstrüktif ve Estetik Cerrahi polikliniğinde ise ücretli hasta yoğunluğunun diğer grupların iki katı civarında olduğu görülmektedir. Yeşil Kartlı başvurusunun diğer sosyal güvence türlerine göre az da olsa yüksek oluşu bu poliklinik için dikkat çekici başka bir noktadır. Ücretli hastalardan sonra yoğunlukla yeşil kartlı hastaların yer almasında özel hastanelerde plastik ve estetik cerrahi işlemlerinin daha yüksek ücretli olması ve öğretim üyesi ameliyatları haricinde hastalardan ameliyat ücret farkı alınmaması illa bu poliklinikte yapılabilecek rekonstrüktif ameliyatları için yeşil kartlıların sıklıkla tercih etmesinde etken olabilir. Kadın Hastalıkları ve Doğum polikliniği ve Ruh Sağlığı ve hastalıkları polikliniklerindeki ücretli hasta başvuruları daha çok öğretim üyesi muayenesi kaynaklı olduğu göz önüne alınırsa uzun süreli tedavilerde hastalar daha pahalı olan özel hastaneler yerine kamu kurumunda tecrübeli bir öğretim üyesi ile rahatsızlığını tedavi etmeği tercih ettiği düşünülebilir.

Model 3'teki analizlerde askeri personelin, müracaatlarının yarısından fazlasının KBB polikliniğine yaptığı görülmektedir. KBB'den sonra sıklıkla gittikleri on poliklinik içinde ikinci sırada Acil ve dördüncü sırada Deri ve Zührevi Hastalıklar polikliniği, altıncı sırada İç Hastalıkları polikliniği sekizinci sırada FTR polikliniği bulunmakta olup diğerleri cerrahi polikliniklerden oluşmaktadır. Meslek grubunun yüksek sesli ortamlarda ve genellikle açık havada tatbikat yaptığı ve de askeriye, yatılı okul gibi birlikte yaşanan ortamlarda revir bulunduğu ve buralarda bazı mevsimsel ve kronik hastalıkların tedavi edildiği göz önüne alındığında çıkan sonuçlar makuldür.

Analizlerden elde edilen bulgular ve sonuçlar ışığında ülkemiz için aşağıdaki sağlık politikası önerileri sunulabilir.

Kuramsal çerçevedeki TÜİK ve Dünya Bankası verileri ile analizlerdeki başvuru sayılarından da yorumlanabileceği üzere ülkemizde sağlık alanında devletin ciddi etkinliği bulunmakta, halkın cepten yaptığı harcamalar yeterli sağlık hizmeti alımı için kısıtlı kalmaktadır. Hastalar herkesin kullanımına ve erişimine açık olan kamu hastanelerine uzak illerden bile tedavi için gelebilmektedirler. Türkiye'nin yakın bir gelecekte özel sağlık tabanlı bir sisteme geçmesi mümkün değildir. Sağlık sektöründe devletin etkinliği ve payı yadsınamaz bu yüzden devlet, sağlık tabanlı yatırımlara devam etmelidir.

Birinci basamak sağlık hizmetlerinin verildiği aile hekimliği sisteminin, üçüncü basamak bir hastanedeki Aile Hekimliği polikliniğine yapılan başvuruların diğer polikliniklere göre görece az olmasında etkili olduğu düşünülebilir. Hastalar üçüncü basamak bir hastaneye daha çok branş ve acil poliklinikleri için gelmektedirler. Dolayısıyla hali hazırda devletin uyguladığı aile hekimliği sistemi yerinde bir uygulamadır.

Hastanenin bütün polikliniklerine hasta başvurularının bulunduğu ve Türkiye'nin her ilinden hatta yurt dışından gelenlerin olduğu göz önüne alındığında kamu hastanelerinin özellikle tüm tetkik ve tedavilerin başarılı olarak uygulandığı üniversite hastaneleri, araştırma ve şehir hastanelerinin yaygınlaştırılması doğru bir yatırım olmaktadır. Halkın devletten beklediği sağlık hizmetinin doğru, yerinde ve zamanında verilebilmesi için hastane alt yapılarının yanı sıra sağlık personelinin de yeterli olması önemlidir. Bu sebeple devletin ve tıp eğitimi veren kurumların tüm branşlarda fakat özellikle -yukarıda sonuç kısmında bahsedilen cerrahi branşlardaki ikame olanaksızlığı sebebiyle- cerrahi branşların tümünde devamlı hekim yetiştirilmesi için politika uygulaması esastır.

Askeriye analiz sonuçları da göstermektedir ki mesleklere göre hastalıklar (poliklinik başvuruları) farklı dağılımlar göstermektedir. Bu sebeple devlet ve şehir hastanelerinin yanı sıra kişilerin kalabalık bir şekilde bulunduğu organize sanayi, üniversite-okul-yurt, askeriye vb. toplu çalışma ve yaşama alanlarına belli yakınlıkta, oradaki kişilerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek dal hastaneleri kurulabilir. Örneğin kimyasal ağırlıklı tesislerin bulunduğu bir sanayi bölgesine zehirlenme vakalarına karşın göğüs hastalıkları ve acil polikliniği olan daha dar kapsamlı bir hastane; dokuma, iplik, otomotiv üretimi gibi yüksek sese neden olan işletmelerin yoğun olduğu sanayi bölgelerinin yakınına veya gürültülü ortamda tatbikat gerçekleştiren askeri birliklere yakın bölgelere KBB poliklinikleri gibi dal hastaneleri açılabilir. Bu tip bir yapılanma hem büyük şehirlerde ulaşımın getirdiği zorlukları azaltarak kişilerin daha kısa sürede tedavi almalarında ve işe daha çabuk geri dönebilmelerinde etkili olacak hem de ikinci üçüncü basamak hastanelerin yoğunluklarını azaltacaktır.

KAYNAKLAR

- AKINCI, A. ve Tuncer, G. (2016). 'Türkiye'de Sağlık Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki'. *Maliye Dergisi*, (165) s. 241-258.
- AYTAÇ, D. (2004). Türkiye'de Konsolide Bütçe Harcamalarının Gelişimi: Avrupa Birliği Ülkeleri ile Bir Karşılaştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Ekonomisi Anabilim Dalı, Ankara.
- BATI, M. (2013). Kamu Maliyesi Bütçe Borçlanma (3. Baskı). İstanbul Kariyer Merkezi Yayınları: İstanbul.
- ÇALLI, M. (2016). 'Türkiye'de Mültecilerin ve Sığınmacıların Sağlık Hakkı'. *İş ve Hayat Dergisi*, 2 (3), s. 131-154.
- ÇUKUR, A. (2010). Türkiye'de Sağlık Gelir İlişkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Muğla.
- EUROPEAN COMMISSION (2005). The Contribution of Health to the Economy of the European Union. Erişim: 30.03.2021, http://ec.europa.eu/health/ph_overview/Documents
- GÖRGÜN, S. (1993). Kamu Maliyesine Giriş Ders Notları. SBF Yayınları: İstanbul.
- GÜÇERİ, Ş. (1993). Türkiye Ekonomisinin Yapısal Meseleleri ve Bir Çözüm Modeli. İş Dünyası Vakfı Yayınları: İstanbul.
- KAYA, Ş. (1967). Genel Ekonomi Prensipleri. İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Neşriyat Bürosu Yayınları: İstanbul.
- SAYIM, F. (2017). 'Türkiye'de Sağlık Ekonomisi İstatistikleri ve Sağlık Harcamalarının Gelişimi'. *Yalova Üniversitesi Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, (15), s. 13-30.
- SÖĞÜT, Y. (2019). Sağlık Harcamaları ve İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Kars.
- SÖNMEZ, M. (2011). Paran Kadar Sağlık. Yordam Yayınevi: İstanbul
- TBMM (2007). Çanakkale Milletvekili Sayın Ahmet küçük tarafından verilen "Yeşil Kart uygulamasına ilişkin" Soru Önergesinin Cevabıdır (15 Aralık 2021). Erişim adresi: <https://www2.tbmm.gov.tr/d23/7/7-0324sgc.pdf>
- TOKAT, M. ve Seçim, H. (1994). Sağlık Ekonomisi. Anadolu Üniversitesi Yayınları: Eskişehir.
- TÜİK. (2020, 16 Aralık). İstatistik Veri Portalı, Sağlık ve Sosyal Koruma İstatistikleri 2009-2019. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=saglik-ve-sosyal-koruma-101&dil=1>
- ÜNSAL, E. M. (2011). Makro İktisat (9. Baskı). İmaj Kitabevi: Ankara.
- YARDIMCIOĞLU, F. (2012). 'OECD Ülkelerinde Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Bir İncelemesi'. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (2), s. 27-47.
- WB (World Bank) (2020, 15 Aralık). Data from database: World Development Indicators. Erişim adresi: databank.worldbank.org/source7world-development-indicators#

EKLER**Ek.1-****Tablo 1.Hastaneye Yapılan Başvuruların Yıllara Göre Dağılımı ve Frekans Yüzdeleri**

Yıllar	Başvuru Sayısı	Nispi Frekans (%)	Birikimli Frekans (%)	Toplam (%)	Kümülatif Toplam (%)
2008	6983	0.163	0.163	0.163	0.163
2009	101825	2.375	2.537	2.375	2.537
2010	155727	3.632	6.169	3.632	6.169
2011	291751	6.804	12.973	6.804	12.973
2012	393812	9.184	22.157	9.184	22.157
2013	532760	12.424	34.581	12.424	34.581
2014	446401	10.41	44.991	10.41	44.991
2015	430810	10.047	55.038	10.047	55.038
2016	498932	11.635	66.673	11.635	66.673
2017	483725	11.281	77.954	11.281	77.954
2018	514199	11.991	89.945	11.991	89.945
2019	431149	10.055	100	10.055	100
Total	4288074	100	100	100	100

Ek.2-**Tablo 2.Sosyal Güvence Türlerine Göre Hastane Başvurularının Dağılımı (2008-2019)**

SGK Türü	Başvuru sayısı	Nispi Frekans (%)	Birikimli Frekans (%)	Toplam (%)	Kümülatif Toplam (%)
SGK	1880510	43.854	43.854	43.854	43.854
EMEKLİ SANDIĞI	1423732	33.202	77.057	33.202	77.057
BAG-KUR	795089	18.542	95.598	18.542	95.598
YEŞİLKART	145292	3.388	98.987	3.388	98.987
ÜCRETLİ	33788	0.788	99.775	0.788	99.775
BANKA SANDIĞI	9663	0.225	100	0.225	100
Total	4288074	100	100	100	100

Ek.3-**Tablo 3. Hastaneye Yapılan Başvuruların Yaş Gruplarına Göre Dağılımı**

Yaş grubu	Başvuru Sayısı	Nispi Frekans (%)
10 yaş ve altı	309679	7.222
11-21 yaş	286079	6.672
22-32 yaş	541362	12.625
33-43 yaş	615425	14.352
44-54 yaş	666458	15.542
55-65 yaş	819217	19.105
66-76 yaş	671626	15.663
77-87 yaş	326253	7.608
88-98 yaş	51218	1.194
99-109 yaş	753	0.018
110 yaş ve üstü	4	0.000
Toplam	4288074	100.000

Ek.4-

Tablo 4.Cinsiyete Göre Hastaneye Başvuruların Sayısal ve Oransal Dağılımları

Cinsiyet	Başvuru sayısı	Nispi Frekans (%)	Birikimli Frekans (%)	Toplam (%)	Kümülatif Toplam (%)
Kadın	2519472	58.755	58.755	58.755	58.755
Erkek	1768602	41.245	100	41.245	100
Total	4288074	100	100	100	100

Ek.5-

Tablo 5.Hastaların İkametgâh Adresine Göre Sayı ve Oranları

Hastaların İkametgâh İli	Başvuru sayısı	Nispi Frekans (%)	Birikimli Frekans (%)	Toplam (%)	Kümülatif Toplam (%)
ÇANAKKALE	3686855	85.979	85.979	85.979	85.979
İSTANBUL	135545	3.161	89.14	3.161	89.14
BALIKESİR	107402	2.505	91.645	2.505	91.645
İZMİR	42108	0.982	92.627	0.982	92.627
ANKARA	31580	0.737	93.363	0.737	93.363
BURSA	28950	0.675	94.038	0.675	94.038
TEKİRDAĞ	21543	0.502	94.541	0.502	94.541
KOCAELİ	14327	0.334	94.875	0.334	94.875
EDİRNE	13459	0.314	95.189	0.314	95.189
ANTALYA	9870	0.23	95.419	0.23	95.419
AYDIN	9255	0.216	95.635	0.216	95.635
MANİSA	8790	0.205	95.84	0.205	95.84
VAN	7694	0.179	96.019	0.179	96.019
MUĞLA	7582	0.177	96.196	0.177	96.196
ESKİŞEHİR	7171	0.167	96.363	0.167	96.363
Diğer iller ve yurt dışı	155943	3.637	100	3.637	100
Toplam	4288074	100	100	100	100

Ek.6-

Tablo 6.Polikliniklerdeki Başvuru Sayısının Sosyal Güvence Türüne Göre Dağılımı ve SGK Türü İçindeki Oranı

	SGK	Poliklinikler	Başvuru Sayısı	SGK Türü İçindeki Oranı
1	BAG-KUR	Acil Tıp	92985	11.69491717
2	BAG-KUR	Aile Hekimliği	23707	2.981678781
3	BAG-KUR	Anesteziyoloji ve Reanimasyon	5099	0.641311853
4	BAG-KUR	Beyin ve Sinir Cerrahisi	39636	4.985102297
5	BAG-KUR	Çocuk Acil	12643	1.59013645
6	BAG-KUR	Çocuk Cerrahisi	427	0.05370468
7	BAG-KUR	Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları	34267	4.309831981
8	BAG-KUR	Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları	793	0.099737262
9	BAG-KUR	Deri ve Zührevi Hastalıkları	24174	3.040414344
10	BAG-KUR	Enfeksiyon Hast. ve Klinik Mikrobiyoloji	7207	0.906439405
11	BAG-KUR	Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon	42360	5.327705452
12	BAG-KUR	Genel Cerrahi	23104	2.905838214
13	BAG-KUR	Göğüs Cerrahisi	2147	0.270032663
14	BAG-KUR	Göğüs Hastalıkları	21898	2.754157082
15	BAG-KUR	Göz Hastalıkları	46527	5.851797723
16	BAG-KUR	İç Hastalıkları	157494	19.8083485
17	BAG-KUR	Kadın Hastalıkları ve Doğum	29624	3.725872198
18	BAG-KUR	Kalp ve Damar Cerrahisi	14899	1.87387827
19	BAG-KUR	Kardioloji	64622	8.127643572
20	BAG-KUR	Kulak-Burun-Boğaz Hastalıkları	28711	3.611042286
21	BAG-KUR	Nöroloji	31190	3.922831281
22	BAG-KUR	Ortopedi ve Travmatoloji	32166	4.045584834
23	BAG-KUR	Plastik, Rekonstrüktif ve Estetik Cerrahi	3074	0.386623384
24	BAG-KUR	Ruh Sağlığı ve Hastalıkları	17586	2.211827858
25	BAG-KUR	Sualtı Hekimliği ve Hiperbarik Tıp	90	0.011319488
26	BAG-KUR	Tıbbi Genetik	5860	0.737024409
27	BAG-KUR	Üroloji	32799	4.125198563
28	BANKA SANDIĞI	Acil Tıp	1092	11.30083825
29	BANKA SANDIĞI	Aile Hekimliği	232	2.40091069
30	BANKA SANDIĞI	Anesteziyoloji ve Reanimasyon	23	0.238021318
31	BANKA SANDIĞI	Beyin ve Sinir Cerrahisi	338	3.497878506
32	BANKA SANDIĞI	Çocuk Acil	308	3.187415916
33	BANKA SANDIĞI	Çocuk Cerrahisi	4	0.041395012
34	BANKA SANDIĞI	Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları	368	3.808341095
35	BANKA SANDIĞI	Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları	43	0.444996378
36	BANKA SANDIĞI	Deri ve Zührevi Hastalıkları	606	6.271344303
37	BANKA SANDIĞI	Enfeksiyon Hast. ve Klinik Mikrobiyoloji	55	0.569181414
38	BANKA SANDIĞI	Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon	478	4.946703922
39	BANKA SANDIĞI	Genel Cerrahi	309	3.197764669
40	BANKA SANDIĞI	Göğüs Cerrahisi	11	0.113836283
41	BANKA SANDIĞI	Göğüs Hastalıkları	195	2.01800683
42	BANKA SANDIĞI	Göz Hastalıkları	551	5.702162889
43	BANKA SANDIĞI	İç Hastalıkları	2055	21.26668736
44	BANKA SANDIĞI	Kadın Hastalıkları ve Doğum	331	3.425437235
45	BANKA SANDIĞI	Kalp ve Damar Cerrahisi	205	2.12149436
46	BANKA SANDIĞI	Kardioloji	710	7.347614612
47	BANKA SANDIĞI	Kulak-Burun-Boğaz Hastalıkları	343	3.549622271
48	BANKA SANDIĞI	Nöroloji	234	2.421608196
49	BANKA SANDIĞI	Ortopedi ve Travmatoloji	357	3.694504812
50	BANKA SANDIĞI	Plastik, Rekonstrüktif ve Estetik Cerrahi	49	0.507088896
51	BANKA SANDIĞI	Ruh Sağlığı ve Hastalıkları	222	2.297423161

52	BANKA SANDIĞI	Tıbbi Genetik	184	1.904170547
53	BANKA SANDIĞI	Üroloji	360	3.725551071
54	EMEKLİ SANDIĞI	Acil Tıp	147808	10.38172915
55	EMEKLİ SANDIĞI	Aile Hekimliği	65453	4.597283758
56	EMEKLİ SANDIĞI	Anesteziyoloji ve Reanimasyon	5290	0.371558692
57	EMEKLİ SANDIĞI	Beyin ve Sinir Cerrahisi	56140	3.943157842
58	EMEKLİ SANDIĞI	Çocuk Acil	26809	1.883008881
59	EMEKLİ SANDIĞI	Çocuk Cerrahisi	667	0.046848705
60	EMEKLİ SANDIĞI	Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları	59004	4.144319296
61	EMEKLİ SANDIĞI	Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları	2272	0.159580595
62	EMEKLİ SANDIĞI	Deri ve Zührevi Hastalıkları	62970	4.422882958
63	EMEKLİ SANDIĞI	Enfeksiyon Hast. ve Klinik Mikrobiyoloji	13780	0.967878786
64	EMEKLİ SANDIĞI	Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon	76975	5.406565281
65	EMEKLİ SANDIĞI	Genel Cerrahi	46156	3.241902268
66	EMEKLİ SANDIĞI	Göğüs Cerrahisi	2803	0.19687694
67	EMEKLİ SANDIĞI	Göğüs Hastalıkları	30054	2.11093099
68	EMEKLİ SANDIĞI	Göz Hastalıkları	79846	5.608218401
69	EMEKLİ SANDIĞI	İç Hastalıkları	289372	20.32489261
70	EMEKLİ SANDIĞI	Kadın Hastalıkları ve Doğum	64720	4.54579935
71	EMEKLİ SANDIĞI	Kalp ve Damar Cerrahisi	24532	1.723077096
72	EMEKLİ SANDIĞI	Kardiyoloji	86124	6.049172176
73	EMEKLİ SANDIĞI	Kulak-Burun-Boğaz Hastalıkları	64520	4.531751762
74	EMEKLİ SANDIĞI	Nöroloji	49142	3.451632751
75	EMEKLİ SANDIĞI	Ortopedi ve Travmatoloji	57340	4.027443367
76	EMEKLİ SANDIĞI	Plastik, Rekonstrüktif ve Estetik Cerrahi	5110	0.358915863
77	EMEKLİ SANDIĞI	Ruh Sağlığı ve Hastalıkları	38507	2.70465228
78	EMEKLİ SANDIĞI	Sualtı Hekimliği ve Hiperbarik Tıp	157	0.011027356
79	EMEKLİ SANDIĞI	Tıbbi Genetik	12724	0.893707524
80	EMEKLİ SANDIĞI	Üroloji	55457	3.89518533
81	SGK	Acil Tıp	303441	16.13610138
82	SGK	Aile Hekimliği	56911	3.02635987
83	SGK	Anesteziyoloji ve Reanimasyon	8503	0.452164572
84	SGK	Beyin ve Sinir Cerrahisi	75518	4.015825494
85	SGK	Çocuk Acil	60633	3.224284901
86	SGK	Çocuk Cerrahisi	1449	0.077053565
87	SGK	Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları	125698	6.684250549
88	SGK	Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları	3314	0.176228789
89	SGK	Deri ve Zührevi Hastalıkları	68605	3.648212453
90	SGK	Enfeksiyon Hast. ve Klinik Mikrobiyoloji	18445	0.980850939
91	SGK	Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon	84529	4.495004015
92	SGK	Genel Cerrahi	46833	2.490441423
93	SGK	Göğüs Cerrahisi	3523	0.187342795
94	SGK	Göğüs Hastalıkları	37836	2.012007381
95	SGK	Göz Hastalıkları	72489	3.854752168
96	SGK	İç Hastalıkları	317992	16.90988083
97	SGK	Kadın Hastalıkları ve Doğum	139916	7.44032204
98	SGK	Kalp ve Damar Cerrahisi	24899	1.324055708
99	SGK	Kardiyoloji	83361	4.432893205
100	SGK	Kulak-Burun-Boğaz Hastalıkları	71494	3.80184099
101	SGK	Nöroloji	54994	2.924419439
102	SGK	Ortopedi ve Travmatoloji	73390	3.902664703
103	SGK	Plastik, Rekonstrüktif ve Estetik Cerrahi	8653	0.460141132
104	SGK	Ruh Sağlığı ve Hastalıkları	48539	2.581161493
105	SGK	Sualtı Hekimliği ve Hiperbarik Tıp	212	0.011273537
106	SGK	Tıbbi Genetik	26346	1.401002919
107	SGK	Üroloji	62987	3.349463709
108	ÜCRETLİ	Acil Tıp	2959	8.757547058
109	ÜCRETLİ	Aile Hekimliği	2036	6.025807979

110	ÜCRETLİ	Anesteziyoloji ve Reanimasyon	26	0.076950397
111	ÜCRETLİ	Beyin ve Sinir Cerrahisi	1233	3.649224577
112	ÜCRETLİ	Çocuk Acil	120	0.355155677
113	ÜCRETLİ	Çocuk Cerrahisi	7	0.020717414
114	ÜCRETLİ	Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları	343	1.015153309
115	ÜCRETLİ	Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları	27	0.079910027
116	ÜCRETLİ	Deri ve Zührevi Hastalıkları	1371	4.057653605
117	ÜCRETLİ	Enfeksiyon Hast. ve Klinik Mikrobiyoloji	460	1.361430094
118	ÜCRETLİ	Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon	894	2.64590979
119	ÜCRETLİ	Genel Cerrahi	1205	3.566354919
120	ÜCRETLİ	Göğüs Cerrahisi	92	0.272286019
121	ÜCRETLİ	Göğüs Hastalıkları	566	1.675150941
122	ÜCRETLİ	Göz Hastalıkları	1460	4.321060732
123	ÜCRETLİ	İç Hastalıkları	9451	27.97146916
124	ÜCRETLİ	Kadın Hastalıkları ve Doğum	3031	8.970640464
125	ÜCRETLİ	Kalp ve Damar Cerrahisi	365	1.080265183
126	ÜCRETLİ	Kardiyoloji	964	2.853083935
127	ÜCRETLİ	Kulak-Burun-Boğaz Hastalıkları	1436	4.250029596
128	ÜCRETLİ	Nöroloji	676	2.000710311
129	ÜCRETLİ	Ortopedi ve Travmatoloji	1604	4.747247544
130	ÜCRETLİ	Plastik, Rekonstrüktif ve Estetik Cerrahi	357	1.056588138
131	ÜCRETLİ	Ruh Sağlığı ve Hastalıkları	1746	5.167515094
132	ÜCRETLİ	Sualtı Hekimliği ve Hiperbarik Tıp	31	0.09174855
133	ÜCRETLİ	Tıbbi Genetik	299	0.884929561
134	ÜCRETLİ	Üroloji	1029	3.045459927
135	YEŞİLKART	Acil Tıp	29616	20.38377887
136	YEŞİLKART	Aile Hekimliği	1256	0.864466041
137	YEŞİLKART	Anesteziyoloji ve Reanimasyon	1326	0.912644881
138	YEŞİLKART	Beyin ve Sinir Cerrahisi	4262	2.933403078
139	YEŞİLKART	Çocuk Acil	5855	4.029815819
140	YEŞİLKART	Çocuk Cerrahisi	89	0.061255954
141	YEŞİLKART	Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları	11784	8.110563555
142	YEŞİLKART	Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları	318	0.218869587
143	YEŞİLKART	Deri ve Zührevi Hastalıkları	3416	2.351127385
144	YEŞİLKART	Enfeksiyon Hast. ve Klinik Mikrobiyoloji	1234	0.84932412
145	YEŞİLKART	Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon	5268	3.625801834
146	YEŞİLKART	Genel Cerrahi	2623	1.805329956
147	YEŞİLKART	Göğüs Cerrahisi	306	0.210610357
148	YEŞİLKART	Göğüs Hastalıkları	3443	2.369710652
149	YEŞİLKART	Göz Hastalıkları	7837	5.393965256
150	YEŞİLKART	İç Hastalıkları	18207	12.53131625
151	YEŞİLKART	Kadın Hastalıkları ve Doğum	8174	5.625911957
152	YEŞİLKART	Kalp ve Damar Cerrahisi	1879	1.293257715
153	YEŞİLKART	Kardiyoloji	9548	6.571593756
154	YEŞİLKART	Kulak-Burun-Boğaz Hastalıkları	8416	5.792473089
155	YEŞİLKART	Nöroloji	4241	2.918949426
156	YEŞİLKART	Ortopedi ve Travmatoloji	6277	4.320265397
157	YEŞİLKART	Plastik, Rekonstrüktif ve Estetik Cerrahi	832	0.572639925
158	YEŞİLKART	Ruh Sağlığı ve Hastalıkları	3816	2.626435041
159	YEŞİLKART	Sualtı Hekimliği ve Hiperbarik Tıp	18	0.012388845
160	YEŞİLKART	Tıbbi Genetik	1843	1.268480026
161	YEŞİLKART	Üroloji	3408	2.345621232

Ek.7-

Tablo 7. Polikliniklere Başvuran Hastalar ile Sosyal Güvence Türü İlişisine Dair Çapraz Tablo

SGK Türü	BAG-KUR		BANKA SANDIĞI		EMEKLİ SANDIĞI		SGK		ÜCRETLİ		YESİL KART		Total	
	B.S.	%	B.S.	%	B.S.	%	B.S.	%	B.S.	%	B.S.	%	B.S.	%
Poliklinikler														
(B.S. :Başvuru Sayısı)	92985	16.10	1092	0.20	147808	25.60	303441	52.50	2959	0.50	29616	5.10	577901	100.
Acil Tıp	23707	15.80	232	0.20	65453	43.80	56911	38.00	2036	1.40	1256	0.80	149595	100
Aile Hekimliği	5099	25.20	23	0.10	5290	26.10	8503	42.00	26	0.10	1326	6.50	20267	100
Anesteziyoloji ve Reanimasyon	39636	22.40	338	0.20	56140	31.70	75518	42.60	1233	0.70	4262	2.50	177127	100
Beyin ve Sinir Cerrahisi	12643	11.90	308	0.30	26809	25.20	60633	57.00	1200	0.10	5855	5.50	106368	100
Çocuk Acil	427	16.20	4	0.20	667	25.20	1449	54.80	7	0.30	89	3.40	2643	100
Çocuk Cerrahisi	34267	14.80	368	0.20	59004	25.50	125698	54.30	343	0.10	11784	5.10	231464	100
Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları	793	11.70	43	0.60	2272	33.60	3314	49.00	27	0.40	318	4.70	6767	100
Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları	24174	15.00	606	0.40	62970	39.10	68605	42.60	1371	0.90	3416	2.10	161142	100
Deri ve Zührevi Hastalıkları	7207	17.50	55	0.10	13780	33.50	18445	44.80	460	1.10	1234	3.00	41181	100
Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji	42360	20.10	478	0.20	76975	36.60	84529	40.20	894	0.40	5268	2.50	210504	100
Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon	23104	19.20	309	0.30	46156	38.40	46833	39.00	1205	1.00	2623	2.20	120230	100
Genel Cerrahi	2147	24.20	11	0.10	2803	31.60	3523	39.70	92	1.00	306	3.40	8882	100
Göğüs Cerrahisi	21898	23.30	195	0.20	30054	32.00	37836	40.30	566	0.60	3443	3.70	93992	100
Göğüs Hastalıkları	46527	22.30	551	0.30	79846	38.30	72489	34.70	1460	0.70	7837	3.80	208770	100
Göz Hastalıkları	157494	19.80	2055	0.30	289372	36.40	317992	40.00	9451	1.20	18207	2.30	794571	100
İç Hastalıkları	29624	12.10	331	0.10	64720	26.30	139916	56.90	3031	1.20	8174	3.30	245796	100
Kadın Hastalıkları ve Doğum	14899	22.30	205	0.30	24532	36.70	24899	37.30	365	0.50	1879	2.80	66779	100
Kalp ve Damar Cerrahisi	64622	26.30	710	0.30	86124	35.10	83361	34.00	964	0.40	9548	3.90	245329	100
Kardiyoloji	28711	16.40	343	0.20	64520	36.90	71494	40.90	1436	0.80	8416	4.80	174920	100
Kulak-Burun-Böğaz Hastalıkları	31190	22.20	234	0.20	49142	35.00	54994	39.10	676	0.50	4241	3.00	140477	100
Nöroloji	32166	18.00	357	0.20	57340	33.50	73390	42.90	1604	0.90	6277	3.70	171134	100
Ortopedi ve Travmatoloji	3074	17.00	49	0.30	5110	28.30	8653	47.90	367	2.00	832	4.60	18075	100
Plastik, Rekonstrüktif ve Estetik Cerrahi	17586	15.90	222	0.20	36507	34.90	46339	44.00	1746	1.60	3816	3.50	110416	10
Ruh Sağlığı ve Hastalıkları	90	17.70	0	0.00	157	30.90	212	41.70	31	6.10	18	3.50	508	100
Sualtı Hekimliği ve Hiperbarik Tıp	5860	12.40	184	0.40	12724	26.90	26346	55.80	299	0.60	1843	3.90	47256	100
Tıbbi Genetik	32799	21.00	360	0.20	55457	35.50	62987	40.90	1029	0.70	3408	2.20	156040	100
Uroloji	795089	18.50	9663	0.20	1423732	33.20	1880510	43.90	33788	0.80	145292	3.40	4288074	100
Total														

X²= 143031.5819 df= 130 p= .0000

Ek.8-

Tablo 8.Polikliniklere Başvuran Hastalar İle Sosyal Güvence Türüne Göre Dağılımı

Poliklinikler/ SGK Türü	Askeriye Emekli Sandığı	Bağ-Kur	Banka Sandığı	Emekli Sandığı	SGK	Ücretli	Yeşil kart	Toplam
	(BS)	(BS)	(BS)	(BS)	(BS)	(BS)	(BS)	(BS)
Başvuru Sayısı (BS)	(BS)	(BS)	(BS)	(BS)	(BS)	(BS)	(BS)	(BS)
Acil Tıp	609	92985	1092	147199	303441	2959	29616	577901
Aile Hekimliği	0	23707	232	65453	56911	2036	1256	149595
Anesteziyoloji ve Reanimasyon	10	5099	23	5280	8503	26	1326	20267
Beyin ve Sinir Cerrahisi	39	39636	338	56101	75518	1233	4262	177127
Çocuk Acil	0	12643	308	26809	60633	120	5855	106368
Çocuk Cerrahisi	0	427	4	667	1449	7	89	2643
Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları	0	34267	368	59004	125698	343	11784	231464
Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları	0	793	43	2272	3314	27	318	6767
Deri ve Zührevi Hastalıkları	201	24174	606	62769	68605	1371	3416	161142
Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji	38	7207	55	13742	18445	460	1234	41181
Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon	61	42360	478	76914	84529	894	5268	210504
Genel Cerrahi	327	23104	309	45829	46833	1205	2623	120230
Göğüs Cerrahisi	5	2147	11	2798	3523	92	306	8882
Göğüs Hastalıkları	8	21898	195	30046	37836	566	3443	93992
Göz Hastalıkları	60	46527	551	79786	72489	1460	7837	208710
İç Hastalıkları	149	157494	2055	289223	317992	9451	18207	794571
Kadın Hastalıkları ve Doğum	0	29624	331	64720	139916	3031	8174	245796
Kalp ve Damar Cerrahisi	18	14899	205	24514	24899	365	1879	66779
Kardiyoloji	8	64622	710	86116	83361	964	9548	245329
Kulak-Burun-Boğaz Hastalıkları	2321	28711	343	62199	71494	1436	8416	174920
Nöroloji	24	31190	234	49118	54994	676	4241	140477
Ortopedi ve Travmatoloji	203	32166	357	57137	73390	1604	6277	171134
Plastik, Rekonstrüktif ve Estetik Cerrahi	9	3074	49	5101	8653	357	832	18075
Ruh Sağlığı ve Hastalıkları	16	17586	222	38491	48539	1746	3816	110416
Sualtı Hekimliği ve Hiperbarik Tıp	2	90	0	155	212	31	18	508
Tıbbi Genetik	4	5860	184	12720	26346	299	1843	47256
Üroloji	90	32799	360	55367	62987	1029	3408	156040
Total	4202	795089	9663	1419530	1880510	33788	145292	4288074

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN YEREL EKONOMİYE KATKILARI: BİGA, ÇAN VE YENİCE ÖRNEĞİ¹

Doruk DERELİ²

Gülistan CAN³

Bedirhan KALE⁴

GİRİŞ

Eğitim, ülkeler için sosyal, politik ve ekonomik ilerlemenin ayrılmaz bir bileşenidir. Bilgi teknolojilerinin ilerlemesi, çeşitli alanlarda nitelikli bireylere olan talebin artmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'deki üniversitelerin sayısında artış gözlemlenirken, bu artışa paralel olarak bölgedeki öğrenci sayısı da ciddi oranda yükselmiştir. Üniversite sayısı ile doğru orantılı olarak öğrenci sayısının artması, bölgesel ekonomik kalkınma açısından daha önemli hale gelmektedir. Üniversiteler buldukları bölgelerin sosyal, ekonomik, kültürel ve teknolojik yapısına etki ederken, katma değeri yüksek faaliyetlerin geliştirilmesi, bölgeye çekilmesi ve bilginin yayılmasında üniversiteler önemli rol oynamaktadır.

Üniversiteler, akademi ile sanayi arasındaki işbirliğini teşvik etme ve bölgesel araştırma politikalarının oluşturulmasına katkıda bulunma işlevi ile ekonomik istikrarın desteklenmesinde hayati bir rol oynamaktadır. Üniversitedeki kültürel faaliyetlerin, mezun öğrencilerin istihdam edilebilirliği üzerinde olumlu bir etkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla üniversiteler, bir ülkenin ihtiyaç duyduğu nitelikli ve yetenekli bireylerin yetiştirilmesinde, bilgi üretilmesinde ve topluma

¹ Bu çalışma "ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN YEREL EKONOMİYE KATKILARI BİGA ÇAN VE YENİCE ÖRNEĞİ" isimli BAP projesinden üretilmiştir. Proje ID: 2606.

² Araş.Gör..ÇanakkaleOnsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Ramazan Aydın Yerleşkesi, Biga, Çanakkale/Türkiye, dorukdereli@comu.edu.tr. ORCID: 0000-0002-5525-8303

³ Araş.Gör..ÇanakkaleOnsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Ramazan Aydın Yerleşkesi, Biga, Çanakkale/Türkiye, gulistan@comu.edu.tr. ORCID: 0000-0001-9026-8729

⁴ Araş.Gör..ÇanakkaleOnsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Ramazan Aydın Yerleşkesi, Biga, Çanakkale/Türkiye, bedirhankale@comu.edu.tr. ORCID: 0000-0003-3700-4411

hizmet edilmesinde önemli bir bileşendir. Bu noktada üniversiteler, bir ülkede yükseköğretimin en önemli dayanaklarından birini temsil etmektedir. "Üniversite" kavramı kuruluşunun ilk aşamalarında, biliminin ana dili olması nedeniyle ilk olarak Latince olarak ifade edilmiştir.

Üniversite terimi Latince "Universitas" kavramından türetilirken, ilk kez Ortaçağ'da kullanılmaya başlanmıştır (Erdem, 2006). Universitas, "Bütün, evren..."ya da "Yaratılmış varolmuş şeylerin tümü, hepsi" anlamını taşımaktadır. İnsanın düşünsel kapasitesinin bütün sınırlarını kapsayıcı ve onlara açık bir kavramdır (Arda, 2003). Ortaçağ'dan günümüze çeşitli kavramlarla anılan üniversiteler, gelinen son noktada farklı tanımlarla ortaya çıkmaktadır. Bu tanımlardan en genel geçer olanı ORTAŞ tarafından şu şekilde yapılmıştır. Üniversiteler; evrensel kurumlar olarak; olayları daha bilimsel ve objektif bir bakış açısıyla insanlara gösteren, felsefi tartışmaların olduğu bir ortamda zihinsel süreci duygusal sürece kıyasla ön planda tutan, kamu yararı gözeterek bilgiyi toplumlar arasında yaymayı ilke edinen, insanların olaylar üzerinde tartışarak farkındalık kazanmasını sağlayan ortamlar veya bilgi üreten özerk eğitim ve araştırma kurumlarıdır.

1.ÜNİVERSİTELERİN YEREL EKONOMİLERE KATKILARI

Üniversitelerin çevre bölgenin sosyo-kültürel ve ekonomik iklimine etkisine ilişkin bir araştırma yapılacaktır.

Üniversiteler genel çerçevesiyle, içinde buldukları ülke ekonomilerinin desteklenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu durum, istihdam oranları üzerindeki önemli etkilerinin yanı sıra, personel ve diğer harcamaların da dahil olduğu çeşitli yollarla gerçekleştirilir. Bu katkıları oluşturan bileşenler şu şekilde sıralanabilir. (Deniz vd., 2001);

- Bütçe ile ilgili harcamalar,
- Öğrencilerin harcamaları,
- Öğrencilerden alınan katkı payı harcamaları,
- Üniversitelerin Vakıflarına ait harcamalar,
- Üniversite araştırma fonu, TÜBİTAK, DPT, TÜBA, vb. kurumların desteklediği proje harcamalarıdır.

Üniversitelerin harcamaları genel olarak ülke ekonomisine önemli katkılar sağlamakla birlikte, buldukları bölgelerin sosyo ekonomik yapıları üzerinde de önemli etkiler sağlamaktadır. Dell ve Rainnie'nin (1996), yerel ekonomiye etkileri açısından üniversitelerin katkılarını üç ana kategoride sınıflandırmıştır.

Bu katkılardan ilki; direkt katkılar, ikincisi; dolaylı katkılar, üçüncüsü ise uyarılmış katkılardır. Bu tür katkılar aynı zamanda statik katkılar olarak da tanımlanmaktadır. Bununla beraber, üniversiteler yerel ekonomiye statik katkı sağladığı gibi dinamik katkılar da sağlamaktadır (Atik, 1999 ve Deniz vd., 2001).

1.1.Statik Katkılar

"Statik katkılar" kavramı, üretim süreci sırasında kullanılan üretim faktörlerinin miktarındaki değişikliklerden kaynaklanan etkileri ifade etmektedir. Bu katkılar, kısa vadeli nitelikte olup, yalnızca harcamanın süresi boyunca geçerli olmaktadır. Statik katkılar doğrudan, dolaylı ve uyarılmış katkılar olmak üzere üç farklı kategoride sınıflandırılabilir.

1.1.1.Direkt Katkıları

Üniversitelerin çeşitli birimlerindeki çalışan sayısı, söz konusu üniversitenin yerel ekonomi üzerindeki doğrudan istihdam etkisini yansıtmaktadır. Üretim faktörü olarak personelin sağladığı emek karşılığında alınan ücretler, üniversitenin yerel ekonomi üzerindeki doğrudan gelir etkisini göstermektedir. Üniversitenin yerel ekonomiye etkisi çeşitli birimlerde personel istihdamından da görülebilmektedir. Üniversitenin, işçilere emeklerinin karşılığı olarak ödediği ücretler, üniversitenin gelirinin yerel ekonomi üzerindeki etkisinin doğrudan bir ölçüsü konumundadır. Ancak istihdam etkisi hesaplanırken dikkat edilmesi gereken en önemli husus, hesaba yarı zamanlı çalışanların dahil edilip edilmeyeceği üzerinedir (Atik, 1999).

Yukarıda yapılan açıklama, istihdam ve gelir etkisinin yerel ekonomiye doğrudan etki ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Üniversitede istihdam edilen çalışanların genellikle bölge içerisinde ikamet etmesi, bölgenin ekonomik hacmi üzerinde olumlu etkiler sağlamaktadır. Bu bağlamda 1992 yılından bu yana kurulan üniversiteler, istihdam yaratma açısından bulunduğu bölgenin yerel ekonomisine önemli katkı sağlamaktadır.

1.1.2.Dolaylı Katkılar

Emek dışında yer alan üretim faktörleri (toprak, sermaye ve müteşebbis), sahiplerinin üniversitelere satışından elde ettikleri gelir ve istihdam artırıcı etkileri ifade etmektedir (Atik, 1999 vd., 2001).

1992'den sonra kurulan üniversitelerin yerel ekonomileri, üniversite çalışanlarının doğrudan istihdam edilmesinin yanı sıra, üniversiteyle dış kaynaklardan iş yapmanın dolaylı sonuçlarından da etkilenmiştir. Bu etkiler, üniversite

çalışanlarından ziyade, üniversite ile özel sektörün işbirliği içinde hareket etmesi sonucunda ortaya çıkan istihdam ve geliri kapsamaktadır.

Günümüzde pek çok üniversite özel kuruluşlarla ortaklıklar oluşturmaktadır. Üniversiteler ve özel sektör arasındaki bu işbirliği, yakın çevrenin ötesine uzanan bir çarpan etkisine olanak tanımaktadır. Üniversitenin bölge ekonomisine sağladığı diğer dolaylı katkılar arasında; öğrenciler tarafından yapılan barınma, yemek, ulaşım, sağlık, iletişim, bilişim vb. gibi harcama kalemleri bulunmaktadır.

1.1.3.Uyarılmış Katkılar

Gelir ve istihdam artışının genişlemesi, hem doğrudan hem de dolaylı katkılar ile ilişkilendirilebilmektedir. Üniversitelerin yarattığı doğrudan veya dolaylı istihdam olanaklarından yararlanan bireyler, kazançlarını yerel ekonomide üretilen mal ve hizmetlere harcama eğilimindedir. Bu harcama döngüsü, Keynesyen Çarpan Etkisi olarak tanımlanmaktadır (Atik, 1999 vd., 2001).

Gelir ve istihdam çarpanı kavramı, ekonomide bir bireyin yaptığı harcamanın diğer bir bireyin gelirin katkıda bulunduğunu ifade etmektedir. Bu noktada, harcama nedeniyle bir kişinin gelirinde meydana gelen artış veya azalış, ekonominin genel gelir düzeyini de etkilemektedir. Kaynakların ancak verimli kullanıldığı bir sistemde yerel ekonomiler büyümeye devam edebilmektedir. Çarpan etkisinin büyüklüğü veya yaratılan etkinin derecesi, doğrudan ve dolaylı vergiler ile mal ve hizmet alımı sırasında yapılan harcamalara ilişkin tasarruf sürecinin süresine göre belirlenmektedir (Atik, 1999).

Dinamik etkilerin oluşturduğu doğrudan, dolaylı ve uyarılmış katkı, üniversitenin yerel ekonomiye etkisinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

1.2.Dinamik Katkılar

Üniversitelerin yerel ekonomiyi desteklemesinin diğer bir yolu da dinamik katkılardır. Bu tür katkılar, daha uzun süreli fayda sağlaması ve büyümeyi sürdürülebilir kılması açısından statik katkılardan farklılık gösterir. Dinamik katkı, üretim faktörlerinde herhangi bir değişikliğe neden olmadan gerçekleşmektedir. Farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse, üniversitelerin toplam katkısı (statik ve dinamik) bir buzdağına benzetilirse, statik katkı su üstünde görünen küçük kısım olurken, çok daha büyük olan dinamik katkı ise yüzeyin altında kalan gizli kısma benzetilebilir. Bu durumda dinamik katkı, üretim faktörlerine yapılan, genişletici ve verimliliği arttırıcı katkılar olarak nitelendirilmektedir. Üniversiteler ile yerel ekonomiler arasında yapılan anlaşmalar, her iki tarafa da önemli faydalar sağlamıştır. Örneğin; Rosan'ın (1999) araştırmasına göre, Stanford Üniversitesi'nin Silikon Vadisi'ni kurması ile birlikte, bölgeye Gayri

Safi Milli Hasıla'ya 50 milyar dolarlık bir akış sağlanırken, burada çalışanların, eyalet nüfusunun yaklaşık %40'ını oluşturduğu görülmektedir. Ayrıca Martin ve Trudeau (1998) tarafından yapılan bir çalışmada, Kanada'da dinamik katkılar ile üniversite araştırmalarının milli hasılaya katkısının yaklaşık 15 milyar dolar civarında olduğu hesaplanmıştır.

Üniversiteler, sadece yerel ekonomiye kayda değer statik ve dinamik katkılar sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda bölgenin sosyo-kültürel büyümesinde de önemli bir rol oynamaktadır. Üniversiteler bunu da beşeri sermaye üzerinde yarattıkları katma değerle sağlamaktadırlar (Türkmen, 2002). Üniversiteler, yerel halkın tutumlarını etkileyerek, onların davranışlarını modern toplumun talepleriyle uyumlu hale getirmelerini teşvik etmektedirler.

Üniversitelerin içinde buldukları bölgenin insanına kazandırdıkları sosyo-kültürel nitelikler şu şekilde sıralandırılabilir (Özaslan, Korkmaz, Batirel ve Erkal, 1998);

- Toplumsal kurumların işlevlerinin gözlem becerilerini arttırma,
- Ahlaki değerleri geliştirme,
- Kişinin ait olduğu topluluklar içinde gerçekleştirdiği sosyal aktivitelerin sonuçlarını gözlemleyebilme,
- Sosyo-kültürel olguları değerlendirmek amacıyla teoriler ve modeller kurma ve kullanma yeteneğini arttırma,
- Toplumsal etki değerlerinin oluşturulması ve geliştirilmesinde dini ve felsefi düşüncelerin rolünü kavrayabilme,
- Toplumsal olarak desteklenen değerlerin daha sağlıklı anlaşılması açısından önemli avantajlar sunmaktadır.

Üniversitelerin kuruldukları bölgeye sağladıkları sosyo-kültürel etkilerinin yanı sıra, birtakım siyasi etkileri de bulunmaktadır. Siyasal alanda gerçekleşen bu etkiler iki farklı şekilde gözlemlenebilir. Bunlardan ilki; mevcut siyasi rejime bağlılığın sağlanmasını içerirken, ikincisi ise liderlerin daha demokratik bir ortamda eğitilmesini ve yetiştirilmesini içermektedir (Sağ, 2003).

2.Literatür Çalışması

Üniversitelerin bölgesel ekonomiye katkılarını araştıran pek çok çalışma vardır. Bu çalışmalar üniversitelerin bu bölgelere yapmış oldukları katkıları ortaya çıkartmıştır. Aynı zamanda bölgelerin üniversiteler tarafından görülen eksikleri de analiz edilmiş ve bu bölgeleri geliştirmeye yönelik öneriler getirilmiştir. Aşağıda bu çalışmalar sunulmaktadır.

Erkonak Aydemir (1994), çalışmasında 1955 yılında kurulan Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin Trabzon ve çevresine yaptığı ekonomik katkıları incelemiştir. Ekonomik katkıları çarpan analizi ile gerçekleştirmiştir. Yapılan harcamaların bölgesel geliri arttırdığı bulunmuştur.

Cooke ve Huggins (1997), çalışmalarında Cardiff Üniversitesi'nin bölgesel kalkınmaya etkisini araştırmışlardır. Çalışmada Keynesyen model harcama çarpan katsayıları ve talep yanlı gelir hesaplanmıştır. Çalışmada 13.935 öğrencinin harcamaları baz alınmıştır. Dolaylı ve dolaysız vergi oranları, marjinal tüketim oranları hesaplanmış bu oranların şehrin ekonomisine katkısının 97.192.000 Euro olduğu tahmin edilmiştir.

Erkekoğlu (2000), Cumhuriyet Üniversitesi'nin Sivas bölgesine ekonomik etkilerini araştırmıştır. Çalışma 1998-1999 eğitim öğretim yılı için gerçekleştirilmiştir. Üniversitenin kentin istihdam ve ekonomisine katkısı analiz edilmiştir.

Çınar ve Emsen (2001), Atatürk Üniversitesi'nin Erzurum ekonomisine ve sosyal yapısına etkilerini araştırmışlardır. Üniversitenin Erzurum'a sosyo-kültürel anlamda katkı sağladığı ortaya çıkmıştır.

Bilginoğlu ve arkadaşları (2002), Erciyes Üniversitesi'nin Kayseri'nin ekonomik, sosyal ve kültürel yapısına etkilerini incelemişlerdir.

Glasson (2003), üniversitelerin, bölgesel kalkınma üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Üniversitelerin istihdam sağlama, harcama ve bilgi yönüne vurgu yapmıştır.

Çatalbaş (2007), Üniversite ve yerel ekonomileri Kutuplaşma Teorisi çerçevesinde incelemiştir. Şehirdeki üniversitelerin şehir ekonomisine faydalarını arttırabilmeleri için kalkınma kutupları oluşturmaları gerektiğini vurgulamıştır. Oluşturulan bu kutup merkezler, çevrelere pozitif dışsallık sağlayacaktır.

Drucker ve Goldstein (2007), çalışmalarında üniversitelerin buldukları bölgelere katkılarını incelemişlerdir. Üniversiteler onlara göre teknoloji yoğun işletmeleri çekmektedirler, nitelikli bilgi donanımına sahip işgücü sağlamaktadırlar.

Görkemli (2009), Selçuk Üniversitesi'nin Konya'ya olan ekonomik etkilerini araştırmıştır. Üniversitenin hem istihdama hem de bölge gelirinin artışına katkı sağladığı belirlenmiştir.

Selçuk (2012), 2012 yılında öğrenci harcamalarının il ekonomisine katkısını Atatürk üniversitesi öğrencileri kapsamında incelemiştir. Sonuçlara göre, öğrencilerin bir ayda ortalama 744,66 TL harcama yaptıklarını saptanırken, 31.276 öğrencinin, il ekonomisine toplamda yaklaşık bir yılda 186,3 milyon TL katkı sağladıkları tespit edilmiştir.

Tösten (2013), 2013 bahar yarıyılında Dicle Üniversitesi öğrencilerinin Dicle ili ekonomisine katkılarını incelemiştir. Bulgular ele alındığında, öğrencilerin aylık şehre olan katkıları 16.500.000 TL bulunurken, yıllık katkılarının 132.000.000TL olduğu tespit edilmiştir.

Binici & Koyuncu (2015), 2012-2013 yılında Bitlis Eren Üniversitesi öğrencilerinin harcamalarının Bitlis ili ekonomisine olan etkilerini çarpan katsayısı yardımıyla analiz edilmiştir. Bulgular, toplamda 5318 öğrencinin harcamalarının il ekonomisine 74.816.565 TL katkı sağladığını ortaya koymuştur.

Beşballı& Öztürk (2017), 2016- 2017 eğitim-öğretim döneminde Artvin Çoruh Üniversitesi öğrencilerinin Artvin ili ekonomisine etkilerini anket yöntemi ile analiz etmiştir. Bulgular incelendiğinde, 6398 öğrencinin il ekonomisine yıllık katkılarının 36.909.831,67 TL olduğu saptanmıştır.

Erilli (2018), 2017 yılında Cumhuriyet Üniversitesi öğrencileri harcamalarının Sivas ili ekonomisine katkısını incelemiştir. Bu doğrultuda elde edilen anket sonuçları, 56.317 öğrencinin il ekonomisine 2017 yılındaki katkısı 479.743.343,3 TL olarak saptanmıştır.

Koç (2019), Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin harcamalarının Çorum ekonomisine etkilerini anket yardımıyla analiz etmiştir. Sonuçlar, aylık ortalama öğrenci harcamalarının 630 TL olduğunu, yıllık Çorum ili ekonomisine katkılarının ise yaklaşık 18,9 milyon TL olduğu tespit edilmiştir.

Gursel, Tuncel & Geldimyradov (2021), 2018 yılında Bursa Uludağ Üniversitesi öğrencilerinin Bursa ekonomisi üzerindeki etkilerini 381 öğrenciden toplanan veriler yardımıyla araştırmıştır. Çalışma bulguları doğrultusunda, öğrencilerin Bursa il ekonomisine toplam 1,21 milyar Türk lirası (TL) katkıda buldukları ortaya çıkmıştır.

3. Biga İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, Biga Uygulamalı Bilimler FAKÜLTESİ, BİGA Meslek Yüksekokulu, Çan Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Çan Meslek Yüksekokulu Ve Yenice Meslek Yüksekokulu'nun Yerel Ekonomiye Katkısının Değerlendirilmesi

Projenin bu bölümünde Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Biga Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Biga Meslek Yüksekokulu, Çan Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Çan Meslek Yüksekokulu ve Yenice Meslek Yüksekokulu'nun yerel ekonomiye etkisi mikro düzeyde incelenmektedir. Bu inceleme için gerekli veriler öğrencilerden anket yöntemi ile elde edilmiştir.

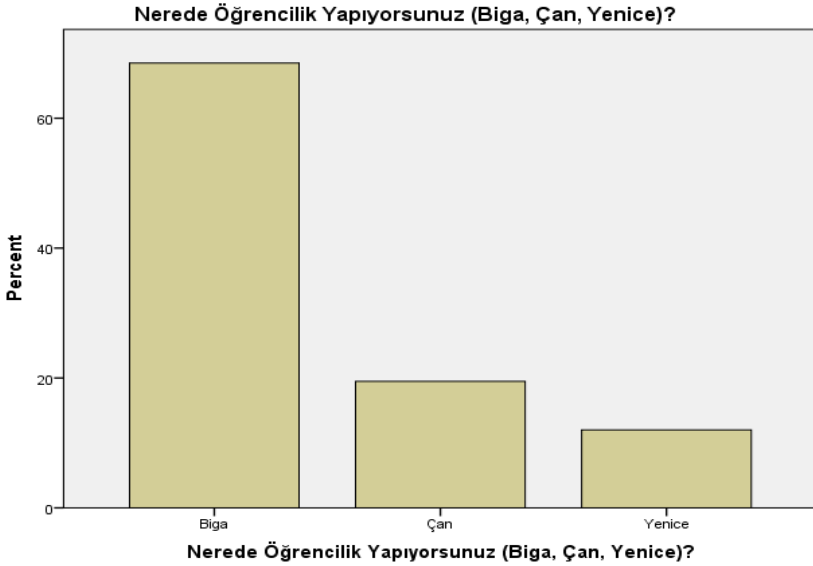
3.1.Araştırma Bulgu ve Değerlendirmeleri

Araştırmanın bu kısmında Biga, Çan ve Yenice ilçelerinde yükseköğrenim gören öğrencilere yönelik yürütülen araştırmada elde edilen demografik bulgulara yer verilecektir.

Araştırmanın bu kısmında ilk olarak veri toplanan kitlenin, araştırmanın yürütüldüğü ilçelere göre dağılımına yer verilecektir. Aşağıda verilen tablo, her üç ilçenin toplam öğrenci sayıları ile orantılı bir biçimde dağılmış olarak kabul edilebilir.

Tablo 1: Öğrencilik Yapılan İlçe (Biga, Çan, Yenice)

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Biga	998	68,5	68,5	68,5
Çan	284	19,5	19,5	88,0
Yenice	175	12,0	12,0	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin nerede eğitim gördükleri incelendiğinde %68,5'lik oranın Biga'da, %19,5'lik oranın Çan'da, %12'lik oranın Yenice'de olduğu belirlenmiştir.

Araştırmaya katılım gösteren öğrencilerin cinsiyete ilişkin dağılımları aşağıdaki gibidir.

Tablo 2: Cinsiyet

Cinsiyet	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Kadın	682	46,8	46,8	46,8
Erkek	775	53,2	53,2	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin %53,2'si erkek, %46,8'i kadındır.

Tablo 3: Araştırmaya Katılanların Yaş Aralıkları

Yaş	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
18	81	5,6	5,6	5,6
19	275	18,9	18,9	24,4
20	490	33,6	33,6	58,1
21	284	19,5	19,5	77,6
22	157	10,8	10,8	88,3
23	102	7,0	7,0	95,3
24 yaş ve üzeri	68	4,7	4,7	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin %33,6'sı 20 yaşında, %19,5'i 21 yaşında, %18,9'u 19 yaşında, %7'si 23 yaşında, %4,7'si de 24 yaş ve üzerindedir.

Tablo 4: Ebeveyn Hane Gelirleri (Toplam)

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Belirtmek İstemiyorum	17	1,2	1,2	1,2
0-7000TL	326	22,4	22,4	23,5
7001-15.000TL	657	45,1	45,1	68,6
15.001-20.000TL	340	23,3	23,3	92,0
20.001-25.000TL	73	5,0	5,0	97,0
25.001 TL Üstü	44	3,0	3,0	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

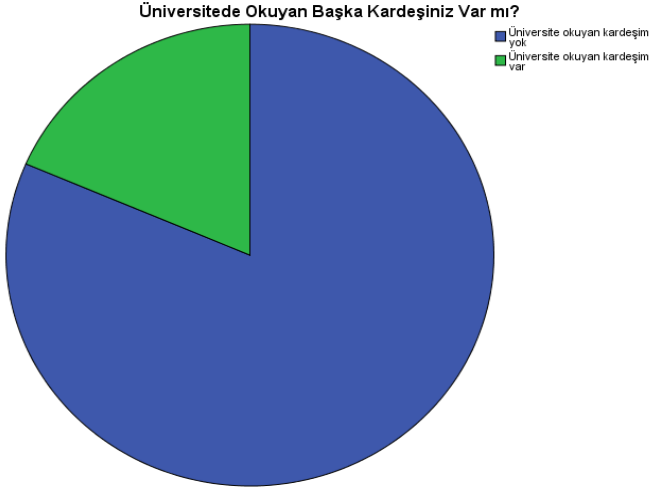
Öğrencilerin ebeveyn hane gelirleri incelendiğinde %1,2'lik oranın belirtmek istemediği, %45,1'inin 7001-15.000 TL aralığında olduğu, %23,3'ünün 15.001-20.000 TL aralığında olduğu, %22,4'lük oranın 0-7000 TL aralığında olduğu ve %3'lük oranın 25.001 TL ve üzeri olduğu belirlenmiştir.

Tablo 5: Üniversitede Okuyan Kardeş Sayısı

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Üniversite Okuyan Kardeşim Yok	1187	81,5	81,5	81,5
Üniversite Okuyan Kardeşim Var	270	18,5	18,5	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin %81,5'inin üniversitede okuyan kardeşi olmayıp, %18,5'inin üniversitede okuyan kardeşi vardır.

Bu tablonun pasta grafik ile gösterimi ise aşağıdaki gibidir.

Tablo 6: Herhangi Bir Kişi/Kurumdan Alınan Burs Durumu

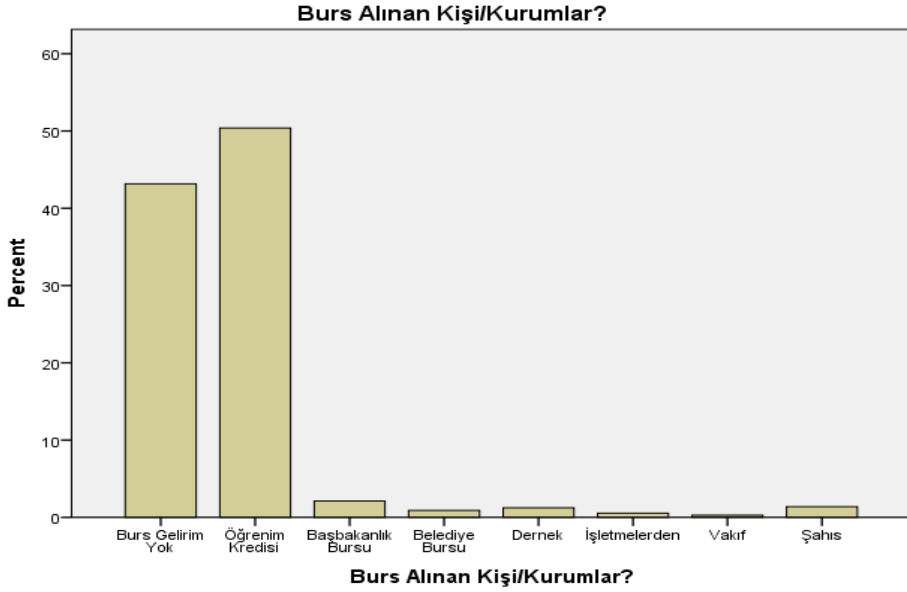
	Frekans	Yüzde
Burs Almıyorum	635	43,6
Burs Alıyorum	822	56,4
Toplam	1457	100,0

Öğrencilerin %56,4'ü herhangi bir kişi ya da kurumdan burs almakta, %43,6'sı burs almamaktadır.

Tablo 7: Burs Alınan Kişi/Kurumlara İlişkin Görünüm

	Frekans	Yüzde
Burs Gelirim Yok	629	43,2
Öğrenim Kredisi	734	50,4
Başbakanlık Bursu	31	2,1
Yerel Yönetimler	13	,9
Dernekler	18	1,2
İşletmeler	8	,5
Vakıflar	4	,3
Şahıslar	20	1,4
Toplam	1457	100,0

Öğrencilerin %50,4'ü öğrenim kredisi, %2,1'i Başbakanlık bursu almaktadır. Derneklerden burs alan öğrenci oranı ise %1,2'dir. Yerel yönetimlerin destek verdiği öğrenci oranı ise %0,9'dur.

Tablo 8: Öğrencilerin Çalışma Durumu ve Gelirleri

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Çalışmıyorum	1321	90,7	90,7	90,7
0-1000TL arası	6	,4	,4	91,1
1001-1500TL arası	54	3,7	3,7	94,8
1501-2000TL arası	39	2,7	2,7	97,5
2001-2500TL arası	24	1,6	1,6	99,1
2501-3000TL arası	10	,7	,7	99,8
3001-3500TL arası	1	,1	,1	99,9
3501 TL ve üzeri	2	,1	,1	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin %90,7'lik çok büyük bir oranı çalışmamaktadır. %3,7'lik oranı 1001-1500 TL arası aylık gelir elde etmektedir. %2,7'si 1501-2000 TL arası gelir elde etmektedir. %1,6'sı 2001-2500 TL arası gelir elde etmektedir.

Tablo 9: Aylık Ortalama Harcamaları

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
0-3500TL	377	25,9	25,9	25,9
3501-4000 TL	820	56,3	56,3	82,2
4001-4500TL	209	14,3	14,3	96,5
4501-5000TL	33	2,3	2,3	98,8
5001 TL ve üzeri	18	1,2	1,2	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin %56,3'ünün aylık harcama miktarı 3501-4000 TL aralığında, %25,9'unun aylık harcama miktarı 0-3500 TL aralığında, %14,3'ünün 4001-4500 TL aralığında ve %1,2'sinin 5001 TL ve üzeri olduğu belirlenmiştir.

Tablo 10: Yükseköğretimde Bulunma Yılı

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
1 Yıdan Az	617	42,3	42,3	42,3
1 Yıl	86	5,9	5,9	48,2
2 Yıl	468	32,1	32,1	80,4
3 Yıl ve üstü	286	19,6	19,6	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin %42,3'ünün yükseköğretimde bulunma yılı 1 yıldan azdır. %32,1'i 2 yıldır eğitim görmektedirler. 3 yıl ve üstü eğitim gören öğrencilerin oranı ise %19,6'dır.

Tablo 11: Konaklanılan Yer

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Belirtmek İstemiyorum	47	3,2	3,2	3,2
Ailem ile Birlikte Kalıyorum	137	9,4	9,4	12,6
Kiralık Evde Kalıyorum	617	42,3	42,3	55,0
Devlet Yurdunda Kalıyorum	165	11,3	11,3	66,3
Özel Yurtta Kalıyorum	491	33,7	33,7	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin %42,3'ü kiralık evde, %33,7'si özel yurttta, %11,3'ü devlet yurdunda, %9,4'ü ailesi ile birlikte kalmaktadır.

Tablo 12: Evde Kalınıyorsa Evi Paylaşan Kişi Sayısı

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Evde Kalmıyorum	831	57,0	57,0	57,0
Tek Başıma Kalıyorum	166	11,4	11,4	68,4
1 Kişi ile Kalıyorum	118	8,1	8,1	76,5
2 Kişi ile Kalıyorum	165	11,3	11,3	87,9
3 Kişi ile Kalıyorum	102	7,0	7,0	94,9
4 Kişi ile Kalıyorum	58	4,0	4,0	98,8
4 Kişi ve üzeri	17	1,2	1,2	100
Toplam	1457	100,0	100,0	

Evde kalan öğrencilerin %11,4'ü tek başına kalmakta, %11,3'ü iki kişi ile birlikte kalmakta, %8,1'i bir kişi ile birlikte kalmaktadır. Öğrencilerin %1,2'si dört kişi ve üzeri sayıda kişi ile ev paylaşımı bulunmaktadır.

Tablo 13: Kiralık Evin Maliyeti (Aylık)

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Kiralık Evde Kalmıyorum	830	57,0	57,0	57,0
0-500TL	26	1,8	1,8	58,8
501-750TL	95	6,5	6,5	65,3
751-850TL	158	10,8	10,8	76,1
851-950TL	147	10,1	10,1	86,2
951-1000TL	67	4,6	4,6	90,8
1001-1200TL	77	5,3	5,3	96,1
1201-1500TL	41	2,8	2,8	98,9
1501 TL ve üzeri	16	1,1	1,1	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Kiralık evde kalan öğrencilerin %10,8'inin aylık maliyeti 751-850 TL aralığında, %10,1'inin maliyeti 851-950 TL aralığında, %6,5'inin maliyeti 501-750 TL aralığındadır. Aylık kiralık ev maliyeti 1501TL ve üzeri olan öğrenci oranı ise %1,1'dir.

Tablo 14: Yurttta (Devlet/Özel) Kalma Maliyeti (Aylık)

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Yurttta Kalmıyorum	657	45,1	45,1	45,1
0-400TL	64	4,4	4,4	49,5
401-500TL	179	12,3	12,3	61,8
501-600TL	39	2,7	2,7	64,4
601-700TL	167	11,5	11,5	75,9
701-800TL	217	14,9	14,9	90,8
801-900TL	128	8,8	8,8	99,6
901-1000TL	5	,3	,3	99,9
1001 TL ve üzeri	1	,1	,1	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Özel ve Devlet yurtlarında kalan öğrencilerin %14,9'unun aylık maliyeti 701-800 TL aralığında, %12,3'ünün maliyeti 401-500 TL aralığında, %11,5'inin maliyeti 601-700 TL aralığında, %8,8'inin maliyeti 801-900 TL aralığındadır. Aylık yurt maliyeti 1001 TL ve üzeri olan öğrenci oranı ise %0,1'dir.

Tablo 15: Şehirlerarası Seyahat Harcaması (Aylık)

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Yol Masrafım Yok	181	12,4	12,4	12,4
0-100TL	521	35,8	35,8	48,2
101-175TL	545	37,4	37,4	85,6
176-250TL	122	8,4	8,4	94,0
251-325TL	29	2,0	2,0	96,0
326-400TL	39	2,7	2,7	98,6
401 TL ve üzeri	20	1,4	1,4	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin aylık şehirlerarası seyahatler için yapmış oldukları harcama miktarı incelendiğinde, %12,4'lük oranın harcama yapmadığı, %35,8'lik oranın 0-100 TL harcama yaptığı, %37,4'lük oranın 101-175 TL harcama yaptığı, %8,4'lük oranın 176-250 TL'lik harcama yaptığı ve %1,4'lük oranın 401 TL ve üzeri harcama yaptığı belirlenmiştir.

Tablo 16: Bir Eğitim Döneminde Seyahat Sıklığı

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Dönemde Bir Kez	311	21,3	21,3	21,3
Dönemde İki Kez	453	31,1	31,1	52,4
Dönemde Üç Kez	241	16,5	16,5	69,0
Dönemde Dört Kez	213	14,6	14,6	83,6
Dönemde Beş Kez	89	6,1	6,1	89,7
Dönemde Altı Kez	52	3,6	3,6	93,3
Dönemde Yedi Kez ve Üzeri	98	6,7	6,7	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin bir eğitim döneminde yaptıkları seyahat sıklığı incelendiğinde %31,1'inin dönemde iki kez, %21,3'ünün dönemde bir kez, %16,5'inin dönemde üç kez seyahat ettikleri belirlenmiştir.

Tablo 17: Sabah Kahvaltı Harcaması

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Genellikle Kahvaltı Yapmıyorum	32	2,2	2,2	2,2
Okul Kantini	174	11,9	11,9	14,1
Kafe/Lokanta	130	8,9	8,9	23,1
Kendi Evimde/Yurt Odamda Yapıyorum	581	39,9	39,9	62,9
Diğer	540	37,1	37,1	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin %39,9'u kahvaltısını kendi evinde ya da yurt odasında yapmaktadır. Okul kantininde kahvaltısını yapan öğrenci oranı %11,9, kafe ya da lokanta tarzı yerlerde harcama yapan öğrencilerin oranı ise %8,9'dur.

Tablo 18: Öğle Yemeği Harcaması

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Genellikle Öğle Yemeği Yemiyorum	36	2,5	2,5	2,5
Okul Kantini	386	26,5	26,5	29,0
Kafe/Lokanta	325	22,3	22,3	51,3
Kendi Evimde/Yurt Odamda Yapıyorum	336	23,1	23,1	74,3
Diğer	374	25,7	25,7	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin %26,5'i öğle yemeğini okul kantininde yemektedir. Kendi evinde ya da yurt odasında öğle yemeğini yiyen öğrenci oranı %23,1'dir. Kafe ya da lokantada öğle yemeklerini yiyen öğrenci oranı ise %22,3'tür. %2,5'lik oran genellikle öğle yemeği yememektedir.

Tablo 19: Akşam Yemeği Harcaması

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Genellikle Akşam Yemeği Yemiyorum	28	1,9	1,9	1,9
Okul Kantini	37	2,5	2,5	4,5
Kafe/Lokanta	184	12,6	12,6	17,1
Kendi Evimde/Yurt Odamda	661	45,4	45,4	62,5
Diğer	547	37,5	37,5	100,0
Total	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin %45,4'ü akşam yemeğini kendi evinde ya da yurt odasında yemektedir. Kafe ya da lokantada akşam yemeklerini yiyen öğrenci oranı ise %12,6'dır. %1,9'luk oran genellikle akşam yemeği yememektedir.

Tablo 20: Şehir İçi Ulaşım Harcaması (Aylık)

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Şehir içi Ulaşım Para Vermiyorum	149	10,2	10,2	10,2
0-200TL	222	15,2	15,2	25,5
201-230TL	310	21,3	21,3	46,7
231-260TL	308	21,1	21,1	67,9
261-300TL	301	20,7	20,7	88,5
301 TL ve üzeri	167	11,5	11,5	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin %21,3'ü şehir içi ulaşım için aylık 201-230 TL aralığında, %21,1'i 231-260 TL aralığında, %20,7'si 261-300 TL aralığında, %11,5'i 301 TL ve üzeri harcama yapmaktadır. Bu duruma öğrencilerin çoğunun fakültele- rin çevresinde yaşaması ve bu nedenle şehir içi ulaşım için pek fazla harcama yapmamaları etkindir.

Tablo 21: Gıda, Beslenme Harcaması (Aylık)

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
0-500TL	587	40,3	40,3	40,3
501-750TL	489	33,6	33,6	73,9
751-1000TL	248	17,0	17,0	90,9
1001-1250TL	88	6,0	6,0	96,9
1251TL ve üzeri	45	3,1	3,1	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin %40,3'ü gıda yani beslenme için 0-500 TL aralığında harcama yapmaktadır. %33,6'sı 501-750 TL, %17'si 751-1000 TL ve %3,1'i 1251 TL ve üzeri harcama yapmaktadır.

Tablo 22: Sağlık (Tedavi, İlaç vb.) Harcaması (Aylık)

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Sağlık Harcamam Olmuyor	724	49,7	49,7	49,7
0-200TL	541	37,1	37,1	86,8
201-250TL	144	9,9	9,9	96,7
251-300TL	34	2,3	2,3	99,0
301 TL ve üzeri	14	1,0	1,0	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin %49,7'si sağlık harcaması yapmamaktadır. %37,1'i 0-200 TL aralığında, %9,9'u 201-250 TL aralığında, %2,3'ü 251-300 TL aralığında harcama yapmaktadır. 301 TL ve üzeri aylık sağlık harcaması yapan öğrenci oranı ise %1'dir.

Tablo 23: Giyim Harcaması (Aylık)

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
0-250TL	553	38,0	38,0	38,0
251-500TL	494	33,9	33,9	71,9
501-1000TL	271	18,6	18,6	90,5
1001-1500TL	101	6,9	6,9	97,4
1501TL ve üzeri	38	2,6	2,6	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin %38'i 0-250 TL aralığında giyim harcaması yapmaktadır. %33,9'u 251-500 TL aralığında, %18,6'sı 501-1000 TL aralığında, %6,9'u 1001-1500 TL aralığında giyim harcaması yapmaktadır.

Tablo 24: Kişisel Bilgisayar Sahipliği

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Masaüstü Bilgisayarım Var	124	8,5	8,5	8,5
Dizüstü Bilgisayarım Var	752	51,6	51,6	60,1
Kişisel Bilgisayarım Yok	581	39,9	39,9	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin %51,6'sının dizüstü bilgisayarı vardır. %8,5'inin masaüstü bilgisayarı vardır. Kişisel bilgisayarı olmayan öğrenci oranı ise %39,9'dur.

Tablo 25: İnternet Bağlantı Sahipliği

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Evde İnternet Hizmeti Alıyorum	695	47,7	47,7	47,7
Evde İnternet Hizmeti Almıyorum	762	52,3	52,3	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin %52,3'ü evde internet hizmetinden yararlanmamakta, %47,7'si internet hizmetinden yararlanmaktadır.

Tablo 26: İnternet Bağlantı Maliyeti (Aylık)

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Aylık İnternet Ücreti Ödemi-yorum	759	52,1	52,1	52,1
0-50 TL	20	1,4	1,4	53,5
51-75 TL	89	6,1	6,1	59,6
76-100 TL	405	27,8	27,8	87,4
101-125 TL	167	11,5	11,5	98,8
126-150 TL	10	,7	,7	99,5
151 TL ve üzeri	7	,5	,5	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin %27,8'inin aylık internet bağlantı maliyeti 76-100 TL aralığında, %11,5'inin 101-125 TL aralığında, %6,1'inin ise 51-75 TL aralığındadır. Sadece %0,5'inin aylık internet maliyeti 151 TL ve üzeridir.

Tablo 27: Ev Eşyası Harcaması

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Ev Eşyası Harcaması Yapmadım	819	56,2	56,2	56,2
0-200TL	118	8,1	8,1	64,3
201-400TL	136	9,3	9,3	73,6
401-500TL	119	8,2	8,2	81,8
501-600TL	88	6,0	6,0	87,9
601 TL ve üzeri	177	12,1	12,1	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin öğrenciliği boyunca ev eşyası için yapmış oldukları harcama miktarı incelendiğinde, %56,2'lik oranın harcama yapmadığı, %12,1'lik oranın 601 TL ve üzeri harcama yaptığı, %9,3'lük oranın 201-400 TL harcama yaptığı ve %8,2'lik oranın 401-500 TL'lik harcama yaptığı belirlenmiştir.

Tablo 28: Mobilya Harcaması

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Mobilya Harcaması Yapmadım	1167	80,1	80,1	80,1
0-200TL	107	7,3	7,3	87,4
201-400TL	92	6,3	6,3	93,8
401-500TL	36	2,5	2,5	96,2
501-600TL	23	1,6	1,6	97,8
601 TL ve üzeri	32	2,2	2,2	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin öğrenciliği boyunca mobilya için yapmış oldukları harcama miktarı incelendiğinde, %80,1'lik oranın harcama yapmadığı, %7,3'lük oranın 0-200 TL harcama yaptığı, %6,3'lük oranın 201-400 TL harcama yaptığı ve %2,2'lik oranın 601 TL ve üzeri harcama yaptığı belirlenmiştir.

Tablo 29: Tütün Ürünleri Harcaması (Aylık)

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Tütün Ürünleri Kullanmıyorum	788	54,1	54,1	54,1
0-200TL	111	7,6	7,6	61,7
201-300TL	125	8,6	8,6	70,3
301-350TL	183	12,6	12,6	82,8
351-400TL	200	13,7	13,7	96,6
401 TL ve üzeri	50	3,4	3,4	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin aylık tütün ürünleri için yapmış oldukları harcama miktarı incelendiğinde, %54,1'lik oranın harcama yapmadığı, %13,7'lik oranın 351-400 TL harcama yaptığı, %12,6'lık oranın 301-350 TL harcama yaptığı, %8,6'lık oranın 201-300 TL'lik harcama yaptığı ve %3,4'lük oranın 401 TL ve üzeri harcama yaptığı belirlenmiştir.

Tablo 30: Alkollü İçecek Harcaması (Aylık)

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
İçecek Harcaması Yapmıyorum	811	55,7	55,7	55,7
0-300TL	339	23,3	23,3	78,9
301-450TL	148	10,2	10,2	89,1
451-550TL	80	5,5	5,5	94,6
551-600TL	41	2,8	2,8	97,4
601 TL ve üzeri	38	2,6	2,6	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin %55,7'si alkollü içeceğe harcama yapmamaktadır. %23,3'ü 0-300 TL arası, %10,2'si 301-450 TL arası, %5,5'i de 451-550 TL arası aylık harcama yapmaktadır.

Tablo 31: Boş Zamanların Birincil Öncelikle Değerlendirilmesi

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Cevap Vermedi	155	10,6	10,6	10,6
İnternet/Playstation Kafe	760	52,2	52,2	62,8
Alışveriş	248	17,0	17,0	79,8
Kafe	194	13,3	13,3	93,1
Sinema	21	1,4	1,4	94,6
Bar	30	2,1	2,1	96,6
Kahvehane	7	,5	,5	97,1
Konser	4	,3	,3	97,4
Tiyatro	1	,1	,1	97,5
Spor Yapıyorum	37	2,5	2,5	100,0
Total	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin boş zamanlarını öncelikli olarak nasıl değerlendirildiği de analiz edilmek istenmiştir. Öğrencilerin %52,2'si internet/playstation kafelerde, %17'si alışverişte, %13,3'ü kafelerde, %2,5'i de spor yaparak zamanını geçirmektedir.

Tablo 32: Boş Zamanların İkincil Öncelikle Değerlendirilmesi

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Cevap Vermedi	366	25,2	25,2	25,2
Alışveriş	271	18,6	18,6	43,7
Kafe	543	37,3	37,3	81,0
Sinema	146	10,0	10,0	91,0
Bar	33	2,3	2,3	93,3
Kahvehane	27	1,9	1,9	95,1
Konser	16	1,1	1,1	96,2
Tiyatro	6	,4	,4	96,6
Spor Yapıyorum	49	3,4	3,4	100,0
Total	1457	100,0	100,0	

Boş zaman dilimlerini ikincil olarak nasıl değerlendirdikleri araştırıldığında ise, öğrencilerin %37,3'ünün kafelerde, %18,6'sının alışverişte, %10'unun sinemada, %3,4'ünün spor faaliyetlerinde geçirdikleri belirlenmiştir. Öğrencilerin sadece sırası ile %1,1'i ve %0,4'ü konser ve tiyatroya gitmektedirler.

Tablo 33: Bulunulan Kentte Öğrenci Açısından En Öncelikli Sorun

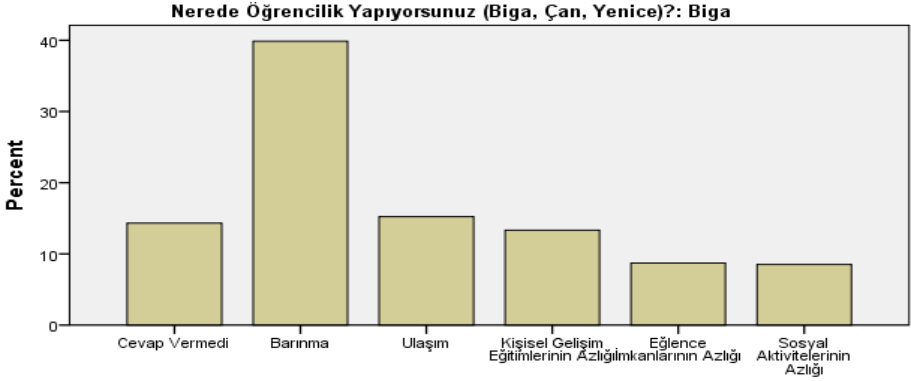
		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Biga	Cevap Vermedi	143	14,3	14,3	14,3
	Barınma	398	39,9	39,9	54,2
	Ulaşım	152	15,2	15,2	69,4
	Kişisel Gelişim Eğitimlerinin Azlığı	133	13,3	13,3	82,8
	Eğlence İmkanlarının Azlığı	87	8,7	8,7	91,5
	Sosyal Aktivitelerinin Azlığı	85	8,5	8,5	100,0
	Toplam	998	100,0	100,0	
Çan	Cevap Vermedi	26	9,2	9,2	9,2
	Barınma	178	62,7	62,7	71,8
	Ulaşım	28	9,9	9,9	81,7
	Kişisel Gelişim Eğitimlerinin Azlığı	19	6,7	6,7	88,4
	Eğlence İmkanlarının Azlığı	29	10,2	10,2	98,6
	Sosyal Aktivitelerinin Azlığı	4	1,4	1,4	100,0
	Toplam	284	100,0	100,0	
Yenice	Cevap Vermedi	13	7,4	7,4	7,4
	Barınma	56	32,0	32,0	39,4
	Ulaşım	30	17,1	17,1	56,6
	Kişisel Gelişim Eğitimlerinin Azlığı	23	13,1	13,1	69,7
	Eğlence İmkanlarının Azlığı	20	11,4	11,4	81,1
	Sosyal Aktivitelerinin Azlığı	33	18,9	18,9	100,0
	Toplam	175	100,0	100,0	

Biga'da eğitim gören öğrencilerin öncelikli sorunu %39,9'luk oranla barınmadır. İlçede nüfus yoğun ancak ev arz miktarı düşüktür. İlçe, Çanakka- le'nin en yüksek nüfusa sahip ilçesidir. Bu nedenle ev kiralari yüksektir. Fakül- tenin ilçeye uzak olmasından dolayı öğrenciler %15,2'lik oranla ulaşımı da sorun olarak görmektedirler. Yine kişisel eğitim ile ilgili verilen eğitimlerin de az olması öğrencilerin gördüğü diğer sorunlardan bir tanesidir.

Çan'da eğitim gören öğrenciler için de %62,7'lik oranla barınma en önemli sorun olarak görülmektedir. İkinci olarak görülen sorun eğlence imkân- larının azlığıdır. Ulaşım sorunlar içerisinde üçüncü sıradadır.

Yenice'de eğitim gören öğrencilerin en büyük sorun olarak gördükleri konu yine barınmadır. İkinci sırada sosyal aktivitelerin azlığı, üçüncü sırada ise ulaşım yer almaktadır.

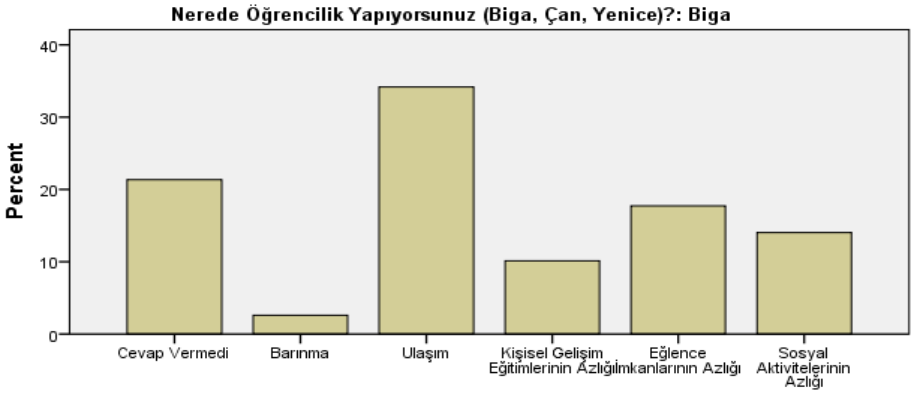
Bulduğunuz Kente Öğrenci Açısından En Öncelikli Sorun Sizce Nedir?

Bulduğunuz Kente Öğrenci Açısından En Öncelikli Sorun Sizce Nedir?

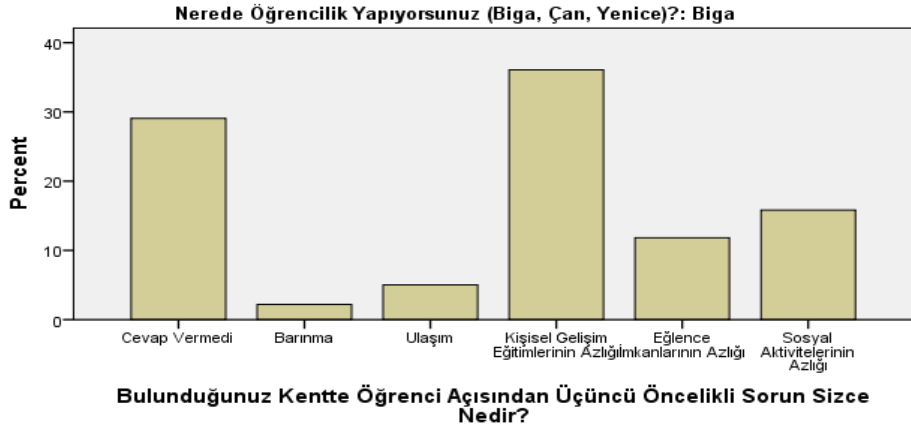
Biga'da eğitim gören öğrenciler için en öncelikli sorun barınma, en son sıradaki sorun sosyal aktivitelerin azlığıdır.

Bulduğunuz Kente Öğrenci Açısından İkinci Öncelikli Sorun Sizce Nedir?

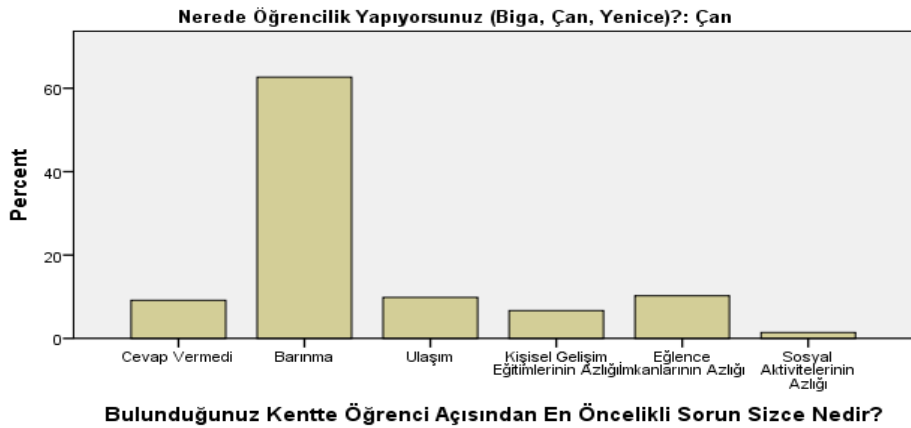

Bulduğunuz Kente Öğrenci Açısından İkinci Öncelikli Sorun Sizce Nedir?

Biga'da eğitim gören öğrenciler için ikinci öncelikli sorun ulaşımdır.

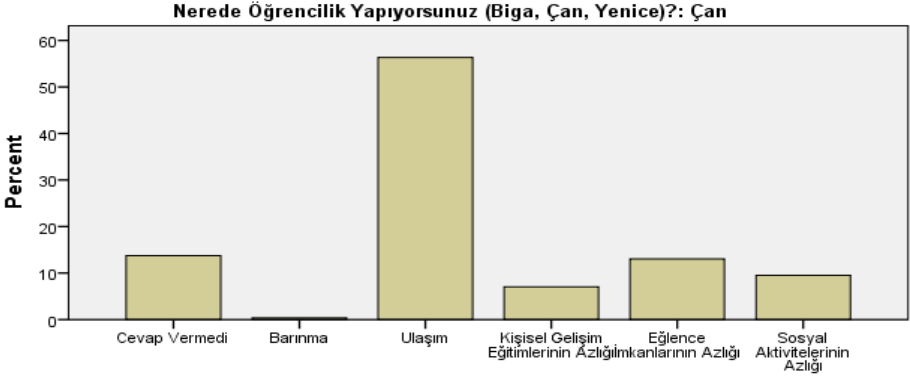
Bulduğunuz Kentte Öğrenci Açısından Üçüncü Öncelikli Sorun Sizce Nedir?

Biga'da eğitim gören öğrenciler için üçüncü sorun kişisel gelişim eğitimlerinin azlığıdır.

Bulduğunuz Kentte Öğrenci Açısından En Öncelikli Sorun Sizce Nedir?

Çan'da eğitim gören öğrenciler için en öncelikli sorun barınma, en son sıradaki sorun sosyal aktivitelerin azlığıdır.

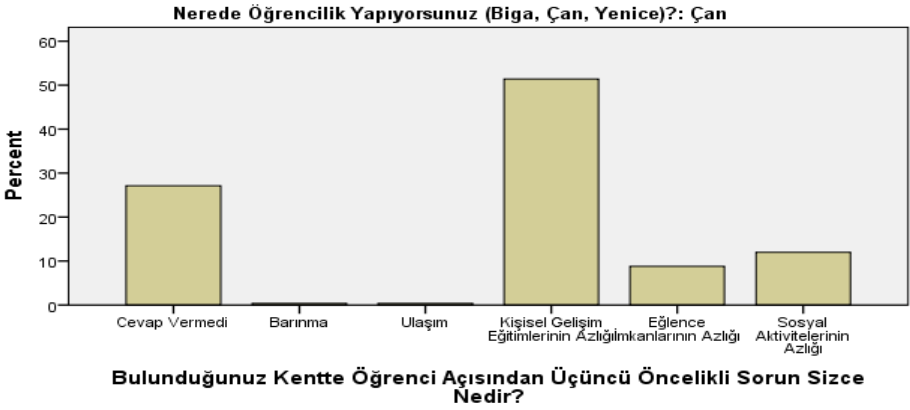
Bulduğunuz Kentte Öğrenci Açısından İkinci Öncelikli Sorun Sizce Nedir?

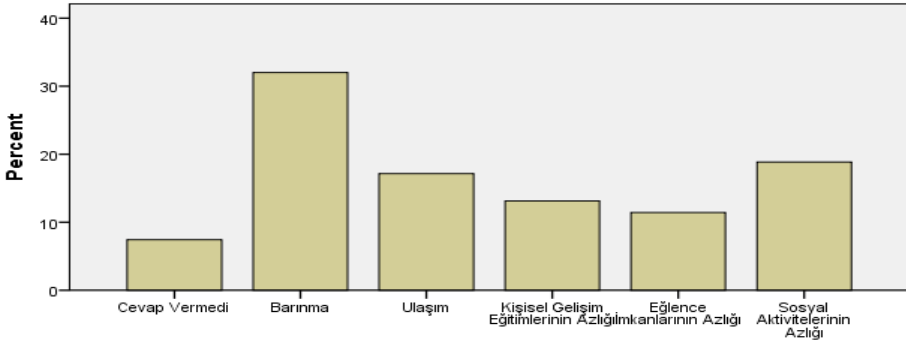
Bulduğunuz Kentte Öğrenci Açısından İkinci Öncelikli Sorun Sizce Nedir?

Çan'da eğitim gören öğrenciler için ikinci öncelikli sorun ulaşım'dır.

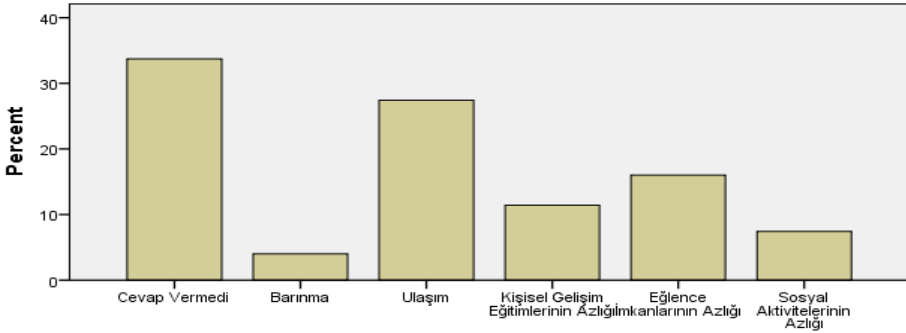
Bulduğunuz Kentte Öğrenci Açısından Üçüncü Öncelikli Sorun Sizce Nedir?

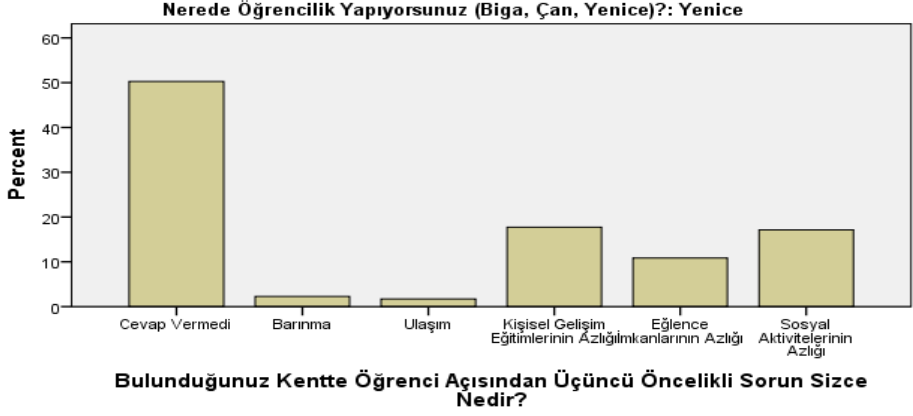
Çan'da eğitim gören öğrenciler için üçüncü öncelikli sorun kişisel gelişim eğitimlerinin azlığıdır.

Bulduğunuz Kentte Öğrenci Açısından En Öncelikli Sorun Sizce Nedir?**Nerede Öğrencilik Yapıyorsunuz (Biga, Çan, Yenice)?: Yenice****Bulduğunuz Kentte Öğrenci Açısından En Öncelikli Sorun Sizce Nedir?**

Yenice’de eğitim gören öğrenciler için en öncelikli sorun barınma, en son sıradaki sorun eğlence imkânlarının azlığıdır.

Bulduğunuz Kentte Öğrenci Açısından İkinci Öncelikli Sorun Sizce Nedir?**Nerede Öğrencilik Yapıyorsunuz (Biga, Çan, Yenice)?: Yenice****Bulduğunuz Kentte Öğrenci Açısından İkinci Öncelikli Sorun Sizce Nedir?**

Yenice’de eğitim gören öğrenciler için ikinci öncelikli sorun ulaşım’dır.

Bulduğunuz Kentte Öğrenci Açısından Üçüncü Öncelikli Sorun Sizde Nedir?

Yenice’de eğitim gören öğrenciler için üçüncü öncelikli sorun kişisel gelişim eğitimlerinin azlığıdır.

Tablo 34: Eğlence/Sosyalleşme için (Sinema, Tiyatro, Kafe vb.) Yapılan Harcama

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Eğlence harcaması yapmıyorum	219	15,0	15,0	15,0
0-100TL	425	29,2	29,2	44,2
101-200TL	411	28,2	28,2	72,4
201-300TL	263	18,1	18,1	90,5
301-400TL	89	6,1	6,1	96,6
401TL ve üzeri	50	3,4	3,4	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin eğlence/sosyalleşme için yapmış oldukları harcama miktarı incelendiğinde, %15’lik oranın harcama yapmadığı, %29,2’lik oranın 0-100 TL arası harcama yaptığı, %28,2’lik oranın 101-200 TL arasında harcama yaptığı, %18,1’lik oranın 201-300 TL arası harcama yaptığı ve %3,4’lük oranın 401 TL ve üzeri harcama yaptığı belirlenmiştir.

Tablo 35: Saç Bakımı vb. için Berber/Kuaföre Yapılan Harcama

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Kuaför/Berber Harcaması Yapmıyorum	372	25,5	25,5	25,5
0-250TL	492	33,8	33,8	59,3
251-500TL	390	26,8	26,8	86,1
501-1000TL	168	11,5	11,5	97,6
1001-1500TL	24	1,6	1,6	99,2
1501TL ve üzeri	11	,8	,8	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin saç bakımı için berbere/kuaföre yapmış oldukları harcama miktarı incelendiğinde, %25,5'lik oranın harcama yapmadığı, %33,8'lik oranın 0-250 TL arası harcama yaptığı, %26,8'lik oranın 251-500 TL arasında harcama yaptığı, %11,5'lik oranın 501-1000 TL arası harcama yaptığı ve %0,8'lik oranın 1501 TL ve üzeri harcama yaptığı belirlenmiştir.

Tablo 36: Kozmetik Ürün Harcamaları

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Kozmetik Harcaması Yapmıyorum	420	28,8	28,8	28,8
0-125TL	345	23,7	23,7	52,5
126-250TL	351	24,1	24,1	76,6
251-375TL	237	16,3	16,3	92,9
376-500TL	70	4,8	4,8	97,7
501TL ve üzeri	34	2,3	2,3	100,0
Total	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin kozmetik ürünler için yapmış oldukları harcama miktarı incelendiğinde, %28,8'lik oranın harcama yapmadığı, %24,1'lik oranın 126-250 TL arası harcama yaptığı, %23,7'lik oranın 0-125 TL arasında harcama yaptığı, %16,3'lük oranın 376-500 TL arası harcama yaptığı ve %2,3'lük oranın 501 TL ve üzeri harcama yaptığı belirlenmiştir.

Tablo 37: Kitap/Kırtasiye Harcamaları

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Kitap/Kırtasiye Harcaması Yapmıyorum	287	19,7	19,7	19,7
0-150TL	453	31,1	31,1	50,8
151-300TL	387	26,6	26,6	77,4
301-450TL	234	16,1	16,1	93,3
451-600TL	59	4,0	4,0	97,4
601TL ve üzeri	37	2,5	2,5	99,9
Total	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin kitap/kırtasiye için yapmış oldukları harcama miktarı incelendiğinde, %19,7'lik oranın harcama yapmadığı, %31,1'lik oranın 0-150 TL arası harcama yaptığı, %26,6'lık oranın 151-300 TL arasında harcama yaptığı, %16,1'lik oranın 301-450 TL arası harcama yaptığı ve %2,5'lik oranın 601 TL ve üzeri harcama yaptığı belirlenmiştir.

Tablo 38: Eğitim Kurumlarına (Yabancı Dil, Bilgisayar Kullanımı, Müzik vb.) Yapılan Harcama

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Ücretsiz Kurslardan Faydalanıyorum	489	33,6	33,6	33,6
Kurs vb. İçin Harcama Yapmıyorum	767	52,6	52,6	86,2
0-350TL	81	5,6	5,6	91,8
351-700TL	44	3,0	3,0	94,8
701-1050TL	35	2,4	2,4	97,2
1051-1400TL	26	1,8	1,8	99,0
1401TL ve üzeri	15	1,0	1,0	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin eğitim kurumları için yapmış oldukları harcama miktarı incelendiğinde, %33,6'lık oranın ücretsiz kurslardan faydalandığı, %52,6'lık oranın harcama yapmadığı, %5,6'lık oranın 0-350 TL arasında harcama yaptığı, %1'lik oranın 1401 TL ve üzeri harcama yaptığı belirlenmiştir.

Tablo 39: Gazete (Basılı) Okuma Alışkanlığı

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Gazete Okumuyorum	631	43,3	43,3	43,3
Her Gün	318	21,8	21,8	65,1
Haftada Bir Kez	380	26,1	26,1	91,2
Diğer	128	8,8	8,8	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin gazete okuma alışkanlığı incelendiğinde %43,3'lük oranın gazete okumadığı, %26,1'lik oranın haftada bir kez gazete okuduğu, %21,8'lik oranın her gün gazete okuduğu belirlenmiştir.

Tablo 40: Dergi, Magazin vb. (Basılı) Okuma Alışkanlığı

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Dergi/Magazin vb. Takip Etmiyorum	702	48,2	48,2	48,2
Haftalık	404	27,7	27,7	75,9
Aylık Takip Ediyorum	252	17,3	17,3	93,2
Diğer	99	6,8	6,8	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin dergi, magazin okuma alışkanlığı incelendiğinde %48,2'lik oranın dergi, magazin gibi basılı yayınları takip etmediği, %27,7'lik oranın haftalık takip ettiği, %17,3'lük oranın aylık takip ettiği belirlenmiştir.

Tablo 41: Gazete, Dergi, Magazin (Basılı) Harcaması (Aylık)

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Gazete/Dergi harcaması Yapmıyorum	876	60,1	60,1	60,1
0-50TL	225	15,4	15,4	75,6
51-100TL	208	14,3	14,3	89,8
101-150TL	91	6,2	6,2	96,1
151-200TL	54	3,7	3,7	99,8
201TL ve üzeri	3	,2	,2	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin gazete, dergi, magazin gibi basılı yayınlar için yapmış oldukları harcama miktarı incelendiğinde, %60,1'lik oranın harcama yapmadığı, %15,4'lük oranın 0-50 TL arası harcama yaptığı, %14,3'lük oranın 51-100 TL arasında harcama yaptığı, %0,2'lik oranın 201 TL ve üzeri harcama yaptığı belirlenmiştir.

Tablo 42: Ortalama Mobil İletişim (Konuşma, SMS, Mobil İnternet) Maliyeti (Aylık)

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
İletişim Masrafım Yok	89	6,1	6,1	6,1
0-100TL	266	18,3	18,3	24,4
101-200TL	590	40,5	40,5	64,9
201-300TL	257	17,6	17,6	82,5
301-400TL	123	8,4	8,4	90,9
401 TL ve üzeri	132	9,1	9,1	100,0
Toplam	1457	100,0	100,0	

Öğrencilerin aylık mobil iletişim için yapmış oldukları harcama miktarı incelendiğinde, %6,1'lik oranın iletişim masrafının olmadığı, %40,5'lik oranın 101-200 TL arası harcama yaptığı, %18,3'lük oranın 0-100 TL arasında harcama yaptığı, %9,1'lik oranın ise 401 TL ve üzeri harcama yaptığı belirlenmiştir.

SONUÇ

Üniversitelerin kuruldukları bölgelere ekonomik, sosyal ve kültürel açılardan etkileri bulunmaktadır. Üniversiteler endüstriyel işbirliği açısından da önemli katkılar sağlamaktadır. İdari ve akademik personelde, görev aldıkları kurum bünyesindeki öğrenciler sayesinde kentin ekonomisine katkıda bulunmaktadır. Diğer yandan, üniversiteler farklı bölgelerden gelen öğrencileri bir arada barındırarak kültürler arası etkileşimi arttırmaktadır. Farklı kültürlerin bir araya gelmesi, bölgenin sosyo-kültürel yapısında değişimlere sebep olmaktadır.

Üniversiteler, yerel ürün ve hizmetlerin en önemli müşterilerinden biridir. Bu sebeple, küçük işletmelerin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Bölgedeki öğrencilerin talep üzerindeki pozitif yönlü etkisi sayesinde üretim daha da artmıştır. Üretim de yaşanan artış, verimlilik artışını beraberinde getirmektedir. Verimlilik artışıda, milli gelir üzerinde olumlu yönde bir katkı yapmaktadır.

Gelişme aşamasındaki bölgelerin ekonomik anlamda geri kalmışlıktan çıkabilmeleri için yatırımlarını artırmaları önemlidir. Öğrenci harcamalarının yüksek olması, üretimi pozitif bir yönde uyardığı için, üreticiler bölgesel yatırımlarını daha çok önem vermektedir. Öte yandan, birçok öğrenci ders dışı zamanlarında farklı iş kollarında yarı zamanlı olarak çalışmakta, dolayısıyla bölgesel üretimin değerinde artışa sebep olmaktadır.

Üniversiteler fabrikalar, atölyeler, oteller, uygulama merkezleri, turistik tesisler, araştırma-geliştirme laboratuvarları ve spor tesisleri gibi birimler kurmaktadır. Üniversiteler aynı zamanda çeşitli konularda kurslar da hazırlamaktadırlar. Toplumun sosyal, ekonomik, kültürel ve fiziksel olarak kalkınmasında, üniversitede üretilen yeni bilgilerin rolü büyüktür.

Sonuç olarak, üniversitelerin gelişmesi, buldukları bölgenin ekonomik faaliyetlerini artırmakta, sosyal ve kültürel gelişimleri üzerinde olumlu yönde etki yapmaktadır. Üniversitelerin çevreye sundukları araştırma-geliştirme ve danışmanlık hizmetleri, endüstriyel yenilikler, eğitim öğretim hizmetleri, teknolojinin gelişmesine yapılan katkılar ve sanayi ile yapılan işbirlikleri bölgenin kalkınmasına katkıda bulunmaktadır.

Bu çalışmada, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi- Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Biga Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Çan Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Biga Meslek Yüksekokulu, Yenice Meslek Yüksekokulu ve Çan Meslek Yüksekokulu'nun yerel ekonomiye etkileri araştırılmıştır. Öğrencilerin %68,5'i Biga'da, %19,5'i Çan'da, %12'i ise Yenice'de eğitim görmektedir. Öğrencilerin ebeveyn hane gelir durumuna bakıldığında; %45,1'inin 7001-15.000 TL bandında olduğu, % 23,3'ünün 15.001-20.000 TL bandında olduğu, %22,4'lük oranın 0-7000 TL bandında olduğu ve % 3'lük oranın 25.001

TL ve üzeri olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin %90,7'lik kısmı çalışmamaktadır. %3,7'lik çalışan öğrenciler ise, 1001-1500 TL arası aylık gelire sahiptir. %2,7'si ise 1501-2000 TL bandında bir gelir elde etmektedir. %1,6'sı 2001-2500 TL arası gelire sahiptir.

Öğrencilerin %56,3'lük kısmının aylık harcama miktarı 3501-4000 TL bandında, %25,9'lük kısmının aylık harcaması 0-3500 TL bandında, %14,3'lük kısmının aylık harcaması 4001-4500 TL bandında ve %1,2'sinin 5001 TL ve üzeri olduğu görülmüştür. Öğrencilerin %42,3'lük kısmı kiralık evde, %33,7'si özel yurttan, %11,3'lük kısmı devlet yurdunda, %9,4'ü ise ailesi ile birlikte konaklamaktadır.

Kiralık evde yaşayan öğrencilerin %10,8'lik kısmının aylık maliyeti 751-850 TL bandında, %10,1'inin maliyeti 851-950 TL bandında, %6,5'lik kısmının maliyeti ise 501-750 TL aralığındadır. Aylık kira maliyeti 1501 TL ve üzeri olan öğrenci oranı %1,1'dir. Özel ve devlet yurtlarında kalan öğrencilerin %14,9'unun aylık maliyeti 701-800 TL bandında, %12,3'lük kısmının maliyeti 401-500 TL bandında, %11,5'inin maliyeti 601-700 TL bandında, %8,8'lik kısmının maliyeti ise 801-900 TL aralığındadır. Yurttan konaklayan öğrencilerden aylık 1001 TL ve üzeri maliyeti olan öğrencilerin oranı ise %0,1'dir.

Öğrencilerin aylık şehirlerarası seyahatler için yaptıkları harcamalar ele alındığında, %12,4'lük oranın hiç harcama yapmadığı, %35,8'lik kısmının 0-100 TL harcama yaptığı, %37,4'lük kısmının 101-175 TL harcama yaptığı, %8,4'lük kısmının 176-250 TL'lik harcama yaptığı ve %1,4'lük kısmının ise 401 TL ve üzeri harcama yaptığı ortaya konmuştur.

Öğrencilerin %39,9'luk kısmı kahvaltısını kendi evinde ya da yurt odasında etmektedir. Okul kantininde kahvaltı yapan öğrencilerin oranı %11,9, kafe ya da lokanta gibimekanlarda harcama yapan öğrencilerin oranı ise %8,9'dur. Öğrencilerin %26,5'lik kısmı öğle yemeğini okul kantininde yemektedir. Yurt odasında ya da kendi evinde öğle yemeğini yiyen öğrenciler %23,1'lik bir orana sahiptir. Kafe ya da lokanta gibimekanlarda öğle yemeklerini yiyen öğrenciler ise %22,3'lük oranı oluşturmaktadır. %2,5'lik oran ise genellikle öğle yemeği yememektedir. Öğrencilerin %45,4'lük kısmı ise akşam yemeğini yurt odasında ya da kendi evinde yemektedir. Kafe ya da lokantada akşam yemeklerini yiyen öğrenci oranı ise %12,6'dır. %1,9'luk kısım genellikle akşam yemeği yememektedir.

Öğrencilerin %21,3'lük kısmı şehiriçi ulaşımına aylık 201-230 TL bandında, %21,1'lik kısmı 231-260 TL bandında, %20,7'si 261-300 TL bandında, %11,5'lik kısmı ise 301 TL ve üzeri harcama yapmaktadır. Bu duruma neden olan etken ise, öğrencilerin büyük bir kısmının fakültelerin çevresinde yaşaması ve bu sebeple şehiriçi ulaşımına çok fazla harcama yapmamalarıdır. Öğrencilerin

% 40,3'lük kısmı gıda için 0-500 TL bandında harcama yapmaktadır. % 33,6'sı 501-750 TL, % 17'si 751-1000 TL ve % 3,1'lik kısmı 1251 TL ve üzeri harcama yapmaktadır.

Öğrencilerin % 37,1'i 0-200 TL bandında, % 9,9'luk kısmı 201-250 TL aralığında, % 2,3'ü 251-300 TL bandında harcama yapmaktadır. Aylık sağlık harcaması 301 TL ve üzeri olan öğrencilerin oranı ise % 1'dir.

0-250 TL aralığında giyim harcaması yapan öğrencilerin oranı % 38'dir. % 33,9'luk kısmı 251-500 TL bandında, % 18,6'lık kısmı 501-1000 TL bandında, % 6,9'u 1001-1500 TL aralığında giyim harcaması yapmaktadır.

Öğrencilerin %51,6'sı dizüstü bilgisayara sahiptir. % 8,5'i ise masaüstü bilgisayara sahiptir. Kişisel bilgisayarı olmayan öğrencilerin oranı % 39,9'dur. Öğrencilerin % 52,3'lük bir kısmının evinde internet bulunmazken, % 47,7'sinin evinde internet bulunmaktadır. Öğrencilerin % 27,8'inin aylık internet bağlantı maliyeti 76-100 TL bandında, %11,5'inin 101-125 TL bandında, % 6,1'lik kısmının ise 51-75 TL aralığındadır. Sadece % 0,5'lik kısmının aylık internet maliyeti 151 TL ve üzeridir. Öğrencilerin aylık mobil iletişim için yaptıkları harcamalarına bakıldığında, %6,1'inin iletişim harcamasının olmadığı, % 40,5'lik oranın 101-200 TL arası masraf yaptığı, %18,3'ünün 0-100 TL arasında harcama yaptığı, % 9,1'inin ise 401 TL ve üzeri harcama yaptığı tespit edilmiştir.

Öğrencilerin, öğrencilik süresince yaptıkları ev eşyası alışverişi harcama miktarı ele alındığında, %56,2'lik oranın hiç harcama yapmadığı, % 12,1'lik oranın 601 TL ve üzeri harcama yaptığı, % 9,3'ünün 201-400 TL harcama yaptığı ve % 8,2'sinin ise 401-500 TL'lik harcama yaptığı saptanmıştır. Öğrencilerin mobilya harcamalarına bakıldığında, %80,1'lik oranın hiç harcama yapmadığı, % 7,3'ünün oranın 0-200 TL harcama yaptığı, % 6,3'ünün 201-400 TL harcama yaptığı ve % 2,2'lik kısmının 601 TL ve üzeri harcama yaptığı tespit edilmiştir.

Öğrencilerin boş zamanlarını öncelikli olarak nasıl değerlendirildiği de araştırılmıştır. Öğrencilerin % 52,2'si internet kafelerde, % 17'lik kısmı alışverişte, % 13,3'lük kısmı kafelerde, % 2,5'i de spor yaparak boş zamanlarını değerlendirmektedir. Öğrencilerin sadece sırası ile % 1,1'i ve % 0,4'ü konser ve tiyatroya gitmektedirler.

Biga'da eğitim gören öğrencilerin en önemli problemi % 39,9'luk oranla barınmadır. İlçede nüfus yoğun ama ev arzı düşük orandadır. Biga ilçesi, Çanakkale'nin en yüksek nüfusa sahip ilçesidir. Bu sebeple, ev kiralari da oldukça yüksektir. Fakültenin ilçe merkezine uzak olmasından kaynaklı olarak öğrencilerin %15,2'lik bir kısmı ulaşımı bir problem olarak görmektedir. Çan'da eğitim gören öğrenciler için de % 62,7'lik oranla barınma en önemli problem olarak

nitelendirilmektedir. İkinci en önemli problem ise eğlence imkanlarının kısıtlı olmasıdır. Ulaşım, sorunlar içerisinde üçüncü sırada yer almaktadır. Yenice’de eğitim gören öğrencilerin de en önemli problem olarak nitelendirdikleri konu yine barınmadır. İkinci sırada, sosyal aktivitelerin azlığı, üçüncü sırada ise ulaşım gelmektedir

Genel olarak bakıldığında, Biga’da eğitim gören öğrenciler için birincil öncelikli problemi barınma, en son sıradaki problemi ise sosyal aktivitelerin kısıtlı olmasıdır. Biga’daki öğrenciler için ikinci öncelikli problem ulaşım, Biga’daki öğrenciler için üçüncü sorun kişisel gelişim eğitimlerinin azlığıdır. Çan’daki öğrenciler için en öncelikli problem barınma, en son sıradaki problem sosyal aktivitelerin kısıtlı olmasıdır. Çan’daki öğrenciler için ikinci öncelikli problem ulaşım, Çan’daki öğrenciler için üçüncü öncelikli sorun kişisel gelişim eğitimlerinin azlığıdır. Yenice’deki öğrenciler için en öncelikli problem barınma, en son sıradaki problem eğlence imkanlarının kısıtlı olmasıdır. Yenice’deki öğrenciler için ikinci öncelikli problem ulaşım, Yenice’deki öğrenciler için üçüncü öncelikli problem ise kişisel gelişim eğitimlerinin az olmasıdır.

Öğrencilerin eğlence için yaptıkları harcamalar ele alındığında, %15’lik oranın hiç harcama yapmadığı, % 29,2’lik kısmının 0-100 TL arası harcama yaptığı, % 28,2’sinin 101-200 TL arasında harcama yaptığı, % 18,1’inin 201-300 TL arası harcama yaptığı ve % 3,4’lük kısmının 401 TL ve üzeri harcama yaptığı saptanmıştır.

Öğrencilerin saç bakımı için berbere veya kuaföre yaptıkları harcamalara bakıldığında, %25,5’lik kısmının harcama yapmadığı, % 33,8’lik kısmının 0-250 TL arası harcama yaptığı, % 26,8’inin 251-500 TL arasında harcama yaptığı, % 11,5’inin 501-1000 TL arası harcama yaptığı ve % 0,8’lik kısmının 1501 TL ve üzeri harcama yaptığı tespit edilmiştir. Öğrencilerin kozmetiklere yaptıkları harcamalar ele alındığında, %28,8’inin hiç harcama yapmadığı, % 24,1’lik kısmının 126-250 TL arası harcama yaptığı, % 23,7’sinin 0-125 TL arasında harcama yaptığı, % 16,3’nün 376-500 TL arası harcama yaptığı ve % 2,3’nün 501 TL ve üzeri harcama yaptığı ortaya çıkmıştır.

Öğrencilerin kitap/kırtasiye için yaptıkları harcamalara bakıldığında, %19,7’lik kısmının hiç harcama yapmadığı, % 31,1’inin 0-150 TL arası harcama yaptığı, % 26,6’sının 151-300 TL arasında harcama yaptığı, % 16,1’lik kısmının 301-450 TL arası harcama yaptığı ve % 2,5’inin 601 TL ve üzeri harcama yaptığı saptanmıştır. Öğrencilerin eğitim kurumları için yaptıkları harcamalar ele alındığında, %33,6’sının ücretsiz kurslardan yararlandığı, % 52,6’lık kısmının hiç harcama yapmadığı, % 5,6’lık kısmının 0-350 TL arasında harcama yaptığı, % 1’inin 1401 TL ve üzeri harcama yaptığı ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- ARDA, B., 2003, Üniversite'nin Araştırma İşlevi ve Etik, Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi. 25 (4), 2003 Özel Eki: 7-11.
- ATİK, H., 1999, Üniversitelerin Yerel Ekonomiye Katkıları: Teori ve Erciyes Üniversitesi Üzerine Bir Uygulama, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Sayı:15: 99-109.
- ATİK, H., Bilginoğlu, M. A., Türker O., Pamuk Y., Düzgün R., 2002, Erciyes Üniversitesi'nin Kayseri İli'nin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Yapısına Etkileri, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- BEŞBALLI, S. G., & Öztürk, Z., 2017, Artvin Çoruh Üniversitesi Öğrencilerinin Harcamalarının Artvin Ekonomisine Katkısı. *Karadeniz Araştırmaları*, 14(56), 135-157.
- BİLGİNOĞLU, M. A., ATİK H., TÜRKER, O., PAMUK, Y. & DÜZGÜN, R., 2002, Erciyes Üniversitesi'nin Kayseri İlinin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Yapısına Etkiler, Erciyes Üniversitesi Yayınları, No: 135.
- BİNİCİ, F. Ö., & Koyuncu, B., 2015, Üniversite Öğrencilerinin 2012-2013 Harcamalarının Bitlis İli Ekonomisine Katkısının İncelenmesi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 113-126.
- ÇATALBAŞ, N. 2007, Üniversite-Yerel Ekonomi İlişkisinde Kutuplaşma Teorisi İyi Bir Model Olabilir mi?, S. Ü. Karaman İİBF Dergisi, Yerel Ekonomiler Özel Sayısı, Mayıs, s. 90-101.
- ÇINAR, R.Ö. & Selçuk, E., 2010, Eğitim ve İktisadi Gelişme: Atatürk Üniversitesi'nin Erzurum İl Ekonomisi ve Sosyal Yapısı Üzerindeki Etkileri, Yıl 2001, Cilt: 15 Sayı: 1-2, 25.11.2010
- DELL, M.P. & Rainnie, A., 1996, The Impact of the University of Hertfordshire on the Local Economy, Papers 1996:11, University of Hertfordshire- Business School.
- DENİZ, O. & vd., 2001, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nin Kahramanmaraş İlinin Ekonomik ve sosyal Yapısına Etkileri. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörlüğü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yayın No: 82, Kahramanmaraş.
- DRUCKER, J. & GOLDSTEIN, H., 2007, Assessing the regional economic development impacts of universities: A review of current approaches. *International Regional Science Review*, 30(1), 20-46.
- ERDEM, A.R., 2006, Dünya'daki Yükseköğretimin Değişimi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Sayı:15: 299-314.
- ERİLLİ, N. A., 2018, Üniversite Öğrencilerinin Buldukları İl Ekonomisine Katkıları: Cumhuriyet Üniversitesi Örneği/Contributions Of University Students To The Provincial Economy: Cumhuriyet University Example. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 2(1), 79-96.
- ERKONAK, A. S., 1994, Karadeniz Teknik Üniversitesinin Kent ve Bölge Ekonomisine Doğrudan ve dolaylı ekonomik etkileri, Bölgesel Kalkınma Sempozyumu, Trabzon, 195-210.
- ERKEKOĞLU, H., 2000, Bölge Üniversitelerinin Yerel Ekonomiye Katkıları: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Örneği, Sayı: 16, 211 – 229.

- GLASSON, J., 2003, The Widening Local and Regional Development Impact of The Modern Universities- A Tale of Two Cities (and North-South Perspectives). *Local Economy*, 18 (1), p. 21-37.
- GOLDSTEİN H., 2004, Catherine Renault, Contributions of Universities to Regional Economic Development: A Quasi-experimental Approach, February, *Regional Studies* 38(7):733-746.
- GÖRKEMLİ, H. N., 2009, Selçuk Üniversitesi'nin Konya Kent Ekonomisine Etkileri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22, s. 169-186.
- GURSEL, V., TUNCEL, C. O., & GELDİMYRADOV, S., 2021, Üniversitelerin yerel ekonomiye etkileri: Bursa Uludağ Üniversitesi örneği. *Business and Economics Research Journal*, 12(3), 613-627.
- HUGGINS, R. & COOKE, P., 1997, The Economic Impact of Cardiff University: Innovation, Learning and Job Generation (1997). *GeoJournal*, Vol. 41, No. 4, pp. 325-337, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1687133>.
- KOÇ, N., 2019, Üniversite öğrenci harcamalarının kent ekonomisine katkısı: Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileri üzerine bir analiz. *Third Sector Social Economic Review*, 54(1), 344-365.
- ÖZASLAN, İ., Korkmaz, E., BATIREL, Ö.F., & ERKAL, M.E., 1998, Yüksek Öğretim Kurumlarının Bölgelerarası Gelişme Farklılıkları Açısından Önemi ve İşlevleri, İstanbul Ticaret Odası Yayınları. Yayın No: 1998-19, 1998, s.16.
- SAĞ, V., 2002, Toplumsal Değişim ve Eğitim Üzerine, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt: 27, No: 1: 11-25.
- SELÇUK, G. N., 2012, Atatürk Üniversitesi öğrencilerinin harcamalarının analizi ve Erzurum ekonomisine katkısı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(3), 317-330.
- TÖSTEN, R., 2013, Dicle Üniversitesi Öğrencilerinin Harcama Analizi ve Diyarbakır Ekonomisine Katkısı. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10), 90-114.
- TÜRKMEN, F., 2002, Eğitimin Ekonomik ve Sosyal Faydaları ve Türkiye'de Eğitim Ekonomik İlişkinin Araştırılması. DPT-Uzmanlık Tezleri, Yayın No: DPT: 2655, Ankara.

TÜRKİYE'DE ORMAN YANGINLARIYLA MÜCADELEDE YETKİ TARTIŞMASI

Emirhan YAVUZ*

Nahit BEK**

1.GİRİŞ

İklim değişikliğinin de etkisiyle artış gösteren orman yangınları çevre sorunları arasında ön planda yer almaktadır. Son yıllarda hem dünyada hem de Türkiye'de meydana gelen orman yangınlarında ciddi bir artış gözlenmektedir. Yangınlarla mücadele ve yangın öncesi alınan tedbirler gerek basında gerekse akademik yazında tartışılan konular arasında önemli bir yer tutmaktadır. Orman yangınları meydana geliş nedenleri, yayılma hızı ve söndürme teknikleri bakımından yerleşim yerlerinde meydana gelen yangınlardan farklıdır. Diğer taraftan özellikle büyükşehir belediyeleri sınırları içerisinde yer alan ormanlarda meydana gelen yangınlara hangi kurumun müdahale edeceği noktasında da tartışmalar yaşanmaktadır. 2021 yılında Türkiye'de meydana gelen orman yangınları son on yılda yaşanan en büyük orman yangınları olarak kayıtlara geçmiştir. 139 bin 503 hektar ormanlık alan kaybının yaşandığı 2021 yılındaki yangınlarla mücadelede birçok kurum aktif olarak söndürme çalışmalarına katılmıştır. Bununla birlikte bazı basın yayın organlarında yangınlarla mücadelede yetki karmaşası olduğuna dair haberler tartışmalar yer almaktadır. Bu çalışmanın amacı yasal metinler çerçevesinde orman yangınlarıyla mücadelede yetkili kurum ve kuruluşları tespit ederek basında yer yetki sorununu irdelemektir. Bu kapsamda çalışmada yer alan verilere Anayasa başta olmak üzere mevzuatta yer alan yasal metinlerden ve ulusal basın üzerinden ulaşılabilecektir. Çalışma sonucunda merkezi yönetim ve yerel yönetim kuruluşlarına ait yetkilerin net bir şekilde ortaya konması ve bu bağlamda orman yangınlarıyla mücadele konusunda öneriler geliştirilmesi hedeflenmektedir.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi, emirhanyavuz@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0005-0971-7766>

** Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi, nahitbek@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7767-9774>

2.ORMAN KAVRAMI VE ORMANLARIN SINIFLANDIRILMASI

Türk Dil Kurumu'na göre “ağaçlarla örtülü geniş alan”, orman kanununa göre “tabii olarak veya emekle yetiştirilen ağaç ve ağaççık topluluğu” şeklinde tanımları olan ormanlar bu tanımlardan çok daha fazlasını ifade etmektedir. Ormanlar içerisinde barındırdığı canlı ve cansız faktörlerle birlikte büyük bir ekosistemdir. Orman ekosistemleri canlı yaşamının devamı için gerekli olan birçok bileşeni bünyesinde barındırırken tarımdan sanayiye değin farklı sektör- lere hammaddenin sağlandığı doğal kaynaklardır. Buradan hareketle ağaçlarla örtülü alan tanımından öteye aşan bir tanımlama yapmak gerekirse; *Canlı ya-şamının devamlılığı için gerekli olan, ekolojik döngülerin işleyişinde kilit bir role sahip olan biyotik ve abiyotik unsurları bünyesinde barındıran ağaçlarla kaplı karasal alanlardır* şeklinde bir tanım ormanların önemini açık bir şekilde ortaya koyacaktır. Dünya üzerinde yer alan ormanlar 4.06 milyar hektarlık bir alana kaplayarak karasal alanların %31'ini oluşturmaktadır (fao.org). Günümüzde ormanlar ciddi tehdit altındadır. Ormanların hammadde olarak artan kullanımı, yerleşim yeri ve tarım arazisi açmak için tahrip edilmesi ve artan orman yan-ğınları dünya orman varlığını ciddi şekilde tehdit etmektedir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Organizasyonu'nun (FAO) 2020 yılında yayınladığı *Küresel Orman Varlıkları 2020* adlı rapora göre dünya ormanları 1990 yılından bu yana 178 milyon hektar azalmıştır (fao.org). Orman varlığında meydana gelen kayıplar canlılığın devamı için tehdit oluşturmaktadır. Canlılar, gıda güvenliği ve yaşamlarının devamlılığı için ormanların varlığına ihtiyaç duymaktadır. Bu- nunla birlikte dünyadaki biyoçeşitliliğin önemli bir kısmının ormanlarda bulu- nuyor olması da orman varlığının önemini ortaya koyan diğer bir nedendir.

Ormanların sınıflandırılmasında⁶⁰ üç grup orman yer almaktadır; devlet ormanları, kamu tüzel kişilerine ait ormanlar ve özel kişilere ait ormanlar. Tür-kiye'nin ormanlık alanları toplam karasal alanların %29,4'ünü oluşturmaktadır. Bu ormanlar içerisinde özel mülkiyete ait olan ormanlık alanların oranı tüm ormanların binde 2'sinden^{60a} azdır. Dolayısıyla Türkiye ormanlarının neredeyse tamamı devlete aittir. Mülkiyeti, idaresi, işletmesi gibi konularda yetkili devlet- tir. Ancak, devlet bu yetkiyi Orman Genel Müdürlüğü aracılığıyla kullanmakta- dır. Mülkiyeti devlete ait olmayan ormanlardaki faaliyetler ise Orman Genel Müdürlüğü'nün gözetimi ile gerçekleşmektedir (Türkiye Orman Varlığı, 2020:14-15).

⁶⁰ Bu çalışmada yer alan sınıflandırma, bitki formasyonuna göre olmayıp yetki tartışmasıyla örtüşmesi bağlamında ormanların idaresi kapsamında bir sınıflandırmadır.

^{60a} Yaklaşık 30 bin hektar

3.ORMANLARIN HUKUKİ NİTELİĞİ

Türkiye'de topraklar üzerinde bugünkü anlamda özel mülkiyet anlayışı 19. yy. itibarıyla gelişmeye başlamıştır¹⁸⁵⁸. Ancak, 1945 yılına gelindiğinde ormanların belirli bir kısmının gerçek ve tüzel kişiler adına tescil edildiği bilinmektedir (Ayaz ve Gümüş, 2016:228-229). Günümüzde ise ormanlar yasal metinlerde kendine yer bulmuş ve yasal metinlerce korunmuş durumdadır. Bu kapsamda T.C. Anayasası başta olmak üzere çeşitli kanunlarda ormanlara atf yapıldığı görülmektedir. T.C. Anayasası'na göre; devlet kanun koyucu olarak ormanların korunması ve geliştirilmesi için gerekli kanunları koymaya yetkili kılınmıştır. Yanan ormanların yerine yeni ormanların yetiştirilmesi, devlet ormanlarının mülkiyetinin devrolunamayacağı, kamu yararı dışında irtifak hakkına konu olamayacağı ve ormanları yakmak, yok etmek veya daraltmak amacıyla işlenen suçların genel ve özel af kapsamına alınamayacağı anayasal güvence altına alınmıştır (Anayasa, m.169). 6831 sayılı ve 1956 tarihli Orman Kanunu da ormanların idaresi ve tasnifi konularına yer vermiştir. Kanuna göre, kamu kuruluşlarına ait ormanların idaresi devlet kontrolünde ve kanunlar çerçevesinde orman sahipliği bulunan kurumlara aittir. Yine aynı kanun özel mülkiyete ait ormanlar için ise devletin kontrolü ve kanun hükümlerinetabii olunmak kaydı ile sahiplerine ait olduğunu açık bir şekilde belirtmektedir (Orman Kanunu, m.48,55). Anayasa ve Orman Kanunu'nda yer alan maddelerden de anlaşılacağı üzere Türkiye'de ormanların idaresi ve kontrolü devletin yetkisindedir. Mülkiyeti devlete ait olan ormanlar ve özel ormanlar olarak temel bir ayrıma tabi tutabileceğimiz ormanların hepsi devlet kontrolü ve yasalar nezdinde idare olunmaktadır.

4.ORMAN YANGINLARI VE NEDENLERİ

Ormanlar kendi kendini yenileyebilme yetisine sahip ekosistemlerdir. Ancak günümüzde ormanların kullanımının artan bir şekilde devam etmesi ve meydana gelen büyük orman yangınları ormanların kendi kendini yenileyebilme dengesinin üzerine çıkarak doğal dengenin bozulmasına neden olmaktadır. Ekolojik sistem içerisinde hayati bir rolü olan ormanlar izinsiz kesimler, kontrolsüz tüketim, zararlı türlerin istilası ve yangınlarbaşa olmak üzere çeşitli tehlikelere maruz kalmaktadır. İklim değişikliğinin bir sonucu olarak meydana gelen sıcaklık artışlarının orman yangınlarının tahribatını arttırdığı bilimsel araştırmalar sonucunda kanıtlanmıştır. Bu çerçevede ormanların maruz kaldığı tehlikeler

¹⁸⁵⁸ 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi ile tapu senedi hazırlanıp halka verilmeye başlanmıştır. Aslında bu tarihten öncede toprağa ve topraktan gelen gelirlerin düzenlenmesine ilişkin yasalar çıkartılmıştı ancak 1858 Osmanlı Arazi Kanunnamesi mevcut yasal düzenlemeleri toprak sahipliği üzerine tek bir yasal düzenleme altında birleştirmiştir (AYTEKİN, 2005:728).

arasında yangınların ön plana çıktığı görülmektedir. Orman yangınlarının birçok nedeni bulunmaktadır. Yapılan araştırmalar yangınların %3'ünün yıldırım düşmesinden, %12'sinin kasten (kundaklama, tarla açma, vs.), %38'inin ihmal ve tedbirsizlikten, %47'sinin ise bilinmeyen nedenlerden kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Verilen oranlar dikkate alındığında orman yangınlarının %50'sinin insan kaynaklı olduğu görülmektedir (Korkmaz, 2002: 104). Bilinmeyen nedenlerin de insan faaliyetleri olduğu çerçevesinden bir bakış ile bu oran %90'ın üzerine çıkmaktadır. Nitekim küresel ısınma, iklim değişikliği ve kuraklık gibi çevresel problemlerin altında yatan temel nedenin insan faaliyetleri olduğu düşünüldüğünde orman yangınlarının bilinmeyen nedenleri insan faaliyetleriyle ilişkilendirilebilmektedir. Küresel ısınmanın neden olduğu iklim değişikliği orman yangınları üzerinde olumsuz bir etki yaratmakta olup bu nedenle yangınların başlaması ve yayılması daha hızlı gerçekleşebilmektedir. Büyük ölçekli orman yangınlarının sebep olduğu tahribat ise sadece meydana geldiği ülkeyi değil tüm dünyayı etkileyen küresel bir afet haline gelmektedir. Bununla beraber Dünya Yaban Hayatı Fonu (WWF) tarafından hazırlanan rapora göre de orman yangınlarının %75'i insan eliyle çıkarılmakta olup bunun nedeni olarak da tarım ve hayvancılık başta olmak üzere ekonomik nedenlerle gerçekleştirildiği vurgulanmaktadır (bbc.com).

4.1.2021 Orman Yangınları

2021 yılı hem Türkiye'de hem de dünyada büyük orman yangınlarının yaşandığı bir yıl olarak kayıtlara geçmiştir. Türkiye'de 2021 yılında çıkan yangınlar orman varlığının en çok zarar gördüğü yangınlar olmuştur. Avrupa Orman Yangınları Bilgi Sistemi'nin verilerine göre 2021 yılında Türkiye'de meydana gelen 2793 orman yangınında toplam 139503 hektar ormanlık alan zarar görmüştür (JRC Technical Report, 2021:101).

Tablo 1: 1990 -2021 Yıllar Arasında Türkiye’de Çıkan Orman Yangınlarının Sayısı

Yıl	Yangın Sayısı	Alan(ha)
1990	1750	13742
1991	1481	8081
1992	2117	12237
1993	2545	15693
1994	3239	30828
1995	1770	7676
1996	1645	14922
1997	1569	6517
1998	1932	6764
1999	2075	5804
2000	2555	26653
2001	2631	7394
2002	1471	8514
2003	2177	6644
2004	1762	4876
2005	1530	2821
2006	2227	7762
2007	2829	11664
2008	2135	29749
2009	1793	4679
2010	1861	3517
2011	1954	3612
2012	2450	10455
2013	3755	11456
2014	2149	3117
2015	2150	3219
2016	3188	9156
2017	2411	11992
2018	2167	5644
2019	2688	11332
2020	3399	20971
2021	2793	139503

Kaynak: <https://effis.jrc.ec.europa.eu/reports-and-publications/annual-fire-reports>

Yukarıdaki tabloda 1990 yılından 2021 yılına kadar Türkiye çıkan orman yangınları ve yanan ormanlık alanların hektar cinsinden büyüklükleri yer almaktadır. Tabloya göre 1994, 2007 ve 2020 yıllarında çıkan yangınların sayısı 2021 yılında çıkan yangınlardan fazla olmasına rağmen 139503 hektar ormanlık alan kaybı ile en çok kaybın yaşandığı yıl 2021 olmuştur.

Tablo 2: Türkiye’de 2021 Yılında Yaşanan Yangınların Aylara Göre Dağılımı

Ay	Yangın Sayısı	Alan (ha)
Ocak	149	272
Şubat	138	123
Mart	102	50
Nisan	154	130
Mayıs	310	445
Haziran	374	563
Temmuz	503	104665
Ağustos	419	32183
Eylül	328	486
Ekim	182	383
Kasım	99	147
Aralık	35	56
Toplam	2793	139503

Kaynak: <https://effis.jrc.ec.europa.eu/reports-and-publications/annual-fire-reports>

Tablo 2’de 2021 yılında çıkan orman yangınlarının aylık olarak dağılımı verilmiştir. Tablo 2’ye göre ise Mayıs ve Eylül ayları da dahil olmak üzere orman yangınlarının en çok yaşandığı dönem bu aylar arasında kalan yaz dönemi olmuştur.

2021 yılında yaşanan orman yangınlarının şehirler bazında dağılımı incelendiğinde Adana, Antalya ve Muğla illerinin orman yangınlarından en çok etkilenen iller olduğu görülmektedir. 28 Temmuz- 2 Ağustos 2021 tarihleri arasında Adana’da 21 farklı noktada meydana gelen yangınlar nedeniyle 4150 hektar orman alanı zarar görmüştür. Antalya’da 28 Temmuz- 11 Ağustos 2021 tarihleri arasında 75 bin hektar ormanlık alan yangından etkilenirken Muğla’da ise 29 Temmuz’da başlayıp 15 gün süren yangınlarda 70 bin hektar ormanlık alan yanmıştır (ttb.org.tr). Görüldüğü üzere Adana, Antalya ve Muğla illeri orman yangınlarından en çok etkilenen illerin başında yer almaktadır. Büyükşehir belediyesi olan bu illerde belediye sınırları il mülki sınırlarını kapsamaktadır. Dolayısıyla bu şehirlerde meydana gelen orman yangınları aynı zamanda belediye sınırları içerisinde meydana gelmiş olmaktadır. Bu yangınların hem il sınırlarında hem de belediye sınırlarında meydana gelmiş olması, 2021 yılında yaşanan yangınlarla mücadele konusunda yetki tartışmalarının da yaşandığı bir yıl olmuştur.

5.ORMAN YANGINLARINDA İDARENİN SORUMLULUĞU VE YETKİ TARTIŞMASI

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na göre ormanların korunması ve geliştirilmesi devletin görevidir. Ormanların gözetimi, gerekli kanunların konulması, tedbirlerin alınması ve ormanlara zarar verebilecek faaliyet ve eylemlerin önlenmesi anayasal bir şekilde devletin sorumluluğundadır (m. 169). Bununla birlikte 6831 sayılı Orman Kanunu'nda da orman yangınlarıyla mücadelenin nasıl yapılacağı hangi kurumun yetkili olacağı açıkça belirtilmektedir. 6831 Sayılı kanun yangınla mücadelede orman idaresini sorumlu tutmaktadır. Tarım ve Orman Bakanlığı'nı bağlı olarak faaliyetlerini gerçekleştiren Orman Genel Müdürlüğü (OGM) orman yangınlarıyla mücadelede esas yetkili kurumdur. Orman yangınlarıyla mücadele için OGM bünyesinde daire başkanlığı olarak yer alan Orman Yangınlarıyla Mücadele Daire Başkanlığı'nın başlıca görevleri; orman yangınlarının çıkmasını ve yayılmasını engellemek için tedbirler almak, orman yangınlarıyla mücadele tekniklerini güçlendirmek, yangınlara müdahale sürelerini kısaltmak ve personele gerekli eğitimleri vererek müdahaleye her an hazır bulundurmak şeklinde sıralanmıştır. Başkanlığa verilen görevler ve yetkiler göstermektedir ki orman yangınlarıyla mücadelede esas rol OGM'ye düşmektedir. Bununla beraber orman yangınları gibi sonuçları toplumun her kesimini olumsuz bir şekilde etkileyebilecek felaketlerle mücadelede de sorumluluğu ve mücadele görevini tek bir kuruma yüklemek faaliyetlerin etkisini olumsuz etkileyecektir. Bu noktada hem büyükşehir belediyesi kanununda hem de belediye kanununda belediyelere sorumluluk verilmiştir. 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu "*İl düzeyinde yapılan plânlara uygun olarak, doğal afetlerle ilgili plânlamaları ve diğer hazırlıkları büyükşehir ölçeğinde yapmak; gerektiğinde diğer afet bölgelerine araç, gereç ve malzeme desteği vermek; itfaiye ve acil yardım hizmetlerini yürütmek; patlayıcı ve yanıcı madde üretim ve depolama yerlerini tespit etmek, konut, işyeri, eğlence yeri, fabrika ve sanayi kuruluşları ile kamu kuruluşlarını yangına ve diğer afetlere karşı alınacak önlemler yönünden denetlemek, bu konuda mevzuatın gerektirdiği izin ve ruhsatları vermek...*" (5216 Sayılı Kanun, m.7) şeklinde sayarak belirttiği büyükşehir belediyelerini açık bir şekilde orman yangını olarak belirtmemesine karşın yangınlara karşı tedbir alması ve yangınlar esnasında diğer kurum ve kuruluşlara destek vermesi gerekliliğini belirtmektedir. 5393 Sayılı Belediye Kanunu ise belediyelere "*...yangın, sanayi kazaları, deprem ve diğer doğal afetlerden korunmak veya bunların zararlarını azaltmak amacıyla beldenin özelliklerini de dikkate alarak gerekli afet ve acil durum plânlarını yapar, ekip ve donanımı hazırlar*" (5393 Sayılı Kanun, m.53) diyerek afetlerle mücadelede görev atfedilmiştir. Büyükşehir Belediye Kanunu ve Belediye Kanunu'na ek olarak Bele-

diye İtfaiye Yönetmeliği'nde itfaiye teşkilatının görevleri sayılırken “*Talep edilmesi halinde orman yangınlarının söndürülmesi çalışmalarına katılmak.*” ifadesi yer almaktadır. 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu da yine benzer şekilde yangın vb. afetlere karşı gerekli önlemlerin alınması afet planlarının hazırlanması, ekip ve donanımın hazırlanması noktasında il özel idaresine görev yüklemiştir (5302 Sayılı Kanun, m.69). Afetlerin sonuçlarının öngörülebilir olmasında politika araçları da etkin bir şekilde kullanılmaktadır (Tosun 2021:117).

Köy Kanunu'nda muhtarın göreceği işler sayılırken iki başlık altında bir tasnife gidilmiştir. Devlet işleri ve köy işleri şeklinde yapılan bu ayırmda belirtilen devlet işleri arasında “*Köy sınırı içinde yangın ve sel olursa köylüleri toplayıp söndürmeğe ve çevirmeğe çalışmak, (orman yangınlarında sınırdan dışarı olsa dahi yardıma mecburdurlar.)*” (442 Sayılı Köy Kanunu, m. 36). İlgili kanunlarda da görüldüğü üzere Türkiye’de yangınlarla mücadelede yerel yönetim birimlerine sorumluluk atfedilmiştir. Ancak orman yangınları özelinde detay köy kanununda ve belediye itfaiye yönetmeliğinde yer almaktadır.

Orman yangınlarıyla mücadelede yetki devlettedir. Devlet adına bu mücadele Orman Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir ancak, özellikle orman yangınlarının büyük ölçekte meydana geldiği durumlarda birçok aktör rol oynamaktadır. Orman Kanunu’nun 69. maddesi; “*Orman idaresi, orman yangınlarını önlemek ve söndürmek amacıyla her türlü hizmeti yapar veya yaptırır.*” demektedir. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere orman idaresinin esas yetkili kurum olmakla birlikte farklı kurum ve kişilerden orman yangınlarıyla mücadele noktasında destek talep edebilme yetkisi bulunmaktadır. Birden fazla aktörün rol aldığı müdahalelerde kurumlar arası koordinasyonu sağlama yetkisi mahallin en büyük mülki idare amirindedir. Dolayısıyla kurulan *Orman Yangınlarıyla Mücadele Komisyonu*’na illerde vali ilçelerde ise kaymakam başkanlık etmektedir. Bununla birlikte gönüllü kişilerden de faydalanılmaktadır (Orman Kanunu, m.69).

Orman yangınlarında civar köy ve kasabalarda yaşayan 18 yaşını doldurmuş 50 yaşını bitirmemiş bütün erkek nüfus yangını söndürmekle mükelleftir. Ayrıca söndürme planlarında hangi köy mükelleflerinin veya hangi askeri birliklerin hangi yangınlara müdahale edeceği belirtilir. Ek olarak, resmi daire, iktisadi devlet teşekkülleri ve belediyelerin yangınların söndürülmesinde kullanılacak vasıta, alet ve diğer malzemelerin ne şekilde kullanılacağı da yangın söndürme planlarında yer alan bilgiler arasındadır (OGM, 1976: 11-14).

Yetkili kurumlar, kuruluşlar ve kişiler kanun ve yönetmeliklerde belirlenmekle beraber ulusal çapta büyük bir orman yangını yaşanması durumunda kamu, özel ve sivil olmak üzere birçok kurum ve kişinin orman yangınlarıyla mücadeleye destek verdiği basında yer almaktadır (<https://euronews.com>).

Ayrıca çeşitli kurumlarla yapılan iş birlikleri yangınlarla mücadeleye katkı sağlamaktadır. Milli Savunma Bakanlığı’na bağlı Askeri Fabrika ve Tersane İşletme A.Ş. (ASFAT) ile Orman Genel Müdürlüğü arasında imzalanan iş birliği protokolü ile Milli Savunma Bakanlığı’na bağlı uçak ve helikopterlerin “rezerv güç” olarak kullanılmasına karar verilmiştir (<https://iha.com.tr>). Bu ve benzeri iş birlikleri yangınlarla mücadeleye büyük katkılar sunmaktadır.

Bununla birlikte büyükşehirlerde yaşanan orman yangınlarında hem il orman müdürlüklerinin hem de büyükşehir belediyelerine ait araç ve personellerin yangınlara müdahale ettiği bilinmektedir (mugla.bel.tr). Ancak, özellikle büyükşehir belediyesi olan illerde meydana gelen yangınlarda sorumluluğun hangi kurumda olduğu konusunda zaman zaman tartışmalar yaşanmaktadır. 2021 yılında yaşanan büyük orman yangınları sonrası ulusal basında yer alan bir haberde Tarım ve Orman Bakanı Pakdemirli, belediye sınırlarında yer alan yangınlara müdahale ettiklerini ancak normal şartlar altında bu yerlerde belediyelerin sorumluluk sahibi olduğunu belirtirken aynı haberde yer İBB İtfaiye Daire Başkanı’na ait açıklama da ise sorumluluğun Tarım ve Orman Bakanlığı’na ait olduğu ancak kendilerinin muavenet olarak çağrı gelmesi halinde yardıma gittiklerini veya durumdan vazife çıkararak AFAD üzerinden yardıma gittiklerini belirtmiştir (indyturk.com). Başka bir haberde ise Cumhurbaşkanının büyükşehirlerde belediyelerin yangınla mücadeleden sorumlu olduğunu belirttiği yer almaktadır (cumhuriyet.com.tr).

SONUÇ

Küresel ısınma ve iklim krizinin de etkisiyle devamlı artış eğiliminde olan orman yangınları dünyayı tehdit etmeye devam etmektedir. Özellikle Akdeniz İklim Havzası kuşağında yer alan ülkeler orman yangınlarından en çok etkilenen ülkelerin başında gelmektedir. Türkiye’de bu kuşakta yer alması nedeniyle orman yangınlarından en çok etkilenen ülkeler arasında yer almaktadır. Bu nedenle orman yangınlarıyla etkili bir şekilde mücadele edebilmek orman varlığının korunması açısından önem arz etmektedir. Büyük çoğunluğu devlete ait olan ormanlık alanların idaresi noktasında da esas sorumlu devlettir. Devletin şahsında Tarım ve Orman Bakanlığı’na bağlı Orman Genel Müdürlüğü ormanlarla ilgili sorumluluğu yerine getirmektedir. Ancak söz konusu yangınlar olunca yetki devlette olmakla beraber yangının meydana geldiği ilde valinin başkanlığında kurulan yangınla mücadele komisyonuna nispeten çok aktörlü bir yapıdadır. Bu noktada da ehemmiyet arz eden husus bu kurum ve kuruluşların yangınla mücadeleye katkı sunabilme potansiyelleridir. Bu potansiyel ise ilgili kurumun yetki, ekipman ve personel bağlamındaki donanımıyla doğrudan ilişkilidir.

2021 yılında meydana gelen yangınlar üzerinden yaşanan tartışmalar değerlendirildiğinde özellikle büyükşehirlerde yangına müdahale eden ekiplerin farklı kurumlardan olduğu ancak buna rağmen idarecilerin sorumluluk ve yetki noktasındaki söylemlerinde ayrıştığı görülmektedir. Bu çalışmada da yetki tartışmaları üzerine yaşanan fikir ayrılıklarına çözüm üretmek adına bir konsensüse varılması amaçlanmıştır. Buradan hareketle orman yangınlarıyla mücadelenin, gerekli ekipman ve personele sahip tüm kurumların dahil olduğu bir süreç olarak gerçekleşmesinin gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Yangın müdahale planlarında yer aldığı üzere yerel yönetim birimlerinin de orman müdürlükleri gibi orman yangınlarına hazır halde bulunmaları sağlanmalıdır. Meskun mahal yangınlarıyla mücadele için hazırlıklı olan büyükşehir belediye itfaiye ekiplerinin ekipman olarak donanımlı hale getirilerek orman yangınlarına yönelik hazır halde olmaları gerekmektedir. Büyükşehir belediyelerinin sınırlarının il mülkü sınırlarını da kapsadığı değerlendirildiğinde yerleşim yerleri dışında meydana gelebilecek afetlere de müdahale hakkı olduğu görülmektedir. Son olarak değerlendirmek gerekirse orman yangınlarıyla mücadelenin tüm ulusu ilgilendiren bir görev olduğu bilincinden yola çıkarak gerekli yasal düzenlemelerin yapılması, yerel veya merkezi yönetim birimleri fark etmeksizin devletin ilgili tüm birimleriyle yetkinin paylaşıldığı bir düzlemde mücadelenin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Yangınlar esnasında yapılacak en son şeyin yetkinin kimde olduğunu tartışmak olduğunu belirtmek yerinde bir söylem olarak bu çalışmanın son sözüdür.

KAYNAKÇA

- AYTEKİN, A., E., (2005). Hukuk Tarih ve Tarih Yazımı: 1858 Osmanlı Arazi Kanunnamesi' ne Yönelik Yaklaşımlar, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C.3, S.5, (723-744)
- AYAZ, H., Gümüş, C., (2016). Türkiye'de Orman Mülkiyeti Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2/2, (212-236)
- FAO. (2020), Global Forest Resources Assessment 2020: Main Report, Rome. <https://www.fao.org/3/ca9825en/ca9825en.pdf>, (12.07.2023)
- ORMAN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, (2020), Türkiye Orman Varlığı, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Ankara
- KORKMAZ, M. (2002), Ormanlık Alanlar ve Orman Varlığı Üzerine Bir Değerlendirme, *Dumlupınar Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, Kütahya.
- DÜNYA DOĞAL HAYATI KORUMA VAKFI: Orman Yangınlarının %75'i İnsan Eliyle Çıkartılıyor. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53932815>, (22.06.2023)
- ERDOĞAN: Yerleşim Bölgelerindeki Yangın Büyükşehir Belediyelerinin Sorumluluğundadır. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogandan-yangin-aciklamasi-sorumluluk-buyuksehirlerin-1858027> (3.8.2023)
- SAN-Miguel-Ayanz, J., Durrant, T., Boca, R., Maianti, P., Libertá, G., Artés-Vivancos, T., Oom, D., Branco, A., de Rigo, D., Ferrari, D., Pfeiffer, H., Grecchi, R., Onida, M., Löffler, P. (2022). Forest Fires in Europe, Middle East and North Africa 2021, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2022, doi:10.2760/34094, JRC130846.
- TOSUN Salih, Bir Sosyal Politika Aracı Olarak AFAD, Hastane Öncesi Dergisi, Nisan 2021, 6(1): 117-134.
- TÜRK TABİPLER BİRLİĞİ, (2022). Temmuz – Ağustos 2021 Orman Yangınları Değerlendirme Raporu, https://www.ttb.org.tr/haber_goster.php?Guid=760386a0-7204-11ec-a83c-469e4684c346, (1.08.2023)
- 6831 Kanun No ve 1956 Tarihli Orman Kanunu, 9402 Sayı ve 8/9/1956 Tarihli Resmî Gazete
- 5302 Kanun No ve 2005 Tarihli İl Özel İdaresi Kanunu, 25745 Sayı ve 4/3/2005 Tarihli Resmî Gazete
- 442 Kanun No ve 1924 Tarihli Köy Kanunu, 68 Sayı ve 1924 Tarihli Resmî Gazete
- 5393 Kanun No ve 2005 Tarihli Belediye Kanunu, 25874 Sayılı ve 2005 Tarihli Resmi Gazete
- 5216 Kanun No ve 2004 Tarihli Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 25531 Sayılı ve 2004 Tarihli Resmî Gazete
- 10.9.1976 Tarih ve 7/12520 Numaralı Orman Yangınlarının Önlenmesi ve Söndürülmesinde Görevlilerin Görecekları İşler Hakkında Yönetmelik
- Yangın Bölgelerinde Halk Seferber Oldu, (2021). <https://tr.euronews.com/2021/08/03/yang-n-bolgelerinde-halk-seferber-oldu-sonuna-kadar-buraday-z>.
- Orman Yangınlarıyla Mücadelede Rezerv Güce Yerli ve Milli Destek, <https://www.iha.com.tr/haber-orman-yanginlariyla-mucadelede-rezerv-guce-yerli-ve-milli-uretim-destegi-1080178/> (03.10.2022)
- Orman Yangınlarıyla Mücadele Yetkili Bakanlık mı Belediyeler mi ? Tedbirler Yetersiz mi Kaldı? <https://www.indyturk.com/node/394766/haber/orman-yang%C4%B1nlar%C4%B1yla-m%C3%BCcadele-yetkili-bakanl%C4%B1k-m%C4%B1-belediyeler-mi-tedbirler-yetersiz> (5.8.2023).

OSMANLI MİRAS HUKUKU UYGULAMASINDA TEHARÜC

Kadir ARSLANBOĞA*

İlker KARAÖNDER**

Özge CESUR***

1.GİRİŞ

Miras ya da daha özel bir ifadeyle tereke üzerinde yaşanan uyumsuzluklar, tarih boyunca, hukuk-iktisat etkileşiminde önemli bir yer işgal etmiştir. Zira, bir gerçek kişinin vefatından, çeşitli taşınır ve taşınmaz mal unsurlarından müteşekkil olan varlıklar bütünü mirasçılara intikal etmedikçe iktisadi hayatın dinamizminin dışında kalmaktadır. Çeşitli nedenlerden kaynaklanabilen miras uyumsuzluklarında artış yaşanması durumunda ise, bir ülke ekonomisinin ya da ekonomi içerisindeki bir sektörün bütününe olumsuz etkilenebilmesi olasıdır. Bu duruma günümüz Türkiye'sinden tarım arazileri örnek olarak verilebilir. Türkiye'de tarım arazilerinin; hukuki, sosyal, ekonomik, teknik ve çevresel gibi etkenler nedeniyle atıl kaldığı bildirilmektedir (Kurugöllü ve Bünya Ünal, 2021:60). Tarım topraklarının atıl kalma nedenlerinden birisinin de, mirasçılar arasında yaşanan anlaşmazlıklar olduğu rahatlıkla söylenebilir. Örneğin, miras yoluyla intikal eden bir tarla üzerinde yaşanan anlaşmazlık nedeniyle, mirasçılar arasında ortaklığın herhangi bir şekilde giderilmemiş olması, o tarlada tarımsal üretim faaliyetinin durmasına neden olmaktadır. Bu sorunun ülke geneline yayılması halinde ise, makro anlamda tüm tarım sektörü olumsuz etkilenmekte, buradan da ülke ekonomisi zarar görmektedir. Bu örneği, küçük-orta büyüklükteki işletmelere doğru genişletmek mümkündür.

Yukarıda temas edilen sebepler çerçevesinde, devlet mekanizması tarafından miras uyumsuzluklarının çözümüne yönelik tedbirlerin alınması önem arz etmektedir. Bu tedbirlerden ilki, uyumsuzluk çözüm yönteminin hukuki düzenlemeler içerisinde karşılığının bulunmasıdır. Türk Medeni Kanununun (TMK)

* Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, karlsanboga@comu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-0264-4796

** Dr.Öğretim Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yenice Meslek Yüksekokulu, ilkerkaraonder@comu.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-3625-7273

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

528'inci maddesi kapsamında, murisin bir mirasçısı ile yaptığı mirastan feragat sözleşmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Yine, terekenin korunmasına yönelik hükümler (TMK, m.589-598) ve mirasın reddi (TMK, m.605) bu kapsamda değerlendirilebilir. Zira, bu tür hükümlerin yasal düzenlemelerde bulunmaması durumunda, miras anlaşmazlıklarının ciddi şekilde artacağı ve terekenin uzun bir süre atıl kalacağı açıktır. Ancak bir hukuki müessesenin salt hukuk sistemi tarafından düzenlenmiş olmasının, o müessesenin etkin bir şekilde uygulanmasını beraberinde getirmediği de ortadadır. Bunun için yargı sistemi ve organları da etkin olmalıdır. İktisadi hayatın dinamizminin sekteye uğramaması için, mirasın paylaşılması gibi uyuşmazlıkların yargı organlarıncı hızlı bir şekilde çözüme kavuşturulması gerekir.

Günümüzde de ciddi bir sorun teşkil eden miras anlaşmazlıklarının, Osmanlı hukuk ve yargı sistemi içerisinde pratik, kısmen esnek ve sulhu önceleyecek şekilde çözüme kavuşturulabildiği görülmektedir. Hatta sulhun gerçekleşmesinde davacı ve davalı arasındaki uzlaşmayı sağlayan arabulucuların Osmanlı yargı sistemi içerisindeki varlığından da bahsedilmektedir (Altındağ, 2021:1427). Bu tespit, bir bütün halinde Osmanlı yargı sisteminin salt uyuşmazlık çözmekten öte, toplumsal barışın da tesisi noktasında bir fonksiyona sahip olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmanın konusu, *feraizalt* başlığı altında bir fıkıh müessesesi olan *teharüc*'ün Osmanlı uygulamasındaki durumunun incelenmesidir. Bu incelemede, hukuk-iktisat ilişkisi bağlamı ile sınırlı tutulmuştur. Daha açık bir ifade ile çalışma, Osmanlı hukuk ve yargı sisteminin iktisadi hayatın beklentilerini karşılayıp karşılamadığı sorusu çerçevesinde şekillendirilmiştir. Dolayısıyla, *teharüc*'ün fikhî bakımdan detaylandırılması ve Osmanlı Devletinde *teharüc*'ün ne şekilde uygulandığının gösterilmesi bu çalışmanın kapsamı ve amaçları arasında yer almamaktadır. Çalışma kapsamında öncelikle, terekenin korunması ve iktisadi hayat içerisinde varlığının devamı için geçmişte ve günümüzde ne gibi hukuksal tedbirlerin bulunduğu kısa bir şekilde irdelenmiştir. Devamında, *teharüc*'ün fıkıh kapsamında ne manaya geldiği üzerinde durulmuştur. Bunun ardından ise, miladi 1600-1760 yılları arasında İstanbul Kadı Sicillerinde 22 adet *teharüc* uygulaması örnek olarak alınarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular da, hukuk-iktisat ilişkisi çerçevesinde yorumlanmıştır.

2.MİRAS ANLAŞMAZLIKLARI-İKTİSAT İLİŞKİSİ

Muris hayatta iken değişken olan malvarlığı, ölümüyle birlikte durağan hale geçmekte ve buna da *tereke* ismi verilmektedir (Erdoğan, 2016: 125). İslam miras hukuku ile beşeri hukuk arasında, halefiyet prensibi ve mira-

sın reddi müesseselerinin İslam miras hukukunda bulunmayışı gibi (Aktan, 1991: 23-24) bazı farklar olsa da, terekenin paylaşılmasında yaşanan sorunlar benzer nitelikte olacaktır. Zira terekenin mirasın çeşitli şekillerde taksimi sağlanana kadar iktisadi hayattan uzaklaşacağı açıktır.

Yukarda bahsi geçen sebeple de, terekenin çok uzun süre durağan kalmaması için tarih boyunca çeşitli hukuk sistemleri dahilinde hukuki tedbirlerin alındığı görülmektedir. Roma Hukukunda, mirasçısı bulunmayan sahipsiz terekenin varlığına hüküm ve sonuçlar bağlanması buna örnek olarak gösterilebilir (Aksaray Erkman, 2021: 186). Yine iki şahsın miras malları üzerinde ihtilafı olmaları durumunda, hangisinin davacı hangisinin davalı olduğunun tespit edilebilmesi için malların geçici zilyetliğinin taraflardan birisine verilmesi Roma Hukukundan bir başka örnek olarak karşımıza çıkmaktadır (Umur, 1965:165). Bu örneklerin devletlerin tarih boyunca tereke ile hassasiyetle ilgilendiklerini göstermesi bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Günümüzde de, terekenin korunması ve yönetimine dair ayrıntılı hukuki düzenlemelerin bulunduğu görülmektedir. Bunlardan ilkinin miras ortaklığının teşekkülü olduğu ifade edilebilir. Zira, miras ortaklığının amacının, paylaşım kadar terekenin dağılmasını engellemek, ve paylaşmanın çekişmesiz bir şekilde gerçekleştirilmesi olduğu ifade edilmektedir (Ayan, 2014:277). Yine TMK'nın 589-598'inci maddeleri terekenin korunmasına ilişkin hükümler içermektedir. TMK'nın 589'uncu maddesi, "*Mirasbırakanın yerleşim yeri sulh hâkimi, istem üzerine veya re'sen tereke mallarının korunması ve hak sahiplerine geçmesini sağlamak üzere gerekli olan bütün önlemleri alır.*" hükmüne haizdir. Buradan, devletin yasalar yoluyla terekenin bir an önce paylaşılmasını öncellediği rahatlıkla anlaşılabilir.

Terekenin mirasçılar arasında çeşitli nedenlerle ortaya çıkabilen bir ihtilaf nedeniyle paylaşılmasını halinde, eğer devletin de doğrudan bir müdahalesi gerçekleşmezse, tereke ya işlevsiz ve durağan kalmaya devam edecek ya da mirasçılardan bir ya da bir kaç tarafından yargı yoluna başvurulacaktır. Her iki durumdan da iktisadi hayatın olumsuz etkileneceği ortadadır. Bu nedenle de, miras uyuşmazlıklarının hukuk-iktisat ilişkisi bağlamında incelenmesinin yararlı olacağı düşüncesindeyiz. Zira, ancak bu bakış açısıyla gerçekleştirilen bir inceleme neticesinde, hukukun toplumsal/iktisadi ihtiyaçlara, pratik çözümler üretip üretmediği anlaşılacaktır.

3.TEHARÜC KAVRAMI

Yukarıda da temas edildiği üzere, bu çalışmanın konusu *teharüc* olmakla birlikte, konunun İslam Hukuku bakımından detayları çalışmanın kapsamı dı-

şında tutulmuştur. Yine, Osmanlı yargılama hukukunda örneği bulunan *teharücu* uygulamasının hukuk-iktisat ilişkisi bağlamında yorumlanmasının amaç edinildiği bu çalışmada, uygulamanın usul hukuku açısından nasıl gerçekleştiği de araştırmanın kapsamının dışındadır. Bununla birlikte, *teharük* konusu ile ilgili temel bilgilerin verilmesinin de uygun olacağı düşünülmektedir.

Sözlükte “Çıkışmak, tevzi etmek, dağıtmak” manalarına gelen *teharük* (YeğİN, 1975:702), fıkıh terimi olarak çeşitli biçimlerde tanımlanmıştır.

Ömer Nasuhi Bilmen *teharücü*, “Mirasçılardan biri ya da birkaçının terekeden hisselerine mukabil bir mal üzerine diğer varisler ile veya onlardan biri ya da bir kaç ile sulh olarak mirastan hariç kalması” şeklinde tanımlamıştır (Bilmen, t.y: 349). Bu tanımdan *teharük*’ün mirasçılar arasında yapılan bir sulh anlaşması olduğu anlaşılmaktadır. Sulhun konusu ise, bir veya birkaç mirasçının terekeden çıkması ve bunun karşılığında bir mal almalarıdır.

Teharükün daha yalın bir diğer tanımı, “ Pay sahiplerinden birinin sulh yolu ile terekeden bir mal alıp taksim dışında kalması” şeklindedir (Şener, 1981:41). Buna karşın, mirasçının hiçbir şey almadan veya her bir mirasçıdan payı oranında bir bedel alarak da mirastan çekilebileceği de belirtilmektedir (Aktan, 1991:316).

Tüm bu tanımlamalardan anlaşılabilceği üzere, *teharük*’ün ana noktası, mirasçılar arsında gerçekleşen bir anlaşma olmasıdır. Bu anlaşmanın da çeşitli şekillerde yapılabileceği anlaşılmaktadır. Ancak *teharük* muamelesinin, bunu aralarında yapan mirasçıların muvafakatinin bulunması, muamelenin taraflarının akıllı ve mümeyyiz olmaları ve ayrıca sulh sözleşmelerine ilişkin diğer şartların varlığı hallerinde geçerli olacağı da belirtilmektedir (Bilmen, t.y: 349).

4.OSMANLI UYGULAMASINDA TEHARÜC

Çalışmanın bu bölümü Osmanlı Devletinde *teharük* uygulamasına yönelik örneklere ayrılmıştır. Bu kapsamda, İstanbul Kadı Sicillerinde 1600-1760 yılları arasındaki kayıtlar taranmış ve 22 adet kayıt aşağıdaki Tablo 1’e aktarılmıştır. İncelenen kararlar; kararın künyesi, sulh kapsamında mirastan hariç tutulan kişinin murise yakınlığı, davanın konusu ve mirastan hariçten tutulma karşılığında alınan mal/para/hisse ile bunun bedeli olmak üzere dört sütuna ayrılmıştır.

Tablo 1: 1600-1760 Yılları Arasında İstanbul Kadı Sicillerinde Teharüc Uygulaması

Künye	Vazgeçen	Konu	Alınan mal/para/hisse ve meblağı
Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653) cilt: 49, sayfa: 116 Hüküm no: 119	Habib b. Hamza'nın vârislerinden Ayşe	İsabet eden miras hakkından vazgeçme karşılığında muayyen bir mal alma	Üç yüz akçe kıymetli bir beyâzbogası ve yüz akçe kıymetli bir kovanı almıştır.
Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653) cilt: 49, sayfa: 330 Hüküm no: 477	Bayram v. İvaz'ın vârislerinden kızı Saltana	Muris babanın mirasından hariç olma karşılığında terekeden hisse alma ve açılmış olan davadan vazgeçme	İki bin akçe hisse
Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667) cilt: 17, sayfa: 134 Hüküm no: 71	Meryem bt. Ali'nin vârislerinden babası Ali b. Mustafa ve annesi Ruha bt. Abdullah	Murise kızın mirasından hariç olma karşılığında terekeden hisse alma	İki yüz akçe
Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667) cilt: 17, sayfa: 461 Hüküm no: 551	Mirza Çavuş b. Mustafa'nın varislerinden zevcesi Hatice bt. Abdullah	Muris zevcinin mirasından hariç olma karşılığında, diğer mirasçıdan bin akçesi nakit, on altı bin akçesi mal ile takas olmak üzere, on yedi bin akçe alma ve açılmış olan davadan vazgeçme	On altı bin akçe (Bin akçe nakit, geri kalan on altı bin akçe mal ile takas)
Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667) cilt: 17, sayfa: 793 Hüküm no: 1037	Ölen Huri bt. Sahak'ın babası Sahak	Murise kızının mirasından hariç olma karşılığında muayyen bir para alma ve açılmış olan davadan vazgeçme	Beş esedigurus
Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652) cilt: 48, sayfa: 108 Hüküm no: 96	Ölen Şerbetçi Mehmed Çelebi b. Osman'ın vârislerinden zevcesi Halime Hatun bt. Abdülmenan	Mirastan hariç olma karşılığında muayyen bir mal alma	Tahminen yüz kuruş kıymetinde bir bahçe
Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637 - 1638) cilt: 25, sayfa: 358 Hüküm no: 453	Ölen Fâtıma bt. İshak'ın varislerinden olan zevci Mehmed b. Abdullah	Mirastan hariç olma karşılığında para alma ve devam eden davadan vazgeçme	İki bin yüz akçe

Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686) cilt: 19, sayfa: 529 Hüküm no: 638	Ölen Nazlı bt. Zinor'un vârislerinden olan kızı Oseklibt. Canem	Mirastan hariç olma karşılığında para alma ve devam eden davadan vaz geçme	Otuz kuruş
Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652) cilt: 48, sayfa: 52 Hüküm no: 10	Ölen Kara Mustafa b. Himmet'in vârislerinden Cennet ve Şaban	Mirastan hariç olma karşılığında para alma	Yüz on adet kuruş
İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618) cilt: 13, sayfa: 136 Hüküm no: 136	Ölen Kamer Hâtun bt. Abdullah'ın varislerinden olan kızı Ayşe Hâtun bt. Osman	Mirastan hariç olma karşılığında para alma	Bin dört yüz akçe
İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618) cilt: 13, sayfa: 319 Hüküm no: 455	Ölen Kerime Hâtun bt. Ahmed'in varislerinden annesi Pervin Hâtun bt. Abdullah	Mirastan hariç olma karşılığında para alma	On yedi bin akçe
Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637 - 1638) cilt: 25, sayfa: 224 Hüküm no: 254	Ölen Rıdvan b. Abdullah'ın varisi Osman b. Himmet	Mirastan hariç olma karşılığında para alma ve devam eden davadan vaz geçme	Otuz üç bin akçe
Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil (H. 1171-1172/ M. 1758) cilt: 74, sayfa: 181 Hüküm no: 182	Ölen Panayot v. Dimitri'nin zevcesi Angelina bt. Yani	Mirastan hariç olma karşılığında para alma	Dört yüz elli kuruş
Rumeli Sadâreti Mahkemesi 127 Numaralı Sicil (H. 1090-1091 / M. 1679-1680) cilt: 55, sayfa: 213 Hüküm no: 185	Ölen Ahmed-Paşazâde Mehmed Paşa'nın zevcesi Lütfullah bt. Abdullah	Mirastan hariç olma karşılığında nakit para ve muayyen bir mal alma, ayrıca devam eden davadan vaz geçme	Yüz elli esedi kuruş nakit ve elli esedi kuruş kıymetinde yirmi zira telli hatâyî kumaşı
Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686) cilt: 19, sayfa: 314 Hüküm no: 339	Ayşe bt. Mehmed'in varislerinden olan kız kardeşi Fâtıma bt. Mehmed	Mirastan hariç olma karşılığında para alma ve devam eden davadan vaz geçme	Beş yüz akçe

Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709) cilt: 60, sayfa: 377 Hüküm no: 410	Ölen Maksud b. Yusuf b. Abdullah'ın vârislerinden oğulları Ahmed ve Hüseyin	Mirastan hariç olma karşılığında para alma ve devam eden davadan vazgeçme	On kuruş
Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740) cilt: 69, sayfa: 317 Hüküm no: 312	Ölen Tavukçu Ali Beşe b. Hasan b. Abdurrahman'ın kızı Hatice Hatun	Mirastan hariç olma karşılığında diğer bir mirasçıdan para alma ve devam eden davadan vazgeçme	Yüz yirmi kuruş
Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 49 Numaralı Sicil (H. 1054 / M. 1644) cilt: 26, sayfa: 184 Hüküm no: 194	Ölen Cafer b. Aydın'ın varislerinden olan kız kardeşi Fâtıma	Mirastan hariç olma karşılığında para alma ve devam eden davadan vazgeçme	Beş bin beş yüz akçe
Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) cilt: 73, sayfa: 343 Hüküm no: 418	Ölen Şekerci Ali b. İbrahim'in varislerinden oğlu Halil	Mirastan hariç olma karşılığında para alma ve murisin dükkanını çalıştıran kardeşlerine babasına ait dükkânın kazancı üzerinde hak talep ettiği davadan vazgeçme	Yetmiş kuruş
Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653) cilt: 49, sayfa: 135 Hüküm no: 148	Ölen Raziye bt. Hüseyin'in vârislerinden olan babasının kardeşi İbrahim Bey b. Mehmed	Mirastan hariç olma karşılığında para alma ve devam edendavadan vazgeçme	Yüz kır'ariyâli kuruş
Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667) cilt: 17, sayfa: 673 Hüküm no: 866	Ölen İsmihanbt. Medmed'in varislerinden olan annesi Fâtıma bt. Ebübekir, ve kardeşleri Ahmed ve Saliha	Mirastan hariç olma karşılığında para alma ve açmış oldukları davadan vazgeçme	Altı yüz akçe
İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663) cilt: 51, sayfa: 500 Hüküm no: 567	Ölen Sâlihbt. Ferruh Bey'in varislerinden olan annesi Belkis Hatun bt. Abdülmennan	Mirastan hariç olma karşılığında para alma ve diğer mirasçı murisin zevci Mehmed b. Abdülkerim'a karşı açtığı davadan vazgeçme	Yedi bin iki yüz akçe

Yukarıdaki Tablo 1'den görüleceği üzere, bir miras hukuku müessesesi olarak *teharüc*, Osmanlı yargılama sistemi içerisinde dinamik bir şekilde uygulanmıştır. Terekeden çıkararak diğer mirasçılarla sulh olanların, muris ya da mu-

riseye yakınlık derecelerinin farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Vefat eden kişinin kızı ve/veya oğullarından biri veya birkaçının yanında, anne ve baba gibi üstsoyun ya da sağ kalan eşlerin de terekeden hariç tutulma konusunda sulh oldukları örneklerin bulunduğu görülmektedir.

Yine Tablo 1'den anlaşılacağı üzere, mirastan hariç tutulma daha çok belirli bir bedel ya da muayyen bir mal mukabilinde olmaktadır. Bunun yanında terekeden hisse karşılığı sulhun kabul edildiği örneklerle de rastlanmaktadır.

Araştırma sonucunda karşımıza çıkan en önemli sonuçlardan birisinin de, sulhun mahkeme huzurunda gerçekleşmesidir. Mirasçılardan genel itibarıyla, tereke ile ilgili dava açmak suretiyle mahkeme huzuruna geldikleri ve teharüc yoluyla sulh olarak açtıkları davalardan da vazgeçtikleri anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Miras anlaşmazlıkları, hukuk-iktisat ilişkisi çerçevesinde ele alınması gereken konuların başında gelmektedir. Zira, bir gerçek kişinin ölümünün ardından durağan hale gelen tereke, mirasçılar tarafından paylaşılana kadar iktisadi sistemin dışında kalmaktadır. Miras anlaşmazlıklarının sayısının artması halinde ise, bütün olarak bir ekonomik sistemin olumsuz etkileneceği açıktır. Bu olası tehlike nedeniyle, tarih boyunca devletlerin terekenin korunması ve bir an önce paylaşılmasına yönelik çeşitli hukuki ve idari tedbirler aldıkları görülmektedir. Ancak, salt hukuki düzenlemelerin sorunu çözmeyeceği de ortadadır. Anlaşmazlıkların hızlı bir şekilde çözülebilmesi için, yargı sisteminin de buna destek olabilmesi gereklidir.

Çalışma kapsamında, miras anlaşmazlıkları özelinde Osmanlı yargı sisteminin uyuşmazlıkları hızlı bir şekilde çözebilecek şekilde organize olduğu ve taraflar arasında sulhu öncelendiği anlaşılmaktadır. Bu tespitler, hukuk-iktisat ilişkisi çerçevesinde yorumlandığında, Osmanlı yargısının iktisadi düzenin ihtiyaçlarını karşılayabildiği, ortaya çıkan ve çıkması olası sorunlara da pratik çözümler üretebildiği rahatlıkla söylenebilir. Böylelikle iktisadi faktörlerin herhangi bir kesintiye uğramadan faaliyetlerine devamını mümkün kıldıkları görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ALTINDEĞER, S. (2021). 17. Yüzyılda Trabzonda Hukuki Arabuluculuk ve Uzlaşma (Es-Sulhu Seyyü'lİahkam/Sulh En İyi Hükümdür), *HistoryStudies*, 13(5), ss. 1425-1451
- AKSARAY Erkman, B. (2021). Roma Hukukunda Devletin Mirasçılığı .*İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* , 12 (1) , 182-192 .
- AKTAN, H. A. (1991). *Mukayeseli İslam MirasHukuku*, İşaretYayınları.
- AYAN, M. (2014). *MirasHukuku 6.Baskı*, MimozaYayınları
- BILMEN, Ö.N. (t.y). *HukukİslamiyyeveİslahatıFıkhiyyeKamusu,V.Cilt*, Bilmen Basım ve Yayınevi
- ERDOĞAN, K. (2016). Tarım Arazilerinin Miras Yoluyla İntikali. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 24 (1) , 123-179 .
- İSAM (2010), İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618), cilt: 13, sayfa: 136, proje yön: M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz. hazırlayanlar: Yılmaz Karaca- Rasim Erol- Salih Kahrıman- Fuat Recep- Sabri Atay- Hüseyin Kılıç <https://www.kadisticilleri.org>
- İSAM (2010), İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618), cilt: 13, sayfa: 319, proje yön: M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz. hazırlayanlar: Yılmaz Karaca- Rasim Erol- Salih Kahrıman- Fuat Recep- Sabri Atay- Hüseyin Kılıç <https://www.kadisticilleri.org>
- İSAM (2011), Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667), cilt: 17, sayfa: 673, proje yön: M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz. haz. Rifat Günalan, <https://www.kadisticilleri.org>
- İSAM (2011), Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667), cilt: 17, sayfa: 134, proje yön: M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz. haz. Rifat Günalan, <https://www.kadisticilleri.org>
- İSAM (2011), Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667), cilt: 17, sayfa: 461, proje yön: M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz. haz. Rifat Günalan, <https://www.kadisticilleri.org>
- İSAM (2011), Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667), cilt: 17, sayfa: 793, proje yön: M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz. haz. Rifat Günalan, <https://www.kadisticilleri.org>
- İSAM (2011), Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637 - 1638), cilt: 25, sayfa: 358, proje yön: M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz. hazırlayan: Salih Kahrıman, -Sabri Atay- Fuat Recep <https://www.kadisticilleri.org>
- İSAM (2011), Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637 - 1638), cilt: 25, sayfa: 224, proje yön: M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz. hazırlayan: Salih Kahrıman, -Sabri Atay- Fuat Recep <https://www.kadisticilleri.org>
- İSAM (2011), Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686), cilt: 19, sayfa: 314, proje yön: M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz. hazırlayanlar: Sabri Atay- Hüseyin Kılıç-Yılmaz Karaca- Rasim Erol- Salih Kahrıman- Fuat Recep <https://www.kadisticilleri.org>

- İSAM (2011), Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686), cilt: 19, sayfa: 529, proje yön: M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz. hazırlayanlar: Sabri Atay-Hüseyin Kılıç-Yılmaz Karaca- Rasim Erol- Salih Kahrıman- Fuat Recep <https://www.kadisticilleri.org>
- İSAM (2011), Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 49 Numaralı Sicil (H. 1054 / M. 1644), cilt: 26, sayfa: 184, proje yön: M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz. hazırlayan: Ayşe Seyyide Adıgüzel- Zeynep Trabzonlu, <https://www.kadisticilleri.org>
- İSAM (2019), Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653), cilt: 49, sayfa: 116, proje yön: M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz. Çeviri yazı/mukabele: Sabri Atay-Nedim Pakırdağ, <https://www.kadisticilleri.org>
- İSAM (2019), Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653), cilt: cilt: 49, sayfa: 330, proje yön: M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz Çeviri yazı/mukabele: Sabri Atay-Nedim Pakırdağ. <https://www.kadisticilleri.org>
- İSAM (2019), Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652), cilt: 48, sayfa: 108, proje yön: M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz. çeviri yazı/mukabele: Nedim Pakırdağ-Yılmaz Karaca <https://www.kadisticilleri.org>
- İSAM (2019), Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652), cilt: 48, sayfa: 52, proje yön: M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz. çeviri yazı/mukabele: Nedim Pakırdağ-Yılmaz Karaca <https://www.kadisticilleri.org>
- İSAM (2019), Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil (H. 1171-1172/ M. 1758), cilt: 74, sayfa: 181, proje yön: M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz. çeviri/mukabele: Salih Kahrıman, Mümin Yıldıztaş <https://www.kadisticilleri.org>
- İSAM (2019), Rumeli Sadâreti Mahkemesi 127 Numaralı Sicil (H. 1090-1091 / M. 1679-1680), cilt: 55, sayfa: 213, proje yön: M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz. çeviri/mukabele: Selman Soydemir, Fikret Sarıcaoğlu <https://www.kadisticilleri.org>
- İSAM (2019), Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709), cilt: 60, sayfa: 377, proje yön: M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz. Çeviri yazı/mukabele: Nedim Pakırdağ-Abdullah Sivridağ <https://www.kadisticilleri.org>
- İSAM (2019), Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740), cilt: 69, sayfa: 317, proje yön: M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz. çeviri yazı/mukabele. Salih Kahrıman-Mümin Yıldıztaş, <https://www.kadisticilleri.org>
- İSAM (2019), Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750), cilt: 73, sayfa: 343, proje yön: M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz. Çeviri yazı/mukabele: Nedim Pakırdağ- Abdullah Sivridağ <https://www.kadisticilleri.org>
- İSAM (2019), Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653), cilt: 49, sayfa: 135, proje yön: M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz. Çeviri yazı/mukabele: Sabri Atay- Nedim Pakırdağ <https://www.kadisticilleri.org>
- İSAM (2019), İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663), cilt: 51, sayfa: 500, proje yön: M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz. hazırlayanlar: Yılmaz Karaca- Abdullah Sivridağ- Hüseyin Kılıç- Ali Coşkun- Numan Yekeler- Mustafa Yılmaz <https://www.kadisticilleri.org>

- KURUGÖLLÜ, S.; Bünyan Ünel, F. (2021). Ekonomik Katkısı Olmayan Tarım Arazilerinin Araştırılması ve Değerlendirilmesi, *Türkiye Arazi Yönetimi Dergisi*, 3(2), ss. 58-65
- ŞENER, E. (1981). *Eskive Yeni Miras Hukuku*, Sevinç Matbaası
- TÜRK MEDENİ KANUNU. (2001, 22 Kasım). *Resmi Gazete* (Sayı: 24607). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4721.pdf>
- UMUR, Z. (1965). Roma Miras Hukuku'nun Ana Hatları .*İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* , 31 (1-4) , 159-195 .
- YEĞİN, A. (1975). *İslami-İlmi-Edebi-Felsefi Yeni Lugat*, Yeni Asya Yayınları

ÜRETİM SÜREÇLERİNDE YAPAY ZEKÂ KULLANAN İŞLETMELERİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE FİNANSAL PERFORMANS ANALİZİ: BIST SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK 25 ENDEKSİNDE YER ALAN BEYAZ EŞYA ŞİRKETLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Zehra Binnur AVUNDUK**

Ali KABLAN***

1.GİRİŞ

Günümüzde yapay zekâ, Endüstri 4.0 teknolojileri içerisinde ön sıralarda yer almaktadır. Geçtiğimiz birkaç yılda, nesnelerin internet teknolojisi aracılığıyla büyük verinin birikmesi, yapay zekâ gibi bilgi alma ve analiz tekniklerinin hızla büyümesine yol açmıştır. Büyük miktarda veriyle başa çıkma yollarındaki bu ilerleme, bir çok imalat sanayi sektöründe devrim yaratmak üzeredir ve üretim sürecinin her döngüsünde işlemlerin analitik ve otomatik bir şekilde yürütüldüğü akıllı fabrikaların temelini arkasındaki itici güç olarak addedilmektedir. Şirketlerin üretim süreçlerini ileri teknolojiyle dönüştürmesi, doğal kaynakların verimli kullanımını arttıran ve kirliliğin azaltılmasına olanak tanıyan akıllı teknolojileri benimseyerek, döngüsel ve dijitalleşen ekonomide iş modellerinin sürdürülebilir bir hale dönüşmesini sağlayarak faydalı bir etki yaratabilir.

Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi Başkanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından yayınlanan Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi Raporuna göre (2021), iş süreçlerinde kullanılan girdilerle üretilen ürün ve hizmetler hakkında toplanan büyük verinin yapay zekâ teknolojileriyle işlenmesi sonucunda proaktif kararlar almak mümkün olmaktadır. Bu durum hem ülke hem de işletmeler

* Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi tarafından 5-6 Temmuz 2023 tarihinde düzenlenen Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı III'te sunulan özet tebliğin gözden geçirilmiş tam metnidir.

** Arş.Gör.Dr., İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, zehrabinnur.avunduk@iuc.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6627-6454

*** Doç.Dr. İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, ali.kablan@iuc.edu.tr; ORCID:0000-0003-2711-0034

düzeyinde üretkenliğin artırılarak rekabet gücünün yükseltilmesi açısından fırsatlar sunmaktadır. Sanayi sektöründe dijital dönüşüm, makinelerde verilerin toplanması ve analiz edilmesini sağlayarak; süreçlerin daha esnek, hızlı ve artan verimliliği sayesinde yüksek kaliteye sahip ürünlerin daha düşük maliyetlerle üretilmesine olanak tanımaktadır.

Türkiye'nin güçlü beyaz eşya sanayi, Dünyada yaşanan teknolojik gelişmelere büyük bir hızla uyum sağlamakta ve sektörün üstün inovasyon yeteneği her geçen gün daha da ileri taşınmaktadır. Türkiye Beyaz Eşya Sanayicileri Derneği'nin hazırladığı sektör raporuna göre, beyaz eşya sektörü yılda yaklaşık olarak 4,5 Milyar \$ ihracat yapan ve 4 milyar \$ dış ticaret fazlası veren ender sektörlerden biridir. Üretim değeri bazında %50-55'i, miktar bazında ise %76'sının ihracatı yapılmaktadır. Beyaz eşya sanayisiyle Türkiye, Çin'den sonra dünyadaki en büyük ikinci ülke ve Avrupa'daki en büyük üretim üssü konumuna sahiptir. Beyaz eşya sektöründe Türkiye'den 100'ün üzerinde ülkeye ihracat yapılmakta olup, Türkiye bu sanayisiyle ihracatta dünyada yedinci sırada yer almaktadır. Türkiye beyaz eşya sektörü yüksek ve gelişmiş üretim kapasitesine ek olarak, araştırma-geliştirme (Ar-Ge), patent, tedarik zinciri ve uluslararası marka yönetimi alanında da dünyada ilk sıralarda yer almaktadır (TÜRKBESED, 2021).

Türkiye beyaz eşya sanayi güçlü üretim altyapısını ar-ge yatırımlarıyla sürekli olarak ileriye taşımaktadır. İşletmeler bir yandan fabrikalarındaki üretim sistemlerini endüstri 4.0 teknolojileriyle uyumlu hale getirirken bir diğer yandan da temiz üretim teknolojilerini benimseyerek atık miktarını azaltma, zararlı kimyasalları önleme, doğal kaynakları verimli kullanma, atıkları ve eski ürünlerden elde edilen parçaları geri dönüştürerek yeni ürün üretimine dahil etme gibi işlemlerle döngüsel ekonominin gelişmesine katkı sağlayarak sürdürülebilir iş modelleri uygulamaktadır. Ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlarıyla sürdürülebilirliği sağlamada başarılı ve örnek uygulamalarıyla Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik 25 Endeksi'nde yer alan (BIST Sürdürülebilirlik 25) sektörler içerisinde beyaz eşya sanayinde faaliyet gösteren iki işletme olan Arçelik A.Ş. ve Vestel A.Ş.'nin faaliyet ve sürdürülebilirlik raporları incelendiğinde yapay zekâ teknolojisiyle üretime yer verdikleri tespit edilmiştir. Bu nedenle mevcut çalışmanın örnekleme olarak Türk beyaz eşya sanayi seçilmiştir. Çalışmada hem sürdürülebilir hem de dijital üretime yatırım yaparak Endüstri 4.0'dan Endüstri 5.0'a geçiş yolculuğunda proaktif rol üstlenen iki Türk beyaz eşya şirketinin sürdürülebilirlik ve finansal performansı incelenmiştir. Araştırmanın yöntemi olarak çok kriterli karar verme araçlarından biri olan TOPSIS ("Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution") tekniği kullanılmıştır.

Araştırma verisi, ikincil kaynaklardan elde edilmiş ve veri kaynakları olarak işletmelerin kamuya açık olarak yayınladıkları sürdürülebilirlik ve faaliyet

raporları ile Kamu Aydınlatma Platformu'nda yayınlanan finansal tablolar seçilmiştir. Raporlardan elde edilen ortak verilerin kullanılabilmesi adına, araştırma 2021 dönemine odaklanmıştır. Araştırmanın bulgularına göre sürdürülebilirlik analizi sonucunda, Arçelik en ideal işletme olarak seçilirken, finansal performans analizinde ise Vestel en ideal işletme olarak belirlenmiştir.

Bu çalışma, üretim süreçlerinde dijital teknolojileri benimseyen ve sürdürülebilir üretim yöntemleri ile yenilikçi iş modelleri geliştiren iki lider beyaz eşya firmasının sürdürülebilirlik ve finansal performansını analiz ederek literatürdeki önemli bir araştırma boşluğunu doldurmaktadır. Literatürde BIST Sürdürülebilirlik 25 Endeksinde yer alan çeşitli sektör ve konulara yönelik çalışmalar mevcut olmakla birlikte bu çalışmanın özgün değeri, yayınlanan raporlar içerisinde en güncel dönemi ele alarak, üretim sürecinde yapay zekâ kullanan, beyaz eşya sanayiinde faaliyet gösteren işletmelerin hem sürdürülebilirlik hem de finansal performans analizini çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan TOPSIS yöntemiyle incelemesidir. Buna ek olarak, bu çalışma sunduğu önerilerle sektör yöneticilerine ve politika geliştiricilere katkı sağlamaktadır. Çalışmanın giriş bölümü, literatür özeti ve yapay zekâ, sürdürülebilirlik ve finansal performans ilişkisi olmak üzere iki alt başlık halindedir sunulan literatür taramasıyla devam etmekte olup, takip eden bölümlerde ise araştırmanın yöntemi, bulguları, tartışma ve sonuç yer almaktadır.

2.LİTERATÜR

Tarihsel başlangıcı noktalarında farklı yaklaşımlar olsa da yapay zekâ üzerine yıllarca sayısız araştırma ve geliştirme çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar, günümüzde yapay zekânın yeni bir endüstri devrimini başlatacak noktaya ulaşmasını sağlamıştır (Yalçın, 2022).Yapay zekâ, son birkaç yıl içerisinde makinelerin insanlar gibi düşünmesini ve davranmasını sağlayan güçlü bir araç haline gelmiştir. Endüstri 4.0'ın bu güçlü aracı, işlevini yerine getirmek için zekâ, öğrenme ve muhakeme yeteneklerine sahiptir (Kar vd., 2022).Yapay zekâ teknikleri, öğrenme ve problem çözme süreçlerini iyileştirmeyi amaçlayan kişiselleştirilmiş etkileşimler sağlar (Bittencourt vd., 2009).Nishant ve diğerleri (2020)'ye göre, çevresel sürdürülebilirlik konularına çözüm bulmak karmaşık olduğu halde yapay zekânın gelişmesiyle, ortak çevre sorunlarının çoğu, insanların çıkarlarını harekete geçirerek ele alınması daha basit hale gelmiştir.

Çevre, ekonomi ve toplum, sürdürülebilirliğin birbiriyle ilişkili boyutlarıdır (Morelli, 2011;OlawumiandChan, 2018). “Ortak Geleceğimiz” başlıklı Birleşmiş Milletler tarafından sunulan aynı zamanda “Brundtland Raporu” olarak da anılan yayına göre sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma olarak ve sürdürülebilir kalkınmada “gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinin

den ödün vermeden bugünün ihtiyaçlarını karşılayan kalkınma” olarak tanımlanır (WCED, 1987).Dünyanın şu anda küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkileri açısından kritik bir durumda olması sebebiyle çevre dostu ve sürdürülebilir ürünlerin üretilmesi ve bunların toplum tarafından benimsenerek kullanılması için harekete geçme ihtiyacı vardır(Frank, 2021). Buna ek olarak, iklim kriziyle birlikte çevrenin tahribatı, gelişmiş ve yenilikçi yapay zekâ çözümlerini gerektiren karmaşık çevresel zorluklar arasındadır (Nishant vd., 2020).

BIST Sürdürülebilirlik 25 Endeksi, borsalarınsosyal, çevresel ve kurumsal yönetim alanındaki risklere yönelik politika oluşturmaları sürecinde şirketlere yol gösteren ve şirketlerin sürdürülebilirlik politikalarına ilişkin bilgiyi de sorumlu yatırımcılara ileten bir platform oluşturmak gibi çok önemli bir misyona sahip olduğu düşüncesinden hareketle 4 Kasım 2014 tarihinden itibaren hesaplanmaktadır (Borsa İstanbul). Bu nedenle literatürde bu endeksi konu olarak yapılan çalışmaların yeni yeni geliştiği ve sınırlı sayıda olduğu dikkat çekmektedir.

Literatür incelendiğinde, BIST Sürdürülebilirlik 25 Endeksi’ni konu alan çalışmaların ağırlıklı olarak sürdürülebilirlik muhasebesi ve raporlaması üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Örneğin; Akdoğan, Özerhan ve Sultanoğlu (2023), Aracı, Yüksel ve Filiz (2016), Gençoğlu ve Ayaç (2016), Uzun Kocamış ve Yıldırım (2016),Özerhan ve Sultanoğlu (2018), Süklüm ve Hiçyorulmaz (2019). Yapay zekânın sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak için nasıl kullanıldığı ve bunun performans üzerindeki etkilerinin incelenmesi literatürde kritik bir araştırma boşluğudur. Bu çalışma üretim süreçlerinde yapay zekâ kullanan beyaz eşya işletmelerinin sürdürülebilirlik ve finansal performansını analiz ederek üretim yönetimi alanındabahsi geçen araştırma boşluğuna hitap ederek, literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

3.YAPAY ZEKÂ, SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE FİNANSAL PERFORMANS İLİŞKİSİ

Doğal çevrenin bozulması ve iklim krizi, en gelişmiş ve yenilikçi çözümleri gerektiren son derece karmaşık olgulardır (Nishant vd., 2020). Özellikle beyaz eşya sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin üretim süreçlerinde sürdürülebilirliği sağlamaya yönelik teknolojileri kullanması ve sürdürülebilir ürünler geliştirerek daha uzun ömürlü, verimliliği yüksek, enerji ve su tasarrufu sağlayan ürünleri piyasaya sunmasıyla kullanıcıların bu ürünleri satın alması doğal kaynakların korunması açısından önem arz eden faktörlerdir. Yapay zekâ; enerji verimliliği, iklim değişikliği, atık yönetimi, su kaynakları yönetimi, tarım ve gıda güvenliği gibi birçok sürdürülebilirlik alanında potansiyel faydalar sunmaktadır. Örneğin, enerji yönetiminde yapay zekâ, enerji tüketimini analiz

ederek ve optimize ederek kaynakların daha verimli kullanılmasına yardımcı olabilir. Bu nedenle sürdürülebilirliğin sağlanmasında teknolojik yeniliklerden faydalanarak akılcı çözümlerin üretilmesi için ar-ge yatırımlarının artırılması gerekmektedir. İşletmelerin endüstri 4.0 teknolojilerinden günümüzde en öne çıkan araç olan yapay zekâ teknolojisinden yararlanması; kalite, verimlilik, etkinlik, optimizasyon gibi hususlarda yenilikçi yöntemler geliştirmelerine katkı sağlayabilir.

Beyaz eşya sektöründe sürdürülebilirliğin sağlanması; çevresel, ekonomik ve sosyal açıdan olumlu etkiler oluşturulmasını amaçlamakla birlikte hem doğal kaynakları korumaya yönelik bir sorumluluk hem de işletme sürdürülebilirliği açısından önem arz eden bir olgu olarak değerlendirilebilir. Beyaz eşya sektöründe üretim yapan işletmeler, aşağıda sunulan adımları işletme stratejisiyle bütünleştirirse, sektörün genel sürdürülebilirlik çabaları katma değere dönüşebilir. Bu amaç doğrultusunda belirtilen adımlar aşağıda maddeler halinde yer almaktadır:

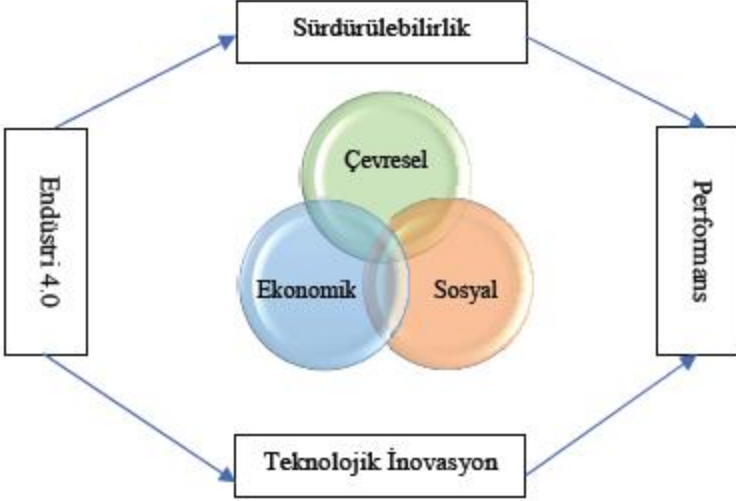
- Enerji ve kaynak verimliliği: Üretim süreçlerinde enerji ve kaynak kullanımını optimize etmek, atık üretimini azaltmak için temel bir adımdır. Enerji verimliliği sağlayan ürünler tasarlamak ve üretmek, işletmeye maliyet tasarrufu sağlayabilirken olumsuz çevresel etkileri de minimize edebilir.
- Dönüştürülebilir malzemelerin kullanımı: Ürün tasarımında geri dönüştürülebilir ve sürdürülebilir malzemelerin kullanımı, ürünlerin son kullanımından sonra malzemelerin tekrar döngüye katılmasına olanak tanır.
- Atık yönetimi: Üretim süreçlerinden kaynaklanan atıkların azaltılması veya geri dönüştürülmesi için etkin atık yönetimi önemlidir. Atıkların azaltılması, çevresel etkileri minimize ederken işletmeye de mali fayda sağlayabilir.
- Eko-ürün tasarımı: Ürün tasarımı aşamasında çevresel etkiler göz önünde bulundurulmalıdır. Dayanıklı, kolay onarılabilir ve geri dönüştürülebilir ürünler tasarlamak, ürünlerin daha uzun ömürlü olmasına ve atık miktarının azaltılmasına katkı sağlar.
- Enerji verimli ürünler: Beyaz eşyaların enerji tüketimini azaltan, daha verimli çalışan modellerin üretimi ve hane halkının enerji sınıfı yüksek ürünleri satın alması yönünde teşvik edilmesi, hem kullanıcıların su ve elektrik gibi faturalarını düşürmelerine yardımcı olur hem de doğal kaynakları tasarruflu kullanılarak korunmasına katkı sağlar.
- Tedarik zinciri yönetimi: Sürdürülebilirliğin sadece üretim aşamasında değil, tedarik zinciri boyunca da tüm paydaşlar arasında sağlanması

önem arz etmektedir. Tedarikçilerin sürdürülebilir uygulamaları benimsemesi ve paylaşması yönünde tedarikçiler teşvik edilmelidir.

- Ürün ömrünün uzatılması: Ürünlerin dayanıklı ve onarılabilir şekilde tasarlanması, tüketici eğilimlerini değiştirebilir. Uzun ömürlü ürünler, daha az atık üretir ve tüketicilerin sık sık yeni ürünler almasının önüne geçebilir.
- Geridönüşüm ve atık elektroniği yönetimi: Eski beyaz eşyaların geri dönüşümü ve atık elektroniğin doğru şekilde yönetilmesi, zararlı atık maddelerin çevreye zarar vermesini önlemenin yanı sıra yeni ürünlerin üretimi için yeni hammadde ve malzeme temini miktarını asgari düzeye indirerek kullanılmış ürünlerin geri dönüştürülmesi ve yaratıcı yeniden kullanımıyla elde edilen malzemelerin yeni ürün üretim sürecine dahil edilmesi önemli ölçüde kaynak tasarrufu sağlayacaktır. Buna verilebilecek başarılı örneklerden biri, Arçelik'in ar-ge uzmanları tarafından geliştirilen ve hayata geçirilen yenilikçi bir fikir ve döngüsel ekonomiye önemli derece katkı sağlayan bir uygulama olarak, plastik atık pet şişelerden çamaşır makinesi tamburunun üretilmesidir. Arçelik patentine sahip "Leopet" hammaddesi, geri dönüştürülmüş pet şişelerin kullanımıyla elde edilen yüksek performanslı plastik materyal, çamaşır makinesi ve yıkayıcı-kurutucu kazanların üretiminde kullanılmaktadır (Arçelik Faaliyet Raporu, 2018, 2022).
- Yeşil üretim sertifikaları: Çeşitli sertifikasyonlar ve standartlar, işletmelerin sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olabilir ve müşterilere güvence sağlayabilir. Bu sertifikalar, ISO 14001 çevre yönetim sistemi, ISO 140064 sera gazı emisyonları ve ölçümü yönetimiyle ilgili standartlar, ISO 50001 enerji yönetim sistemi gibi kalite belgeleridir.
- Eğitim ve Farkındalık: Çalışanlar, tedarikçiler ve tüketiciler arasında sürdürülebilirliğe yönelik farkındalık ve eğitim programları oluşturmak, sürdürülebilirlik kültürünün yayılması ve benimsenmesine katkı sağlayabilir.

Bu çalışmada sürdürülebilirlik, çevresel, ekonomik ve sosyal olmak üzere üç boyutuyla; performans ise finansal ve sürdürülebilirlik performansı olmak üzere iki boyutuyla ele alınmıştır. Başarılı bir operasyon yönetimi için işletmelerin endüstri 4.0 teknolojilerini ve özellikle yapay zekâ aracını kullanarak teknolojik inovasyon uygulamalarının işletmenin performansını arttıracığı öne sürülmektedir. Bu ilişkiyi ifade eden model Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. Endüstri 4.0, Sürdürülebilirlik, İnovasyon ve Performans İlişisine Yönelik Model Önerisi

Yapay zekâ teknolojisi, üretim süreçlerinde daha iyi verimlilik ve optimizasyon sağlayabilir. Üretim süreçlerinin daha verimli çalışması, daha az kaynak kullanımı, enerji tasarrufu ve atık azaltımı gibi sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşılmasına katkıda bulunabilir. Bu da uzun vadede işletmenin maliyetlerini düşürebilir. Yapay zekâ, talep tahmini, envanter yönetimi ve üretim planlaması gibi alanlarda daha hassas sonuçlar üreterek daha doğru tahminlerin yapılması ve etkili planlama, gereksiz envanter maliyetlerini azaltabilirken, aynı zamanda atık miktarını düşürmeye ve süreçleri optimize etmeye yardımcı olabilir.

Yapay zekâ, müşteri talep ve beklentilerini daha iyi anlamak için verileri analiz ederek, üretimi daha kişiselleştirilmiş hale getirilebilir, gereksiz üretimi azaltabilir ve bu da hem sürdürülebilirlik hem de müşteri memnuniyeti açısından olumlu sonuçlar doğurabilir. Bu teknoloji, ekipmanların ve makinelerin durumunu izleyerek arızaları önceden tahmin edebilir. Bu ise planlı bakımı mümkün kılar ve tahmin edilemeyen üretim kesintilerini azaltabilir. Üretimde daha az bekleme süresi, üretimde istikrar ve maliyet tasarrufu sağlayabilir. Yapay zekâ teknolojisi, işletmelerin yenilikçi ürün ve hizmetler geliştirmesine yardımcı olabilir. Bu da pazarda rekabet üstünlüğü sağlayarak finansal performansı olumlu etkileyebilir. Buna ek olarak yapay zekâ, büyük veri analizi yaparak işletmelerin daha bilinçli ve veri odaklı kararlar almasına yardımcı olabilir. Doğ-

ru kararlar, kaynakların daha etkin kullanılmasını sağlayabilir ve sürdürülebilirlik ile finansal hedeflerin uyumlu şekilde ilerlemesine katkıda bulunabilir.

Bu çalışmada bağımlı değişken olarak performans kriteri kullanılmış olup, sürdürülebilirlik ve finansal performans olmak üzere iki boyutta incelenmiştir. Sürdürülebilirlik performansı ve finansal performans, işletmeler için birbirleriyle ilişkili ve önemli faktörlerdir. İşletmeler, sürdürülebilirlik hedeflerini başarıyla gerçekleştirerek finansal performanslarını arttırabilir ve uzun vadeli başarılarını sürdürebilir hale gelebilirler. Sürdürülebilirlik performansı ve finansal performansın işletmeler için önemine dair hususlardan kritik olarak değerlendirilebilecek başlıklar aşağıda belirtilmiştir:

- Risk yönetimi: Sürdürülebilirlik performansı, çevresel, sosyal ve yönetim (ESG) faktörlerini dikkate alır. İşletmeler, bu faktörleri etkin bir şekilde yöneterek finansal risklerini azaltabilirler. Örneğin, çevresel risklerle mücadele ederek enerji maliyetlerini düşürebilir, toplumun beklentilerini karşılayarak itibarlarını koruyabilir ve düzenleyici uyumla ilgili sorunları minimize edebilirler.
- Rekâbetüstünlüğü: Sürdürülebilirlik performansı, işletmelere rekabet avantajı sağlayabilir. Tüketiciler, giderek daha fazla sürdürülebilir ürün ve hizmetlere ilgi göstermekte ve tercih etmektedir. Bu nedenle, sürdürülebilirlik odaklı bir işletme, pazarın taleplerine cevap vererek müşteri sadakati kazanabilir ve yeni müşteriler çekebilir. Aynı zamanda, sürdürülebilirlik yönetimi, yenilikçilik ve verimlilik artışı gibi unsurlarla işletmelere maliyet üstünlüğü sağlayabilir.
- Yatırımcı ilgisi: Yatırımcılar, artan bir şekilde sürdürülebilirlik performansına odaklanmaktadır. Sürdürülebilirlik performansı, finansal performansın yanı sıra, yatırımcıların risklerini ve getiri beklentilerini de etkileyen bir faktördür. Sürdürülebilirlik hedeflerine sahip işletmeler, yatırımcıların ilgisini çekebilir, sürdürülebilir yatırım fonlarından destek alabilir ve daha kolay finansman elde edebilirler.
- İşletme sürekliliği: Sürdürülebilirlik performansı, işletmenin uzun vadeli sürekliliğini sağlamaya yardımcı olur. Sürdürülebilirlik, doğal kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasını, çevresel ve toplumsal etkilerin azaltılmasını ve gelecek nesillere sürdürülebilir bir dünya bırakmayı amaçlar.

4.YÖNTEM

Çalışmanın yöntem kısmı iki alt başlıkta incelenmektedir. Öncelikle araştırmanın amacı, kapsamı ve kısıtları ele alınmakta olup, ardından araştırmanın metodolojisine yer verilmektedir.

4.1.Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Kısıtları

Araştırmanın amacı, üretim süreçlerinde yapay zekâ teknolojisi kullanan beyaz eşya sanayinde faaliyet gösteren işletmelerde sürdürülebilirlik ile finansal performans arasındaki ilişkinin Çok Kriterli Karar Verme yöntemlerinden TOPSIS tekniğiyle analiz edilmesidir. Bu amaçla çalışmada; BIST Sürdürülebilirlik 25 Endeksinde faaliyet gösteren ve raporlarında benzer kriterler tebliğ eden Arçelik ve Vestel işletmelerinin 2021 yılı sürdürülebilirlik kriterleri kapsamındaki sıralaması ile aynı yıl finansal performans kapsamındaki sıralamalarının karşılaştırılması gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın 2021 yılı ile sınırlı tutulmasının nedeni, işletmelerin farklı dönemlerde sürdürülebilirlik ve faaliyet raporu yayınlamaları ve raporlamalarında farklı kriterlere yer vermeleridir. Başka bir ifade ile standart bir sürdürülebilirlik raporunun bulunmaması, sürdürülebilirlik açısından karşılaştırma yapılmasını engelleyen en önemli kistas olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada yer alan verilere ilgili işletmelerin internet siteleri ve Kamu Aydınlatma Platformu'ndan (KAP) erişim sağlanmıştır.

Analizde kullanılan finansal performans kriter değişkenlerine Tablo 1'de yer verilmiş olup; sürdürülebilirlik kriter değişkenlerine Tablo 2'de yer verilmektedir. Analizde toplamda 4 adet kriter finansal performans değişkeni kullanılırken, 9 adet sürdürülebilirlik kriteri kullanılmıştır. Finansal performansı ölçmek için; cari oran, net kâr marjı, finansal kaldıraç oranı ve özkaynak kârlılığı kriterleri kullanılmıştır. Sürdürülebilirliğin üç boyutundan ilki olan çevresel boyutu temsil eden kriterler; önlenen CO₂ emisyonu, geri dönüştürülmüş plastik kullanımı, su tasarrufu ve güneş paneli gücü, ekonomik boyutu temsil etmek üzere ihracat tutarı, son olarak ise toplumsal boyutu temsil etmek üzere kadın çalışan oranı kullanılmıştır. Sürdürülebilirliğin üç boyutuna ek olarak, sürdürülebilirliğin sağlanmasında önemli katkısı olan teknolojik inovasyon için ise ar-ge çalışan sayısı, ar-ge yatırım tutarı ve dijitalleşmeye ayrılan bütçe kriterleri kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan değişkenlerin eşit ağırlıklara sahip oldukları varsayımı ile analizler gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1. Finansal Performans Kriterleri ve Amaçlar

KRİTERLER	AMAÇ
Cari Oran	J^{max}
Net Kâr Marjı	J^{max}
Finansal Kaldıraç Oranı	J^{min}
Özkaynak Kârlılığı	J^{max}

Tablo 2. Sürdürülebilirlik Performansı Kriterleri ve Amaçlar

KRİTERLER	AMAÇ
Ar-ge çalışan sayısı	J^{max}
Ar-ge yatırım tutarı	J^{max}
Önlenen CO ₂ emisyonu	J^{max}
Geri dönüştürülmüş plastik kullanımı	J^{max}
Su tasarrufu	J^{max}
Dijitalleşmeye ayrılan bütçe	J^{max}
Güneş paneli gücü	J^{max}
Kadın çalışan oranı	J^{max}
İhracat tutarı	J^{max}

4.2. Araştırmanın Metodolojisi

Araştırmada sürdürülebilirlik performansının finansal performans üzerindeki etkisi TOPSIS yöntemi ile analiz edilmiştir. Finansal performansın ölçülmesinde kullanılan araçları içerisinde Çok Kriterli Karar Verme tekniklerinden biri olan TOPSIS tekniği, 1992 yılında Chen ve Hwang tarafından geliştirilmiştir. TOPSIS tekniği, seçenekler arasında belirli ölçütler doğrultusunda kriterlerin maksimum değeriyle minimum değerine olan uzaklıklarına göre kıyaslanması ilkesine dayanır. Bir başkadeyişleen iyi alternatifin; pozitif ideal çözüm noktasına en yakın, negatif ideal çözüm noktasına ise en uzak mesafede olması gerektiği ilkesine dayanır (Wu, Lin & Tsai, 2008). TOPSIS tekniği içeriğinde yedi adımı içermekte olup, metodolojisinin yedi adımı sırasıyla aşağıdaki şekilde gösterilmektedir (Behzadian vd., 2012).

1. Adım: "Karar Matrisi";

Karar matrisi m adet alternatif ile n adet kriterli karar verisinden oluşmaktadır.

2. Adım: “Normalize Matrisin Oluşturulması”:

Burada x_{ij} orijinal matris, r_{ij} ise normalize edilen matrisi ifade etmekte olup; aşağıda yer alan formül ile hesaplanmaktadır.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum x_{ij}^2}}$$

3. Adım: “Ağırlıklandırılmış Normalize Matrisin Oluşturulması”:

Burada w_j her j kriterinin ağırlığını v_{ij} ise ağırlıklandırılmış normalize matrisi ifade etmekte olup; aşağıda yer alan formül yolu hesaplanmaktadır.

$$v_{ij} = w_j r_{ij}$$

4. Adım: “İdeal ve Negatif İdeal Çözüm Değerlerinin Oluşturulması”:

İdeal çözüm değeri:

$$A^* = \{v_1^*, v_2^*, v_3^*, \dots, v_n^*\}$$

$$A^+ = \{J \in J^{max} \parallel \max v_{ij} ; J \in J^{min} \parallel \min v_{ij}\}$$

Negatif ideal çözüm değeri:

$$A' = \{v_1', v_2', v_3', \dots, v_n'\}$$

$$A^- = \{J \in J^{min} \parallel \max v_{ij} ; J \in J^{max} \parallel \min v_{ij}\}$$

5. Adım: “İdeal ve Negatif İdeal Noktalara Olan Uzaklık Değerlerinin Elde Edilmesi”:

Bu aşamada, her karar noktasının yani her alternatifinin pozitif ideal çözümden uzaklığı S^+ ve negatif ideal çözümden uzaklığı S^- değerini ifade etmekte olup; hesaplanmalarına ilişkin formülleri aşağıda yer almaktadır.

İdeal uzaklık:

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^+)^2}$$

Negatif ideal uzaklık:

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2}$$

6. Adım: “İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Hesaplanması”:

Bu adımda alternatifler arasında ideal çözüme göre göreli yakınlık hesaplanmaktadır.

$$C_i^* = S_i^- / (S_i^+ - S_i^-)$$

$$0 < C_i^* < 1$$

7. Adım: “İdeal Alternatifin Belirlenmesi”:

Bu aşamada göreli yakınlığı 1'e en yakın olan alternatif ise TOPSIS tekniğine göre ideal alternatif kabul edilir.

5.BULGULAR

Araştırma kapsamında Arçelik ve Vestel işletmelerine ait sürdürülebilirlik ve finansal performans kriterlerini ölçmek için 2021 yılı verileri kullanılmış olup; çalışmada finansal performans ile ilgili hesaplamalara yer verilmiş, sürdürülebilirlik analizlerinin aynı analiz süreçlerinden geçtiği varsayımı üzerine sonuçlarına yer verilmiştir. Her bir değerlendirme süreci için ayrı ayrı TOPSIS yöntemiyle analiz gerçekleştirilmiş ve karşılaştırılmıştır.

5.1.TOPSIS Finansal Performans Analizine İlişkin Bulgular

1. Adım: “Karar Matrisinin Oluşturulması”:

2021 YILI	Cari Oran	Finansal Kaldıraç	Net Kâr Marjı	Özkaynak Kârlılığı
VESTEL	1,18	0,65	0,09	0,31
ARÇELİK	1,47	0,75	0,04	0,15

2. Adım: “Normalize Matrisinin Oluşturulması”:

2021 YILI	Cari Oran	Finansal Kaldıraç	Net Kâr Marjı	Özkaynak Kârlılığı
VESTEL	0,6259	0,6549	0,9138	0,9001
ARÇELİK	0,7798	0,7556	0,4061	0,4355

3. Adım: “Ağırlıklandırılmış Normalize Matrisin Oluşturulması”:

2021 YILI	Cari Oran	Finansal Kaldıraç	Net Kâr Marjı	Özkaynak Kârlılığı
VESTEL	0,1564	0,1637	0,2284	0,2250
ARÇELİK	0,1949	0,1889	0,1015	0,1088

4. Adım: “İdeal ve Negatif İdeal Çözüm Değerlerinin Oluşturulması”:

V+	0,1950	0,1637	0,2285	0,2250
V-	0,1565	0,1889	0,1015	0,1089

5. Adım: “İdeal ve Negatif İdeal Noktalara Olan Uzaklık Değerlerinin Elde Edilmesi”:

S_i^+	S_i^-
0,0384	0,1738
0,1738	0,0384

6. Adım: “İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Hesaplanması”:

Alternatifler	C_i^*
VESTEL	0,8188
ARÇELİK	0,1811

7. Adım: “İdeal Alternatifin Belirlenmesi”:

Alternatifler	C_i^*	Sıralama
VESTEL	0,8188	1
ARÇELİK	0,1811	2

TOPSIS analiz bulguları incelendiğinde; finansal performans olarak ilk sırada yer alan işletmenin VESTEL işletmesi olduğu görülmektedir. ARÇELİK işletmesi finansal performans olarak ikinci sırada yer almaktadır.

5.2. TOPSIS Sürdürülebilirlik Performansı Analizine İlişkin Bulgular

Araştırmanın sürdürülebilirlik performans analizinde, finansal performans analizindeki adımlar izlenmiş olup; bu bölümde sürdürülebilirlik analizi sonucuna yer verilmektedir.

“İdeal Alternatifin Belirlenmesi”:

Alternatifler	C_i^*	Sıralama
ARÇELİK	0,8950	1
VESTEL	0,1049	2

TOPSIS analiz bulguları incelendiğinde; sürdürülebilirlik performansı olarak ilk sırada yer alan işletmenin ARÇELİK işletmesi olduğu görülmektedir. VESTEL işletmesi sürdürülebilirlik performansı olarak ikinci sırada yer almaktadır.

6. TARTIŞMA

Bu çalışmanın bulguları, imalat sektöründeki yöneticiler ve karar vericiler için çeşitli çıkarımlar önermektedir. İlk olarak, karar vericiler, tüm üretim değer zincirini kapsayan proaktif stratejilerle sürdürülebilir bir yönetim sistemi oluşturmak için yapay zekâ teknolojisiyle mevcut teknik yeteneklerini artırabilir. Bir diğer husus ise üreticilerin büyük baskı altında olduğu rekabetçi bir ortamda sıralı finansman kaynaklarıyla çevre dostu ve yüksek teknolojiye sahip ürün ve hizmetler sunulmaya çalışılması nedeniyle kaynakların etkin bir şekilde dağıtılması ve işletmelerin stratejik olarak en yüksek önceliklere odaklanması önerilmektedir (Sahoo vd., 2023; .

Üretim işletmelerinin sürdürülebilirlik yatırımlarını artırarak yeşil inovasyon ve temiz üretim teknolojileri geliştirmesinde devlet teşvikleri önemli rol oynamaktadır. Araştırma bulguları, sürdürülebilirlik performansı yüksek olan işletmenin finansal performansının diğer işletmeye kıyasla daha düşük olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle özellikle sanayi işletmelerinin finansal teşviklerle desteklenmesi (vergi indirimlerinin yapılması, ar-ge desteklerinin verilmesi vb.) sürdürülebilirliğin sağlanması açısından önem arz etmektedir.

İmalat sektörü, tüm ülkelerin bel kemiğini oluşturur ve ülke ekonomisini, çevresini ve toplumunu önemli ölçüde etkileme gücüne sahiptir. Ekonomide sürdürülebilir üretim, iş modellerinde değişim ve dönüşüm getirir, ekonomik büyümenin gelişimi için kapasite yaratır. Çevresel açıdan sürdürülebilir üretim, hammadde tüketimini ve israfını azaltır, kaynakların etkin kullanımını geliştirir ve kirlilik emisyonunu yavaşlatır. Yapay zekâ, iş uygulamalarını ve endüstrileri dönüştürecek ve sürdürülebilirlik de dâhil olmak üzere büyük toplumsal sorunları ele alma potansiyeline sahiptir. Örneğin, üretim sürecinde kullanılan kaynaklar arasında doğada yaşamın sürdürülebilmesi için en elzem kaynakların başında gelen suyun; artırılması, nakliyesi ve geri dönüşümü için sürdürülebilir çözümler geliştirilmesine muazzam düzeyde ihtiyaç vardır. Artan kirlilik, küresel ısınma ve nüfus artışı gibi sebeplerle temiz su kullanımının artması suyun sürdürülebilirliği için teknolojik yenilikler geliştirilmesini gerektirmektedir. Su yönetimi, dünyanın 17 sürdürülebilir kalkınma amacından biridir. İlâveten, suyun içinde bulunan tüm partikül maddelerin değişen toksisite seviyelerine sahip olması, çevre ve toplum üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için uygun önlemler alınmasını gerektirir (Kar vd., 2022). Endüstriyel süreçlerde temiz su kullanımını yerine artırılmış su kullanımı için yapay zekâ ve makine öğrenimiyle sudaki zararlı partikülleri tespit etmek ve işlemek için faydalı çözümler sağlayabilir. Buna ek olarak, bulaşık ve çamaşır makinesi gibi beyaz eşya ürünlerinin yapay zekâ teknolojisiyle üretilmesi, kullanıcıların tüketim miktarına göre su, enerji ve deterjan miktarını ayarlaması ve bu ürünlerin hane halkı tarafından

tercih edilerek kullanımının yaygınlaşması sürdürülebilirliğe katkı sağlayacaktır. Üretim açısından ise yapay zekâ teknolojisi beyaz eşya fabrikalarında; kalite kontrol, eş zamanlı ürün gözden geçirme, birlikte ürün tasarımı, sanal ortamda ürün prototiplemesi gibi süreçlerin yürütülmesinde hız, kolaylık ve verimlilik artışı sağlayabilir.

Bu araştırmanın 2021 yılı ile sınırlı tutulmasının nedeni, işletmelerin farklı dönemlerde faaliyet ve sürdürülebilirlik raporu yayınlamaları ve raporlarında farklı kriterlere yer vermeleridir. Başka bir ifadeyle standart bir sürdürülebilirlik raporunun bulunmaması, sürdürülebilirlik açısından karşılaştırma yapılmasını engelleyen en önemli kıstas olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple BIST Sürdürülebilirlik 25 gibi endekslerde yer alan şirketlere raporlama standardı getirilmesi önerilmektedir. Araştırmacıların ve yatırımcıların kamuya açık olarak yayınlanan raporları kolaylıkla değerlendirebilmeleri ve karşılaştırma yapabilmeleri için raporlama standardına getirilecek düzenleme doğrultusunda şirketlerin raporlarında aynı kriterlere yer vermeleri ve bu bilgilere raporun içerisinde özel bir bölüm ayırmaları tavsiye edilir. Aynı ölçütlerin raporlarda düzenli bir sıra halinde sunulması araştırmacı, yatırımcı ve diğer paydaşların incelemesi ve karşılaştırma yapması için kolaylık sağlayacaktır. Buna ek olarak şirketlerin hem sürdürülebilirlik hem de faaliyet raporlarını aynı dönemlerde yayınlamaları araştırmaların dönemsel olarak yapılabilmesi açısından önemli bir husus olarak değerlendirilebilir.

Araştırma bulgularına göre sürdürülebilirlik analizi sonucunda Arçelik en ideal işletme olarak seçilirken, finansal performans analizinde ise Vestel en ideal işletme olarak belirlenmiştir. Araştırmanın sonucuyla ilgili değerlendirmeye takip eden bölümde daha detaylı yer verilmektedir. Gelecek çalışmalarda farklı sektörlere ilişkin analizler yapılarak çeşitli sektörlerdeki durum tespit edilebilir ve Türkiye’de faaliyet gösteren farklı sanayilerdeki işletmelerin ihtiyaçları belirlenerek, öneriler sunulabilir.

SONUÇ

Araştırma kapsamında elde edilen TOPSIS finansal performans analiz bulguları incelendiğinde; finansal performans olarak ilk sırada yer alan işletmenin Vestel işletmesi olduğu görülmektedir. Arçelik işletmesi ise finansal performans olarak ikinci sırada yer almaktadır. TOPSIS sürdürülebilirlik performansı analiz bulguları incelendiğinde ise; sürdürülebilirlik performansı olarak ilk sırada yer alan işletmenin Arçelik işletmesi olduğu görülmektedir. Vestel işletmesinin sürdürülebilirlik performansı bakımında ikinci sırada yer aldığı tespit edilmiştir.

TOPSIS analizlerinin sonucu değerlendirildiğinde; sürdürülebilirlik performansı açısından ilk sırada yer alan Arçelik işletmesinin, finansal performans açısından ikinci sırada yer alması araştırmanın çarpıcı sonucu olarak karşımıza çıkmakta olup; bu çalışmada sürdürülebilirlik performansının, finansal performansı desteklemediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum ise sürdürülebilirliğe yapılan yatırımın yüksek olması sebebiyle finansal kârlılık açısından henüz yatırımın geri dönüşünün alınamaması ile açıklanabilir. Benzer şekilde Qing vd. (2022) de proaktif yeşil teknoloji inovasyonu ile finansal performans etkileşimini araştırdığı çalışmasında proaktif yeşil ürün inovasyonunun uzun vadeli kurumsal finansal performans üzerinde önemli bir pozitif etkisi olduğunu, ancak, kısa vadeli kurumsal finansal performansı iyileştirmediği sonucuna ulaşmıştır.

Sürdürülebilirlik yatırımlarıyla finansal performans arasında U şeklinde bir ilişki olduğu ifade edilebilir. Başlangıçta yeşil teknoloji yatırımları finansal performansı negatif yönde etkilese de zaman içerisinde sürdürülebilirlik yatırımlarının, finansal performansı olumlu yönde etkileyeceği beklenmektedir. Geri dönüşümün maliyetinin yüksek olması, sürdürülebilir teknolojilere ayrılan yüksek miktardaki bütçelerle ar-ge yatırımı yapılması gibi hususlar; CO2 emisyonu azaltımı, doğal kaynakların korunması, enerji tasarruflu yeni ürünler üretilmesi gibi çevresel, ekonomik ve sosyal faydalar sağlayarak sürdürülebilirlik performansını arttırmakta böylece bugüne ve geleceğe yatırım yapılmasını mümkün kılmaktadır. Sürdürülebilirliğe yatırımın finansal performans olarak getirisinin uzun vadeli olacağı öngörülmektedir.

İleriki çalışmalarda farklı sektör ve örneklemeler ele alınarak, yapay zekâ teknolojisi kullanan işletmelerde sürdürülebilirlik ve finansal performans karşılaştırılması yapılabilir. Böylece, sektörler arası farklılık olup olmadığı veya hangi sektörde kendine özgü durumların olduğu araştırılarak ortaya çıkacak bulgulara göre değerlendirmeler yapılabilir.

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, N., Özerhan, Y., & Sultanoğlu, B. (2023). İklimle İlgili Açıklamalar Standart Taslağı IFRS S2: BİST Sürdürülebilirlik Endeksindeki İşletmelere Olası Etkileri. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 25(MODAV 19. Uluslararası Muhasebe Konferansı Özel Sayısı), 99-132.
- ARACI, H., Yüksel, Ö., & Filiz, G. (2016). Şeffaflık ve Hesap Verilebilirliğin Sağlanmasında Sürdürülebilirlik Raporları: BİST Sürdürülebilirlik Endeksindeki Şirketlerin Sürdürülebilirlik Raporlarının İncelenmesi. *World of Accounting Science*, 18.
- ARÇELİK Sürdürülebilirlik Raporu (2018). (Çevrimiçi) Erişim: 10 Haziran 2023, https://www.arcelikglobal.com/media/4433/su-rdu-ru-lebilirlik-raporu_2018.pdf
- ARÇELİK Sürdürülebilirlik Raporu (2019). (Çevrimiçi) Erişim: 10 Haziran 2023, https://www.arcelikglobal.com/media/5832/arcelik_master_tr_online_1808.pdf
- ARÇELİK Sürdürülebilirlik Raporu (2020). (Çevrimiçi) Erişim: 10 Haziran 2023, https://www.arcelikglobal.com/media/6365/arcelik_2020surdurulebilirlikraporu_yoneticiozeti.pdf
- ARÇELİK Sürdürülebilirlik Raporu (2021). (Çevrimiçi) Erişim: 10 Haziran 2023, https://www.arcelikglobal.com/media/6937/arcelik21_surd_ozettr.pdf
- ARÇELİK Faaliyet Raporu (2020). (Çevrimiçi) Erişim: 10 Haziran 2023, https://www.arcelikglobal.com/media/6239/arcelik_fr20_web.pdf
- ARÇELİK Faaliyet Raporu (2021). (Çevrimiçi) Erişim: 10 Haziran 2023, https://www.arcelikglobal.com/media/6798/arcelik21_faaliyet_raporu.pdf
- ARÇELİK Faaliyet Raporu (2022). (Çevrimiçi) Erişim: 10 Haziran 2023, https://www.arcelikglobal.com/media/7260/arcelik_fr_22_tr.pdf
- BEHZADIAN, M., Otaghsara, S. K., Yazdani, M., & Ignatius, J. (2012). A state-of-the-art survey of TOPSIS applications. *Expert Systems with Applications*, 39(17), 13051-13069.
- BİTTENCOURT, I. I., Costa, E., Silva, M., & Soares, E. (2009). A computational model for developing semantic web-based educational systems. *Knowledge-Based Systems*, 22(4), 302-315.
- BORSA İSTANBUL, Sürdürülebilirlik Endeksleri (Çevrimiçi), Erişim: 20 Haziran 2023, <https://borsa.istanbul.com/tr/sayfa/165/bist-surdurulebilirlik-endeksleri>
- CALLICOTT J.B., Mumford K. (1998). Ecological sustainability as a conservation concept. In: *Ecological Sustainability and Integrity: Concepts and Approaches*. Springer, pp. 31-45.
- CUMHURBAŞKANLIĞI DİJİTAL DÖNÜŞÜM OFİSİ BAŞKANLIĞI, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2021) "Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi Raporu", 2021-2025.
- GENÇOĞLU, Ü. G. & Aytaç, A. (2016). Kurumsal Sürdürülebilirlik Açısından Entegre Raporlamanın Önemi ve BİST Uygulamaları. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (72), 51-66.
- FRANK, B. (2021). Artificial intelligence-enabled environmental sustainability of products: Marketing benefits and their variation by consumer, location, and product types. *Journal of Cleaner Production*, 285, 125242.
- KAR, A. K., Choudhary, S. K., & Singh, V. K. (2022). How can artificial intelligence impact sustainability: A systematic literature review. *Journal of Cleaner Production*, 134120.
- LEAHY, S. (2019). Climate study warns of vanishing safety window—Here's why. *Nat 1 Geogr.*, Yayınlanma: 12 Mart 2019, Erişim: 23.07.2023, <https://www.nationalgeographic.com/environment/article/climate-change-model-warns-of-difficult-future>

- MORELLİ, J. (2011). Environmental sustainability: A definition for environmental professionals. *Journal of Environmental Sustainability*, 1(1), 2.
- NİSHANT, R., Kennedy, M., & Corbett, J. (2020). Artificial intelligence for sustainability: Challenges, opportunities, and a research agenda. *International Journal of Information Management*, 53, 102104.
- OLAWUMI, T. O., & Chan, D. W. (2018). A scientometric review of global research on sustainability and sustainable development. *Journal of Cleaner Production*, 183, 231-250.
- ÖZERHAN, Y., & Sultanoğlu, B. (2018). Sürdürülebilirlik Raporu Kapsamında Çevresel Bilgilerin Raporlanması ve Güvence Denetimi. *Muhasebe ve Denetim Bakışı*, 17(53), 55-76.
- QING, Lingli, Dongphil Chun, Abd Alwheed Dagestani, and PengLi. (2022). "Does Proactive Green Technology Innovation Improve Financial Performance? Evidence from Listed Companies with Semiconductor Concepts Stock in China" *Sustainability*, 14, no. 8: 4600.
- SAHOO, S., Kumar, A., & Upadhyay, A. (2023). How do green knowledge management and green technology innovation impact corporate environmental performance? Understanding the role of green knowledge acquisition. *Business Strategy and the Environment*, 32(1), 551-569.
- SÜKLÜM, N. & Hiçyorulmaz, E. (2019). BİST Sürdürülebilirlik Endeksindeki İşletmelerin Sosyal Sorumluluk ve Çevre Muhasebesi İlişkisi Açısından İncelenmesi: Bir İçerik Analizi, *Business & Management Studies: An International Journal (BMIJ)*, 7(4): 1806-1824.
- TÜRKBEŞD (2021). Beyaz Eşya Sektörü: Geleceği Bugün Şekillendirmek. (Çevrimiçi), Erişim: 23 Haziran 2023, <http://www.turkbesd.org/userfiles/files/T%C3%9CRKBESD%20Beyaz%20E%C5%9Fya%20Sekt%C3%B6r%20Raporu%20.pdf>
- UZUN Kocamış, T. & Yıldırım, G. (2016). Sustainability reporting in Turkey: Analysis of companies in the BIST sustainability index. *European Journal of Economics and Business Studies*, 2(3), 41-51.
- VESTEL Faaliyet Raporu (2020). (Çevrimiçi) Erişim: 10 Haziran 2023, https://www.vestel-yatirimciliskileri.com/_assets/pdf/faliyet/2020/faaliyet-raporu-2020-v2.pdf
- VESTEL Faaliyet Raporu (2021). (Çevrimiçi) Erişim: 10 Haziran 2023, https://www.vestel-yatirimciliskileri.com/_assets/pdf/faliyet/2021/VESTEL_ELK_EFR_2021_TR.pdf
- VESTEL Faaliyet Raporu (2022). (Çevrimiçi) Erişim: 10 Haziran 2023, https://www.vestel-yatirimciliskileri.com/_assets/pdf/faliyet/2022/VESTL_Entegre_Faaliyet_Raporu_2022_new.pdf
- YALÇIN, H. (2022). Muhasebenin dijitalleşmesi ve muhasebe mesleğinin geleceği. Ş. Karabulut (Edt.), *Muhasebe-pazarlama organizasyon: teori ve uygulama*. Ekin Yayınevi (1.Baskı), 13-24.
- WCED, S. W. S. (1987). World commission on environment and development. *Our Common Future*, 17(1), 1-91.
- WU, C. R., Lin, C. T., & Tsai, P. H. (2008). Financial service of wealth management banking: Balanced scorecard approach. *Journal of Social Sciences*, 4(4), 255-263.
- WU, G.-C. (2017). Environmental innovation approaches and business performance: Effects of environmental regulations and resource commitment. *Innovations*, 19(4), 407-427.

AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ VE TÜRKİYE'DE YEŞİL EKONOMİ PERSPEKTİFİNDE YENİLENEBİLİR ENERJİ VE İSTİHDAM İLİŞKİSİ

Burcu KILINÇ SAVRUL*

Destegül HAZAR**

1.GİRİŞ

Yeşil ekonomi kavramı, küresel olarak ekonomik ve çevresel literatürde geniş yer tutmaktadır. Ülkelerin, iklim değişikliğinin olası olumsuz etkilerini en aza indirmek ve sürdürülebilir bir gelecek inşa etme gereksinimi son dönemde daha çok ön plana çıkmaktadır. Geleneksel ekonomi politikalarından farklı olarak “yeşil” politikalar ile birlikte yaşanılabilir ve sürdürülebilir bir dünya bırakılmak istenmektedir. Bu çerçevede 1987’den itibaren gelişme gösteren yeşil ekonomi kavramı, geleneksel ekonomi kavramına bir alternatif olarak gösterilmektedir. Yeşil ekonomi, sadece çevresel olarak sürdürülebilir bir dünya sistemini kapsamamaktadır. Yeşil bir ekonomide amaç, insanca yaşanır bir iş, çevre odaklı tüketim, ürün, pazarlama gibi bir dizi kavramı kapsayan bir ekonomi perspektifidir.

Yeşil ekonomi, bu çalışmada genel olarak yenilenebilir enerji ve istihdam sektörü perspektifinde incelenmiştir. Yenilenebilir enerji, doğada fosil yakıtlara göre çevresel tahribatı görece daha az olan bir enerjidir. Her ülke, fosil yakıt rezervleri açısından zengin bir jeopolitik konuma sahip değildir. Ancak yenilenebilir enerji, doğada kendiliğinden var olan bir enerji kaynağı olması sebebiyle gerekli santral ve kurulum maliyetini karşılayan her ülke için alternatif ve doğa dostu bir kaynaktır. Geleneksel kaynaklar, özellikle petrol ve doğalgaz gibi kaynakların Dünya’daki dağılımı ülkelerin birbiriyle olan ticari ilişkilerini de geliştirmektedir. Ancak son dönemde yaşanan Rusya- Ukrayna savaşı sonrası çıkan enerjide dışa bağımlılık derecesi ülkelerde tartışma konusu yaratmıştır. Rusya’nın bu dönemde kendisine taraf olmayan ülkelere karşı uygulamış olduğu enerji kısıtlaması, ülkelerin alternatif kaynaklara yönelmesine sebep olmuş-

* Prof.Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İİBF, İktisat Bölümü, Biga, Çanakkale, Türkiye. kilincburcu@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7114-0084.

** Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat ABD, Biga, Çanakkale, Türkiye. destegulhazar@outlook.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1586-558X>.

tur. AB ülkeleri bu dönemde yenilenebilir enerji kullanımını arttırmak için ek santral kuruluşlarına ve yeni sınır ötesi anlaşmalar yapmayı taahhüt etmiştir. Öte yandan, dışa bağımlılığı azaltmak için Rusya ile ticari ilişkisi yüksek olan başta AB ülkeleri olmak üzere pek çok ülke alternatif kaynak olarak bu dönemde yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik yatırım ve projeler üretmişlerdir. AB komisyonunun bu dönemde yürürlüğe aldığı RePowerEU planı, yeşil geçiş sürecini hızlandırarak yenilenebilir politikaların teşviğini düzenleyen bir dizi paketi içermektedir. Özellikle enerjide kaynak çeşitliliğini sağlamak Rusya'nın gaz kısıtlamasına alternatif olarak ülkeleri teşvik etmiştir. AB ülkelerinde yapılan her dört yolculuktan birinin gazının Rusya'dan ithal gelmesi önemli bir parametre olarak gösterilmektedir. Bu sebeple, farklı ülkelerle de enerji anlaşmasının imzalanması söz konusu olmuştur. Hidrojen sektörü pazarında da önemli bir hedefi olan Rusya'ya karşılık, (2030 yılına kadar hidrojen pazarının %20'sini karşılamak) Avusturya ve Almanya gibi AB ülkeleri bu pazar payını genişletme yolunu tercih etmektedir.

Yenilenebilir enerjinin yeşil ekonomi olarak nitelendirilmesi için üretim ve tüketim sürecinde doğa ile uyumlu bir süreci kapsaması gerekmektedir. Model aşamasında rüzgâr ve güneş elektrik kapasitesi ele alınmıştır. Diğer yenilenebilir enerji türleri olan özellikle hidroelektrik ve biyoyakıt enerjilerinin ele alınmamasının sebebi ise, enerjinin açığa çıkma sürecinde ve sonrasında çevreye verilen zararın söz konusu olmasıdır. Hidroelektrik santralleri kurulum itibarıyla yenilenebilir bir kaynak olarak nitelendirilen su ile enerji sağlasa da su kaynakları, küresel iklim değişikliği sonucu yaşanan azalma sonucu kıt hale gelmiştir. Kıt olan bir kaynak sonucu açığa çıkan enerjinin çevre üzerinde olumsuz etkisi mevcuttur. Öte yandan, biyoyakıt sektöründeki enerjinin açığa çıkması sürecinde tahıl üretiminde kıtlık söz konusu olmaktadır. Bu sebeple, diğer yenilenebilir kaynaklara göre çevre üzerinde tahribatı daha az olan rüzgâr ve güneş enerjisi, yeşil ekonomi perspektifinde yenilenebilir kaynaklar olarak ifade edilmektedir.

Yeşil ekonomi kavramı kapsam olarak insanca iş ve ücret konusunda ülkelere direktif veren ekonomidir. İşlerin insan onuruna yakışır şekilde olması kavramın temelini oluşturmaktadır. Yeşil olarak nitelendirilen her iş ise insan onuruna yakışır iş kategorinde yer almayabilir. ILO, 2021'in yeşil iş sınıflandırmasında da belirtildiği bir işin yeşil iş olarak nitelendirilmesi için çevresel olarak sürdürülebilir bir süreç içerisinde yer alması ve iş ahlakına uygun olması gerekmektedir. İstihdam seviyesi, yenilenebilir teknolojilere olan yatırımın artmasıyla beraber özellikle AB ülkelerinde artış göstermektedir. AB ülkeleri ve Türkiye, yenilenebilir enerji ile ilgili son dönemde yaşanan COVID-19 ve Rusya-Ukrayna savaşı gelişmelerinde yenilenebilir enerji sektörlerinin önemi konulu birçok adım atmıştır. Bu dönemde sektörel bazlı istihdamın artış oranında bir

miktar azalış gerçekleşse de yenilenebilir enerji sektörü istihdamı 2020-2021 dönemini fosil yakıtlara nazaran daha iyi bir seviyede kapatmıştır.

2.ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Çalışmanın bu bölümünde, yenilenebilir enerji kapasitesinin (rüzgâr ve güneş elektrik üretim kapasitesi) istihdama etkisini incelemek amacıyla uygulanacak olan yöntemler olan; uzun dönem ilişkiler için panel eş bütünleşme analizi ve kısa dönem ilişkiler için hata düzeltme modeli ve nedensellik ilişkisine yönelik Dumitrescu ve Hurlin (2012) analizi için yöntemsel çıkarımlara yer verilmiştir. Bu analizler öncesi kullanılacak olan homojenlik ve yatay kesit bağımsızlığı testlerinin yöntemleri açıklanmıştır. Ayrıca, çalışmanın örnekleminin tanıtımına değinilmiştir.

2.1.Panel Veride Homojenliğin Test Edilmesi

Paneli oluşturan yatay kesitlere ait eş bütünleşme denklemlerindeki eğim katsayılarının homojen olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ilk çalışmalar Swamy (1970) ile başlamıştır. Pesaran ve Yamagata (2008), Swamy testini geliştirmiştir.

$$x_{it} = \alpha + \beta_i MM_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

şeklindeki genel bir panel eş bütünleşme denkleminde β_i eğim katsayılarının yatay kesitler arasında farklı olup olmadığı test edilmektedir. Burada da N ve T büyüklükleri hangi testin seçileceği açısından önemlidir. Çalışmada $N > T$ olduğu için uygun homojenlik testi Swamy testi olmuştur. Testin hipotezleri;

H_0 : Eğim katsayıları homojendir.

H_1 : Eğim katsayıları homojen değildir.

Denklem (1), önce panel EKK ile sonra ağırlıklandırılmış sabit etkiler modeli ile tahmin edilerek gerekli test istatistikleri oluşturulmaktadır. Hipotezleri test edebilmek için iki farklı test istatistiği geliştirilmiştir (Pesaran ve Yamagata, 2008: 8);

$$\text{Büyük örneklem için: } LM_{adj} = \left(\frac{2}{N(N-1)} \right)^{1/2} \quad (2)$$

$$\text{Küçük örneklem için: } \hat{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - k}{v(T, k)} \right) \square N(0,1) \quad (3)$$

Burada N ; yatay kesit sayısını, S ; Swamy test istatistiğini, k ; açıklayıcı değişken sayısını ve $v(T,k)$ standart hatayı ifade etmektedir. Test sonucunda elde edilen olasılık değerleri 0.05'ten büyük olduğunda H_0 hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde kabul edilmekte ve eş bütünleşme katsayılarının homojen olduğuna karar verilmektedir.

2.2. Panel Veri Analizinde Yatay Kesit Bağımlılığının Testi

Birinci nesil birim kök testleri, paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin bağımsız olduğu ve paneli oluşturan birimlerden birine gelen şoktan tüm yatay kesit birimlerinin aynı düzeyde etkilendikleri varsayımına dayanmaktadır. Günümüzde uluslararası ekonomilerinin birbiriyle ilişkili olduğu düşünülürse, paneli oluşturan yatay kesit birimlerinden birine gelen bir şoktan birimlerin farklı düzeyde etkileneceği daha gerçekçi bir yaklaşımdır. Bu eksikliği gidermek için, yatay kesit birimleri arasındaki yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulundurarak birim kök analizi yapan ikinci nesil birim kök testleri geliştirilmiştir.

Birim kökün varlığını test etmek için panel verileri kullanıldığında, yatay kesit bağımlılığının sınanması gerekmektedir. Panel veri setinde yatay kesit bağımlılığı (cross-section dependence) varlığı reddedilirse, 1. nesil birim kök testleri kullanılabilir. Bununla birlikte panel verilerinde yatay kesit bağımlılığı varsa, 2. nesil birim kök testlerini kullanmak daha tutarlı, etkin ve güçlü tahminleme yapılmasını sağlamaktadır.

Yatay kesit bağımlılığının varlığı, panelin zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük olduğunda Breusch-Pagan (1980) Lagrange Multiplier (LM) testiyle; her ikisi de büyük olduğunda Pesaran (2004) Cross-Section Dependence (CD) testiyle araştırılabilmektedir. Ancak bu test, grup ortalaması sıfır ve bireysel ortalama sıfırdan farklı olduğunda sapmalı olmaktadır. Pesaran vd. (2008) bu sapmayı, test istatistiğine varyansı ve ortalamayı da ekleyerek düzeltmiştir. Bu nedenle testin ismi sapması düzeltilmiş LM testi (LM_{adj}) olarak ifade edilmektedir. LM test istatistiği ilk haliyle aşağıdaki gibidir (Breusch ve Pagan, 1980):

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (\hat{\rho}_{ij}^2) \square \chi_{\frac{N(N-1)}{2}}^2 \quad (4)$$

Bu istatistik daha sonra Pesaran (2008) yapılan bir düzenleme ile şöyle olmuştur:

$$LM_{adj} = \left(\frac{2}{N(N-1)} \right)^{1/2} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \left[\hat{\rho}_{ij}^2 \left(\frac{T-K-1}{v_{Tij}} \hat{\rho}_{ij} - \hat{\mu}_{Tij} \right) \right] \square N(0,1) \quad (5)$$

Burada $\hat{\mu}_{Tij}$ ortalamayı, v_{Tij} varyansı temsil etmektedir. Buradan elde edilecek olan test istatistiği asimtotik olarak standart normal dağılım göstermektedir. Testin hipotezleri:

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Test sonucunda elde edilecek olasılık değeri 0.05'ten küçük olduğunda H_0 hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmekte ve paneli oluşturan birimler arasında yatay kesit bağımlılığının olduğuna karar verilmektedir (Pesaran vd., 2008).

2.3. Panel Veride İkinci Nesil Birim Kök Testleri

Bu çalışmada paneli oluşturan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı tespit edildiği için, serilerin durağanlığı, ikinci kuşak birim kök testlerinden CADF ile test edilmiştir. CADF testinde, hata teriminin tüm seriler için ortak ve her seriye özgü olmak üzere, iki kısımdan meydana geldiği varsayılmıştır. Bu modelde yatay kesit bağımlılığının, gözlenemeyen ortak öğenin varlığından kaynaklandığı varsayılmaktadır. Testin hipotezleri şöyledir;

H_0 : Birim kök var

H_1 : Birim kök yok

Bu teste önce her bir ülke için CADF istatistikleri hesaplanmaktadır. Hesaplanan bu değerler, Pesaran (2006) tarafından Monte Carlo simülasyonu ile hesaplanan tablo değerleriyle karşılaştırılır. Hesaplanan CADF istatistiği, tablo kritik değerinden küçük olduğunda, H_0 reddedilmektedir. Yani, bu ülke verisinde birim kök olmadığına ve şokların geçici olduğuna karar verilmektedir. Yani; CADF kritik tablo değeri, CADF istatistiği değerinden büyükse boş hipotez reddedilir ve sadece o ülkenin serisinin durağan olduğu sonucuna ulaşılır.

Panelin genelinde birim kökün varlığına karar verebilmek amacıyla; her bir ülke için bulunan CADF istatistiklerinin aritmetik ortalaması alınarak, CIPS istatistiği hesaplanmaktadır. Hesaplanan CIPS istatistiği, Pesaran (2007)'deki tablo değerleriyle karşılaştırılmaktadır. Hesaplanan CIPS değeri, tablo kritik değerinden küçük olduğunda, H_0 reddedilmektedir. Bu durumda, paneli oluşturan tüm ülkeler için, ilgili veride birim kök olmadığına ve şokların geçici olduğuna karar verilmektedir.

CADF test istatistiği aşağıdaki şekilde tahmin edilir:

$$Y_{it} = (1 - \phi_i)\mu_i + \phi_i\gamma_{it-1} + \mu_{it} \quad i=1,2,\dots,N \text{ ve } t=1,2,\dots,T \quad (6)$$

$$\mu_{it} = \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (7)$$

Burada, f_t her ülkenin gözlenemeyen ortak etkilerini (common fact), ε_{it} bireysel-spesifik hatayı gösterir. Denklem (3.8) ve (3.9) birim kök hipotezleri şu şekilde yazılabilir:

$$\Delta\gamma_{it} = \alpha_i + \beta_i\gamma_{it-1} + \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad i=1,2,\dots,N \text{ ve } t=1,2,\dots,T \quad (8)$$

Ayrıca her bir yatay kesite (ülkelere) ait birim kök test istatistiklerinin ortalaması alınarak panelin geneli için birim kök test istatistiği olan CIPS (Cross-Sectionally Augmented IPS) elde edilebilir (Pesaran, 2006). CIPS istatistiği şu şekilde ifade edilebilir.

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^n CADF_i \quad (9)$$

2.4. Westerlund & Edgerton (2007) Lm Bootstrap Panel Eşbütünleşme Testi

Panel veri analizlerinde eşbütünleşme teknikleri, zaman serisi (T) ve yatay kesit (N) boyutunda değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını test etmek için kullanılır. Bu çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin belirlenmesi amacıyla Westerlund & Edgerton (2007) tarafından geliştirilen LM bootstrap panel eşbütünleşme testinden faydalanılmıştır. Bu çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin belirlenmesi amacıyla Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından geliştirilen LM bootstrap panel eşbütünleşme testinden faydalanılmıştır. Bu eşbütünleşme testi McCoskey ve Kao (1998) tarafından ileri sürülen Langrage testi çarpanına dayanmaktadır. Bu eşbütünleşme testinde yatay kesit birimleri arasındaki bağımlılık dikkate alınmaktadır. Ayrıca Westerlund ve Edgerton (2007) eşbütünleşme testinin küçük örneklerde iyi sonuçlar verdiği gözlemlenmiştir. Bu testte H_0 hipotezinin kabul edilmesi tüm kesitler için eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermekte-

dir. Bu hipotezlerin sınanması için Westerlund ve Edgerton (2007) *LM* istatistiği, (10) no lu eşitlikte olduğu gibi hesaplanmaktadır.

$y_{it} = \alpha_i + x'_{it}\beta_i + z_{it}$ şeklindeki denklemde $z_{it} = u_{it} + \sum_{j=1}^t \eta_{ij}$ eşitliğin-
de η_{ij} ortalaması sıfır, varyansı σ_i^2 olan bir hata terimidir. Testin hipotezleri :

$H_0: \sigma_i^2 = 0$ eşbütünleşme ilişkisi vardır.

$H_1: \sigma_i^2 > 0$ eşbütünleşme ilişkisi yoktur biçimindedir. Westerlung ve Edgerton (2007) bu hipotezleri sınamak için *LM* istatistiğini oluşturmuştur.

$$LM_N^+ = \frac{1}{NT^2} \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{\omega}_i^{-2} S_{it}^2 \quad (10)$$

Burada $\omega_{it} = (u_{it}, \Delta x'_{it})'$ ve S_{it} FMOLS ile tahmin edilmiş modeldeki z_{it} hata terimlerinin kısmi toplamlarıdır. Bu yöntemde *LM* test istatistiği ve olasılık değerleri bootstrap kullanılarak hesaplanmaktadır.

2.5.Uzun Dönem Eş bütünleşme Katsayılarının FMOLS (Full Modified Ols) Tahmini

Bu çalışmada uzun dönem eş bütünleşme katsayıları FMOLS (Full Modified OLS) yöntemiyle incelenmiştir. Phillips ve Hansen (1990) göre, FMOLS yöntemi; değişkenlere ait denklemlerin hata terimleri arasındaki eş-anlı ilişkileri dikkate aldığından, ikinci derece sapmaları da gidermektedir.

FMOLS tahmincisi, standart tahmincilerde meydana gelen diagnostik sorunları gidermektedir. Bu yöntem içselliliği ve otokorelasyon sorununu dikkate alarak OLS'nin geliştirilmesiyle elde edilmiştir. Ayrıca, OLS tahmincisinin eşbütünleşik denklemlerin optimal değerlerini hesaplamada ortaya çıkan yetersizliğini gidermek için FMOLS'de asimptotik sapmalı ve dışsallık varsayımı kullanılmıştır. Yatay kesit bağımsızlığını varsayan bu tahminci aynı zamanda heterojenitenin söz konusu olması durumunda paneli oluşturan her bir yatay kesit için ise farklı bir eş bütünleşme vektörünün tahminine izin vermektedir. Panel FMOLS tahmincisi

$$\hat{\beta}_{GFM}^* = N^{-1} \sum_{i=1}^N \beta_{FMi}^* \quad (11)$$

şeklinde ifade edilmektedir ki, burada $\beta_{FM_i}^*$ her bir ülke için elde edilen katsayıyı göstermektedir.

2.6. Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)

Değişkenler arasında eş bütünleşik ilişki olması durumunda VECM'e dayanan Granger nedensellik analizi, hata düzeltme katsayısı ve açıklayıcı farklılaştırılmış gecikmeli katsayıların toplamından ortaya çıkan geçici nedenselliğe izin vermesi nedeniyle standart VAR modelinden daha üstündür (Johansen, 1991). VECM modelinin en önemli avantajı değişkenler arasında uzun dönem dengesi ve kısa dönem dinamikleri arasında ayırım yapılabilmesi ve bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında sahte ilişkilere meydan vermeden verinin kısa ve uzun dönem bilgisinin kullanılabilmesidir.

Hata düzeltme modeli aşağıdaki gibi gösterilebilmektedir:

$$\Delta X_t = \alpha + \sum_{i=1}^m \beta_i \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^n \gamma_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \psi_i \Delta Z_{t-i} + \lambda ECT_{t-i} + e_t \quad (12)$$

(12) numaralı denklemde ifade edilen VECM'e dayalı nedensellikte kısa ve uzun dönemli nedensellik ilişkileri arasındaki farkı birbirinden ayırmak önemlidir (Lütkepohl, 2005). Hata düzeltme terimi uzun dönemli nedensel etkileri göstermektedir. Hata düzeltme mekanizmasının çalışabilmesi için ECT_{t-i} değişkeninin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması gerekir (Enders, 1995). Hata terimlerinin katsayısının istatistik olarak anlamlı olması ise, bağımsız değişkenin uzun dönemde bağımlı değişkenin nedeni olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan, bağımsız değişkenlerdeki gecikme değerleri ise kısa dönemli nedensel etkileri göstermektedir. Bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerinin katsayılarının bir bütün olarak anlamlı olduğu tespit edilirse, bağımsız değişkenin istatistik olarak kısa dönemde bağımlı değişkenin nedeni olduğu kanıtlanmış olur (Baltagi, 2005).

2.7. Dumitrescu ve Hurlin (2012) Nedensellik Analizi

Paneli oluşturan serilerdeki eşbütünleşik ilişkinin olup olmaması kullanılacak olan nedensellik testini değiştirmektedir. Panel nedensellik testlerinin tümü yatay kesit bağımsızlığı varsayımı altında tahmin yapmaktadır. Yalnızca Dumitrescu ve Hurlin (2012) testi ile hem yatay kesit bağımlılığı hem de yatay kesit bağımsızlığı durumunda tahmin yapılabilmekte ve etkin sonuçlara ulaşılmaktadır. Dumitrescu ve Hurlin (2012) testi, heterojen paneller için Granger nedensellik testi ile benzerlik göstermektedir. Bu test, Granger nedensellik testi

kapsamında yatay kesit birimleri için hesaplanan bireysel Wald testlerinin ortalamasını ifade etmektedir. Bu test, hem heterojenliği hem de yatay kesit bağımlılığını dikkate almaktadır. Dumitrescu ve Hurlin testinin diğer bir özelliği ise hem eşbütünleşik ilişkinin varlığında hem de olmadığı durumda çalışmasıdır. Panel nedensellik testinde 3 farklı istatistik değeri hesaplanmaktadır.

Dumitrescu ve Hurlin (2012) çalışmasında panel nedensellik ilişkisini açıklayan $N > T$ ve $T > N$ durumları için farklı istatistikler ortaya çıkaran bir test ortaya atılmıştır. Bu test hem dengeli olmayan panellerde hem de yatay kesit bağımlılığı olan durumlarda kullanılabilir. Wald istatistiği her bir yatay kesit biriminin ortalamalarının kendisine bölünmesi ile bulunmaktadır. Dumitrescu ve Hurlin (2012), Y ile X arasındaki nedensellik ilişkisini aşağıda belirtilen doğrusal model yardımıyla araştırmışlardır.

$$y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} x_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (13)$$

Burada K , bütün yatay kesitler için özdeş olan gecikme uzunluğunu gösterirken,

$\beta_i = (\beta^{(1)}, \dots, \beta^{(K)})$ y_i ifade etmektedir. Yukarıda belirtilen denklem için kurulan temel ve alternatif hipotezler aşağıdaki gibidir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012):

$$\begin{aligned} H_0 &= \beta_i = 0 \\ H_1 &= \beta_i = 0 \forall i = 1, \dots, N \\ \beta_i &\neq 0 \forall i = N_1 + 1, N_1 + 2, \dots, N \end{aligned} \quad (14)$$

Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik Wald istatistiğinin hesaplanması aşağıdaki denklemde verilmiştir.

$$W_{N,T}^{Hnc} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N W_{i,T} \quad (15)$$

Dumitrescu ve Hurlin (2012), zaman boyutunun kesit boyutundan büyük olduğu durumda asimtotik dağılıma sahip $Z_{N,T}^{HNC}$ istatistiğinin kullanılmasını önerirken, kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olması durumunda ise Z_N^{HNC} istatistiğinin kullanılmasını önermektedir.

$$Z_N^{HNC} = \frac{\sqrt{N[W_{N,T}^{HNC} - N^{-1} \sum_{i=1}^N E(W_{i,T})]}}{\sqrt{N^{-1} \sum_{i=1}^N \text{Var}(W_{i,T})}} \quad (16)$$

$$Z_{N,T}^{HNC} = \sqrt{\frac{N}{2K}} (W_{N,T}^{HNC} - K) \quad (17)$$

2.8.Verilerin Tanıtımı

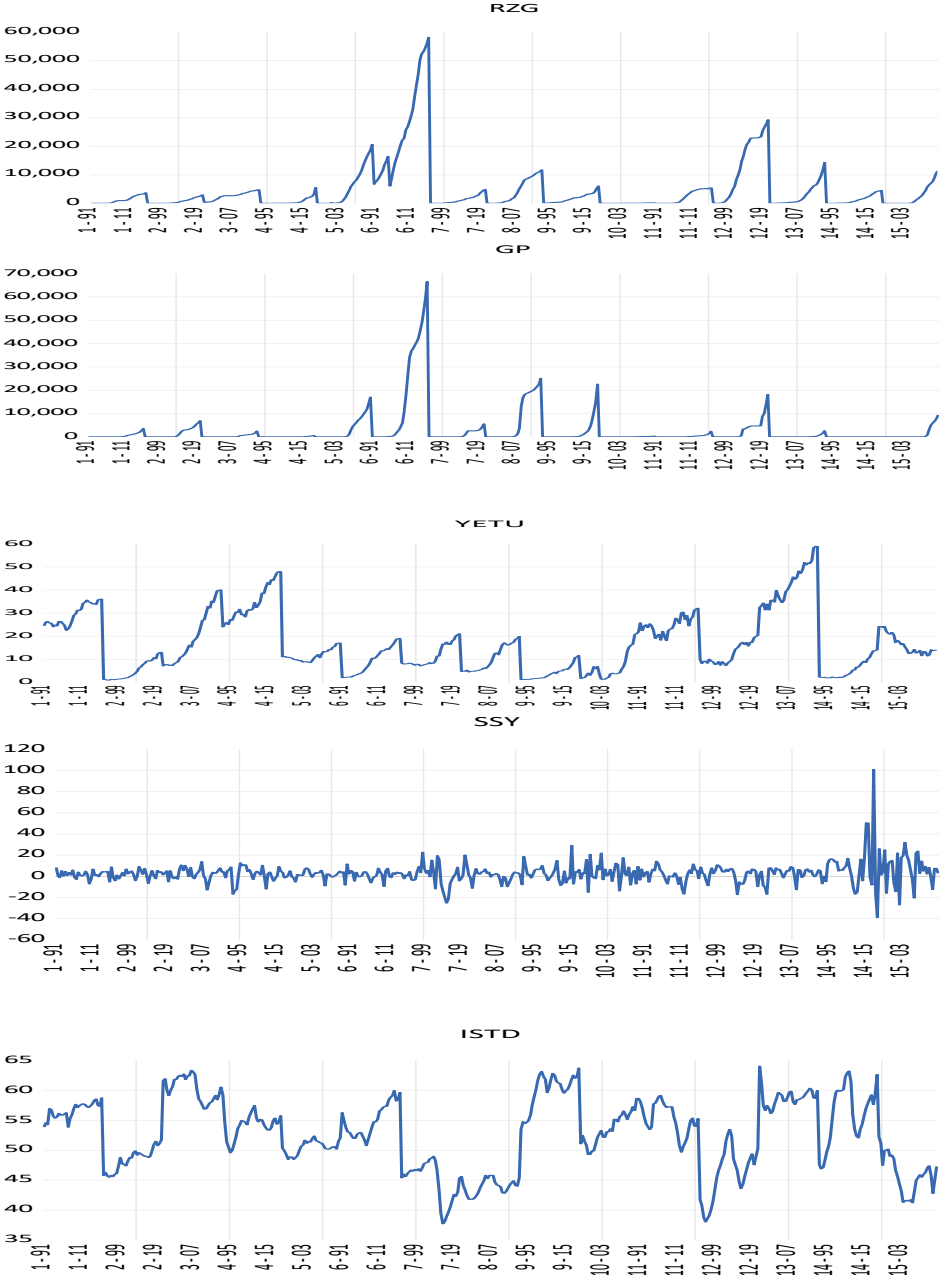
Çalışmada, analiz periyodu verilerin ortak noktada başladığı dönem olarak 1991-2022 yıllık bazda ve verileri bu dönem için eksiksiz olan ve örneklemede aykırı değer oluşturmayan 15 ülke için ele alınmıştır. Bu ülkelerden 14 tane ¹ Avrupa Birliği üyesi ve 1 tanesi Türkiye olarak örneklemede yerini almıştır. Bu dönem için verisi eksik olmayan ülkeler örnekleme dahil edilmiştir. Yenilenebilir enerji tüketimi ve brüt sabit sermaye yatırımları verileri World bank veri sitesinden, Güneş fotovoltaik ve rüzgâr elektrik üretim kapasitesi verileri Eurostat ve IRENA veri tabanından, istihdam verisi ise ILOSTAT veri tabanından oluşturulmuştur. Yenilenebilir enerji kapasite verileri, elektrik üretmek için yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanan enerji santrallerinin ve diğer tesislerin maksimum net üretim kapasitesini temsil etmektedir. Yenilenebilir enerji kapasitesini açıklamak için kullanılan rüzgâr ve güneş elektrik üretim kapasite değişkeni şebekeye bağlı kapasiteyi yansıtmaktadır. Analizler Gauss kodları ve Eviews 12.0 sürümü yardımıyla elde edilmiştir. Modelde yer alan değişkenler Tablo 25’de verilmiştir.

Tablo 1.Analizde Kullanılan Değişkenlerin Tanıtımı

Değişken	Birim	Gösterimi	Tanımı
Rüzgâr	MW	RZG	Bağımsız değişken
Güneş Fotovoltaik	MW	GP	Bağımsız değişken
Yenilenebilir Enerji Tüketimi	Toplam Enerji Tüketiminin Yüzdesi	YETU	Bağımsız değişken
Sabit Sermaye Yatırımları	Yıllık Büyüme Oranı	SSY	Bağımsız değişken
İstihdam Oranı	%	ISTD	Bağımlı değişken

Değişkenlerin zaman içindeki seyrine yönelik grafikler aşağıdadır:

¹ Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Portekiz, İspanya, İsveç, Hollanda

Tablo 2. Değişkenlere Yönelik Tanımsal İstatistik Bilgiler

İstatistikler	RZG	GP	YETU	SSY	ISTD
Ortalama	4416.32	2635.33	16.296	2.616	52.671
Medyan	1018.91	14.585	12.940	2.425	53.150
Maksimum	58186.00	66552.00	59.020	100.93	64.100
Minimum	0.0026	0.002	0.940	-38.971	37.700
St. sapma	8697.26	7965.14	12.70	9.614	6.109
Korelasyon Matrisi					
		RZG	GP	YETU	SSY
	RZG	1.00	0.352	0.035	0.056
	GP		1.00	0.094	0.062
	YETU			1.00	0.141
	SSY				1.00

Ele alınan ülkeler için; RZG değişkeninin ortalama değeri 4416.32 ± 8697.26 , GP değişkeni ortalama değeri 2635.33 ± 7965.14 , YETU değişkeninin ortalama değeri 16.29 ± 12.70 , SSY değişkeninin ortalama değeri 2.61 ± 9.61 ve ISTD değişkeni ortalama değeri 52.67 ± 6.10 olarak belirlenmiştir.

2.9. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, ülkeler bazında belirlenen yıllar için değişkenler üzerinden ilişki ölçüleceği için hem zaman hem de kesit boyutu bulunmaktadır ve veri yapısı panel veri yapısındadır. Analizler öncesinde, ele alınan değişkenlere yönelik tanımsal istatistik bilgiler verilerek, grafikler yardımıyla zaman seyri yapıları sunulmuştur. Panel veri analizinde ilk aşamada yapılması gereken, analizde kullanılan değişkenlerin homojenliğinin test edilmesidir. Paseran ve Yamagata (2008) homojenlik testi uygulanarak, eğitim katsayılarının homojen olmadığına karar verilmiştir. Bu durumda heterojenlik varsayımına dayanan birinci nesil birim kök testleri olan Im, Pesaran ve Shin (2003) Maddala ve Wu (1999) e Choi (2001) testi uygulanmıştır. Birim kök testlerinde amaç, değişkenlerin zaman içinde sahip olduğu trend etkilerinin belirlenmesi sonucunda, kaçınıcı mertebeden fark için durağan olduklarının ortaya konulmasıdır. Birinci nesil birim kök testleri sonucunda birinci mertebeye fark için durağanlık belirlenmiştir. Diğer aşamada, yatay kesit bağımlılığının test edilerek ikinci nesil birim kök testlerine ihtiyaç olup olmadığına ortaya konulması gerekmektedir. Panel veri setinde yatay kesit bağımlılığı mevcut ise 2. nesil birim kök testlerini kullanmak daha tutarlı, etkin ve güçlü tahminleme yapılmasını sağlamaktadır. Bu çalışmada Pesaran (2004) CD_{LM} testi kullanılmış ve yatay kesit bağımlılığı olduğu anlaşılmıştır. Buradan hareketle her bir ülke için bulunan CADF istatistiklerinin aritmetik ortalaması alınarak, CIPS istatistiği hesaplanarak ikinci nesil

durağanlık sonuçlarına bakılmıştır. Bu sonuçlar da birinci merteye fark için serilerin durağan oldukları sonucunu vermiştir. Her bir serinin birinci merteye farkı alınarak ilişkilerin uzun dönem yapılarının belirlenmesi amaçlı küçük örneklerde iyi sonuçlar veren Westerlund ve Edgerton (2007) LM Bootstrap Panel Eşbütünleşme Testi uygulanmıştır. Serilerin eşbütünleşik olup uzun dönemli ilişkili olduğu belirlenerek, uzun dönem eşbütünleşme katsayıları FMOLS (Full Modified OLS) yöntemiyle incelenmiştir. Diğer aşamada, eşbütünleşik seriler arasında kısa dönemde meydana gelen nedensellik ilişkisinin belirlenmesinde hata düzeltme teriminden yararlanılarak bilgi elde edilmiştir. Bağımsız değişkende meydana gelen dengesizliğin bir sonraki dönemde ne kadarının düzeltileceğini gösteren hata düzeltme modeli çalıştırılarak, değişkenler arasında kısa dönem ilişkilerin varlığı ortaya konulmuştur. Son aşamada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin belirlenmesinde Dumitrescu ve Hurlin (2012) Nedensellik analizi uygulanmıştır.

3.ARAşTIRMA BULGULARI

Bütün zaman serileri analizinde olduğu gibi, hem zaman hem de yatay kesit analizini bir arada gerçekleştiren panel veri analizlerinde de değişkenler arasında sahte ilişkilere neden olunmaması için değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Araştırmada analiz modeli şöyledir:

$$FLogISTD_{it} = \varphi_{0it} + \varphi_{1i}FLogRZG_{i,t} + \varphi_{2i}FLogGP_{i,t} + \varphi_{3i}FLogYETU_{i,t} + \varphi_{4i}FLogSSY_{i,t} + e_{i,t}$$

Birinci nesil birim kök testleri homojen ve heterojen modeller olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Levin, Lin ve Chu (2002), Breitung (2005) ve Hadri (2000) homojen model varsayımına dayanırken; Im, Pesaran ve Shin (2003), Maddala ve Wu (1999), Choi (2001) heterojen model varsayımına dayanmaktadır.

Bu çalışmada ilişkiler regresyon analizi yardımıyla belirlenmeye çalışılacaktır. Fakat kullanılacak birim kök testinin etkinliği ve güvenilirliği heterojenliğin ve yatay kesit bağımlılığının varlığına göre değişeceği için eşbütünleşme yapılmayacağı halde doğru testin belirlenmesi amacıyla hem homojenlik hem de yatay kesit bağımlılığı test edilmiştir.

3.1.Panel Veri Homojenlik Test Sonuçları

Panel veri analizlerinde öncelikle değişkenlerin homojen olup olmadıkları incelenmelidir. Değişkenlerin homojen ya da heterojen olması, uygulanacak

olan birim kök ve eşbütünleşme testlerinin biçimini değiştirmektedir. Homojenlik testi sonuçları Tablo 27’de sunulmuştur.

Tablo 3.Paseran ve yamagata (2008) homojenlik testi sonuçları

Homojenlik testi (H_0 : Eğim katsayıları homojendir)		
Test	Test istatistiği	p-değeri
Delta_tilde	8.365	0.007*
Delta_tilde_adj	9.202	0.013*

*0.05 düzeyinde anlamlı

Tablo 27’de hesaplanan testlerin olasılık değerleri her iki ülke grubu için 0.05’ten küçük olduğu için H_0 reddedilmiştir. Eğim katsayılarının homojen olmadığına karar verilmiştir.

3.2.Birinci Nesil Birim Kök Testleri

Çalışmada heterojenlik varsayımına dayanan birinci nesil Im, Pesaran ve Shin (2003), Maddala ve Wu (1999) ve Choi (2001) testi kullanılacaktır. Tablo 28’de 1. nesil birim kök testlerinin birimsel sabitli ve trendli olarak panel verisine uygulanması sonucu oluşan düzey ve 1. farklardaki t-istatistiği ve olasılık değerleri verilmiştir.

Tablo 4.Birinci nesil panel birim kök testi sonuçları

Değişkenler		Im vd. (2003)	Maddala ve Wu (1999)	Choi (2001)
RZG	düzye	-1.286(0.115)	9.415 (0.127)	-1.154(0.143)
	∇	-8.315(0.009)*	32.78(0.000)*	-9.103(0.002)*
GP	düzye	-1.190(0.123)	8.916 (0.130)	-1.155(0.150)
	∇	-6.703(0.001)*	32.547(0.000)*	-8.689(0.000)*
YETU	düzye	-1.319(0.131)	10.216 (0.148)	-1.102(0.164)
	∇	-8.511(0.000)*	36.058(0.007)*	-9.811(0.000)*
SSY	düzye	-1.108(0.109)	9.714 (0.125)	-1.515(0.152)
	∇	-7.425(0.000)*	35.101(0.012)*	-8.902(0.001)*
ISTD	düzye	-1.022(0.124)	10.315 (0.138)	-1.133(0.149)
	∇	-8.378(0.000)*	31.067(0.000)*	-9.045(0.000)*

Not: ∇ gösterimi birinci merteye farkı, * gösterimi ise, 0.05 için durağanlık durumunu göstermektedir. Testlerin deterministik spesifikasyonu sabit ve trendi içermektedir. Olasılık değerleri parantez içerisinde belirtilmektedir. Testlerin sıfır hipotezi birim kök vardır şeklindedir. Optimal gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriteri kullanılarak belirlenmiştir.

Tablo 28’de görüldüğü üzere, tüm değişkenler seviye değerlerinde birim köke sahiptir. Fakat ilk fark serileri ise birim kök içermemektedir. Bu nedenle tüm değişkenlerin I(1) oldukları başka bir ifadeyle 1. mertebe fark için durağan oldukları görülmektedir.

3.3.Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

Yatay kesit bağımlılığının varlığı: zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük olduğunda ($T > N$); Berusch Pagan (1980) CD_{LM1} testiyle, zaman boyutu yatay kesit boyutuna eşit olduğunda ($T = N$); Pesaran (2004) CD_{LM2} testiyle, zaman boyutu yatay kesit boyutundan küçük olduğunda ($T < N$); Pesaran (2004) CD_{LM} testiye kontrol edilmektedir. Bu çalışmada bir ülke grubu için 15 ülke ($N = 15$) ve 32 yıl ($T = 32$) olduğundan $T > N$ durumu vardır ve Berusch Pagan (1980) CD_{LM1} testi kullanılmıştır. Tablo 29, yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 5.Berusch pagan (1980) CD_{LM1} test sonuçları

Değişkenler		Berusch Pagan (1980) CD_{LM1}
RZG	t ist	6.583
	p	0.000*
GP	t ist	8.214
	p	0.000*
YETU	t ist	7.954
	p	0.009*
SSY	t ist	9.245
	p	0.000*
ISTD	t ist	6.103
	p	0.000*

* 0.05 düzeyinde anlamlı

Tablo 29’daki sonuçlara göre; olasılık değerleri 0.05’ten küçük olduğu için, serilerde ve denklemlerde yatay kesit bağımlılığının olduğu görülmektedir. Bu durumda paneli oluşturan ülkeler arasında, yatay kesit bağımlılığı vardır. Ülkelerden birine gelen şok, diğerlerini de etkilemektedir.

3.4.İkinci Nesil Birim Kök Test Sonuçları

Birinci nesil birim kök testleri, paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin bağımsız olduğu ve paneli oluşturan birimlerden birine gelen şoktan, tüm yatay kesit birimlerinin aynı düzeyde etkilendikleri varsayımına dayanmaktadır. Oysa paneli oluşturan yatay kesit birimlerinden birine gelen bir şokun, diğer birimleri

farklı düzeyde etkilenmesi, daha gerçekçi bir yaklaşımdır. Bu eksikliği gidermek için yatay kesit birimleri arasındaki bağımlılığı göz önünde bulundurarak durağanlığı analiz eden ikinci nesil birim kök testleri geliştirilmiştir.

Tablo 6.İkinci Nesil Panel Cadf Ve Cıps Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	CADF			
	Düzye		1.mertebe fark	
	Sabit	Sabit + Trend	Sabit	Sabit + Trend
RZG	-1.215(0.134)	-1.385(0.140)	-8.619(0.000)**	-9.288(0.000)**
GP	-1.421(0.213)	-1.536(0.311)	-6.745(0.002)**	-7.302(0.006)**
YETU	-1.210(0.158)	-1.321(0.162)	-7.511(0.011)*	-7.916(0.000)*
SSY	-1.476(0.341)	-1.560(0.389)	-7.821(0.005)*	-8.528(0.09)*
ISTD	-1.189(0.280)	-1.288(0.303)	-8.449(0.000)**	-9.441(0.000)**
Panel CIPS	-1.302(0.127)	-1.418(0.144)	-7.354(0.002)**	-8.548(0.000)**

Not: Tabloda her ülke için bireysel kritik değerler, Pesaran (2007) çalışmasında s.275-276'daki Tablo I (b) ve Tablo I (c)'den, panelin geneli için kritik değerler ise aynı çalışmada s.280-281'deki Tablo II (b) ve Tablo II (c)'den elde edilmiştir. Test istatistikleri sonuçlarına göre **, *** sırasıyla %5 ve %1 düzeylerindeki istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. Gecikme sayısı, Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir.

Hesaplanan CIPS istatistiği, tablo kritik değerinden büyük olduğu için, H_0 kabul edilmiş ve paneli oluşturan serilerde birinci merteye fark alındığında birim kök olmadığına karar verilmiştir. Bu durumda, seriler düzey değerlerinde durağan değildir, birinci merteye fark alındığında durağandır. Seriler düzey değerlerinde durağan olmadığı için eş bütünleşme analizi birinci merteye farkları ile gerçekleştirilecektir.

3.5.Westerlund & Edgerton (2007) Lm Bootstrap Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Bu çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin belirlenmesi amacıyla Westerlund & Edgerton (2007) tarafından geliştirilen LM bootstrap panel eş bütünleşme testinden faydalanılmıştır.

Tablo 7. Westerlund ve Edgerton (2007) LM Bootstrap Eş Bütünleşme Sonuçları

LMn ⁺	Sabit			Sabit+Trend		
	İstatistik	Asimptotik p-değeri	Bootstrap p-değeri	İstatistik	Asimptotik p-değeri	Bootstrap p-değeri
	8.365	0.127	0.225	9.516	0.275	0.317

Bootstrap olasılık değerleri 10.000 tekrarlı dağılımdan elde edilmiştir. Asimptotik olasılık değerleri, standart normal dağılımdan elde edilmiştir. Gecikme uzunluğu 1 alınmıştır. Tablo 31'deki sonuçlar incelendiğinde ele alınan seriler arasında eş bütünleşme ilişkisinin var olduğu ($p > 0.05$) görülmektedir. Bu durumda seriler uzun dönemde birlikte hareket etmektedir. Serilerin eş bütünleşik olduklarına karar verildikten sonra eş bütünleşme tahmincileri ile modeldeki katsayılar tahmin edilebilirler. Modelin uzun dönem katsayı tahminlerine geçilecektir.

3.6. Uzun Dönem Eş bütünleşme Katsayılarının FMOLS (Full Modified Ols) Tahmin Sonuçları

Bu çalışmada uzun dönem eş bütünleşme katsayıları FMOLS (Full Modified OLS) yöntemiyle incelenmiştir. Mevsimsel etkilerin giderilmesi amaçlı tüm değişkenlerin logaritması alınmıştır.

Tablo 8. Uzun Dönem Eş Bütünleşme Katsayı Tahminleri

MODEL				
$FLogIstd_{it} = \varphi_{0it} + \varphi_{1i}FLogRZG_{i,t} + \varphi_{2i}FLogGP_{i,t} + \varphi_{3i}FLogYETU_{i,t} + \varphi_{4i}FLogSSY_{i,t} + \epsilon_{i,t}$				
Ülkeler	FRZG	FGP	FYETU	FSSY
Avusturya	0.038(0.000)*	0.014(0.000)*	0.045(0.000)*	0.161(0.000)*
Belçika	0.036(0.000)*	0.048(0.000)*	0.032(0.017)*	0.145(0.000)*
Danimarka	0.032(0.003)*	0.019(0.007)*	0.024(0.000)*	0.153(0.007)*
Finlandiya	0.027(0.000)*	0.018(0.000)*	0.031(0.005)*	0.125(0.001)*
Fransa	0.032(0.000)*	0.021(0.008)*	0.044(0.000)*	0.218(0.007)*
Almanya	0.057(0.000)*	0.044(0.031)*	0.108(0.013)*	0.242(0.000)*
Yunanistan	0.020(0.000)*	0.014(0.000)*	0.043(0.000)*	0.239(0.006)*
İtalya	0.013(0.000)*	0.033(0.000)*	0.059(0.020)*	0.254(0.000)*
Hollanda	0.022(0.000)*	0.038(0.000)*	0.055(0.000)*	0.259(0.000)*
Lüksemburg	0.028(0.000)*	0.043(0.000)*	0.068(0.018)*	0.238(0.000)*
Portekiz	0.035(0.005)*	0.024(0.000)*	0.041(0.000)*	0.328(0.014)*
İspanya	0.029(0.000)*	0.043(0.015)*	0.038(0.007)*	0.240(0.005)*
İsveç	0.033(0.000)*	0.025(0.008)*	0.031(0.000)*	0.326(0.000)*
İrlanda	0.015(0.014)*	0.041(0.003)*	0.042(0.015)*	0.332(0.000)*
Türkiye	0.019(0.000)*	0.015(0.000)*	0.027(0.006)*	0.267(0.014)*
PANEL	0.031(0.000)*	0.026(0.000)*	0.042(0.000)*	0.241(0.000)*

*%5 önem düzeyinde, katsayının anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Analizdeki otokorelasyon ve değişen varyans problemleri Newey-West yöntemiyle giderilmiştir. Parantez içi değerler p değeridir.

Analiz için, değişkenlerde mevsimsel etkilerin giderilmesi amaçlı logaritmaları alınmış, durağan oldukları meritebe birinci farklar ile çalışılmıştır. Ayrıca, mevsimsel etkilerin giderilmesi amaçlı logaritmaları alınmıştır. FMOLS tahmin sonuçlarına göre, ele alınan ülkeler için bağımsız değişkenler panel genelinde ISTD üzerinde istatistik anlamlı çıkmıştır ($p < 0.05$). Panel geneli açısından; RZG değişkeni ISTD üzerinde pozitif yönde anlamlı etkilidir ($\beta = 0.031$, $p < 0.01$). GP değişkeni ISTD üzerinde pozitif yönde anlamlı etkilidir ($\beta = 0.026$, $p < 0.01$). YETU değişkeni ISTD üzerinde pozitif yönde anlamlı etkilidir ($\beta = 0.042$, $p < 0.01$). SSY değişkeni ISTD üzerinde pozitif yönde anlamlı etkilidir ($\beta = 0.241$, $p < 0.01$).

Etkileyici değişkenlerin katsayı değerlerine bakıldığında, ISTD üzerinde en etkili değişken SSY'dır. Daha sonra YETU, RZG ve GP gelmektedir.

Uzun dönem katsayı tahmin sonuçları panel açısından incelendiğinde, rüzgâr elektrik üretim kapasitesi %1 arttığında istihdam oranı %3.1 artış göstermektedir. Güneş fotovoltaik elektrik üretim kapasitesi %1 arttığında ise istihdam oranı %2.6 artış göstermektedir. Diğer bağımsız değişkenlerde ise, yenilenebilir enerji tüketimi (toplam enerji tüketiminin %'si) %1 artış gösterdiğinde istihdam oranı %4.2, brüt sabit sermaye yatırımları %1 artış gösterdiğinde istihdam oranı %24.2 artış göstermektedir. Ülke bazlı incelendiğinde ise, rüzgâr elektrik üretim kapasitesi, güneş fotovoltaik elektrik üretim kapasitesi, yenilenebilir enerji tüketimi (toplam enerji tüketiminin %'si) ve brüt sabit sermaye yatırımı değişkeninin istihdam oranı üzerinde en etkili olduğu ülkeler, Rüzgâr kapasite için Almanya, Avusturya, Belçika, İspanya, güneş kapasite için Belçika, Almanya, Lüksemburg ve İspanya, yenilenebilir enerji tüketimi (toplam enerji tüketiminin %'si) için Almanya, Lüksemburg, İtalya, Hollanda, Brüt sabit sermaye yatırımı için İrlanda, Portekiz, İsveç, Almanya ve Türkiye olarak ifade edilmektedir.

Türkiye, 14 AB üyesi içinde rüzgâr elektrik üretim kapasitesinin istihdamı etkileme katsayısında İrlanda ve İtalya'yı, güneş fotovoltaik elektrik üretim kapasitesinin istihdamı etkileme katsayısında ise, Yunanistan ve Avusturya'dan daha güçlü katsayıya sahiptir.

ISTD'yi rüzgâr elektrik üretim kapasitesi olarak en fazla etkileyen ülke Almanya olmuştur. Almanya'nın rüzgâr elektrik kapasitesinde diğer ülkelere göre istihdamı daha çok etkilemesinin sebebi, rüzgâr kapasitesini arttırmak için yaptığı yatırımlardır. 2021 yılında rüzgâr enerji sektöründe en çok yatırımı yapan ülke 8 milyar Euro ile Almanya olmuştur. Almanya'yı, Fransa (4,6 milyar Euro), İspanya ve İsveç (3,2 milyar Euro) takip etmiştir. Güneş fotovoltaik sektöründe ise, Almanya (5,21 milyar Euro), Hollanda (3,7 Milyar Euro), (İspanya

3,4 Milyar Euro) ve Fransa (3,2 milyar Euro) şeklinde yatırım gerçekleştirmiştir. (Euroserver, 2022: 202-211).

Özetle, yenilenebilir enerji teknolojilerine yapılan yatırım miktarı istihdam üzerinde pozitif etki yaratmaktadır.

3.7.Kısa Dönem Analizi: Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Eş bütünleşik seriler arasında kısa dönemde meydana gelen nedensellik ilişkisinin belirlenmesinde hata düzeltme teriminden yararlanılarak bilgi elde edilmektedir. Kısaca, bağımsız değişkende meydana gelen dengesizliğin bir sonraki dönemde ne kadarının düzeltileceğini gösteren hata düzeltme modelidir. Kısa dönem analizinde, farkı alınmış serilerin gecikmelileri ve uzun dönem analizinden elde edilen hata terimi serisinin bir dönem gecikmeli değeri (Error Correction Term: ECT_{t-1}) kullanılmaktadır.

$$\Delta \text{LogISTD}_t = \beta_0 + \beta_1 \Delta \text{LogRZG}_t + \beta_2 \Delta \text{LogGP}_t + \beta_3 \Delta \text{LogYETU}_t + \beta_4 \Delta \text{LogSSY}_t + \beta_5 \Delta \text{ECT}_{t-1} + v_t$$

Tablo 9.Kısa Dönem Hata Düzeltme Modeli Katsayı Tahminleri

Bağımlı Değişken: $\Delta \text{LogISTD}_t$	Katsayı	St. hata	t-İstatistiği	p
ΔLogRZG_t	0.024	0.005	4.800	0.000*
ΔLogGP_t	0.019	0.002	9.500	0.000*
$\Delta \text{LogYETU}_t$	0.034	0.006	5.667	0.000*
$\Delta \text{LogLSSY}_t$	0.227	0.034	6.676	0.000*
ΔECT_{t-1}	-0.421	0.063	-6.683	0.000*
Sabit	1.745	0.295	5.915	0.000*
R ² =0.724, DW=2.03, J-B=0.255, Harvey test(p)=0.162				

Not: *0.05 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı, JB; Jarque-Bera normallik testi olasılık değerini ifade etmektedir. Tahminlerdeki otokorelasyon ve değişen varyans sorunları, Newey-West yöntemi ile giderilmeye çalışılmıştır.

Tabloda hata düzeltme teriminin katsayısı negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Yani; modelin, hata düzeltme mekanizması çalışmaktadır. Bu durumda uzun dönemde beraber seyreden seriler arasında kısa dönemde meydana gelen sapmaların %42.1'i ortadan kalkmakta ve seriler tekrar uzun dönem denge değerine yakınsamaktadır. Yani; kısa dönemde ortaya çıkan sapmalar (her yıl %42.1'lik kısmı giderilerek) ortadan kalkmakta ve değişkenler tekrar uzun dönemde denge değerine yaklaşmaktadır. Böylece seriler arasında hem uzun hem de kısa dönem ilişkiler elde edilmiştir.

Kısa dönem katsayı değerlerine bakıldığında, uzun dönem katsayı değerine göre daha düşüktür. Bu durumda, bağımsız değişkenlerin ISTD üzerine etkisinde, hemen kısa dönemde büyük katkı görülmemekte, uzun dönemde etkileri daha yüksek olmaktadır.

3.8.Dumitrescu Ve Hurlin (2012) Nedensellik Analizi Sonuçları

Dumitrescu ve Hurlin (2012) testi ile hem yatay kesit bağımlılığı hem de yatay kesit bağımsızlığı durumunda tahmin yapılabilmekte ve etkin sonuçlara ulaşılmaktadır. Bu çalışmada durağan hale getirilmiş serilere Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi uygulanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 34'de sunulmuştur.

Tablo 10.Dumitrescu Ve Hurlin (2012) Nedensellik Testi Sonuçları

Boş hipotez	Test	İstatistik değerleri	p	karar
FLogRZG değişkeni FLogISTD değişkeninin Granger nedeni değildir	<i>Whnc</i>	6.276	0.000	Nedensellik var
	<i>Zhnc</i>	6.803	0.000	
	<i>Ztild</i>	7.215	0.000	
FLogISTD değişkeni FLogRZG değişkeninin Granger nedeni değildir	<i>Whnc</i>	0.305	0.127	Nedensellik yok
	<i>Zhnc</i>	1.736	0.326	
	<i>Ztild</i>	1.845	0.401	
FLogGP değişkeni FLogISTD değişkeninin Granger nedeni değildir	<i>Whnc</i>	6.584	0.000	Nedensellik var
	<i>Zhnc</i>	7.811	0.000	
	<i>Ztild</i>	8.248	0.000	
FLogISTD değişkeni FLogGP değişkeninin Granger nedeni değildir	<i>Whnc</i>	1.344	0.185	Nedensellik yok
	<i>Zhnc</i>	1.816	0.284	
	<i>Ztild</i>	2.105	0.416	
FLogYETU değişkeni FLogISTD değişkeninin Granger nedeni değildir	<i>Whnc</i>	8.315	0.000	Nedensellik var
	<i>Zhnc</i>	8.756	0.000	
	<i>Ztild</i>	9.101	0.000	
FLogISTD değişkeni FLogYETU değişkeninin Granger nedeni değildir	<i>Whnc</i>	7.421	0.000	Nedensellik var
	<i>Zhnc</i>	7.754	0.000	
	<i>Ztild</i>	8.202	0.000	
FLogSSY değişkeni FLogISTD değişkeninin Granger nedeni değildir	<i>Whnc</i>	7.209	0.000	Nedensellik var
	<i>Zhnc</i>	8.532	0.000	
	<i>Ztild</i>	8.816	0.000	
FLogISTD değişkeni FLogSSY değişkeninin Granger nedeni değildir	<i>Whnc</i>	8.155	0.000	Nedensellik var
	<i>Zhnc</i>	8.713	0.000	
	<i>Ztild</i>	8.984	0.000	

RZG değişkeni ISTD değişkeninin Granger nedenidir, ISTD değişkeni RZG değişkeninin Granger nedeni değildir. Tek yönlü nedensellik ilişkisi elde edilmiştir (RZG→ISTD). GP değişkeni ISTD değişkeninin Granger nedenidir, ISTD değişkeni GP değişkeninin Granger nedeni değildir. Tek yönlü nedensellik ilişkisi elde edilmiştir (GP→ISTD). YETU değişkeni ISTD değişkeninin Granger nedenidir, aynı zamanda ISTD değişkeni YETU değişkeninin Granger nedeni değildir. Çift yönlü nedensellik ilişkisi elde edilmiştir (YETU↔ISTD). SSY değişkeni ISTD değişkeninin Granger nedenidir, aynı zamanda ISTD değişkeni SSY değişkeninin Granger nedenidir. Çift yönlü nedensellik ilişkisi elde edilmiştir (SSY↔ISTD).

SONUÇ

Çalışma, 1991-2022 yılları arasında AB ülkeleri ve Türkiye için yenilenebilir enerji kapasitesi ve istihdam arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Yeni nesil panel yöntemlerinin kullanıldığı çalışmada, rüzgâr ve güneş fotovoltaik elektrik üretim kapasitesi değişkeni, yenilenebilir enerji kapasitesi değişkenini açıklayıcı değişkendir. Yapılan homojenlik analizi sonuçlarına göre çalışmada H0 reddedilmiştir. Yapılan yatay kesit bağımlılığı sonucuna göre ülkelerin birinde yaşanabilecek bir şok ortamı diğer ülkeyi de etkilemektedir. Seriler arasında eş bütünleşme ilişkisi kurulduktan sonra uzun ve kısa dönemli ilişki incelenmiştir.

Yapılan katsayı tahmin sonuçlarına göre, tüm bağımsız değişkenler bağımlı değişken üzerinde pozitif anlamlı sonucuna ulaşılmıştır. İstihdamı en fazla etkileyen değişken ise, brüt sabit sermaye yatırımları, en az etkileyen değişken ise, güneş fotovoltaik elektrik üretim kapasite değişkeni olmuştur. Uzun dönem eş bütünleşme analizi sonuçlarına göre, ele alınan ülkeler için bağımsız değişkenler panel genelinde ISTD üzerinde istatistik anlamlı çıkmıştır. ($p < 0.05$). Panel geneli açısından; RZG değişkeni ISTD üzerinde pozitif yönde anlamlı etkilidir ($\beta = 0.031$, $p < 0.01$). GP değişkeni ISTD üzerinde pozitif yönde anlamlı etkilidir ($\beta = 0.026$, $p < 0.01$). YETU değişkeni ISTD üzerinde pozitif yönde anlamlı etkilidir ($\beta = 0.042$, $p < 0.01$). SSY değişkeni ISTD üzerinde pozitif yönde anlamlı etkilidir ($\beta = 0.241$, $p < 0.01$) Rüzgâr elektrik üretim kapasitesindeki %1'lik artış istihdamı %3.1, güneş fotovoltaik kapasitesindeki artış ise istihdamı %2.6 arttırmaktadır. Yenilenebilir enerji tüketimindeki %1'lik artış ise istihdamı %4.2 arttırmaktadır. Son olarak brüt sabit sermaye yatırımlarındaki %1'lik artış ise istihdamı %24.1 etkilemektedir. Ülke çaplı incelemede ise, rüzgâr elektrik üretim kapasitesinin istihdam üzerinde en etkili olduğu ülke Almanya olmuştur. Almanya'da rüzgâr elektrik üretim kapasitesi %1 arttığında istihdam oranı %5.7 artış göstermektedir. Almanya'nın modelde de belirtildiği gibi istihdam üzerinde yüksek etkiye sahip olmasının sebebi, bu enerji sektörlerine yapmış

olduğu yatırımlardır. Yapılan yatırımlar neticesinde ise modelde verilen sonuçlara ek olarak 2021 yılında Almanya'da rüzgâr enerji sektörü istihdamında 69.200 kişi ile AB ülkeleri genelinde en fazla istihdam yaratan ülke konumundadır. Almanya'dan sonra ise Avusturya'da rüzgâr elektrik üretim kapasitesindeki %1'lik artış istihdamı %3.8 arttırmaktadır. Almanya'nın Güneş fotovoltaik kapasitesindeki %1'lik artış ise istihdamını % 4.4 arttırmaktadır.

Uzun dönem eş bütünleşme analizi Türkiye açısından incelendiğinde ise, rüzgâr elektrik üretim kapasitesindeki %1'lik artış istihdamı %1.9 arttırmaktadır. Güneş fotovoltaik kapasitesinde ise %1'lik artış istihdamı %1.5 arttırmaktadır. Yenilenebilir enerji tüketimindeki (toplamın %'si) %1'lik artış istihdamı %2.7 arttırmaktadır. Son değişken olan brüt sabit sermaye yatırımlarındaki %1'lik artış ise istihdamı %26.7 arttırmaktadır. GÜYAD (2021) yılı değerlendirmesine göre, Türkiye'nin 2021 Ağustos itibariyle ulaştığı yenilenebilir enerji santrallerinin toplam elektrik kapasitesi içindeki pay %53 seviyesine gelmiştir. Türkiye bu seviye için ise yaklaşık olarak 66 milyar dolar yatırım gerçekleştirmiştir. Bu yatırım miktarında en yüksek payı 35 milyar dolar ile hidroelektrik, 13 milyar dolar ile rüzgâr ve 10 milyar dolar seviyesi ile güneş enerji sektöründe gerçekleşmiştir. Görüldüğü üzere yatırım yapılan sektörler ile istihdam edilen sektör arasında ilişki pozitif olarak ifade edilmektedir.

Kısa dönem hata düzeltme modeline göre, hata düzeltme terimi negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Seriler arasında hata düzeltme mekanizmasının çalıştığı modelde, kısa dönemde meydana gelen sapmaların her yıl %42.1'i ortadan kalmakta ve seriler tekrardan uzun dönem dengesine gelmektedir. Bu durumda seriler arasında hem kısa hem de uzun dönemde ilişki elde edilmektedir. Modelde, bağımsız değişkenlerin istihdam oranı üzerindeki etkisi kısa dönemde hemen görülmemektedir. Uzun dönemde etki derecesi daha yüksek olmaktadır.

Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi sonuçlarına göre, rüzgâr elektrik üretim kapasitesine değişkeni istihdam değişkeninin granger nedeni çıkmıştır. Ancak istihdam değişkeni rüzgâr kapasite değişkeninin granger nedeni değildir. İki değişken arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. (RZG→ISTD). Güneş fotovoltaik elektrik üretim kapasite değişkeni istihdam değişkeninin granger değişkenidir. Ancak istihdam değişkeni güneş fotovoltaik elektrik üretim kapasite değişkeninin granger nedeni değildir. İki değişken arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. (GP→ISTD). Yenilenebilir enerji tüketimi (toplam nihai enerji tüketiminin yüzdesi) değişkeni ile istihdam değişkeni arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi kurulmuştur. (YETU↔ISTD). Son olarak brüt sabit sermaye yatırım değişkeni ile istihdam değişkeni arasında da çift yönlü nedensellik ilişkisi kurulmuştur. (SSY↔ISTD).

Çalışmada oluşturulan hipotez genel açıdan kabul edilmektedir. Elde edilen bulgular literatürde yer alan çalışmalarla desteklenmekle birlikte, Jaraite vd (2015)’in çalışmasında, iki hipotezin kurulduğu çalışmada, ilk hipotez, yenilenebilir enerji destek politikasını açıklama için kullanılan rüzgâr ve güneş fotovoltaik elektrik üretim kapasitesi değişkeninin AB-15 ülkeleri için uzun vadede teknolojik gelişme ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. İkinci hipotez ise, bu değişkenlerin kısa vadede istihdama etki ettiği varsayımıdır. Çalışmada yapılan panel sonuçlarına göre, özellikle rüzgâr elektrik üretim kapasitesindeki artış kısa vadede büyüme ve istihdamı olumlu etkilemektedir. Diğer yandan, güneş fotovoltaik elektrik üretim kapasitesindeki artış makine teçhizat imalatı endüstrisinde istihdam üzerinde olumlu katkı yaratmaktadır. Literatürdeki diğer bir çalışma olan Proença ve Fortes (2020), AB-28 ülkeleri için 2000-2016 döneminde yenilenebilir enerji elektrik üretim kapasitesi ile istihdam arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma bulgularına göre, yenilenebilir enerji elektrik üretim kapasitesindeki %1’lik artış istihdamı %0,48 oranında arttırmaktadır. İncelenen literatürdeki bulgular, çalışmanın hipotezini desteklemektedir.

ÖNERİ

Sürdürülebilirlik kavramına bir araç olarak ön plana çıkan ve daha çevreci bir ekonomiyi savunan yeşil ekonominin amacına uygun bir zeminde küresel kabul görmesi gerekmektedir. İklim değişikliğinin mevcut etkileri göz önünü alındığında her ülke kendi iklim politikasını oluşturmaktadır. Kimi ülke için ekonomik büyüme kavramı çevreden önemli bir değişken olarak ön plana çıkmaktadır. Ancak, İklim değişikliği sonucunda ortaya çıkan çevresel tahribatın ekonomik olarak olumsuz etkisi de göz önüne alınması gerekmektedir. Şuan, başta AB ülkeleri olmak üzere pek çok ülke ve birliğin belirli bir çevre ve enerji politikası bulunmaktadır. Çevresel amaçların, ülkelerin şu anki ve gelecekteki yararına göre gözetildiği söz konusu olduğunda nihai hedefin sürdürülebilir bir iklim politikası kurmak olduğu unutulmamalıdır. Son dönemde karbondioksit emisyonu azatlımı olarak büyük bir avantaj olarak görülen COVID-19 pandemisi döneminde küresel olarak amacın çevre olmadığı ortaya çıkmaktadır. Azalan emisyon miktarını sürdürülebilir perspektife dayatmak için yapılması gereken yatırım miktarı kullanılmamış olup, mevcut yatırımlar daha çok COVID-19 döneminde daralan gelir seviyelerini arttırmak için kullanılmıştır. Bu durum akıllara Ahmet Atıl Aşıcı ve Ümit Şahin tarafından kaleme alınan yeşil ekonomi kitabındaki bölüm başlığını getirmektedir; “ Ekonomik büyüme her derde deva mıdır ?” COVID-19 pandemisinden sonra ülkeler için önemli bir sınavın verildiği gelişme ise Rusya-Ukrayna arasındaki savaş döneminde ger-

çekleşmiştir. Bu dönemde Rusya'nın izlediği enerji kısıtı politikası başta AB ülkeleri olmak üzere Rusya ile ters çıkar ilişkisi güden ülkeleri yeni enerji arayışlarına sürüklemiştir. Bu dönemde ülkeler, uzun vadede yenilenebilir enerji kapasitelerini arttırmak, yeni enerji anlaşmaları yapmak ve enerji konulu tedbirler alarak süreçten olumsuz hasar almak istemişlerdir. Ancak, özellikle yenilenebilir enerji kapasitesini arttırmak uzun vadede gerçekleşen bir hedef olduğu için ülkeler bu dönemde kapatılan kömür santrallerini açarak kısa vadede ısınma ihtiyaçlarını karşılama eğilimi göstermişlerdir. İlk fırsatta her ülke için vazgeçilmesi kolay bir alternatif olan çevre, gelecek nesiller için endişe verici aşamada tahribata uğramaktadır. 150 Ülkeler, yenilenebilir enerji üretim kapasitelerini ve yatırımlarını arttırdığı süreçte ekonomik olarak da gelişmeyi beraberinde getirmektedir. Yapılan yatırımlar, ülke milli gelirine kısa vadede yük olarak görülse de, uzun vadede hem enerjide dışa bağımlılığı azaltan hem de daha çevreci bir yaklaşımı beraberinde getirmektedir. Bu sebeple, AB ülkelerinin hedeflediği enerjide kapasite artışının küresel olarak diğer ülkelerde de amaçlanması gerekmektedir. Türkiye'deki kapasite artışı ise giderek artış göstermektedir. Ancak, yeterli seviyede elektrik üretiminin yenilenebilir enerji türlerinden sağlanması için başta teşvik ve sübvansiyonlar olmak üzere destek gerekmektedir. Son olarak değinilmesi gereken konu ise, sürdürülebilirlik perspektifi adı altında yapılan pek çok anlaşmanın bir ülkenin ya da birliğin yararına ya da muafiyetine sebep olmadan uygulamada yerine almasıdır. Her ülke, iklim değişikliği ile mücadele üzerine düşen görevi tam ve eksiksiz olarak yerine getirmelidir. Başta sanayileşmiş ülkeler olmak üzere fosil yakıt kullanımı dolayısıyla ortaya çıkan sera gazı emisyonunun azaltılması için gerekli adımlar atılmadığında küresel olarak ağır bir iklim faturası ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple, alternatif kaynaklara gerekli yatırımın ülkelerin milli gelirleri göz önüne alınarak teşvik edilmesi ve gerekli kısıtlamalarla da fosil yakıt kullanımı ve sonucundaki çevresel tahribatın analizi iyi yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- AŞICI, A.A., ve Şahin ,Ü (2022). Yeşil Ekonomi. Yeni İnsan Yayınevi-52, İstanbul.
- BALTAGİ, B.H. (2005). Econometric analysis of panel data. 3rd Edition, John Wiley & Sons Inc., New York
- BREİTUNG, J. (2005), “A parametric approach to the estimation of cointegration vectors in panel data”. *Econometric Reviews*, 24(2), 151–173.
- BREUSCH, T. S. and Pagan, A. R. (1980). “The lagrange multiplier test and its applications to model specification tests in econometrics”. *Review Of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- CHOİ, I. (2001). “Unit root tests for panel data”. *Journal Of International Money And Finance*, 20(1), 249- 27
- DUMİTRESCU, E. I., and Hurlin, C. (2012). “Testing for granger non-causality in heterogeneous panels”. *Economic Modelling*, 29(4), 1450–1460.
- ENDERS, W. (1995). *Applied Econometric Time Series*. New York: John Wiley and Sons, INC.
- EUROSERVER (2022). *The state of renewable energies in europe*. Paris: Observ’
- HADRİ, K. (2000), “Testing for stationarity in heterogeneous panels”. *Econometrics Journal* 3(1), 148-16
- JARAİTEA, J., Karimu, A., Kažukauskasc, A., and Kažukauskad, P. (2015). “renewable energy policy, economic growth and employment in eu countries: gain without pain?”. CERE Working Paper, 7
- JOHANSEN, S. (1991) “Estimation and hypothesis testing of cointegration vectors in gaussian vector autoregressive models”. *Econometrica*, 59, 1551-1580.
- LEVİN, A., Lin C.F. and Chu C.S.J. (2002). “Asymptotic and finitesample properties”. *Journal Of Econometrics*: 108, 1-24.
- LM, K. S., Pesaran, M. H., and Shin, Y. (2003). “Testing for unit roots in heterogeneous panels”. *Journal Of Econometrics*, 115(1), 53-74
- LÜTKEPOHL, H. (2005). *A New Introduction to Multiple Time Series Analysis*. Berlin, Germany: Springer-Verlag.
- MADDALA, G. S. and Wu, S. (1999). “A comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test”.*Oxford Bulletin Of Economics And Statistics*, Special Issue, 61(1), 631-652
- MCCOSKEY, S., Kao, C. (1998). “A residual-based test of the null of cointegration in panel data”. *Econometric Reviews*, 17(1), 57-84
- PESARAN, M. H. (2004). “General diagnostic tests for cross section dependence in panels”. *Cesifo Working Papers*, No: 1233, 255–260.
- PESARAN, M. H. (2007), “A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence”. *Journal Of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312
- PESARAN, M. H. and Yamagata, T. (2008). “Testing slope homogeneity in large panels”. *Journal Of Econometrics*, 142 (1), 50-93.

- PESARAN, M. H., Ullah A., and Yamagata T. (2008). "A bias-adjusted Im test of error cross-section independence". *Econometrics Journal*, 11 (1), 105-127.
- PESARAN, M.H. (2006) Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with a Multi-factor Error Structure. *Econometrica*, 74, 967-1012.
- PHİLLİPS, P. and Hansen, B. (1990). "Statistical inference in instrumental variables regression with (1) processes". *Review of Economic Studies*, 57, 99-125.
- PROENÇA, S., and Fortes, P. (2020). "The social face of renewables: econometric analysis of the relationship between renewables and employment". *Energy Reports*, 6(1), 581- 586. Doi.Org/10.1016/J.Egyr.2019.09.029
- SWAMY, P. (1970). "Efficient inference in a random coefficient regression model". *Econometrica Journal of The Econometric Society*, 311-323.
- WESTERLUND, J. and Edgerton, D. L. (2007). "A panel bootstrap cointegration test". *Economic Letters*, 97(3), 185-190

İŞVEREN MARKASI BAĞLAMINDA BIST-30 ŞİRKETLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Devrim VURAL YILMAZ*

1.GİRİŞ

Geleneksel olarak şirket liderleri kurumsal başarıyı artırmak için ürün geliştirme, pazarlama ve satış gibi işlevlere odaklanırken günümüzde herhangi bir kuruluşun başarısı artık yetenek tabanının ne kadar güçlü olduğuna bağlıdır. Rekabetçi piyasada faaliyet gösteren herhangi bir kuruluş sadece sunduğu ürün ve hizmetler ile değil, aynı zamanda giderek artan bir şekilde işveren olarak imajı ile de değerlendirilmektedir. Artık fark yaratmanın en önemli yolu yetenekli çalışanları yakalamak, çekmek, elde tutmak ve katılımı arttırmak için bir konumlandırma oluşturmaktır. Çekici bir işveren imajına sahip olmak, kuruluşun en yetenekli, değerlerinin farkında olan çalışanları çekmesini sağlamaktadır. Böylece, işgücü verimliliğinin yanı sıra ürün ve hizmet yenilikçiliği de artmakta, müşterilerin ve paydaşların algısı pozitif yönde gelişmekte ve bu da kuruluşun rekabet gücünde artış sağlamaktadır. Bu durum İK profesyonellerinin de yeni alanlara yönelmesine neden olmakta, İK işlevlerinin markalaştırılmasına yönelik yeni strateji ve yöntemler geliştirilmektedir. Bu anlamda yaygınlaşmakta olan uygulamalardan biri de işveren markasıdır. Kavramın ortaya çıkışı 1990'lı yıllara gitmekle birlikte özellikle 21. yüzyılın ikinci on yılında İK uygulayıcılarının yetenek savaşını kazanmaları için önemli bir stratejik araç haline gelmiştir (Biswas, 2013, 4-7).

İşveren markası temel olarak bir şirketin kendi çalışanlarına ve potansiyel adaylara karşı yansıttığı imajı ve itibarı ifade etmektedir. Güçlü bir işveren markasının nitelikli adayların sayısında artış, devamsızlığı ve personel devir hızını en aza indirmek, çalışan sadakatini artırmak, motivasyonu ve katılımını güçlendirmek, rekabet avantajı elde etmek, şirketin marka imajını yükseltmek gibi birçok getiri sağladığı görülmektedir. Bu nedenle son yıllarda şirketler, çalışanlarına yönelik itibarlarını ve değer önerilerini geliştirmek için giderek artan zaman ve kaynak ayırmaktadır. Bugün Google, Microsoft, TATA Groups, NTPC, Deloitte, Ranbaxy ve Wipro gibi çok çeşitli kuruluşlar işveren markasını yete-

* Doç.Dr.,Süleyman Demirel Üniversitesi, devrimvural@sdu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-1177-1666

nekleri kazanmak, elde tutmak ve katılımlarını sağlamak için bir araç olarak kullanılmaktadır. Kızıl Haç gibi kâr amacı gütmeyen kuruluşlar ve Hindistan Hava Kuvvetleri gibi devlet kuruluşları da bir süredir işveren markasından yararlanmaktadır.

Türkiye’de de özellikle kurumsallaşmada başarılı olan kuruluşların çalışan deneyimine odaklandığı ve işveren markalaşması sürecinde yol aldığı görülmektedir. Bu çalışmada Türkiye’de kurumsal şirketlerin işveren markasına yönelik çalışmalarının araştırılması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda 2023 yılında BIST 30 endeksinde yer alan şirketlerin insan kaynakları politikalarında yer alan işveren markası ve çalışan değer önermesine ilişkin ifadeleri içerik analizi yöntemiyle incelenmektedir. Çalışmada öncelikle işveren markasına ilişkin kavramsal çerçeve çizilmekte, işveren markalama süreci ve boyutlarına değinilmekte, son olarak da araştırma bulgularına yer verilmektedir.

2. LİTERATÜR

2.1. İşveren Çekiciliği ve İşveren Markası

Günümüzde işveren markasının geliştirilmesi karlılığın ötesinde kurumsal itibarı ve sürdürülebilirliği sağlayabilecek en çok arzu edilen çalışanları çekmenin ve elde tutmanın bir yolu haline gelmiştir (Moroko ve Uncles, 2008, 160). İşveren markasına daha fazla önem veren kuruluşlar genellikle iyi yönetilen, çalışanların motive olduğu, sürekli öğrenen ve büyüyen kuruluşlardır. Özünde, işveren markası, bir kuruluşu yeni ve mevcut çalışanlar için farklı ve çekici kılan bir istihdam deneyiminin sunulmasını ve çalışanların kuruluşla, kurumsal markasıyla, misyonuyla, değerleriyle ve inançlarıyla özdeşleşmesini ve bunlarla gelişmesini sağlamaktır.

Ambler ve Barrow (1996) tarafından geliştirilen işveren markası kavramı insan kaynakları yönetimi ve marka pazarlamasının kesiştiği noktada konumlanmaktadır. Ambler ve Barrow işveren markasını işveren kuruluşla özdeşleşen ekonomik (örn. ücret ve yan ödemeler), işlevsel (örn. eğitim ve gelişim) ve psikolojik (örn. kimlik, tanınma ve aidiyet) faydalar üzerinden konumlandırmaktadır. İşveren markası “bir kuruluşun kurumsal kültürünün piyasada bir işveren olarak geliştirilmesi ve iletişimini içeren, şirketle özdeşleşen işlevsel, ekonomik ve psikolojik faydalar paketi olarak tanımlanmaktadır. İşveren markası yetenekli insanları kuruma çekmek ve hem mevcut hem de potansiyel çalışanların şirketle özdeşleşmesini ve şirket tarafından istenen sonuçları üretmesini sağlamak üzere oluşturulmaktadır (Martin, 2007).

İşveren çekiciliği/markası potansiyel çalışanların bir şirkette çalışmak isteyip istemediklerine dair tanımlama, varsayım ve algılarıyla belirlenmektedir.

Potansiyel çalışanların algıları şirkette çalışma kararını etkileyebilecek olumlu ya da olumsuz bir resim çizebilir (Buren, 2012). Potansiyel çalışanların varsayımları iş yerindeki güvenlik, kalite, ücret, öğrenme fırsatları, gelecekteki muhtemel kariyer pozisyonları gibi rekabet avantajları sağlayabilecek çalışma koşullarına dair algılamalardan kaynaklanmaktadır (Sokro, 2012). Parreira (2007), bir şirketin işveren çekiciliğini değerlendirmek için kullanılabilir başlıca altı kriterden söz etmektedir. Bunlardan ilki olan duygusal çekicilik bir şirkette çalışmaktan mutlu olmak, gurur duymak, güvende hissetmek gibi unsurları içermektedir. Ürün/hizmet çekiciliği ise şirketin sunduğu ürün ve hizmetlerin kalitesinden etkilenerek yapılan tercihleri ifade etmektedir. Vizyon ve liderlik kriteri şirketin genel ve piyasa odaklı hedeflerinden ve bunları gerçekleştirebilen iyi bir liderlikten etkilenmektedir. İşyeri ortamı çekiciliği ise iyi bir çalışma ortamı, kaliteli bir şirket yönetim sistemi ve üstün yeteneklere sahip çalışanları kapsamaktadır. Sosyal ve çeresel sorumluluk kriteri doğaya karşı sorumluluk sahibi olan, kurumsal sosyal hedefler ortaya koyan ve toplumsal çatışmalara çözüm üretebilen bir şirket profiline işaret etmektedir. Finansal performans kriteri potansiyel çalışanların gelecekte iyi bir finansal büyüme beklentisine karşılık gelmektedir. Saini, Rai ve Chaudhary'ye (2014) göre ise, potansiyel çalışanların bir şirketi seçme konusundaki ilgisi muhtemel çalışanların alacağı ücret/maaşlar, terfi fırsatları, çevre politikaları, işten çıkarma politikaları, şirket hizmetleri veya ürünleri, şirketin konumu ve şirketin marka gücünden etkilenmektedir.

Güçlü bir işveren markasına sahip olmak, kuruluşun karizmatik kişiliği gibidir, yetenekli çalışanları cezbetme ve elde tutma konusunda manyetik bir etkiye sahiptir. Pazarlama dili üzerinden bakıldığında işveren markalaması ürün markalamaya benzer bir şekilde yorumlanabilir. İşveren markalaşmasında 'ürün' bir işverenin 'istihdam deneyimi', 'piyasa' ise bir kuruluşun çeşitli niteliklere sahip 'potansiyel ve mevcut çalışanları' olarak görülebilir. Burada müşteri deneyiminin yerine istihdam deneyimi işveren markasının temelini oluşturmaktadır. Çalışanları müşteri, 'istihdam deneyimini' de onların değerlendirmesi ve satın alması için sunulan bir 'ürün' olarak düşünürsek, 'müşteri memnuniyeti' işveren markasının 'gücünü' yansıtacaktır. Tüketicilerin zihninde kuruluşun ürünleri hakkında kalite ve hizmet açısından kalıcı bir imaj yaratan ürün markalamasına benzer şekilde, işveren markalaması da çalışanlar arasında işverenin sunduğu istihdam deneyimine yönelik bir 'imaj' yaratır (Biswas, 2012).

2.2. İşveren Markası Süreci

İşveren markası, müşteri ilişkilerinde kullanılan pazarlama sürecine benzer şekilde istihdam sürecine uygulanabilecek bir kavram olarak görülebilir. Ancak işveren markasının sadece bir pazarlama çalışması olmadığı, istihdam ve

paydaş ilişkilerini de belirlediği unutulmamalıdır (Biswas, 2012). İşveren markası, çalışanların, potansiyel çalışanların ve ilgili paydaşların belirli bir firmaya ilişkin farkındalık ve algılarını yönetmek için hedeflenen uzun vadeli bir stratejidir (Sullivan, 2004). Bu strateji işveren için tanımlanabilir ve benzersiz bir kimlik oluşturma sürecini içermektedir (Backhaus ve Tikoo, 2004). Bu nedenle Rosethorn (2009) işveren markası oluşturma sürecini bir sanat olarak görmekte ve " ...bir kuruluş ile çalışanları arasındaki iki yönlü sözleşmeyi ayırt edici, zorlayıcı ve bireye odaklı bir biçimde ifade etmek ve çalışanın yaşam döngüsü boyunca sunulmasını sağlamak" olarak tanımlamaktadır. Bu noktadan bakıldığında işveren markalaşması her bir kuruluş için uzun soluklu ve benzersiz bir sürece işaret etmektedir.

İşveren markasının temel olarak üç aşamalı bir süreç olduğu düşünülebilir (Backhaus ve Tikoo, 2004, 502-503):

- Kuruluşun kurumsal kimliğini ve kültürünü yansıtan ve çalışanlara ne sunduğunu/sunmayı hedeflediğini içeren bir çalışan değer önermesi oluşturulur.
- İşveren markasının dış pazarlaması - şirket, adaylar, işe alım ajansları ve diğer hedef gruplar için mesajı işgücü piyasasına yönlendirir.
- İç pazarlama - amacı, değerlere bağlı kalacak ve kuruluş tarafından belirlenen hedefleri takip edecek insan kaynaklarını geliştirmektir.

İşveren markalaşmasının başlangıç noktası kurumun kimliğidir. Kurum kimliği geniş anlamda üyelerin kurumları hakkında ne algıladıkları, hissettikleri ve düşündükleri anlamına gelir. Kuruluşun ayırt edici değerleri ve özelliklerine ilişkin kolektif, ortaklaşa paylaşılan bir anlayış olduğu varsayılır (Hatch ve Schultz, 1997, 327). Kurum kimliği aynı zamanda kuruluşun ne olduğuna ve ne olmak istediğine atıfta bulunan, çalışanların sembolik, kolektif bir yorumu olarak da tanımlanmaktadır. Kurum kimliği, kurumla özdeşleşmeyi ve içselleştirmeyi, kurum değerlerinin benimsenmesi ve özümsemesini gerektirir (Figurska ve Matuska, 2013).

Mevcut ve arzulanan işveren markasını tanımlamak için öncelikle çalışanların, kurumda çalışmak isteyen adayların ve diğer paydaşların ihtiyaç ve isteklerinin bilinmesi gerekir. Bu amaçla çok çeşitli nitel ve nicel araştırma tekniklerinden yararlanılarak aşağıda örnekleri verilen sorulara yanıt aranmalıdır (Mosley, 2009, 8):

- İşgücü piyasası haritası - kuruluş potansiyel adayları en iyi nerede bulabilir?
- Çekim analizi - insanlar potansiyel işverenlerde ne arıyor?
- Dış imaj araştırması - insanlar kurumu diğer işverenlere göre nasıl değerlendiriyor?

- Katılımcı anketleri - yeni katılanların beklentileri nelerdir ve kuruluş bunları karşılıyor mu?
- Çalışan bağlılığı anketleri - kuruluşun mevcut çalışanları örgüte ne kadar bağlı?
- Segmentasyon - çalışanların ihtiyaçları ve istekleri farklı gruplara göre nasıl değişim göstermektedir?
- Sorgulama - kuruluşu en iyi şekilde karakterize eden ve şirketi farklı kılan özellikleri nelerdir?
- En iyi uygulama kıyaslaması - kuruluşun mevcut İK uygulamaları diğer lider şirketlerle nasıl karşılaştırılmaktadır.

Bu şekilde kuruluşlar, örgüt içindeki ve dışındaki paydaşları da dikkate alarak kimliklerini konumlandırır ve bu kimliğin iletişimini sağlayarak zamanla itibar şeklini alan bir imaj yaratırlar (Figurska ve Matuska, 2013). Söz konusu imajın oluşturulmasında önemli adımlardan biri şirketlerin potansiyel ve mevcut çalışanlara sunduğu “çalışan değer önermesi”dir. Çalışan değer önermesi kuruluşun kim olduğunu, çalışanlardan ne beklediğini ve ne sunduğunu açıkça ortaya koyan, kuruluş kültürünü, yönetim tarzını, mevcut çalışanların niteliklerini, mevcut istihdam imajını ve ürün veya hizmet kalitesi yöneticisinin izlenimlerini içeren, mevcut ve potansiyel çalışanları için araştırmaya dayalı, net, tutarlı ve dürüst bir şekilde ortaya konmalıdır. EVP, kuruluşun iş stratejisiyle uyumlu olmalıdır, böylece işveren markası yalnızca gerekli işi yapacak motivasyona, becerilere, bilgiye, yetkinliklere ve kişiliğe sahip kişiler için bir filtre görevi görür. Bu nedenle çalışan değer önermesi stratejisi geliştirirken, çalışanları çekmek ve elde tutmak için şirketin yeteneklerini ve potansiyel çalışanların isteklerini veya beklentilerini göz önünde bulundurmak gerekir (Backhaus, 2016). Güçlü bir çalışan değer önermesi sunabilmek için kuruluşun ihtiyaç duyduğu muhtemel adayların beklentilerini ve cazip bulunabilecek belirli özelliklerini anlayabilmesi gerekir. Bununla birlikte rakiplerin aynı aday havuzuna ne teklif ettiklerini öğrenmek de önemlidir. EVP, rakiplerinkinden farklı olan bu ortak tema etrafında inşa edilmelidir. Daha sonra, kuruluş bunu potansiyel çalışanları cezbetmek için kullanır ve işe alınanlara verilen marka sözünü yerine getirir (Lawler, 2005).

Bu yönüyle işveren markası kuruluşun, kendisini hem cazip hem de farklı bir işveren yapan unsurları iç ve dış paydaşlarına iletme çabaları olarak tanımlanabilir (Jenner ve Taylor, 2008, 7). Bu bağlamda dış pazarlama, en iyi adayları şirkete çekmek için şirketi ilk tercih olarak inşa ederken, iç pazarlama farklı ve benzersiz bir çalışma ortamı inşa etmeyi amaçlamaktadır. İşveren markası oluşturma bağlamında dış pazarlama yetenekli adayların şirkete çekilmesi için yapılan faaliyetleri kapsamaktadır. Çünkü adaylar, kurum kültürünü ve değerlerini ancak şirketin dışa vurumları aracılığıyla algılayabilir. Öte yandan, iç

pazarlama çalışanları tutmanın yanı sıra marka gücünü ve insan kaynağının kalitesini artırmak için de kullanılır. İşveren markası faaliyetlerinin bir şirketin ayırt edici ve benzersiz bir örgüt kültürüne ulaşmasına yardımcı olması, bu şirketin kendine özgü bir iş stratejisini uygulamasına yardımcı olmaktadır. Başka bir deyişle, her şirket için benzersiz bir çalışma ortamı yaratılması, rakipler tarafından kopyalanmayı önlemektedir (Ambler ve Barrow, 1996).

2.3. İşveren Markasının Bileşenleri

İşveren markasının, her biri markayı güçlendiren birçok özellikten oluştuğu söylenmektedir. Günümüzde güçlü bir işveren markası oluşturmada temel ilkelerin ve başarı faktörlerinin neler olabileceğine dair araştırmalar yaygınlaşmaktadır.

Menor (2010), bu bağlamda şu hususlara dikkat çekmektedir:

- İş ve özel yaşamı dengesi: İş- özel yaşam dengesinin sağlanması son yıllarda çalışanlar açısından çalışanların bağlılığını sağlamak için giderek daha önemli hale gelmekte ve daha yüksek düzeyde elde tutma ile sonuçlanmaktadır.
- Rekabetçi ücret paketi: Çalışanların yaptıkları iş için uygun ve adil bir ücret aldıklarını hissetmelerini sağlamak için İK uzmanları, pozisyonlar bazında diğer kuruluşların çalışanlarına maaş ve yan haklar açısından neler sunduğunu araştırmalıdır.
- Her çalışana saygın bir birey olarak davranmak: Her düzeydeki çalışan saygı görmeyi ve bir ekip üyesi olarak kuruluşun başarısına yaptığı katkının takdir edilmesini bekler.
- Olumlu çalışma ortamı: Olumlu bir çalışma ortamı oluşturmanın ve en iyi çalışanları şirkette tutmanın en iyi yolu, insanların işlerini yapmalarını mümkün olduğunca kolaylaştırmaktır.
- Adalet ve eşit muamele: Örgüt içinde kayırmacılık gibi eşitsiz uygulamaların olduğuna dair düşünceler ekip üyeleri arasında memnuniyetsizliğe neden olur, morallerini ve üretkenliklerini düşürür ve bu da sonuçlara yansır. Bu nedenle, tüm çalışanlara adil davranılması özellikle kilit çalışanların kurumda tutulması için esastır.
- İletişim ve ulaşılabilirlik - çalışanları aktif bir şekilde dinlemek ve beklentileri, hedefleri ve uyulması gereken kuralları net bir şekilde iletme, onlara dürüst geri bildirimler vermek aidiyet duygularını güçlendirir.
- Çalışanların güçlendirilmesi - sorumluluk ve sahiplenme duygusuna sahip olan ve fikirleri sıklıkla kabul gören çalışanlar, örgüt için önemli

olduklarını hisseder, daha çok çalışır, daha az şikâyet eder ve daha uzun süre kalmaya istekli olurlar.

- Doğru işe doğru yeteneği yerleştirmek - çalışanlar gerçekten faydalı olabilecekleri, çevrelerindeki dünyayı kuruluşlarının tüm paydaşları için daha iyi bir yer haline getirebilecekleri ortamlara yerleştirilmelidir.
- Başarıları kutlamak: Küçük başarıları çalışanlarla paylaşmak işyerini eğlenceli hale getirmenin bir yolu olarak kullanılmalıdır.
- İşyeri esnekliği: İşyeri esnekliğini yönetmek zordur, bu nedenle esneklik politikası iyi tanımlanmalı ve buna göre uygulanmalıdır.

Başarılı olabilmek için işveren markası şu sekiz temel unsurun her birini içermelidir (Sullivan, 2004):

- Paylaşım ve sürekli iyileştirme kültürü: İyi bir işveren markasının temel unsuru, en iyi uygulamaların geliştirilmesini ve paylaşılmasını teşvik eden, ölçen ve ödüllendiren bir üst yönetim ekibidir.
- İyi yönetim ve yüksek üretkenlik arasında denge: Güçlü bir markanın yanı sıra çalışan üretkenliğinin de artırılmasını sağlamak için kuruluşlar, iyi yönetim uygulamalarının kullanımı ile çalışan üretkenliğini artırma çabaları arasındaki dengeyi ölçmeli ve ödüllendirmelidir.
- Kamuoyunda tanınmak: Dış pazarlama yöntemleri kullanılarak çalışılacak en iyi yer listeleri, yerel haber ajansları, süreli yayınlar vb. yerlerde kuruluşun görünürlüğü artırılmalıdır.
- Çalışanların hikâye anlatıcılığı: Kuruluşa dair hikâyeleri olan ve bunları anlatan çalışanların varlığı açık pozisyonlar için çalışan tavsiyelerinin sayısını ve kalitesini artırmakla birlikte mevcut çalışanların kuruluşta kalma isteğini de destekler.
- Hakkında konuşulmak: Yöneticiler, yönetim uygulamaları hakkında oldukça görünür şekillerde konuşmalı ve yazmalı, ayrıca iş dünyası basınında yer almaya odaklanmalıdır.
- Kıyaslama firması olmak - kıyaslama firmaları, herkesin öğrenmek ve taklit etmek istediği en iyi uygulamalara sahip olan firmalardır.
- Firmanın en iyi uygulamalarına ilişkin aday farkındalığının artırılması: Bu adımın temel dayanağı, kuruluşun potansiyel başvuru sahiplerinden oluşan hedef kitesine, özellikle şirketin yönetim ve iş uygulamaları nedeniyle iş başvurusunda bulunmalarını sağlayacak mesajlar vermektir.
- Markalaşma değerlendirme ölçütleri: Markalaşma ölçütleri, tüm önemli iş fonksiyonları ve bunların yöneticileri için değerlendirme kriterlerinin bir parçası haline gelmeli ve değerlendirme sonuçları ilgili tüm taraflara sunularak iyileştirmeler için temel oluşturmalıdır.

Parreira (2007), işveren markasının oluşturulmasında temel olarak beş bileşen kullanılabileceğini ifade etmektedir: Ödül, bir çalışanın şirket adına elde ettiği başarılar için verilen yan ödemeler şeklinde olabilir. Fırsat, bir potansiyel ve mevcut çalışanların yükselebileceği pozisyonları ifade etmektedir. Organizasyon, söz konusu şirketin örgütlenme şekline ve kültürüne işaret etmektedir. İş, potansiyel çalışanların şirkete katıldıklarında yapacakları işin türüdür ve iş tanımlarının çalışanların isteklerine uygun olup olmadığını belirlemesine yardımcı olmaktadır. Çalışan değer önermesinin insan boyutu ise kuruluştaki çalışanların ilişkilerine ve iletişimine vurgu yapmaktadır.

Benzer bir yaklaşım da Berthon, Ewning ve Hah tarafından (2005), geliştirilen ve işveren çekiciliğinin boyutlarını ölçmeyi amaçlayan (EmpAt) ölçeğinde de kullanılmaktadır. Araştırmacılar işveren çekiciliğini etkileyen beş temel kategoriden yola çıkarak beş faktörlü ve 25 maddelik bir ölçek geliştirmiştir. Söz konusu ölçekte yer alan faktörler aşağıda belirtilmektedir:

- İlgi değeri: potansiyel/mevcut çalışanların heyecan verici bir çalışma ortamı sağlayan, yeni iş uygulamalarına sahip olan ve çalışanlarının yaratıcılığında yararlanan bir işverene duyduğu ilgi düzeyini ifade etmektedir.
- Sosyal değer: potansiyel/mevcut çalışanların güvenli, eğlenceli, mutlu ve destekleyici bir takım atmosferi ve çalışma ortamı sağlayan bir işverene duyduğu ilgi düzeyini ifade etmektedir.
- Ekonomik değer: potansiyel/mevcut çalışanların ortalamanın üzerinde maaş, cazip bir genel ücret paketi, iş güvencesi ve terfi fırsatları sağlayan bir işverene ne ölçüde ilgi duyduğunu ifade etmektedir.
- Gelişim değeri: potansiyel/mevcut çalışanların kariyer geliştirici deneyimler ve gelecekteki istihdam edilebilirlikleri bağlamındaki kazanımlarının yanı sıra tanınma, öz değer ve güven sağlayan bir işverene ne ölçüde ilgi duyduğunu ifade etmektedir.
- Uygulama değeri: İşverenin çalışana öğrendiklerini uygulama ve müşteri odaklı ve insani bir ortamda başkalarını da geliştirme fırsatı sunma derecesini ifade etmektedir.

Yukarıda örnekleri verilen çalışmaların ve analizlerin sayısı son yıllarda artmakta ve her bir kuruluşun kendi niteliklerine uygun işveren markası bileşenlerini ve süreçlerini oluşturmasına yönelik yöntemler geliştirilmektedir. Bu çalışmanın amacı açısından ise söz konusu bileşenlerin Berthon, Ewning ve Hah tarafından geliştirilen ölçek faktörleri doğrultusunda beş ana tema altında incelenmesi ve bunlara “işveren markası” temasının da eklenmesi uygun bulunmuştur. İzleyen bölümde Türkiye’de BIST 30 endeksinde yer alan kuruluşların insan kaynakları politikaları bu kapsamda analiz edilmektedir.

3. AMPİRİK ANALİZ

3.1. Veri ve Araştırma Modeli

Araştırmanın temel amacı Temmuz 2023 itibarıyla BİST 30 Endeksinde kote olan şirketlerin insan kaynakları politikalarının işveren markası bağlamında incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda faaliyet raporlarında işveren markası bağlamında en sık tekrarlanan ifadelerin ve kavramların tespit edilmesi ve sektörler bazında analizinin yapılması hedeflenmiştir. Veriler söz konusu şirketlerin internet sitelerinden yayınladıkları 2022 yılına ait faaliyet raporlarından elde edilmiş ve içerik analizine tabi tutulmuştur. 2023 yılı Temmuz ayı itibarıyla, BİST-30 Endeksi'nde yer alan işletmeler ve sektörel dağılımları Tablo 1'de belirtilmiştir.

Tablo 1. Temmuz 2023 İtibarıyla BİST 30 Şirketlerinin Sektörel Dağılımı

SEKTÖR	ŞİRKET
Perakende	BİM Mağazalar
Bilgi ve İletişim / Telekomünikasyon	Turkcell İletişim Hizmetleri
Otomotiv	Tofaş
	Ford Otomotiv San. A.Ş.
Havacılık Hizmetleri	Pegasus Hava Taşımacılığı
	TAV Havalimanları
	THY
Holdingleler	Alarko Holding
	Enka
	Koç Holding
	Hacı Ömer Sabancı Holding
Enerji/Madencilik	Astor Enerji
	Erdemir
	Kardemir Demir Çelik
	Koza Anadolu
	Koza Altın İşletmeleri
	Odaş Elektrik
	Petkim
	Tüpraş
Sanayi/İmalat	Arçelik
	Aselsan
	GübreFabr
	Hektaş Ticaret
	Sasa Polyester
	Şişecam
Finans/Bankacılık/Yatırım	Akbank T.A.Ş.
	EKGMYO
	Garanti BBVA
	Türkiye İş Bankası
	Yapı Kredi

4.2. Yöntem

Çalışmada nitel araştırma yaklaşımı kullanılmış ve faaliyet raporlarında yer alan insan kaynakları politikalarına ilişkin bölümler içerik analizine tabi tutulmuştur. Elde edilen verilerin analiz edilmesinde Maxqda programından yararlanılmıştır. Verilerin çözümlenmesi aşamasında, öncelikle kodlar belirlenmiş ve bu kodların genelleştirilmesini sağlayacak temalar oluşturulmuştur. Bu çalışmadaki kodların oluşturulmasında faaliyet raporlarında en çok kullanılan sözcüklerin frekans analizi yapılmış, daha sonra bu sözcükler işveren markası yazınında ortak olarak kullanılan kavramlar çerçevesinde sınırlandırılmıştır. Belirlenen kodlar Berthon, Ewnig ve Hah tarafından (2005) geliştirilen İşveren Çekiciliği (EmpAt) ölçeğinde yer alan beş faktör temel alınarak beş tema altında toplanmıştır. Ayrıca faaliyet raporlarında işveren markası kavramının yer alıp almadığını araştırmak için işveren markası teması da eklenmiştir. Çalışmada kullanılan kodlar ve temalar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. İçerik Analizinde Kullanılan Tema ve Kodlar

Temalar	KODLAR
İşveren Markası	İşveren markası
İlgi Değeri	Fırsat, başarı, ödül, rekabet, kalite, eğlence, heyecan, mutluluk, yaratıcılık, yenilikçilik, çalışan memnuniyeti
Sosyal Değer	İş sağlığı ve güvenliği, sosyal hak, destek, katkı, eşitlik, esneklik, kurum kültürü, iletişim, çeşitlilik, kapsayıcılık, bağlılık, takım, ekip, aile, iş-özel yaşam
Ekonomik Değer	Ücret, yan ödeme, terfi, teşvik, terfi, istihdam, performans
Gelişim Değeri	Eğitim, gelişim, yetenek, yetenek yönetimi, liderlik, kariyer, çeviklik, öğrenme, yetkinlik, bireysel gelişim, mentorluk, koçluk
Uygulama Değeri	Sürdürülebilirlik, toplumsal sorumluluk, gönüllülük, paydaş, çalışan deneyimi

4.3. Bulgular ve Tartışma

Araştırmada Temmuz 2023 itibarıyla BIST 30 Endeksinde yer alan şirketlerin faaliyet raporları 6 ana tema altında 52 kod aracılığıyla içerik analizine tabi tutulmuştur. İncelenen faaliyet raporlarındaki İKY politikalarına ilişkin bölümlerde ön plana çıkan kodlar ve bunlara ilişkin frekans değerleri Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3. İçerik Analizinde Kullanılan Kodlar ve Frekanslarının Hiyerarşik Sıralaması

Tema	Kod	Frekans	%	Belgeler	Belgeler %
GD	eğitim	437	10,04	24	80,00
GD	gelişim	391	9,60	22	73,33
GD	yetenek	144	3,76	19	63,33
GD	liderlik	130	3,39	17	56,67
ED	performans	129	3,36	22	73,33
SD	iş sağlığı ve güvenliği	128	3,35	24	80,00
ED	ücret	127	1,96	15	50,00
GD	kariyer	127	3,31	23	76,67
UD	sürdürülebilirlik	112	1,62	16	36,67
SD	destek	87	2,27	15	50,00
GD	çeviklik	81	2,11	8	26,67
GD	öğrenme	78	2,03	10	33,33
GD	yetenek yönetimi	76	2,00	11	36,67
GD	yetkinlik	75	1,96	15	50,00
ED	iş sağlığı	74	1,93	14	46,67
UD	toplum	61	1,59	7	23,33
SD	katkı	56	1,46	18	60,00
SD	eşitlik	54	1,41	15	50,00
UD	çalışan deneyimi	52	1,17	8	26,67
SD	esnek	50	1,30	10	33,33
İD	fırsat	44	1,15	13	43,33
SD	Bağlılık	44	1,15	11	36,67
SD	kurum kültürü	44	1,15	11	36,67
SD	iletişim	39	1,02	15	50,00
ED	istihdam	35	0,91	14	46,67
GD	mentorluk	35	0,91	11	36,67
SD	çeşitlilik	34	0,89	12	40,00
SD	kapsayıcılık	33	0,86	9	30,00
ED	yan ödeme	33	0,86	11	36,67
ED	teşvik	32	0,83	17	56,67
SD	takım	28	0,73	14	46,67
GD	bireysel gelişim	26	0,70	7	23,33
UD	sosyal sorumluluk	24	0,68	6	20,00
SD	iş-özel yaşam	21	0,55	7	23,33
İD	başarı	21	0,55	11	36,67
SD	ekip	19	0,50	8	26,67
İD	ödül	18	0,47	11	36,67
GD	koçluk	16	0,42	8	26,67
ED	terfi	16	0,42	7	23,33
İD	çalışan memnuniyeti	14	0,35	4	13,33
SD	aile	12	0,31	6	20,00
İD	rekabet	10	0,26	6	20,00
İM	işveren markası	9	0,23	3	10,00
İD	kalite	9	0,23	6	20,00
UD	paydaş	8	0,21	4	13,33
SD	sosyal hak	6	0,16	3	10,00
İD	eğlence	3	0,08	1	3,33
UD	gönüllülük	3	0,08	3	10,00
İD	yaratıcılık	3	0,09	3	10,00
İD	yenilikçilik	2	0,05	2	6,67
İD	heyecan	1	0,03	1	3,33
İD	mutluluk	1	0,03	1	3,33

Elde edilen bulgulara göre frekansı en yüksek olan kodlar gelişim değeri ve ekonomik değer temaları altındaki kodlar olarak görülmektedir. En sık kullanılan kodlar olan “eğitim” (437) ve “gelişimin” (391) ardından “yetenek” (144) ve “liderlik” (130) gelmektedir. Gelişim değerinin ardından bu çalışmada sosyal değer teması altında yer alan “iş sağlığı ve güvenliği” (128) gelmektedir ve bu bulgudan yola çıkılarak iş sağlığı ve güvenliğine dair işverenlerin duyarlılık ortaya koyduğu söylenebilir. Yine ekonomik değer altında incelenen performans, ücret, teşvik, yan ödeme gibi kod frekanslarının gelişim temasındaki kodların gerisinde kaldığı görülmektedir. Uygulama değeri teması altında incelenen “sürdürülebilirlik” toplam 52 kod içerisinde 9. sırada yer almaktadır. Bu bulgu işletmelerin sürdürülebilirlik faaliyetlerinde insan kaynakları yönetiminin artan önemini göstermektedir. Bu gelişme son yıllarda gerek yazında gerekse uygulamada yaygınlaşmakta olan “Sürdürülebilir İKY” açısından da dikkat çekicidir.

Sürdürülebilirliğin ardından yine gelişim değerini ifade eden çeviklik, öğrenme, yetenek yönetimi ve yetkinlik kodları faaliyet raporlarında sıklıkla yer almaktadır. “Çeviklik” son yıllarda hızlı dönüşümler, belirsizlikler ve krizler karşısında işletmelerin başvurduğu temel kavramlardan biri haline gelmektedir ve çalışma bulguları bu yönelimi desteklemektedir. Uygulama değeri temasında yer alan “toplum” kodu faaliyet raporlarında toplumsal katkı, toplumsal sorun vb. şekillerde ifade edilmektedir.

Aynı temada yer alan “sosyal sorumluluk” kodu ile birlikte ele alındığında işletmelerin insan kaynağının toplumsal sorunlara duyarlılığını ve sosyal sorumluluk projelerinde yer almasını destekleme eğilimi ortaya çıkmaktadır. Toplumsal katkı ve sosyal sorumluluk son dönemde işletmelerin ön plana çıkardığı uygulamalar olarak görülmektedir, ancak bu çalışmada frekanslarının görece düşük olması bu kavramlara faaliyet raporlarının diğer bölümlerinde yer verilmesinden kaynaklanabilir. Aynı şekilde sürdürülebilirlik de raporların genelinde ayrı bir başlık altında yer almaktadır. Gelişim değerinin ardından sosyal değere ilişkin eşitlik, esneklik, bağlılık, kurum kültürü, iletişim, çeşitlilik, kapsayıcılık kodlarının yer aldığı görülmektedir. İlgi değeri temasının altında yer alan kodların ise faaliyet raporlarında daha seyrek ifade bulunduğu görülmektedir. Faaliyet raporlarının İKY ile ilgili kısımlarında yer alan kodların hiyerarşik sıralamasına ilişkin bu analizin ardından sık kullanılan temaların analizi yapılmıştır (Tablo 4).

Tablo 4. İçerik Analizinde Kullanılan Kodların Tematik Sıralaması

Tema	Kod	Frekans	%	Belgeler	Belgeler %
İşveren Markası	İşveren markası	9	0,23	3	10,00
Tema frekansı		9			
Gelişim Değeri	Eğitim	437	10,04	24	80,00
	Gelişim	391	9,60	22	73,33
	Kariyer	127	3,31	23	76,67
	Yetenek	144	3,76	19	63,33
	Liderlik	130	3,39	17	56,67
	Çeviklik	81	2,11	8	26,67
	öğrenme	78	2,03	10	33,33
	yetenek yönetimi	76	2,00	11	36,67
	yetkinlik	75	1,96	15	50,00
	mentörlük	35	0,91	11	36,67
bireysel gelişim	26	0,70	7	23,33	
Koçluk	16	0,42	8	26,67	
Tema frekansı		1.616			
Sosyal Değer	İş sağlığı ve güvenliği	128	3,35	24	80,00
	Destek	87	2,27	15	50,00
	Katkı	56	1,46	18	60,00
	Eşitlik	54	1,41	15	50,00
	Esnek	50	1,30	10	33,33
	Bağlılık	44	1,15	11	36,67
	kurum kültürü	44	1,15	11	36,67
	İletişim	39	1,02	15	50,00
	çeşitlilik	34	0,89	12	40,00
	kapsayıcılık	33	0,86	9	30,00
	Takım	28	0,73	14	46,67
	iş-özel yaşam	21	0,55	7	23,33
	Ekip	19	0,50	8	26,67
	Aile	12	0,31	6	20,00
sosyal hak	6	0,16	3	10,00	
Tema frekansı		655			
Ekonomik Değer	performans	129	3,36	22	73,33
	Ücret	127	1,96	15	50,00
	istihdam	35	0,91	14	46,67
	yan ödeme	33	0,86	11	36,67
	teşvik	32	0,83	17	56,67
	terfi	16	0,42	7	23,33
Tema Frekansı		372			
Uygulama Değeri	sürdürülebilirlik	112	1,62	16	36,67
	toplumsal	61	1,59	7	23,33
	çalışan deneyimi	52	1,17	8	26,67
	sosyal sorumluluk	24	0,68	6	20,00
	Paydaş	8	0,21	4	13,33
	gönüllülük	3	0,08	3	10,00
Tema frekansı		260			
İlgi Değeri	Fırsat	44	1,15	13	43,33
	Başarı	21	0,55	11	36,67
	Ödül	18	0,47	11	36,67
	çalışan memnuniyeti	14	0,35	4	13,33
	Rekabet	10	0,26	6	20,00
	Kalite	9	0,23	6	20,00
	Eğlence	3	0,08	1	3,33
	yaratıcılık	3	0,09	3	10,00
	yenilikçilik	2	0,05	2	6,67
	Heyecan	1	0,03	1	3,33
mutluluk	1	0,03	1	3,33	
Tema frekansı		126			

Tablo 4'den elde edilen bilgilere göre "işveren markası" kavramının üç faaliyet raporunda kullanıldığı görülmektedir. Bu bulgu BIST-30 şirketlerinin işveren markalaşması sürecinde henüz başlangıç aşamasında olduğunu göstermektedir. Söz konusu üç işletmenin faaliyet raporları incelendiğinde İK politikalarının da işveren markalaşması hedeflerine uygun olarak daha ayrıntılı ve güncel kavramlar üzerinde kurgulandığı görülmektedir.

Faliyet raporlarının İKY ile ilgili kısımlarında en sık kullanılan tema "Gelişim Değeri" teması olmuştur. Gelişim değeri potansiyel/mevcut çalışanların kariyer geliştirici deneyimler ve gelecekteki istihdam edilebilirlikleri bağlamındaki kazanımlarının yanı sıra tanınma, öz değer ve güven sağlayan bir işverene ne ölçüde ilgi duyduğunu ifade etmektedir. Bu tema altındaki kodların 1616 defa kullanıldığı ve toplam 3092 olan frekans sayısının yarısından fazlasını temsil ettiği görülmektedir. Gelişim değeri altında öne çıkan konular ise eğitim, gelişim, kariyer, yetenek ve liderlik olarak görülmektedir. Bu bulgu Türkiye'nin önde gelen işletmelerinin çalışanlarının kişisel ve mesleki gelişimlerini ön planda tutan ve bu anlamda fırsatlar sunan bir yaklaşıma geçtiğini göstermektedir. İnsan kaynakları yönetimi alanındaki akademik çalışmalar ve güncel gelişmeler de bu bulguyu destekler şekilde özellikle nitelikli insan kaynağının çalışma yaşamında kendisine sunulacak gelişim fırsatlarını önemseyişine işaret etmektedir. Günümüzde yetenekli çalışanlar ekonomik getirinin ötesinde kendilerini geliştirebilecekleri ve potansiyellerini ortaya koyabilecekleri çalışma ortamları talep etmektedir. Bu talebe paralel olarak raporlarda "yetenek" ve "yetenek yönetimi" ifadelerinin ön plana çıkmaktadır. Yetenek yönetimi kurumsallaşmış işletmelerin insan kaynakları uygulamalarında ilk sıralarda yer bulmaktadır.

Raporlarda gelişim değerini takiben sosyal değer temasının ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Sosyal değer teması potansiyel/mevcut çalışanların güvenli, eğlenceli, mutlu ve destekleyici bir takım atmosferi ve çalışma ortamı sağlayan bir işverene duyduğu ilgi düzeyini ifade etmektedir. Araştırmada sosyal değer boyutuna dâhil edilen iş sağlığı ve güvenliğinin dışında işletmelerin en çok destek, katkı, eşitlik kavramlarını ön plana çıkardığı görülmektedir. Son yıllardaki istihdam ve çalışma ilişkilerine paralel şekilde "esneklik" kavramının İK politikalarına daha fazla eşlik ettiği görülmektedir. Yine insan kaynakları yönetimi alanında tartışılmakta olan çeşitlilik ve kapsayıcılık da raporlarda yer almaya başlamıştır. Nitekim çalışan profilinin hızlı değiştiği ve farklılaştığı bir ortamda işletmeler farklılıkların yönetimine daha fazla önem vermeye başlamaktadır. Sosyal değer teması altında dikkat çekici bir diğer kavram da "iş-özel yaşam dengesi" dir. Özellikle Covid-19 sürecinde çalışanların yaşadıkları uzaktan çalışma deneyimi ile birlikte kendilerine daha fazla zaman ayırabilecekleri, iş hayatıyla özel yaşamlarını dengede tutabilecekleri bir çalışma biçiminin mümkün olduğunu görmeleri bu konudaki talepleri arttırmaktadır.

Araştırma bulgularında dikkat çekici bir nokta da ekonomik değer temasının üçüncü sırada yer almasıdır. Ekonomik değer potansiyel/mevcut çalışanların ortalamanın üzerinde maaş, cazip bir genel ücret paketi, iş güvencesi ve terfi fırsatları sağlayan bir işverene ne ölçüde ilgi duyduğunu ifade etmektedir. Bu sonuç incelenen işletmelerin üst düzey ve kurumsallaşmış şirketler olması nedeniyle diğer unsurları ön plana çıkarmasından kaynaklanabilir. Ekonomik değer teması altında “performans” ilk sırayı alırken, “ücret” ikinci sırada yer almaktadır. Bu bulgu işletmelerde performansa dayalı değerlendirme ve ücretlendirmenin yaygınlaşması ile ilgili görülebilir.

Uygulama değeri olarak adlandırılan ve çalışanların işyerinde ve toplumsal yaşamda aktif olarak katılımlarını konu alan tema dördüncü sırada yer almaktadır. Bu tema altında sürdürülebilirlik ilk sırada yer alan kod olmuştur. Esasen bu tema altındaki diğer kodlar da sürdürülebilirlikle bağlantılı kavramlardan oluşmaktadır. Son yıllarda İK uygulamalarında sürdürülebilirliğe ilişkin faaliyetlerin, sosyal sorumluluk projelerinin ve toplumsal yaşama katkının arttığı görülmektedir. İKY yazınında ve uygulamada çalışanların bu tür faaliyetlerde yer almasının yaptıkları işi kendileri açısından daha anlamlı hale getirdiği belirtilmektedir. Ayrıca bu tür uygulamaların çalışanların sosyal çevrelerine de yansımaları nedeniyle bir çarpan etkisi yarattığı söylenebilir. Son sırada yer alan ilgi değeri teması ise çalışanlara ilginç ve heyecan verici gelecek, yaratıcılıklarını ortaya koymalarını sağlayacak bir çalışma ortamına işaret etmektedir. Bu tema altında çalışanlara sunulan fırsatlar ve ödüllerin daha ön plana çıktığı görülmektedir.

SONUÇ

İşveren markası, kuruluşların potansiyel iş adayları için cazip hale gelmek, en iyi yetenekleri kazanmak ve mevcut işgücü arasında aidiyet duygusunu güçlendirmek için kullandıkları en önemli stratejilerden biri haline gelmektedir. İşveren markası kavramının çok uzun bir geçmişi olmamakla birlikte uygulamada hızla yaygınlaştığı ve geliştiği görülmektedir. Önümüzdeki süreçte de özellikle veri analitiğinin insan kaynakları yönetiminde giderek daha fazla kullanılmasıyla işveren markası uygulamalarının daha spesifik hale geleceği söylenebilir. Değişmekte olan istihdam ve çalışma biçimlerine göre de işveren markası uygulamalarının farklılaşabileceği öngörülebilir. Kuruluşlar hem yeni çalışanları çekmeye hem de mevcut çalışanları elde tutmaya çalıştıkça, işveren markalaşmasının önemi de artacaktır. Bu ancak kuruluşlar işveren çekiciliğine katkıda bulunan faktörleri anladığında etkili bir şekilde yapılabilir. Bu sürecin daha iyi yönetilebilmesi için işveren markası sonuçlarının da analiz edilerek daha iyi bir şekilde anlaşılması gerekecektir. Değişimin çok hızlı olduğu bir

ortamda kuruluşlar belirli bir "doğru" işveren markasını aramak yerine şirket için çalışmanın nasıl bir şey olduğunu en doğru şekilde aktaran marka mesajını vermenin bir yolunu aramaya geçmelidir. İşveren markası kurumsal markayla yakından bağlantılıdır ve birinden kaynaklanan çağrışımlar ve algılar diğerini de etkilemektedir. Bu nedenle işveren markasını sadece bir pazarlama aracı olarak değil, kurum kültürünü yansıtan ve kurumsal itibarı sağlayan bir süreç olarak ele almak gerekmektedir. Başarılı bir işveren markası süreci kurumun kimliğini ve imajını yansıtan tutarlı eylemlerde bulunmayı da gerektirmektedir.

Bu çalışmada elde edilen bulgulardan yola çıkılarak Türkiye’de BIST-30 endeksinde yer alan işletmelerin işveren markası geliştirmeye yönelik bir eğilim gösterdikleri ifade edilebilir. Öte yandan, yapılan incelemede sadece üç işletmenin faaliyet raporunda doğrudan “işveren markası” geliştirmekten söz ettiği görülmektedir. Bu bulgu dâhilinde BIST-30 şirketlerinin güncel İK eğilimlerini takip ettikleri, ancak henüz bu uygulamaları bütüncül bir işveren markası uygulamasına dönüştürmedikleri söylenebilir. Ancak çalışmadan elde edilen en olumlu sonuç söz konusu işletmelerin İK politikalarında kullandığı kavramların dünyadaki gelişmelere paralel olarak bireysel gelişime, yetenek yönetimine ve çalışma yaşamının sosyal yönüne vurgu yapmasıdır.

KAYNAKÇA

- AMBLER, T.,&Barrow, S. (1996). The Employer Brand. *Journal of Brand Management*, 4, pp.185-206.
- BACKHAUS, K. (2016). Employer Branding Revisited. *Organization Management Journal*, 13(4), pp. 193-201.
- BACKHAUS, K.,&Tikoo, S. (2004). Conceptualizing and Researching Employer Branding. *Career Development International*, 9(5), pp. 501-517.
- BERTHON, P.,Ewing, M., & Hah, L. L. (2005). Captivating Company: Dimensions of Attractiveness in Employer Branding. *International Journal of Advertising*, 24(2), pp. 151-172.
- BİSWAS, M. (2013). Employer branding: A human resource strategy. <https://www.researchgate.net/publication/307599173>.
- BUREN, A. (2012). *Social Media, a Communication Tool for Employer Attractiveness Criteria in the Employer Branding Concept: An Exploratory Study* (Master's thesis, University of Twente).
- FİGURSKA, I.,& Matuska, E. (2013). Employer branding as a human resources management strategy. *Human Resources Management &Ergonomics*, 7(2), pp. 35-51.
- JOHATCH, M.,&Schultz, M. (1997). Relations between organizational culture, identity and image. *European Journal of Marketing*, 31(5/6), pp. 356-365.
- JENNER, S. J.,& Taylor, S. (2008). Employer branding—fador the future of HR?[in:] Humpage S.(ed.) Research insight: employer branding: the latest fador the future for HR. *Chartered Institute of Personnel and Development, London*.
- LAWLER III, E. E. (2005). Creating high performance organizations. *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 43(1), 10-17.
- MARTİN, G. (2007). Employer branding: Time for a Longand Hard look? In CIPD (Eds.), *Employer Branding: The Latest Fador The Future of HR?* (pp. 18-22). London: Chartered Institute of Personnel and Development.
- MENOR, J. H. (2010). 10 Strategic Tips for Employee Retention. 2010. The Recruiters Lounge. (online) Available on: <http://www.therecruiterslounge.com/2010/08/17/10-strategic-tips-foremployee-retention/>
- MOROKO, L.,& Uncles, M. (2005). Employer branding—The case for a multi disciplinary process related empirical investigation. *Proceedings of ANZMAC Conference*.
- MOSLEY, R. (2009). Employer Brand. The Performance Driver No Business Can Ignore. A Shoulders of Giants Publication.
- PARREIRA, J. (2007). *An Analysis of an Employee Value Proposition* (Doctoral dissertation, North-West University).
- ROSETHORN, H. (2009). *The Employer Brand: Keeping Faith with the Deal*. Gower Publishing, Ltd..
- SAİNİ, G. K., Rai, P., & Chaudhary, M. K. (2014). What do Best Employer Surveys Reveal About Employer Branding and Intentionto Apply?. *Journal of Brand Management*, 21(2), 95-111.
- SOKRO, E. (2012). Impact of Employer Branding on Employee Attraction and Retention. *European Journal of Business and Management*, 4(18), pp. 164-173.
- SULLIVAN, J. (2004). Eight Elements of a Successful Employment Brand. *ER Daily*, 23(2), pp. 501-517.

MUHASEBE BİLGİ SİSTEMLERİNDE BLOCKCHAIN TABANLI KURUMSAL KAYNAK PLANLAMASI (ERP) SİSTEMLERİ

Esin YELGEN¹

1. GİRİŞ

Geçmişten günümüze tarihin her aşamasında toplumların ve şirketlerin yönetilmesinde varlıkların, ölçümlerin ve muhasebenin rolü büyük önem taşımıştır. Bu önem, toplumların ekonomik gelişimlerinin desteklenmesi ve şirketlerin sürdürülebilirliği gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Bu öneme binaen şirketlerde muhasebe birimleri, en temel veri deposu olarak kabul görmektedir. Bu birimlerde yasalar, standartlar ve muhasebe ilkeleri çerçevesinde varlıklar, borçlar, gelirler ve giderlerin izlenmesi, bütçeleme, nakit akışlarının yönetimi ve kontrolü, maliyet analizleri, fiyatlandırma politikaları, vergi yükümlülükleri, yatırımların planlanması ve seçimi ve paydaş ilişkileri gibi birçok faaliyet yürütülmektedir. Muhasebe bilgi sistemleri (MBS) ise, şirketlerin faaliyetleri ile ilgili finansal verileri toplamak, işlemek, depolamak, yedeklemek ve raporlamak için bilişim teknolojilerini de kullanan sistemler olarak ifade edilmektedir. Bu sistemler ile muhasebe faaliyetlerinin otomasyonu gerçekleştirilmekte, finansal verilerin hızlı ve güvenilir bir şekilde yönetilmesi ve depolanması mümkün olmaktadır. Bu sayede şirketlerin raporlama ve analiz işlemleri daha etkili ve verimli hale getirilerek, kaynakların etkin bir şekilde kullanılması, yerinde kararların alınması ve performansın artırılması sağlanmaktadır.

Diğer taraftan içinde bulunulan dönemin şartlarına göre sistemler, değişmekte ve dönüşmektedirler. Bu bağlamda MBS'ler de uzun yıllar boyunca bilişim teknolojileri kapsamında bilgisayar destekli muhasebe paket programları kullanılmıştır. Ancak, şirketlerin büyümesi ve uluslararasılaşması, iş süreçlerinin karmaşıklaşması ve teknolojik gelişmeler ile birlikte MBS'lerde, iş yapış biçimleri değişmektedir. Bugünün iş süreçlerinde muhasebe birimleri ile diğer birimler arasında faaliyetler, giderek iç içe geçmekte ve şirketler ise daha fazla entegre sistemlere ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaçlar paralelinde MBS'lerde şirketteki

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, İİSBF, İşletme Bölümü, esin.yelgen@alanya.edu.tr, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0003-4506-377X>

tüm birimler ile eş zamanlı çalışabilecek Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP) sistemlerinin yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandığı görülmektedir. ERP sistemleri, şirketlerin farklı iş birimleri (muhasabe-finans, satın alma, stok yönetimi, üretim, insan kaynakları gibi) arasında bilgi ve iş süreçlerini tek bir veri tabanında entegre eden sistemler olarak ifade edilmektedir. Bu da verilerin farklı birimler arasında otomatik olarak paylaşılmasını ve iş süreçlerinin daha verimli ve hızlı bir şekilde yürütülmesini sağlamaktadır. Ayrıca bu sistemler, şirketlerin veri bütünlüğünü sağlamak ve analiz yeteneklerini artırmak için kullanılmaktadır. Bu sistemlerle, iş süreçleri optimize edilerek şirketlerin karar verme süreçleri güçlendirilmektedir. Ancak zaman içinde bu sistemlerin, faydalarının yanında bir takım yetersizliklere de sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu yetersizlikler; büyük hacimli verilerin ortaya çıkması, toplanması, işlenmesi, depolanması, şirket paydaşları arasında paylaşılması ve verilerin gizliliğinin ve güvenliğinin sağlanması şeklinde sıralanabilmektedir. Üstelik teknolojik gelişmeler ile ticaret şekillerinde ve dahası suçların gerçekleştirilmesinde (siber) yaşanan değişiklikler de, sistemler için yeni kalıplar oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır. Ve dahası, Enron, WorldCom, Parmalat, Toshiba gibi son yirmi yılın en büyük mali skandalları, paydaşlar arasında şirket faaliyetleri ve paylaşılan bilgiler üzerinde güven eksikliği yaratmış ve şirketlerin şeffaflık konusuna daha fazla önem vermelerine neden olmuştur.

Endüstri 4.0 teknolojilerinin (nesnelerin interneti, bulut bilişim, yapay zeka vb.) ortaya çıkışı ve yaygınlaşması, ERP'lerin bu yetersizliklerinin giderilmesinde bir çözüm olarak görülmektedir. Ayrıca, bu teknolojilerin ERP sistemlerine entegrasyonu, MBS'ler üzerinde dönüştürücü bir güç olarak algılanmaktadır. Bu teknolojilerden biri olan ve ilk olarak kripto para birimlerinin altyapısı olarak geliştirilen blockchain en basit şekilde, güvenilir olmayan bir ortamda güven yaratan eşler arası bir ağ aracılığıyla verileri kaydetmek ve paylaşmak için kullanılan merkezi olmayan, dağıtılmış, şeffaf ve değişmez bir dijital defter teknolojisi olarak ifade edilmektedir. Blockchain teknolojisinin sahip olduğu özellikler sayesinde devletler ve şirketler nezdinde giderek daha önemli bir konuma yükseleceği kuvvetle muhtemeldir. Bu durum, yayınlanan bazı raporlarda net bir şekilde ortaya konulmaktadır.

UNCTAD tarafından yayınlanan 2023 Teknoloji ve Yenilik Raporunda, BİT Dağıtımı (internet kullanıcıları, ortalama indirme hızı), Beceriler (beklenen eğitim yılı, yüksek vasıflı istihdam), Ar-Ge Faaliyetleri (ön teknolojiler ile ilgili bilimsel yayın sayısı, sınır teknolojilerle ilgili patent başvuru sayısı), Endüstri Faaliyetleri (yüksek teknoloji ürünü ihracat, dijital olarak teslim edilebilir hizmet ihracatı) ve Finansmana Erişim (özel sektöre yurtiçi kredi) olarak belirtilen temel gösterge verileri ile hazırlanan Sınırları Zorlayan Teknolojilere (yapay zeka, robotik, blockchain, biyoteknoloji, uzay teknolojileri vb.) Hazırlık Endek-

si'ne göre; 166 ülke içinde en yüksek puanları ABD, İsveç ve Singapur almıştır. Bu endekste, Kore 6., Almanya 7. sırada, Çin – Hong Kong 9., Fransa 15., İngiltere 17., İtalya 25., Rusya 31., Yunanistan 44. ve Türkiye 53. sırada yer almaktadır. Türkiye, bu sıralama ile üst-orta grupta bulunmaktadır. Yine aynı raporda, Blockchain pazarının özellikle son on yılda hızla büyüdüğü ve tahminlere göre bu büyümenin daha da hızlanacağı belirtilmektedir. Blockchain tarafından üretilen iş değerinin 2025'e kadar 176 milyar dolara ve 2030'a kadar 3.1 trilyon dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu teknolojilerin çoğunda olduğu gibi, Çin ve Amerika Birleşik Devletleri, blockchain teknolojisine yönelik araştırma çabalarına öncülük etmektedir. Blockchain hizmetinin önde gelen sağlayıcıları arasında Alibaba (Çin), Amazon, IBM, Microsoft, Oracle (tüm Birleşik Devletler) ve SAP (Almanya) yer almaktadır. Blockchain hizmetine yapılan harcamalarla, sektöre göre en çok Blockchain'i kullananlar, bankacılık ve süreç üretimi olarak belirtilmektedir.

Grand View Research şirketinin blockchain pazarı özelinde yapmış olduğu araştırmalar da bu durumu desteklemektedir. Şöyle ki, Kuzey Amerika bölgesel pazarı, 2022'de küresel pazara hakim olmuş ve küresel gelirin %37'den fazlasını oluşturmuştur. Öte yandan, Çin, Japonya, G. Kore ve Hindistan gibi ülkelerin hükümetleri, blockchain teknolojisinin kullanımını teşvik etmektedir. Bu bağlamda Asya Pasifik'teki pazarın da hızlı bir şekilde büyümesi beklenmektedir. Devlet, perakende ve bankacılık-finansal hizmetler-sigorta gibi sektörler, blockchain teknolojisinin en çok ödeme ve cüzdan çözümleri, akıllı sözleşmeler ve dijital kimlik algılama çözümlerini benimsemektedirler. Özellikle finansal hizmetler sektörü, 2022'de pazara hakim olmuş ve küresel gelirin %37'den fazlasını oluşturmuştur. Blockchain teknolojisi, güvenli ve verimli işlemler sağlayarak, finansal hizmetlerde bu teknolojiye olan talebi artırmaktadır. Yükselen kripto para birimleri, endüstri ekosistemiyle yüksek uyumluluk, hızlı işlemler gibi işlevleri sayesinde bu teknolojinin geniş çapta benimsenmesi beklenmektedir. Bu araştırmada Blockchain teknolojisi; dijital kimlik, değiş tokuşlar, ödemeler, akıllı sözleşmeler, tedarik zinciri yönetimi ve diğerleri şeklinde uygulamalara dayalı olarak kategorize edilmiştir. Bu uygulamalardan ödemeler segmenti, 2022'de pazarda en yaygın olarak kullanılan uygulama olmuştur.

Sonuç olarak, bu raporlar ile küresel çapta devletlerin ve şirketlerin, blockchain teknolojisinin sağladığı değiş tokuşlar, ödeme ve cüzdan çözümleri, akıllı sözleşmeler, dijital kimlik algılama ve tedarik zinciri yönetimi gibi çözümleri giderek daha yaygın bir şekilde benimseyecekleri tahmin edilmektedir.

Diğer taraftan Blockchain teknolojisinin ERP sistemlerine entegrasyonu, şirketlerin gizli kalması gereken finansal ve finansal olmayan büyük hacimli verilerin hızlı bir şekilde üretilmesinde, işlenmesinde, depolanmasında, raporlanmasında ve paylaşılmasında MBS'leri güvende tutabilecek en önemli geliş-

me olarak görülmektedir. Blockchain teknolojisinin ERP sistemlerine entegrasyonu ile tüm taraflar açısından iş süreçlerinin verimli, şeffaf ve güvenli bir şekilde yürütülmesi sağlanmaktadır. Bu nedenle MBS'lerin, blockchain tabanlı ERP (blockERP) sistemlerinden beklenen faydaları alabilmesi için, her iki sistemin de nasıl çalıştığının anlaşılması büyük önem taşımaktadır. Bu minvalde çalışma, proaktif MBS'lerin kurulmasında blockERP sistemlerinin üsteleneceği role ilişkin bilgi sunmayı amaçlamaktadır. Çalışma, okuyucuların tüm kavramları anlamalarına ve ilişkilendirmelerine yardımcı olacak ilgili güncel literatürün teorik incelemesine dayanmaktadır. Bu inceleme, MBS'lere, ERP sistemlerine, blockchain teknolojisine, aralarında var olan ilişkilere ve MBS'lerde blockERP kullanmanın faydalarına ve zorluklarına genel bir bakış sağlamaktadır. Cumhuriyetin 100. yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün de işaret ettiği gibi Türkiye'nin çağdaş medeniyetler seviyesine erişmesi için, hem ülke olarak hem de şirketler ve bireyler olarak teknolojik yeniliklere açık olmak, kendimizi sürekli olarak geliştirmek ve bu alandaki fırsatları değerlendirmek gerekmektedir. Bu nedenle çalışmanın, MBS'lerde kullanılan ERP sistemlerine blockchain teknolojisini dahil ederek genişletmesi bakımından literatüre katkı sağlaması öngörülmektedir. Bu çalışmanın geri kalanı şu şekilde düzenlenmiştir. Bölüm 2; ERP sistemlerini ve gelişimini ele almaktadır. Bölüm 3; Blockchain teknolojisine, Bölüm 4 ise blockERP sistemlerine değinmektedir. Bölüm 5; MBS'lerde blockERP sistemleri kullanımı hakkında bilgi sunmaktadır. Son bölümde ise çalışmanın sonucu verilmektedir.

2. ERP SİSTEMLERİ

Bugün ERP sistemleri, çeşitli sektörlerden farklı büyüklüklere sahip şirketleri yönetmek için önemli bir rol üstlenmektedir. Özellikle gittikçe büyüyen ve iş süreçleri karmaşıklaşan şirketler, birimler arası (muhasabe-finans, satın alma, stok yönetimi, üretim, insan kaynakları gibi) iş süreçlerini yönetmek ve optimize etmek için ERP sistemlerine yönelmektedirler. ERP sistemleri ile veriler, tek bir veri tabanında toplanarak, şirkette gerçek zamanlı veri koordinasyonuna yardımcı olmaktadır. Ayrıca bu sistemlerle iş süreçlerini, hedeflere yönelik planlamak, şirket kaynaklarının kullanımını optimize etmek ve şirketlerin faaliyetlerini daha iyi yönetmek mümkün olmaktadır (Papathanasiou vd., 2020: 929; Sokolov ve Kolosov, 2019: 241). Dahası, ERP sistemleri ile stok hareketleri kolaylıkla izlenmekte, etkili envanter faaliyetleri vasıtasıyla maliyet yönetimi etkin ve verimli bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Kısacası bu sistemlerle şirketlerde, yerinde kararlar alınarak, performansın iyileştirilmesi sağlanmaktadır (Kitsantas, 2022: 5). Öte yandan, ERP sistemlerinde her birim, ayrı bir modül olarak çalışmaktadır. Bu bağlamda şirketler, ihtiyaçlarına yönelik olarak çeşitli

modüllerle çalışabilmektedirler. ERP sistemlerinin ölçeklenebilirlik özellikleri sayesinde her modülü satın alma zorunluluğu bulunmamakta, sadece ihtiyaç duyulan modül(ler) satın alınabilmektedir (Sokolov ve Kolosov, 2019: 245). Ne var ki şirketlerin, amaçlarına, ihtiyaçlarına, büyüklüklerine ve mevcut kaynaklarına bağlı olarak modül veya modüllerin seçimine dikkat etmeleri gerekmektedir (Hrischev, 2020: 2). Aksi takdirde gereksiz maliyetlere katlanarak, sistemden beklenen faydayı elde edemeyebilirler.

Diğer taraftan zaman içinde bu sistemlerin, faydalarının yanında birtakım yetersizliklere de sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu yetersizlikler; büyük hacimli verilerin ortaya çıkması, toplanması, işlenmesi, depolanması, şirket paydaşları arasında paylaşılması ve verilerin gizliliğinin ve güvenliğinin sağlanması şeklinde sıralanabilmektedir. Ayrıca şirketlerin ve dış çevrelerinin kendi özelleştirilmiş ERP sistemleri bulunabilmektedir. Bu durum, sistemler arasında bulunan uyumsuzluklar nedeniyle, birlikte çalışabilirlik sorunlarına neden olabilmektedir. Bu husus, şirketler ve paydaşları arasında faaliyetlerin aksaması ile sonuçlanabilmektedir (Hader vd., 2020: 139). Üstelik teknolojik gelişmeler ile ticaret şekillerinde ve dahası suçların gerçekleştirilmesinde (siber) yaşanan değişiklikler de, sistemler için yeni sorunlar yaratabilmekte ve yetersiz kalmaları ile sonuçlanabilmektedir. Şöyle ki, Inghirami (2018) çalışmasında bu durumu; 'İnternet, dijital iş yaşamına yardımcı olan harika bir araçtır. Ancak, özellikle FinTech ve e-ticaret faaliyetleri söz konusu olduğunda, güvenlik ve mahremiyet eksikliği açısından oldukça kusurludur.' şeklinde vurgulamıştır. Aslam ve diğerleri (2022) ise sistemlerde tek bir açığa sahip olmanın, olası bir siber saldırı durumunda tüm sistemin büyük ölçüde çökmesine neden olabileceğini ve bu sebeple, bu sistemlerde acil bir güvenlik çözümüne ihtiyaç duyulduğunu belirtmişlerdir.

Bu sayılan yetersizliklere ilaveten son yirmi yılda gerçekleşen Enron, WorldCom, Parmalat, Toshiba gibi mali skandallar, paydaşlar arasında şirket faaliyetleri ve paylaşılan bilgiler üzerinde güven eksikliği yaratmış ve şirketlerin şeffaflığı konusunda tartışmalara neden olmuştur. Bununla birlikte ERP sistemleri, yöneticilerin eylemlerinin sistematik olarak izlenmesinden yoksun olmakla eleştirilmektedir (Aslam vd., 2022: 1090). Perera ve diğerleri (2023) ise şirketlerde tercih edilen ERP sistemlerinin tüm birimleri kapsamadığı veya sistem üzerindeki tüm işlemlere odaklanmadığını ve bunun sonucunda "güvenlik", "gizlilik", "ölçeklenebilirlik", "izlenebilirlik" ve "değişmezlik" noktasında aksaklıklara yol açtığını belirtmişlerdir. Bu yüzden, ERP sistemlerinin, şirketlerin iş süreçlerinin izlenmesi ve kontrol edilmesi için yeni teknolojileri entegre ederek güncellenmesi ve geliştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. O halde, ERP sistemlerinin yetersizliklerini giderebilmek için tamamlayıcı teknolojileri kullanmak büyük önem taşımaktadır. Bu öneme binaen sınırları zorlayan teknoloji-

lerden biri olarak ifade edilen blockchain teknolojisinin, ERP sistemlerini tamamlayan, veri şeffaflığını ve güvenliğini sağlayan, daha işbirlikçi bir platform olarak yukarıda belirtilen yetersizliklere çözüm olabileceği öne sürülmektedir (Perera vd., 2023: 234).

3. SINIRLARI ZORLAYAN TEKNOLOJİ, 'BLOCKCHAIN'

Sınırları zorlayan teknolojiler arasında sayılan Blockchain teknolojisi, ilk tasarlandığında, sadece kripto para birimleri için kullanılmaktaydı. Ancak bazı vazgeçilmez özellikleri (gizlilik, değişmezlik gibi) sayesinde Blockchain, farklı alanlarda da (kamu, perakende, bankacılık-finansal hizmetler-sigorta gibi) tercih edilen bir teknoloji haline gelmiştir. Blockchain, Dağıtılmış Defter Teknolojisi (DLT) olarak ifade edilen büyük bir ailenin parçasıdır. En basit şekilde blockchain, güvenilir olmayan bir ortamda güven yaratan, toplu protokole bağlı kalarak her bir tarafın (düğüm) eşler arası bir ağ aracılığıyla verileri kaydetmek ve paylaşmak için kullanılan merkezi olmayan, dağıtılmış, şeffaf ve değişmez bir dijital defter teknolojisi olarak ifade edilmektedir.

Bu teknolojilerin en öne çıkan özelliklerinden biri olan merkezi olmayan defterlerin mülkiyeti, tek bir tarafa (şirkete) ait olmadığı için tarafların tümünün (şirket ve paydaşları) onayı olmaksızın veri kaydını ve değişikliklerini imkansız hale getirmektedir. Ayrıca, işlemlerin kriptografiye ve koda dayalı mutabakatı ile veri gizliliğine ve bütünlüğüne yönelik tehditler ortadan kalkmakta ve bu sayede güvenlik açıklarının kapatılması mümkün olmaktadır. Bu yüzden blockchain teknolojilerinin hacklenemez olduğu düşünülmektedir (Deloitte Insight, 2023: 55; Lahlou ve Motaki, 2022: 2; Faccia ve Petratos, 2021: 5; Olsen, 2019: 5; Banerjee, 2018: 2-4).

Öte yandan, blockchain, özelliklere (çözümler, uygulamalar) dayalı bir teknoloji olarak geliştirilmektedir. Bugün, dijital kimlik algılama, değiş tokuşlar, ödeme ve cüzdan çözümleri, akıllı sözleşmeler, tedarik zinciri yönetimi gibi çok çeşitli blockchain özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler, sistemlerin ölçeklenebilir, uyumlu, daha esnek olmasını ve gizliliğe ve güvenliğe sahip olmasını sağlamaktadır (Banerjee, 2018: 4). Örneğin; akıllı sözleşmelerle işlemler, çok daha kolay ve şeffaf hale gelmektedir. Şöyle ki şirketleri, bir işlemin yasal veya ticari şartlarını tanımlayan kağıt belgelerden kurtarmakta, bir aracının varlığını ortadan kaldırdığı için paradan ve ayrıca zamandan tasarruf sağlamaktadır. Bu sözleşmeler, herhangi bir merkezi otoritenin yardımı olmadan oluşturulan tamamı önceden belirlenmiş bir dizi kural ve koşula dayalı olarak yürütülen ve doğrudan blockchainde programlanan ve saklanan otomatik sözleşmeler olarak ifade edilmektedir (Moalagh ve Ghadi, 2022: 218; Panorama Consulting Group, 2023; Inghirami, 2018: 6). Blockchain'in ödeme ve cüzdan çözümleri

ise taraflara kripto para birimlerini güvenli bir şekilde saklama, transfer etme ve harcama imkanı sağlamaktadır. Böylece ödeme süreçleri daha hızlı, düşük maliyetli, güvenli ve şeffaf hale gelmektedir. Blockchain teknolojisinde her tarafın dijital bir sertifikayla oluşturulan kendi benzersiz kimlikleri (dijital kimlik) bulunmaktadır. Bu sayede şirketler, sisteme kim(ler)in, ne ölçüde katılabileceğini belirleyen politikalarla müdahale edebilmektedir. Bu bağlamda Blockchain teknolojisinde erişim seçenekleri, genel (herkese açık- izinsiz ağlar) ve özel (herkese açık olmayan - izinli ağlar) olarak iki gruba ayrılmaktadır. Genel (herkese açık- izinsiz ağlar) erişim seçeneğinde, herkesin izin almaksızın sisteme erişebilmesi nedeniyle tam bir gizlilikten ve güvenlikten söz edilememektedir. Bununla beraber, kötü niyetli kişilerin çok sayıda hayali kimlik oluşturmasını ve defterde kayıtlı olan verileri değiştirme sürecini etkilemesi de mümkün olabilmektedir. Özel (herkese açık olmayan - izinli ağlar) erişim seçeneğinde ise sisteme sadece kimliği doğrulanmış taraflar katılabilmekte ve işlemler izne tabi tutularak kontrol edilmektedir. Özel erişim seçeneği ile verilerin ve tarafların mahremiyeti korunmaktadır (Deloitte Insight, 2023: 60; Moalagh ve Ghadi, 2022: 213; Faccia ve Petratos, 2021: 4; Panorama Consulting Group, 2023; Olsen, 2019: 6; Banerjee, 2018: 4).

Blockchain teknolojisi, her birinin belirli bir amacı ve rolü olan blockchain katmanı, veri deposu katmanı ve uygulama katmanı olarak belirtilen üç katmana ayrılmaktadır (Hader vd., 2020: 141; Banerjee, 2018: 4).

- **Blockchain katmanı:** Kısaca bu katman, merkezi olmayan, değişmezlik ve veri bütünlüğü yoluyla şeffaflık sütunlarını ifade etmektedir. Şöyle ki, işlemlerin "işaretçilerini" veya "karmalarını" koruyarak, bir durum değişikliğine yönelik bildirimleri gerçekleştirmekte ve verilerin bütünlüğünü doğrulamaktadır. Blockchain katmanı, bir sonraki katman olan veri depolama katmanına bağlanmaktadır.
- **Veri deposu veya veri toplama katmanı:** Kısaca bu katman, izin, ölçeklenebilirlik ve güvenlik sütunlarını ifade etmektedir. Şöyle ki bu katman, belirli aralıklarla genel zincire otomatik karma işlem setleri aracılığıyla düzenlenmektedir. Herhangi bir üçüncü taraf, her bir veri kaydının şifresini çözmelerine izin veren özel anahtarlara sahip olmadıkça, veri deposundan herhangi bir anlamlı bilgi elde edememektedir.
- **Uygulama katmanı:** Bu katman, blockchain katmanı ile veri deposu katmanı arasındaki bağlantıdan sorumludur. Uygulama katmanı, blockchain katmanındaki değişiklikleri algılayan ve şifresi çözülmüş verileri veri deposu katmanından alan ve son doğrulamayı yapan izleme araçlarına sahiptir. Bu katman, Oracle, SAP vb. diğer harici ERP sistemleriyle de etkileşime girebilmektedir. Bu bağlamda, Hader

ve diğerleri (2020) yaptıkları çalışmada, blockchain teknolojisinin ara katman yazılımları vasıtasıyla birçok sistemle entegrasyonuna izin verecek şekilde geliştirildiğini ve böylece blockchain’de olmayan üçüncü tarafların da blockchain taraflarıyla etkileşime girmesine izin verdiğini belirtmişlerdir.

Blockchain teknolojisi sahip olduğu özellikler ile taraflara sağladığı faydaları Lahlou ve Motaki (2022) çalışmalarında özerklik, değişmezlik, yedekleme, gizlilik, güvenlik, hız, zamandan ve paradan tasarruf, gerçek zamanlı ve tam şeffaflık olarak belirtmişlerdir. Deloitte (2023) ve Panorama Consulting Group (2023)’un yapmış oldukları çalışmalarda ise Blockchain teknolojisinin daha çok siber güvenliği sağlama yönü vurgulanmıştır. Şöyle ki, dijital kimlik kontrolünün taraflara (düğümlere) aktarılmasıyla, saldırı noktalarının ortadan kaldırılması ve hassas veri miktarının azaltılması mümkün olmaktadır.

Blockchain teknolojisinin kimi çalışmalarda sınırlılıkları olarak belirtilen dezavantajları ise Perera ve diğerleri (2023), Kitsantas (2022), Lahlou ve Motaki (2022), Sokolov ve Kolosov (2019) ve Banerjee (2018) tarafından yapılan çalışmalarda ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu dezavantajlar:

- Teknoloji okuryazarlığındaki eksiklikler: Hatalı veri girişlerinde kodun nasıl düzeltileceğinin bilinmemesi gibi sorunlar yaşanabilmektedir.
- Blockchain, ciddi bir altyapıya ihtiyaç duymaktadır. Şöyle ki, karmaşık algoritmaların yönetilmesini, büyük hacimli verilerin depolamasını ve paylaşılmasını sağlamak için yeterli bant genişliği ve kapasite gerekmektedir.
- Blockchain’in uygulama maliyetleri ve bakımı, geniş çapta tartışılan noktalardan biridir. Şöyle ki, şirketleri ve tüm paydaşlarını kapsayan bir ağın sürdürülmesi yüksek maliyetler gerektirmektedir. Diğer taraftan işlemler için gereken hesaplama gücü ile ilgili elektrik tüketimi de bir diğer önemli faktördür.
- Mevzuat: Blockchain’in yasal açıdan benimsenmesinde ülkeden ülkeye farklılıklar veya sınırlamalar olabilir. Ayrıca sistemde tanımlı taraflarında, farklı bir yasa veya yaptırıma sahip, farklı coğrafyalarda bulunması, dikkat edilmesi gereken bir başka önemli faktördür.

4. BlockERP SİSTEMLERİ

Blockchain teknolojisi ilk tasarlandığında, diğer alanların gereksinimlerini karşılayacak kadar dinamik ve esnek olacak şekilde geliştirilmemişti. Ancak, gizlilik ve değişmezlik gibi bazı vazgeçilmez özellikleri sayesinde blockchain, yıllar içinde çeşitli alanlarda da tercih edilen bir teknoloji haline gelmiştir. Özel-

likle, blockchain uygulama katmanının çeşitli sistemlerle etkileşime girebilmesi ile Oracle, SAP gibi hizmet sağlayıcı şirketler, ERP sistemleri ile Blockchain'in entegre olduğu çözümler sunmaya başlamışlardır. Böylesi bir entegrasyonun amacı, daha önce de belirttiğimiz ERP sistemlerindeki yetersizlikleri (veri gizliliği ve güvenliği, siber suçlarda yaşanan artışlar, büyük hacimli veriler ve işleyişi, şirket paydaşlarının şeffaflık arayışı gibi) giderebilecek bir çözüm olarak görülmesidir. Blockchain'in, dijital kimlik algılama, değiş tokuşlar, ödeme ve cüzdan çözümleri, akıllı sözleşmeler, mutabakat mekanizmaları gibi özelliklere sahip olması, ERP sistemlerini, tüm işlemleri takip edebilen, kontrol edebilen sistemlere dönüştürerek, verimliliği ve etkinliği arttırmaktadır. Ayrıca bu özellikler, ERP sistemlerinin ölçeklenebilir, uyumlu, daha esnek ve hızlı olmasını sağlamakta, veri gizliliğini ve güvenliğini de güçlendirmektedir. Bunun için gerekli temel ilke, tüm ortak ERP sistemlerinin bir blockchain ağına bağlanması gerekliliğidir (Banerjee, 2018: 4).

Diğer taraftan, geleneksel ERP sistemleri, tüm iş süreçlerinin tek bir veritabanında yönetildiği merkezi sistemlerdir. Ancak blockchain, merkezi olmayan bir teknolojidir. BlockERP sistemleri ile merkezi sistemden merkezi olmayan sisteme geçilerek, tüm tarafların işlemler üzerinde onayı aranarak, veri bütünlüğü sağlanmakta, güvenilir olmayan bir ortamda güvenli, daha şeffaf ve değişmez bir yapı oluşturulmaktadır (Kitsantas, 2022: 2; Lahlou ve Motaki, 2022: 3; Parikh, 2018: 1344). Ayrıca, Sokolov ve Kolosov (2019) yaptıkları çalışmada, geleneksel ERP sistemlerinin her bir modülünün bir diğerine veri aktarabildiğini ancak bu işlemlerin zaman alıcı olduğunu belirtmişlerdir. Ancak ERP'ler blockchain ile entegre edildiğinde, sadece birimler arasında değil tüm taraflara gerçek zamanlı veri akışı sağlanabilmektedir. Üstelik, herkese açık olmayan erişim seçenekleri ile tarafların daha güvenli ve gizli bir süreç yönetmesi de mümkün olmaktadır. Böylece tüm taraflar, güvenli ağlar aracılığıyla birbirleriyle iletişim kurabilmektedir (Panorama Consulting Group, 2023).

Grand View Research şirketinin blockchain pazarı özelinde yapmış olduğu araştırmalar ise bu teknolojinin 2022 yılında en yaygın bankacılık-finansal hizmetler-sigorta sektörü tarafından benimsendiğini göstermektedir. Bu bağlamda ERP - Blockchain entegrasyonun, özellikle muhasebe - finans modüllerine önemli katkılar sağlaması öngörülmektedir. İşbu sebeple, entegrasyonun muhasebe bilgi sistemleri üzerine etkisi izleyen bölümde ele alınmaktadır.

5. MUHASEBE BİLGİ SİSTEMLERİ ve BlockERP'LER

Tarih boyunca, ekonomik gelişim ve ticari faaliyetlerle birlikte muhasebe de gelişimini sürdürmüştür. Toplumlar ve şirketler gereksinimleri doğrultusunda muhasebeye yön vermişlerdir. İlk zamanlarda muhasebe, basit bir kayıt tutma

sistemi olarak görülse de, zaman içerisinde önemi giderek yükselmiştir. Günümüzde ise muhasebe, stratejik bir rol üstlenmektedir. Şöyle ki, muhasebe artık sadece belirli ilke ve standartlara dayalı olarak mali nitelikteki işlemleri kaydetme, sınıflandırma, özetleme, raporlama işlevlerini yürüten bir sistem olarak değil, analiz eden ve bu analizleri yorumlayarak daha doğru kararların alınmasını, performansın artırılmasını ve sürdürülebilirliği sağlayan bir mekanizma olarak görülmektedir.

Teknolojik gelişmeler ile birlikte diğer alanlarda olduğu gibi muhasebe sistemlerinde de iş yapış biçimleri değişmektedir. Ayrıca günümüzün iş hayatında şirketlerin ve çevresinin –ki şirket paydaşları olarak ifade edilir- genişlemiş olması ve bu çevreye karşı olan sorumluluklar veya çevrenin beklentileri de muhasebe faaliyetlerine yön veren bir diğer faktör olarak kabul edilmektedir. Bunlara ek olarak, son yıllarda iş süreçlerinin de karmaşıklaşması, muhasebe faaliyetlerinin yürütülmesinde, ERP sistemlerinin yaygın bir şekilde tercih edilmesine neden olmuştur. 4. Sanayi Devrimi ile teknolojinin ulaştığı nokta, hali hazırda kullanılan sistemleri ve dolayısıyla muhasebeyi daha ileri bir aşamaya taşımaktadır. Bugün sınırları zorlayan teknolojilerden biri olan Blockchain teknolojisinin ERP sistemlerine entegre edilmesinin muhasebe-finans modüllerine getirdiği yenilikler ve sağlayacağı katkılar sıkça tartışılmaktadır. Şöyle ki, blockchain teknolojisinin en çok bilinen ve tercih edilen özellikleri; dijital kimlik algılama, değiş tokuşlar, ödeme ve cüzdan çözümleri, akıllı sözleşmelerdir. Ve şirketler için stratejik önem taşıyan finansal verilerin gizliliği ve güvenliği düşünüldüğünde bu özellikler, var olan sistemlere entegre edilerek, güçlendirilmeleri sağlanmaktadır.

BlockERP'lerin muhasebe-finans modüllerine sağlayacağı olası katkılar genel olarak, şirket ve paydaşları için izlenebilirlik, kontrol edilebilirlik; işlemler ve veriler açısından ise hız, şeffaflık, değişmezlik, gizlilik ve güvenilirlik olarak belirtilmektedir. İlk olarak akıllı sözleşmeler özelliğinin muhasebe sistemlerine sağlayacağı katkılara odaklanırsak; muhasebe de tüm işlemlerin belirli mevzuatlara, ilkelere ve standartlara dayalı olduğunu belirtmiştik. Bu standartlar ve mevzuatlar, akıllı sözleşmelerde programlanarak, yapılan eş zamanlı güncellemelerle işlemlerin optimizasyonu sağlanmaktadır (Olsen, 2019: 6). Ayrıca bu sözleşmelerle, önceden belirlenmiş hüküm ve koşullara dayalı olarak işlemler, üçüncü taraflara (banka, noter vb.) ihtiyaç duyulmadan otomatik, ucuz, hızlı ve hatta daha güvenilir bir hale getirilmektedir (Inghirami, 2018: 9). Sokolov ve Kolosov (2019) bu durumu çalışmalarında şu şekilde örneklendirmişlerdir; geleneksel sözleşmelerin avukat desteği alınarak, ortalama oluşturulma süresi 1-3 gün almakta ve imzalanması için fiziksel bir varlığa ihtiyaç duyulmaktayken, akıllı sözleşmelerde ise işlemler dakikalar içinde, herhangi bir aracı olmadan, dijital imzalarla gerçekleştirilmektedir. Moalagh ve Ghadi (2022) çalışma-

larında bir başka örneklendirme yaparak; bir sipariş geldiğinde ödeme sürecinin otomatik olarak başladığını ve taraflardan birinin sözleşmeden çekilmesi durumunda sürecin yine otomatik olarak iptal edildiğini belirtmişlerdir. Bu süreçle ilgili tüm işlemler, sistemdeki tüm taraflarca gerçek zamanlı izlenebilmekte ve sözleşmeler sayesinde etkili ve eksiksiz denetim izi sağlanmaktadır.

BlockERP'lerin muhasebe-finans modüllerinde en çok bilinen bir diğer katkısı ise siber güvenliktir. Günümüzde teknolojik gelişmelerle birlikte suçlarda, siber suçlar (veri-kimlik-finansal hırsızlıklar, verilerin yok edilmesi, tahrip edilmesi vb.) şeklinde dijital ortamlara kaymakta, şirketler için özellikle muhasebe-finans verilerinin taşıdığı önem sebebiyle ciddi bir endişe kaynağı olmaktadır. ERP sistemlerinde tek bir güvenlik açığının olması, tüm sistemin çökmesine neden olabilmektedir. Bu yüzden olası tehditleri anlamak, bulut alanı koruması, kimlik ve erişim yönetimi, mobil güvenlik, web güvenliği gibi siber güvenliğin farklı boyutlarına verilen önem artmaktadır (Faccia ve Petratos, 2021: 11). Bugün blockchain teknolojilerinin dağıtık yapısı ve kırılması mümkün olmayan sağlam kriptografik kodlarla desteklenmesi ve dolayısıyla değişmezlik özelliğine sahip olması, sistemleri veri tahribatına karşı koruyarak, muhasebe-finans verilerinin ele geçirilmesini, tahrip edilmesini veya silinmesini imkansız hale getirmektedir. Ayrıca bugüne kadar blockchain teknolojilerinin güvenlik ihlaline izin verdiğine dair herhangi bir bilgi de bulunmamaktadır. Bu durum, blockchain teknolojilerinin hacklenemez olduğu kanaatini oluşturmakta ve veri güvenliği konusunda ERP sistemlerini güçlendirecek bir özellik olarak algılanmaktadır (Sarwar vd., 2021: 117310; Inghirami, 2018: 9).

Blockchain'in bir başka özelliği olan üçlü giriş ile her bir veriye bir değer verilerek kaydedilmekte ve diğer verilere bağlanması sağlanmaktadır. Böylece, insan hatasına veya herhangi bir tehlikeye karşı verilerin tahrip edilme olasılığı ortadan kalkmakta, finansal verilerin kalitesi, şeffaflığı ve güvenilirliği artarak zaman alan, maliyetli denetim süreçlerine gereksinim azalmaktadır (Moalagh ve Ghadi, 2022: 225).

Ve son olarak ödeme ve cüzdan özellikleri ile BlockERP sistemlerinin muhasebe-finans modüllerine katkısı, dünyanın herhangi bir yerine para veya bilgi transfer süreçlerinin hızlı ve kolay bir şekilde gerçekleştirilebilmesidir. Şöyle ki, sermaye piyasalarında menkul kıymetler ve emtia alım satım işlemlerini, fon transferleri veya döviz transferleri işlemlerini, havale vb. ödeme işlemlerini hızlı, güvenli ve ucuz bir şekilde yürütmek mümkün olmaktadır. Ayrıca nakitle ilgili uygulamalarda kripto para birimlerinin kullanılmasını da sağlamaktadır (Sarwar vd., 2021: 117311; Inghirami, 2018: 6; Sokolov ve Kolosov, 2019: 243).

6. SONUÇ

Tarih boyunca ekonomik gelişmeler ve ticari faaliyetler, muhasebe faaliyetlerini yönlendirmiştir. İlk zamanlarda muhasebe, basit bir kayıt tutma sistemi olarak görülse de, zaman içerisinde önemi giderek yükselmiş ve kapsamı genişlemiştir. Teknolojik gelişmeler, iş hayatında şirketlerin ve çevrelerinin genişlemesi ve bu çevreye karşı olan sorumluluklar veya çevrenin beklentileri, iş süreçlerinin karmaşıklaşması, şirket faaliyetlerinde birimler arasındaki etkileşimin önem kazanması vb. nedenler, muhasebe bilgi sistemlerinde iş yapış biçimlerinin değişmesi ile sonuçlanmıştır. Bu bağlamda, muhasebe bilgi sistemlerinde kullanılan bilgisayar destekli paket programlar yetersiz kalmış, şirketler yaygın bir şekilde kurumsal kaynak planlaması (ERP) sistemlerini tercih etmeye başlamışlardır. Ancak, 4. Sanayi Devrimi ile teknolojinin ulaştığı nokta, daha rekabetçi, yüksek düzeyde otomatikleştirilmiş dijital iş ortamlarına dönüşüm ve bu dönüşümün ortaya çıkardığı suç türleri, büyük hacimli verilerin ortaya çıkması, işlenmesi ve şirket paydaşları arasında paylaşılırken veri gizliliğinin ve güvenliğinin sağlanması gibi konular, şirketleri pozisyonlarını korumak ve ilerlemek için varolan ERP sistemlerini yenilemeye zorlamaktadır. Bugün 4. Sanayi Devrimi teknolojilerinden biri olan blockchain teknolojisi sahip olduğu özellikler sayesinde ERP sistemlerini tamamlayan ve güçlendiren bir çözüm olarak görülmektedir.

Bu noktada son yıllarda yapılan çalışmalara baktığımızda bu iki teknolojinin birbirine entegrasyonu ile şirket faaliyetlerinin daha etkin ve verimli gerçekleştirilebileceği vurgulanmaktadır. Örneğin; Aslam ve diğerleri (2022), blockchain'i ERP sistemleriyle entegre etmenin, bahsedilen sorunları çözebileceğini, bu nedenle BlockERP sistemlerini önerdiklerini belirtmişlerdir. Lahlou ve Motaki (2022) Blockchain'in, özellikle ERP sistemlerini tamamlayıcı bir teknoloji olarak kullanıldığında, iş performansını iyileştirmek için faydalı olabileceğini belirtmişlerdir. Sislian ve Jaegler (2022), blockchain teknolojisini mevcut bir ERP sistemine entegre etmenin, işbirliğine dayalı bir platform oluşturacağını belirtmişlerdir. Hader ve diğerleri (2020), blockchain teknolojisini, hiçbir zaman ERP sistemlerinin yerini alamayacak, ancak sistemleri güçlendirmek ve yenilemek için işbirliği yapacak bir katkı teknolojisi olarak ifade etmişlerdir. Komala ve Gunanda (2020), Blockchain'i kullanarak ERP sistemlerinin geliştirilebileceğini ve tüm endüstriler için yeni bir atılım sağlayabileceği sonucuna varmışlardır. Kaid ve Eljazzar (2018) ise çalışmalarında, blockchain teknolojisinin kurumsal sistemlere tamamlayıcı bir uygulama olarak entegre edilmesi gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.

Diğer taraftan, blockchain teknolojisinin, ERP sistemlerine sorunsuz bir şekilde entegrasyonu, banka-finansal hizmetler-sigorta ve kamu kurumları tara-

findan büyük ilgi görmektedir. Bununla birlikte, blockERP sistemlerinin muhasebe-finans modüllerine getirdiği yenilikler ve sağladığı katkılar da dikkat çekmektedir. Blockchain teknolojisinin merkezi olmayan dağıtık yapısı, kriptografiye dayalı mutabakat mekanizması, aracsız, değiştirilemez ve hacklenemez oluşu ve erişim kontrolü gibi özellikleri, ERP sistemlerini optimize ederek, güçlendirmektedir. Mali nitelikteki işlemlerin şirketler için taşıdığı stratejik önem düşünüldüğünde ise bu özellikler, MBS'lere; gerçek zamanlı veri akışı, veri bütünlüğü, gelişmiş güvenlik ve gizlilik, izlenebilirlik ve şeffaflık (şirket ve paydaşları açısından), esneklik, hız ve verimlilik gibi katkılar sağlamaktadır.

Öte yandan, blockERP sistemlerinin planlandığı gibi çalışabilmesi ve bu sistemlerden maksimum faydanın elde edilebilmesi için altyapının yeterli olması ve şirket paydaşlarının tamamının veya çoğunun bu sistemleri benimsemesi gerekmektedir. Ayrıca, bu sistemlerin kullanılması ciddi bir teknoloji okuryazarlığı gerektirmektedir. Üstelik Blockchain'in yasal açıdan benimsenmesinde ülkeden ülkeye farklı uygulamalara veya sınırlamalara sahip olması, dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli konudur. Bunların yanında BlockERP sistemlerinin uygulama ve bakım maliyetleri, şirketler tarafından eleştirilen noktalardan bir diğeridir. Ve tabii ki teknolojinin, sürekli ve hızlı bir şekilde değişmesi ile sistemlerdeki güncellemelerin kritik öneme sahip olduğu da unutulmamalıdır.

Özetle bu çalışmada, BlockERP sistemlerinin muhasebe bilgi sistemlerine getirdiği yenilikler ve sağladığı katkılar incelenmiştir. Çalışma, okuyucuların tüm kavramları anlamalarına ve ilişkilendirmelerine yardımcı olacak ilgili güncel literatürün teorik incelemesine dayanmaktadır. Çalışmanın teorik sonucu, MBS'lerde BlockERP sistemleri entegrasyonunun, şirketlerin gizli kalması gereken finansal ve finansal olmayan büyük hacimli verilerinin hızlı bir şekilde toplanmasını, işlenmesini, depolanmasını, raporlanmasını ve şirket paydaşları arasında paylaşılmasını, aynı zamanda veri bütünlüğünü, gizliliğini ve güvenliğini sağlayan en önemli gelişme olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda yakın gelecekte bu teknolojinin, devletler ve şirketler açısından giderek daha önemli bir konuma yükseleceği anlaşılmaktadır. Ancak, çalışmanın bir kısıtı olarak, blockchain ve ERP sistemlerinin teknik (altyapı, arayüzler, algoritmalar vb.) anlamda birlikte nasıl çalıştığını kapsamaması gösterilebilir. Sonuç olarak bu çalışma, blockchain teknolojisinin kurumsal sistemlere nasıl entegre edileceğini değil, entegre edilmesiyle yaşanacak değişimin anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aslam, T., Maqbool, A., Akhtar, M., Mirza, A., Khan, M. A., Khan, W. Z., & Alam, S. (2022). Blockchain based enhanced ERP transaction integrity architecture and PoET consensus. *Computers, Materials & Continua*, 70(1), 1089-1109. <https://doi.org/10.32604/cmc.2022.019416>
- Banerjee, A. (2018). Blockchain technology: Supply chain insights from ERP. *Advances in Computers*. 1-30. <https://doi.org/10.1016/bs.adcom.2018.03.007>
- Deloitte Insight. (2023). *Tech trends 2023*. www.deloitte.com/us/TechTrends
- Faccia, A., & Petratos, P. (2021). Blockchain, enterprise resource planning (ERP) and accounting information systems (AIS): Research on e-procurement and system integration. *Applied Sciences*, 11(6792), 1-17. <https://doi.org/10.3390/app11156792>
- Grand View Research. (2023). *Blockchain technology market size, share & trends analysis report by type (private cloud, public cloud), by application (digital identity, payments), by enterprise size, by component, by end use, and segment forecasts 2023 – 2030*. <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/blockchain-technology-market>
- Hader, M., Elmhamedi, A., & Abouabdellah, A. (2020). Blockchain integrated ERP for better supply chain management. *7th International Conference on Industrial Engineering and Applications*, 139-143. <https://doi.org/10.1109/ICIEA49774.2020.9102084>
- Hrishev, R. (2020). ERP systems and data security. *IOP Conf. Series: Materials Science and Engineering*, 878, 1-7. <https://doi.org/10.1088/1757-899X/878/1/012009>
- Inghirami, I. E. (2018). Accounting information systems in the time of blockchain. *itAIS 2018 Conference*, 1–15.
- Kaid, D., & Eljazzar, M. M. (2018). Applying blockchain to automate installments payment between supply chain parties. *Proceedings of the ICENCO 2018—14th International Computer Engineering Conference: Secure Smart Societies*, Japan, 231-235. <https://doi.org/10.1109/ICENCO.2018.8636131>
- Kitsantas, T. (2022). Exploring blockchain technology and enterprise resource planning system: Business and technical aspects, current problems, and future perspectives. *Sustainability*, 14(7633), 1-17. <https://doi.org/10.3390/su14137633>
- Komala, A. R., & Gunanda, I. (2020). Development of enterprise resource planning using blockchain. *IOP Conf. Series: Materials Science and Engineering*, 879, 1-5. <https://doi.org/10.1088/1757-899X/879/1/012141>
- Lahlou, I., & Motaki, N. (2022, May 25-27). *Integrating blockchain with ERP systems for better supply chain performance*. 14th International Conference of Logistics and Supply Chain Management, National School of Business and Management (ENCGJ), A.Chouaib Doukkali University, Eljadida – Morocco.
- Moalagh, M., & Ghadi, A. E. (2022). Blockchain-based ERP system: Architecture and opportunities for future. *Journal of Information Technology Management*, (Special Issue), 211-243. <https://doi.org/10.22059/jitm.2022.87849>

- Olsen, C. (2019). A brief review on blockchain integrated enterprise resource planning (ERP) in accounting: What, why and how?. *Proceedings of the 16th International Conference on Enterprise, Systems, Accounting, Logistics & Management*, 1-11.
- Panorama Consulting Group. (2023). *The 2023 ERP report*. <https://www.panorama-consulting.com/resource-center/erp-report/>
- Papathanasiou, A., Cole, R., & Murray, P. (2020). The (non-)application of blockchain technology in the Greek shipping industry. *European Management Journal*, 38, 927-938. <https://doi.org/10.1016/j.emj.2020.04.007>
- Parikh, T. (2018). The ERP of the future: Blockchain of things. *International Journal of Scientific Research in Science, Engineering and Technology*, 4(1), 1341-1348.
- Perera, R., Nawurunnage, K. R., Chaturanga, S., Wickramarachchi, R., & Withanaarachchi, A. (2023). Role of blockchain technology in ERP systems for a transparent supply chain: A systematic review of literature. *3rd International Conference on Advanced Research in Computing*, 232-237. <https://doi.org/10.1109/ICARC57651.2023.10145618>
- Sarwar, M. I., Iqbal, M. W., Alyas, T., Namoun, A., Alrehaili, A., Tufail, A., & Tabassum, N. (2021). Data vaults for blockchain-empowered accounting information systems. *IEEE Access*, 9, 117306-117324. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3107484>
- Sislian, L., & Jaegler, A. (2022). Linkage of blockchain to enterprise resource planning systems for improving sustainable performance. *Business Strategy and the Environment*, 31, 737-750.
- Sokolov, B., & Kolosov, A. (2019). Advances in intelligent systems and computing - Intelligent systems in cybernetics and automation control theory. R Silhavy, P Silhavy and Z Prokopova (Eds.), *Comparison of ERP systems with blockchain platform* (s. 240–247). Springer Nature Switzerland. https://doi.org/10.1007/978-3-030-00184-1_22
- UNCTAD - United Nations Conference on Trade and Development. (2023). *Technology and innovation report 2023 - opening green windows, technological opportunities for a low-carbon world*. 1-232. <https://unctad.org/tir2023>

CUMHURİYETİN 100. YILINDA KADIN İSTİHDAMI

Salih TOSUN¹
Mehmet GÜLŞEN²

Giriş

Türkiye'de kadın istihdamı konusunda yıllar içinde önemli ilerlemelerin yaşandığı görülmektedir. Cumhuriyet öncesi dönemde kadınların öncelikle ev içi ve tarım işleriyle meşgul olduğu, geleneksel cinsiyet rollerinin hâkim olduğu, eğitim ve kayıtlı istihdam olanaklarının sınırlı olduğu bilinmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923'te kurulmasıyla birlikte yaşanan önemli sosyal ve politik değişiklikler, kadın hakları konusunda da iyileşmelere katkıda bulunmuştur.

Türkiye'de erken cumhuriyet döneminde gerçekleşen sanayi hamleleriyle beraber yaşanan ekonomik gelişme ve kentleşme, kadınların işgücündeki rolünde değişikliklere yol açmıştır. Savaşlar sonrası ortaya çıkan erkek işgücü açığını kırsal alanda tarım sektöründe dolduran kadınlar kentlere göçle birlikte yeni istihdam türlerine de uyum sağlamıştır. Kadınlar özellikle tekstil ve imalat gibi sektörlerde işgücüne katılmaya başlamıştır. İstihdamın sağlanmasında eşitsizlikler devam etse de hükümet politikaları kadınların işgücü piyasasına katılımını teşvik etmiştir. 1980'ler ve 1990'larda, kadınların istihdam fırsatları genişlemiş ve çeşitli sektörlerde daha fazla kadının çalıştığına tanık olunmuştur. İşyerlerinde kadınlara yönelik eşitsizlikler ile mücadele etmeyi amaçlayan yasal değişiklikler yapılmış ve kadınların eğitime katılımı artırılmıştır. Bu da kadınların işgücü piyasasındaki varlığını olumlu yönde etkilemiştir.

21. yüzyıla beraber hükümet politikaları, toplumsal cinsiyet eşitliğine odaklanarak kadınların istihdamını ve güçlendirilmesini teşvik etmeye devam etmiştir. Çalışma ilişkilerinde cinsiyete dayalı ayrımcılık ve ücret farkı gibi zorluklar devam etse de kadınlar iş dünyası, akademi ve politika dahil olmak üzere çeşitli mesleklerde önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Yönetimler, kadın girişimcileri desteklemek ve liderlik pozisyonlarındaki temsililerini artırmak için çeşitli programlar başlatmıştır. Gelişmelere rağmen Türkiye'de kadınlar istihdam ko-

¹ Öğr.Gör.Dr., Balıkesir Üniversitesi, salih.tosun@balikesir.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6152-2433

² Öğr.Gör.Dr., Balıkesir Üniversitesi, mehmet.gulsen@balikesir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6168-8676

nusunda toplumsal beklentiler, aile sorumlulukları ve kültürel normlar gibi engellerle karşı karşıya kalmaktadır. Kadınların benzer işler için erkeklerden daha az ücret kazanması bir sorun olmaya devam etmekte ve kadına yönelik şiddetle mücadele gündemde yerini korumakta, kadın hakları savunulmaya ihtiyaç duymaktadır. Sivil toplum kuruluşları ve uluslararası ortaklıklar toplumsal cinsiyet eşitliği konularını ele almak ve kadınların işgücünde güçlendirilmesi için çalışmaktadır.

Türkiye, son yıllarda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi ve kadınların işgücüne katılımının artırılması yönünde önemli çabalar sarf etmektedir. İlerleme kaydedilmiş olsa da derinlere kök salmış toplumsal cinsiyet stereotiplerinin ve eşitsizliklerinin üstesinden gelmek için hâlâ yapılması gerekenler vardır. Türkiye'de kadın istihdamının ve haklarının geliştirilmesi için devlet yönetim organları ve sivil toplum kuruluşları iş birliği yapmaya devam etmektedir.

1. Türkiye'de Kadın İstihdamının Gelişim Süreci

Kadınların ataerkil toplum yapısında aile ve ev içerisinde konumlandırılmaları bireysel kazanç sağlamaya yönelik iktisadi faaliyetlere katılmalarını geciktirmiştir. Bu durum ülkelere göre tarihsel süreç içerisinde değişiklik göstermiştir. Kadın istihdamı Türkiye'de son yıllarda önemli gelişme göstermiştir. Bu gelişme, ekonomik, sosyal ve politik faktörlerin etkileşimi sonucunda meydana gelmiştir. Türkiye'de kadın istihdamının temelleri savaşlar sonrası orduya katılan erkeklerin yerine işgücünde ortaya çıkan eksikliği kapatmaya yönelik zorunluluk sonucu şekillenmiştir (Berber ve Eser, 2008: 3). Bu süreci toplumsal ve ekonomik kalkınmanın sağlanması amacıyla kadın istihdamının artırılmasının önemi takip etmiştir (Karabıyık, 2012: 232). Süreç içerisinde kadınların istihdama katılımının artması aile ekonomisini güçlendirerek, toplumsal refahın gelişmesine katkı sağlamıştır. Türkiye'de kadın istihdamının gelişim süreci dönemlere ayırarak incelenecektir.

1.1. 1920-1960 Yılları Kadın İstihdamının Öncü Adımları

Türkiye'de kadın istihdamının gelişim süreci, özellikle 1920'lerden itibaren hız kazanmıştır. Cumhuriyet dönemi reformları kadınların toplumsal ve ekonomik yaşamda daha fazla yer almalarına olanak tanımıştır. Kadınlar, eğitim ve işgücü piyasasına katılım fırsatlarına erişmeye başlamıştır. Kadınların öncelikle gündelikçilik ve çamaşırcılık gibi işlerde çalışmaya başladığı devamında sendikalaşma oranı ve düşük ücret düzeylerinden dolayı diğer çalışma alanlarında da tercih edildikleri görülmüştür (Makal, 2010: 19).

Erken cumhuriyet döneminde kadın istihdam oranında artış yaşansa da iş kanununun geç yürürlüğe girmesi ve çalışma hayatında uygulanması genel çalışma hayatında olduğu gibi kadınlarında çalışma koşullarının bu dönem de olumsuz olduğu görülmüştür. 1936 tarih 3008 sayılı ilk iş kanunuyla beraber bireysel haklardan sosyal haklara doğru genişleme olmuş ücretleri korumasa da kadının işini ve anneliğini korumuştur. 1937 yılında uluslararası hukukun ilk etkisiyle beraber kadınların maden ve yeraltı işlerde çalıştırılması yasaklanmıştır. 1945 yılında çıkarılan “İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu” kadın işçilere analık durumunda sosyal güvence sağlamıştır (Çakır, 2011: 125-132). 1927 yılından itibaren Teşvik-i Sanayi Yasası kapsamındaki kuruluşlara ilişkin yapılan devlet istatistiklerinde kadınların istihdam içindeki payı 1947 yılına kadar %25 civarında iken bu tarihten sonra istihdam oranı artmaya başlamıştır (Makal,2010: 24-25). Kadınların istihdam oranındaki payı artmasıyla birlikte hukuksal düzenlemeler ve iş yasalarındaki konumları da beraberinde güçlenmiştir.

1930'lar ve 1940'lar, kadınların kamu sektöründe iş bulmalarına yönelik adımların atıldığı dönemler olmuştur. 1924 Anayasası'nın kadın erkek eşitliğini esas alan düzenlemeler ve 1934 yılında verilen seçme ve seçilme hakkı kadın istihdamının devlet işlerinde artmasını ve kadınların memuriyet hizmetlerinde görev almalarını sağlamıştır (Yantur, 2019: 11). Bu dönemde kadınların kamusal ve sosyal alanlarda görev almaları modern cumhuriyet rejimi için öncelikli görülmekteydi ve bu durum kadınların eğitim ve istihdam olanaklarını artırmıştır. Devlet sanayileşmeyle beraber kurduğu fabrikalarda sadece kadın istihdam etmekle kalmayıp kadınların sosyalleşmelerini sağlamak amacıyla spor, eğlence, çocuk bakımı gibi imkanlar sağlayarak kadınların sosyal hayata katılımını artırmıştır (Turgay, 2022: 1041-1047).

Sanayileşmenin artmasıyla kırdan kente iç göçün artmasıyla birlikte ilk zamanlarda kırsal alanda tarım işlerinde çalışan kadınlar, kentlerde evlere çekilmiş ve istihdama katılımı gerilemiştir (Makal, 2001: 122-123). 1950'lerden sonra sanayinin gelişmesi, yaşanan sosyolojik ve ekonomik değişikliklerle beraber iç göçün ilerleyen dönemlerinde kadının gerçek anlamda tarım dışı işgücüne katılımı gerçekleşmiş ve istihdamı artış göstermiştir (Berber ve Eser, 2008: 3). Kadınlar bu dönemde gıda, dokuma, tütün ve kimya gibi kayıt dışı çalışmanın yoğun olduğu, mesleki eğitim gerektirmeyen hafif imalat ve sanayi işlerinde çalışmışlardır (Çakır, 2011: 55).

1.2. 1960'lardan 1980'lere Kadın İstihdamının Genişlemesi

1960'lı yıllarla birlikte gelişmekte olan ülkeler batılı ülkelerin öncülük ettiği kapitalistleşme ve modernleşme sürecine ilgi duyarak geliştirebileceklerini

düşünmeye başlamış bu da iktisadi alanda etkilerini göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan ekonomik büyümenin 1970'lerde duraksaması ve yaşanan petrol krizi iktisadi ve çalışma alanında yeni arayışları ortaya çıkarmıştır. Ekonomik krizle başa çıkma arayışına giren sermayedarlar Post-Fordist ve esnek üretimle teknoloji kullanımını artırması istihdam sürecine de yansımıştır. Ayrıca istihdamı etkileyen bir diğer faktörde nüfus artış hızı olmuştur. 1950'de 2,5 milyar olan Dünya nüfusu 1970'lerde 4 milyara yükselmiş, istihdam açığı aynı şekilde artmamıştır. Dış gelişmelere ek olarak Türkiye'de kadın istihdam yoğunluğunun fazla olduğu tarım sektörü istihdamı azalmıştır. İç göçle beraber kentlerde ev içerisinde kalan kadının istihdam oranı düşmüştür. Bu dönemde olumlu gelişme olarak kadın istihdamı tarım dışı sektörlerle doğru genişlemiştir (Topçuoğlu, 2012: 29).

1955 yılında 15 yaş üstü kadın nüfusu için işgücüne katılım oranı %72 seviyesinde iken 1960'ta %65'e düşmüş 1965'te %56'ya gerilemiştir. Bu tarihlerde görece istihdam oranında önceki yıllara nazaran düşüş olduğu gözlemlense de kadının istihdamda sektörel dağılımı genişlemiş tarım dışı istihdam içerisinde iç göçün etkisiyle farklı sektörlerde de çalışma olanağı sağlamıştır (Samsun, 2018: 15). Kadınların önceki dönemlerde işgücüne katılım oranının yüksek olmasının nedeni kırsal alanlarda ücretsiz aile işçileri olarak tarım illerinde çalışmalarından dolayıdır. Türkiye'de dünya ülkelerinin tersine kadın işgücü katılım oranı 1950'lerden 2004 yılına kadar iç göçle birlikte tarım istihdam oranının düşmesinden dolayı düşüş eğiliminde olmuştur (Önder, 2013: 46). Kadınlar imalat sektörü, tekstil ve konfeksiyon gibi alanlarda yoğun bir şekilde istihdam edilmiştir. Ancak çoğu kadın için düşük ücretler ve sınırlı iş güvencesiyle çalıştırılma devam etmekteydi. Ayrıca, bu dönemde kadınların eğitim seviyeleri yükseldikçe profesyonel işlerde de yer alması başlamıştır. 1960'lar ve 1970'ler, Türkiye'de kadın istihdamının hızla genişlediği dönemler olmuştur.

1936 tarihli 3008 sayılı İş Kanunu'na göre 1971'de yürürlüğe giren 1475 sayılı İş Kanunu kadın işgücünü korumaya yönelik hükümler içerenin yanında eşit işe eşit ücret ilkesini mevzuatımıza koyarak kadınların emekleri karşılığı aldıkları ücrete koruma sağlamıştır. Bu dönemde politik olayların yoğun yaşanması, çalışma hayatında örgütlenme yasaklarının oluşması, kayıt dışı kadın emeğinde artışların yaşanmasına sebep olmuş aynı zamanda kadın girişimciliğin ülkemizde de gelişmesi hız kazanmıştır.

1.3. 1980'lerden 2000'lere Kadın İstihdamının Karmaşık Gelişimi

1980'li yıllarda Türkiye'ye hâkim olan neoliberal politikaların etkileri sadece ekonomik alanda değil, sosyal ve kültürel alanda da görüldü. 24 Ocak 1980 kararlarıyla altyapı ve üst yapıda birçok değişiklik meydana geldi. Bu

süreçte Türkiye karma ekonomik sistemden vazgeçerek piyasa ekonomisine geçmiş ve bu tercih ekonomik değişimlerin yanı sıra birçok sosyal ve kültürel değişimi de beraberinde getirmiştir. 1980'lerden bu yana istihdam oranları, eğitim seviyeleri ve boşanma oranları artmasına rağmen, evlenme ve doğum oranları azalmıştır. Bunun sonucunda tarım dışındaki sektörlerde de kadın işgücünün istihdamı artmış, kadınlar daha düşük oranlarda da olsa geleneksel işlerin dışına çıkarak ticari hayata yönelmiştir. Kadınların bu dönemde işgücü piyasasına katılmasının nedeni, evliliğin bir güvence olarak görülmemesi ve ekonomik ihtiyaçların artmasıyla açıklanabilir (Gürül, 2007: 144-145).

1980'lerden itibaren Türkiye'de ekonomik liberalizasyon ve özelleştirmeye yönelik uygulanan reformlar kadın istihdamını hem olumlu hem de olumsuz etkilemiştir. Özellikle tekstil ve hizmet sektörlerinde kadın işçilerin istihdamı artmış, ancak bu işlerde sıklıkla düşük ücretler ve kötü çalışma koşullarıyla karşılaşmışlardır. Türkiye'de 1980'lerden sonra izlenen ihracata dayalı sanayileşme modeli, diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi nispeten ucuz kadın emeğine olan talebin artmasına yol açmamıştır. Çünkü ihracata dayalı büyüme modelinin temelini oluşturan imalat yatırımları çok sınırlı bir artış gösterirken, inşaat yatırımları daha hızlı artmıştır. İnşaat sektöründe kadın istihdamı çok sınırlı olduğundan kadınlar bu artıştan yararlanamamıştır (Önder, 2013: 47). Bu dönemde küreselleşmenin etkisiyle esnek ve parça başı üretiminin yaygınlaşması ailevi yükümlülüklerinden dolayı çalışamayan kadınların da part-time çalışarak işgücüne katılım imkânı bulmasına fırsat sağlamıştır (Özer, Biçerli 2003-2004: 59-60).

Kadınların 1988-2011 yılları arasında kırsal alanda işgücüne katılım oranı %50'lerden %37'lere gerilerken kentte işgücüne katılım oranı %17'den %24'lere yükselmiştir. Kadınların Türkiye genelinde işgücüne katılım oranı aynı 1988'de %34'lerde iken 2004'te %24'e gerilemiştir. Kadınların tarım ve aile içi istihdam oranında düşüşü bu dönemde etkisini göstermiş genel işgücüne katılım oranına yansımıştır (Önder, 2013: 46). Türkiye'de kayıt dışı ekonomi ve yasa dışı kadın istihdamı 1985 sonrası artmaya başlamış 1994 ekonomik kriziyle beraber giderek büyümüştür. 1990'lar boyunca kayıtlı ve tam zamanlı kadın istihdamı küçülmüş bu dönemde yatırımların erkek emeği yoğun inşaat sektörü üzerinde artmasının etkisi görülmüştür. 1988'de %35'lerde olan formel kadın işgücü 1998'de %26'lara düşüştür. Bu süreçte krizlerin etkisiyle formel kadın istihdamı düşerken kayıt dışı istihdam oranı artmıştır (Topçuoğlu, 2012: 5). Bu dönemin kadın istihdamı için olumlu yönlerinden birisi olarak kadınların profesyonel ve yönetim pozisyonlarına yükselme fırsatları artmıştır.

1.4. 2000'lerden Günümüze Kadın İstihdamının Artışı

Türkiye, 2000'lerden itibaren ekonomik büyüme ve kadın istihdamını teşvik eden politika reformlarına odaklanmıştır. Özellikle 2008'de kabul edilen "Kadın İstihdamı Teşvik Paketi" gibi politikalar, kadınların işgücüne katılımını artırmayı hedeflemiştir. Kadınların işgücüne katılım oranı artmış ve daha fazla kadın, üst düzey pozisyonlarda yer almaya başlamıştır. Kırsal alanlardan kentsel alanlara artan göç nedeniyle tarımın azalan etkisi ve hizmet sektörlerine yönelik fırsatların esnekliği sayesinde kadınların işgücüne katılım oranı 2000 ile 2017 yılları arasında artmıştır. 2008 küresel ekonomik krizi öncesinde kadın işgücünün oranı %39 iken, ekonomik kriz sonrasında da artış eğilimi göstererek 2017 yılında bu oran %51'e ulaşmıştır. Hizmet sektöründe kadın işgücünün her geçen gün artması sonucunda kadınlar, 2017 yılında hizmet sektöründe çalışan erkekler arasındaki işgücü oranındaki açığı kapatmıştır (Kapçhak, 2017: 41).

1990'lı yıllarda her üç kadından biri istihdam edilirken kırsal alanda çalışma ve kayıt dışı istihdamın etkisinin devam etmesinden dolayı 2000'li yılların başında bu oran dörtte bir kadına düşmüştür (Erdoğan, Yaşar 2018: 22-23). Türkiye'de kadın istihdamının önündeki bazı engeller devam etmektedir. Özellikle kırsal bölgelerde ve düşük gelirli ailelerde kadın istihdamı daha düşüktür. Ayrıca, kadınlar hala cinsiyet temelli ayrımcılığa ve toplumsal cinsiyet rollerine maruz kalmaktadır. Türkiye'de kadın istihdamı tarih boyunca önemli gelişmeler kaydetmiştir. Ancak cinsiyet eşitliği ve kadınların ekonomik bağımsızlığına erişimi sağlama çabaları devam etmelidir. Kadınların işgücüne katılımını teşvik etmek, Türkiye'nin sürdürülebilir ekonomik büyümesi ve toplumsal kalkınması için kritik bir adımdır.

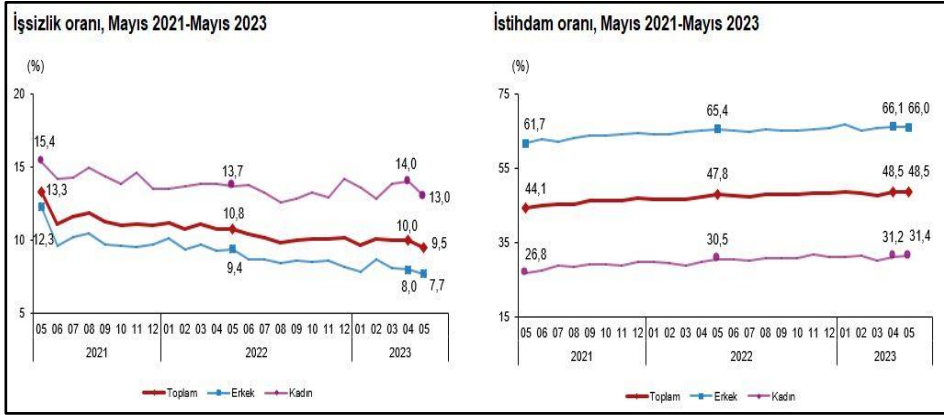
2. Kadın İstihdamının Yapısı ve Sektörel Dağılımı

Savaşlardan sonra artan kadın istihdamının temel nedeni artan emek talebi olsa da bu tek neden değildir. Kadınların tarih boyunca artan oranda işgücüne katılmasının nedenleri arasında eğitim, artan ücretler, teknoloji, doğum oranlarının düşmesi gibi çeşitli ekonomik ve sosyal nedenler yer almaktadır. Kadınların eğitim düzeyi arttıkça hem evlenme yaşı hem de kadının kendi ülkesindeki pazarlık gücü artmaktadır. Ayrıca çalışma koşullarının iyileşmesi ve ücretlerin artması nedeniyle işgücü piyasası kadınlar için giderek daha çekici hale gelmiştir. Diğer yandan özellikle kentsel alanlarda artan yaşam maliyeti kadınların işgücü piyasasına katılımını gerektirmiştir (Kılıç ve Öztürk, 2014:110). Kadın istihdamının yapısı, işgücüne katılan kadınların farklı sektörlerde, mesleklerde ve iş türlerindeki dağılımını ifade eder. Bu dağılım, ülkenin ekonomik yapısı, kültürel faktörler ve eğitim seviyesi gibi bir dizi etken tarafın-

dan şekillenmektedir. Türkiye’de istihdamın sektörel dağılımına baktığımızda 1988–2007 döneminde tarım kesimi istihdamı azalırken hizmetler ve sanayi kesiminin istihdam payları artmıştır. Ancak gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında, Türkiye’de tarım kesiminin istihdamdaki payı hala çok yüksektir. Sanayi sektörünün istihdam payı önemli miktarda olmamakla beraber artmıştır. Son 20 yıllık dönemde, hizmetler kesiminin istihdam içindeki payı hızla artmış olmakla beraber gelişmiş ülkelere oranla hala düşüktür. Kadınların istihdamı açısından en çok iş yaratan sektör hizmet sektörüdür (Önder, 2013: 47)

Türkiye’de son yıllarda istihdama katılım oranı yükselirken işsizlik oranı düşme eğilimi göstermiştir. 2023 yılı mayıs ayı verilerine göre toplam istihdam oranı %48,5 olurken kadınların istihdam oranı önceki yıllara göre artış göstermiş %31,4 olmuştur. Genel işsizlik oranı ise önceki yıllara göre gerileyerek %9,5’e düşerken kadınlarda işsizlik oranı erkeklere nazaran yüksek olmakla beraber %13,0 olmuştur (TÜİK, 2023).

Şekil 1. Cinsiyete göre istihdam ve işsizlik oranları

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Araştırması, 2023

Kadınlar genellikle belirli sektörlerde daha fazla istihdam edilirler. Örneğin, sağlık, eğitim ve hizmet sektörlerinde kadın istihdamı daha yüksektir. Bununla birlikte, inşaat, madencilik ve taşımacılık gibi sektörlerdeki kadın istihdamı daha düşüktür. Kadınlar, yarı zamanlı, geçici veya düşük ücretli işlerde çalışma eğilimindedirler. Bu tür işler, genellikle aile ve iş dengesini korumalarına yardımcı olurken, düşük gelirli işler olarak kabul edilir. Kadınlar, erkeklere kıyasla benzer işlerde daha düşük ücretler alırlar. Bu, cinsiyet temelli ücret eşitsizliğine işaret eder.

Kadın istihdamının yapısı ve sektörel dağılımı, kadınların farklı sektörlerde çalışma eğilimlerini ve bu sektörlerdeki istihdam oranlarını ifade eder. Kadınların 2022 yılı istihdamda sektörel dağılımı incelendiğinde en yüksek oranın hizmet sektöründe olduğu bunu tarım ve sanayi sektörlerinin izlediği görülmüştür. Kadın ve erkek nüfusunun yaklaşık olarak birbirine eşit olmasına rağmen kadınların istihdama katılım sayısı hala erkeklerin oldukça gerisindedir (TÜİK, 2022).

Tablo 1. Cinsiyete göre istihdamın sektörel dağılımı

	2022			2021			Bir önceki yıla göre fark		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
İstihdam	30 752	20 818	9 935	28 797	19 792	9 005	1 955	1 026	930
Tarım	4 866	2 822	2 043	4 948	2 901	2 047	-82	-79	-4
Sanayi	6 663	4 969	1 694	6 143	4 644	1 499	520	325	195
İnşaat	1 846	1 755	91	1 777	1 693	84	69	62	7
Hizmet	17 378	11 272	6 106	15 928	10 553	5 374	1 450	719	732

Tablodaki rakamlar yuvarlamadan dolayı toplamı veremeyebilir.

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Araştırması, 2022

Türkiye için kadın istihdamının yapısı ve sektörel dağılımı şu şekilde açıklanabilir.

Hizmet Sektörü: Kadınlar genellikle hizmet sektöründe daha fazla istihdam edilirler. Bu sektör; sağlık, eğitim, turizm, perakende, konaklama ve benzeri alanları içerir. Kadınlar özellikle sağlık ve eğitim sektörlerinde yüksek istihdam oranlarına sahiptirler.

Sanayi ve Üretim: Kadınlar bu sektörlerde daha az istihdam edilir ve çoğu zaman belirli pozisyonlarda çalışırlar. Bu sektörler, inşaat, otomotiv, madencilik ve üretim gibi alanları içerir.

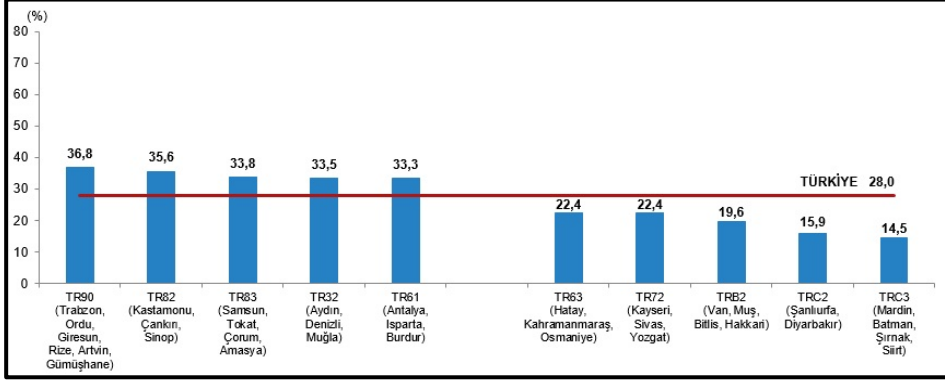
Tarım ve Tarım Dışı İstihdam: Türkiye'de kadınlar, tarım sektöründe de özellikle kırsal bölgelerde önemli bir rol oynarlar. Tarım dışı istihdam, kadınların özellikle kendi işlerini kurdukları veya girişimcilik faaliyetlerine katıldıkları bir alanı kapsar.

Teknoloji ve Bilim: Teknoloji ve bilim sektörleri, genellikle erkek egemen bir alan olarak bilinir. Ancak bu sektörlerde kadın istihdamı artmaktadır ve kadınların mühendislik, bilgisayar bilimleri ve benzeri alanlarda daha fazla yer almasına yönelik çabalar artmaktadır.

Ülkemizde kadın istihdam oranının en yüksek ve en düşük illeri incelendiğinde doğu ve orta Karadeniz, Ege'nin güneyi ve batı Akdeniz illerinin en yük-

sek kadın istihdamına sahip olduğu görülmektedir. Kadın istihdamının en düşük olduğu illerin başında ise doğu Anadolu, güney doğu Anadolu ve iç Anadolu illerinin olduğu görülmektedir (TÜİK, 2021).

Tablo 2. Kadın istihdam oranının en yüksek ve en düşük olduğu 5 bölge

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Araştırması, 2021

Sektörel dağılım, bir ülkenin ekonomik yapısı ve cinsiyet eşitliği çabaları ile yakından ilişkilidir. Kadınların daha fazla eşitlikçi bir şekilde farklı sektörlerde istihdam edilmelerini teşvik etmek için çeşitli politika ve programlar geliştirilmiştir. Bu politikalar arasında cinsiyet temelli ayrımcılığı ele alan yasalar, eğitim ve beceri geliştirme programları, kreş ve çocuk bakımı hizmetleri ve kadın girişimciliği teşvik eden önlemler yer almaktadır. Kadın istihdamının yapısını anlamak, kadınların işgücü piyasasındaki konumlarını değerlendirmek ve cinsiyet eşitliği çabalarını yönlendirmek için önemlidir. Cinsiyet eşitliğini teşvik etmek ve kadın istihdamını artırmak için cinsiyet temelli ayrımcılığı ve toplumsal cinsiyet rollerini ele alan politika ve programlar geliştirmek gerekir (Önder, 2013: 49).

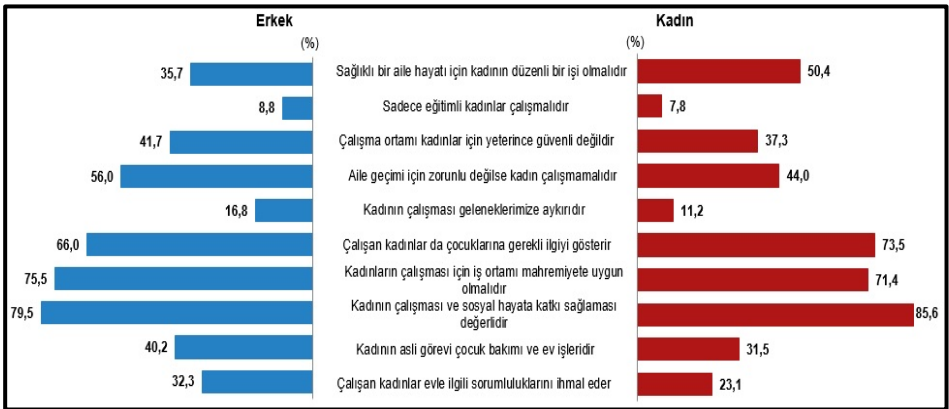
3. Kadın İstihdamının Önündeki Engeller

Türkiye’de kadın istihdamı önünde yasal engeller olmamakla birlikte kadınlara pozitif ayrımcılık sağlanmaktadır. Fakat nüfusun yarısını oluşturan kadınların işsizlik oranının yüksek olduğu istihdama katılımında erkeklerin gerisinde kaldığı bilinmektedir (Aksoy vd., 2019:147). Türkiye’de kadın istihdamını sınırlayan bir dizi faktör bulunmaktadır. Bunların en baştan geleneksel cinsiyet rolleri ve toplumsal normlar, kadınların işgücüne katılmasını sınırlayan önemli bir faktördür. Bazı toplumlarda kadınların iş hayatına girmesi aileler tarafından hoş karşılanmayabilir. Kadınların eğitim düzeyi, istihdam fırsatlarını etkileyebilir. Eğitimde fırsat eşitsizliği ve erken yaşta okulu terk etme gibi sorunlar, kadınların

işgücüne katılımını sınırlandırabilir. Kadınlar genellikle ev işleri ve çocuk bakımı gibi aile içi sorumluluklarını üstlenir. Bu sorumluluklar, tam zamanlı bir işte çalışmayı zorlaştırabilir ve kadınları daha çok yarı zamanlı veya esnek çalışma seçeneklerine yönlendirebilir. Kadınlara yönelik işyeri ayrımcılığı, terfi edeme-me, düşük ücretler ve fırsat eşitsizlikleri gibi sorunlara yol açabilir. Bu, kadınların işgücüne katılımını ve kariyerlerini olumsuz etkileyebilir. Türkiye'de kadınlar genellikle erkeklere kıyasla daha düşük ücretler alır. İş yerlerinde cinsel taciz ve şiddet gibi sorunlar, kadınların işgücüne katılımını ve işyerindeki güvenliğini olumsuz etkileyebilir. Esnek çalışma seçeneklerinin sınırlı olması, kadınların iş ve aile sorumluluklarını dengelemelerini zorlaştırabilir. Türkiye'deki dönemsel yaşanan ekonomik krizler ve belirsizlikler, genel istihdamı etkilediği gibi kadınların işgücüne katılımını olumsuz etkileyebilir.

TÜİK'in 2021 yılında yaptığı araştırmaya göre kadının çalışma hayatına katılımı erkeklerin %65'i tarafından hala olumsuz görülmekte bu sadece erkeklerle sınırlı kalmamakta kadınların yarısı da kadının çalışma hayatına katılımına olumsuz bakmaktadır. Türkiye'de kültürel stereotiplerin ve normların etkisinin hala devam ettiği görülmekte, erkeklerin %40'ı kadınların asli görevinin ev işi olduğunu düşünmekte ve erkeklerin %32'si çalışan kadının evle ilgili sorumlulukları olduğu ve bunları ihmal edeceğini düşündüğü görülmektedir. Erkeklerin %15'i kadınların çalışmasını geleneklerimize aykırı bulmakta ve aile geçim durumu için gerekmedikçe %56'sı kadının çalışmaması gerektiğini düşünmektedir (TÜİK, 2021).

Şekil 2. Cinsiyete göre kadının çalışması ile ilgili algılar

Kaynak: Türkiye Aile Yapısı Araştırması, 2021

Kadın istihdamını artırmak için Türkiye'de cinsiyet eşitliği teşvik eden yasalar, politikalar ve programlar hayata geçirilmektedir. Ancak, kadın istihdamı-

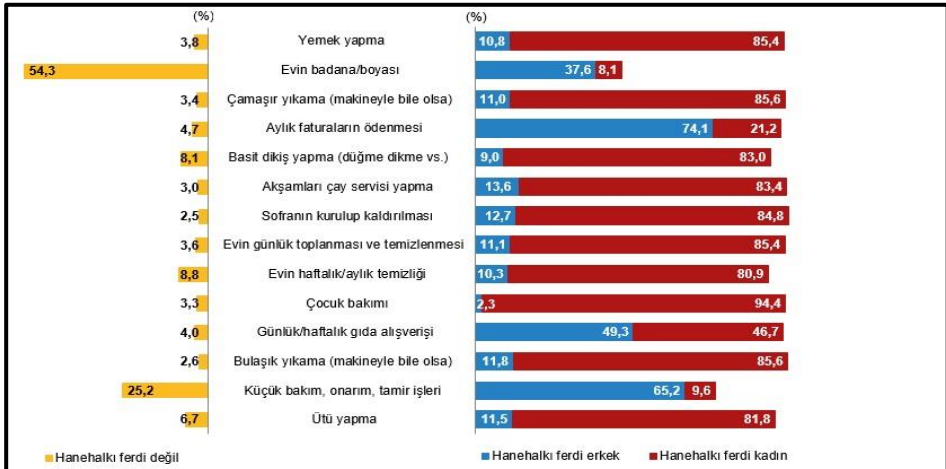
nı artırmak için daha fazla çaba gerekmektedir. Bu, eğitimde fırsat eşitsizliğinin azaltılması, işyeri ayrımcılığının önlenmesi, aile içi sorumlulukların daha adil bir şekilde paylaşılması ve cinsiyet eşitliği teşvik eden politikaların geliştirilmesi gibi çeşitli önlemleri içerebilir.

3.1. Toplumsal Cinsiyet Roller

Kadınlar ile erkekler arasındaki iş bölümü toplumların kendilerine ait kültürlerine ve tarihî gelişimlerine göre farklılık göstermektedir. Cinsiyetler arasında kadının çocuk bakma ve ev içi işleri yapma gibi daha ziyade ev ortamında üretim faaliyetlerini gerçekleştirmesi toplumların genelinde tasvip edilen kanaate göre yapılan görev paylaşımından kaynaklanmaktadır. Kadının iş gücüne katılımında ev içi işler, doğurganlık nispeti, yaşlı bakımı ve çocuk bakımının eşler arasında paylaşımı ve benzeri evdeki üretim etkinliklerinin paylaşımı ve bu görevlerin çokluğu belirleyici faktör olarak sayılmaktadır (Gündoğdu 2018: 42)

TÜİK'in 2021 yılında hanedeki işlerin cinsiyet temelli sorumluluklarının paylaşıldığı araştırmada yemek yapma, sofrta kurup kaldırma, bulaşık yıkama, çamaşır yıkama, günlük ev temizliği, çay servisi ve ikram hizmetleri %85 oranında kadınların sorumlulukları olarak algılandığı görülmüştür. Araştırmaya katılanların %95'i çocuk bakımını kadının sorumluluğu olarak görmektedir. Bu işlerin ücret olarak bir karşılığı olmamakla beraber günlük rutin tekrarı olduğu için yapılan iş göze görünmemekte ve emek yoğun işler olarak karşımıza çıkmaktadır (TÜİK, 2021).

Şekil 3. Hanedeki işlerden genellikle sorumlu olan kişiler, 2021

Kaynak: Türkiye Aile Yapısı Araştırması, 2021

Kadın aile içerisinde sadece yukarıda ifade edilen sorumlulukları üstlenmemekte aynı zamanda anne olarak insanoğlunun devamlılığında üremeyi sağlamaktadır. Bu süreçte kadın doğum izni almak istediğinde veya herhangi bir sağlık sorunuyla karşılaştığında işini kaybetme korkusu yaşamakta ya da çalışma hayatına katılımı gecikmektedir. Ülkemizde kadınlara yönelik iş kanunları kapsamında gerekli analık izinleri düzenlense de hala pozitif ayrımcılığa ihtiyaç duyulmaktadır (Umutlu ve Öztürk, 2020: 99).

3.2. Eğitim Durumu

Eğitim, bireylerin sosyal yaşamda aktif rol almasını, bilgi ve tecrübe kazanarak hayatına yön vermesi anlamında önemli bir unsur olmaktadır. Eğitim kadın için işgücü piyasasında erkeklere nispeten daha farklı bir unsur olarak önemlilik arz etmektedir. Kadın eğitim aldığı dönemde iş ve aile hayatını nasıl uyumlaştıracığına dair çabalara girmekte ve bunun yollarını aramaktadır. Dolayısıyla eğitim düzeyi belli bir seviyede olan kadın, eğitim seviyesi düşük olan kadına oranla iş hayatını ve aile yaşantısını daha dengeli bir şekilde yürütebilmektedir. Eğitim seviyesinin yüksek olması kadının iyi bir pozisyonda ve yüksek ücret alabileceği işletmelerde çalışmasına imkân sağlamaktadır. Böylelikle kadın, ev içi işlerde ve çocuk bakımında iş hayatında kazanmış olduğu ücretin bir kısmını vererek temizlikçi ve çocuk bakıcısı tutabilmektedir. Kadın, eğitim seviyesinin yüksek olması karşılığında kanunlara uyan ve sosyal hakları ihlal etmeyen işletmelerde çalışma hakkına sahip olmaktadır. Bu bakımdan kadının eğitimi onun meslek seçimini etkilemekte ve daha iyi bir çalışma ortamı elde etmesini sağlamaktadır. Kadınlar aldıkları eğitim çerçevesinde çalışma hayatında güvenle istihdam edilebilmektedirler (Soysal, 2010, s. 102). Kadınların eğitim düzeyindeki artışın aynı zamanda işgücüne katılım oranını da arttırdığı bilinmektedir (Günaydın ve Cavlak, 2015, s. 7; Mert, Deniz ve Taştan, 2019, s. 7220).

Tablo 3. 2021 yılı Cinsiyete göre seçilmiş göstergeler

	(%)		
	Toplam	Erkek	Kadın
Okuryazar olmayan nüfus oranı (25+ yaş)	3,5	1,0	6,1
Yükseköğretim mezunu nüfus oranı (25+ yaş)	23,0	25,1	20,9
İstihdam oranı (15+ yaş)	45,2	62,8	28,0
İşgücüne katılma oranı (15+ yaş)	51,4	70,3	32,8
İşsizlik oranı (15+ yaş)	12,0	10,7	14,7

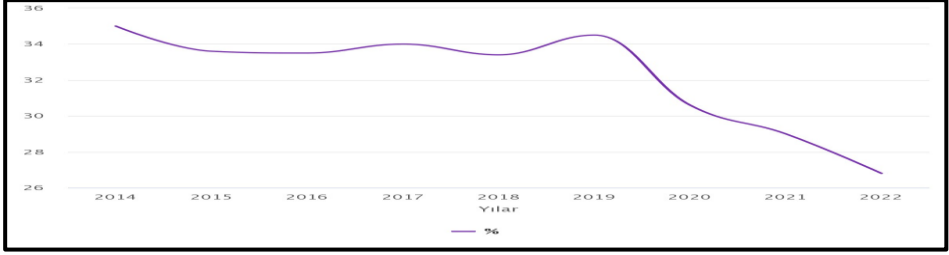
Kaynak: TÜİK, İşgücü Araştırması, 2021

TÜİK verilerine göre halen okur yazar olmayan nüfusunun büyük çoğunluğu kadınlardan oluşmaktadır. Yükseköğretim mezunu nüfus açısından da erkeklerin oranı kadınların %5 üzerindedir. İşgücüne katılım oranında erkeklerin kadınlarla kıyaslandığında iki katının üzerinde fark olduğu görülmektedir. Eğitim; işgücüne katılım oranlarını, işgücü arzını, işgücü kazançlarını, cinsiyete dayalı eşitsizlik sorunlarını ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi, kalkınma çabalarını ve insani gelişmeyi olumlu yönde etkileyen ve yoksulluğun azaltılmasında faktör olarak kabul edilen önemli bir unsurdur. Birçok çalışma eğitim faktörünün işgücü verimliliği üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahip olduğunu doğrulamıştır (Günsoy, Özsoy 2012: 37).

3.3. Kayıt Dışı İstihdam

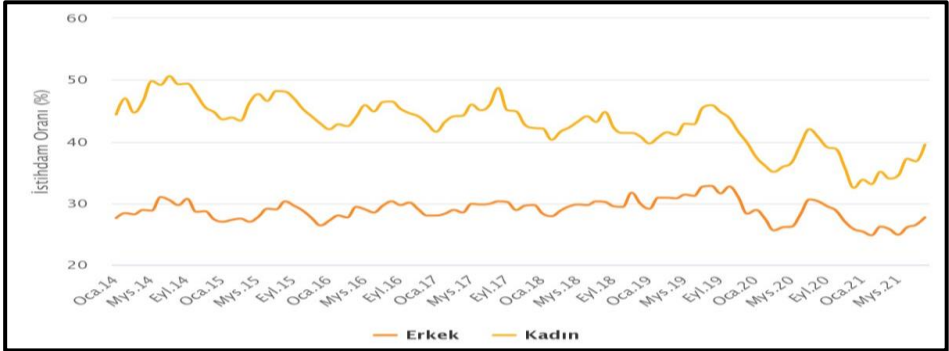
Türkiye’de sanayileşme beraberinde istihdam imkanları sağlaması bakımından kırsaldan kentlere göçü hızlandırmıştır. Kentlerde oluşan bu hızlı göç dalgası aynı oranda istihdamı sağlayamadığında işsizlik sorununu oluşturmuştur. Kentlerde işsizliğin artması insanların iş seçimini zorlaştırmış, sigortasız ve kayıt dışı istihdamı artırmıştır (Erdoğan ve Yaşar, 2018: 21). Kayıt dışı istihdam kentleşmeyle beraber artış göstermiş ve en çok kadın istihdamını etkilemiştir (Özer ve Biçerli 2003: 67). Kayıt dışı çalışanlar sağlık güvencesinden faydalanmamakta, emeğinin ücret olarak tam karşılığını alamamakta ve iş güvenceleri bulunmamaktadır. Bu kapsamda toplumsal cinsiyet eşitsizliğine bağlı olarak iş bölümünün olmasından dolayı kayıt dışı istihdam daha çok kadınlarda görülmektedir. Kayıt dışı istihdamla kadınlar sömürüye maruz kalmaktadır. Ev işlerine ek olarak ev ekonomisine katkı sağlamak isteyen kadınlar için kayıt dışı çalışmanın olumsuzlukları göz ardı edilerek istihdama katılmak zorunda kalmaktadırlar (Candan ve Özalp Günel, 2013: 98).

Küreselleşmeyle beraber esnek üretimin artması ve maliyet düşürme arayışları kayıt dışı kadın istihdamını artırmıştır (Sağlık, Çelik 2018: 98). Toplumdaki cinsiyet ayrımına dayalı iş bölümü kadın bireylerin, erkek bireylere kıyasla daha çok kayıt dışı çalıştırılmalarına neden olmaktadır (Candan, Özalp Günel 2013: 98).

Şekil 4. Türkiye’de kayıt dışı istihdam oranı

Kaynak: Veri Kaynağı, 2023.

Türkiye’de kadınlarda kayıt dışı istihdam, ülkenin ekonomik ve toplumsal dokusunda önemli bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Kayıt dışı istihdam verileri incelendiğinde 2019 sonrası hızlı bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Kayıt dışı istihdam da erkekle kadın arasında önemli farklılık olduğu kayıt dışı istihdamın %10’un üzerinde farkla kadınlarda daha yoğun olduğu görülmektedir.

Şekil 5. Türkiye’de cinsiyete göre kayıt dışı istihdamın oranı

Kaynak: Veri Kaynağı, 2023.

Kadınların kayıt dışı istihdamı, cinsiyet eşitsizliği ve ekonomik güvencesizlik açısından önemli bir sorundur. Cinsiyet eşitliğini teşvik eden politikalar ve programlar, kadınların resmi iş gücüne katılımlarını artırabilir ve cinsiyet ayrımcılığını azaltabilir. Cinsiyet eşitliği ve ekonomik kalkınma hedeflerine ulaşmak için, bu sorunla etkili bir şekilde mücadele etmek ve kadınların ekonomik olarak güçlenmelerini teşvik etmek önemlidir. Eğitim, kadınların daha yüksek niteliklere sahip olmalarını ve daha iyi iş fırsatlarına erişmelerini sağlayabilir. Kayıt dışı istihdamı azaltmak için etkili izleme ve düzenleme mekanizmalarını oluşturmalıdır. Politika yapımcılar, toplum liderleri ve işverenler arasındaki iş birliği, kadınların kayıt dışı

istihdamdan kaynaklanan zorlukları aşmalarına yardımcı olabilir ve daha adil ve eşit bir iş gücü yaratmaya yönelik önemli adımlar atabilir.

4. Kadın İstihdamını Geliştirmeye Yönelik Düzenlemeler ve Politikalar

Türkiye’de kadın erkek fırsat eşitliği sağlamaya yönelik birçok alanda düzenlemeler yapılmıştır. En önemli reformlar 1920’li yıllarda ikincisi ise 2001 yılı sonrasında yapılmıştır (Süral, 2015: 6). 1982 Anayasasının 10. maddesinde eşitlik ilkesinden yola çıkarak kadınların hayatın her aşamasında eşit haklara sahip olması vurgulanmıştır. Ayrıca kadınların çalışma hayatı içerisinde korunmasını içeren birçok konu da kanunlarla düzenlenmiştir (Boğlualcı, 2017: 1269).

2003 tarihli 4857 sayılı İş Kanununda çalışma hayatına dair kadınlarla ilgili birçok koruyucu hüküm yer almaktadır. Kanunun 5. maddesinde, “iş ilişkisinde dil, ırk, renk, cinsiyet, engellilik, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplere dayanılarak ayırım yapılamayacağı” vurgulanmakta, “aynı veya eşit değerde bir iş için cinsiyet nedeniyle daha düşük ücret kararlaştırılmaz, işçinin cinsiyeti nedeniyle özel koruyucu hükümlerin uygulanması, daha düşük bir ücretin uygulanmasını haklı kılmaz” denilmektedir.

Kanunun 18. maddesinde “Feshin geçerli sebebe dayandırılması” konusu düzenlenmiş, “ırk, renk, cinsiyet, medeni hal, aile yükümlülükleri, hamilelik, doğum, din, siyasi görüş ve benzeri nedenlerin, fesih için geçerli bir sebep oluşturamayacağı” hükmüne bağlanmaktadır. 24. maddede, “işçinin haklı nedenle derhal fesih hakkı” konusu düzenlenmiş, bu kapsamda işyerinde şiddet yada cinsel taciz ve istismar durumunda haklı fesih hakkı sağlanmıştır. 25. maddede “işverenin haklı nedenle derhal fesih hakkı” konusu düzenlenmiş, bu kapsamda işçinin diğer kişiler tarafından da istismar edilemeyeceği ve haklı fesih hakkı tanınmıştır. 72. maddede, “maden ocakları ile kablo döşemesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yer altında veya su altında çalışılacak işlerde, on sekiz yaşını doldurmamış erkeklerin ve her yaştaki kadınların çalıştırılmasının yasak olduğu” belirtilmektedir. Kadınların tehlikeli ve ağır işlerde çalıştırılmasının önüne geçilmiştir.

Kanunun 73. maddesinde, kadın ve çocukları korumaya yönelik gece sanayi işlerinde çalıştırılma yasağı konmuştur. 74. madde “Analık halinde çalışma ve süt izni” konusunu düzenlemiştir. Bu kapsamda, “kadın işçilerin doğumdan önce sekiz ve doğumdan sonra sekiz hafta olmak üzere toplam on altı haftalık süre için çalıştırılmamaları esastır” denilmekte ve takiben, “ancak sağlık durumu uygun olduğu takdirde, doktorun onayı ile kadın işçinin isterse doğumdan önce üç haftaya kadar çalışabileceği, bu durumda kadın işçinin çalıştı-

ğı sürelerin doğum sonrası sürelere eklenebileceği” hükme bağlanmaktadır. Ayrıca, “hamilelik süresince kadın işçiye periyodik kontroller için ücretli izin verileceği, hekim raporu ile gerekli görüldüğü takdirde hamile kadının işçi sağlığına uygun hafif işlerde çalıştırılacağı, bu halde işçinin ücretinde indirim yapılmayacağı” da belirtilmektedir. Aynı maddede, “kadın işçilere bir yaşından küçük çocuklarını emzirmeleri için günde toplam bir buçuk saat süt izni verileceği” de hükme bağlanmıştır (İleri, 2016; 150-151).

İş kanununun yer alan bu düzenlemelerin amacı kadın istihdamını artırmak ve cinsiyet eşitliği sağlamaktır. Ancak ülkemizin kadın istihdamında ortaya çıkabilecek güncel sorunlara yönelik kendi özel ihtiyaçlarına ve koşullarına uygun politikalar geliştirmesi devam etmesi önemlidir.

5. Kadın İstihdamının Gelişiminde Girişimciliğin Etkisi

Kadın istihdamının gelişiminde girişimciliğin önemli bir etkisi vardır. Kadın girişimciler, istihdam yaratma, ekonomik büyümeyi teşvik etme ve cinsiyet eşitliğine katkıda bulunma açısından büyük bir potansiyele sahiptir. Azazi (2022) ile Azazi ve Ateş (2022), yapmış olduğu çalışmalarında; kadınların erkeklere oranlara kriz dönemi sonrasında daha çabuk toparlandığı sonucuna ulaşmıştır. Kadın girişimciler kendi işletmelerini kurduklarında hem kendileri için istihdam yaratırlar hem de diğer kişilere iş imkânı sunarlar. Bu, kadınların ekonomik bağımsızlığını artırır ve toplam istihdamı artırır. Kadın girişimcilerin sayısının artması, iş dünyasında cinsiyet eşitliğine katkıda bulunur. Kadınların iş dünyasındaki varlıkları, diğer kadınların da işgücüne katılmasını cesaretlendirebilir. Kadın girişimcilerin işletmeleri, toplumsal ve ekonomik kalkınmayı teşvik edebilir (Gündüz ve Karadeniz, 2022: 99). Yerel ekonomilere katkıda bulunarak, işletmeleri büyütme ve diğer kadınlara iş fırsatları yaratma potansiyeline sahiptirler. Kadın girişimciler farklı bakış açıları ve deneyimler sunabilir, bu da iş dünyasındaki inovasyonu teşvik edebilir. Farklı bakış açıları, yeni ürünler ve hizmetlerin geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Başarılı kadın girişimciler, diğer kadınlara ilham kaynağı olabilir. Kadınların iş dünyasında başarılı olabileceklerini göstererek, diğer kadınları girişimcilik konusunda cesaretlendirebilirler. Ayrıca işlerini kurarak kendilerine esnek çalışma koşulları sağlayabilirler (Keskin, 2014: 75).

Türkiye gibi birçok ülke, kadın girişimciliğini teşvik etmek amacıyla çeşitli programlar, hibe ve kredi fırsatları sunmaktadır. Bu tür teşvikler, kadınların iş dünyasında daha fazla yer almalarına yardımcı olabilir. Ancak kadın girişimcilerin karşılaştığı zorlukları ele almak ve onları desteklemek de önemlidir. Bu, erişilebilir finansman, eğitim, iş geliştirme hizmetleri ve ağ oluşturma fırsatlarını içerebilir. Kadınların işletmelerini büyütmeleri ve sürdürmeleri için gerekli des-

teği sağlamak, kadın istihdamını artırmak için önemli bir adımdır. Girişimcilik, ekonomik büyümeyi teşvik eden ve işgücü piyasasına önemli katkılar sağlayan önemli bir faktördür. Ancak, geleneksel cinsiyet rolleri ve cinsiyet temelli ayrımcılık nedeniyle, kadın girişimcilerin iş dünyasındaki rolü ve katkısı sıklıkla sınırlı olmuştur (Sağlamyürek Taşdemir, 2021: 80).

Tablo 4. Kadın Girişimcilere Destek Veren Kurum ve Kuruluşlar

Kamu Kurum ve Kuruluşları	Sivil Toplum Kuruluşları	Uluslararası Kuruluşlar
Türkiye İş Kurumu	TOBB Kadın Girişimciler Kurulu	Dünya Bankası
Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı	Türkiye Kadın Girişimciler Demeği (KAGIDER)	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)
Ticaret Bakanlığı	Kadınlarla Dayanışma Vakfı (KADAV)	Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)
Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB)	Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri Birlikleri Merkezi Birliği (TESKOMB)	Avrupa Birliği "İşletmelerin ve KOBİ'lerin Rekabet Edebilirliği Programı" (COSME)
Kalkınma Ajansları	Mesleki Eğitim ve Küçük Sanayi Tesisi Vakfı (MEKSA)	
Tarım ve Orman Bakanlığı	Girişimci İş Kadınları Demeği (ANGİKAD)	
Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK)	Avrupa Birliği Türkiye İş Geliştirme Merkezleri Ağı (ABİGEM)	
İl Özel İdarelerinin Kadınlara Yönelik Mikro Kredi Uygulamaları	Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTGV)	
Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü	Kadın Emegini Değerlendirme Vakfı (KEDV)	

Kaynak: Durukan, 2021: 28

Kadın girişimciler, finansman kaynaklarına erişimde zorluklarla karşılaşabilirler. Kredi ve yatırım fırsatlarına erişimde yaşadıkları zorluklar, büyümelerini ve işlerini genişletmelerini engelleyebilir. Bu kapsamda ülkemizde kadın girişimciler yukarıdaki kurum ve kuruluşlardan önemli finansman destekleri sağlayabilmektedir. Bazı kuruluşlarca kadın girişimcilere ayrıcalık finansal destekler tanınmaktadır. İş dünyasındaki ağlar, kadın girişimciler için önemlidir. Ancak, erkek egemen sektörlerde, bu tür ağlara erişim sıklıkla sınırlıdır. Kadın girişimciler, iş dünyasında cinsiyet temelli ayrımcılığa maruz kalabilirler. İş yerinde ayrımcılık ve cinsel taciz gibi sorunlarla başa çıkmak, kadın girişimcilerin karşılaştığı zorluklardan biridir (Erdemir, 2018: 75). Kadın girişimciliği, kadın istihdamının gelişimine önemli katkılarda bulunabilir. Ancak kadın girişimcilerin karşılaştığı zorluklar ve eşitsizlikler, bu potansiyelin tam olarak gerçekleşmesine engel olabilir. İş dünyası ve hükümetler, cinsiyet eşitliğini teşvik etmek ve kadın girişimcilerin başarılı olmalarını desteklemek için daha fazla çaba göstermelidir.

Bu çaba, ekonomik büyümeyi teşvik ederken toplumsal cinsiyet eşitliğini artırabilir ve kadın istihdamının gelişimine katkıda bulunabilir.

Sonuç

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Türkiye'de kadınlar genellikle ev işleri ve aile içi görevlerde emek vermekte ve çalışma alanları tarımsal istihdamla sınırlı kalmaktaydı. Cumhuriyet döneminde kadın haklarına ve eşitliğine verilen önemle birlikte kadınların toplumsal ve ekonomik katılımı artmaya başladı. Kadınların, eğitim, iş gücüne katılım ve siyasi hakları konularında önemli adımlar atıldı. Özellikle son 30 yılda kadın istihdamı hızla arttı ve bu alanda önemli gelişmeler yaşandı. Ancak, hala bazı zorluklarla karşı karşıya olduğu da göz ardı edilmemelidir. Kadın istihdamı, erkeklere kıyasla daha düşük seviyelerde ve düşük ücretli sektörlerde yoğunlaşmaktadır. Kadınlar, işyerinde cinsiyet ayrımcılığı ve eşitsizlikle karşılaşabilmektedir. Ayrıca, kadınların işgücüne katılımı, kırsal bölgelerde ve göçmen nüfusu içinde daha düşük seviyelerde seyretmektedir.

Cumhuriyetin 100. yılında, kadın istihdamını artırmak için kadınların eğitim fırsatlarına erişimi artırılmalıdır. Eğitim, kadınların daha iyi işlere ve daha yüksek ücretlere erişmelerine yardımcı olabilir. Kadınlar ve erkekler arasındaki ücret farkları azaltılmalıdır. Eşit işe eşit ücret prensibi daha fazla uygulanmalıdır. Kadınların iş ve aile yaşamlarını daha iyi dengeleyebilmeleri için esnek çalışma koşulları teşvik edilmelidir. Kadın girişimciliği teşvik edilmeli ve desteklenmelidir. Kadınlar kendi işlerini kurarak ekonomiye katkıda bulunabilirler. İşverenler ve toplum genelinde cinsiyet eşitliği eğitimleri düzenlenebilir. Cinsiyet eşitliği konusunda toplumsal bilinçlendirme sağlanmalıdır. Hükümetler, kadın istihdamını teşvik eden politikaları desteklemeli ve uygulamalıdır.

Cumhuriyetin 100. yılında, Türkiye kadın istihdamını daha da geliştirmek ve cinsiyet eşitliğini sağlamak için önemli bir fırsata sahiptir. Kadınlar, toplumun her alanında etkili bir şekilde katkıda bulunabilirler ve bu, Türkiye'nin sosyal ve ekonomik kalkınmasına olumlu bir şekilde katkıda bulunabilir. Ancak, bu hedefe ulaşmak için kolektif bir çaba gerekmektedir. Toplumun her kesimi, kadın istihdamını artırmak ve cinsiyet eşitliğini sağlamak için birlikte çalışmalıdır.

Kaynakça

- Aksoy, N., Felek, Ş., Yayla, N., & Çeviş, İ. (2019). Türkiye'de Kadın İstihdamı Ve Etkileyen Faktörler. *Journal of Management and Economics Research*, 17(3), 146-163.
- Azazi, H. (2022). Analysis of gender-based unemployment hysteria in Turkey. *Business & Management Studies: An International Journal*, 10(3), 858–865. <https://doi.org/10.15295/bm.ij.v10i3.2076>
- Azazi, H.; Ateş, S. (2022). Türkiye İçin İşsizlik Histerisinin Karşılaştırılmalı Bir Analizi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 17 (1), 27-36. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/girkal/issue/71395/1112051>
- Berber, M., & Eser, B. Y. (2008). Türkiye'de Kadın İstihdamı: Ülke Ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 10(2), 1-16.
- Boğlualcı, Ş. G. (2017). Koruma mı Dışlama mı? Çalışma Mevzuatımızda Kadını Koruyucu Kimi Düzenlemelerin Kadın İstihdamı ve AB Normları Açısından Değerlendirilmesi. *Çalışma ve Toplum*, 3(54), 1263-1298.
- Candan, E. ve Özalp Günal, S. (2013). "Tarımda Kadın Emegi". *Tarım Ekonomisi Dergisi*. 19(1): 93-101.
- Çakır, A. (2011). Türkiye'de Esnek Çalışma ve Kadın İşgücü Üzerindeki Etkileri (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Durukan, L. (2021). Türkiye'de Kadın Girişimcilerin Desteklenmesinde KOSGEB'in Rolü. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 7(1), 17-37.
- Erdemir, T. (2018). Türkiye'de Kadın Girişimciliği ve Kadın Girişimciliğini Etkileyen Engeller ve Fırsatlar Üzerine Bir Araştırma (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdoğan, Savaş ve Yaşar, Sema (2018). "Türkiye'de Kadın İstihdamının Gelişimi: Konya- Karaman Örneği". *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 20(34): 18-28.
- Gökçeoğlu Balcı, Ş. (2017), Koruma mı Dışlama mı? Çalışma Mevzuatımızda Kadını Koruyucu Kimi Düzenlemelerin Kadın İstihdamı ve AB Normları Açısından Değerlendirilmesi, *Çalışma ve Toplum*, 54(3), 1263- 1298.
- Gürol, M. A. (2007), "Türkiye'de İş Yaşamındaki Kent Kadınının Açmazı: Kariyer-Aile İkilemi", *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi Yerel Ekonomiler Özel Sayısı*, 144-150.
- Günaydın, Davuthan ve Cavlak, Hakan (2015). "Avrupa Birliği ve İzmir İş Gücü Piyasaları: Toplumsal Cinsiyet Açısından Bir Değerlendirme". *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*. 4(7): 1-11
- Gündoğdu, Aylin (2018). "Kadınların İş Gücüne Katılımını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Türkiye Uygulaması". *Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma İktisadi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ*.
- Gündüz, A. Y., & Karadeniz, B. (2022). Historical Development of Entrepreneurship and Women's Entrepreneurship: A Review of the Studies in Malatya. *Bingöl University Journal of Social Sciences Institute*, 24, 96-112.
- Günsoy, Güler ve Özsoy, Ceyda (2012). "Türkiye'de Kadın İş Gücü, Eğitim ve Büyüme İlişkisinin VAR Analizi". *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*. 49(568): 21- 40
- İleri, Ü. (2016). Sosyal Politikalarda Kadın Ve Cinsiyet Ayrımcılığı İle İlgili Başlıca Uluslararası Ve Ulusal Hukuki Düzenlemeler. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5(12), 128-153.

- Karabiyik, I. (2012). Türkiye'de Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 32(1), 231-260.
- Kapçak, S. (2017). Çalışan Kadınların Çalışma Hayatlarını Etkileyen Sosyo Ekonomik Faktörler: Zonguldak İli Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Zonguldak
- Keskin, S. (2014). Türkiye'de Kadın Girişimcilerin Durumu. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 9 (1), 71- 94.
- Kılıç, D., & Öztürk, S. (2014). Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller Ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama. Amme İdaresi Dergisi, 47(1), 107-130.
- Makal, A. (2010). Türkiye'de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği. Çalışma ve Toplum, 2(25), 13-40.
- Makal, A., 2001. Türkiye'de 1950- 1965 Döneminde Ücretli Kadın Emeğine İlişkin Gelişmeler. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. 56(2), 117- 155.
- Sağlamyürek Taşdemir, S. (2021). Sosyo-Ekonomik Kalkınmada Kadın Girişimciler ve İşletmeleri. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 16(2), 76-90.
- Sağlık, B. & Çelik, H. Y. (2018). Küreselleşen Çalışma Hayatında Kadının Rolü. Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2(2), 95-120.
- Samsun, N. (2018). 1950-1960 Yılları Arasında Ücretli Kadın Emeğinin Durumu. Uluslararası Kadın Kongresi: SosyoHukuki Perspektifte Kadının Yeri, 13-43
- Süral, N. (2015). Türkiye'de Kadın İstihdamı: Hukuki Düzenlemeler ve Sosyal Politikalar. TISK Academy/TISK Akademi, 10(19), 1-39.
- Topçuoğlu, R. A. (2012). Küreselleşme ve Üretim Esnekleşmesi Sürecinde Kadın Emeği. TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, 12(44), 3-9.
- Turgay, F. (2022). Erken Cumhuriyet Döneminde İzmit SEKA Fabrikasında Çalışanlara Sağlanan Sosyal Olanaklar: 1936-1960. Mülkiye Dergisi, 46(4), 1029-1070.
- TÜİK (2022). TÜİK, Hanehalkı İşgücü Araştırması, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0statistiklerle-Kad%C4%B1n-2022-49668&dil=1> (Erişim tarihi: 18.10.2023).
- TÜİK (2021). TÜİK, İşgücü Araştırması, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0statistiklerle-Kad%C4%B1n-2022-49668&dil=1> (Erişim tarihi: 18.10.2023).
- TÜİK (2023). TÜİK, İşgücü Araştırması Bülteni, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Mayis-2023-49387#:~:text=%C4%B0%C5%9Fsizlik%20oran%C4%B1%20erkeklerde%20%257%2C7,13%2C0%20olarak%20tahmin%20edildi.&text=%C4%B0stihdam%20edilenlerin%20say%C4%B1s%C4%B1%202023%20y%C4%B1%C4%B1,%31%2C4%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti> (Erişim tarihi: 20.10.2023).
- Önder, N. (2013). Türkiye'de Kadın İşgücünün Görünümü. Çalışma Dünyası Dergisi, 1(1), 35-61.
- Özer, M. & Biçerli, K. (2003). "Türkiye'de Kadın İş Gücünün Panel Veri Analizi". Sosyal Bilimler Dergisi. 3(1): 55-86.
- Veri Kaynağı, (2023). Kayıt Dışı İstihdam Verileri <https://www.verikaynagi.com/grafik/yillara-gore-kayitdisi-istihdam-orani-2/> (Erişim tarihi: 20.10.2023).
- Yantur, P. (2019). Kalkınma Planları ve Yasal Çerçeve Kapsamında Kadın İşgücü: Türkiye Örneği. Lectio Socialis, 3(1), 9-20.

AB ÜLKELERİ VE TÜRKİYE'DE YENİLENEBİLİR ENERJİ SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ

Burcu KILINÇ SAVRUL*

Destegül HAZAR**

1.GİRİŞ

Petrol, doğal gaz ve kömüre dayalı yenilenemeyen enerji kaynaklarının ekonomik ilerlemede itici bir güç olduğu bilinmektedir. Ancak son dönemlerde bu fosil bazlı kaynakların çevre ve insan sağlığına olan olumsuz etkileri de tartışılmaya devam etmektedir. Bu geleneksel fosil yakıt bazlı enerji kaynakları, çevresel cephede artan baskı ile karşı karşıya kalmaktadır. Küreselleşmenin dünya ekseninde etkin olması enerji üzerinde büyük rol oynamaktadır. Ülkelere arasında yapılan ikili ilişkilerin temelinde yatan ana madde enerji üzerine kurulmuştur. Ülkelerin kullandığı enerjinin çevre üzerinde olumlu etki bırakması, verimli kullanım ve arzının güvenlik altına alınması sürdürülebilirliğin devamlılığı açısından önemlidir. Bu nedenle yenilenebilir enerji kaynakları ülkeler için yerli bir kaynak olması ve çevre üzerinde tahribatının geleneksel kaynaklara göre az olması nedeniyle önem kazanmaktadır. Özellikle enerji ithali gerçekleştiren ülkelerde dışa bağımlılığın en aza indirgenmesi açısından da ekonomik katkı değerine sahiptir. 2000'li yıllarda geleneksel (fosil) kaynakların aksine yenilenebilir enerji kaynakları alternatif bir enerji olarak ivme kazanmıştır. Yenilenebilir enerji, doğal olarak yenilenen kaynaklardan elde edilen enerji olarak tanımlanmaktadır. Bu enerjiler ise, güneş ışığı, rüzgâr, yağmur, gelgit ve dalga enerjisidir. Yenilenebilir enerji kaynakları, özellikle elektrik üretim, ısıtma-soğutma ve motor yakıt kullanımı sebebiyle geleneksel enerji kaynaklarının yerini almaktadır. Yenilenebilir enerji kaynakları, doğada sürdürülebilir bir kaynak potansiyeline sahiptir. Ayrıca bu kaynaklar, geleneksel kaynakların aksine doğada kolayca bulunabilen ve çevreyi kirletmeyen kaynaklar olarak da tanımlanmaktadır.

* Prof.Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İİBF, İktisat Bölümü, Biga, Çanakkale, Türkiye. kilincburcu@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7114-0084.

** Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat ABD, Biga, Çanakkale, Türkiye. destegulhazar@outlook.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1586-558X>.

2.AB ÜLKELERİNDE YENİLENEBİLİR ENERJİ SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ

Enerji kaynaklarında çeşitliliğin sağlanması düşüncesiküresel ısınma ile birlikte daha da önem kazanmıştır. AB ve diğer ülkelerde yenilenebilir enerji kaynaklarının potansiyeline dair ortak görüş mevcuttur. Bu ortak görüşe giden süreçte enerji güvenliği ve enerjide kaynak çeşitliliğinin artırılmasının önemini yansıtan krizler yaşanmıştır. 1973 yılında yaşanan petrol krizi ile birlikte ikamesi olmayan ve enerjide tek bir kaynağa bağlılığın esas olduğu sistemden çıkışa ülkeler adım atmışlardır. Her ülke enerjide yenilenebilirliği sağlamak için destek mekanizması ve hedefler belirlemiştir.

1973 petrol krizinden sonra nükleer ve yenilenebilir kaynaklara yönelim çevre koruma kaynaklı değil, artan petrol fiyatları sonucu azalan arz sıkıntısı sorununu çözmek amacıyla gerçekleşmiştir. 1980’li yıllarda ise batılı sanayileşmiş ülkeler “ Her şeye rağmen üretim” paradigmasından uzaklaşıpçevresel tahribatı sorgulamaya başlamışlardır. Var olan çevrenin gelecek nesillere de devamlılığının esas alındığı bu dönemde mevcut ekonomi politikaları da bu eksende gerçekleşmiştir. BM İklim Değişikliği Sözleşmesi, Kyoto Protokolü, Paris Anlaşması gibi somut adımlarla birlikte yeşil ekonomi, yeşil büyüme ve yeşil kavranma gibi büyümeyi çevresel boyutta düzenleyen kavramlar ortaya çıkmaktadır (Yıldız, 2021:1).

Son dönemde artan iklim değişikliği dolayısıyla uluslararası geçerlilikteki konferanslar önem kazanmıştır. BM iklim değişikliği Çerçeve Sözleşmesi adı altına imzalanan konferanslardan özellikle Kyoto Protokolü ve Paris İklim Anlaşması, uluslararası geçerlilikte somut adımların başladığı belge niteliği taşımaktadır. Yeşil ekonomik sürecin yer aldığı karbon emisyonu ile mücadelede uluslararası belge niteliği taşıyan sözleşmelerin karara bağlandığı COP: Taraflar Konferanslarında son döneme kadar yapılan tüm toplantı ve sonuçlar aşağıdaki gibi listelenmektedir.

Tablo 1.COP (Taraflar Konferansı) Kronolojik Sıralama

Yıl	Yeri	Alınan Kararlar
(COP1) 28 Mart-7 Nisan 1995	Berlin, Almanya	İlk taraflar sözleşmesi gerçekleştirilmiştir. COP1'de Uluslararası iklim değişikliği ile mücadelede ilk önlem paketi olarak " Ortak Uygulanan Faaliyetler" üzerinde anlaşma imzalanmıştır.
(COP2) 8-19 Temmuz 1996	Cenevre, İsviçre	Toplantıda Bakanlar Beyannamesi kabul edilmemiştir. Toplantıda genel konuların ülkeler lehine enetilmesi kabul edilmemiştir. Orta vadeli hedefler için yasal bağlayıcılığın önemine değinilmiştir.
(COP 3) 1-10 Aralık 1997	Kyoto, Japonya	Konferansta, Kyoto protokolü hazırlanmıştır. Protokolün geçerli olması için en az 55 ülkenin imzalaması ve imzalayan ülkelerin küresel sera gazı emisyonlarının %55'inden fazlasına sahip olması gerekmektedir.
(COP 4) 2-13 Kasım 1998	Buenos Aires, Arjantin	16 Martta imzaya açılan Kyoto Protokolü 15 Martta son halini almıştır. Protokolde eksik kalan maddelerin tamamlanabilmesi için 2 yıllık eylem planı imzalanmıştır.
(COP 5) 25 Ekim -5 Kasım 1999	Bonn, Almanya	Teknik konuların ele alındığı bir toplantı olmuştur.
(COP 6) 13- 24 Kasım 2000	Lahey, Hollanda	COP 6, siyasi meseleleri üzerinden müzakere sürecinin yürütüldüğü bir toplantı olmuştur. Toplantıda, ABD ve başta İngiltere olmak üzere ülkeler, emisyon azaltmak için mali yardım alma süreçleri ve iklim değişikliği ile mücadelede bazı ülkelerin uyumsuzluk yaşaması nedeniyle uzlaşmayı reddetmişlerdir. Anlaşma olmaksızın askıya alınan Cop 6 toplantısı,"COPbis" olarak adlandırılmaktadır.
(COP 7) 29 Ekim-10 Kasım 2001	Marakeş, Fas	Müzakereciler COP 4'de alınan " Eylem Planı" nı tamamlamışlardır. Toplantıda alınan kararlar " Marakeş Anlaşması" olarak tanınmıştır. ABD, Kyoto protokolünde müzakerelerde aktif rol oynamaya reddedererek gözlemci rolünü sürdürmüştür.
(COP 8) 23 Ekim- 01 Kasım 2002	Yeni Delhi, Fas	COP 8 toplantısına Rusya'nın Kyoto protokolü ile ilgili tereddütü damga vurmaktadır. Toplantıda tarafların teknoloji transfere yapması ve iklim değişikliğinin gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkisini en aza indirmek için " Delhi Bakanlar Deklarasyonu" kabul edilmiştir.
(COP 9) 01-12 Aralık 2003	Milan, İtalya	COP 7'de kabul edilen uyum fonunun gelişmekte olan ülkelerin iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine karşı korunmak için kullanılması kararlaştırılmıştır.
(COP 10) 06-17 Aralık 2004	Buenos Aires, Arjantin	Son 10 COP toplantısında ele alınan tüm kararların analizi, ilerleme süreçleri ve iklim değişikliği ile mücadelede uyum süreci tartışılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin daha iyi uyum sağlamaları için "Buenos Aires Eylem Planı" kabul edilmiştir.
(COP 11) 25 Kasım – 09 Aralık 2005	Montreal, Kanada	1997 Kyoto protokolünden sonra ilk defa taraflar toplantısı olarak düzenlenmiştir. Ayrıca toplantı en büyük hükümetler arası konferans olarak kayda geçmiştir. Kyoto protokolünün yürürlüğe girmesine işaret edilmektedir.
(COP 12) 06- 17 Kasım 2006	Nairobi, Kenya	Taraflar, gelişmekte olan ülkelerin iklim değişikliğine daha kolay uyum sağlamaları için 5 yıllık kalkınma planı hazırlamışlardır. Ayrıca taraf ülkeler, gelişmekte olan ülkelerin temiz kalkınma için çeşitli projelere destek olmak konusunda anlaşmaya varmıştır.
(COP 13) 3-17 Aralık 2007	Bali, Endonezya	Konferansta, " Bali Eylem Planı" kabul edilmiştir. Kyoto protokolünün ilk taahhüt dönem sonu olan 2012 sonrası için müzakere ve anlaşma yapılmıştır.
(COP 14) 01- 12 Aralık 2008	Poznan, Polonya	Toplantıda en yoksul kategoride olan ülkelerin iklim değişikliğine uyum için fon oluşturulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca ormanların korunmasının iklim değişikliği ile mücadelede etkin rol oynayacağı vurgulanmıştır.
(COP 15) 07 -18 Aralık 2009	Kopenhag, Danimarka	Kyoto protokolünün ilk taahhüt dönemini sona erdiren 2012'den bu yana etkili bir iklim anlaşmasının oluşturulması hedeflenmiştir.

(COP 16) 28 Kasım- 10 Aralık 2010	Cancun, Meksika	Taraflar, yıllık 100 Milyar \$ değerindeki " Yeşil İklim Fonu" ve " İklim Fonu" konusunda ortak paydada buluşamamıştır. Ancak taraflar, iklim değişikliğinin gezegen ve insanlık için geri dönüşmez potansiyel tehdit olduğunu ifade etmişlerdir.
(COP 17) 28 Kasım- 09 Aralık 2011	Durba, Güney Afrika	Konferans, yeşil iklim fonunun kabul edilmesi konusunda ilerleme kaydetmiştir. Çevreciler bu fonun etkili olacağını ancak küresel ısınmanın 2 derece ile sınırlı kalmasını sağlamak için yeterli olmadığını vurgulamıştır.
(COP 18) 26Kasım - 07 Aralık 2012	Doha, Katar	"Doha İklim Kapısı" adlı bir paket imzalanmıştır. Yeşil iklim fonunun imzalanıp yürürlüğe girmesi için yeterli ilerleme kaydedilmemiştir.
(COP 19) 11-23 Kasım 2023	Varşova, Polonya	Konferansta, tüm devletler emisyonlarını 2015'in ilk çeyreğine kadar kesmek konusunda anlaşmaya varmışlardır.
(COP 20) 01-12 Aralık 2014	Lima, Peru	Paris'te gerçekleşecek konferans döneminden önce karbon salınımını azaltmak için taraf ülkeler müzakere etmişlerdir. UNEP tarafından 2014 yılında düzenlenen sürdürülebilir inovasyon formunda yeşil ekonomi sürecinin harekete geçirilmesi ve karbon azaltma stratejileri üzerinde durulmaktadır.
(COP 21) 30 Kasım -12 Aralık 2015	Paris, Hollanda	Müzakereler sonucu, 2020'den itibaren iklim değişikliğinin tehdit edici sonuçlarını azaltma amacını düzenleyen Paris Anlaşması 12 Aralık'ta kabul edilmiştir. Anlaşma 4 Kasım 2016'da yürürlüğe girmiştir. Böylece Dünya'daki sera gazı emisyonlarını azaltmak için ülkelere birlik sağlanmıştır.
(COP 22) 4-18 Kasım 2016	Marakeş, Fas	Konferansın odak noktası su kıtlığı, temiz su ve suda sürdürülebilirlik-tir. Diğer önemli nokta ise, düşük emisyonlu bir ekonomi için tüm sektörlerde dönüşüme yer verilmiştir.
(COP 23) 6-17 Kasım 2017	Bonn, Almanya	Paris İklim Anlaşması'ndaki bazı ülkelerin anlaşmaya karşı olması konferansın gündemini oluşturmuştur. ABD, iklim anlaşmasından çekilmeyi Çin ve Arabistan ise esnetilmesi gerektiğini savunmuşlardır.
(COP 24) 3 Aralık- 14 Aralık 2018	Katowice, Polon- ya	Konferansta Polonya hükümetinin iklim değişikliği ile mücadelede etkin rol oynayacağı ve sürecin önemli bir ülkesi olacağı hususunda görüş bildirilmiştir.
(COP 25) 02-13 Aralık 2019	Madrid, İspanya	Avrupa komisyonu, 11 Aralık 2019'da Avrupa Yeşil Anlaşması'nı yürürlüğe almıştır. Anlaşma gereği, 2050 yılına kadar net sera gazı emisyonlarından sıfıra ulaşılması hedeflenmiştir.
(COP 26) 31 Ekim- 12 Kasım 2021	Glasgow, İskoçya	2020 yılında Çin'in Wuhan kentinde başlayan COVID-19 pandemisinin yarattığı endişe ile konferans başlamıştır. COP 26 toplantısı, 200'den fazla ülke ve bölge temsilcisinin katılımıyla gerçekleşmiştir. Konferansta, karbondioksit kadar zararlı gaz olan metan gazının 2030 yılına kadar %30 azaltılması hedeflenmiştir.
(COP 27) 06-18 Kasım 2022	Şarm El Şeyh, Mısır	Rusya- Ukrayna savaşı sonrasındaki enerji krizi önemli ana gündem maddesi olmuştur. Son dönemde yaşanan sel felaketleri (Pakistan) ve diğer yandan kuraklık (Doğu Afrika) etkilerine karşı iklim finansmanı tartışma konusu olmuştur. Bu dönemde kayıp ve hasar mekanizması kurularak doğal afet sonucu oluşacak hasarların telafisini sağlamak amaçlanmıştır. Bu mekanizma konferanstaki en önemli hedef olarak ortaya çıkmıştır.

Kaynak: (Down To Earth (2022)).

1995'den son toplantı olan COP 27 toplantısına kadar taraflar daha iyi bir çevre ve iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine karşı birlik içinde çalışılmasını savunmuşlardır. Her ülke, özellikle karbon emisyonu kullanımında küresel ortalamanın üzerinde olan gelişmiş ülkelerin somut adım atmaları için bir dizi anlaşma ve paket yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmalardan ilki olan ve COP konferanslarına temel teşkil eden Kyoto Protokolü ile sera gazı emisyonlarının

kontrol altına alınması karara bağlanmıştır. Özellikle sanayisi gelişmiş ülkelerin protokole karşı olumsuz tavrı toplantılarda görüşülmüştür. Diğer bir anlaşma ise Paris İklim Anlaşması olmuştur. Paris İklim Anlaşması, sıcaklık derecesinin 1,5 santigrat derece ile sınırlamanın iklim değişikliği ile mücadele önemli olduğunu belirtmektedir. Her ülkeye bu konuda taahhütlerde bulunulmuştur. Ayrıca taraflar konferanslarında gelişmekte olan ve yoksul ülkelerin iklim değişikliğinin olası olumsuz etkilerinde korunmaları için çeşitli iklim fonlarının oluşturulması da bu taahhütler arasında yer almaktadır. Son dönemi içeren konferanslara ise COVID-19 pandemisi ve Rusya- Ukrayna savaşı etkisinde görüşülmüştür. 2019 un son döneminde ortaya çıkan pandemi nedeniyle 2020 yılında taraflar toplanmamışlardır ve 2021 yılına ertelenmiştir. 2022 Kasım ayındaki konferansta ise iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin konuşulduğu bir konferans olmuştur.

İklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden kurtulmak için her ülkenin çeşitli proje ve uygulamaları mevcuttur. Küresel olarak daha iyi bir çevre ve ekonomi endeksi ile ülkeler ekonomik süreçlerdeki konumlarından çevreye ne kadar pay verdiklerini ölçme ve karşılaştırma imkanı bulmaktadırlar. Aşağıdaki “yeşil ekonomi endeksi” çevre, iklim değişikliği, sosyal uyum, eşitlik gibi temel göstergelerden oluşmaktadır. Küresel ölçekte yeşil ekonomi performansı bazı kuruluşlar tarafından endeksler yardımıyla ölçülmektedir. Bu kuruluşlardan referansı en yüksek olan Dual Citizen, 2010 yılında itibaren endeks ölçümü gerçekleştirmektedir. Aşağıda 2022 yılı AB ülkelerinde küresel yeşil ekonomi endeks sıralaması incelenmektedir.

Tablo 2. AB Ülkelerinde Küresel Yeşil Ekonomi Endeks Sıralaması, 2022

Sıra	Ülke	Puan	Sıra	Ülke	Puan
1.	İsveç	0,799	15.	İtalya	0,669
2.	Fransa	0,744	16.	Litvanya	0,668
3.	Danimarka	0,742	17.	Hırvatistan	0,667
4.	Avusturya	0,711	18.	Estonya	0,666
5.	İrlanda	0,703	19.	Slovenya	0,639
6.	Portekiz	0,701	20.	Romanya	0,623
7.	Letonya	0,697	21.	Yunanistan	0,617
8.	Lüksemburg	0,696	22.	Kıbrıs	0,613
9.	Belçika	0,693	23.	Slovakya	0,606
10.	İspanya	0,689	24.	Bulgaristan	0,604
11.	Finlandiya	0,688	25.	Çek C.	0,585
12.	Hollanda	0,685	26.	Polonya	0,559
13.	Almanya	0,674	27.	Macaristan	0,557
14.	Malta	0,672			

Kaynak: (Dual Citizen LLC, 2022).

AB ülkeleri içinde küresel yeşil ekonomi endeksinde sıralamada ilk beş ülke İsveç, Fransa, Danimarka, Avusturya ve İrlanda olarak gerçekleşmiştir. Birçok Avrupa ülkesi küresel sıralamada ise üst sıralarda yer alırken, Polonya (43.), Macaristan (45.) gibi ülkelerdedaha alt küresel sıralamaya sahiptir. Bu durum AB genelinde eşit olmayan yeşil politikaların varlığını göstermektedir. AB ülkelerinde gelir düzeylerindeki farklılık, teknolojik ilerleme, büyümeden yeşil sektörlere ayrılan paylardaki dengesizlik gibi faktörler de endeks sıralamasının farklı olmasını etkilemektedir.

2.1. AB Yenilenebilir Enerji Direktifleri

AB enerji politikası temel olarak yenilenebilir enerji arzının güvenliğini, çeşitlendirilmesini, yenilenebilir enerjinin çevre koruma, sosyal ve ekonomik olarak olumlu katkıları sebebiyle artan kullanımına önem vermektedir. 1997 yılında AB ülkeleri, yenilenebilir enerjini GSYİH içindeki payını % 6'dan 2010 yılına kadar % 12'ye kadar çıkarmak için anlaşma ve stratejiler yayımlamaktadır. 2001 yılında ise üye devletler ile yenilenebilir kaynaklardan elektrik üretim konusunda bağlayıcı olmayan hedefler üzerinde anlaşma sağlanmıştır. AB'ye üye her ülke farklı yenilenebilir enerji kullanım potansiyeline sahiptir. 2010 yılına kadar yenilenebilir enerji kullanımını teşvik etmek için kota sistemi, tarife garantisi, yeşil sertifika vb. birçok destek mekanizmasını hayata geçirmiştir. Bu teşvik için sağlanan mekanizmaların hayata geçirilmesi için kamu ve özel sektör aracılığıyla yatırımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Direktiflerde de ele alınan 2010 yılı hedefine ulaşmak için toplam maliyet tutarı, 1997-2010 yılları arasın-

da 165 Milyar Euro olarak hesaplanmaktadır (European Commission, 2022d: 5).

AB, yenilenebilir enerjiyi Avrupa Enerji Sistemine daha iyi entegre edebilmek ve üyelerinin izleyeceği politika ve hedefleri belirleyebilmek için AB hukuku aracılığıyla direktifler yayımlamıştır. Aşağıda tabloda görüldüğü üzere verilen direktifler güncellenmektedir. Genel olarak yenilenebilir enerji için kilometre taşı niteliğindeki tarih ve uygulamalar toplu olarak tabloda verilmiştir.

Tablo 3.AB’de Yenilenebilir Enerji Gelişim Tarihiçesi

1991	<i>Almanya Yenilenebilir enerji için ilk kez tarife garanti uygulamasını başlattı.</i>
1997	2010 yılına kadar yenilenebilir enerjinin toplam enerji içindeki payı %12 olarak hedeflenmiştir.
2000	İlk büyük ölçekli açık deniz rüzgâr çiftliği Danimarka’da kuruldu.
2001	Yenilenebilir enerjiden elektrik üretim direktifi verildi.
2003	Biyoyakıtlar ve ulaşım için yenilenebilir enerji direktifi verildi.
2008	İspanya’da bulunan Olmedill Fotovoltaik parkı, yılda 40.000 eve güç sağlayacak kadar güneş enerjisi üretmeye başladı.
2009	Yenilenebilir enerjinin brüt nihai enerji içindeki payının 2020 yılına kadar %20’ye yükseltilmesi için direktif verildi.
2014	Karadaki rüzgâr enerjisi, kömür, gaz ve nükleerden daha ucuz hale gelmiştir.
2018	2030 yılına kadar yenilenebilir enerjinin toplam enerji içindeki payının %32’ye yükseltilmesi hedeflenmiştir.
2019	Rüzgâr ve güneş enerjisinden elektrik üretimi AB’de ilk kez kömürü geçti.

Kaynak: (European Commission,2020).

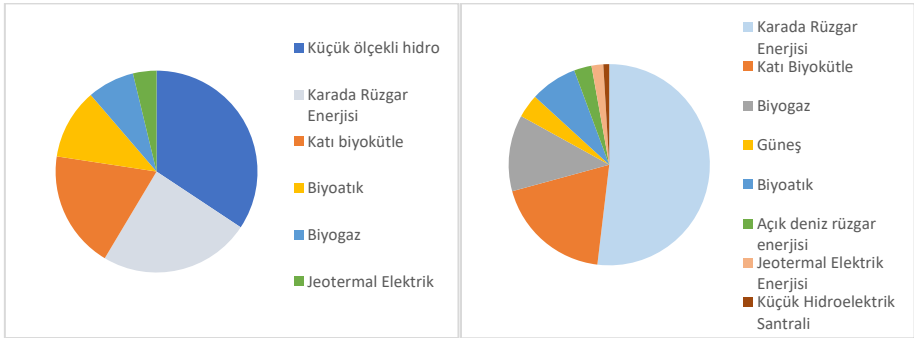
Teknolojik bir yenilik olarak nitelendirilen yenilenebilir enerji Avrupa’da yeni gelişim göstermemiştir. Almanya’nın tarife garanti uygulaması ile başlayan süreçte yenilenebilir enerji teknolojilerine yatırımın hızlandırılması amaçlanmıştır. 1991’de Danimarka’da kurulan ve “Vindeby” adı verilen ilk açık deniz rüzgâr türbini kurulmuştur. 2000 yılına gelindiğinde ise Avrupa, Dünya’da kurulu rüzgâr enerjisinin %70’ini ve küresel güneş fotovoltaik tesislerinin %20’sine sahip hale gelmiştir. Özellikle İspanya’da bulunan Olmedilla Fotovoltaik parkı, Dünya’nın en büyük güneş enerjisi santrali olmuştur (European Commission, 2020: 1).

Avrupa Konseyi Eylül 1974’de kabul ettiği “Yeni Enerji Politikaları Stratejisi” ile tüketimini kısmak, arz güvenliğini sağlamak ve enerji üretim- tüketiminde çevre hassasiyetinin göz önüne almak konusunda görüş bildirmiştir. Sonuç olarak 1973 petrol krizi birliğin enerji üzerinde politika benimsemesinde etkili rol oynamıştır. Avrupa Birliği enerji politikası belirlemek için COM(682)1995 adlı bir strateji programı belirlenmiştir. “Beyaz Kağıt” adı verilen bu stratejik bildiri ile birlik, enerji güvenliğinin sağlanması, enerjide rekabe-

tin artırılması ve çevrenin korunması hususunda öncelikleri belirlemiştir (Yorhan, 2009:26-27).

AB-27 ülkelerinde YEK'ten elektrik üretimi 1997 yılında 371 Twh iken 2007 yılında bu seviye 503 Twh seviyesine yükselmiştir. Bu %30'luk büyüme neticesinde 1997 yılında tüm YEK-E üretiminin %90'ını hidroelektrik santralleri sağlamaktadır. Yeni yenilenebilir enerji projelerinin gelişmesi (Rüzgâr ve biyokütle) ve 2002-2007 yılında yaşanan kurak havanın etkisiyle hidroelektrik enerjiden elektrik üretim kapasitesinde düşüş gerçekleşmiştir (Haas, vd., 2011:1005).

Şekil 1. AB-27 Ülkelerinde 1990-1998 (Sol) Ve 1999-2007 (Sağ) Dönemindeki Elektrik Üretimindeki Payın Kaynak Bazlı Karşılaştırması

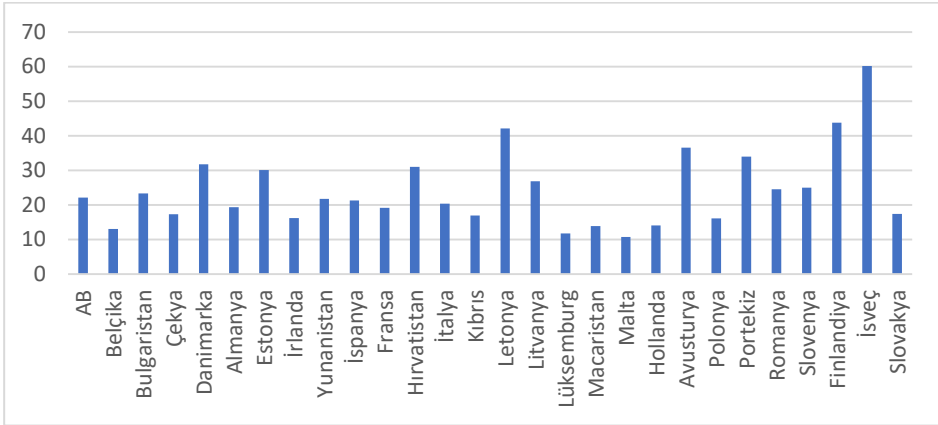
Kaynak: (Haas, vd.,2011:1006).

Şekilde, küçük ölçekli hidroelektrik enerjisinin 1990-1998 yıllarındaki payı 1999-2007 yılına göre daralma göstermiştir. Yukarıda ifade edildiği gibi karada rüzgâr enerjisi, hidroelektrik yerine ikame edilen yenilenebilir enerji kaynağı olmuştur. Aynı zamanda güneş enerjisindeki olumlu gelişme 1999-2007 döneminde görülmektedir.

2009/28/EC Bildirisi ile 2001 ve 2003 yıllarında yapılan bildirimler revize edilmiştir. 2009 yılında yayımlanan bildiri de yenilenebilir enerjinin brüt nihai enerji içindeki payının 2020 yılına kadar %20'ye yükseltilmesi amaçlanmıştır. 2020'ye kadar yenilenebilir enerji gelişiminin sektörel dağılımına ilişkin üye devletler tarafından görüşler bildirilmiştir. Buna göre, Portekiz ve İsviçre 2020'de sırasıyla %58 ve %62 ile en yüksek yenilenebilir enerjiden elektrik üretim payına sahip ülke olmayı amaçlamışlardır. Öte yandan İrlanda ve İsviçre ise ulaşımda hedeflenen %10 yenilenebilir enerji payını 2020'ye kadar %11 ve %13,8 ile

gerçekleştirme hedefi gütmektedirler. Üye devletler, özellikle Fransa, Yunanistan, İtalya ve İspanya yenilenebilir sektörleri geliştirebilmek için işbirliği mekanizmasının devrede olmasını önemsemektedir. Bazı üye devletler ise, Açık deniz teknolojileri alanında Almanya, Estonya ve İrlanda, Hidroelektrik sektöründe Romanya ve Bulgaristan, Biyokütle sektöründe ise Letonya ile işbirliği mekanizmalarının kullanılabileceği teknolojiler üzerinde durmaktadır (European Commission, 2009: 1-3). COM (2016) 767 Avrupa Parlamentosu ve konseyi direktifi kararıyla üye devletler ile nihai enerji tüketimindeki yenilenebilir enerji payının 2030 yılına kadar en az %27'ye çıkarılması hedeflenmiştir. Bu hedefe ulaşmak için, bazı özel ilkeler parlamentoda kabul edilmiştir. Buna göre, orta ve uzun vadeli karbonsuzlaşma hedefi dikkate alınarak yatırım belirsizlikleri ortadan kalkmalıdır. Ayrıca yenilenebilir elektriğin uygun maliyetli dağıtımı ve piyasalara entegrasyonu sağlanmalıdır. geleceğe dönük ilkeler olarak ise, 2030 yılında AB çapında yenilenebilir enerji hedefine toplu olarak ulaşılması ve 2020 sonrasında biyoyakıtların karbonsuzlaştırma potansiyeli geliştirilmesi ön plana çıkmaktadır. Son olarak ise, ısınma ve soğutma sektöründe yenilenebilir enerji potansiyeli geliştirmek için politikalar oluşturması hedeflenmektedir (European Commission, 2016: 4).

Şekil 2. 2020 Yılı AB Ülkelerinde Yenilenebilir Enerjinin Brüt Nihai Enerji İçindeki Payı (%)

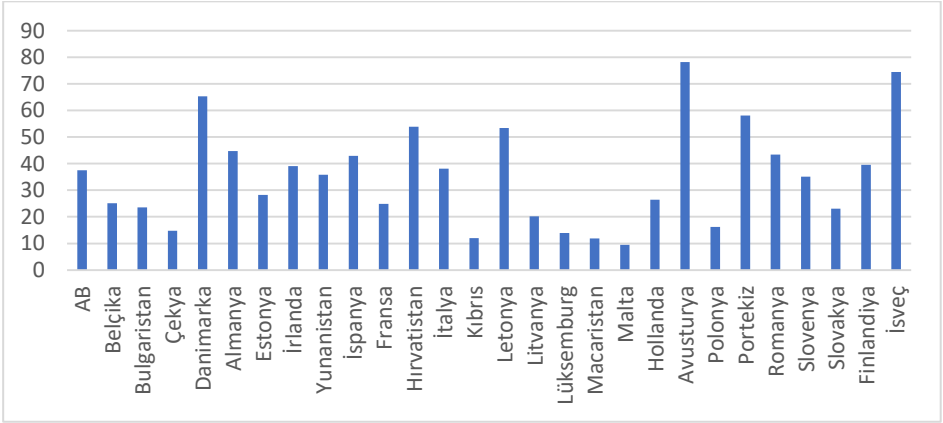
Kaynak:(Eurostat, 2020).

2009/28/EC bildirisinde belirtildiği üzere, 2020 yılında yenilenebilir enerjinin brüt nihai enerji içindeki payının %20 olması hedefini, 27 AB ülkesinden 15 ülke gerçekleştirmiştir. %60 payla İsveç en büyük paya sahip olurken %10.74 ile Malta, yenilenebilir enerjiden beklenen hedefi gerçekleştirememiş-

tır. AB ülkeleri grafiğe göre genel olarak brüt enerjinin %22'sini yenilenebilir enerjiden karşılamıştır. Bu oran, 2009/28/EC Direktifinde yer alan 2020 hedef seviyesinin %2 puan üzerindedir.

2009 yılındaki direktifte diğer bir amaç olan yenilenebilir enerjinin elektrik tüketimi içindeki hedef analizi ise aşağıdaki grafikte belirtilmiştir.

Şekil 3. 2020 Yılı Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Brüt Elektrik Tüketimi İçindeki Payı (%)

Kaynak: (Eurostat 2023).

2020 yılında yenilenebilir enerji kaynakları AB brüt elektrik tüketiminin %37,5'ini oluşturmaktadır. AB üye devletlerde ise tüketilen elektriğin %70'den fazlasının Avusturya (%78) ve İsveç'teki (%74) yenilenebilir kaynaklar karşılamaktadır. İsveç bu oran ile 2009 direktifindeki hedefinden %12 daha fazlasını gerçekleştirmiştir. Öte yandan Danimarka %65, Portekiz %58, Hırvatistan %53 ve Letonya %53 ile 2020 yılında tüketilen elektriğin yarıdan fazlasını yenilenebilir kaynaklardan kullanmışlardır. Portekiz, 2009 direktifindeki hedefini (%58) gerçekleştirmiştir. Ölçeğin diğer tarafındaki ülkelere ise Malta %9,48, Macaristan %11, Çekya %14 ile en düşük seviyede yenilenebilir enerjiden elektrik üreten ülke konumundadırlar.

Yenilenebilir kaynaklarda üretilen elektriğin üçte ikisürüzgâr ve hidroelektrik (sırasıyla %36 ve %33), kalan üçte biri ise güneş enerjisi (14), katı biyoyakıtlar (%8) ve diğer yenilenebilir kaynaklardan (%8) oluşmaktadır (Eurostat, 2022).

Kasım 2016 da yayımlanan "Tüm Avrupalılar için Temiz Enerji" direktifi, Haziran 2018 de revize edilmiş ve "Yenilenebilir Enerji Direktifi 2018/2001/EU (RED II)" yürürlüğe girmiştir. RED II direktifine göre, 2030 yılı

na kadar yenilenebilir enerji kaynakları tüketimine ilişkin genel hedef %32 olarak belirlenmiştir (European Commission, 2018: 83).

2.2. Avrupa Yeşil Mutabakatı

Avrupa Yeşil Anlaşması, 2050 yılında net sera gazı emisyonlarının olmadığı, ekonomik büyümenin kaynak kullanımından ayrıştırıldığı, modern, kaynakları verimli kullanan ve rekabetçi bir ekonomiye sahip, adil ve müreffeh bir topluma dönüşmeyi amaçlayan yeni bir büyüme stratejisidir. Anlaşma aynı zamanda, AB'nin doğal sermayesini korumayı, geliştirmeyi, vatandaşın sağlığı ve refahını çevre ile ilgili risk ve etkilerden korumayı amaçlamaktadır. Bu tanım ve amaçlara bağlı olarak yeşil anlaşmanın çeşitli unsurları aşağıda sıralanmaktadır (European Commission, 2019:2-3);

- AB'nin 2030 ve 2050 iklim hedefini arttırmak,
 - Temiz, uygun fiyatlı ve güvenli enerji sağlamak,
 - Temiz ve döngüsel ekonomi için endüstriyi harekete geçirmek,
 - Enerji kaynaklarını verimli şekilde inşa etmek ve geliştirmek,
 - Sıfır kirlilik hedefi,
 - Ekosistemleri ve biyolojik çeşitlilikleri korumak ve eski haline getirmek,
 - Adil, sağlıklı ve çevre dostu bir gıda sistemi oluşturmak,
- Sürdürülebilir mobiliteye geçişi hızlandırmak olarak sıralanmaktadır.

Tablo 4. Avrupa Yeşil Mutabakat Süreci

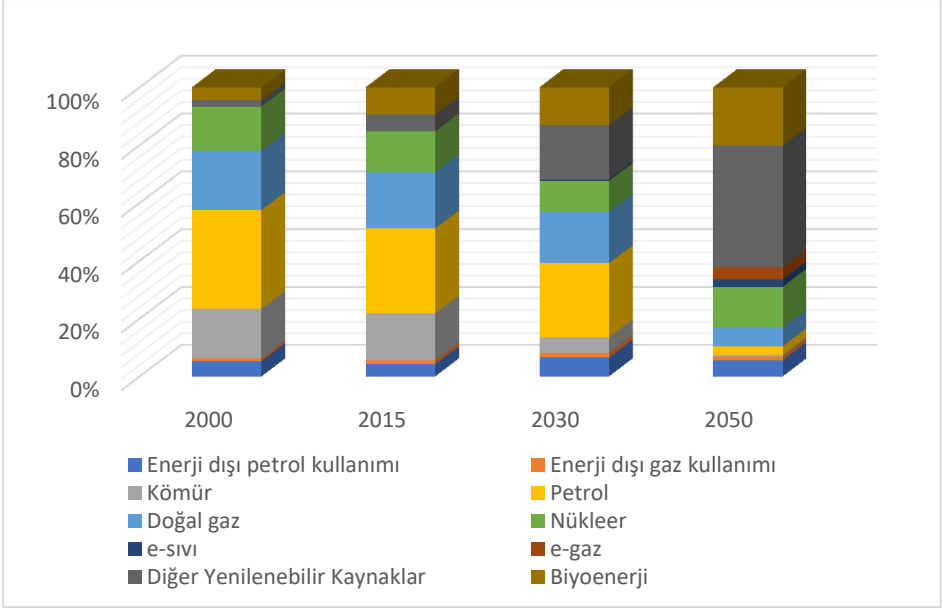
Dönem	Öne Çıkanlar
Aralık 2019	Avrupa Yeşil Anlaşmasının Duyurulması
Mart 2020	Avrupa Komisyonu, Yeşil Anlaşmaya yasal bağlayıcılık getirmek için Avrupa İklim Yasası'nı önerdi
Eylül 2020	Avrupa Komisyonu 2030 Karbon Azaltma Hedefini Artırdı (%55)
Nisan 2021	Avrupa Parlamentosu ve Bakanlar Avrupa İklim Yasasını onayladı
Haziran 2021	Avrupa İklim Yasasının Uygulanması
Temmuz 2021	Avrupa Komisyonu, 55'e Uygun Taslak paketini duyurdu
2030	Karbon emisyonlarını %55 azaltın
2050	Karbon nötr (yeşil anlaşma) uygulaması

Kaynak:(Euraxess (2021).

Aralık 2019'da karbon nötr bir kıta amacıyla imzalanan Avrupa Yeşil Anlaşmasından sonra komisyon kararıyla anlaşmanın yasal bağlayıcılığını sağlamak amacıyla Avrupa İklim Yasası yürürlüğe girmiştir. Avrupa İklim Yasası'nın, 1990 yılına kıyasla 2030 yılına kadar sera gazı emisyonlarını en az %55

seviyesinde azaltma hedefi verilmiştir. Temmuz 2021’de ise, Avrupa Komisyonu, karbon emisyonu ile ilgili anlaşma ve süreçleri düzenleyen “Fit for 55” paketi paylaşmıştır.

Şekil 4. AB’de İklim Nötr Kıta İçin 2030-2050 Yılı Enerji Kaynakları Dağılımı

Kaynak: (Leonard vd.; 2021:4).

Avrupa Yeşil Anlaşmasında başarı sağlanırsa 2050 yılına kadar enerji kaynaklarının payı kademeli olarak değişim gösterecektir. Çevre üzerinde en çok kirlenici kaynak olarak bilinen kömür kullanımı 2030 yılına kadar azalacağı, 2050 yılına gelindiğinde ise kullanımının büyük oranda sonlanacağı varsayılmaktadır. Öte yandan petrol ve doğal gaz ise, aşamalı düşüşün 2030-2050 yılında olacağı tahmin edilmektedir. 2050 yılında petrolün enerji kullanım içindeki payının ortadan kalkacağı, doğal gazın ise enerji piyasası içindeki varlığının yalnızca onda birine katkı vermesi beklenmektedir. Fosil yakıtlarda kademeli azalışın yerine geçecek enerji ise yenilenebilir enerji kaynakları olması beklenmektedir. Öyle ki, bir yenilenebilir enerji olan biyoenerjinin 2050 yılında toplam enerji içindeki payının fosil yakıtlara oranla artış içinde olduğu görülmektedir.

Avrupa yeşil anlaşmasında sıfır emisyon hedefini gerçekleştirebilmek amacıyla artan yenilenebilir enerji ihtiyacını sağlamak için önümüzdeki yıllarda

özellikle 2050 hedefine doğru ilerlerken komşu ülkelerden rüzgâr ve güneş enerjisi ithalatı önem kazanmaktadır. Özellikle Orta doğu ve Kuzey Afrika'da özellikle Sahra'dan Arap yarımadasına kadar olan bölge Dünya'nın en iyi güneş ısınım alanlarıdır. Öte yandan, Fas'ın Atlantik kıyılarından Mısır'ın Kızılıldız kıyılarına kadar olan bölge de rüzgâr enerjisi potansiyeli yüksek olan yerlerdir. Bu bölgelerden sağlanacak bir enerji, AB ülkelerinin yenilenebilir enerji potansiyelinde önemli yere sahiptir. Diğer bir yenilenebilir kaynak olan hidrojen, elektriğin ulaşamadığı enerji sitemlerinin karbondan ayırmada giderek artan bir değere sahiptir. Bu sebeple, Avrupa Yeşil Anlaşması'nda 2030 yılına kadar 40 gigawatt yenilenebilir hidrojen elektrolizörü kurulmasını amaçlayan bir hidrojen stratejisi mevcuttur (Leonard vd.,2021:4-5).

Avrupa yeşil anlaşmasının Aralık 2019'da imzalanmasından sonra gerçekleşen COVID-19 pandemisi, iklim değişikliği politikaları üzerinde etkili olmuştur. İyimserler olarak nitelendirilen gruba göre, COVID-19 pandemisi, kısıtlamalar ve karantinalar neticesiyle daha adil ve yeşil bir düzen sağladığı için iklim ve çevre üzerinde olumlu etki bırakmıştır. Kötümser gruptaki insanlara göre ise, pandemi sonrası hem maddi olarak hem de siyasi iradenin öncelikleri açısından bu yeşil ve adil stratejinin sağlanmasının uzun vadede zor olduğu yönündedir. Pandemi ve sonrasındaki tedbirler ülkeler için ağır ekonomik yükü beraberinde getirmektedir. Milyonlarca insan devletten işsizlik ödeneği almakta ve sosyal yardımlarla geçinmek zorunda kalmıştır. Bu ekonomik baskı Avrupa Yeşil Anlaşmasına yönelik iki tehdiye sebep olmaktadır. İlk olarak devletin pandemi döneminde vatandaşına harcadığı para miktarı, sıfır karbonlu bir ekonomiye geçiş ve yeşil anlaşmanın uygulanması için gerekli olan kamu yatırımlarını riske atmaktadır. İkinci risk ise, yaşanan bu ekonomik durgunluk durumunda şirketlerin ve hükümetlerin çevre düzenleme politikalarını yürürlükten kaldırma ve geciktirme adımlarıdır. Özellikle Polonya ve Çek Cumhuriyeti, COVID-19 dolayısıyla Avrupa Yeşil Anlaşmasının ertelenmesini hatta iptal edilmesini talep etmişlerdir (Colli, 2020: 2-3).

2.3.Fit For 55 Paketi

Paris Anlaşmasının ardından belirlenen iklim hedefleri sonrası 2050 yılına kadar Avrupa'yı iklim nötr kıta haline getirmeyi amaçlayan Avrupa Birliği, ilk olarak 2019 Aralık'ta Avrupa Yeşil Mutabakatını imzalamışlardır. 2030 yılına kadar ulaşılması gereken bir dizi önlemin incelendiği anlaşma sonrası Temmuz 2021'de Avrupa Komisyonu Fit For 55 (55'e uygun) adını verdikleri politika önerisini kabul etmişlerdir. Bu paket öncelikle, 2030 yılına kadar sera gazı emisyonlarını en az %55 oranında azaltmayı hedeflemektedir. Bu politika önerisinde özellikle yenilenebilir enerji direktifi ve enerji verimlilik direktifi olmak üzere farklı sektörleri kapsayan amaç ve hedefler belirlenmiştir. Genel olarak

Fit For 55 paketi, Avrupa Yeşil Mutabakatının hedeflerine ulaşması için gerekli konulara odaklanmıştır. Paketin birincil hedefleri ise aşağıdaki gibidir (KPMG, 2021: 2);

- Çevresel bütünlüğü garanti etmek ve dayanışmayı arttırmak,
- Avrupa Birliği Emisyon Ticaret Sistemi'ni güçlendirmek ve belirlenen hedeflere ulaşmada etkin kılmak,
- Ek politikalar ile karbon fiyatlaması politikasına destek olmak,
- Karbon fiyatlamasında elde edilen geliri tüketiciler için olumlu yönde kullanmak

olarak belirlenmiştir.

Fit fot 55 paketinde ortaya atılan çevrenin korunması üzerine AB'nin her ülkesinin karşılaştığı sorunlar farklılık göstermektedir. Çevrenin korunması ve ekonomik büyümenin çevre üzerindeki etkisini olumlu hale getirebilmek için son dönemde giderek artan bir endişe mevcuttur. Çevre politikası ile ilgili AB ülkelerinin karşı karşıya kaldığı pek çok sorun vardır. Bunlar (Pociovălișteanu, vd., 2015: 9244);

- Artan rekabet ortamı,
- Kirlenen teknolojilerdeki artış,
- Artan enerji ihtiyacı,
- Çevre politikalarının verimsiz yönetimi,
- AB genel Çevre üzerinde halkın yetersiz eğitimi,
- Düşük tarife düzeyi nedeniyle azalan yatırım seviyesi
- Kişi ve firmalara yönelik zor kredi koşulları

olarak sıralanmaktadır.

Haziran 2018'de revize edilen "Yenilenebilir Enerji Direktifi 2018/2001/EU" ve genel anlamda RED II denilen direktif, Fit For 55 paketinde yeniden düzenlenmiştir. Buna göre 2030 yılına kadar enerji içindeki yenilenebilir enerji payı %32'den %40'a yükseltilmiştir. Ayrıca komisyon teklif kapsamında elektrik üretiminde yenilenebilir enerjinin payını artırarak daha temiz ve verimli bir sistem kurmayı da hedeflemektedir. Özellikle ulaşım ve sanayi sektörlerinde temiz hidrojen gibi yenilenebilir yakıt kullanımının artırılması planlanmaktadır (Erdovan, 2021:10).

Konseyin sektör bazlı açıkladığı ve revize ettiği diğer direktif ise Enerji Verimliliği Direktifi'dir. Enerji kullanım ve emisyonunu azaltma, enerji yoksunluğu ile mücadeleyi amaçlayan direktif bağlayıcı hedefler içermektedir. Üye devletlerin yıllık enerji tasarrufu üzerinde etkin rol oynayacak direktife göre temel tahmin olarak 2030 yılına kadar enerji tüketiminde %9'luk bir azalma öngörülmektedir. Teklif kapsamında ise, kamu sektörü, hem istihdam yarat-

mak hem de vergi mükelleflerinin enerji kullanım maliyetlerini azaltmak amacıyla her yıl binalarının %3'ünü yenileyecektir. Kamu kurumlarının diğer kurum ve kuruluşlara örnek teşkil etmesi amacıyla yıllık en az %1,7 oranda enerji tüketimini azaltma zorunluluğu getirilmiştir. Üye devletler için yıllık %1,5 enerji tasarruf yükümlülüğü bulunmaktadır (Özarslan, 2021:4).

Sera gazı emisyonlarını 2030 yılına kadar %55 azaltmak amacıyla imzalanan paket en gerçekçi hedefini 2020 yılında sağlamıştır. BP'nin 2022 ekonomik görünüm raporunda da belirtildiği üzere, emisyon seviyesi 2025 Paris Anlaşması'ndan bu yana sadece 2020 yılı hariç hızla artmaktadır (BP, 2022:7). 2050 yılına kadar karbon emisyon seviyesini sıfırlamak için yıllık 36,9 Gg Co2 emisyon seviyesi azaltılmalıdır. Altı teknolojik yol ile emisyonlarda hedeflenen sürecin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır (IRENA, 2022:33).

- Yenilenebilir Kaynaklar: Güneş, rüzgâr gibi yenilenebilir kaynakların doğrudan kullanımı
- Elektrifikasyon: Ulaşım ve ısı uygulamalarında yeşil elektriğin kullanılması,
- Enerji tasarruf ve verimliliği: Yapısal değişimler ve dögüsel ekonomi uygulamaları,
- Hidrojen ve Türevleri: Temiz hidrojen ağırlıklı olan yeşil hidrojen uygulamalarının yaygınlaştırılması ve yeşil amonyak, metanol gibi maddelerin doğrudan kullanımı,
- Karbon yakalama ve depolama (CCS): Endüstri sektörü başta olmak fosil yakıt bazlı kullanım sonucu oluşan karbon yakalama ve depolama yaygınlaştırılması,
- Karbon ile birleştirilmiş bioenerjide karbon yakalama ve depolama kullanımı,

olmak üzere altı teknolojik yol ifade edilmiştir.

3. TÜRKİYE'DE YENİLENEBİLİR ENERJİ SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ

Türkiye, bulunduğu konum ve jeopolitik yapısı itibariyle yenilenebilir enerji potansiyeli yüksek bir ülkedir. Özellikle hidroelektrik, jeotermal, rüzgâr ve güneş enerjisi potansiyeli AB ile karşılaştırıldığında yüksek seviyededir. Ancak, bu kaynaklardan yararlanma potansiyeli olarak ise AB ülkelerinin gerisinde kalmaktadır. Özellikle 2001 yılındaki kanun ve mevzuatlar enerjide liberalleşmeyi sağlayan adımlar olmuştur. İçinde bulunduğumuz dönemde ise, yerli yenilenebilir kaynaklar kullanılarak enerjide dışa bağımlılık azaltılmak istenmektedir. Özellikle elektrik üretiminde fosil kaynaklı yakıt maliyetlerini azaltılması

amaçlanmaktadır. Son dönemde yaşanan gelişmeler özellikle 2023 hedefleri neticesinde Türkiye'nin yenilenebilir enerjiden yararlanma potansiyelinin arttıracak çalışmaları barındırmaktadır. Uzun vadede yenilenebilir enerji kullanımı, tüm Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de de milli gelir, istihdam, yatırım, pozitif çevresel değişiklikler, enerjide arz güvenliği gibi bir dizi olumlu faktörü beraberinde getirmektedir (Karagöl ve Kavaz, 2017:7).

Mevcut durumda ülkeler, enerji kaynaklarını artırma noktasında adımlar atmaktadır. Ülkemizde bu hususta özellikle Karadeniz bölgesindeki gaz keşfi ve hidrokarbon arama çalışmaları ile dışa bağımlılığı en aza indirmek amaçlanmaktadır. Bu kapsamda 2017 yılında ETKB tarafından kamuoyu ile paylaşılan Milli Enerji ve Maden Politikası'nda ülkemiz için enerjide dışa bağımlılığı azaltmak adına yerlileştirme stratejisi benimsenmiştir. Enerjide dışa bağımlılığı ülkemiz gibi %70'leri aşan ülkelerde, tüketilen enerjinin yerli kaynaklardan sağlanması hem politik olarak hem de ekonomik olarak olumlu bir gelişmedir. Bu kapsamda yerlileştirme stratejisinin amaç ve hedefler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Kavaz, 2020:16);

- Enerji sektöründe kullanılan makine ve teçhizatla sermaye yoğun payın azaltılarak üretim sektöründe büyüme gerçekleştirilmelidir. Ayrıca enerjide yerli üretim payı artırılarak istihdamda artış sağlanmalıdır.
- Yerlileştirme çalışmaları sonucunda Ar-Ge ve inovasyonda artış sağlanabilir. Uluslararası standartlardaki yerlileştirme stratejisi sonucunda marka değeri yüksek ürünler piyasa ekonomisine kazandırılabilir.
- Ekonomide mevcut rezerv alanlarına ek olarak rezerv sahalarında genişleme yapılmalıdır. Yerli üretim teşvik politikalarıyla birlikte katma değeri yüksek üretim aşamalarına geçiş süreci hızlandırılmalıdır.

Son yıllarda yapılan enerji başlığı adı altında kalkınma planlarında sıkça yer alan enerji politikaları ve hedefleri 2023 yılına ait öngörülerini paylaşmıştır. İçinde bulunduğumuz yılı kapsayan onbirinci kalkınma planında (2019-2023), enerjide 2023 hedefleri olarak arz ve talep yönlü hedefler belirlenmiştir; Arzyönlü hedefler olarak, 2018 yılında doğalgazın elektrik üretimindeki payı %29,9 iken 2023 yılında bu oran %20,7'e düşürmek, 2018 elektrik üretiminde yenilenebilir enerjinin payı %32,5 iken 2023'de bu oranın %38,8'e çıkarılmak ve Yerel enerji kaynaklarından üretilen elektrik miktarı 2018'de 150 TWh iken 2023'de 219 TWh'a çıkarılması amaçlanmıştır. Talep yönlü hedefler ise, Kişi başı birincil enerji kullanımı 1,81 Tep/kişi (2018 verisi)'den, 2023 'de 2,01 Tep/kişiye çıkarmak ve kişi başı elektrik kullanımının ise dünya ortalamasına yakın olması açısından 3,7 MWh'dan (2018 verisi), 2023 yılında 4,3 MWh'a yükseltmek olarak amaçlanmıştır (IEA, 2021: 29).

Yukarıda belirtilen hedefler ve diğer enerji sektörü hedeflerinin tablolaştırılmış hali aşağıdaki gibi ifade edilmiştir.

Tablo 5.2023 yılı Türkiye Enerji Sektörü Hedefleri

	2018	2023
Birincil Enerji Talebi (Btep)	147.955	174.279
Elektrik Enerjisi Talebi (TWh)	303.3	375.8
Kişi Başı Birincil Enerji Tüketimi (TEP/Kişi)	1,81	2,01
Kişi başı Elektrik Enerjisi Tüketimi (Kwh/kişi)	3.698	4.324
Doğal Gazın Elektrik Üretimindeki Payı (%)	29.85	20.7
Yenilenebilir Kaynakların Elektrik Üretimindeki Payı (%)	32,5	38,8
Yerli Kaynaklardan üretilen Elektrik Enerjisi Miktarı (TWh)	150,0	219,5
Elektrik Kurulu Gücü (MW)	88.551	109.474

Kaynak: (SBB, 2019: 121).

Elektrik üretiminde yenilenebilir enerji payının arttırılması amaçlanmıştır. Türkiye’de yukarıda bahsedilen kalkınma planlarına ek olarak bazı uluslararası anlaşmalarla da yeşil ekonomi ve daha sonrasındaki amaç olan özellikle enerjide yenilenebilirliği arttırma girişimleri hız kazanmaktadır. 2004 ve sonrasında AB’ye uyum politikaları kapsamında enerji arz güvenliği, enerjide serbestleşme ve çevre korunması gibi konulara öncelik verilmiştir. Genel açıdan iktisadi büyümeyi, sürdürülebilir bir büyüme ekseninde gerçekleştirmeyi amaçlayan ülkelerde yeşil ekonomik büyüme politikaları önem arz etmektedir. Ülkeler, küresel ölçekte hazırlanan yeşil ekonomi endeskleri ile konumlarını belirlemektedir (Yıldız, 2021:2).

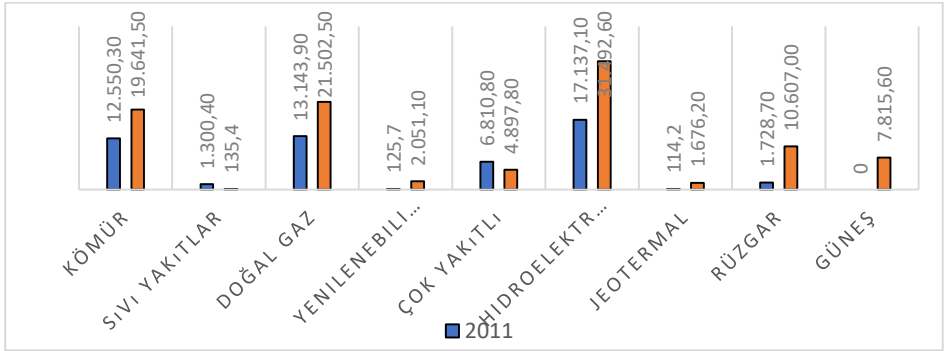
Tablo 6.Küresel Yeşil Ekonomi Endeksi 2022

Sıra	Ülke	Puan	Sıra	Ülke	Puan
1	İşveç	0,799	7	Avusturya	0,711
2	İşviçre	0,781	8	Birleşik krallık	0,704
3	Norveç	0,747	9	İrlanda	0,703
4	Fransa	0,744	10	Portekiz	0,701
5	Danimarka	0,742	140	Türkiye	0,399
6	İzlanda	0,713	160	Oman	0,262

Kaynak:(Dual Citizen LLC, 2022).

Çeşitli kuruluşlar tarafından politika yapımcılar, uluslararası kuruluşlar, yatırımcılar açısından ülkelerin yeşil ekonomi performansını anlama ve değerlendirme yapmak üzerine endeksler geliştirilmektedir. Dual Citizen, yeşil ekonomi performansını, iklim değişikliği ve sosyal adalet, etkin sektör mekanizmaları, çevre, sosyal ve yönetim (ESG) yatırımları ve çevre sağlığı olmak üzere dört boyut göz önüne alınarak hesaplama yapılmaktadır. tabloda görüldüğü üzere ilk 10 ülke ekonomik olarak gelişmiş ülke kategorisinde sahip ülkelerdir. Türkiye sıralamaya 140. olarak yer almaktadır.

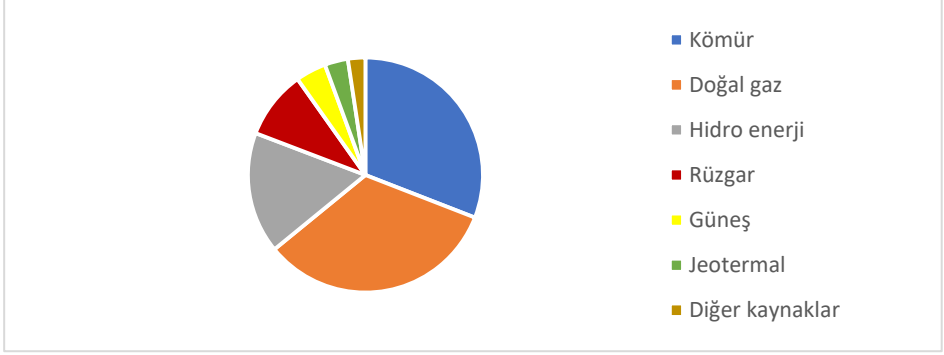
Şekil 5. 2011-2021 Arası Birincil Enerji Kaynaklarına Göre Türkiye Kurulu Gücü (MW)

Kaynak: (TEİAŞ, 2021)

2011 yılında toplam kurulu güç seviyesi ile en yüksek paya sahip olan birinci enerji kaynağı Hidroelektrik kurulu gücü olmuştur. Toplam enerji içinde 17.137,10 MW seviyesinde seyretmektedir. 2011 yılında rüzgâr kurulu gücünün toplam kurulu güç içindeki oranı %3,27 iken 2021 yılında bu oran %10,63 ile kayda değer artış sağlamıştır. Aynı zamanda hidroelektrik kurulu gücü 2021 yılında toplam kurulu gücünün %31,55 ile en yüksek seviyesinde seyretmiştir. Hidroelektrik kurulu gücünü, doğalgaz, kömür ve rüzgâr kurulu güçleri izlemektedir. Şekil 15' de görüldüğü üzere, kurulu güç seviyesindeki artış, özellikle yenilenebilir kaynakların elektrik üretimindeki payda artışa sebep olmaktadır. Bu veriler ekseninde 2021 yılında yenilenebilir enerji kurulu gücü, toplam kurulu gücünün %53,72'sini oluşturmaktadır.

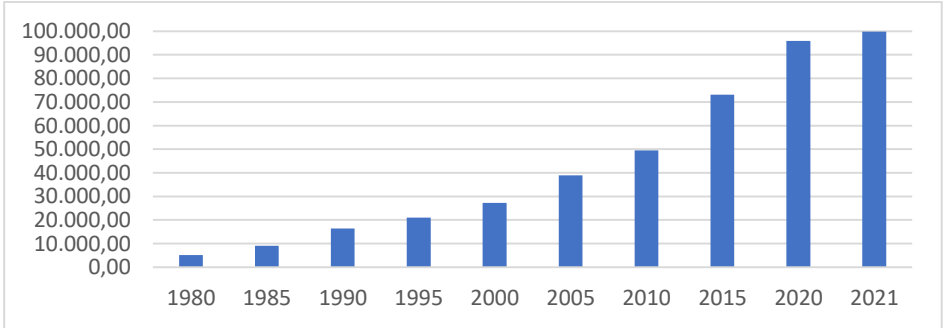
Şekil 6. 2021 Yılında Elektrik Üretiminde Enerji Kaynaklarının Dağılımı

Kaynak: (ETKM, 2021).

2021 yılında Türkiye’de elektrik üretiminde kömür ve doğalgazın üstünlüğü bulunmaktadır. Diğer en yüksek payın olduğu enerji kaynağı ise Hidroelektrik enerjisidir. Rüzgâr, güneş, jeotermal ve diğer kaynakların elektrik üretimindeki payı %10’u geçmemektedir. Genel olarak toplam üretimin %35,9’luk kısmı yenilenebilir enerji kaynaklarında karşılanmaktadır. Yıllar itibariyle kurulu güç değişimi ise şekilde ifade edilmektedir.

Şekil 7. Türkiye Kurulu Gücünün Yıllar İtibariyle Değişimi

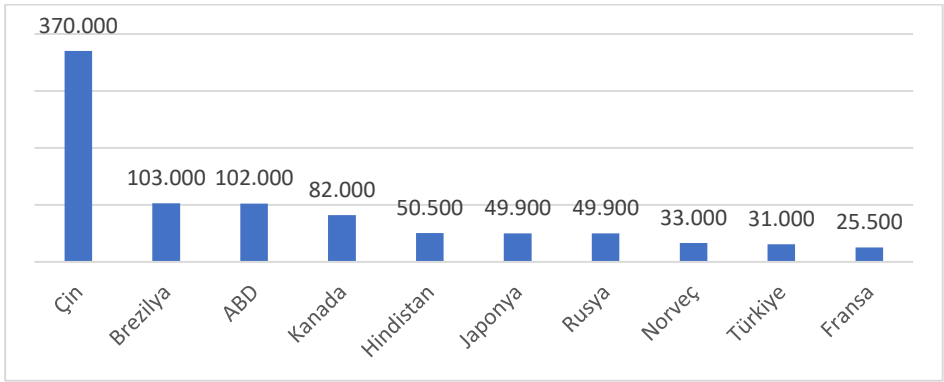
Kaynak: (TEİAŞ, 2021a).

1 yılda toplam kurulu güç seviyesi 3929 MW artarak 2021 yılında 99.819,60 MW seviyesinde gerçekleşmiştir. Yenilenebilir kaynaklarındaki kapasite artışı gerçekleşen proje ve teşviklerle artış göstermiştir. Özellikle COVID-19 döneminde azalan sera gazı emisyon seviyesi, artan yenilenebilir enerji kapasite artışı ile ilişkilendirilmektedir. Toplam kurulu güçteki incelemenin ardından

aşağıdaki kısımda ise Türkiye'nin küresel ve bölgesel çapta yenilenebilir enerji potansiyeli detaylı incelenecektir.

Uluslararası Hidroelektrik Enerjisi Kurumu (IHA)'nın her yıl yayımlanmış olduğu dünya geneline hidroelektrik potansiyelini gösteren rapor 2021 yılında da yayımlandı. Genel hatlarıyla mevcut hidroelektrik gelişme potansiyelinin net sıfır emisyon hedefine uygun olarak artış sağlamadığı belirtilmiştir (IHA, 2021: 6-32).

Şekil 8. Hidroelektrik Kapasitesinde İlk 10 Ülke, 2020 Sonu İtibariyle (MW)

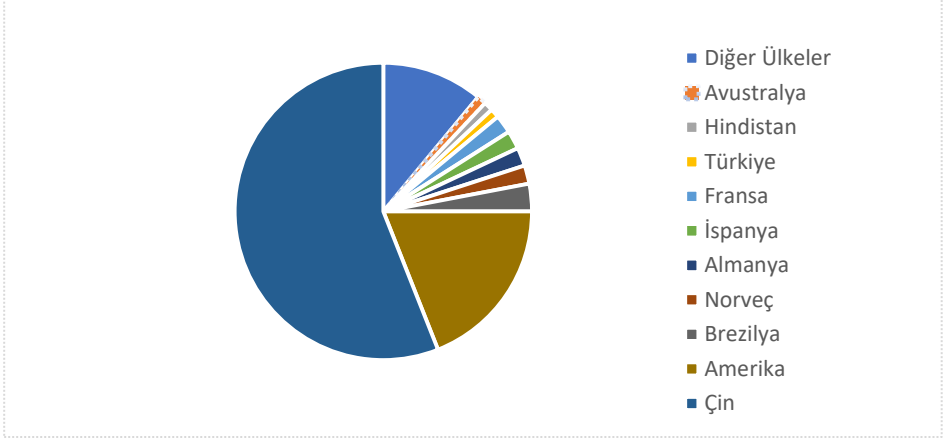
Kaynak: (IHA, 2021:6-32).

Hidroelektrik kapasitesinde Çin 370 bin MW ile Dünya'da en yüksek kapasiteye sahip ülke olmuştur. Ülkemiz açısından değerlendirildiğinde ise görüldüğü üzere Türkiye, 2020 sonu itibayle Hidroelektrik kapasitesinde 31 bin MW kapasite ile Dünya'da ilk on ülke arasında yerini almıştır. Türkiye, 2020 sonuyla 2480 MW ile Çin'den sonra en yüksek hidroelektrik kapasiteyi devreye alan ülke olmuştur. 1224 MW kapasite ile İlısı, 429 MW Çetin, 120 MW Alpaslan II ve 500 MW ile Aşağı Kaleköy tamamlanan projeler arasında yer almaktadır. Özellikle Yenilenebilir Enerji Destek Programı (YEKDEM) ile sağlanan teşviklerin kapasite artışında önemli etkisi olduğu belirtilmiştir.

Diğer yenilenebilir enerji kaynağı olan rüzgâr enerjisinde Özellikle COVID- 19 döneminde küresel tedarik ağı hizmetleri ve projelerde yaşanan aksaklıklara rağmen 93GW'dan fazla rüzgâr enerjisi kurulumu gerçekleşmesi olumlu bir gelişme olarak nitelendirilmektedir. Bu kurulum ile birlikte küresel rüzgâr enerjisi kapasitesi de 743 GW seviyesine yükselmiştir. Artan yenilenebilir enerji kullanımının çevre üzerindeki olumlu etkisi ise çalışmalarda sıkça yer

almaktadır. Artan bu kapasite artışı ile birlikte yılda 1.1 milyar ton CO2 salınımı yok edilmiştir (Lee ve Zhao, 2021: 50-53).

Şekil 9. 2020 Yılı Türkiye’de Yeni Kara Rüzgâr Kurulumu (MW)

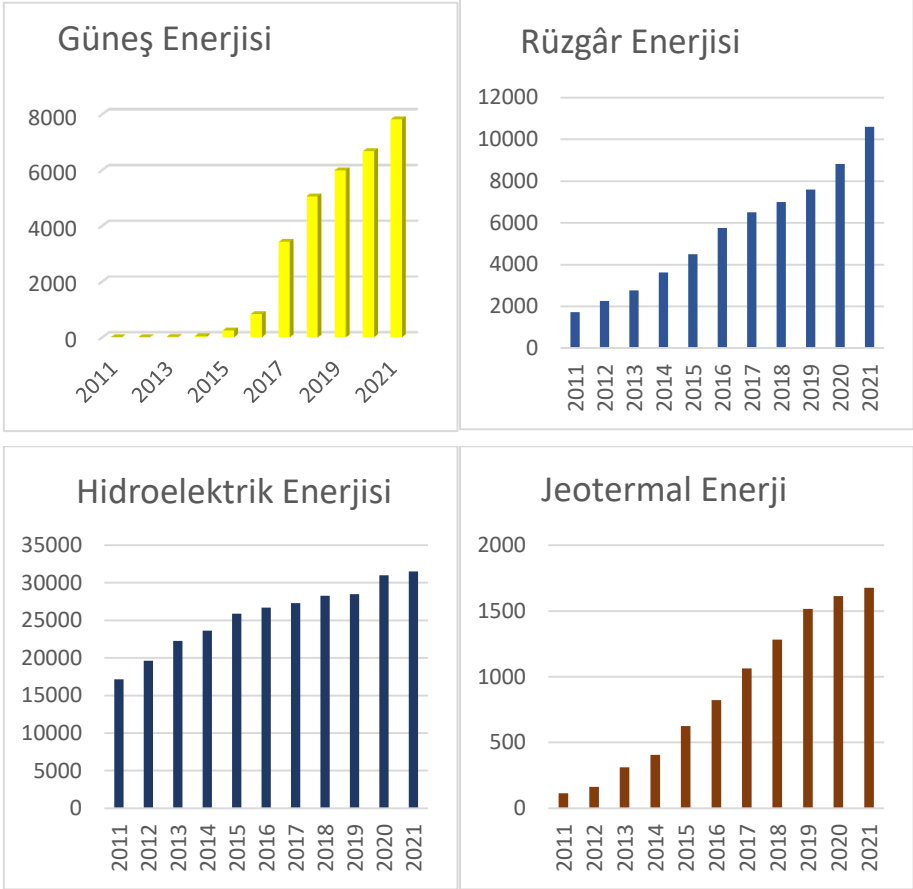

Kaynak:(Lee ve Zhao, 2021: 50-53).

Türkiye, Yeni kara rüzgâr kurulumunda ilk on ülke arasında yer almaktadır. Özellikle Çin (%56) ve Amerika (%19), Kara rüzgâr enerjisi kapasitesinde dünyanın en büyük pazarları olmuştur. Raporla göre Türkiye’de, 2019 yılında 686 MW rüzgâr kapasite artışı yaşanmıştır. 2020 yılında, önceki yılın iki katı bir rüzgâr kapasite artışı gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler ekseninde Türkiye’de 2020 yılı toplam rüzgâr kapasitesi 9280 MW seviyesinde gerçekleşmiştir.

Enerji kapasitesi konusu son dönemde yaşanan COVID-19 pandemisi ve Rusya’nın Ukrayna’ya saldırısı sonrası daha önemli hale gelmiştir. Rusya’nın Özellikle Avrupa Devletlerine olan gaz ihracı kısıtlaması ülkelerde ekonomik ve politik olarak olumsuz gelişmelere yol açmaktadır. Enerjide ihracatı genel olarak Rusya’dan yapan bazı Avrupa Ülkeleri (Örn. Almanya) başka ülkeler ile ikili anlaşmalara yaparak kaynak çeşitliliğini arttırmaktadır. Ülkemiz ise hem dışa bağımlılığı azaltmak hem de dış politikara yaşanan gelişmelerin olumsuz etkilerinden kurtulmak için yenilenebilir enerji kapasitelerinde artışa gitmektedir. Aşağıda tüm yenilenebilir enerji kaynaklarına ait enerji kapasitesi grafiği mevcuttur.

Şekil 10. Türkiye’de 2011-2021 Yılları Arasında Yenilenebilir Enerji Kaynakları Enerji Kapasitesi (MW)

Kaynak:(IRENA, 2021).

Ülkemizde son 10 yılda güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi, hidroelektrik enerjisi ve jeotermal enerji kapasitelerinde artış yaşanmıştır. Enerji kapasite artışı sırasıyla en fazla rüzgâr, güneş, hidroelektrik ve jeotermal enerjide gerçekleşmiştir.

Tablo 7. Türkiye'nin Jeotermal Ve Güneş Enerjisinde Dünya Sıralamasındaki Yeri

Kategori	1.	2.	3.	4.	5.
Jeotermal Enerji Kapasitesi Ve İlveler	ABD	Endonezya	Filipinler	Türkiye	Yeni Zelanda
Güneş Enerji Su Isıtma Kapasitesi	Çin	Hindistan	Türkiye	Brezilya	ABD
Güneş Kolektörü Kapasitesi	Çin	ABD	Türkiye	Almanya	Brezilya
Jeotermal Isı Çıktısı	Çin	Türkiye	İrlanda	Japonya	Yeni Zelanda

Kaynak: (REN21, 2022: 51).

Jeotermal ve güneş enerjisinin Dünya sıralamasındaki payı 2021 yılını kapsayan bu rapora göre olumlu bir seyir izlemektedir. Bu iki önemli yenilenebilir kaynağın doğrudan katkısı, yenilenebilir enerji potansiyelinde artış trendini güçlendirmektedir.

Sabancı Üniversitesi İstanbul Uluslararası Enerji ve İklim Merkezi (IIEEC) tarafından Türkiye'nin yenilenebilir enerji potansiyel ve durum değerlendirmesi yapılmıştır. Çalışmaya göre; Jeotermal enerjide yıllık 40 Mtep üzerinden bir potansiyel olmasına karşın birincil enerji arzında mevcut potansiyelin yalnızca dördte biri kullanılmaktadır. (11,2 Mtep). Biyokütle ve atık enerjisinde mevcut potansiyel 32-33 Mtep/yıl olmasına karşın potansiyelin %113'lük bölümü kullanılmaktadır. Güneş enerjisinde toplam potansiyel 26 Mtep/yıl iken birinci enerji arzında mevcut potansiyelin %8'i kullanılmaktadır. Kapasitesi 32 GW'a yaklaşan ve yağışlı dönemlerde 120 Twh/yıla yaklaşan hidroelektrik kapasite ve üretiminde, hidroelektrik potansiyelinin %80'i kullanılmaktadır. 380 Twh hesaplanan güneş enerjisinden elektrik üretim potansiyelinin %4'lük bölümü değerlendirilmektedir. 40 Twh seviyesine ulaşan rüzgârdan yıllık elektrik üretimi, potansiyelin %10'una karşılık gelmektedir. En az 5000 MW ve en fazla 40 Twh üzerinde hesaplanan jeotermal elektrik kurulu güç potansiyelinin yalnızca üçte birden azı değerlendirilmektedir. Biyokütle ve atık enerjisinde elektrik üretim potansiyeli 100 Twh olarak hesaplanmaktadır. İşletmedeki santraller tarafından potansiyelin %10'u kullanılmaktadır (Güray ve Merdan, 2022: 136).

SONUÇ

Enerji perspektifinde incelenen yeşil ekonomi kavramı, çevresel tahribatı en az olan enerji olan yenilenebilir enerjiyi ele almaktadır. Yenilenebilir enerji sisteminde temiz ve sonsuz kaynak olarak nitelendirilen güneş, rüzgâr, dalga ve jeotermal enerjisi ön sıralarda yer almaktadır. Rüzgâr ve güneş fotovoltaik elektrik üretim kapasitesi, çevreye tahribatı en az olan yenilenebilir enerji türle-

ridir. Yeşil ekonomi perspektifinde, enerjinin açığa çıkması için gerekli olan santral, türbin ve panellerin doğaya uyumu ve atıkları konusunda minimum hassasiyet göstermesi gerekmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının üretim kapasitesinde meydana gelen artış eğilimi, tüm fosil yakıtlı kaynaklar içerisinde gelişme göstermiştir. Özellikle COVID-19 döneminde artan kapasite başta Asya ülkeleri olmak üzere tüm Dünya’da yükselmiştir. Kapasite artışı konusunda AB komisyonu tarafından yürürlüğe giren Re Power EU planı ise, 2035 yılına kadar güneş enerji kapasitesinde 600 GW’lık bir potansiyel oluşturması beklenmektedir. Öte yandan kapasite artışı Rusya- Ukrayna savaşı ile birlikte daha çok ön plana çıkmıştır. Enerjide bağımlılığı azaltmak için adımlar atan başta Almanya olmak üzere pek çok AB üyesi, enerjide çeşitlilik politikası kapsamında adımlar atmıştır. Almanya bu süreçte güneş ve rüzgâr kapasitesini arttırmak için ülke içinde yasalar düzenleyip yatırım planı hazırlamıştır. IRENA’nın raporunda ise 2021 yılında eklenen yeni kapasite ile birlikte 2022 yılında elektrik üretim maliyetinde 55 milyar dolar azalma öngörülmektedir. Azalan maliyet ortamında parasal anlamda ülke milli gelirine olumlu bir etki yaratacağı düşünülmektedir. Artan yatırım seviyesi ile birlikte genişleyen elektrik üretim kapasitesi ile istihdam üzerinde de anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Kapasite artışını ülkelerin sektörel bazda yapmış olduğu yatırım seviyesi ile açıklamak mümkündür. AB üyesi olan Almanya, rüzgâr ve güneş fotovoltaik sektöründe en fazla istihdamı sağlayan ülke konumundadır. Almanya’da sadece rüzgâr enerji kapasitesi için 8 milyar Euro yatırım gerçekleştirmiştir. Öte yandan diğer AB üyeleri olan Danimarka, İspanya, Fransa, Belçika, İsveç gibi ülkelerde yenilenebilir enerji üretim kapasitesine yatırımı yüksek olan ülkelerdendir. Türkiye’de ise kurulu güç kapasitesi yıllar itibarıyla artış göstermektedir. Küresel açıdan incelendiğinde Türkiye rüzgâr ve hidroelektrik enerjisinde iyi ivme yakalamıştır. Türkiye yeni ara rüzgâr kurulumu kapasitesinde ve rüzgâr enerji sektörü istihdamında dünya çapında ilk on listesinde yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- COLLİ, F. (2020). "The end of 'business as usual?covid-19 and the european green deal", European Policy Brief, <https://Lirias.Kuleuven.Be/3030342?Limo=0>
- DOWN TO EARTH (2022), Conference Of The Parties List. Erişim adresi: COP1 to COP25 - Find all the information & News about COP From COP1- COP25 (downtoearth.org.in)
- DUAL CİTİZEN LLC (2022)<https://dualcitizeninc.com/global-green-economy-index/>
- EUROPEAN COMMISSION (2022). Renewable energy sector in the eu: its employment and export potential. Brussels: Research & Consulting Limited.
- EUROPEAN COMMISSION (2020). Renewable energy in europe, brüksel: energy – in focus.https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/energy_climate_changeenvironment/event_s/documents/in_focus_renewable_energy_in_europe_en.pdf
- EUROPEAN COMMISSION (2009). Summary of the member state forecast documents.
- EUROPEAN COMMISSION (2016).Directive of the european parliament and of the council: on the promotion of the use of energy from renewable sources (recast).Brüssels: COM(2016) 767 Final, Erişim Tarihi:(30.11.2016), <https://Eur-Lex.Europa.Eu/Legal-Content/EN/ALL/?Uri=COM%3A2016%3A767%3AFIN>.
- EUROSTAT (2020). Share of energy in the gross final energy exchange of EU countries in 2020 (%).Data Browser, Erişim Adresi: <https://ec.europa.eu/eurostat/data-browser/bookmark/0e8eec6c-a590-4f7d-b732-7430e625a898?lang=en>
- EUROSTAT (2023, 20 Temmuz). Share of energy from renewable source., Erişim Adresi: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NRG_IND_REN_custom_1934914/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=c8f7f73e-f9a2-4f42-af05-d6e19ad99cb5
- EUROSTAT (2022).Renewable energy statistics. Eurostat: Statistics Explained: https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?oldid=549124#Wind_and_water_provide_most_renewable_electricity.3B_solar_is_the_fastest-growing_energy_source
- EUROPEAN COMMISSION (2018). Directives: directive (eu) 2018/2001 of the european parliament and of the council of 11 december 2018. Official Journal Of The European Union.<https://Eur-Lex.Europa.Eu/LegalContent/En/Txt/Pdf/?Uri=Celex:32018I2001&From=En>
- EUROPEAN COMMISSION (2019). Communication from the commission to the european parliament, the european council, the council, the european economic and social committee and the committee of the regions: the european green deal.Brussels: Com(2019) 640 Final.<https://Eur-Lex.Europa.Eu/legalcontent/EN/TXT/?qid=1576150542719&uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN>
- EURAXESS (2021, 24 Ağustos). Let's take a look at FIT FOR 55 on our journey to the European Green Deal. Erişim Adresi:https://euraxess.ec.europa.eu/world_wide/south-korea/lets-take-look-fit-55-our-journey-european-green-deal.
- ETKM (2021).Elektrik - T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-elektrik>

- HAAS, R., Panzer, C., Resch, G., Ragwitz, M., Reece, G., and Held, A. (2011). "A historical review of promotion strategies for electricity from renewable energy". *Renewable And Sustainable Energy Reviews*, 15, 1003-1034.
- ERDOVAN, M. (2021). Fit For 55: İklim Nötrlük Yolunda AB'nin 2030 İklim Hedefinin Gerçekleştirilmesi. Akip.
- GÜRDAY, B. Ş., ve Merdan, E. (2022). Türkiye Yenilenebilir Enerji Görünümü 2022. İstanbul: Sabancı Üniversitesi IICEC.
- IRENA (2022). World energy transitions outlook 2022:1.5°C pathway. Abu Dhabi: International Renewable Energy Agency.
- IEA (2021). Turkey 2021: energy policy review. International Energy Agency, https://iea.blob.core.windows.net/assets/cc499a7b-b72a-466c-88de-d792a9da ff44/ Turkey _2021_Energy_Policy_Review.pdf.
- IHA (2021). Hydropower status report: sector trends and insights. September 7-24.
- IRENA (2021). Renewable capacity statistics 2021 International Renewable Energy Agency (IRENA). Abu Dhabi. <https://www.irena.org/publications/2021/March/Renewable-Capacity-Statistics-2021>
- KARAGÖL, E. T., ve Kavaz, İ. (2017). "Dünya'da ve Türkiye'de yenilenebilir enerji". SETA (197), 7-28.
- KAVAZ, İ. (2020). "Türkiye'nin enerji politikası ve stratejiler". Türkiye'nin Enerji Ajandası (7-21), İstanbul: SETA.
- LEONARD, M., Ferry, J., Shapiro, J., Tagliapietra, S., and Wolff, G. (2021). The geopolitics of the european green deal. Bruegel: Policy Contribution 04/2021. https://www.bruegel.org/sites/default/files/wp_attachments/PC-04-GreenDeal-2021-1.pdf.
- LEE, J., and Zhao, F. (2021). Global wind report 2021. brussels: global wind energy council.
- KPMG. (2021). The european green deal & fit for 55: insights on the revision of the renewable energy directive and energy efficiency directive. *Evalueserve*.
- POCİOVĂLIȘTEANU, D. M., Novo-Corti, I., Aceleanu, M. I., Șerban, A. C., and Grecu, E. (2015). "Employment policies for a green economy at the european union level". *Sustainability*, 7(7), 9231-9250.
- ÖZARSLAN, E. (2021). 55'e uyum (fit for 55) bilgi notu. Türkiye Odalar Ve Borsalar Birliği Sektörler Ve Girişimcilik Daire Başkanlığı Çevre Müdürlüğü.
- REN21. (2022). Renewables 2022 global status report, Paris, France.
- SBB (2019). On birinci kalkınma planı (2018-2023). Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı.
- TEİAŞ (2021). 2011-2021 arası birincil enerji kaynaklarına göre Türkiye kurulu gücü (mw). erişim adresi: Türkiye elektrik üretim-iletim istatistikleri (teias.gov.tr).
- TEİAŞ (2021a). Türkiye kurulu gücünün yıllar itibarıyla değişimi. erişim adresi: Türkiye elektrik üretim-iletim istatistikleri (teias.gov.tr).
- YILDIZ, F. (2021). Türkiye ve yeşil ekonomi: mevcut durum ve öneriler. *Politika Notu: 23*. İstanbul: İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı, doi.org/10.26414/pn023
- YORKAN, A. (2009). "Avrupa Birliği'nin enerji politikası ve Türkiye'ye etkileri". *Bilge Strateji*, 1(1), 24-39.

LİBERAL BARIŞ MODELİ'NİN SINIRLARI: KADDAFİ SONRASI LİBYA'DA SİYASAL YAPILARIN ÇIKMAZI

Hikmet MENGÜASLAN*

GİRİŞ

Bu çalışma Arap İsyancıları sürecinde yönetim değışikliği tecrübesi yaşıyan Libya'nın siyasal yapılarındaki dönüşümü 'liberal barış modeli' kavramsal-laştırması çerçevesinde ele almaktadır. 2010 yılında Arap İsyancıları sürecinde Orta Doğu'nun birçok ülkesi şiddetli protesto gösterilerine sahne olmuştur. Bu toplumsal hareketler özellikle Batılı devletler ve medya organları tarafından Arap Baharı olarak değerlendirilmiş ve Orta Doğu'daki demokratikleşme dalgası için büyük bir adım olarak görülmüştür (Stepan ve Linz, 2013). Bununla birlikte, yönetimler ve toplumsal gruplar arasındaki bu yükselen tansiyon geçmiştenden gelen derin toplumsal fayları da harekete geçirmiştir. Ardında devrik liderler, sona ermeyen iç savaş süreçleri ve bölge dışı aktörlerin müdahaleleri kalmıştır. Arap İsyancıları sürecinde dikkat çekici sosyopolitik dönüşümler geçiren ülkelerden bir tanesi de Libya olmuştur. Kırk yıldan uzun süredir iktidarı elinde bulunduran Muammer Kaddafi ve kendisine ait 'Cemahiriye' yönetim biçimi uluslararası bir askeri müdahale sürecini de içeren toplumsal iç savaş ortamında devrilmiştir.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından alınan müdahale kararının kapsamı öncelikle Libya'daki iç savaş ortamının insancıl hasarlarını azaltmaktı (Terry, 2011, s. 165). Bununla birlikte, müdahaleyi yürüten devletlerin temel siyasal dayanağı daha sonra Libya'da demokratik, insan haklarına saygılı ve barışçıl bir yönetim biçiminin kurulmasına imkân verecek ortamın oluşması için zemin hazırlamaktı (Kuperman, 2013, s. 105). Bu amaçla 2012 yılında oluşturulan Ulusal Geçiş Konseyi'ni ve çeşitli görüş ve grupların temsil edildiği ve "demokratikleşme" ve "devlet inşası" olarak nitelenebilecek süreçleri (anayasa yazımı, devlet kurumlarının güçlendirilmesi ve tasarlanması, yönetim modelinin belirlenmesi) desteklemiştir. Nitekim uluslararası müdahalenin in-

* Dr. Öğretim Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi-Nazilli İİBF/Uluslararası İlişkiler Bölümü, hikmet.menguaslan@adu.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-4836-5108.

sancıl hedeflerine rağmen müdahale sonrası geçen on yılı aşkın süre içinde Libya siyasal ortamında beklenen liberal ve demokratik dönüşümün- demokratik seçimler, etkin bir güvenlik ortamı, iyi yönetim ve güçlü kurumlar gibi gerçekleşmesi mümkün olamamıştır. Aksine yerel ve ulusal ölçekte silahlı gruplar, siyasal elitler ve dış aktörler birbirleriyle çatışan gündemlere sahip olmaya devam etmektedir. Bu çatışma gittikçe büyüyerek ve yayılarak Libya'nın sosyopolitik dönüşümünü çıkmaza sokan en önemli engel haline dönüşmüştür. Zira en son 2014 yılında yapılan seçimlerden sonra yapılması planlanan seçimler sürekli ve çeşitli sebeplerle ertelenmek durumunda kalmıştır. 2014'ten sonra sürecin en önemli tarafları Batı'da (Trablus) yer alan ve uluslararası kamuoyu tarafından desteklenen hükümet ile Doğru'da (Sirenayka bölgesi) yer alan General Halife Hafter liderliğindeki siyasal ve askeri güçler olmuştur. Bu çerçevede, bugün Libya'nın uluslararası, bölgesel ve yerel ölçekte çeşitli silahlı grupların dahil olduğu ve dış aktörlerden finansal, askeri, ekonomik, teknik ve diplomatik destek sağlanan bir iç savaş süreci içinde olduğu tartışılabilir.

Libya'daki iç savaş sürecinin ulusal ve uluslararası boyutta sonuçları ve dinamikleri bulunmaktadır. Ulusal anlamda iç savaş süreci siyasal bir uzlaşma ortamının oluşmasını engellemektedir. Bununla birlikte iç savaşın oluşturduğu savaş ekonomisi, istikrarsızlık ve yetki çatışmaları büyük çaplı bir eşitsizlik ve baskı ortamı oluşturmaktadır. Dünya Bankası 2021 yılında hazırladığı raporda (2021, s. 10) Libya'daki iç savaş durumunun toplumsal hoşnutsuzluğun birincil sebebi olarak belirtmiş ve gıdaya erişim gibi temel insan haklarının dahi tehlikede olduğuna dikkat çekmiştir. İç savaş sürecinin uluslararası etkilerinin de aynı şekilde çeşitli ve acil çözüm gerektiren boyutlara ulaştığı görülmektedir. Öncelikle Libya'da ertelenen seçimler ve oluşturulamayan ulusal siyasal uzlaşma güvenlik, temel hizmetlerin sağlanması, savaş sonrası yeniden inşa, petrol gelirlerinin paylaşımı, ülkede bulunan yabancı savaşçıların çıkarılması, düzensiz göç, sınır güvenliği gibi birçok alanda çözüm bekleyen sorunların da ertelenmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda, uluslararası müdahale sonrası Libya'nın siyasal gidişatının alacağı yön bölgesel ve ulusal aktörlerin çıkarlarını yakından ilgilendiren bir nitelik kazanmıştır (Mezran ve Varvelli, 2017, ss. 17-18). Örneğin, bir taraftan Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) gibi ülkeler Halife Hafter grubunu desteklerken, Türkiye, İtalya ve Katar gibi ülkeler ise Trablus'taki hükümete destek vermektedir. Diğer bir deyişle, Libya siyasetine taraf olan iki grubun dış aktörler tarafından desteklenmesi ulusal uzlaşma sürecine olumsuz etki yaratmaktadır.

Bu çerçevede, çalışma uluslararası müdahale sonrası Libya'daki siyasal yapıların dönüşümünü etkileyen dinamikleri ortaya koyabilmek ve anlamlandırabilmek adına liberal barış modeli kavramsallaştırmasını kullanacaktır. İkinci bölümün temel konusu müdahale sonrası Libya'daki siyasi görünümü belirle-

yen önemli gelişmeleri tanımlayabilmektir. Üçüncü bölümde ise öncelikle Libya'daki siyasal dönüşüm sürecini etkileyen uluslararası dinamikler tartışılacaktır. Uluslararası aktörlerin liberal barış modeli kapsamında hedeflenen demokratik ve kapsayıcı bir siyasal yönetim sürecini nasıl bloke ettiği anlatılacaktır. Daha sonra ulusal ölçekteki etmenlerin etkisi değerlendirilecektir. Libya ekonomisine hâkim olan 'savaş ekonomisi' yapılarının siyasal sürece etkisi ortaya konulacaktır. Aşınan devlet otoritesi karşısında yerel ölçekte yönetimi devralan silahlı gruplar ve ulusal ölçekte iktidara talip olan siyasal gruplar arasındaki yetki mücadelesi değerlendirilecektir.

1.İNSANİ MÜDAHALE SONRASI LIBYA'DA SİYASİ GÖRÜNÜM

Arap İsyanları sürecinde Libya'daki toplumsal protestoların rejim ve muhalif gruplar arasında şiddetli bir çatışmaya dönüşmesi sonucunda 17 Mart 2011 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından (1970-1973 sayılı kararlar) Libya hava sahasında uçuşa yasak bölge oluşturulması kararı alınmıştır (BBC News Türkçe, 17 Mart 2011). Bu kararın önemli bir boyutu güvenlik konseyi üyelerinden Rusya, Çin, Brezilya, Güney Afrika ve Almanya'nın— çekimser oy kullanmış olmasıdır (Terry, 2011, s.165). Zira insani müdahale kapsamında gerçekleştirilen uluslararası askeri müdahale (Operation Unified Protector) NATO tarafından yürütülmüştür (Daalder ve Stavridis, 2012, s. 3). Bu doğrultuda, Muammer Kaddafi iktidarının sona ermesi sonrası güvenlik konseyi üye ülkeleri başta olmak üzere bölge devletlerinin de Libya'nın siyasi görünümüne ilişkin vizyonları çoğunlukla çatışır biçimde gelişmiştir (AA, 16.04.2019).

Libya'daki sosyopolitik ortamın kaderi birbiriyle çatışan yerel, ulusal ve uluslararası dinamiklerle belirlenmeye devam etmektedir (Bakınız Şekil 1). Libya tarihi ve siyasal hayatı konusunda önemli çalışmaları bulunan Lisa Anderson (2017, s. 231) özellikle uluslararası faktörlerin etkisine ilişkin Osmanlı döneminden beri Libya'ya dışarıdan yapılan müdahalelerin var olan karmaşık durumu daha da karmaşıklaştırdığını belirtmektedir. 2011 yılında gerçekleştirilen uluslararası askeri müdahale sürecinin de sonuçları bakımından benzer bir durum oluşturduğunu tartışılabilir. Zira Kaddafi sonrası iktidarı temsil eden Ulusal Geçiş Konseyi 2012 yılında yapılan seçimlerin sonucuna göre kurulan meclis (Genel Ulusal Kongre-GNC) ve oluşturulan hükümete yetki devrini gerçekleştirmiştir. Ancak Kaddafi iktidarının son bulması ve seçimlerin yapılması Libya'da yerel ve ulusal ölçekte çok büyük çaplı istikrarsızlık ve otorite boşluğunun çıkmasını engelleyememiştir. Otorite boşluğu ve merkezi yönetimin kırılmasına ilişkin en önemli gösterge 2012 yılında Bingazi başta olmak üzere petrol sahalarının önemli bir kısmının da bulunduğu Sirenayka bölgesinde

başlayan bağımsızlık protestolarıdır. Bu protestolar zaman içinde ülke genelinde iki karşıt grubun iktidar mücadelesine dönüşmüştür. 2014 yılı mayıs ayında General Halife Hafter'in Bingazi bölgesindeki radikal İslamcı silahlı gruplara karşı savaş ilan etmiş ve daha sonraki süreçte Tobruk'ta Temsilciler Meclisi'nin (House of Representatives) kurularak Hafter'in iddiasına destek vereceğini duyurmuştur (Issaev ve Zakharov, 2020, s. 60). Buna karşılık Trablus'ta GNC içinden yeni bir hükümet kurulmuştur.

Libya'nın karışan siyasetinde herhangi bir tarafın galibiyet elde edemeyeceği anlaşıldıkça siyasal mücadele yerini silahlı çatışmalara bırakmıştır. Bu noktada uluslararası ve bölgesel aktörlerin tutumlarının birçok kırılma noktasında belirleyici olduğu iddia edilebilir. Örneğin, Birleşmiş Milletler arabuluculuk yaparak 2015 yılında Libya siyasal sürecine taraf olan grupları bir araya getirmiş ve Libya Siyasal Anlaşması'nın (LPA) imzalanması için önemli girişimlerde bulunmuştur. Anlaşmanın önemi hem Temsilciler Meclisi (HoR) hem de Genel Ulusal Kongre (GNC) tarafından uzlaşi içinde imzalanmasının yanı sıra tarafların ortak şekilde birlik hükümeti kurulması konusunda da uzlaştıklarını belirtmeleridir. Anlaşma çerçevesinde Libya'nın yönetim organları kararlaştırılmış ve Başkanlık Konseyi (PC- Başkanı Feyyaz el-Serrac olmuştur) tanımlanmıştır. Birçok devlet yeni kurulan sistemi ve yeni kurulan hükümet Ulusal Mutabakat Hükümeti'ni (GNA) tanımıştır.

Fakat General Halife Hafter ve kendi komutasındaki Libya Ulusal Ordusu (LNA) ile Temsilciler Meclisi yeni kurulan sistemi ve yönetim yapısını meşru bulmadıklarını ilan ederek Libya'daki ulusal uzlaşi sürecini bir kez daha sekteye uğratmışlardır. Öyle ki meşru bir siyasal çözüm için gerekli öngörülen seçim sürecinin başlatılması bu dönem (2015-2019) içinde mümkün olamamıştır. 2019 yılı ocak ayında Hafter güçlerinin Sirenyka bölgesinde başlattığı saldırının daha sonra Trablus'taki meşru hükümeti devirmek amacıyla genişlemesiyle müzakere süreci bir kez daha terk edilmiştir (Colombo ve Varvelli 2020).

Şekil 1. Uluslararası İnsani Müdahale Sonrası Libya'da Siyasal Gelişmeler

2011	<i>BM Güvenlik Konseyi uçuşa yasak bölge kararı aldı. Geçici Ulusal Geçiş Konseyi (NTC) kuruldu. Aralık ayında Libya'nın yeniden inşası ve uzlaşma için ilk Ulusal Kongre toplandı.</i>
2012	<i>Libya'nın doğusunda (Sirenayka bölgesi) bağımsızlık yanlısı hareketler ortaya çıktı. Temmuz'da seçimler yapıldı ve Genel Ulusal Kongre (GNC) oluşturuldu.</i>
2013	<i>Libya'da yönetim ve yetki krizi sonucu çeşitli bölgelerde radikal İslamcı silahlı gruplar kontrolü ele geçirdi.</i>
2014	<i>GNC'deki siyasal güç mücadelesi ve çoğalan silahlı gruplar karşısında General Halife Hafter terörizmle mücadele edeceğini açıkladı. Haziran'da yapılan seçimler sonrası bazı silahlı gruplar Libya Şafağı operasyonu ile seçilmiş hükümetin Tobruk'a kaçmasına yol açtı.</i>
	<i>Tobruk'ta yeniden toplanan seçilmiş parlamenterler Temsilciler Meclisi (HoR) kurdu ve Halife Hafter'in terörizme karşı mücadelesine desteklerini açıkladı. Silahlı grupların desteğiyle Trablus'ta yeni bir hükümet kuruldu.</i>
2015	<i>Libya Siyasal Anlaşması (Libyan Political Agreement) imzalandı. Ulusal Mutabakat Hükümeti (GNA) kurulması kararlaştırıldı ve Başkanlık Konseyi oluşturuldu (Feyyaz el-Serrac). Birçok ülke GNA'yı Libya'nın meşru hükümeti olarak tanıdı.</i>
2016	<i>IŞİD etkisine karşı silahlı mücadele genişledi. ABD GNA ile askeri operasyonlar yürüttü. HoR ve GNA'nın meşruiyetini tanımadığını ilan etti.</i>
2017	<i>Temmuz'da Başbakan Serrac ve General Hafter seçimlerin 2018 yılında yapılması konusunda uzlaştı. BM Libya Özel Temsilcisi Ghassan Salame 2015'te imzalanan LPA'nın gözden geçirileceğini duyurdu.</i>
2018	<i>Libya siyasetinde etkili olan tüm taraflardan temsilciler Fransa'da bir araya gelerek aynı yıl içinde Başkanlık ve Meclis seçimlerinin yapılması konusunda fikir birliğine vardılar. Başkent Trablus'ta silahlı gruplar ve hükümet güçleri arasında silahlı çatışmalar başladı. GNA, BM tarafından hazırlanan bir ateşkes duyurdu. Kasım'da tüm taraflar İtalya'da bir araya geldi ve 2019 yılı için seçim yapılmasına karar verildi.</i>
2019	<i>Ocak'ta General Hafter'e bağlı silahlı kuvvetler Libya'nın terör faaliyetlerinden temizlenmesi için operasyon başlattı. Libya Ulusal Ordusu (LNA) GNA'ya bağlı silahlı grupların kontrolündeki bazı petrol sahalarını ele geçirdi. Başbakan Serrac ve General Hafter Abu Dabi'de bir araya geldi. BM Özel Temsilcisi Salame bir Ulusal Konferans gerçekleştirileceğini ilan etti. Nisan'da General Hafter'e bağlı güçlerin Başkent Trablus'u ele geçirme amacıyla harekât başlattı.</i>
2020	<i>Ocak'ta tüm taraflar Berlin Konferansı için Almanya'da bir araya geldiler. Uluslararası aktörler de katıldı. Konferans sonucunda JMC, LPDF ve Ekonomi Komisyonu gibi mekanizmalar hayata geçirildi. Mart'ta GNA Barış Fırtınası harekâtını başlattı. Aralık 2021 seçim tarihi olarak belirlendi. Milli Birlik Hükümeti (GNU) kuruldu.</i>
2021	<i>Aralık ayında yapılması planlanan seçimler başkan adayları nihai listesi oluşturulmadığı için ertelendi.</i>
2022	<i>Fethi Başağa yeni bir hükümet kurmakla görevlendirildi. Anayasa taslağı görüşmeleri devam etti.</i>

Kaynak: Rowan, 2019, (Yazar tarafından düzenlenmiştir).

Taraflar birbirlerine karşı kesin galibiyet elde edemediği için 2020 ve 2021 yıllarında uluslararası aktörlerin girişimleriyle Berlin Konferansı süreci

başlatılmıştır¹. Libya siyasal süreci için çok somut kararların alındığı bu konferanslarda Hafter güçleri ve Trablus'taki hükümet arasında yabancı aktörlerin de müdahil olduğu çatışma için ateşkes kararı alınmıştır. Bununla birlikte siyasal sürece dönüşün önemi vurgulanmış ve bu amaçla yabancı güçlerin Libya'dan çekilmesi fikri öne çıkmıştır. Ek olarak, Libya'daki çatışan taraflara silah satışına ambargo getirilmiştir. Konferans sonuç bildirisinde güvenlik alanında yapılması gereken reformlar ve insan haklarına saygı gibi başlıkların altı çizilmiştir. Diğer yandan, uluslararası aktörlerin sürece bir diğer katkısı yeni organların ve platformların geliştirilmesi olmuştur. Her iki tarafın yüksek rütbeli askerlerinden oluşan beşer kişilik temsilci heyetleri Ortak Askeri Komite 5+5 (JMC) çerçevesinde ateşkes için gerekli süreçleri yürütmüşlerdir. İkincisi, Libya'da siyasal çözümün müzakereler yoluyla gerçekleştirilebilmesi için Libya Siyasal Diyalog Forumu (LPDF) önemli bir platform olarak hayata geçirilmiştir. Son olarak, Libya'da kamu maliyesi reformunu gerçekleştirebilmek adına Ekonomi Komisyonu oluşturulmuştur. Tüm bu organlar ve platformlar Libya'da seçim sürecine girilmesi için gerekli yol haritasını oluşturmakla görevlendirilmiştir. Nitekim LPDF 2021 yılı aralık ayında seçimlerin yapılması planlanmıştır. Seçime kadar giden süreçte Milli Birlik Hükümeti (GNU) oluşturulmuştur. Yine LPDF tarafından adaylık kıstasları ve yeni yönetim yapısının içeriği kararlaştırılmıştır. Ancak 2021 aralık tarihi geldiğinde nihai başkan adayları listesi üzerinde uzlaşa sağlanamayınca seçimler bir kez daha ertelenmiştir (AlJazeera, 23 Aralık 2021).

2.ÇIKMAZA DÜŞEN SİYASAL YAPILAR VE BELİRLEYİCİ DİNAMİKLER

BM Genel Sekreteri Özel Temsilcisi Abdoulaye Bathily'nin Libya'nın siyasal sürecine ilişkin 2023 yılı içinde seçimlerin yapılması hedefi geçerliliğini korumaktadır. Fakat Thomas Hill (20 Mart 2023) gibi bazı bölge uzmanları Libya siyasal süreci konusunda asıl dikkat edilmesi gerekenin BM'nin daha önce başarısız olan seçim denemelerinden ders alması olduğunu iddia etmektedir. Zira Libya'da seçimler yapıldıktan sonra oluşacak siyasal yapıların yaratabileceği güncel sorunlar ihtimali oldukça yüksek görünmektedir. Bu bağlamda, Libya'daki siyasal sürecin uluslararası ve ulusal belirleyicilerinin değerlendirilmesi faydalı olacaktır. Sonraki iki bölümde söz konusu süreçte dış aktörlerin etki alanı mücadelesi ve liberal barış modeli ele alınacaktır. Bununla birlikte ulusal ölçekte derin etkileri olan savaş ekonomisi yapıları ön plana alınacaktır.

¹ Berlin Konferansı sonuç belgeleri ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: Relief Web, https://reliefweb.int/report/libya/berlin-conference-libya-conference-conclusions-19-january-2020?gclid=CjwKCAjws7WkBhBFEiwA-lI168-Fm6x0DeFIUk4H-HE-nqxFdGncwNaoRjINvgw32SX_ph9rSztWuLx0C9QsQAvD_BwE.

2.1.Uluslararası Rekabet: Etki Alanı Mücadelesi ve Liberal Barış Modeli

Kaddafi sonrası Libya siyasal süreci uluslararası jeopolitik ve ekonomik rekabet mücadelesinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu bağlamda uluslararası ve bölgesel aktörlerin yüksek ilgisinin yanı sıra devlet dışı yerel aktörler de sürecin belirleyicilerinden birisi olmuştur. Genel anlamda, Libya'nın uluslararası müdahale sonrası istikrarsız ve kaotik bir siyasal sürece girmesinin sebepleri şu üç dinamik çerçevesinde ele alınabilir: 1) Libya Afrika kıtasından Avrupa'ya doğru göç yolları içinde stratejik bir konum teşkil etmektedir. Bu bakımdan, Libya'daki sahil güvenlik ve sınır koruma kapasitelerine ilişkin göç alan Avrupa devletlerinin yakın bir ilgisi olmaktadır (Mengüaslan ve Fidan, 2022). 2) Yerel ve bölgesel ölçekli silahlı grupların ilan ettiği otonom bölgelerin düzenlenmesi, devlet kurumlarının yeniden tesisi ve merkezi otoritenin sağlamaştırılması bölge ülkeleri için gerek terörizm gerekse de kaçakçılık gibi faaliyetlerin önlenmesi bakımından çok önemlidir (El-Katiri, 2012, ss. 23-25). 3) Libya vatandaşlarının yaşam standartlarının yükseltilmesi doğrultusunda siyasal sürecin meşru bir zeminde ilerlemesi, seçimlerin yapılabilmesi, temel hizmetlerin sağlanmasında faydalanılan organların yeniden etkin hale getirilmesi gibi alanlar hala sorunludur (Gargoum, 2022, s. 95).

Böylesine kaotik bir ortamda uluslararası aktörlerin birbirine zıt yönde kuvvetler doğuran rekabeti söz konusudur. Wolfram Lacher'e göre (2011) bu rekabetin altında ekonomik fayda mücadelesi yatmaktadır. Örneğin, Rusya Federasyonu General Hafter liderliğindeki grubu destekleyerek muhtemel bir siyasal uzlaşısı sonrasında gerçekleştirilecek yatırımlardan pay almayı hedeflemektedir (Akl, 2019; s. 57). Krylova (2017) da benzer şekilde Rusya'nın Akdeniz gücü için Libya'nın Sirte ve Bingazi limanlarının ne kadar önemli olduğuna dikkat çeker. Sonuçta, her biri kendi gündemine sahip olan dış aktörler Libya'da muhtemel bir siyasal uzlaşısı için olumsuz etkiler doğurmaktadır (uluslararası rekabetin istikrarlı bir yönetim modelinde uzlaşılması, ülke genelindeki silahlı grupların silah bırakması, tasfiyesi ve sisteme yeniden eklenmesi (DDR) için sürecin kararlaştırılması gibi alanlardaki etkileri bir sonraki bölümde daha detaylı incelenecektir). Colombo ve Varvelli (2020) uluslararası rekabetin Libya'ya etkilerini üç genel eğilim üzerinden okur: 1) Libya'da silahlı mücadele genel anlamdan özel olarak bölgesel çatışmalara kaymıştır; 2) Dış aktörler siyasal süreç üzerinde giderek daha etkili hale gelmektedir; 3) Dış aktörler gündemleri gerektirdiği ölçüde Libya'daki silahlı mücadelenin yoğunluğuna katkıda bulunmakta, diğer zamanlarda çatışmanın tansiyonunu düşürme girişimlerini destekleyerek diplomatik müzakere süreçlerini öne çıkarmaktadır.

Uluslararası rekabetin Libya'daki belirleyici etkisine iki dikkat çekici örnek verilebilir. Birincisi, Kaddafi sonrası uzun bir süre istikrarsızlıklarla boğuşan Libya'da tarafların bir araya gelmesinde Almanya'nın ev sahipliği yaptığı Berlin Konferansı önemli bir eşittir. Dış aktörlerin mutabakatını da içeren Sonuç Bildirisi Libya siyasetine taraf olan gruplar için bir yol haritası olmuştur (T.C. Dış İşleri Bakanlığı, tarih yok). İkinci örnek olarak Libya siyasal sürecinin Rusya-Ukrayna çatışması sonrası uluslararası kamuoyunun gözünden düşmesi gösterilebilir. Thomas Hill(5 Nisan 2023) Rusya-Ukrayna sürecine yoğunlaşan Batılı devletlerin- özellikle ABD ve İngiltere gibi- Libya'daki siyasal gidişat konusunda ağırlıklarını BM organlarına ve misyonlarına bıraktığını dile getirmektedir. Örneğin, Libya siyasetinde uluslararası kamuoyunun desteğini alan GNA-GNU hükümetleri Avrupa Birliği tarafından da desteklenmektedir. Fakat bu desteğin sahada etkisinin kısıtlı olması siyasal uzlaşma sürecinin müzakereler yerine sahadaki silahlı mücadele ile belirleneceği algısını güçlendirmektedir. Benzer şekilde, Libya sürecine çeşitli araç ve kaynaklarla müdahil olan diğer bölgesel aktörler de sürecin müzakereler düzleminde ilerlemesine zaman zaman engel olmaktadır. Örneğin, ABD ve Almanya gibi arabuluculuk faaliyetlerine yoğunlaşan aktörlerin yanı sıra, Mısır, Rusya ve Fransa gibi aktörler Hafterliderliğindeki kuvvetlerle yakın ilişki içindedir. Bununla birlikte, Türkiye Libya'daki meşru hükümetle 'Güvenlik ve Askeri İşbirliği' Mutabakat Muhtırası imzalamış ve Libya'da asker bulundurmıştır (T.C. Dış İşleri Bakanlığı, tarih yok).

Uluslararası rekabetin dikkat çekici bir yansıması da Libya'daki çatışma sürecine yönelik yaklaşımdır. Constantini ve Santini (2021) Kaddafi sonrası Libya'da çatışma çözümü konusu üzerine yaptıkları çalışmada Batılı ülkeler tarafından birçok örnekte uygulanmaya çalışılan Liberal Barış Modeli çerçevesine ek olarak yeni bir modelin gelişmekte olduğunu gözlemlemektedir. Özellikle 'Liberal Barış' çerçevesi siyasal ve ekonomik liberalleşme süreçlerini çatışma çözümü için birincil adımlar olarak belirlemiştir (Paris, 2010). Libya'da Liberal Barış modeli çerçevesindeki çatışma çözümünde ilk adımda çatışan taraflar arasında arabuluculuk yapmak amacıyla Birleşmiş Milletler Libya Özel Misyonu (UNSMIL) faaliyette bulunmaya başlamıştır. Daha sonra bu faaliyetler ulusal siyasal uzlaşımın sağlanmasına imkân verecek şekilde iktidarın meşru araçlarla paylaşılması ilkesini de içine almıştır. Bu bağlamda, Kaddafi iktidarının son bulmasıyla Libya'da insan haklarının korunmasını garanti altına alan, ekonomik büyümenin kapsayıcı ve eşitlikçi bir zeminde gerçekleştirilmesini amaçlayan ve devletin merkezi yapısının korunmasını sağlayan liberal demokratik bir yönetim modeli hayata geçirilmek istenmiştir.

Nitekim liberal barış yaklaşımının istenilen başarıyı yakaladığı söylenemez. Özellikle Arap İsyanları süreci gerek BM gerekse de birçok uluslararası aktör için zorlu meydan okumalar ortaya koymuştur. UNSMIL için olumsuz bir

değerlendirme yapan Hill'e göre (9 Ocak 2023) BM Libya Misyonu için yapılması gereken ilk değişiklik görev tanımının yenilenmesidir. Zira Libya toplumu, siyasi elitler ve güçlü dış aktörler arasında bir dengeyi sağlamakta zorlanan BM Misyonu çatışan tarafları uzlaştırmak ve meşru bir iktidar paylaşımı modeli geliştirmekten hala uzaktır. BM'nin zayıflıklarına ek olarak bölgesel aktörlerin yaklaşımı da liberal barış modelinin uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Özellikle Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri, Fransa ve Rusya gibi General Halife Hafter grubunu destekleyen dış aktörlerin ağırlıklı olarak daha otoriter ve statükocu (Doğu bölgesinde elde edilen otoritenin korunması) bir çatışma çözümü yaklaşımı benimsediği iddia edilebilir. Asseburg, Lacher ve Transfeld'e göre (2018) bu yaklaşımda liberal barış modeli çerçevesinin aksine çatışan tarafların müzakerelere yoluyla uzlaştırılması ve liberal demokratik süreçlere dayalı meşru bir iktidar paylaşımı yerine taraflardan birinin askeri ve diplomatik olarak desteklenmesi ve gücün eşit şekilde paylaşımı ilkesinden uzaklaşılması söz konusudur.

Bununla birlikte, liberal barış çerçevesinde Libya'da meşru ve kabul gören bir siyasal uzlaşma zemininin uzun bir süredir sağlanamamasının ardında sürece taraf olarak kabul edilecek aktörlerin belirlenmesinde yaşanan zorluklar ve toplumun tüm kesimlerinin ihtiyaçlarını adaletli bir biçimde karşılayabilecek bir modelin geliştirilememiş olması da önemli bir engeldir. Nitekim gerek Berlin Konferansı sürecinde de görüldüğü gibi dış aktörlerin kendi gündemlerinin gerektirdiği şekilde hareket ederek taraf olması ve sahada askeri destek sağlamaya devam etmesi liberal barış modelinin Libya örneğinde uygulanmasını zorlaştırmıştır.

2.2. Ulusal Dinamikler: Güvenlik Eksikliği, Kurumsal Çöküş ve Savaş Ekonomisi

Uluslararası rekabetin olumsuz etkileri Libya'daki bölgesel çatışmalar, güvenliğin sağlanamaması ve ekonomik çöküntü gibi yerel unsurlarla birlikte daha da ağırlaşmaktadır. Libya'nın mevcut siyasal aktörleri ve mekanizmalarının bir yetki karmaşası içinde işlediği tartışılabilir. Silvestri (2018, s. 154) toplumsal grupların özellikle şeffaflığın olmaması, Kaddafi dönemi bürokratlarının hala siyasette yer alması, yaşam standartlarının yükselmemesi, ekonomik kaynakların adaletsiz ve eşitsiz dağıtılması konusunda hoşnutsuzluğunun artmakta olduğuna dikkat çekmiştir. Bu doğrultuda ulusal dinamiklerin sürece etkisinin devlet kurumlarının inşası ve finansal kaynakların dağıtımı olmak üzere iki genel süreç üzerinde yoğunlaştığı iddia edilebilir.

Birinci sürece ilişkin devlet kurumlarının inşasında tarihsel olarak eksikliklerin süregeldiği görülmektedir. Yetkileri tam olarak belirlenmemiş ve hesap verilebilirlik açısından şeffaf olmayan bir şekilde düzenlenmiş bu kurumlarda

temel belirleyici etmen kayırmacılık ilişkileri olmuştur. Resmi kurumsal yapılanmanın yanında gelişen bu gayri resmi yönetim yapılarında kurulan patronaj ilişkileri kabilecilik temelli ve büyük ölçüde yerel ağlara dayanmaktaydı. Bu yapıların Kaddafi iktidarının son bulmasıyla ortadan kalkmadığı iddia edilmektedir (Schnelzer, 2016, ss. 99-111; Blanchard, 2014, s. 31). Bu kayırmacılık ilişkilerinin ben belirgin örneği Libya'daki siyasi grupların ulusal uzlaşma sürecini sonlandırma ve ulusal birliğin tesisi için gerekli adımları atmaktan sürekli olarak kaçınmasıdır. Buna örnek olarak, Sawani (2018, s.80) 2015 yılında kabul edilen (daha sonra Berlin Konferansı sürecinde büyük oranda yenilenmiştir) Libya Siyasal Mutabakatı'nı Doğu'da bulunan siyasi organ Temsilciler Meclisi'nin onayladığını belirtmektedir. Fakat aynı belgenin Geçici Anayasal Bildiri ile birleştirilerek bir seçim süreci için yol haritası belirlenmesine imkân verecek adım atılmamaktadır. Libya'nın başarısız bir devlet olarak tanımlanabilmesine yol açan bu uzlaşma eksikliğinin bir diğer ulusal etmeni çok fazla yetki sahibi olan yerel silahlı gruplar ve siyasi oluşumlardır (Perroux, 2019, s.205). Kaddafi iktidarını destekleyen silahlı gruplar ile mücadele eden muhalif silahlı kuvvetlerin büyük bir çoğunluğu Kaddafi iktidarı son bulduktan sonra silah bırakmamıştır. Bununla birlikte, söz konusu silahlı milis güçler önemli kaynaklara erişim imkânı bulmuştur. Örneğin, İç işleri ve Dış işleri Bakanlıkları gibi kamu organları Libya'da gerek iç güvenlik gerekse de sınır güvenliği konusunda bu silahlı gruplarla işbirliği yapmaktadır. Bu durum söz konusu silahlı grupların önemli bir otorite haline dönüşmesinin yolunu açmıştır. Nitekim bu gruplar içinde güvenlik, asayiş ve yargılama gibi kamunun tekelinde olan işlevleri yerine getirmektedir (Van Lier, 2017, s.17). Bu bağlamda, Libya'nın siyasi dönüşümü için çözüm bekleyen önemli konulardan bir tanesi söz konusu silahlı grupların yeni kurulacak devlet yapısı içinde temsil edilmesi ve entegrasyonlarının sağlanmasıdır. Silahsızlanma, Tasfiye ve Yeniden Eklemlenme (DDR) olarak tanımlanan bu süreçte yaşanan aksamlar ve başarısızlıklar silahlı grupların siyasi çözüm sürecine olan desteğini azaltmıştır (Sawani, 2017, ss. 172-176). Yine siyasi uzlaşma sürecine azalan toplumsal desteğin ardında yatan bir eğilim olarak anayasa yazım sürecine ilişkin uygulamalar gösterilebilir. Geha ve Volpi (2016) anayasa yazım sürecindeki faaliyetleri Kaddafi dönemine benzetmekte ve muğlak uygulamaların devam ettiğini belirtmektedir. Örneğin, iç savaş sürecinde gerçekleştirilen bazı eylemlerin hukuki muafiyet şemsiyesi altında korunması uluslararası hukuka aykırı durumlardan bir tanesidir.

İkinci ulusal etmen ise Libya'da iç savaş sürecinde oluşan savaş ekonomisi ve bu yapılardan faydalanan gruplardır. Savaş ekonomisi genel anlamda doğal kaynaklar, sınır ticareti, yasadışı göç ve kaçakçılık faaliyetleri gibi gelir kaynaklarından kimlerin hangi koşullarla faydalanacağını belirleyen ve siyasi mücadele ile çok yakın ilişki içinde olan aktörler ağını ifade etmektedir. Yasal ve

yasal olmayan finans kaynaklarını içermektedir. Bu doğrultuda siyasal süreçte hedeflenen uzlaşının sağlanması üzerinde çok çeşitli açılardan etkileri bulunduğu tartışılabilir:

- 1) Libya'daki siyasal elitlerin ulusal bir yaklaşımdan çok yerel, kabileci ve bölgesel bir siyasi yaklaşım belirlemeleri savaş ekonomisi yapılarından elde ettikleri gelir kaynaklarından etkilenmektedir. Buna ilişkin, Lacher (2016, s. 67) söz konusu elitlerin 'ulusal' ölçekte düşünmediklerini ve ulusal hükümete bağlı olmaktan ziyade kendi çevrelerine bağlı olduklarını belirtmektedir. Örneğin, Barfi (2014, ss. 3-6) Libya'nın Güney'inde yer alan Fizzan bölgesinde Kaddafi iktidarından bu yana marjinalleştirilmekte olan kabilelerin güncel siyasal sürece karşı kayıtsız bir tavır takındığını ifade etmektedir. Lacher ve Cole (2014) ise siyasal sürece yönelik kayıtsız tutumun ardında Kaddafi iktidarı sonrası fiili olarak buldukları bölgelerde hakimiyetlerini korumayı hedefleyen yerel ve bölgesel silahlı grupların rekabetinin olduğunu tartışmaktadır. Sonuçta, tüm bu yapısal ilişkiler savaş ağalığı olgusunun giderek daha etkili bir unsur haline gelmesine yol açmaktadır (Constantini, 2018, s. 414).
- 2) Siyasal sürece dair olumsuz etkilerinin yanında savaş ekonomisi yapıları devlet kurumlarının ve yetki paylaşımının merkezleşmesini güçleştirmektedir. Öyle ki hükümet bir yanda maaşları ödeyememekte diğer yandan var olan gelir kaynaklarını istediği şekilde kullanamamaktadır (Eaton 2018, ss. 7, 23–25). Örneğin, 2014 sonrası seçimle başa gelen ve uluslararası kamuoyu tarafından meşru kabul edilen hükümetler (GNA ve GNU) çoğu zaman oluşturdukları bütçeleri harcamakta güçlük çekmişlerdir (Perroux, 2015: 4). Benzer şekilde 2019 yılında Hafter önderliğindeki grupların Trablus'a doğru harekete geçmesi sonucu Libya Ulusal Ordusu (LNA) ve Petrol Tesisleri Muhafızları (PFG) arasındaki mücadele petrol gelirlerinin düşmesine yol açmıştır. Lacher ve Cole da (2014, s. 57) PTM'nin zaman zaman sahada faaliyet göstermekte olan petrol şirketlerinden de doğrudan ödemeler aldığını belirtmiştir. Bu bakımdan, savaş ekonomisi yapılarının Libya hükümetine ekonomik etkisi yıkıcıdır. Dünya Bankası'nın 2021 raporunda hükümetin ithalat yapamadığı, ücretleri ödeyemediği belirtilmektedir (WB, 2021, s. 1). Yine aynı raporda bakanlıkların yetki çatışması, nitelikli eleman eksikleri, otorite boşlukları, merkez ve çevre yönetim organları arasındaki mücadeleye de değinilmiştir (s. 4). Issaev ve Zakharov (2020, s. 58) merkezi hükümeti zor duruma düşüren silahlı grupların aslında Libya'nın siyasal modelinin belirlenmesinde ve petrol gelirlerinin kontrolünde etkili olabilmek amacını taşı-

dığını iddia etmektedir. Diğer bir deyişle, yaygın düşüncenin aksine merkezi otoriteye karşı gelişen bu silahlı gruplar ve siyasal aktörler özünde ayrılıkçı amaçlar taşımaktan çok savaş ekonomisi yani bir etki alanı ve gelir kaynağı üzerine rekabet çerçevesinde şekillenmektedir.

SONUÇ

Libya'da yaşanan toplumsal, ekonomik ve siyasal sorunların sebebi olarak görülen Kaddafi iktidarına yönelik halk ayaklanması uluslararası müdahalenin de yardımıyla bir devrin sonunu getirmiştir. Ancak Kaddafi iktidarı devrildikten sonra arzulanan istikrar ve barış ortamının bir türlü sağlanamadığı görülmektedir. Bu çalışmada da altı çizildiği gibi Libya siyasal yapılarının meşru bir zemine oturabilmesi için ulusal mutabakatın sağlanması elzemdir. Fakat bu yolda çok önemli bir adım olarak görülen seçim sürecinin başlatılması bir türlü mümkün olamamıştır. Çalışmada Libya siyasetine taraf grupların müzakere masasında uzlaşmaya varamamasının uluslararası ve ulusal dinamikleri olduğunu iddia edilmiştir. Özellikle dış aktörlerin Libya'daki süreci bir etki alanı mücadelesine çevirmesi müzakere sürecinin belirleyici olmasını engellemektedir. Bununla birlikte, ulusal ölçekte gelişen savaş ekonomisi yapıları özellikle bu ekonomik ağlardan fayda sağlayan siyasal elitler ve silahlı grupların siyasal uzlaşma sürecine karşı kayıtsız bir tutum sergilemesinde önemli unsurlardır.

KAYNAKÇA

- Anderson, L. (2017). "They Defeated Us All": International Interests, Local Politics, and Contested Sovereignty in Libya. *Middle East Journal*, 71(2), ss. 229–247.
- Akl, Z. (2019). Russia and Post-Arab Spring Political Elites in Egypt, Syria, and Libya, *The Role of Russia In The Middle East And North Africa Region. Strategy Or Opportunism?*, Editörler: V. Talbot, C. Lovotti Z. Akl, Y. Cherif, Ch. Hartwell, M. Milosevich, E. Tafuro Ambrosetti. European Institute of the Mediterranean, ss. 54-69.
- Ammar, S. (2022). *National Reconciliation in Libya: Challenges and Perspectives*. Policy Brief 1/2022. Swiss Peace Foundation.
- Asseburg, M.; Lacher, W.; Transfeld, M. (2018). *Mission Impossible? UN Mediation in Libya, Syria and Yemen*. SWP Research Paper 8. Berlin: German Institute for International and Security Affairs.
- Barfi, B. (2014). *Khalifa Haftar: Rebuilding Libya from the Top Down*. Washington, DC: Washington Institute for Near East Policy.
- Blanchard, C. (2014). *Libya: Transition and U.S. Policy*. Washington D.C: Congressional Research Service.
- Colombo, M.; Varvelli, A. (2020). Libya: A Failed State in the Middle of the Mediterranean. *IEMed Mediterranean Yearbook 2020*, ss. 84-89. <https://www.iemed.org/wp-content/uploads/2021/01/Libya-A-Failed-State-in-the-Middle-of-the-Mediterranean.pdf>.
- Costantini, I.; Santini, R. H. (2021). Power mediators and the 'illiberal peace' momentum: ending wars in Libya and Syria. *Third World Quarterly*, 43(1), ss. 131-147.
- Daalder, I. H.; Stavridis, J. G. (2012). NATO's Victory in Libya: The Right Way to Run an Intervention. *Foreign Affairs*, 91(2), 2–7. <http://www.jstor.org/stable/23217215>.
- El-Katiri, M. (2012). State-building Challenges in a Post-Revolution Libya. SSI, <https://apps.dtic.mil/sti/citations/ADA566194>.
- Gargoum, T. M. I. (2022). Post-international Intervention in Libya: The Challenges Against State-Building. *Lectio Socialis*, 6(2), ss. 93-108.
- Geha, C.; Volpi, F. (2016). Constitutionalism and Political Order in Libya 2011–2014: Three Myths about the Past and a New Constitution. *The Journal of North African Studies*, 21(4), ss. 687-706.
- Kuperman, A. J. (2013). A Model Humanitarian Intervention? Reassessing NATO's Libya Campaign. *International Security*, 38(1), ss. 105–136.
- Issaev, L.; Zakharov, A. (2020). Decentralization in Libya after the Arab Spring, *Middle East Policy*, XXVII (1), ss. 56-70.
- Krylova, Y. (2017). Lock-in effect in the Russian–Libyan economic relations in the post-Arab Spring period, *The Journal of North African Studies*, 22(4), ss. 578-594.
- Lacher, W. (2011). *The International Role in Post-Qadhafi Libya? Withdraw*. Commentary. Middle East Policy Council, Washington, DC.
- Lacher, W.; Cole, P. (2014). Politics by Other Means: Conflicting Interests in Libya's Security Sector. Small Arms Survey, Geneva.

- Lacher, W. (2016). Libya's Local Elites and the Politics of Alliance Building. *Mediterranean Politics*, 21(1), ss. 64-85.
- Menguaslan, H. ve Fidan, Y. (2022). Pandemi ve Düzensiz Göç: Avrupa Birliği Düzensiz Göç Politikasının Türkiye ve Libya Mutabakatları Bağlamında Eleştirel Bir Analizi. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 21(1), ss. 195-223.
- Mezran, K.; Varvelli, A. (2017). Libyan Crisis: International Actors at Play. *Foreign Actors in Libya's Crisis*. Mezran, K.; Arturo Varvelli (Editörler). Atlantic Council, ss. 13-22. http://www.ledizioni.it/stag/wp-content/uploads/2017/10/Libia_web.pdf.
- Paris, R. (2010). Saving Liberal Peacebuilding. *Review of International Studies*, 36(2), ss. 337-365.
- Perroux, J. R. (2015). Libya's Untold Story: Civil Society amid Chaos. *Middle East Brief*. No. 93, ss. 1-8
- Perroux, J. R. (2019). The Deep Roots of Libya's Security Fragmentation. *Middle Eastern Studies*, 55(2), ss. 200-224.
- Sawani, M. Y. (2017). Security Sector Reform, Disarmament, Demobilization and Reintegration of Militias: The Challenges for State Building in Libya. *Contemporary Arab Affairs*, 10(2), ss. 171-186.
- Schnelzer, N. (2016). *Libya in the Arab Spring: The Constitutional Discourse since the Fall of Gaddafi*. Wiesbaden: Springer.
- Silvestri, S.M.A. (2018). The Conflict Resolution, Security and State-Building Process in Libya. *ILIRIA International Review*, 8(2), ss. 149-169.
- Stepan, A.; Linz, J.J. (2013). Democratization Theory and the "Arab Spring". *Journal of Democracy* 24(2), ss. 15-30.
- Terry, P. C. (2015). The Libya intervention (2011): neither lawful, nor successful. *The Comparative and International Law Journal of Southern Africa*, 48(2), ss. 162-182.
- Van Lier, F.A. (2017). *National Dialogue in Libya – The National Dialogue Preparatory Commission*. Libya Case Study Report. Berlin: Berghof Foundation.
- World Bank (Spring 2021). *Libya Economic Monitor*. Washington DC.

İnternet Sitelerine Haber Kaynakları:

- AA. (16 Nisan 2019). Libya'da savaşı körükleyen ülkeler var. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/libyada-savasi-korukleyen-ulkeler-var/1453804>.
- AlJazeera. (23 Aralık 2021). Why Libya's election got postponed: A Quick Guide. <https://www.aljazeera.com/news/2021/12/23/why-libya-election-got-postponed>.
- BBC News Türkçe. (17 Mart 2011). BM'den Libya'da uçuş yasağı kararı. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/03/110317_libya_un_nofly_zone.
- Eaton, T. (2018). *Libya's war economy: predation, profiteering and state weakness*. Chatham House. <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2018-04-12-li-byas-war-economy-eaton-final.pdf>.
- Hill, T. (9 Ocak 2023). <https://www.usip.org/publications/2023/01/uns-libya-mission-needs-reset>.

- Hill, T. (20 Mart 2023). Video kaydı. <https://www.usip.org/blog/2023/03/ask-experts-what-does-libya-need-elections-succeed>.
- Hill, T. (5 Nisan 2023). <https://www.usip.org/publications/2023/04/libyans-elections-are-just-part-path-peace>.
- Pack, J. (2019). *How Libya's economic structures enrich the militias*. Middle East Institute. <https://www.mei.edu/publications/how-libyas-economic-structures-enrich-militias>.
- Relief Web, https://reliefweb.int/report/libya/berlin-conference-libya-conference-conclusions-19-january-2020?gclid=CjwKCAjws7WkBhBFEiwAli168-Fm6x0DeFIUk4H-HE-nqxFdGncwNaoRjINvgw32SX_ph9rSztWuLxoC9QsQAvD_BwE.
- Rowan, M. (2019). Libya Timeline. <https://www.usip.org/libya-timeline-qaddafis-ouster>.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (tarih yok). Libya'nın Siyasi Görünümü. <https://www.mfa.gov.tr/libya-siyasi-gorunumu.tr.mfa>.

ULUSLARARASI KALKINMA YARDIMLARI VE DEMOKRASİ AÇIĞI: GÜNEY-GÜNEY İŞBİRLİĞİ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

Hikmet MENGÜASLAN*

GİRİŞ

Bu çalışma uluslararası kalkınma yardımları ve demokrasi teşviki ilkesi arasındaki ilişkiyi uluslararası kalkınma mimarisinde son dönemde önemli bir yükseliş kaydeden Güney-Güney İşbirliği (GGİ) yöntemi bağlamında incelemektedir. Uluslararası kalkınma mimarisi İkinci Dünya Savaşı sonrası şekillenmeye başlayan kalkınma işbirliğini- ekonomik ve teknik destek sağlanması ifade etmektedir. Kuzey ülkeleri- sanayileşmiş, Batılı ve liberal değerleri benimsemiş ülkeler grubu- donör (bağışçı) ülkeler olarak uluslararası kalkınma mimarisinde yürütülen faaliyetlerin çerçevesini -norm, kriter, araç gibi- belirlemiştir. Öte yandan Güney ülkeleri- çoğunluğu Üçüncü Dünya Ülkesi olarak tanımlanan ve eski sömürge geçmişine sahip ülkeler grubu- alıcı ülkeler olarak uluslararası kalkınma mimarisinde ikincil bir konumda yer almıştır. Kalkınma işbirliği çerçevesinde donör Kuzey ve alıcı Güney ülkeleri arasında asimetric ve eşitsiz bir ilişki yapısı meydana geldiği iddia edilebilir. Bu eşitsiz yapının en çok tartışılan konularından bir tanesi donör Kuzey ülkelerinin çeşitli gerekçelerle kalkınma işbirliği çerçevesinde alıcı Güney ülkelere koşullar öne sürmesi ve kriterler belirlemesidir. Genel anlamda 'koşulluluk' kavramıyla tanımlanan bu yaklaşım etki eden dinamikler uluslararası kalkınma mimarisi için önemli kırılma noktaları oluşturmuştur.

Güney ülkelerinde demokratik yönetim reformlarının uygulanması amacını taşıyan koşullar geleneksel kalkınma işbirliği yönteminin bir parçasıdır. Donör Kuzey ülkeleri tarafından yürütülen geleneksel kalkınma işbirliği demokrasi ve kalkınma arasında pozitif bir ilişki olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Ve öne sürülen koşulların kalkınma işbirliğinde etkinliği arttıracağına inanılmaktadır. Kuzey ülkeleri açısından demokratik yönetim reformlarının uygulanması geleneksel modernleşme okulu anlayışından hareketle ekonomik büyüme için olumlu bir gelişme olarak görülmektedir. Kurumların geliştirilmesi, iyi yönetimin sağlanması gibi kriterleri kapsayan demokratik yönetim reformları ve

* Dr. Öğretim Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi-Nazilli İİBF/Uluslararası İlişkiler Bölümü, hikmet.menguaslan@adu.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-4836-5108.

ekonomik büyüme arasında pozitif bir nedensel ilişki olduğu tartışılmaktadır (Acemoğlu ve Robinson, 2013). Diğer bir deyişle, alıcı Güney ülkelerinde demokratik yönetime yönelik reformların uygulanması kalkınma yardımlarının istenilen ekonomik büyüme hedeflerine katkı sağlayabilmesi için gerekli görülmektedir. Diğer yandan, kalkınma işbirliğinde bu tarz koşulluluk ilişkileri Güney tarafından iç işlerine karışmama ilkesinin ihlali olarak görülmektedir. Bu bağlamda, GGİ yöntemi uluslararası kalkınma mimarisi içinde yeni alanlar açılması ifade etmesi bakımından dikkat çekicidir. GGİ yöntemi genel anlamda Güney ülkelerinin kendi aralarında kalkınma alanındaki sorunlarına çözüm üretme amacını taşıyan ve ekonomik-teknik desteğin yanı sıra kültürel, siyasi ve finansal desteği de kapsayan kalkınma dayanışması düşüncesine dayanmaktadır. Ve GGİ yöntemi kalkınma işbirliği sürecinde koşulların mümkün olduğunca azaltılması fikrini savunmaktadır.

Demokratik koşulluluk ilişkisine yönelik bu farklılaşma uluslararası kalkınma mimarisi için önemli bir unsur teşkil etmektedir. Bu unsuru Kuzey ülkeleri öncülüğünde gelişen liberal düzen için olumsuz bir süreç olarak gören çalışmalar bulunmaktadır (Öniş, 2016). Öniş ve Kutlay küreselleşme sürecinin Güney ülkelerine yeni alanlar açarak demokratikleşen bir eğilim içinde ilerlediğinin iddia edilebileceğini fakat aynı eğilimin demokratikleşmenin küreselleşmesine karşı bir engel teşkil edebileceği nitelikler barındırdığını tartışmaktadır (Öniş ve Kutlay, 2020). Buna karşılık GGİ yönteminin yükselişini uluslararası kalkınma mimarisi için olumlu bir gelişme olarak gören bakış açıları da bulunmaktadır. Özellikle uluslararası örgütler ve finansal kurumlar tarafından savunulan bu yaklaşıma göre GGİ uluslararası kalkınma mimarisinde sorumlulukların daha etkin bir şekilde paylaşılmasına imkân verecek şekilde tamamlayıcı bir role bürünebilir (African Development Bank, 2019, ss. 9-11). GGİ'nin tamamlayıcı bir işlev üstlenmesi kalkınma işbirliğini Güney ülkeleri ve genel anlamda uluslararası sistem için daha verimli hale getirebilir (UNDP, 2011).

Çalışma bu tartışmalar ışığında GGİ yönteminin küresel demokrasi açığına etkisini incelemektedir. Çalışmada GGİ yöntemi çerçevesinde yürütülen kalkınma yardımları faaliyetlerinin alıcı ülkelerdeki demokratikleşme sürecine ilişkin doğrudan olumsuz bir etki doğurmadığı tartışılmıştır. Bununla birlikte, GGİ yöntemi ve geleneksel Kuzey-Güney Kalkınma İşbirliği arasında demokrasi teşviki ilkesi doğrultusunda yaşanan temel farklılaşmanın kaynak ayrılan kalkınma sektörleri üzerinden gerçekleştiği görülmüştür.

1.GELENEKSEL KALKINMA İŞBİRLİĞİ'NDE'DEMOKRASI KOŞULLARI'

Demokratik koşulluluk bağlamında geleneksel Kuzey-Güney Kalkınma İşbirliği yönteminin dönüşümüne ilişkin üçlü bir dönemselleştirme tanımlanabilir. Birinci dönem İkinci Dünya Savaşı'nın bitişi ve 1970'lere kadar olan süreci kapsamaktadır. Kalkınma işbirliği ekonomik büyüme ve toplumsal refahın artırılması amacıyla içlerinde eski sömürge devletlerinin de bulunduğu çeşitli ülkelere teknik ve finansal destek sağlanmasını ifade etmektedir(Mawdsley, 2019, s.191). ABD ve İngiltere gibi Batılı ülkelerin belirleyici olduğu bu sürecin en temel etmenleri savaş sonrası Avrupa devletlerinin yeniden imarı ve Batı bloğu devletlerinin Sovyetler karşısında siyasal, ekonomik ve ideolojik nüfuz alanı mücadelesidir(Estevés ve Assunção, 2014, s. 1776). Diğer bir deyişle, kalkınma işbirliği süreci Batılı devletlerin güvenlik, istikrar ve düzen endişeleri çerçevesinde şekillenmiştir. Bu bağlamda, uluslararası kalkınma işbirliği de "liberal uzlaş" zemini üzerine inşa edilmiştir (Ruggie, 1982). Liberal uzlaşımın yayılması adına Batılı ülkeler tarafından insan haklarının genişletilmesi, demokratik yönetim biçiminin yaygınlaştırılması ve uluslararası kurumların güçlendirilmesi gibi amaçlar öncelenmiştir. Bu doğrultuda, söz konusu dönem içinde uluslararası kalkınma işbirliği faaliyetlerinin belirgin bir yapısal çerçeve içine oturtulduğu görülmektedir. Bağışçı (donör) ülkeler kalkınma yardımlarını (Official Development Assistance-Resmi Kalkınma Yardımları olarak da bilinir) eşgüdümleyebilmek adına uluslararası bir platform oluşturulması kararı almışlardır. Bunun sonucunda OECD çerçevesinde 1960 yılında kurulan Development Assistance Committee (Kalkınma Yardımları Komitesi) en önemli girişimlerden bir tanesidir.¹

Batılı ülkelerin belirleyici olduğu bu geleneksel kalkınma işbirliği yönteminin normları, kuralları ve araçları 1970'lere geldiğinde önemli meydan okumalarla yüz yüze gelmiştir. 1970'lerde yaşanan enerji ambargoları, uluslararası ekonomik istikrarsızlıklar ve Üçüncü Dünya ülkelerinden gelen uluslararası ekonomik reform taleplerinin yükselişi gibi gelişmeler uluslararası kalkınma mimarisi için yeni bir dönemin habercisi olan neoliberalleşme sürecini başlatmıştır. 1980'lerde Batılı ülkelerde uygulanan neoliberal reformlar daha sonra kademe kademe küresel ölçekte yayılmıştır. Öncelikle, Batılı ülkelerin kalkınma mimarisindeki konumu yaşanan ekonomik istikrarsızlıklar sonucu yeniden değerlendirilmek durumunda kalmıştır. Bununla birlikte, gelişmekte olan Üçüncü Dünya ülkelerinin uluslararası ekonomik reform talepleri görmezden gelinmiştir

¹ DAC-Kalkınma Yardımları Komitesi hakkında daha geniş bilgi için bakınız: OECD/DAC internet sayfası, <https://www.oecd.org/dac/development-assistance-committee/>.

(Gosovic, 2016, s. 734). Sonuçta, Uluslararası kalkınma işbirliği pratikleri neo-liberal reformlara göre yeniden belirlenmiş ve ikinci bir döneme girilmiştir.

Neoliberalleşen kalkınma işbirliği çerçevesinde dikkat çeken yenilikler şöyle özetlenebilir:

- 1) Uluslararası finansal kurumlar neoliberal ilkelerin gelişmekte olan ülkelerde benimsetilmesi konusunda önemli roller oynamaya başlamıştır (Abdenur, 2014, ss. 1878-1879).
- 2) Birleşmiş Milletler gibi gelişmekte olan ülkelerin sayısal çoğunlukta olduğu uluslararası örgütler neoliberal reformların uygulanması sonucunda meydana gelmekte olan toplumsal sorunların – fakirlik, eşitsizlik ve istikrarsızlıklar gibi- önlenmesi adına gündemlerinde kapsayıcı ekonomik büyüme ve fakirliğin azaltılması gibi hedefleri üst soralara çıkarmışlardır (Gould, 2005).
- 3) Kalkınma yardımlarının sağlanması ve kontrolü amacıyla alıcı ülkelere siyasal, ekonomik, finansal ve teknik önkoşullar konulması giderek yaygınlaşmıştır. Söz konusu koşullar genel anlamda “Washington uzlaşısı” olarak da adlandırılan neoliberal ilkelerin gelişmekte olan ülkelerde benimsenmesini kolaylaştırmak doğrultusunda hazırlanmıştır (Duarte, 2019, s. 280). Bu sebeple sermaye piyasalarının serbestleştirilmesi, ihracata dayalı bir büyüme modelinin benimsenmesi, kamunun ekonomik alandaki etkisinin kısıtlanması, düzenleyici ve denetleyici kurumların güçlendirilmesi, demokratik yönetim reformlarının uygulanması ve sosyal ve siyasal insan haklarının geliştirilmesi gibi alanlarda yoğunlaştığı iddia edilebilir. 1980’lerden 2000’lere kadar olan süreci ifade eden bu ikinci dönemde artık Kuzey ülkeleri olarak tanımlanmaya başlayan Batılı ülkelerin kalkınma işbirliğindeki konumlarını sağlamlaştırdığı iddia edilebilir. Diğer yandan, Küresel Güney olarak ifade edilen ve içinde gelişmekte olan ülkelerin çoğunlukta olduğu grup ise kalkınma işbirliğinde teknik, finansal ve siyasal açıdan Kuzey’e bağımlı olmaya devam etmiştir. Bu bakımdan, Güney ülkelerinin kalkınma mimarisinde zaman içinde ikincil bir konuma doğru itildiği iddia edilebilir.

2000’ler ise bu asimetrik ilişki biçimi için dikkat çekicideğişimleri beraberinde getirmiştir. Üçüncü dönem olarak tanımlanabilecek bu süreçte Kuzey ülkeleri uluslararası kalkınma mimarisi içinde gerek eski sömürgeci geçmişlerinden kaynaklanan meşruiyet sorunu gerekse de finansal kapasitelerinin sınırlılıkları sebebiyle önemli meydan okumalarla karşılaşmaktadır (Tosunoğlu ve Erden, 2009, ss. 29-30). Özellikle 2008 Küresel Finansal Krizi sonrası yaşananlar Kuzey ülkeleri grubu için derin ekonomik sorunları gün yüzüne çıkarmıştır.

Diğer yandan, aynı süreç Güney içinden bazı ülkeler için çok farklı bir resim çizmiştir (bir sonraki bölümde daha detaylı değinilecektir). 2000'lerde gözlemlenen bu uluslararası eğilimler gelişmekte olan Güney ülkelerinin yoğunlaştığı yerkürenin doğusuna doğru bir güç kayması fikriyle değerlendirilir hale gelmiştir. Söz konusu gelişmelerin uluslararası kalkınma mimarisinin pratikleri ve dayandığı fikirler açısından sonuçları iki genel eğilim etrafında özetlenebilir:

- 1) Geleneksel Kuzey-Güney İşbirliği pratiklerinde önemli bir konum kazanan koşulluluk ilişkisi yeniden gözden geçirilmek zorunda kalmıştır. Bu gelişmenin ardında yatan en güçlü dinamik Kuzey ülkeleri tarafından belirlenen uluslararası kalkınma mimarisi çerçevesinin Güney ülkelerindeki ekonomik büyüme sürecine katkısının giderek daha fazla sorgulanır hale gelmesidir (Abdenur ve Da Fonseca, 2013, s. 1478). Örneğin, 2011 yılında gerçekleştirilen Busan Yüksek Düzeyli Forumu'nda²Kuzey ülkelerinin kalkınma anlayışı çerçevesinde belirlenen uluslararası kalkınma işbirliği yapısı için paradigmatik bir dönüşüm yaşanmıştır (Mawdsley, Savage ve Kim, 2014). Öniş ve Kutlay (2020) yaşanan bu gelişmelerin demokrasi teşviki ve koşullar alanındaki yansımalarının belirgin olduğunu tartışmaktadır. 'Washington uzlaşısı sonrası' olarak tanımlanan yeni bir çerçeve benimseyen Kuzey ülkeleri demokrasiyi nihai hedef olarak kabul etse de artık kalkınma işbirliği süreçlerinde demokratik yönetim reformlarını doğrudan zorunlu bir koşul olarak yürütmemektedir (s. 133).
- 2) Yükselen Güney ülkeleri uluslararası kalkınma mimarisinde ikincil konumla sınırlandırılmakla yetinmeyeceklerini daha net bir şekilde göstermeye başlamıştır. Kalkınma mimarisinde genellikle ikincil konumda olan Güney ülkelerinin onayının ne kadar önemli hale geldiği Busan kararlarının oylanması sürecinde kendisini göstermiştir (Abdel-Malek, 2015, s.180).Bu bağlamda, Güney ülkelerinin kalkınma işbirliğine ilişkin sundukları yeni anlayış, norm ve düşünceler Kuzey ülkeleri tarafından kabul görmeye başlamıştır (Eyben, 2013, s. 87). Bununla birlikte Güney ülkeleri artan ekonomik kapasitelerinin de olumlu etkisiyle kalkınma işbirliği için önemli uluslararası girişimlerde bulunmuşlardır. Örneğin, Asya Altyapı Yatırım Bankası, Yeni Kalkınma Bankası gibi girişimler Güney ülkelerinin kalkınma ve ekonomik büyüme alanlarındaki sorunlarının çözümü için finansal kaynak oluşturulması hedefinin dikkat çekici çıktılarından bazılarıdır (UN Office for SSC, 2021, s. 10).

²2011 yılında imzalanan Busan Ortaklık Anlaşması metni için bakınız: oecd-ilibrary.org/development/busan-partnership-for-effective-development-co-operation_54de7baa-en.

Özetle, Kuzey ülkelerinin uluslararası kalkınma mimarisindeki konumları ve kalkınma işbirliğinin yürütülmesindeki hâkim konumları açısından 2000’li yılların güçlü meydan okumalar getirdiği görülmektedir. Özellikle kalkınma yardımlarının koşulluluk ilişkisi çerçevesinden yürütülmesi açısından söz konusu meydan okumaların önemli sonuçları olmuştur. Güney ülkelerinin uluslararası kalkınma mimarisindeki yükselişi ve liberal kalkınma anlayışının giderek daha fazla sorgulanır hale gelmesi liberal dünya düzeni ve demokratik yönetim modelinin yayılması açısından olumsuz gelişmeler olarak görülmüştür. Bu bağlamda, ikinci bölümde yükselen GGİ ve temsil ettiği alternatif kalkınma anlayışının demokrasi açığı ve koşulluluk ilişkisine nasıl sonuçlar doğurduğu ele alınacaktır.

2.YÜKSELEN GÜNEY-GÜNEY İŞBİRLİĞİ VE ALTERNATİF KALKINMA ANLAYIŞI

Güney-Güney İşbirliği olgusu geniş anlamda Güney ülkelerinin kendi aralarında ekonomik, teknik, finansal ve kültürel işbirliği yapması olarak tanımlanabilir (Besharati, 2019, ss. 12-13). Son dönemde ekonomik krizler ve siyasal meydan okumalar karşısında geleneksel kalkınma işbirliğinin yaşadığı meşruiyet aşınması göz önüne alındığında GGİ pratikleri uluslararası kalkınma mimarisi içinde hızlı bir yükseliş kaydetmiştir. Güney ülkeleri, özellikle de BRICS grubu gibi ülkeler, ciddi bir ekonomik büyüme performansı göstermeye devam etmektedir. Uluslararası kalkınma alanındaki sorunların çözümüne yönelik daha fazla oranda teknik, finansal ve diplomatik kaynakları seferber etmektedirler. Bununla birlikte, Geleneksel Kuzey-Güney Kalkınma İşbirliği biçimi ve GGİ arasında düşünsel, pratik ve söylemsel bakımdan önemli farklılıklar bulunmaktadır (Bakınız Tablo 1). Örneğin, kalkınma işbirliğinde faydalanılan araçlar göz önüne alındığında GGİ geleneksel işbirliği biçiminde sunulan teknik ve finansal desteğin ötesine geçmektedir. GGİ çerçevesinde Güney ülkeleri ticari anlaşmalar gerçekleştirmekte, birbirlerine yatırım kolaylıkları ve öncelikleri sağlamakta, bölgesel entegrasyon girişimlerinde bulunmakta ve insani yardımlar gerçekleştirmektedir (Besharati ve MacFeely, 2019, s. 6).

Tablo 1:GGİ ve Geleneksel Kalkınma İşbirliği Arasındaki Düşünsel, Pratik ve Yöntemsel Farklılıklar

	GGİ	Geleneksel İşbirliği
Yaklaşım	<i>İkili fayda ve dayanışmanın artırılması amacıyla Kalkınma Yardımı olarak işbirliği</i>	<i>Yardım/destek olarak Kalkınma Desteği çerçevesinde işbirliği</i>
Diğer Yardımlarla ilişkisi	<i>Hibrid araçlar ve imtiyazsız yardımlarla harmanlanır</i>	<i>İmtiyazsız ve resmi olmayan yardımlardan ayrı olarak kalkınma desteği şeklindedir</i>
Yöntem	<i>Çoğunlukla proje çerçevesinde yardım sağlanır</i>	<i>Proje bazı yardımların yerini Program çerçevesinde yardımlar almıştır</i>
Sektörler	<i>Daha çok altyapı ve üretken sektörler odaklı</i>	<i>Daha çok sosyal ve yönetimsel sektörler odaklı</i>
Öncelikler	<i>Talebe göre belirlenir</i>	<i>Stratejiye göre belirlenir</i>
Koşulluluk	<i>Büyük oranda uygulanmaz</i>	<i>Büyük oranda uygulanır</i>

Kaynak: (UN EOSG ve UNFCCC Joint Report, s. 19; Yazar tarafından İngilizceden tercüme edilmiştir)

Diğer yandan GGİ ve geleneksel kalkınma işbirliğinin sadece teknik ve ekonomik açıdan farklılaştığını iddia etmek eksik bir düşünce olacaktır. Zira Güney ülkelerinin GGİ vizyonunu temsil ederken dil ve tarih gibi araçlardan da faydalandığı görülmektedir. Bu konuda Birleşmiş Milletler'in tanımladığı şekilde GGİ vizyonunu oluşturan birincil ilkeler şu şekilde açıklanabilir³:

- Kalkınma için yürütülen işbirliğinin yöntemi, araçları ve pratikleri Güney ülkelerince belirlenir. Duarte ve Milani (2021, s. 523) geleneksel kalkınma işbirliğine kıyasla GGİ çerçevesinde donör ve alıcı ülkeler şeklinde ikili ilişki biçiminin yer almadığını belirtmektedir. Keskin hatlara sahip olan bu ikili ilişki biçimi dikey ve asimetrik bir konumlandırmaya dayanması bakımından Güney ülkeleri tarafından olumsuz karşılanmaktadır. Bu bakımdan GGİ çerçevesinde kalkınma işbirliği önceden belirlenmiş koşullar ve gündemler doğrultusunda değil Güney ülkelerinde insani kapasitelerin geliştirilmesine ve siyasi-ekonomik-toplumsal kurumların güçlendirilmesine öncelik verecek şekilde belirlenmektedir (Chaturvedi, 2017, ss. 19-20).
- Kalkınma için yürütülen işbirliğinden tüm kalkınma işbirliği paydaşlarının karşılıklı fayda sağlaması beklenir. GGİ anlayışı kalkınma işbirliği içine giren ülkelerin daha yatay bir şekilde konumlandırıldığı, asimetrik bir ilişkiye girmediği ve hem alıcı hem de donör ülke için karşılıklı faydanın gözetildiği bir zeminde yükselmektedir. Bu bağlamda,

³BM GGİ Ofisi tarafından tanımlanan GGİ için bakınız: UN Office for South-South Cooperation, <https://unsouthsouth.org/about/about-sstc/#:-:text=The%20South%2DSouth%20cooperation%20agenda,domestic%20affairs%20and%20mutual%20benefit>.

GGİ'nin sağladığı kalkınma işbirliği Güney ülkeleri açısından bir yardım ilişkisi ile sınırlı kalmamaktadır. Bunun ötesine geçerek kalkınma dayanışması düşüncesinin bir yansıması olmaktadır (Abdenur ve Da Fonseca, 2013, s. 1477).

- c) Kalkınma için yürütülen işbirliği çerçevesinde alıcı ülkenin ulusal egemenlik ve bağımsızlık sınırlarının ihlal edilmemesine dikkat edilir. Geleneksel Kuzey-Güney Kalkınma İşbirliği biçimi pratikleri zaman zaman alıcı ülkelerin donör ülkeler karşısında daha bağımlı olduğu bir ortamda gerçekleşebilmektedir. Diğer yandan, Gosovic'in de vurguladığı gibi (2016, s. 733), GGİ kapsamında yürütülen işbirliği Güney ülkeleri için siyasal özgürleşmeyi sağlama vizyonunu temsil etmektedir. Bununla birlikte Kuzey ülkelere olan ekonomik ve finansal bağımlılığın da azaltılması hedeflenmektedir.
- d) Kalkınma için yürütülen işbirliğinin büyük oranda koşullar olmadan gerçekleştirilmesi hedeflenir. Daha öncede bahsedildiği şekilde geleneksel Kuzey-Güney İşbirliği çerçevesi 'verimlilik' kriteri doğrultusunda kalkınma işbirliği sürecini önceden belirlenmiş koşullar ve hedefler üzerinden değerlendirmektedir. Bu durum donör Kuzey ülkelerinin alıcı konumundaki Güney ülkelere belirli politika, strateji ve yaklaşımları dayatabilmesi durumuna yol açabilmektedir. Güney ülkeleri bu tip koşulluluk ilişkisi biçimlerini egemenlik haklarının ihlaline sebep olması bakımından eleştirmektedir. Bu bağlamda, GGİ çerçevesinde yürütülen kalkınma işbirliği büyük oranda koşullar olmadan gerçekleştirilmektedir (Duarte ve Milani, 2021, s. 523).

Sonuç olarak, GGİ biçimi gerek dayandığı vizyon gerekse de sunduğu çeşitli pratikleriyle Güney ülkelerinin kalkınma alanında yaşadıkları sorunlara yönelik Güney'in gözünden bir yaklaşım ve anlayış ortaya koymaktadır. Bu anlamda GGİ biçiminin uluslararası kalkınma mimarisinde kaydetmiş olduğu belirgin yükselişte GGİ'nin Güney ülkelere oldukça cazip gelen yönlerinin önemli bir payının olduğunun altı çizilmelidir. Diğer yandan, Güney ülkelerinde gözlemlenen bu eğilim Kuzey ülkeleri tarafından kalkınma işbirliği çerçevesinde elde edilen tarihsel kazanımların kaybedilebileceği endişesiyle birlikte değerlendirilmektedir. Bir sonraki bölümde Kuzey ülkelerinin bu endişelerine yönelik bir değerlendirme yapılacaktır.

3.KALKINMA İŞBİRLİĞİ DEMOKRASİ AÇIĞININ FAİLİ (Mİ?) ÇÖZÜMÜ (MÜ?)

Liberal demokrasi düşüncesinin dünya çapında bir durgunlukla karşı karşıya olduğu tartışılmaktadır (Diamond, 2015). Küresel ölçekte demokrasinin bu şekilde gerilemesinin ardında yatan dinamikleri Öniş (2016) şu şekilde değerlendirmektedir: 1) Liberal demokrasinin merkezinde, yani Kuzey ülkelerinde, yaşanan durgunluk hem Kuzey'in demokratikleşme sürecine etkisinin sorgulanmasına hem de liberal demokrasi anlayışının Güney'de daha fazla şüpheyle karşılanmasına yol açmaktadır. 2) Rusya ve Çin gibi daha otoriter yönetim biçimlerini benimsemiş Güney ülkelerinin kaydettiği ekonomik büyüme performansı diğer Güney ülkeleri için ekonomik büyüme ve liberal demokrasinin bir arada olması gerektiği inancını aşındırmaktadır. 3) Demokratik değerleri daha fazla benimseyen Güney ülkeleri- Hindistan, Güney Afrika ve Brezilya gibi – demokrasi açığının kapanması için olumlu katkı sağlasa da bu ülkelerdeki demokrasinin yerleşikliği ve etkinliği hala istenilen seviyelere ulaşmamıştır (ss. 318-319). Uluslararası alandaki tüm bu eğilimler liberal demokratik yönetim biçiminin geleceğine dair endişeleri arttırmaktadır.

Buna karşılık, Kuzey ülkeleri geleneksel kalkınma işbirliğini liberal demokratik yönetim biçiminin güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılması konusunda önemli bir araç olarak görmektedir. Bu bağlamda, Kuzey ülkelerinin baskın konumda olduğu uluslararası örgütler ve finansal kurumlar sıklıkla demokratik kurumların güçlendirilmesi gerekliliğinin altını çizmektedir (Dünya Bankası, 2008, s. 10). Demokratikleşmenin teşviki üzerine bu vurgunun kalkınma işbirliği pratiklerindeki yansımaları alıcı ülkelere demokratik reformların uygulanmasının yardım ön koşullarından birisi olarak ileri sürülmesinde görülebilir. Özellikle Kalkınma Yardımları Komitesi donör ülkeleri alıcı ülkelere kalkınma yardımlarını sağlarken sosyal ve siyasal sektörlerdeki reformların uygulanmasına önem vermektedir.

Fakat Güney ülkeleri açısından kalkınma yardımlarında bu tarz bir koşulluluk ilişkisi alıcı ülkelerin iç işlerine karışılmaması ilkesinin ihlaline yol açabilecek durumlar- örneğin insan haklarının korunması ve insani müdahale gibi- doğurmaya müsait olduğu gerekçesiyle sıklıkla eleştirilmektedir (Bellamy, 2005; 2010). Bu bağlamda, yukarıda da bahsedildiği gibi GGİ vizyonunun temsil ettiği fikirleriniki genel niteliğiyle Güney ülkeleri için hem daha cazip hale geldiği hem de hali hazırda meşruiyeti aşınan geleneksel kalkınma işbirliğinin daha fazla sorgulanmasına yol açtığı iddia edilebilir:

- GGİ yöntemi daha esnek ve verimlidir. Donör Güney ülkeleri Busan Yüksek Düzeyli Forumu sürecinde de görüldüğü gibi Kuzey ülkeleri tarafından belirlendiğini düşündükleri kalkınma işbirliği norm, araç ve

söylemlerini benimseme konusunda çekimser davranmıştır. Bunun bir örneği de kalkınma işbirliği süreçlerinin daha hesap verilebilir ve şeffaf hale getirilmesi konusunda GGİ paydaşlarının bağlayıcı taahhütler vermekten kaçınmasıdır (Waisbich, 2023, s. 21). Bununla birlikte GGİ donör Kuzey ülkelerinin finansal kaynaklarına olan bağımlılığın azaltılabilmesi için önemli bir araç olarak görülmektedir.

- GGİ paydaşlarının büyük çoğunluğu Kuzey ülkelerine kıyasla siyasal alanda demokratik yönetim biçiminden farklı modellerle idare edilmektedir. Fakat son dönemde kaydettikleri ekonomik büyüme performansı liberal kalkınma anlayışı için çok önemli bir alternatif kalkınma fikrini ortaya çıkarmıştır. Bu bakımdan, Güney ülkeleri geleneksel kalkınma işbirliği donörlerinin aksine demokratik siyasal reformların uygulanmasını ekonomik büyüme için gerekli bir unsur olarak görmemektedir. Hatta demokratikleşme sürecinin ekonomik büyüme sağlandıktan sonra başlayabileceği fikri de tartışılmaktadır. Bu bakımdan, çoğunluğu hibrit rejimlerle yönetilen Güney ülkeleri için demokratikleşme önkoşullarının olmadığı bir kalkınma anlayışının daha makul görülebileceği değerlendirilebilir (Bremmer, 2010, s. 6).

Diğer yandan, GGİ'nin alternatif kalkınma anlayışının uluslararası kalkınma mimarisinde daha geniş çevrelerce benimsenmeye başlaması karşısında Kuzey ülkeleri demokratikleşme alanındaki kazanımların aşınacağı endişesine kapılmaktadır (Nairn, 2007). Zira kalkınma işbirliğini yürütürken demokratik toplumsal ve siyasal reformların uygulanması konusundaki koşullar ve hedeflerin gevşetilmesi eğilimi yolsuzlukla ve fakirlikle mücadele, insan haklarının genişletilmesi ve güçlendirilmesi, kurumsal gelişmenin sağlanması gibi alanlarda çözülmüş sorunların dahi yeniden ortaya çıkmasına sebep olabilecektir.

Geleneksel Kuzey-Güney Kalkınma İşbirliği ve Güney-Güney İşbirliği yöntemlerinin demokratik yönetim biçiminin teşvik edilmesi ve yaygınlaştırılmasına ilişkin ilk bakışta taban tabana zıt sayılabilecek bir konumda yer aldığı izlenimi olsa da gerçekte süreç biraz daha karmaşık bir şekilde ilerlemektedir. Öncelikle, donör Güney ülkeleri, özellikle de BRICS grubunda yer alan Brezilya ve Çin gibi ülkeler, Afrika başta olmak üzere Asya ve Latin Amerika gibi Güney ülkelerinin yoğunlukta olduğu bölgelerle ticari ve finansal bağlarını geliştirmektedir. Gelişen bağlar işbirliğine paydaş olan ülkeler arasında ortak tecrübelerin paylaşılmasına da imkân veren geniş çaplı bir etkileşim oluşturmaktadır. Bu bağlamda, basit bir şekilde GGİ kapsamında gelişen bağların Güney ülkelerindeki demokrasi açığını büyüttüğünü iddia etmek eksik bir okuma olacaktır. Her ne kadar Çin gibi otoriter bir rejimle yönetildiği halde dikkat çekici ekonomik büyüme performansı sergileyen ülkeler Güney ülkeleri için olumsuz rol modeller olarak görülse de Çin'in liberal olmayan ekonomik büyüme mo-

delini diğer ülkelere ihraç etme konusunda belirgin girişimlerinin olmadığı iddia edilebilir (Ambrosio, 2012, s. 395). Bu konuda bir diğer örnek olarak Çin ve Afrika kıtasındaki ülkeler arasında gelişen işbirliği süreçleri gösterilebilir. Çin'in kıta ile büyüyen ekonomik alışverişi Kuzey ülkelerinin Afrika kıtasında giriştiği demokrasi teşviki faaliyetleri için olumsuz sonuçlar doğurmamaktadır (Hackenesch, 2015, s. 431). Benzer bir durumun Brezilya içinde geçerli olduğu iddia edilebilir. Abdenur ve Neto (2013, ss. 114-115) Brezilya'nın Gine-Bissau'daki kalkınma işbirliği sürecinde demokratik değerlerin yayılmasına, güvenlik ve istikrarın tesis edilmesine özel bir önem verdiğini tartışmaktadır. Sonuç olarak, GGİ yönteminin otoriter yönetim biçimlerinin yayılmasını teşvik ettiği iddiası doğru değildir. Nitekim Mawdsley (2014, s. 621) geleneksel Kuzey-Güney Kalkınma İşbirliği yöntemiyle karşılaştırıldığında GGİ pratiklerinin demokratik reformlar ve kurumların güçlendirilmesi gibi sosyal programlardan ziyade ekonomik büyümenin artmasını sağlayacak ekonomik alanlara daha fazla kaynak ayırdığını tartışmaktadır.

Buna karşılık, demokrasi açığının kapanmasına ilişkin Kuzey ülkelerinin performansı göz önüne alındığında düşünüldüğü kadar olumlu bir etki yaratmadığı değerlendirilebilir. Bunun en belirgin örneklerinden bir tanesi Donald Trump'ın başkanlık yaptığı dönemde ABD'nin liberal dış politika değerlerini daha gevşek bir şekilde savunmasıdır. ABD uluslararası sorumlulukları karşısında yaşadığı baskılar sonucunda küresel liderliğinin gerektirdiklerini yerine getirebilmek amacıyla liberal demokrasi anlayışının savunulmasında geride kalmıştır (Walt, 2018, s. 8). Bu gerilemenin ardında Kuzey ülkelerinin genelinde gözlemlenen bir dinamiğin etkisinden bahsedilebilir. Börzel (2015, ss. 528-529) Kuzey ülkelerinin ahlaki ve etik söylemleri ve ilkeleri ile jeopolitik çıkarları arasında büyük bir çatışma olduğunu dile getirmektedir. Özellikle Güney ülkelerinin ekonomik kapasitelerinin artışı sonrası uluslararası sistemde daha iddialı politikalar benimsemesi Kuzey ülkelerinin tecrübe ettiği bu çatışmanın etkisini daha da arttırmaktadır. Sonuçta, Kuzey ülkeleri kendi söylemleriyle uyumsuz politikalar izleyerek demokrasi teşviki ilkesini aşındıracak eylemlerde bulunabilmektedirler.

Özetle, demokrasi teşviki ve kalkınma işbirliği olguları yakından ilişkili olmakla birlikte aralarında doğrudan tek yönlü bir neden-sonuç ilişkisi kurmak mümkün değildir. Bununla birlikte geleneksel Kuzey-Güney Kalkınma İşbirliği ve GGİ yöntemleri arasında demokrasi açığının kapatılmasına ilişkin farklılık yaratan temel unsurların odaklanılan sektörler ve ayrılan kaynak miktarı zemininde geliştiği iddia edilebilir.

SONUÇ

Çalışma uluslararası kalkınma mimarisinde yükselişe geçen Güney-Güney İşbirliği yönteminin Güney ülkelerindeki demokratikleşme sürecine etkilerini değerlendirmiştir. Demokratik yönetim biçiminin yaygınlaştırılması geleneksel Kuzey-Güney Kalkınma İşbirliği kapsamında sağlanan kalkınma yardımlarının ana hedeflerinden bir tanesidir. Bu bakımdan geleneksel kalkınma işbirliği alıcı Güney ülkelerinde demokratik reformların uygulanmasını kalkınma yardımlarının önkoşullarından bir tanesi olarak değerlendirmektedir. Diğer yandan, Güney ülkeleri kalkınma yardımlarının asimetrik ve eşitsiz bir koşulluluk ilişkisi çerçevesinde yürütülmesinden rahatsız olduklarını sıklıkla dile getirmektedirler. Bu bağlamda, GGİ yönteminin temsil ettiği alternatif kalkınma anlayışında sunulan işbirliği pratikleri Güney ülkelerine koşulların büyük oranda ortadan kaldırıldığı, siyasal ve ekonomik dayatmaların olmadığı, alıcı ülkelerin iç işlerine karışmama ilkesine dikkat edildiği bir zeminde yürütülmektedir. Bu bakımdan, donör Güney ülkelerinin kalkınma işbirliğine daha fazla kaynak ayırarak GGİ'nin daha belirgin ve iddialı bir konuma getirmesi uluslararası kalkınma mimarisinde yeni alanların açılması olarak görülebilir.

Açılan yeni alanların demokrasi açığının kapatılması üzerine etkisi iki genel eğilim etrafında özetlenebilir. Birincisi her iki işbirliği yöntemi pratikleri de demokrasi teşviki ilkesi doğrultusunda politikaları kapsamaktadır. Ana farklılık konusu demokratik reformların uygulanması yönünde belirlenen çerçevedir. Donör Kuzey ülkeleri, her ne kadar son dönemde görece azalmış olsa da, demokratik yönetim biçiminin yayılmasına büyük önem vermektedir. Buna karşılık, donör Güney ülkeleri bu tarz koşulları verimli bulmamaktadır. Fakat GGİ pratiklerini esnek ve tercih edilir hale getiren bu niteliklerin son dönemde yaşanan uluslararası ekonomik süreçlerin de baskısıyla yeniden yorumlanması gerekliliği giderek daha belirgin hale gelmektedir. Bu noktada, ikinci genel eğilim Kuzey ülkelerinin yaklaşımında yaşanan değişime ilişkindir. Kuzey ülkeleri koşulluluk ilişkisinin biçimini değiştirmek durumunda kalmıştır. Tüm alıcı Güney ülkeleri için tek tip ve genel bir çerçeve üzerinden yürütülen koşulların verimli olmadığı görülmüştür. Bu noktada, Güney ülkelerinin koşullarını daha fazla dikkate alan ve daha esnek bir zemine dayanan yeni bir koşulluluk anlayışının gelişmekte olduğu iddia edilebilir.

KAYNAKÇA

- Abdel-Malek, T. (2015). *The Global Partnership for Effective Development Cooperation: Origins, Actions and Future Prospects*. Bonn: German Development Institute.
- Abdenur, A. E. (2014). Emerging powers as normative agents: Brazil and China within the UN Development System, *Third World Quarterly*, 35(10), ss. 1876-1893.
- Abdenur, A.E.; Da Fonseca, J.M.E.M. (2013). The North's growing role in South-South Cooperation: keeping the foothold. *Third World Quarterly*, 34(8), ss. 1475-1491.
- Abdenur, A. E.; Neto, D. M. (2013). South-South cooperation and democracy in Africa: Brazil's role in Guinea-Bissau, *Africa Review*, 5(2), ss. 104-117.
- Acemoglu, D.; Robinson, J. (2013). *The Origins of Power, Prosperity and Poverty. Why Nations Fail*. Orlando FL: Crown Prince Publishing.
- African Development Bank. (2019). Lessons on the Effectiveness of Development Partnerships: An Evaluation Synthesis. Erişim adresi: https://idev.afdb.org/sites/default/files/Evaluations/2020-03/Lessons%20on%20the%20Effectiveness%20of%20Development%20Partnerships_Report_Eng.pdf.
- Ambrosio, T. (2012). The rise of the "China Model" and "Beijing Consensus": Evidence of authoritarian diffusion? *Contemporary Politics*, 18(4), 381-399.
- Bellamy, A. J. (2005). Responsibility to Protect or Trojan Horse? The crisis in Darfur and Humanitarian intervention after Iraq, *Ethics and International Affairs*, 19(2), ss. 31-54.
- Bellamy, A. J. (2010). The Responsibility to Protect—Five Years On, *Ethics and International Affairs*, 24(2), ss. 143-169.
- Besharati, N. A. (2019). Measuring Effectiveness of South-South Cooperation. *Occasional Paper Series N. 52. Southern Voice*. Erişim Adresi: http://southernvoice.org/wp-content/uploads/2019/09/190830-Ocassional-Paper-Series-No.52_final.pdf.
- Besharati, N. A.; MacFeely, S. (2019). Defining and Quantifying South-South Cooperation. *UNCTAD Research Paper No. 30*. UN. Erişim Adresi: https://www.ssc-globalthinkers.org/sites/default/files/2019-10/191010-Ocassional-Paper-Series-No.-52_final-1.pdf.
- Börzel, T. A. (2015). The noble west and the dirty rest? Western democracy promoters and illiberal regional powers, *Democratization*, 22(3), ss. 519-535.
- Bremmer, I. (2010). *The end of the free market*. Portfolio.
- Busan Ortaklık Anlaşması. (2011). Erişim Adresi: oecd-ilibrary.org/development/busan-partnership-for-effective-development-co-operation_54de7baa-en.
- Chaturvedi, S. (2017). The Development Compact: A Theoretical Construct for South-South Cooperation, *International Studies*, 53(1), ss. 15-43.
- Diamond, L. (2015). Facing Up to the Democratic Recession, *Journal of Democracy*, 26(1), ss. 141-155.
- Duarte, R. S. (2019). *The Politics behind Aid and Cooperation Norms: Critical Reflections on the Normative Role of Brazil and the United Kingdom*. Lanham: Rowman and Littlefield.

- Duarte, R. S.; Milani, C. R. S. (2021). Southern States in International Development Cooperation: From Contestation to Norm Conception, *The Chinese Journal of International Politics*, 14, ss. 506-529.
- Dünya Bankası. (2008). Aid Architecture: An Overview of the Main Trends in Flows. Erişim Adresi: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/688091468134712330/pdf/468540WPOBox331Architecture1May2008.pdf>.
- Esteves, P.; Assunção, M. (2014). South-South cooperation and the international development battlefield: between the oecd and the UN, *Third World Quarterly*, 35(10), ss. 1775-1790.
- Eyben, R. (2013). Struggles in Paris: The DAC and the Purposes of Development Aid, *European Journal of Development Research*, 25(1), ss. 78–91.
- Gosovic, B. (2016). The resurgence of South–South Cooperation, *Third World Quarterly*, 37(4), ss. 733–743.
- Gould, J. (Editör). (2005). *The new conditionality, the politics of poverty reduction strategies*. London/New York: Zed Books.
- Hackenesch, C. (2015). Not as bad as it seems: EU and US democracy promotion faces China in Africa, *Democratization*, 22(3), ss. 419-437.
- Mawdsley, E. (2014). Human Rights and South-South Development Cooperation: Reflections on the "Rising Powers" as International Development Actors, *Human Rights Quarterly*, 36(3), ss. 630-652.
- Mawdsley, E. (2019). Southern Leaders, Northern Followers? Who has 'socialised' whom in international development?, *Routledge Handbook of South-South Relations*, Editör: Fiddian-Qasmiyeh, E.; Daley, P., New York: Routledge, ss. 191-204.
- Mawdsley, E., Savage, L. ve Kim. S.-M. (2014). A 'Post-Aid World'? Paradigm Shift in Foreign Aid and Development Cooperation at the 2011 Busan High Level Forum, *The Geographical Journal*, 180(1), ss. 27–38.
- Nairn, M. (2007). Rogue Aid: What's Wrong with the Foreign aid Programs of China, Venezuela, and Saudi Arabia? They are Enormously Generous. And They are Toxic. Erişim Adresi: http://www.foreignpolicy.com/articles/2007/02/14/rogue_aid.
- OECD DAC. Erişim Adresi: <https://www.oecd.org/dac/development-assistance-committee/>.
- O'Neill, J. (2001). Building Better Global Economic BRICs. *Global Economics Paper*, 66, Goldman Sachs & Co. Erişim Adresi: <http://www.goldmansachs.com/our-thinking/archive/archive-pdfs/build-better-brics.pdf>.
- Öniş, Z. (2016). Democracy in Uncertain Times: Inequality and democratic development in the global North and global South, *METU Studies in Development*, 43 (April), ss. 317-336.
- Öniş, Z.; Kutlay, M. (2020). The New Age of Hybridty and Clash of Norms: China, BRICS, and Challenges of Global Governance in a Postliberal International Order, *Alternatives: Global, Local, Political*, 45(3), ss. 123-142.
- Ruggie, J. G. (1982). International Regimes, Transactions, and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order, *International Organization*, 36(2), ss. 379–415.

- Tosunoğlu, B.T.; Erden, C. (2014). Kuzey-Güney Ayrımı ve Güneyin Yükselişi: Kalkınma Retoriğinde Yeni Kutuplaşma Tartışmaları, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 51, ss. 590, 19-31.
- UNDP. (2011). Fourth High Level Forum on Aid Effectiveness. Erişim adresi: http://www.undp.org/content/dam/uspdc/docs/OUTCOME_DOCUMENT_-_FINAL_EN.pdf.
- UN Office for South-South Cooperation. Erişim Adresi: <https://unsouthsouth.org/about/about-sstc/#:~:text=The%20South%2DSouth%20cooperation%20agenda,domestic%20affairs%20and%20mutual%20benefit>.
- UN Executive Office of the Secretary General ve UN Framework Convention on Climate Change Joint Report. Catalysing the Implementation of Nationally Determined Contributions in the Context of the 2030 Agenda through South-South Cooperation. Erişim Adresi: https://unfccc.int/files/resource_materials/application/pdf/ssc_ndc_report.pdf.
- Waisbich, L. T. (2023). Who Is Socialising Whom? How Southern Powers Negotiate Accountability in International Development Cooperation, *Norm Diffusion Beyond the West: Agents and Sources of Leverage*, Editör: Kolmasova, S.; Reboredo, R., Springer, ss 21-37.
- Walt, S. M. (2018). *The hell of good intentions: America's foreign policy elite and the decline of U.S. supremacy*. Farrar, Straus and Giroux.